ОТА-ОНА ВА ФАРЗАНДЛАР ЎРТАСИДАГИ МУНОСАБАТЛАР

ФАРЗАНД ТАРБИЯСИ УЧУН ҚЎЛЛАНМА

ҲИШАМ АЛТАЛИБ • АБДУЛҲАМИД АБУСУЛАЙМАН • ОМАР АЛТАЛИБ

ОТА-ОНА ВА ФАРЗАНДЛАР ЎРТАСИДАГИ МУНОСАБАТЛАР ФАРЗАНД ТАРБИЯСИ УЧУН ҚЎЛЛАНМА

ОТА-ОНА ВА ФАРЗАНДЛАР ЎРТАСИДАГИ МУНОСАБАТЛАР

Фарзанд тарбияси учун қўлланма

Ҳишам Алталиб
АбдулҲамид АбуСулайман
Омар Алталиб

Халқаро ислом тафаккури институти (IIIT)

Бишкек 2023

УДК 297
ББК 86.38-6
О 80

Китоб ҳомийси:
Халқаро ислом тафаккури институти
Херндон Виржиния
Билимлар интеграцияси институти
Гуржистон Тбилиси

Китоб муаллифи: Ҳишам Алталиб, АбдулҲамид АбуСулайман, Омар Алталиб
Китобни ўзбекчага таржима қилган: Мухтарова Мохирахон, Рошидова Мадинабону, Уралова Чарос, Фархад Абдуллах: – Б.: 2023
Китоб муҳаррири: Мирзахидова Мияссар

«Эҳсон Хайрия» жамоатчилик фонди томонидан нашр қилинган.

Ушбу китоб Қирғизистон мусулмонлари диний идораси томонидан тасдиқланган № 05

Ота-она ва фарзандлар ўртасидаги муносабатлар: Фарзанд тарбияси учун қўлланма (Uzbek)
Ҳишам Алталиб, АбдулҲамид АбуСулайман, Омар Алталиб

1445 AH / 2023 CE
Paperback ISBN 978-9967-493-83-4

Parent-Child Relations: A Guide to Raising Children (Uzbek)
Hisham Altalib, AbdulHamid AbuSulayman, Omar Altalib

1434 AH / 2013 CE
Paperback ISBN 978-1–56564–582-0
IIIT
P.O. Box 669
Herndon, VA 20172, USA
www.iiit.org

ISBN 978-9967-493-83-4

УДК 297
ББК 86. 38-6

МУАЛЛИФЛАР

Ҳишам Яҳя Алталиб

Ҳишам Яҳя Алталиб 1940-йилда Ироқнинг Нинева шаҳри маркази ҳисобланган Мосулда таваллуд топган. У 1962-йилда Ливерпоол Университетининг Электротехника йўналишини тамомлайди ва 1974-йилда АҚШнинг Индиана штати, Лафайеттеда жойлашган Пурдуе Университетида Электротехника йўналишида фан домзоди бўлади.

Доктор Алталиб электротехника муҳандиси сифатида ишлаган даврлариданоқ Шимолий Америкада исломий ишларга фаол киришди ва бу фаолиятни ҳозирги кунгача давом эттириб келмоқда. У кўплаб Исломий ташкилотларда турли хил лавозимларда фаолият олиб борган. Шу жумладан, Америка Қўшма Штатлари ва Канада мусулмон талабалари ассоциацияси (MSA) етакчиларни тайёрлаш бўлимининг биринчи тўлақонли директори (1975–1977), 1976-йилда Халқаро Ислом Федерацияси талабалар ташкилотлари (IIFSO) нинг бош котиби бўлиб ишлаган. Ундан ташқари Америка ва бошқа чет давлатларда ўқув машғулот йиғинлари ва семинарлар ташкил этган.

SAAR жамғармаси асосчиси ва директори (1983-1995), шунингдек, 1981-йилда Халқаро ислом тафаккури институти (IIIT) асосчиси, шунингдек Митҳақ ал-Даъвай (Араб тилида) ва кўпчиликка маълум бўлган Ислом ишчилари учун ўқув қўлланнма китоби дунё бўйлаб 20дан ортиқ тилга таржима қилинган. Ҳозирги кунда у Халқаро Ислом институтининг молия ишлари бўйича директори.

Ҳозирги кунда у фарзандлар ва набиралар қуршовида.

АбдулҲамид Аҳмад АбуСулайман

Доктор АбдулҲамид Аҳмад АбуСулаймон 1936-йилда Маккада туғилган, ўрта мактабни шу ерда тамомлаган. У Қоҳира университетида тижорат соҳасида бакалавр (1959), Қоҳира университетида сиёсий фанлар бўйича магистрни (1963) тамомлаган ва Пенсилвания университетининг халқаро муносабатлар факультети доценти. (1973)

У ўз фаолияти давомида турли лавозимларда ишлаган, жумладан, Давлат режа қўмитаси котиби, Саудия Арабистони (1963-1964), Мусулмон ижтимоий олимлари ассоциацияси (AMSS) асосчиси (1972), Бутунжаҳон мусулмон ёшлар ассамблеяси (WAMY) бош котиби (1973-1979), Қирол Сауд университетининг сиёсатшунослик кафедраси раиси, Ар-Риёд, Саудия Арабистони (1982-1984) ва Халқаро ислом университети (WAMY) ректори, Малайзия. (1988-1998)

Кўплаб халқаро илмий конференциялар ва семинарлар ташкил этишда ёрдамчи бўлган Др. АбуСулаймон ҳозирда Халқаро ислом тафаккури институти (IIIT) президенти ва мусулмон жамиятларини ислоҳ қилиш бўйича қатор мақола ва китоблар муаллифи, “Халқаро муносабатларнинг Ислом назарияси: Ислом методологияси ва Тафаккурининг янги йўналишлари”, Мусулмонлар онгида инқироз, Никоҳдаги келишмовчилик: Инсон қадр-қимматининг тўлиқ Исломий руҳини қайта тиклаш, Мусулмон дунёсида ва Қуръоний дунёқарашда олий таълимни жонлантириш: Маданий ислоҳотлар учун фаолият ёки жараённи бошлашга кўмаклашиш кабилар шулар жумласидандир.

Ҳозирги кунда у фарзандлар ва набиралар қуршовида.

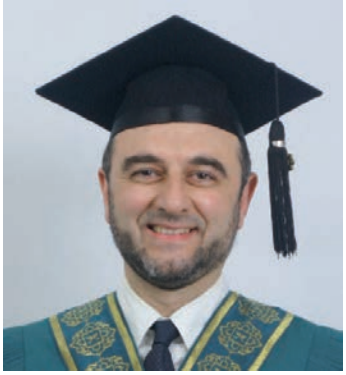

Умар Ҳишам Алталиб

Доктор Умар Ҳишам Алталиб 1967-йилда Ироқнинг Киркук шаҳрида туғилган ва 1968-йилда ота-онаси билан АҚШга кўчиб келган. У 1989-йилда Жорж Мейсон университетини иқтисод ва социология бўйича бакалавриат билан тамомлаган. Кейинчалик, Чикаго университетида социология бўйича магистратура (1993) ва докторонтурани (2004) тамомлаган. У Миллий Фан Жамғармаси (1989-1992) томонидан магистратура талабалари стипендиясига эга бўлади ва Чикагодаги Далей коллежида (1998) ва Индиана шимоли-ғарбий қисми Гарида жойлашган Индиана университетида (1999) социология бўйича ёрдамчи профессор бўлди.

У Огаё штати Ашланд университетида (2000-2003) социология ва криминология бўйича ёрдамчи профессор бўлган ва Виржиния штатининг Александрия шаҳридаги Ссиенсе Апплисатионс халқаро корпорациясида юқори малакали муҳандис бўлиб ишлаган (2005-2006). Малайзиядаги Халқаро Ислом университетида социология кафедраси ассистенти сифатида фаолият олиб борган. (2009-2011) Доктор Алталиб оила, таълим, вақфлар, хайрия ташкилотлари ва ижтимоий ишларга оид бир қанча мақолалар муаллифи. У тез-тез илмий конференцияларда қатнашади ва дунё бўйлаб саёҳат қилади.

Миннатдорчилик

Доктор Аҳмад Тотонжи, доктор Фатҳи Малкавий, марҳум доктор Жамол Барзинжи ва доктор Ёқуб Мирзога биз ушбу китобни якунлаш устида ишлаганимизда IIIT фаолиятини ҳаракатда ушлаб тургани учун чин дилдан миннатдорчилик билдирамиз.

Матнни такомиллаштириш бўйича қимматли таклифларини билдирган шарҳловчиларга, хусусан Батоул Туъмаҳ, Зайнаб Алавийя Мишел Мессаоуди, доктор Ванда Краусе, Маида Малик ва доктор Гассер Аудага ўз миннатдорчилигимизни билдирамиз.

Биринчи мундарижани кўриб чиққан доктор Иқбол Унусга, дастлабки суратлар ва дизайнни тайёрлаган ҳамда форматлаган ва қўлёзмага қимматли ҳисса қўшган Лина Малкави ва Зеена Алталибга ҳам миннатдорчилигимизни изҳор этамиз.

Бундан ташқари:

Марҳум Акбар Али Мир, Ашраф Сабрин, Саиф Алталиб, Заид Алталиб, Ноҳа Алталиб ва Маҳмуд Черифлар китобнинг бир нечта қораламаларини териб, кўчирдилар.

Доктор Танвир Мирза ва Салма Ашмавий АҚЧнинг Виржиния штати, Ҳерндон шаҳрида бўлиб ўтган ота-оналарни тарбиялаш бўйича семинар, АДАМС (All Dulles Area Muslim Society) орқали мавзуга оид ҳақиқий ҳаётий мисоллар келтирдилар.

Фарзанд тарбиясига оид видеолар тўпламини кўриб чиқишда ёрдам берган Жунаина Абдулла ва ўзининг чуқур изоҳлари учун Лайли Сейнга миннатдорчилик билдирамиз.

Матннинг тақдимоти, мазмуни ва формати бўйича кўплаб бойитилган маълумотномалар ва фойдали шарҳлар учун Ҳасан Алталибдан ғоят миннатдормиз.

Бизнинг офисимизда қўлёзма устида астойдил ишлаган ва уни ҳар куни қайта-қайта кўриб чиққан Салва Медани борлигидан бахтиёрмиз. Лондондаги офисимиздаги Черозхон тимсолида бизга буюк марҳамат тушди. У ижодкорлик ва танқидий фикр-мулоҳазаларнинг олтин кони бўлган жуда ўзига хос ва ажойиб муҳаррир ва рағбатлантиришнинг ажойиб манбаи. Шунингдек, биз Сора Мирзодан ушбу янги нашрдаги таҳририяти учун унинг мазмуни ва тузилишига жиддий эътибор қаратгани учун миннатдормиз.

Биз "Озодлик минораси" жамғармаси президенти доктор Имодад-Дин Аҳмаддан пухта таҳрири, бебаҳо қўшимчалари, мулоҳаза ва таклифлари учун чуқур миннатдормиз.

Биз Силвия Хантга ўзининг пухта нусха кўчириш-таҳрирлаши учун, Салма Мирзага кенг кўламли таҳрири учун ва Абдаллатиф Уайтманга ажойиб дизайни ва тузилиш таҳрири учун жуда миннатдормиз. Абдаллатифнинг қизи Ханнага қўлда чизилган ажойиб расмлари учун алоҳида ташаккур. ІІІТ Лондон офисининг ходимларига иш сифати ва якуний маҳсулот ишлаб чиқаришни назорат қилгани учун чуқур миннатдорчилигимизни билдирамиз.

Таълим ва психология мутахассислари, марҳум доктор Ишоқ Фархон, доктор Абдул Латиф Арабият, марҳум доктор Маҳмуд Рашдан, доктор Фатҳи Малкавий ва доктор Абдул Раҳмон ал-Нақибнинг бебаҳо таклифлари ва профессионал тушунчалари китобнинг сифатини оширишда катта роль ўйнади.

Биз қўлёзма устида ишлаганимизда атрофимиздаги босимларни енгиллаштириш учун тасалли берувчи ва қўллаб-қувватловчи муҳит яратиб бергани учун оилаларимизга миннатдорчилик билдирамиз. Доктор Ҳишамнинг 52 йиллик умр йўлдоши бўлган доктор Илҳом Алталибга алоҳида миннатдорчилик билдирамиз, унинг чексиз жасорати ва фидойилигисиз бу иш кун ёруғини кўра олмас эди. Унинг ота-она тарбиясига оид фикрлари ва бебаҳо мулоҳазалари ишни амалга оширишда доимий илҳом манбаи бўлди. Бу ишга сарфланган вақтнинг асосий қисми оилавий вақтдан, хусусан, етти ёшли Юсуф ва беш ёшли Амин невараларимизнинг вақтидан "ўғирланган".

Вазифани адо этиш учун бизга куч-қувват берган билимдон ва қодир Зотга ҳамду санолар бўлсин.

Бағишлов

УМРИМИЗ ДАВОМИДА БИЗНИ МЕҲР, фидойилик ва меҳр-мурувват билан тўлдирган, тараққиётимизни асраб-авайлаб, бизни ўз қўлидан келганча ўстириб, тарбиялаган азиз онахонларимизга ва отахонларга. Гарчи малака ва расмий таълимга эга бўлмасалар ҳам, улар бизга солиҳлик, эътиқод ва ўз-ўзига ишонишни ўргатиш учун донолик, соғлом фикр ва ўтмишдаги авлодлар ва цивилизацияларнинг тасдиқланган тажрибаларидан фойдаланиб, ота-оналарининг амалиётига таянишди. Аллоҳ таоло уларнинг руҳларига марҳаматини ёғдирсин. Юқорида айтилганларнинг барчасига биз бу камтарона ишимизни бағишлаймиз.

Бугунги кунда сайёрамиздаги барча ота-оналарга, ўзлари яхши ният қилган бўлсалар-да, ўз фарзандлари билан доно мулоқот қилиш, бахтли оилавий муносабатлар ва уй муҳитини яратиш учун зарур билим ва кўникмаларга муҳтож бўлган муваффақиятли болаларни тарбиялаш учун астойдил курашаётган барчамизга бу жуда қадрли истакдир.

Фарзандларини солиҳлик, ростгўйлик, мардлик, меҳр-оқибат, бунёдкорлик ва эътиқод каби қадрият ва фазилатларга бой, ақл-идрок ва мустақиллик туйғусига эга қилиб вояга етказиш истагида бўлган барча оилаларга.

Ушбу китобни тадқиқ қилиш ва ёзиш устида ишлаганимизда, йиллар давомида чексиз сабр-тоқат ва беҳисоб далда берган, кўп қийинчилик ва машаққатларни бошдан кечирган хотинларимизга ва фарзандларимизга.

Юқорида айтилганларнинг барчасига биз бу камтарона ҳаракатни бағишлаймиз.

Раҳмли, ягона ва ёлғиз бўлган Зот инсониятга тотувлик, тинчлик ва тараққиёт олиб келиш мақсадида сидқидилдан қилган саъй-ҳаракатларимизни қабул қилсин.

МУНДАРИЖА

МУНДАРИЖА X

БИРИНЧИ БЎЛИМ [1-7 боблар]
Болаларни тарбиялашда асос солиниши

БИРИНЧИ БОБ
Яхши тарбия нима ва уни нимадан бошлаш керак?

ИККИНЧИ БОБ

Оила бирлиги: Бу нима учун муҳим ва унинг вазифалари нималардан иборат?

УЧИНЧИ БОБ
Яхши тарбия: тўғри мақсадларни қўйиш.

ТЎРТИНЧИ БОБ
Энг муҳим мақсад: Худони севувчи болаларни тарбиялаш

БЕШИНЧИ БОБ
Умумий тузоқлар ва муаммоларни ҳал қилиш.

ОЛТИНЧИ БОБ
Қочиш керак бўлган кенг тарқалган нотўғри тушунчалар ва тузоқлар

ЕТТИНЧИ БОБ
Муаммолар пайдо бўлганда

ИККИНЧИ БЎЛИМ [8-13 боблар]
БОЛА РИВОЖЛАНИШИ

САККИЗИНЧИ БОБ
Кўкрак сути билан озиқлантириш

ТЎҚҚИЗИНЧИ БОБ
Бола онги: Нима эксанг шуни оласан

ЎНИНЧИ БОБ

Бола ривожланишининг босқичлари ва турли босқичларда максималлаштириш

ЎН БИРИНЧИ БОБ
Соғлом фарзанд ўстириш йўли: гигиена, овқатланиш, жисмоний машқлар ва уйқу

ЎН ИККИНЧИ БОБ
Ўғил ва қиз фарзанд тарбияси бир-биридан фарқ қилади-ми?

ЎН УЧИНЧИ БОБ
Жинс ва жинсий тарбия: Фарзандларимизга нима деймиз?

УЧИНЧИ БЎЛИМ [14-16 боблар]
ФЕЪЛ-АТВОРНИ ШАКЛЛАНТИРИШ ВА ШАХСИЯТ

ЎН ТЎРТИНЧИ БОБ
Феъл-атворни шакллантириш ва шахсият: ижобий фазилатларни ўргатиш

ЎН БЕШИНЧИ БОБ

Қўшимча ижобий фазилатлар: Мустақил, масъулиятли ва ижодкор болалар

ЎН ОЛТИНЧИ БОБ

Телевизион, мобил, видео ва компьютер ўйинларининг салбий таъсири

УШБУ КИТОБНИНГ ТАРИХИ

Бу 2013-йилда биринчи муваффақиятли нашр этилганидан кейин *“Ота-оналар ва болалар муносабатлари: Фарзандларни тарбиялаш бўйича қўлланма”*-нинг қайта кўриб чиқилган иккинчи нашри. Асл нусханинг асосий мазмуни асосан сақланиб қолган, аммо ҳозирги тенденцияларни акс эттириш учун бир неча қисмлари ўчирилган ёки янгиланган, маълум бўлимлар бирлаштирилиб, янада соддалаштирилган. Ўқувчи ўқиши учун осонлаштирилган. Дастлаб кўзда тутилганидек, китоб улар ким бўлишидан ва қаерда бўлишидан қатъий назар барча ота-оналар учун ёзилган. Умуман айтганда китобнинг асосий мазмуни Халқаро ислом тафаккури институтининг (ХИТИ) узоқ муддатли қарашларининг бир қисмини ташкил этади, шу жумладан, Мусулмон оламини ўзи тушиб қолган фикрий турғунлик ва таназзулдан уйғотишни ва бир вақтлар унинг буюк цивилизациясининг рамзи бўлган интеллектуал динамизмни қайта тиклашни мақсад қилган. Китоб таълим воситаси қатори фарзанд тарбиясига оид қарашларини илгари суриш учун мусулмон онги ва руҳиятини интеллектуал ва ахлоқий қайта тиклашга қаратилган. Мусулмон дунёсининг интеллектуал ҳалокати ортидаги методологияни ўрганиш бу ерда кўриб чиқилмаган бўлса-да, мусулмон жамиятларида таълимни ривожлантириш ХИТИ нашрлари ва конференцияларида мусулмон интеллектуализмини қайта тиклашга ёрдам берадиган асосий мавзудир.

Дарҳақиқат, ота-оналар болаларни қандай қилиб яхши тарбиялашни билишлари керак, чунки қадриятлар ва шахсиятнинг психологик асослари асосан эрта ёшларда уйда шаклланади. Шунинг учун биз биринчи навбатда уйда маданий, маърифий ва ижтимоий кўникмаларни ўргатиш боланинг тўғри интеллектуал, психологик ва ҳиссий ривожланишининг асоси эканлигига эътибор қаратамиз. Гарчи уй боланинг фикрлаш жараёнларига тўғри ва нотўғрини аниқлашда таъсир қилувчи хатти-ҳаракатларнинг манбаи бўлса-да, нима тўғри эканлигини билиш ва уни амалий жиҳатдан бажариш учун етарли эмас. Инсон иродаси ва ҳиссиёти ақли тўғри деб ҳисоблаган нарсани қабул қилиши ва хоҳлаши ва шунга мувофиқ ҳаракат қилиши керак. Бу ерда ота-оналарнинг роли ҳал қилувчи аҳамиятга эга. Мактаблар ва таълим муассасалари тарихий маълумотлар, факт-

лар, жисмоний ва техник кўникмаларни ўргатади ва боланинг уйи ва оилавий ҳаёти билан тўлдирилиши керак бўлган маълумотларни тақдим этади чунки у фъел-атвор, ижтимоий қобилият ва ҳиссий кучни ривожлантиради.

Бу иш боланинг ривожланиши ва тарбиясига ҳамда инсоний етакчиликни ривожлантиришнинг турли шаклларига ҳисса қўшиш учун мўлжалланган. ХИТИ ушбу мақсадга хизмат қилиш учун кўплаб конференциялар уюштирди ва муҳим асарларни нашр этди, Ислом ишчилари учун ўқув қўлланма (20 дан ортиқ тилларга таржима қилинган), *Далил мактабат ал-Усраҳ ал-Муслима (Мусулмон оила кутубхонаси учун қўлланма), Болаларни ўқитиш: "Таълимни ривожлантиришга ахлоқий, маънавий ва яхлит ёндашув ва Азмат ал-Ирадаҳ ва ал-Вуждан ал-Муслим" (Мусулмон иродаси ва руҳиятидаги инқироз)* шулар жумласидандир.

Ота-оналар ва фарзандлар ўртасидаги муносабатлар ҳақида китоб ёзиш ғояси 1994-йил август ойида Малайзиянинг Тиоман оролида бўлиб ўтган ХИТИ Васийлик кенгашининг йиғилишида таклиф қилинган. Бу Институт томонидан инсон ривожланиши ва шахслараро мулоқотга бағишланган китоблар кетма-кетлигидаги учинчиси бўлиши керак эди. Бундан анча олдин ва ХИТИ талабига биноан, 1982-йилда Др. Исмоил Фарукий *"Тавҳид: унинг фикр ва ҳаётга таъсири" (Мусулмонларнинг эътиқод ва ақида масалалари бўйича ўқув қўлланмаси)* га муаллифлик қилганди. Кейинчалик, 1991-йилда ХИТИ ва Халқаро Ислом Талабалар Ташкилотлари Федерацияси (ХИТТФ) биргаликда мусулмонларни самарали шахсий, гуруҳли ва етакчилик кўникмаларига ўргатиш учун мўлжалланган туркумнинг иккинчи китоби бўлган *"Ислом ишчилари учун ўқув қўлланма"*ни кенг муваффақият билан чоп этди. Ушбу китоб туркумнинг учинчи китоби сифатида қабул қилинади.

Малайзиядаги Халқаро ислом университети ректори (1988-1998), доктор АбдулҲамид АбуСулаймон оила бирлигининг муҳимлигини эътироф этган ҳолда, яхшиликнинг мантиқий асослари ва маънавий қадриятларини оммалаштириш, талабаларни тарбиялаш, шунингдек, курсни ўргатиш учун етарли ўқитувчиларни етиштириш мақсадида *"Оила ва фарзанд тарбияси"* бўйича янги мажбурий курсни (диплом билан якунланади) ташкил этди.

Бундан ташқари, ХИТИ асосчилари уч босқичда ташкил этилган етакчилик семинарлари сериясини ўтказишга киришдилар. 3 босқичда ота-оналарга бағишланган китоб яратиш ғоясига алоҳида аҳамият қаратилди.

1-босқич (1975-1990) аниқлаш, тайёрлаш, тарғиб қилиш ва сафарбар қилишдан иборат эди. Унда иш унумдорлиги ва самарадорлигини ошириш учун зарур бўлган фаоллик кўникмалари ва воситалари кўриб чиқилди. Бу босқич юқорида қайд этилган туркумнинг иккинчи китоби бўлган *"Ислом ишчилари учун ўқув қўлланмаси"* (1991) нашри билан якунланди.

2-босқич (1991-2000) Нью-Деҳлида малакали устозлар, жумладан, Куала-Лумпурдаги доктор Умар Касуле, Вашингтондаги доктор Иқбол Унус, Лондондаги доктор Анас аш-Чайх-Али ва доктор Манзур Алам саъй-ҳаракатлари билан ташкиллаштирилган малака ошириш жараёнини ташкил этди. Улар бутун дунё бўйлаб кўплаб ўқув дастурларини ўтказдилар.

3-босқичда йигирма биринчи асрда ота-она тарбиясига эътибор қаратилиши керак эди. 1-ва 2-босқичлар ёшлар фаолларини жалб қилган бўлса-да, феъл атворни шакллантириш туғилишдан бошланган бир хил даражада муҳим таркибий қисм эканлиги тобора аён бўлди. Шундай қилиб, ХИТИ соғлом ва қулай уй шароитида олижаноб фуқаролар ва бўлажак етакчиларни тарбиялашда ота-оналарнинг яхши тарбия кўникмаларини қўллаш орқали эгалланиши кўзда тутилган муҳим ролни таъкидлашга қарор қилди. Шу жумладан, ушбу асарнинг нашр этилишига ҳам.

Фарзанд тарбиясини эътиборсиз қолдириш ёки енгил қабул қилиш керак эмас. Бу биз тарбиялаётган болаларнинг ҳолатига, биз яшаётган жамият аҳволига ва охир-оқибатда биз келажак авлодларга қандай цивилизация қолдиришимизга катта таъсир кўрсатади. Шундай экан, бунга энг катта эътибор берилиши ва бизнинг устувор вазифамиз бўлиши керак. Биз ушбу эътиқодни чуқур қадрлаймиз ва бошқа муаллифларни ушбу китобда ёритилган ҳар бир мавзуни қўшимча тадқиқот ва ўқув материаллари билан ривожлантиришга таклиф қиламиз. ХИТИ аллақачон тегишли материалларни ишлаб чиқиш ва уларни асосий жаҳон тилларига таржима қилиш учун бир нечта академик гуруҳларни тузган. Ушбу китоб амалий даражада тўғри тарбиялаш учун ишни тарғиб қилишнинг биринчи қадамидир.

Кўпгина мутахассисларнинг фикрига кўра, "инсоннинг энг муҳим вазифаси, энг катта вазифаси ва энг яхши вазифаси – бу болаларни асраб-авайлаш ва тарбиялашдир".

МАҚСАД ВА ВАЗИФАЛАР

Бу осон ўқилиши мумкин бўлган китоб бугунги кунда дунёдаги бир миллиард ота-онага, мусулмонларга ҳам, бошқа динга мансуб ёки эътиқодсизларга, шунингдек, ота-онаси бўлмаганлар, бобо-бувилар ва қариндошлар ва китобдаги маслаҳатларидан баҳраманд бўлишни хоҳловчилар учун мўлжалланган. Умумий қилиб айтганда, ушбу китоб олимлар ва мутахассисларга мўлжалланган эмас. Унинг ўзига хос йўналиши фарзанд тарбияси мақсадларига, муаммоларни таъкидлаш ва ечимларни таклиф қилишга, шунингдек, адолатли, ахлоқий фазилатларга эга ва етакчилик фазилатларини намоён этадиган одамларни ривожлантириш ва тарбиялаш усулларини белгилашга қаратилган.

Ишнинг асосий мақсадлари қуйидагилардан иборат:

- Ота-она масъулиятини нафақат назарий, балки амалий жиҳатдан ҳам бурч ва устувор вазифа қилиб, болалар ва оилаларни тарбиялашда яхши фарзанд тарбияси муҳимлигини таъкидлаш.
- Ота-оналарга жамият ва келажак инсоният цивилизациясининг қурилиш бўлимлари бўлиш учун зарур бўлган фазилатларга эга бўлган, қатъий характерли ва соғлом ахлоқли солиҳ фуқароларни тарбиялаш учун тўғри тарбия усулларини амалга ошириш учун зарур таълим ва кўникмаларни "қандай қилиб" олиш кераклигини кўрсатиш.
- Ва ниҳоят, ота-оналарга барча оила аъзолари ўртасида қўллаб-қувватловчи муносабатларга эга бўлган бахтли, уйғун ва функционал уй муҳитини яратишга ёрдам бериш.

Биринчи бўлимда биз фарзанднинг яхши тарбияланишининг мантиқий асосларини кўриб чиқамиз, бу нима эканлигини ва уни мусулмон дунёси ва бутун жамиятни қайта тиклаш учун ҳақиқий йўлни шакллантириш учун қандай амалга ошириш мумкинлиги ҳақида баҳс юритамиз. Биз, шунингдек, бугунги кунда амалда қўлланилаётган ота-оналик ҳолатини, жумладан, ота-она тарбияси бўйича мавжуд маълумот манбаларини кўриб чиқамиз. Биз болаларни қандай қилиб

соғлом ахлоқий ва фаол ижтимоий ўзгаришлар учун фазилатларга эга бўлишини ўрганишга ҳаракат қилдик. Уларнинг жисмоний ва ҳиссий кучини ошириш учун зарур бўлган усуллар ва воситалар китобнинг иккинчи қисмида таъкидланган. Учинчи қисм феъл-атворни шакллантиришга қаратилган бўлиб, жуда кўп телевизор, шунингдек, компьютер ва видео ўйинларнинг болалар ва оила ҳаётига таъсирини муҳокама қилади ва улардан ортиқча фойдаланишга амалий мисоллар берилади.

Ҳар бир бобнинг охирида биз ота-оналар ва болалар томонидан бажариладиган фойдаланувчиларга қулай машқларни киритдик. Асосий мақсад – оила аъзолари ўртасида, улар бир-бирларини яхши билишлари, биргаликда вақтдан завқланишлари, қарор қабул қилишда иштирок этишлари ва кўникмаларни алмашишлари учун доимий мулоқот ва алоқани ривожлантириш. Бу яхши динамик оилавий муносабатлар ва бахтли уй муҳитини ўрнатишга ёрдам беради. Ушбу машғулотларнинг жуда кам қисмигина кутубхонадан фойдаланиш, бошқа ота-оналар билан маслаҳатлашиш ёки профессионал маслаҳат сўраш каби ташқи ресурсларни талаб қилади. Биз оилаларга ушбу машғулотларни уйда ёки ташқарида кечки овқат столи атрофида қилишларини қатъий тавсия қиламиз. Умид қиламизки, ушбу иштирокчи ва интерактив мунозаралар/фаолиятлар кундалик фарзанд тарбиясидаги муҳим, аммо етишмаётган бўшлиқни тўлдиради, камдан-кам ҳал қилинадиган ва одатда иттифоқчи бўлиб қоладиган ички оилавий муаммоларга оид мунозараларни осонлаштиради. Бу мунозаралар ва оилавий мулоҳазалар ўзларига муносиб мақсаддир.

Ниҳоят, ушбу китоб ва у кўриб чиқиладиган масалалардан сўнг иккита асосий мавзу бўйича тоифаларга бўлинган ушбу мавзу бўйича қўшимча асарлар нашр этилади.

1: (а) таълим, эътиқод ва кўникмаларни ўргатишда ота-оналарнинг ролини тушуниш ва (б) бахтли оилалар: келажакдаги бўлажак етакчиларни ривожлантириш макони.

1(а) нуқтаи назаридан, ғоя ота-оналарга ўз фарзандларининг эътиқод тушунчаси ва етакчилик қобилиятларини ривожлантиришдаги ўрнини тушуниш ва қабул қилишга ёрдам беришдир.

1(б) бандига кўра, асосий эътибор фуқаролик масъулиятини ҳис қиладиган бўлажак раҳбар бўлган тақводор инсонларни тарбиялаш учун "инкубатор" вазифаси-

ни бажариш учун ёқимли ва қулай оилавий уй муҳитини яратишга қаратилади. Мулоқот, мақтов, танқид, ғазаб ва биргаликда ўтказиладиган оилавий вақт каби тўғри муҳитни яратиш ва таъминлаш учун зарур бўлган амалий қадамларни ифодалайди. Бундан ташқари, "болалар яхши кузатувчи, аммо ёмон таҳлилчилар" деган ғоя тасвирланади. Ота-оналар учун амалий тестлар ўтказилади, улар болаларнинг бошқалар, жумладан, бир-бирлари, бобо-бувилари ва бошқа қариндошлари, меҳмонлари, қўшнилари, камбағаллар, жамият, ҳайвонлар, ўсимликлар, атроф-муҳит ва умуман дунё билан ҳақиқий ҳаётда қандай муносабатда бўлишларини кўришади.

2: Яхши тарбия бериш учун намуна бўлиши шарт: Ота-оналар – Пайғамбарлар

Ота-оналар боланинг ривожланишида ўз хатти-ҳаракатларининг аҳамияти ҳақида огоҳланирилади. Болалар тақлид қилувчилар бўлганлиги сабабли, ота-оналар энг яхши намуна бўлишлари керак, шунда уларга тақлид қилиш орқали болалар энг яхши бўлишлари мумкин. Муҳаммад пайғамбар ﷺ нинг ҳаётлари ота, бобо, болаларнинг дўсти ва буюк раҳбар бўлишга тақлид қилишнинг энг яхши намунасидир. Дарҳақиқат, у зотнинг хулқ-атворини ўрганиб, хатти-ҳаракатларини лойиҳа сифатида ишлатиб, биз ушбу ишда берилган маслаҳатларни қўллаш асосини белгилаймиз. Ниҳоят, агар ота-оналар қўлларидан келганча ҳаракат қилсалар ва таклифларимизни амалга оширишга муваффақ бўлишса, жамиятнинг фаол иштирокчиси бўлган, ўзлари ҳам охир-оқибат намунали ота-она бўладиган соғлом ва бахтли болаларни тарбиялашнинг ижобий жараёнини йўлга қўйишга умид қиламиз. Агар ҳаётнинг қайсидир босқичида ота-оналардан: "Сиз ҳаётингизни қадрли қилиш учун нима қилдингиз?" деб сўралса, улар ишонч билан "Мен ажойиб ота-она бўлдим", жавоб беришлари мумкин. Балки бахтли бобо ва буви ҳам бўлиш уларга насиб қилар!

КИРИШ

Инсон зоти энг яхши шаклларда яратилган ва юксак даражада мукаммал бўлишга қодир. Шу сабабдан, фарзанд тарбияси чақалоқ ва болаларнинг ривожланишига оид ҳам назарий ҳам амалий билимларни талаб қилади. Янги ота-оналар одатда тарбиялашда кам тажрибага эга бўлганлиги сабабли, ҳаттоки ҳомила пайдо бўлишдан аввалроқ болалар билан қандай муносабатда бўлишни ўрганишлари керак.

Афсуски, биз гўзал уйлар, машиналар ва мебелларга эга бўлиш учун бойлик тўплашга интиламиз, лекин тўғри тайёргарликсиз ҳамма нарса яхши бўлади деб умид қилиб ёки фараз қилиб, бола тарбиясига ҳам худди шундай куч сарфлашлигимиз керак эканлигини эсдан чиқарамиз. Фарзанд тарбиясини этиборсиз қолдириш мумкин эмас, чунки таваккал катта ва бунинг натижаси жуда хавфли.

Ота-оналар одатда синов ва хатоликларга йўл қўйиш орқали билимга эга бўлишади ва айнан шу сабабли дастлабки тажрибаларидан келиб чиққан ҳолда, кейинги фарзандлари билан биринчи туғилганларга қараганда самаралироқ бўлишлари мумкин. Бироқ, муаммо шундаки, бу бебаҳо сабоқлар ўрганилганда, кўпинча жуда кеч бўлади. Эрта ёшдаги болалар ўсиб-улғайиб, вояга етиб бўладилар ва юқоридаги малакаларни амалда қўллаш имкони бўлмайди.

Яхши тарбия ҳақиқатан ҳам муҳим ва уни ўз холига ташлаб қўйиш мумкин эмас. Бу доимий эътиборни талаб қиладиган қийин иш. Шундай қилиб, олдимизда турган вазифани англаб етишимиз ва ўзимиз, турмуш ўртоқларимиз ва оиламиз олдидаги ҳалол мажбуриятни қадрлашимиз керак. Бу иш давомида биз таъкидлайдиган бола тарбиясининг муҳим жиҳати – мулоқотдир. Болалар билан самарали мулоқот қилиш уларнинг бахтли ва масъулиятли инсон бўлиб шаклланишига ёрдам беради. Болалар билан қандай ва қачон гаплашишни, энг муҳими, уларни сабр ва тушуниш билан тинглашни билиш жуда муҳимдир. Ота-оналар ўз фарзандларини сўзсиз севишлари билан бирга, улар билан мулоқот қилиш ва тинглаш қобилиятларини ривожлантиришлари керак. Мулоқот икки тарафлама амалга ошиши ва бир жойда тўхтаб қолмаслиги керак. Ота-оналар ўз фарзандларига куч ишлатмасдан ўз имкониятларини ривожлантиришга ёрдам беришлари керак. Бошқа оналар ва оталарнинг ҳақиқий ҳаётий вазиятлари билан танишиш ота-оналарга қийин вазиятларни енгиш учун

янги кўникмалар ва усулларни қўллашга ёрдам беради.

Бундан ташқари, улар баъзи эски амалиётларни қайта кўриб чиқишлари керак, чунки улар ҳар доим ҳам қадрли бўлавермайди. Замон ўзгарган сари янги ва ижодий муолажалар ва жавобларни талаб қилувчи янги шароитлар пайдо бўлади. Табиийки, барча ота-оналар фарзандларининг энг зўри бўлишини умид қилишади. Биз ота-оналар томонидан ўзимиз билмаган ҳолда йўл қўйиладиган баъзи кенг тарқалган хатолар, шунингдек, тез-тез дуч келадиган кўплаб муаммолар ҳақида сўз юритамиз. Ушбу йўлда биз ўрганаётган яна бир соҳа – бу болаларда етакчилик хусусиятларини ривожлантириш. Бу катта эътибор қаратиш учун ноодатий хусусият бўлиб туюлиши мумкин, аммо шуни таъкидлашни истардикки, етакчилик деганда, биз ҳокимиятга интилиш эмас, балки, фуқаролик масъулият ҳисси билан жамиятнинг фаол аъзоси бўлиш учун зарур бўлган куч-қудрат, маънавият, одоб-ахлоқ ва бошқа фазилатларни ривожлантиришни назарда тутамиз. Бугунги кунда кўплаб ўсмирлар учун уй шунчаки меҳмонхона ва ресторан даражасига кўтарилди. Ҳар икки тараф, болалар ва ота-оналар учун тинч-тотув уй муҳитини яратиш жуда ҳам муҳим саналади. Уй шунчаки жой эмас? У инкубатор, платформа ва саҳна бўлиб, унда оила аъзолари актёрлар, мулоқот эса сценарий ҳисобланади. Ҳар ким ўз ролини "ўйнашни" ўрганиши керак. Бугунги кунда кўплаб ота-оналар ва болалар бир-бири билан тил топиша олмаётгани ва шу тариқа нотўғри вазифани бажарувчи уйни яратиши ачинарли ҳолат. Баъзи ота-оналар ва болалар бир-биридан шубҳаланишади ёки қўрқишади ва уларнинг кўпчилиги муносабатларни қандай яхшилашни билишмайди. Улар ҳатто бир-бирларини тушунишга ҳаракат қилишдан воз кечишлари ва ғазабланган ва қизиққон ҳолда ҳиссий жиҳатдан чекиниши ва охир-оқибат муносабатларини бутунлай тарк этишлари мумкин.

Ота-оналик катта масъулият бўлса-да, умидсизликка тушиб қолмаслик керак. Қийинчиликларни енгиб ўтиш учун ҳеч қачон кеч эмас ва агар биз ўтмишдаги хатоларимиз учун ўзимизни айбламасликдан қочсак, муносабатларимизни яхшилашимиз мумкин. Афсусланиш ва доимий равишда "қанийди, …" сценарийлари ҳақида ўйлаш самарасиз ва бизга зарар етказишдан бошқа мақсадга хизмат қилмайди. Гарчи биз оиламизга зарар етказадиган нотўғри танлов қилган бўлсак ҳам, ниятларимиз энг яхшиси эканлигини ёдда тутишимиз керак. Биз орқага қарашга камроқ вақт сарфлашимиз ва олға интилишимиз керак. Биз

онгимизни биз қилишимиз мумкин бўлган ёки қилишимиз керак бўлган нарсалар билан тўлдиришдан кўра, эртанги кунни ёрқинроқ қилиш учун ҳозир нима қилишимиз мумкинлиги ҳақида қайғуриш билан банд қилишимиз керак. Ўтмишни ҳаёт дарси, келажакни эса ўзгариш имконияти сифатида кўриб, яхши ота-она бўлиш орқали фарзандларимизга ўзимизни яхшилашга ваъда беришимиз мумкин. Бу ўтмишни худди ҳайкал сифатида ишлов берилган мармар ёки тош, келажакни эса ҳали кўп ишлов бериш мумкин бўлган юмшоқ лой сифатида тасаввур қилишга ёрдам бериши мумкин.

Бугунги кунда кўплаб ота-оналар (ўзимиз ҳам) фарзанд кўришдан олдин яхши тарбиялаш санъати ва сир-асрорларини билишни орзу қиладилар. Агар бу иш амалга ошганда, фарзандларини тарбиялашда кескин яхшиланиш бўлиши мумкин эди. Аксарият ота-оналар муносабатларни ривожлантиришга кўпроқ вақт сарфлашлари керак эди деб ўйлашади. Ачинарлиси шундаки, агар ўз ҳаётимизга назар ташласак, биз ўтказиб юборган бой тажриба ва баҳам кўриш мумкин бўлган бебаҳо бойитувчи дақиқалар бой берилганини кўришимиз мумкин. Шу ўринда фарзандларимиз хатоларимиз учун бизни кечиришларига ва янги ота-оналар ўз навбатида бу хатолардан қочишларига умид қиламиз. Шунингдек, Аллоҳ таоло ҳар бир ота-онани ўз сабоқларини оғир йўлдан, ўз тажрибасидан ўрганишдан асрашини сўраймиз!

Бу китобга ёндашувимиз даволашга эмас, балки олдини олишга эътибор қаратиш орқали йўл-йўриқ беришдан иборат. Биз гиёҳвандлик, алкоголизм, руҳий тушкунлик, жиноятчилик ва жинсий йўл билан юқадиган касалликлар каби муаммоларни даволашимиз мумкин деб даъво қилмаймиз. Лекин биз хабардорлик орқали ушбу тузоқларни бошдан кечириш эҳтимолини камайтириш учун "профилактика" чора-тадбирларини, оилавий қўлланмани тақдим эта оламиз.

Болалар муваффақиятли бўлишлари ва ота-оналари улар билан фахрланишларига имкон яратувчи тўғри тарбия маҳорат ва тайёргарлик талаб қилади. Бахтимизга ҳозирги кунда фарзанд тарбиясига оид маълумот ва усуллар ҳар қачонгидан ҳам кўпроқ. Ота-она бўлиш учун қисқа йўллар мавжуд эмаслигига қарамасдан фарзандларингиз 4 ёки 40 ёшда бўлишидан қатъи назар, яхши ота-она бўлишни бошлаш учун ҳеч қачон кеч эмас, чунки сиз ҳозир ва абадий ота-онасиз. Фарзандни бахтли ва баркамол инсон қилиб тарбиялаш барча ота-оналарнинг орзуси. Ушбу китоб буни амалга ошириш ва фарзандларингиз билан муваффақиятли, соғлом муносабатларга эга бўлиш орзуингизни амалга ошириш имкониятингизни оширади. Бир донишманд

айтди: "Орзуларингиз сизни қаерга олиб бориши эмас, балки сиз орзуларингизни қаерга олиб боришингиз муҳим". Ўсмирни тарбиялаш учун энг яхши вақт ўн йил аввал бўлса-да, иккинчи энг яхши вақт бугун, шунинг учун ундан фойдаланинг. Аллоҳ таоло самимий ният ва саъй-ҳаракатларингизга барака беради.

Ўқувчига йўналиш ва умид ҳисси бериш учун кўплаб манбалардан статистик маълумотларни келтирдик. Статистика тез-тез ўзгариб туради, улар қатъий ҳақиқат сифатида эмас, балки фақат қўлланма сифатида қабул қилиниши мақсадга мувофиқ.

Кўплаб мутахассислар ушбу китобларнинг тузилиши ва ишлаб чиқарилиши ҳақида фикр билдирдилар. Баъзи шарҳловчилар асарни кўплаб буклетлар шаклида нашр этишни тавсия қилишди, бошқалари назарияни амалий қўллашдан ажратишни таклиф қилишди, бошқалари эса назария ва қўллаш биргаликда бўлиши керак бўлган "DIY" (Do It Yourself – Ўзинг бажар) қўлланмасини ишлаб чиқишни яхшироқ деб ҳисоблашди. Биз фаолиятимиз давомида ушбу вариантларнинг барчасини кўриб чиқамиз.

Бироқ, ҳозирча биз ушбу биринчи нашрни жорий шаклда тақдим этамиз. Кейинги нашрларимизга қўшимча қилиш ва уларни турли хил ўлчам ва шаклларда чоп этиш учун ўқувчиларимизнинг фикр ва мулоҳазаларини кутиб қоламиз.

Бир китобда кўплаб этник маданиятларга муваффақиятли мурожаат қилиш амалий жиҳатдан иложсиздир. Бироқ, турли тилларга таржима қилинган нашрлар ўқитувчилар ва етакчилар томонидан ўзига хос ўқувчилар оммасига мослаштирилади, деган умиддамиз.

Муқаддас Қуръон оятларининг инглиз тилига таржимаси Юсуф Али ва Муҳаммад Асад тафсирларидан муаллифлар томонидан керак бўлганда бир неча ўзгартиришлар билан олинди.

Бу асар муаллифларнинг мусулмон дунёси ва Ғарбдаги тажрибаларининг чўққиси ҳисобланади. У илоҳий ваҳий ҳикматларини, башоратли йўл-йўриқларни ва инсоният ютуқларини мусулмон мероси ва Ғарб маданиятидан синтез қилиш ва қўлга киритишга ҳаракат қилади. Бу улуғ ҳикматлар тўғри таҳлил қилинганда ва баҳоланганда бир-бирини қандай тўлдиришини кўрсатишга интилишдир. Шундай қилиб, у ота-она ва фарзанд муносабатлари соҳасига ноёб ва камтарона ҳисса қўшади.

Муаллифлар 2013 йил январь,
Вашингтон, Колумбия округи,
АҚШ

У йиғлаб келди!

Она кўзларида ёш билан: “Алталиб ака, менга ёрдам беринг. Бу менинг қизим. Мен уни катта қилдим ва у сўраган ҳамма нарсани бердим. У ҳозир ўн тўққиз ёшда ва кеча йигити билан қочиб кетди. Мен унинг қаердалигини билмайман”.

Мен: “Унга ҳамма нарсани бердим дейиш орқали нимани назарда тутяпсиз, опа?”

У: “Озиқ-овқат, кийим-кечак, ўйинчоқлар, пул – унга керак бўлган ҳамма нарса!” Мен сўрадим: “Унга дин, Қуръон, пайғамбарлар ва мусулмонлар тарихи, одамлар ҳаётини ўргатдингизми?”

У: “Йўқ, лекин мен унга ҳамма нарсани бердим!

Мен ўзимга дедим: “Афсус! Биз фарзандларимизни Аллоҳдан бехабар, кучли ахлоқий тарбиядан маҳрум қилиб тарбиялаймиз, лекин улардан солиҳ Абу Бакр, Умар ва Али каби бўлишларини кутамиз! Ҳар ким экканини ўради! Биз ўн тўққиз йил кечикдик! Биз фақат нон билан яшамаймиз”.

Қиз ва унинг эрини (собиқ йигитни) Худонинг марҳаматига қайтариш ва никоҳнинг кейинги йилларида тўрт фарзанд билан солиҳ ҳаётдан завқланиш учун бир йиллик сабр, севги ва донолик керак бўлди.

Агар сиз ҳақиқатан ҳам фарзандларингизга жавоб беришни истасангиз, улар билан ШАХСИЙ муносабатда бўлишингиз керак. Улар сизнинг ишончли эканлигингизни ва улар сизга керак бўлганда ўша ерда бўлишингизни билишлари керак. Фарзандларингизга вақт, пул ва куч сарфлаш – бу сиз қила оладиган энг яхши “сармоя”! Фарзандингиз сизга баланд овозда мурожаат қилиб, она, дада, илтимос деб айтяпти:

“Менинг олдимда юрманг, мен сизга эргашмаслигим мумкин, орқамдан юрманг, мен сизни етакламаслигим мумкин, ёнимда юринг ва шунчаки дўстим бўлинг”. (Алберт Камю)

Йиғи овозини эшитяпсизми?

БИРИНЧИ БЎЛИМ [1-7 боблар]

Болаларни тарбиялашда асос солиниши

БИРИНЧИ БОБ

Яхши тарбия нима ва уни нимадан бошлаш керак?

КИРИШ

Осойишта ва тинч уй муҳитида яшаётган бахтли оилани ва (биринчи навбатда) яхши, кўниккан, тақводор болаларни кўриш тасодифий натижа эмас. Бу ота-она ва бола муносабатларини ривожлантириш учун машаққатли меҳнат ва саъй-ҳаракатлар натижасидир. Яхши тарбия узоқ муддатли инвестиция бўлиб, болаларнинг ҳиссий, психологик ва жисмоний ривожланишида катта муваффақиятларнинг калитидир.

Аслини олганда, ота-онанинг яхши тарбияси болаларнинг гуллаб-яшнаши учун илиқ ва меҳрли муҳитни таъминлайди. Бундай муҳит мулоқотни яхшилайдиган, болалар ва ота-оналарни бир-бирига яқинлаштирадиган муносабатларни ўрнатиш учун зарурдир. Муваффақиятли мулоқот болаларни мукаммалликка интилишга ундайдиган қўпол ёки танқидий эмас, балки ижобий муносабатни талаб қилади.

Мусулмон ота-оналар бугунги кунда кўп муаммоларни бошдан кечиришмоқда. Кўплаб ота-оналар тарбия бўйича курсларда қатнашмайди ва уларда билим, тажриба ва тарбия кўникмалари етарли эмас. Улар фақат инстинкт ва умумий тушунчаларга таянади, бу одатда эскирган ва аниқ маълумотга эга бўлмаган ёки ота-она тарбияси бошқа маданий маънога эга бўлган аждодлардан мерос бўлиб қолган. Бошқа ота-оналар бўлса, ўқимишли, лекин Ғарб маданиятига кўр-кўрона тақлид қилади. Ота-оналар, шунингдек, бошқа маълумотга эга бўлмаган ота-оналар ва қўшниларга эргашишлари мумкин. Баъзи ота-оналар фарзандлари орқали амалга ошмаган истакларини амалга оширишга ҳаракат қилишади. Ота-оналик бурчини эътиборсиз қолдирадиган ёки кечиктирадиганлар ҳам бор. Тушунмаслик ёки вақт етишмаслиги туфайли улар ота-оналик вазифаларини энагалар, мактаб ўқитувчилари, қариндошлари, телевизор ва компьютер ўйинларига топширадилар. Бу, айниқса, баъзи нефтга бой мамлакатларнинг ўзига хос хусусияти бўлиб, бу ерда энагаларни олиб келишнинг нотўғри амалиёти болалар феъл-атворига салбий таъсир кўрсатди.

Биз ота-оналарга юқорида айтилганларнинг барчасини тузатишга ёрдам бериш ва уларнинг билмасдан қилинган хатоларини бартараф этиш ёки камайтиришни мақсад қилганмиз. Қайсидир маънода, биз ота-оналар дуч келиши мумкин бўлган энг кенг тарқалган тузоқларга қарши яхши "суғурта сиёсатини" таклиф қиламиз.

Афсуски, бугунги кунда фарзанд тарбиясига аслида бу улкан роль нимани англатиши ҳақида етарлича мулоҳаза қилинмайди ва у шунчаки оддий ҳолат сифатида қабул қилинади. Дарҳақиқат, ота-она сифатида қанчамиз бу вазифага жиддий ёндашган ҳолда ўйлаб кўрганмиз? Агар шундай қилсак, бу бизга фарзанд тарбияси ўзига хос кўникмалар, стратегиялар ва режалаштиришни талаб қилишини тушуниб етишимизга ёрдам беради.

Қуйидаги саволларни кўриб чиқинг:

1-савол: Қайси вазифа бошқарувчилик, психология, жамоатшунослик, антропология, ҳамширалик иши, ошпазлик санъати ва мулоқот бўйича билимларни талаб қилади?

2-савол: Қайси вазифани бажариш учун илмий даража, сертификат ёки лицензия талаб этилмайди?

3-савол: Қайси вазифа энг нотўғри тушунилган ва эътибордан четда қолган?

4-савол: Қайси вазифа энг камситиш ва зўравонликка чидади?

5-савол: Қайси вазифа шу қадар муҳимки, у ҳатто катта одамларнинг ҳаётига таъсир қилади?

6-савол: Қайси вазифа бола учун энг муҳим ўқитувчи ҳисобланади?

Жавоб: Фарзанд тарбияси

Ўйлаб кўринг: агар механиклар, сантехниклар, электрчилар ёки шифокорларда етарлича билим вамалака бўлмаса, биз уларни ишга олмаймиз, лекин кўпчилигимиз ҳеч қандай билим ва малакасиз ота-она бўламиз. Коллеж дипломини олиш учун 16 йил ўқишимиз керак бўлса-да, ўсмирлик даврида ҳаттоки олдинда турган катта масъулиятга тайёрланмасдан туриб ота-она бўлиш мумкин. Машина ҳайдаш, кийик овлаш ёки самолётда учиш учун лицензияга эга бўлишимиз керак-лигини билсак-да, ота-оналикка ўргатиш зарурлигини ҳис қилмаймиз.

Хўш, кўпчилигимиз, албатта яхши маънода, болаларни тарбиялашда нима қиламиз? Ота-оналар учун кўплаб тарбия назариялари ва яхши маслаҳатлар мавжуд бўлса-да, улар одатда эътиборга олинмайди ва ота-оналар ҳамма нарса яхши бўлишига умид қилишда давом этадилар. Улар бироз куч сарфлашлари, мактабдаги ота-оналар ва ўқитувчилар уюшмаси (PTA) йиғилишларида қатнашишлари, умумий "нарсаларга эътибор беришлари", баҳолар ҳақида қайғуришлари, у бирга бўлиш учун оилавий йиғилишларга боришлари ва бошқа юзаки ҳаракатлар қилишлари мумкин. Аммо бундан ташқари, ота-оналар бошқа нарсага мойил эмаслар.

Биз фойдаланишимиз мумкин бўлган ҳар томонлама тезкор модел бўлмаса-да, мақсадимизга эришишимизга ёрдам берадиган жараёнлар мавжуд. Йўл давомида биз яхши ота-онага олиб борадиган йўл доимо қурилиш босқичида эканлигини ва биз яхшиланишларга эришсак ҳам, жараённи тезлаштира олмаслигимизни тушунамиз. Муваффақиятли тарбиялаш учун қисқа йўлларни қидирманг, чунки улар мавжуд эмас.

6 НАЗАРИЯ ФАРЗАНДЛАРСИЗ, 6 ФАРЗАНД НАЗАРИЯСИЗ

Турмуш қуришимдан аввал менда фарзанд ўстириш учун 6та назария бор эди, ҳозир 6та фарзандим бор лекин бирорта назариям йўқ.

ЖОН УИЛМОНТ (БРОWН, 1994)

БОЛА РИВОЖЛАНИШИНИНГ БОСҚИЧЛАРИ

Келинг, аввало, болалар ривожланишнинг турли босқичларидан ўтишини тушунишдан бошлайлик. Ота-оналар учун ушбу босқичлар билан танишиш фойдалидир, чунки ҳар бир босқичда ота-оналик талаблари ва сўровлари ўзгаради. Бола ривожланишининг босқичларини қуйидагича бўлиштириш мумкин: чақалоқлар, чақалоқлар ва мактабгача ёшдагилар (0-6 ёш), ўсмирликгача (7-11 ёш), ёш ўсмирлар (12-17 ёш), ва ёшлар (21-40 ёш). Ушбу босқичларнинг ҳар бирида болалар ота-оналардан турли хил жисмоний, ҳиссий, ижтимоий ва психологик ресурсларни талаб қилади.

Охир-оқибат, бола тўлиқ қарамлик ҳолатидан деярли тўлиқ мустақиллик ҳолатига ўсади. Ота-оналар ва авлодлар учун бу ўтиш даврини муваффақиятли муҳокама қилиш муҳимдир. Қарама-қаршилик назариётчилари ота-оналар ва ёшлар куч ва ресурслар учун қандай рақобатлашаётганини таъкидлашади. Ҳар икки тараф бошқасини назорат қилишни хоҳлайди ва улар кўпинча ресурсларни (пул, макон ва вақт) қандай тақсимлаш кераклиги ҳақида турли хил фикрларга эга. Болалар ўсмир ва катта бўлишлари билан ота-оналар ўз кучларини фарзандларидан узоқда, ўз ҳаётларига йўналтиришлари керак. Кейин тенглама ота-оналар қариганда ва эҳтимол ўз фарзандларига қарам бўлганида ўзгаради. Мустақиллик ўзаро боғлиқликка айланади, бу ерда болалар ва ота-оналар ўртасида доимо ўзаро маслаҳат, фикр алмашиш ва ғамхўрлик бўлади.

БИЗНИНГ ФАРЗАНД ТАРБИЯЛАШ ЙЎЛИМИЗ: ТУРЛИ ХИЛ ТАРБИЯ УСУЛЛАРИ

Кўпгина ота-оналар қабул қиладиган тўртта кенг тарбия услуби мавжудлигини ҳам эътибордан четда қолдирмаслик керак (албатта, тарбия услублари ҳар доим ҳам бу тоифаларга мос келмайди).

1) Авторита / диктатор: Ота-оналар итоаткорликни талаб қиладилар ва итоатсизликни қаттиқ жазолайдилар.

2) Ваколатли: Ота-оналар фарзандларидан уларнинг талабларига жавоб беришларини кутишади, лекин улар ҳам фарзандларининг талабларига жавоб беришади. Бу ота-оналар ўз қоидаларини аниқ тушунтириб беришади шу билан бир қаторда талаб ва қоидалар учун ҳар хил яхши ўйланган сабабларни тақдим этадилар, шунинг учун болалар ота-оналарнинг талаблари тасодифий, ўзбошимчалик ёки маъносиз эмаслигини тушунадилар.

3) Рухсат берувчи: Ота-оналар фарзандларига хоҳлаганларини қилишга рухсат беришади. Можаролар кам, чунки рухсат берувчи ота-оналар фарзандларининг хоҳиш-истакларини бажаришади.

4) Демократик: Ота-оналар фарзандлари билан тил топишишга ҳаракат қилишади ва қарор қабул қилиш жараёнида ўз фарзандларининг ҳам иштирок этишларини таъминлашади.

Умуман олганда, жамиятшунослар авторитар ота-оналарни афзал кўришади. Ўзингизнинг ота-оналик услубингизни кўриб чиқинг ва тўртта кенг тоифадан қайси бирига кўпроқ мос келишингиз ҳақида ўйлаб кўринг. Ўзингиздан нима учун маълум бир услубни танлаганингизни ёки нима учун "маълум бир услуб" га тушиб қолганингизни сўранг. Ушбу турдаги ўз-ўзини таҳлил қилиш сизга ижобий томонларга эътибор қаратиб, ўз усулларини қайта кўриб чиқишга ва керакли нарсаларни исботлашга имкон беради.

Авторитар / диктатор ота-оналик: мажбурлаш ва қўрқув маданияти

Кўп сонли мусулмон ота-оналар ва бошқалар орасида ота-онанинг авторитар услуби ўз фарзандларида салбий хулқ-атворнинг олдини олишнинг самарали усули деган фикр кенг тарқалган. Қизиғи шундаки, бу ижобий руҳий муносабат ва яхши хулқ-атворни рағбатлантиришдан кўра ёмон хатти-ҳаракатларнинг олдини олишга қаратилган тафаккурга асосланган. Назорат ва қўрқув уйғунлашган оилавий муносабатлардан устун туради ва натижада болалар салбий феъл-атворлар пайдо бўлиши ва жамият учун сезиларли таъсир кўрсатиши мумкин. Шу сабабли ва ушбу услубнинг машҳурлиги туфайли биз унга бироз чуқурроқ эътибор қаратишга қарор қилдик. Қатъий қоидаларни қўллаш ва ҳукмронлик қилиш, шунингдек, мулоқот, иштирок этиш ва маслаҳатлашувнинг етишмаслиги мусулмон ота-оналар орасида кенг тарқалган ҳолат ҳисобланади. Авторитар амалиётларнинг дастлабки ҳолатлари болалар ёшлигида оила ичига пайдо бўлади ва кейинчалик мактаблар, ижтимоий институтлар ва охир-оқибат ҳукумат ва сиёсий тизимларни босиб олиш учун жамиятда ҳам кенг тарқалади. Оилада ота болалар устидан, ака-опалар кичиклар устидан, ўғил болалар қизлар устидан қаттиқ ҳокимиятга эга. Эркаклар одатда доминант "бошлиқ" бўлиб, бутун муҳит шериклик ва масъулият тушунчаларидан маҳрум. Бундан фарқли ўлароқ, Пайғамбар ﷺ – чўпонлик тушунчасини (лотинча шепҳерд – чўпон сўзидан олинган) рағбатлантирди ва шундай деди:

> ***Сизлар ҳаммангиз чўпонларсиз ва барчангиз [жамоатингиз] билан имзолаган нарсангиз учун жавобгарсиз. (Ал-Бухорий)***

Умумий амалиёт шундан иборатки, ота-оналар ўз хоҳишларига кўра болаларга улар бажариши керак бўлган ва қилиши мумкин бўлмаган нарсалар рўйхати билан ҳеч қандай тушунтиришларсиз буйруқ ва кўрсатмалар беради. Болалар изоҳ сўраганда, "сен шунчаки айтилгандек қил", "бу ўзи шундай", "мен айтганимни қил, мен қилгандек эмас" ёки "ортиқча баҳслашма" кабилар асосий жавоб бўлиб қолади. Қизиқувчан болалар эса баъзида ҳурматсизлик, қўполлик ёки итоатсизликда айбланиши ва танбеҳ берилиши ҳам мумкин. Қизиқувчан болаларнинг саволларига жавобни билмаган баъзи ота-оналар уларга жавобан билмасликларини тан олиш ўрнига нотўғри жавоб берадиган ҳолатлар ҳам учраб туради.

Бу ота-оналар фарзандларига ғамхўрлик қилмайди, дегани эмас? аксинча, улар ўз оилаларини жуда яхши кўрадилар ва уларга ҳақида астойдил қайғурадилар. Шунга қарамай, улар қаттиққўл бўлишга ҳаракат қилиш натижасида, амалда ҳукмрон бўлиб қолишади. Бундан ташқари ҳукмронлик ва тарбия бир-бири билан адаштирилади, лекин бу иккиси бутунлай бир-бирига ўхшамайдиган нарсалар. Бундай ҳукмронлик амалиёти болаларни ҳиссий, психологик ва ақлий жиҳатдан соғлом қилиб тарбиялашга ёрдам бермайди. Кучли болаларни тарбиялаш учун ота-оналар болаларни фаол муҳокамаларга жалб қилишлари керак. Қуръони каримда шундай дейилган:

Улар ўз ишларини ўзаро маслаҳатлашиб юрадилар.

(Қуръон, 42: 38)

(Эй Пайғамбар), Аллоҳнинг раҳмати ила уларга мулойим бўлдинг. Агар қўпол, қалби қаттиқ бўлганингда, атрофингдан тарқаб кетардилар. Бас, уларни авф эт, машварат қил. Азму қарор қилганингдан сўнг, Аллоҳга таваккал қил. Албатта, Аллоҳ таваккал қилувчиларни севади.

(Қуръон, 3: 159)

Мажбурий ёндашув болаларнинг ота-оналарига аниқ ҳурмат кўрсатишига олиб келиши мумкин бўлсада, бу ишонч ва севгига эмас, балки қўрқувга асосланган бўш ҳурмат бўлади. Инстинктив ва ўрганилган қўрқув 14-бобда батафсилроқ муҳокама қилинади. Ушбу авторитар ёндашув таълим тизимига татбиқ этилган, бу ерда болаларнинг ўқитувчиларга бўлган ҳурмати ўрганишга бўлган муҳаббатга эмас, балки ўқитувчининг норозилиги ёки бериладиган жазога нисбатан қўрқувга асосланади. Натижада, болалар билим олишга астойдил ҳаракат қилмасликлари мумкин. Ўқитишнинг аксарияти тушуниш ва иштирок этишдан кўра ёдлаб ўрганишга асосланган баъзи мамлакатлардаги таълим тизими мажбурий ёндашувга асосланган. Ушбу тизим ҳақида гап кетганда, ота-оналар ва мактаблар ўз хизматларидан фахрланиш учун кам нарсага эга. Уларнинг саъй-ҳаракатлари, ижтимоий хулқ-атвори диктатура ва авторитар институтларга мос келадиган шахсларни "ишлаб чиқариш" га ҳисса қўшишдир. Биз бу каби қулчиликка ўхшаб кетувчи муносабатларни ҳукумат маъмуриятларида, сиёсий партияларда, ижтимоий ҳаракатларда, полиция бўлимларида, миллий армияларда, корпорацияларда ва фабрикаларда учратишимиз мумкин. Ушбу таълим тизимидан қочиб, жамият зулмига бўйсунмайдиган оз сонли одамларда бўлса ресурслар етарли эмас. Улар иккиюзламачилик қилиб оломонга эргашадилар ёки чуқур нуқсонларга эга бўлган тизимга номутаносиб ҳолда ҳалақит қилишади, натижада азоб ва умидсизликка дуч келишади.

Мусулмон онгида ва мусулмон болаларининг психологик ва ҳиссий тарбиясида инқироз мавжуд. Изчил методологик ёндашувнинг йўқлиги, билимларнинг парчаланиши ва бўлиниши Мусулмон маданияти ва тафаккурининг бузилишига сабаб бўлмоқда. Моҳир ота-оналарни тарбиялашга эътиборнинг етишмаслиги ҳам ёш болаларнинг жиддий ҳиссий ва психологик махрумлиги учун тенгма-тенг даражада жавобгардир. Кўпгина мусулмонларнинг фарзанд тарбиясига нисбатан ҳозирги ёндашуви Қуръоннинг Имрон (цивилизация яратиш ва ривожлантириш), итқон (мукаммаллик) ва тафаккур (тадқиқот) ҳақидаги қарашларини ўз ичига олмайди, балки том маънода, қулчилик ва тақлидга асосланади. Мусулмонлар илмий, холис ва методик бўлиш ўрнига бидъатлар билан ўралашиб қолишган. Улар жин ва сеҳр ғоялари билан шунчалик тўлиб-тошганларидан илмий менталитетнинг меваларидан маҳрум бўлишган.

Кўпчиликнинг фикрича интеллектуал турғунликни ҳамда Умматни деярли фалаж қилган руҳий инқирозни бартараф этиш масъулияти тўғридан-тўғри мутафаккир ва маърифатчилар зиммасига юкланган. Бироқ, ушбу вазифаларда уларнинг роли катта бўлишига қарамасдан биз асосий эътиборни ота-оналардаги ҳолат учун ечим топишга кўпроқ аҳамият қаратишимиз керак. Агар бу муаммо ҳал этилса, ота-оналар, албатта, соғлом, эркин ва кўникмага эга бўлган, етакчилик вазифасини ўз зиммасига оладиган ва жамиятда ижобий ўзгаришларга олиб келадиган, пировардида умматнинг фалажлигини бартараф эта оладиган болаларни тарбиялаш учун қўлларидан келганини қиладилар.

Ота-оналарнинг бугунги аянчли ҳолатини қуйидагича тавсифлаш мумкин:

- *Ота-оналар ўртасида саводсизликнинг кўплиги, бу илм излашга ва ўрганиш қобилиятлари тўсқинлик қилади;*
- *Ижодкорлик ва ташаббускорликдан маҳрум бўлган "қулчилик менталитети"ни шакллантирадиган қўрқув маданияти;*
- *Танқидий таҳлилсиз бошқаларга кўр-кўрона тақлид қилиш ва уларга итоат қилиш ("пода менталитети");*
- *Уйда ва жамоат мулкида ҳукмронлик ва мажбурлаш ёндашуви.*

Ота-она оилани, жамиятни ва цивилизация ни юксалтириши ёки аксинча йўқ қилиши мумкин. Цивилизация қуриш ҳеч қачон тугамайди ва бир марталик иш эмас, аксинча ҳаёт тарзи ва динамик, узлуксиз жараёндир. Унинг бошланиши бор, лекин охири йўқ. Цивилизация ўсишда, такомиллаштиришда ва ривожланишда давом этмоқда. Бу доимий изланиш, кашфиёт ва такомиллаштириш (*иҳсан*) масаласидир. Биз ота-оналарни буюк келажак ҳақида ва уларнинг ота-оналик амалиётларининг жамиятга таъсири ҳақида ўйлашга чорлаймиз.

Болалар қўрқув ва зулм ҳолатида тарбияланганда, улар таваккал қилишдан ва қарор қабул қилишдан қўрқишади. Охир-оқибат улар масъулият ҳиссини йўқотадилар ва қарор қабул қила олмайдилар. Шунингдек, қўрқоқ болаларда, жамоат ишларида иштирок этмасликка олиб келадиган ва раҳбарнинг ҳақ-ҳуқуқларини шубҳа остига қўядиган, авторитар ва диктатор режимларни келтириб чиқарадиган ҳудбин феъл-атворлар шаклланади. Бундай тарбияланган болалар коррупцияга оддий ҳолдек қарайдилар ва жамият олдидаги бурчларини бажаришдан бош тортадилар. Бу жараёнда бирдамлик йўқолиб, жамият қуриш учун зарур бўлган институтларнинг барпо этилишига тўсқинлик қилади. Болаларнинг янги ёш онгига сингдирилган қолоқ ва қаттиқ хурофот ва мантиқсизлик маданияти фан ва техника тараққиётининг йўқолиб кетишига сабаб бўлади.

Ислом цивилизация сининг олтин даври гуллаб-яшнашида фарзанд тарбиясида юқорида тилга олинган омиллардан кенг қамровда фойдаланилганлиги муҳим аҳамиятга эга. Масалан, кўкрак сути билан боқиш амалиёти болани тарбиялашнинг интеграл жиҳати сифатида қаралди, бунда боланинг зарур ҳиссий ва психологик ривожланишига эътибор берилди. Шу ўринда, "нега бундай буюк цивилизация энг паст даражага тушиб қолди?" деган саволга муҳим бир жавобда – бу туғилишдан бошлаб фарзандларимизни қандай тарбиялашимиздир ётади. Яхши фарзанд тарбиясига эътиборнинг етишмаслиги мусулмонлар тарихидаги катта ва кўп ислоҳот саъй-ҳаракатларидаги асосий оқсаётган жиҳатдир.

Охир-оқибат, ота-оналар қанчалик кўп ҳаракат қилишмасин, уларнинг фарзандлари мустақил шахслар ва ўз ҳаракатлари учун шахсан жавобгардирлар. Ота-оналар таклиф қилиши мумкин бўлган ягона нарсала қўллаб-қувватлаш ва йўл-йўриқдир. Бир куни улар бахтли бўладилар ва "Биз яхши ота-она эдик" деб фахрланадилар.

ФАРЗАНД ТАРБИЯСИ АСОСИДА НИМАЛАРНИ ТАҲМИН ҚИЛИШ МУМКИН?

Ота-оналаримиз ва фарзандларимиз билан ўзаро муносабатларимиз ўртасида боғлиқлик борми? Ўз фарзандига нисбатан нотўғри муносабатда бўлувчи ота-оналар кўпинча ўзлари ҳам болалигида нотўғри муносабат курони бўлганликларини айтишади. Инсоннинг ўз ота-онаси билан бўлган ижобий болалик тажрибаси, ота-онанинг илиқ, сезгир ва рағбатлантирувчи услубининг якуний ривожланишини башорат қила оладими? Фарзанд тарбияси услубининг авлодлар ўртасида боғлиқлиги борми?

Ота-онанинг фарзанд сифатида тарбияланиш тарихи унинг якуний ота-она сифатидаги тарбия услубига сезиларли ҳисса қўшади. Умуман олганда, болалигининг исталган даврида кўпроқ қўллаб-қувватлаган ота-оналар ўз фарзандларига нисбатан илиқ, сезгир ва рағбатлантирувчи ота-оналарга айланишди. Қўллаб-қувватловчи ота-оналик уч ёшга қадар бўлган ривожланишнинг яхшиланиши билан боғлиқ.

(Баумринд, 2008)

Оталар оналарга қараганда ўз чақалоқлари ва ёш болалари билан бошқача муносабатда бўлишади. Ваҳоланки кўпчилик оталар ва оналар ўзларининг таъсирчанлиги, рағбатлантирилиши, меҳр ва ўргатишлари билан ўхшашдир, оталар оналарга қараганда кўпроқ жисмоний ўйинлар билан шуғулланишади. Бироқ, иккала ота-она ҳам қизларга

қараганда ўғиллари билан кўпроқ жисмонан ўйнашади. Оналар ва оталарнинг таълим даражаси болаларнинг мактабда ва бошқа соҳалардаги давомий фаолияти билан ҳам боғлиқ. Қизиғи шундаки, ота қанчалик кўп маълумотга эга бўлса, она болаларига шунчалик ғамхўрлик қилади.

(Рикс, 1985)

Ота-оналарнинг фарзанд тарбиялаш услубини акс эттиришдан ташқари, биз баъзида ота-оналаримизнинг болаларни тарбиялаш услубига қарши чиқамиз. Авлодлар алмашиб борар экан, улар орасида болаларни тарбиялашда баъзи фарқлар бўлиши мумкин. Бобо ва бувиларнинг деярли ярми ўзларининг ва фарзандларининг фарзанд тарбиялаш усули орасида катта фарқ бор деб ҳисоблашади. Ушбу гуруҳнинг ярми неваларига фарзандларига қилганларидан кўра юмшоқроқ муносабатда бўлишади. Уларнинг ярмидан кўпи фарзандлари набираларига улар фарзандларига берганидан кўра камроқ уй-рўзғор масъулиятини беришини ва неваралари ўз фарзандларига қараганда кўпроқ имкониятларга эга эканлигини айтишади.

(Зогбй Интернационал, 2006)

Ота-оналарнинг болалигидаги "асл оиласи", маълумоти ёки даромадидан қатъи назар, соғлом ота-оналар ўз фарзандларига эга бўлиш уларнинг қандай тарбияланганлигини қайта кўриб чиқиш имконияти эканлигини тушунадилар. Улар ўсиб улғайганларида ўз фарзандлари билан ота-оналарининг усулини такрорлашлари ёки яхшилашлари мумкин.

ЯХШИ ТАРБИЯНИНГ БОШЛАНИШИ: ОЛДИНДА ТУРГАН ВАЗИФАЛАРНИНГ УМУМИЙ КЎРИНИШИ

Яхши тарбия бола туғилишидан аввал бошланади. Турмуш қуришдан олдин яхши турмуш ўртоғини танлаш керак. Никоҳдан кейин ҳомиладор она ўз соғлиғига, овқатланишига яхшилаб эътибор бериши, танасига зарарли моддаларнинг кириб келишидан қочиши керак. Ота ҳам ўз ўрнида ҳомиладор турмуш ўртоғига имкони борича ғамхўрлик қилиши керак, иложи борича вазифалари ва ишларини енгиллаштириши ва унга етарлича дам олиш, ухлашга имкон яратиб бериши зарур. Бу ерда биз ота-оналарга олдинда турган вазифа ва яхши тарбияга эришиш учун зарур бўлган билим ва кўникмалар ҳақида умумий маълумотни таклиф қиламиз. Ота-оналар дуч келадиган қийинчиликларни ортиқча ёки паст баҳоламасликлари учун уларнинг ҳақиқий кўламини билиш фойдалидир. Агар улар ота-оналикни жуда осон деб ҳисобласалар, улар ўзларини бунга тайёрлашга эҳтиёж сезмайдилар. Агар улар буни жуда қийин деб ҳисобласалар, умидсизликка тушиб, таслим бўлишлари мумкин.

Гарчи фарзанд тарбияси энг қизиқарли, рағбатлантирувчи ва охир-оқибат энг ёқимли тажриба бўлиши мумкин бўлса-да, у энг талабчан бўлиши мумкин. Инсоннинг бутун ҳаёти бир қатор синовлардан иборат ва фарзанд тарбиялаш энг қийин синовлардан биридир. Шунинг учун романтик тушунчаларни бир четга суриб, баъзи ҳақиқатларни англаб етиш мақсадга мувофиқ бўлади. Фарзандга яхши тарбия бериш оддий иш эмас ва у ҳеч қачон хатоларсиз амалга ошмайди. Фарзандлар ота-онасининг сабр-тоқатини синаб кўради, ҳатто улар бирга бўлмаган пайтларида ҳам, уларнинг қалби ва онгини банд қилишади. Болаларнинг пайдо бўлиши билан инсоннинг ҳаёти кескин ўзгаради.

Барча болалар, шу жумладан, барча ота-оналар ҳам ўзига яраша қобилият ва салоҳиятга эга. Ота-оналик инсон ёлғиз ўзи ҳал қилиши керак бўлган нарса эмас. Кўпгина ота-оналар ўз фарзандларига ғамхўрлик қилиш учун, жумладан, ўқитувчилар, энагалар, қариндошлар, диний раҳбарлар ва дўстларни ўз ичига олувчи ёрдам тармоқларига эга. Фарзанд кутилаётган пайтда, биз қуйидаги кўрсатмаларни қўллашни бошлашимиз мумкин. Бу кўп қилиниши ёки қилинмаслиги керак бўлган ишлар ва чалкашликларга дучор бўлмаслик учун кенгроқ тасвирни ёдда тутишга ёрдам беради. Оилавий ҳаётингизга ва уйингизга мувозанатли қарашга ёрдам бериш учун қуйидаги саккиз йўналишни англаб етишга ҳаракат қилинг.

Ўзингизга айтингки, биз билмасдан "аҳмоқона" хатоларга йўл қўйишимиз мумкин, лекин қарс икки қўлдан чиқишини ҳам ёдда тутиш керак

1. БОЛАНИНГ РИВОЖЛАНИШИНИ УЗОҚ ВА МУРАККАБ ЖАРАЁН ЭКАНЛИГИНИ ТУШУНИБ ЕТИШ

Солиҳ фарзандлар, фаол фуқаролар ва салоҳиятли яхши раҳбарларни тарбиялаш ойлар эмас, йиллар давом этадиган кундалик ишдир. Ишқий муносабатлар барбод бўлиши ва дўстлик тугаши мумкин бўлса-да, ота-она ва фарзанд муносабатлари кучли ва бузилмайдиган бўлиб, ер юзидаги энг кучли ва энг мустаҳкам муносабатлардан бири бўлиб қолиш учун энг кучли синовларга бардош беради.

2. ТЎҒРИ МАҚСАДЛАР ҚЎЙИБ ДОИМИЙ РАВИШДА ТАКОМИЛЛАШТИРИШГА ҲАРАКАТ ҚИЛИШ

Мақсадлар чалкашликлардан қочишга ва ҳаракатни аниқлашга ёрдам беради. Мақсадлар бизга қай

манзил томон ҳаракатланаётганимизни ва у ерга қай йўл билан етиб бориш мумкинлигини кўрсатиб беради (биз ота-оналарнинг мақсадлари жадвалини ишлаб чиқдик ва бу ҳақда кейинги бобларда кенгроқ сўз юритамиз). Мақсадлар ёки унга элтувчи аниқ йўл бўлмаса, ота-оналар билмаган ҳолда хато қилишлари мумкин, чунки уларнинг ҳаракатларини ўлчаш учун аниқ ўлчовлар йўқ. Бу хатолар содир бўлмайди дегани эмас, албатта, хатолар ҳар доим бўлади! Гап шундаки, хатоларни тан олиш ва масъулиятни ошириш орқали улардан сабоқ олишдир. Худди шу нарса болаларга ҳам тегишли: биз болаларимизга аниқ кўрсатмалар бердикми? Биз уларга қандай қилиб биз билан уйғунликда яшашни кўрсатиб бердикми? Бизнинг ишончимизни оқлашлари учун уларга керакли кўникмаларни бердикми?

3. ЎЗЛАШТИРИЛГАН ТАМОЙИЛЛАРНИ АМАЛДА ҚЎЛЛАШ ВА БОШҚА ОТА-ОНАЛАР БИЛАН АМАЛИЙ ТАЖРИБА АЛМАШИШ

Агар биз ота-она тарбиясига оид адабиётларни кўриб чиқсак ёки маслаҳат сўрасак, бизга ёрдам берадиган кўплаб йўл-йўриқларни топишимиз мумкин. Ота-оналар умумий тамойилларни тўғри деб ҳисоблашларига қарамасдан, кўпинча уларни амалда қўлламайдилар (кўникма, тажриба ёки кундалик ишлардан вақт орттира олмасликлари туфайли). Бироқ, улар ўзларининг амалий тажрибаларини бошқа ота-оналар билан баҳам кўрганларида, бу иккала томоннинг ҳам ота-оналик малакаларининг янада ортишига ёрдам беради. Биз ёлғиз бўламизми, турмуш қурамизми, уйда ёки уйдан ташқарида ишлаяпмизми, ота-оналарни алоҳида қилиш учун жуда муҳим иш.

4. ЯХШИ НАМУНА БЎЛИНГ ВА БОЛАЛАРНИ ЎЗИГА ИШОНИШГА ЎРГАТИНГ

Ота-оналар фарзандларига ўргатиши мумкин бўлган энг муҳим нарсалардан бири бу қандай қилиб ота-она ёрдамисиз вазифаларни мустақил амалга оширишни ўргатишдир. Айнан уйда болалар қадр-қиммат, жасорат, ўз-ўзини тарбиялаш, севги, раҳм-шафқат, ўзаро боғлиқлик ва масъулиятни ўрганадилар. Болаларни севимли

феъл-атворга эга эркак ва аёл бўлиб етишишлари учун зарур воситалар билан таъминлашга қуруқ гапнинг ўзи камлик қилади. Ота-онанинг яхши намуна кўрсата олиши кўп ваъзлардан яхшироқдир.

5. БОЛАЛАРНИ ОҚ ВА ҚОРАНИ АЖРАТА ОЛИШГА ЎРГАТИШ

Ота-оналар бошқа болаларнинг ёмон хулқ-атвори ҳақидаги гап-сўзларни эшитганда, "Менинг болам бундай қилмайди. Менинг болам бошқача", дея кўп таъкидлайдилар. Фарзандимиз ёмон хулқ-атворга қарши иммунитетга эга ва табиий равишда муваффақиятли бўлади, деб ўйлаш нотўғри. Реал ҳаётда фарзандимиз бизнинг хоҳишларимизга зид бўлган феъл-атворга эга бўлиши ҳам мумкин. Бунинг ажабланарли жойи йўқ, чунки бизнинг болаларимиз ҳам атрофимизда биз билан мулоқот қиладиган ва яшайдиган минглаб бошқа болалардан фарқ қилмайди. Биз ҳаммамиз Одам Ато ва Момо Ҳавонинг авлодлари бўлганимиз сабабли (уларнинг генларини ўзида мужассам этган), барчамиз ички сезгиларимизга таянган ҳолда яхши ва ёмонни ажрата оламиз. Шунга ўхшаш қийинчиликларга дуч келган ва яқин муҳитда яшаётган ҳар бир киши хато қилиши мумкин, ягона фарқ шундаки, баъзиларимиз бошқаларга қараганда кўпроқ хатога йўл қўямиз ва баъзиларимиз тавба қилиб, уларни тузатамиз, бошқалари эса йўқ. Ҳар бир инсон бетакрор бўлишига қарамасдан биз ҳаётимиз давомида кўплаб бир-бирига ўхшаш ҳолатларга дуч келамиз. Ҳаётимизда у ёки бу тарзда, бошқа биров томонидан бошдан кечирилмаган муаммо деярли йўқ.

6. АСОСИЙ ФЕЪЛ-АТВОРЛАРНИ ВОЖЛАНТИРИШ ВА УЛАРНИ СИНГДИРИШ УЧУН АСТОЙДИЛ ХАРАКАТ ҚИЛИШ

Каттароқ мақсадлар нуқтаи назаридан, чинакам инсонпарвар цивилизациянинг қайта вужудга келишига фақат соғлом институтлар барпо этиш орқали эришиш мумкин. Бу муассасалар кучли ва бенуқсон характерга эга, худбинлик, нафс ва коррупциядан холи шахслардан иборат бўлиши керак. Ундан ташқари уларда ҳалоллик, камтарлик ва бошқаларга муҳаббат каби фазилатлар ҳам мужассамлашиши керак. Яхши феъл-атворнинг хусусиятлари камдан-кам ҳолларда тасодифан вужудга келади, улар асосан бахтли оила, барқарор муҳит ва содиқ ота-оналарнинг меҳнат натижасидир.

7. СУҲБАТЛАШИШ САНЪАТИНИ РИВОЖЛАНТИРИШ

Гапиринг! Фарзандларингиз билан ҳар қандай ва ҳар бир нарса, кун давомида нима қилганингиз, муаммоларга қандай муносабатда эканлигингиз ва болангиз х, й ва з ҳақи-

да қандай фикрда эканлиги ҳақида суҳбатлашинг. Болалар сиздан фикрингизни қандай ифода этишингизни ўрганишлари жуда муҳимдир. Нутқ ўзаро муносабатларни ривожлантиришдан ташқари, тил ривожланиши ва артикуляция учун ҳам муҳим аҳамиятга эга. Болани ўзингиздан узоқлаштириш учун телевизор, интернет ёки компьютер ўйинларидан ёрдам изламанг. Гапиришнинг етишмаслиги ўлик интеллект ва пассивликка олиб келади. Биз жуда кўп телевизор кўришнинг салбий таъсирига бир боб бағишладик. Мулоқот жиддий мунозаралар ва ҳазил алмашишни ўз ичига олади.

Ота-оналар болалари билан ҳазиллашиб, ўйнашлари керак, чунки ҳазил муносабатларни мустаҳкамлайди ва зерикишни кетказади. Ота-оналар фарзандларини тарбиялаш учун шунчалик кўп вақт сарфлайдиларки, жараёндан завқланишни унутишади. Бу катта йўқотиш. Болалар бутун бошли ўз дунёлари бор ва улар бахт ҳамда ўйин учун катта имкониятларга эга. Фарзандлари билан кўчага чиқиб, уларни кулдириб, улар билан завқланишдан кўра телевизор кўрсатувларини кўришни афзал кўрадиган, зерикарли, бетоқат ота-оналарни кўриш жуда ачинарли. Ҳаёт босим ва ташвишга тўла бўлганлиги сабабли, болалар ота-оналарга бир мунча вақт бўлса ҳам, уларнинг болалар дунёсига қочишларига ёрдам бериш орқали стрессни енгиллаштирадиган энг яхши дори-дармонларни таклиф қилишлари мумкин. Баъзи ота-оналар болалар билан ўйнаш заифлик ёки ҳаётга жиддийлик етишмаслигини кўрсатади деб ўйлашади. Ҳақиқат шундаки, сиз болалар билан кулаётганингизда, сиз уларга ишонч ва сиздан қўрқмасликларини ҳис қилишларига имкон берасиз, таранглик даражаси пасаяди, кўринмас севги ришталари пайдо бўлади ва болалар ўзларини эркин ифода этишади. Ҳазиллашиш ва кулиш мулоқотнинг муҳим қисмидир.

8. ЯХШИ ТАРБИЯ БЕРИШДАН ЗАВҚЛАНИНГ

Бу аввалги фикрдан келиб чиқади. Юқорида келтирилган тамойиллар раҳм-шафқат ва завқ билан қўлланилиши керак. Баъзида муваффақиятга интилувчи ота-оналар мақсадларга шунчалик эътибор беришадики, улар оилавий ҳаётнинг оддий завқларини бой беришади. Бунга яхши аҳамият беринг. Яхши тарбия – бу яхлит тушунча ва раҳм-шафқатли вазифа, чунки ота-оналарнинг тажрибаси мақсадларни амалга ошириш каби муҳимдир.

МАЗМУНЛИ ВАҚТ ВА БОЛАЛАР БИЛАН ФАОЛ ШУҒУЛЛАНИШ

Ота-оналар кўпинча фарзандлари БИЛАН кўп вақт ўтказишларини таъкидлашади. Аслида, фарзандлари БИЛАН эмас, балки уларга яқин жойда дейиш тўғрироқ бўлади. Яъни, улар ўз фарзандлари билан бир хонада бўлишлари мумкин, лекин улар телевизор кўриш, китоб ўқиш, телефонда гаплашиш, электрон почта хабарларини кўриб чиқиш ёки бошқа меҳмонлар билан суҳбатлашиш каби бошқа ишлар билан машғул бўлишади. Лекин бу биз кутган ФАОЛ ШУҒУЛЛАНИШ эмас. Фаол шуғулланиш биргаликда спорт ёки ўйинлар ўйнаш, биргаликда жумбоқларни ечиш, бирга овқат пишириш ва овқатланиш, биргаликда нарсаларни муҳокама қилиш, бирга ҳазиллашиш, бирга харид қилиш, бирга блоклар ясаш ва бирга идишларни ювиш кабиларни ўз ичига олади. Бошқача қилиб айтадиган бўлсак, болани ёлғиз қолдириб уни четдан томоша қилиш эмас, балки бола билан машғулотларда фаол иштирокчи ва шерик бўлиш лозим.

Бу яхши мазмунли вақт, ФАОЛ ШУҒУЛЛАНИШ орқали етарли миқдорда вақт сарфланиши демакдир. Ҳеч қандай энагалар, ёки яхши топшириқлар бериш ота ва она билан мулоқот ўрнини босолмайди!

Ҳасан Алталиб

ФАРЗАНД ТАРБИЯСИ БЎЙИЧА МАЪЛУМОТ МАНБАЛАРИДАН ФОЙДАЛАНИШ

Яхши тарбияни бошлаш усулларидан бири мутахассислар кўрсатмалари ва маслаҳатлари манбаларига мурожаат қилишдир.

Мусулмон манбалари ва ғарбий манбалар.

Фарзанд тарбиясига оид адабиётлар Шимолий Америкада кенг тарқалган (1. 1-жадвал). Ғарб ота-оналари учун яхши тарбия бўйича кўплаб маълумотлар ва кўплаб китоблар мавжуд, кутубхоналар ва веб-сайтлар фарзанд тарбиясини янада фойдали ва самарали қилиш учун манбалар ва маълумотларни тақдим этади.

Ота-оналар тарбиясига оид адабиётлар мавжудлиги

Кутубхона	Сарлавҳалар сони
Конгресс кутубхонаси	2,464
6 та университет консорциуми, АҚШ	3,215
Фаирфах округи жамоат кутубхонаси, Виржиния	432
Канада Миллий кутубхонаси	362

Манбалар: United States library of Congress (www.loc.gov)

Fairfax County Publiclibrary(www.fairfaxcounty.gov/library)

Канада кутубхоналари ва архивлари (www.collectionscanada.gc.ca).

Бундан фарқли ўлароқ, бўлажак мусулмон ота-оналар фарзанд тарбияси бўйича мусулмон манбаларидан маслаҳат сўраганда, манбалар уларга нималарни тақдим эта олади? Ал-Талл ва ал-Қайсий (араб тилида, 1990) фарзанд тарбиясига оид юқори сифатли мусулмон адабиётининг камлигини таъкидлайдилар. Оз сонли китобларда болаларга мақбул қадриятлар ва характерни қандай сингдириш бўйича амалий тафсилотлар мавжуд. Ота-оналар тарбия бўйича классик китоблардан фойдаланишда қийинчиликларга дуч келишади. Эски китоблар ҳозирги кунга мос келмайдиган замон ва қийинчиликлар ҳақида сўз юритади ва уларда аниқ таснифлаш, индексация ва ҳавола етишмайди. Мусулмонлар учун фарзанд тарбиясига оид маълумотлар жуда кўп турли хил манбалардан, жумладан, фиқҳга оид адабиётлар, Қуръон тафсирлари, тарихий асарлар, сўфийлик шеърияти ва насиҳат китобларидан топиш мумкин.

Доктор аз-Заъбалавий (ўзининг араб тилида ўсмирлар тарбиясига бағишланган китобида) таъкидлаганидек, бола тарбияси бўйича ислом адабиёти ва ўсмирлик ҳақидаги махсус асарлар жуда кам. Америка Қўшма Штатлари ва Канада мусулмон талабалар уюшмаси (MCA) 1973-йилда болалар учун биринчи исломий бўяш китобини нашр этди. Араб дунёси одатда одамларнинг ўзаро таъсири ва шахсий ривожланишини эътиборсиз қолдиради ва асосан сиёсий масалаларга ва тин-

чликни тартибга солишга эътибор беради. Ўша пайтда бундай китоблар йўқ эди ва Ғарбда қўним топган ота-оналар болалар учун адабиёт танқислигини ҳис қилишди. Лестердаги (Англия) Ислом жамғармаси директори доктор Маназир Аҳсаннинг таъкидлашича, Ғарбдаги мусулмон жамоалари кўплаб муассасалар, масжидлар ва мактаблар ташкил эта олган бўлсалар-да, "инглиз тилида ёш авлоднинг уйда ҳам, мактабда ҳам ўқитиш талабларини қондириш учун мўлжалланган адабиётларни етарлича ишлаб чиқара олмадилар". (ДъОйен, 1996)

Ишлаб чиқарилган адабиётлар жуда кичик ва талаб бунга қараганда анча юқори. Ислом кутубхонасида бугунги кунда бола тарбиясига оид китоблар етишмайди. Адабиётларнинг аксарияти катталар таълимига бағишланган ва болалар ривожланиши ва ўсмирлар психологияси ҳақида жуда оз нарса ёзилган. Катта ҳажмдаги адабиётлар ҳуқуқшунослар томонидан ёзилган бўлиб, никоҳ шартномаларининг расмий жиҳатлари бўйича, эр, хотин ва болаларнинг ҳуқуқ ва мажбуриятлари, ажралишнинг техник жиҳатлари ва меросни ҳисоблаш каби мавзуларни ёритиб берган. Аслида бўлса, кўпроқ оила ва фарзандлар ўртасидаги муносабатларга, хусусан, ижтимоий, психологик ва ривожланиш жиҳатларига эътибор қаратадиган исломий китобларга эҳтиёж бор. Ота-оналар оилавий масалалар бўйича маслаҳат сўраганда, улар дуч келадиган китобларнинг аксарияти расмий ва қонуний (фиқҳий) масалаларга қаратилган.

Қолаверса, араб дунёсидаги ўрта мактабларда ўқитиладиган китобларда Пайғамбаримиз соллаллоҳу алайҳи васалламнинг таржимаи ҳоллари одамларнинг ўзаро муносабатлари ва шахсий ривожланишига эътибор бермай, асосан сиёсий масалаларга, халқлар ўртасидаги тинчлик ва урушни тартибга солишга қаратилган. Бола тарбияси ва ўсмирлик бўйича ислом адабиётида махсус асарлар жуда кам. Пайғамбаримиз Муҳаммад (соллаллоҳу алайҳи ва саллам)нинг болаларга кўрсатган инсоний севгиси, меҳр ва ҳурмати, улар билан муомала қилишдаги меҳрибонлиги, уларга бўлган ҳурмати ва уларнинг ўйинларига қўшилишга тайёрлиги ҳақида жуда кам миқдорда ёритилган. Расулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи васалламга ўғилларини гўдаклигида вафот этгани боис тарбиялаш насиб этмаган бўлса-да, қизларини (Фотима, Зайнаб, Руқайя, Умму Кулсум) тарбиялаб, набиралари ҳамда қариндошлари ва атрофидагиларниг болалари тарбиясига ҳисса қўшганлар. У ёш амакиваччаси Али ибн Абу Толиб ва асраб олинган ўғли Зайд ибн Ҳорисани ҳам тарбиялаган. Расулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи васаллам болаларга шунчалик эътибор бериб, уларга ғамхўрлик, меҳр ва эҳтиром кўрсатганликлари, айни пайтда унинг душманлари томонидан доимий равишда йўқ бўлиб кетиш таҳдиди остида бўлган янги жамият ва

янги давлат барпо этиш билан тўлиқ банд бўлганлари ҳайратланарли.

Фарзанд тарбияси билан асосан аёллар шуғулланганликлари боис эркаклар бу вазифага унчалик катта аҳамият қаратишмаган. Ислом адабиётида “Мўминларнинг оналари” номи билан машҳур бўлган мусулмон аёлларнинг хатти-ҳаракатларини ўрганиш ва такомиллаштириш етарлича олиб борилмаяпти. Дарҳақиқат, унинг кўп қисми йўқолган ёки қадрсизланган. Биз олимларни пайғамбарнинг хотинлари ва саҳоба аёллари қандай фарзанд тарбиялаганликлари ҳақидаги адабиётларни тадқиқ қилиш ва ривожлантиришга ундашимиз керак. Бу аёлларнинг ижтимоий тараққиётдаги ролининг муҳим жиҳатини жорий этишга ёрдам беради ва аёллар тадқиқотларида ислом кутубхонасини кенгайтиришга ёрдам беради. Бундан ташқари, ушбу адабиётда сўнгги пайтларда ҳам эркак, ҳам аёлнинг потенциал етакчиларини муваффақиятли тарбиялаган аёлларнинг хатти-ҳаракатлари ўрганилиши керак. Агар шундай қилмасак, "Жаннат онанинг оёғи остидадир" деган ҳидоят шунчаки баландпарвоз гапдан бошқа нарса бўлмай қолади.

Бугунги кунга қадар болаларда феъл-атвор ва қадриятларни ривожлантиришнинг амалий усуллари ва воситаларига эмас, балки мавҳум қадриятлар ва мақсадларга эътибор қаратилган. Ривожланиш ва ўсишни тушуниш ва таҳлил қилишга етарлича эътибор берилмаяпти, бу ота-оналарнинг ота-оналик тамойилларини кундалик ҳаётида қўллашини қийинлаштиради. Бу ўринда техникалар, тегишли кўникмалар ва ҳаётий мисоллар муҳим аҳамият касб этади. Бу йўлда мусулмон давлатларнинг асрлар давомида мустамлака қилиниши ва бу даврда асосий эътибор таълим ва тарбиядан кўра мамлакатни озод этишга қаратилганли энг катта тўсиқлардан биридир. Ижтимоий ўзгаришлар, яхши бошқарув ва ривожланиш кун тартибининг қуйи қисмида эди. Ота-оналик ҳақида ёзиш устувор аҳамиятга эга эмас эди ва бу мавзу бўйича узоқ вақт давомида жиддий тадқиқотлар ўтказилмади.

Ал-Ғаззолий, ал-Мавардий ва ал-Ишбилийларга қўшимча ҳолда Тунисниг Қайравонида Ибн Саҳнун, Ибн ал-Жаззар ва Али ал-Қабсий каби мусулмон ислоҳотчилари эмизиш ва болаларни синфда назорат қилиш, тарбиялаш ва жазолаш ҳамда ўқитувчиларга товон тўлашга кўпроқ эътибор қаратдилар. Болалар психологияси, боланинг ривожланиши, таълими ва тарбиясига етарлича эътибор берилмаган. Бу буюк ислоҳотчилик ҳаракатларининг нега ўз раҳбарларининг оқилона ва самимий саъй-ҳаракатларига қарамай, мусулмон цивилизациясини қайта тиклай олмаганини қисман тушунтириши мумкин. Ривожланаётган жамиятни барпо этиш учун биз болалар тарбияси ва феъл-атворини шакллантириш бўйича мукаммал билимга эга бўлишимиз керак. Шунингдек, бизга

кучли таълим, кучли иймон ва тўғри кўникмалар керак. Шуни таъкидлаш жоизки, Қуръон пайғамбарларни биз эргашишимиз керак бўлган намуна сифатида таърифлаган. Агар биз фарзанд тарбияси санъати ва илмини чуқурроқ англаб етсак, етакчилик фазилатларини эртароқ ривожлантириш имкониятлари пайдо бўлади.

2002-йилда Қувайт университети профессори Мумтоз Анварга ХИТИ томонидан мусулмонлар учун фарзанд тарбияси бўйича мавжуд адабиётларни тадқиқ қилиш вазифаси юклатилди. У мусулмон ота-оналар учун яхши адабиётлар етишмаслигини, шунингдек, дунёнинг кўп жойларида саводхонлик даражаси айниқса аёллар орасида, жуда паст эканлигини аниқлади. Аксарият мусулмон ота-оналар фарзанд тарбиясидаги шахсий кузатув ва тажрибага таянишади, бу эса болани муваффақиятли тарбиялаш учун етарли эмас. Ҳатто ўқимишли мусулмон ота-оналар учун ҳам яхши фарзанд тарбияси бўйича юқори сифатли адабиётлар етишмайди ва ҳақиқий расмий тренинглар мавжуд эмас. Мусулмон адабиётларининг аниқ ҳажмини айтиш қийин бўлса-да Мусулмон дунёсининг барча тилларида фарзанд тарбияси бўйича қанча адабиётлар мавжуд бўлса, биз бу етарли эмаслигини таъкидлаймиз. Шубҳасиз, бугунги кунда жамиятларнинг долзарб муаммолари, жумладан, маҳаллий даражадаги муаммолар билан боғлиқ бўлган характерни шакллантириш, қадриятлар ва адолатга асосланган фарзанд тарбияси бўйича юқори сифатли адабиётларни тайёрлаш зарурати мавжуд.

Пайғамбарларнинг феъл-атворлари (Қуръонда таъкидланган)

Қуръондаги атамалар	تعابير قرآنية
Ҳалол	صديقًا
Раҳмдил ва меҳрибон	رؤوف رحيم
Билимли ва доно	حكمًا وعلمًا
Жисмоний куч ва билимни ошириш (Талутни назарда тутади).	زاده بسطة في العلم والجسم
Кучли ва ишончли	القوي الأمين
Профессионал ва ишончли	حفيظ عليم

ФАРЗАНД ТАРБИЯСИ МАКТАБЛАРДА ЎРГАТИЛИШИ КЕРАКМИ?

Агар фарзанд тарбияси масъулиятли вазифа бўлса, нега биз мактабларда расмий фан сифатида ўргатмаймиз? Ўнта одамдан еттитаси фарзанд тарбиясини ўрганишимиз ёки ўргатишимиз керак бўлган нарса деб ҳисоблайди.

(Лонгфиелд ва Фитзпатрик, 1999)

Иккинчи жаҳон уруши тугаганидан кейин дунёда кўплаб ўзгаришлар содир бўлди. Авваллари катта бир оиланинг барча аъзолари бир қишлоқ ёки шаҳарчада яшаган. Бувилар ва боболар, холалар, амакилар ва ака-укалар бола тарбиясида маслаҳат ва ёрдам беришга тайёр бўлишган. Лекин ҳозирги кунга келиб оилавий ҳаёт қийинлашиб бормоқда. Ҳозирги кунда кўплаб тўлиқ бўлмаган оилалар мавжуд ва никоҳнинг бузилиши ва ишлайдиган оналар сони ҳам аввалгидан кўра кўпроқ. Яхши тарбия бериш санъати парчаланиб кетганлиги сабабли, биз кенг оила тармоғининг қисқариши туфайли бўш қолган "фарзанд тарбияси ўқитувчиси" ролини тўлдиришимиз керак. Бунинг учун мактабларнинг ёрдамига суянишимиз керакми? Бундан ташқари, орттирилган шахсий тажриба туфайли иккинчи болани тарбиялаш биринчисига қараганда осонроқ бўлиши мумкин. Агар биз ушбу тажрибани расмий ёки норасмий равишда узата олсак, буни қилмаслигимизга сабаб борми?

Гарчи фарзанд тарбиялаш бўйича курслар мантиқий ва жозибали кўринса-да, аслида бундай эмас. Биз бундай курслардан нимани ўргатишимиз кераклигини аниқ билишимиз керак. "Фарзанд тарбияси ўқитувчиси" нинг роли ҳақида ҳам чуқур ўйлаб кўриш керак. Оилавий ҳаёт нафақат илмий тушунча, балки ҳис-туйғулар, муносабатлар ва яқинлик ҳамдир. Ўрта мактабларда фарзанд тарбиясини фан сифатида ўқитишга қарши бўлганлар, давлат идоралари томонидан бошқариладиган синфларда фарзанд тарбиясини муайян формулалар сифатида ўргатмаслик керак, деб даъво қиладилар. Шахсий оилавий ҳаётга аралашишни, шунингдек, қонунчиларга аралашишни яхши кўрадиган ибратли тарбиячилар оилавий муносабатларнинг мураккаблигига аралашмасликлари керак. Фарзанд тарбиялашда профессионал ёрдам фойдалидир, лекин ота-оналар ўз ролини ўқитувчи ва бошқаларга топширмасликлари керак.

Ҳар бир оила ноёб бўлганлиги сабабли, ота-оналарга ўзларининг донолиги, сезги ва шахсий мулоҳазаларига мурожаат қилиш тавсия этилади. Ўз хатоларидан сабоқ олиш жуда фойдали ва оиланинг мустақиллиги сақланиб қолиши керак.

Психотерапевт Доналд Виннисотнинг таъкидлашича:

Мен бутун фаолиятим давомида маслаҳат беришдан қочганман. Мақсад яхши бўлишига қарамасдан, шифокорлар, айниқса, оналар ва чақалоқлар, ота-оналар ва болалар ўртасидаги муносабатларга путур етказиб қўйишлари мумкин.

(WINNICOTT, 1992)

Қолаверса, ота-оналик бўйича йўл-йўриқ кўрсатаётганда, оилавий ҳаётга нотўғри ташқи аралашувдан, шунингдек, авторитар бўлиб қолишдан эҳтиёт бўлишимиз керак. Бу ота-оналарнинг ишончини ва масъулиятини йўқотиши мумкин. Етарлича малакага эга бўлмаган ўқитувчилар оилавий низоларни ҳал қилиш учун яраштирувчи ёки ҳакамлик вазифаларини ўз бўйинларига олмаганликлари маъқул.

Шу билан бирга, яхши тузилган курснинг фойдали элементлари борки, уларни эътибордан четда қолдириб бўлмайди. Қош қўяман деб кўз чиқаришнинг олдини олиш учун биз оила қуриш натижасида юзага келадиган масъулият, шунингдек, вақт ва ҳаражатларни ўргатишимиз керак. Қуйида муҳокама қилинган тарбия курслари мисоли Буюк Британиядан олинган, аммо мусулмон дунёсининг ўзи ҳам фарзанд тарбиясини ўргатишни бошлаган.

Юқори синф курслари учун Британия кўрсатмалари

Муҳокама қилинганидек, ота-оналар ва мактаблар ўртасида нозик мувозанат бўлиши керак, бу мажбурий дарсларнинг киритилишидан норози бўлмаслиги керак. Бундан ташқари, соғлиқни сақлаш идоралари ва хайрия ташкилотлари янги ота-оналарга ҳомиладорлик, туғруқ ва чақалоқларга ғамхўрлик қилишда ёрдам беришсада, ижтимоий жиҳатлар ва қадриятларни ўргатиш баҳсли бўлиши мумкин.

Британия ҳукумати 2000-йилда мактаб ўқувчиларига расмий равишда фарзанд тарбияси дарсини ўргатишни бошлади.

Оиланинг бузилиши ва ёлғиз ота-оналик Британия учун жиддий муаммо бўлиб, Европада хавотирли даражага етди. (Вулф, 1999) Таълим ходимлари, давлат хизматчилари ва психологлар томонидан берилган маслаҳатларга асосланиб, Британия ҳукумати ўқувчиларга қуйидаги мавзуларни ўргатиш бўйича кўрсатмаларни киритди. (Бургесс, 2009)

- Никоҳдаги низоларни бартараф этиш
- Болаларни тўғри жазолаш
- Супермаркетда боланинг инжиқликларини қандай енгиш бўйича амалий маслаҳатлар
- Она ва отанинг кутилаётган роли
- Фарзандларни тарбиялашнинг харажати ва амалий жиҳатлари
- Фарзандлар ва ота-оналарда мақтов билан ўз-ўзини ҳурмат қилишни тарбиялаш.
- Севги ва хавфсизликка қарши моддий нарсаларнинг нисбий қиймати
- Ҳуқуқ ва мустақиллик билан бир қаторда масъулият
- Никоҳнинг қиймати
- Вақтни бошқариш кўникмалари
- Оилавий ҳаётдаги стрессларни бартараф этиш.

Британия ҳукумати ушбу ўқув дастури ўсмирлар ҳомиладорлиги ва болалардаги жиноятчиликни камайтиришга ёрдам беради, деб ҳисоблайди. Оилавий қоидалар билан яшашни ўрганиш жамият қонунлари доирасида яшашни ўрганиш ва қамоқдан сақланиш учун биринчи қадамдир.

.....

Фан методологиялар, тузилмалар, стратегиялар ва тахминларни талаб қилади.

Санъат донолик, хушмуомалалик, сезги, муҳаббат ва соғлом фикрни талаб қилади.

Болалар тарбияси илм-фан, санъат ва маънавий тиришқоқликдир.

.....

Гарчи ота-она тарбияси қийин бўлса-да, бу кўпчилигимиз эга бўлиши мумкин бўлган энг ёқимли, фойдали, рағбатлантирувчи ва ниҳоят ёқимли тажрибадир.

(Батут Ал-Тома)

Фарзандларимиз ғайритабиийми?

Болаларни тарбиялашнинг мураккаблиги туфайли, баъзи ота-оналар ўз фарзандларини ғайритабиий деб ҳисоблашади. Бир она шундай деди: "Бир неча йиллар фарзандли бўлишимиздан олдин, эрим ва мен қўшнилар йўқлигида уларнинг уйларини тозалаб ҳайратда қолдирдик. Уларнинг учта кичкина боласи бор эди, уларнинг уйларида кўплаб ўйинчоқлар сочилиб ётарди. Олти соат ўтгач, бошимизни чайқатганча чарчоқдан ўриндиққа йиқилдик. Бу нормал бўлиши мумкин эмас. Агар шундай бўлса, биз ҳеч қачон фарзандли бўлмаймиз. Икки йилдан кейин икки фарзандимиз билан биз қўшнимизнинг уйи қанчалик нормал бўлганини тушуниб етяпман. Меҳмонхонамиз кўринишиданоқ "бу ерда болалар яшайди" деяётгандек гўё".

(*Фабер ва Мазлиш, 1982)*

Болалар – инсоният келажаги – Болалар орқали биз дунёни ўзгартира оламиз.

- Болалар сиз уларга ишонганингиздек улғаядилар: агар сиз фарзандларингизга "Сиз буни қила оласиз" десангиз, улар буни қилишади. Агар сиз уларга "Сиз буни қила олмайсиз" десангиз, улар буни қилмайдилар.
- Миллат ундаги оилалар, эркаклар ва аёллар йиғиндисидир.
- Агар биз миллатни ўзгартирмоқчи бўлсак, оилани ўзгартиришимиз керак.
- Хавф остида бўлган ҳар бир бола учун хавф остида бўлган оила ҳам бор.
- Ақлли бўлиш сиз шунчаки бўлган нарса эмас, балки сиз бўлишингиз мумкин бўлган нарсадир.
- Оилани ўзгартириш учун биз ўзимизни ўзгартиришимиз керак.
- Фарзандларингиз ўсиб улғайган сари, сизнинг ота-оналик ролингиз бошқарувчидан маслаҳатчига, назоратчидан устозга ўзгариши керак.

Албатта, Аллоҳ одамларнинг ҳолатини токи улар ўз нафсини ўзгартирмагунларига қадар ўзгартирмас. Қачонки, Аллоҳ одамларга (ўз ёмонликлари туфайли) ёмонлик келтиришни хоҳласа, ҳеч ким Уни қайтара олмас. (Қуръон, 13: 11)

ХУЛОСА

Курслар расмий равишда ўқитиладими ёки йўқми, бундан қатъий назар бир нарса аниқ: яхши тарбия ва унинг жамиятга таъсири кенг эътироф этилмоқда. Никоҳ, ота-оналик, бола ривожланиши ва болаларга ғамхўрлик қилиш каби воқеликларга улар содир бўлмай туриб юзланиш, келажакдаги ота-оналар дуч келиши мумкин бўлган кўплаб муаммоларнинг олдини олиш учун самарали чора бўлиши мумкин. Бироқ, жинсий тарбияни ўргатишдан ташқари, жинсий муносабатларнинг оқибатларини, чақалоқларнинг кўриниши ва уларни қандай тарбиялашни ўргатиш мантиқий қадам бўлса-да, бу ота-оналарнинг ўз ролини бошқаларга топшириб қўйиши деб қаралмаслиги керак. Агар ота-оналар ўз ролининг имкониятларини ва бу ўзларига ва жамиятга олиб келадиган муваффақиятни англаб етсалар, улар яхши ота-оналик санъати ва илмини тушунишга тайёр бўладилар ва ўз фарзандлари учун қўлидан келган барча ишни бахтли равишда бажарадилар. Ҳукуматлар, мактаблар ёки оммавий ахборот воситаларига таяниб, намунали фуқаролар етиштириш, энг яхши ҳолатда, қимор, энг ёмони, ота-она мажбуриятларини бажаришдан дангасалик билан қочишдир. Фарзандлар фаровонлиги учун уларнинг ота-оналаридан кўра кўпроқ ким ҳаракат қила олади? Ҳеч бир бошқа ташкилот рақобатлаша олмайди!

АМАЛИЙ МАШҒУЛОТЛАР 1-7

1-Машғулот:
Ҳеч “Нима учун?” деб ўйлаб кўрганмисиз?

Қуйидагиларни болаларингиз билан муҳокама қилинг ва қариндошларингиз ва дўстларингизнинг шахсий тажрибаларини келтиринг. Нима сабабданлиги ҳақида ўйлаб кўринг:

Кимдир буюк олим бўлиши, лекин ижтимоий жиҳатдан муаммоларга дуч келиши мумкин.

Ота-она меҳрибон ва илиқ бўлиши, лекин оила билан вақт ўтказмаслиги мумкин.

Инсон диндор, аммо бемаъни бўлиши мумкин.

Инсон ўзига катта ишончга эга, лекин бошқаларга ишона олмайдиган бўлиши мумкин.

Инсон буюк мутафаккир, лекин жуда тартибсиз бўлиши мумкин.

Инсон ўзи учун сахийлик қилиши мумкин, лекин бошқаларга зиқна бўлиши мумкин.

Инсон бой, аммо бахтсиз бўлиши мумкин.

Тўғри тарбия бу муаммоларни тузатишда муҳим роль ўйнаши мумкин эди!

2-Машғулот:
Тарбия услубингиз.

Қайси бола тарбиялаш усули сизга кўпроқ ёқади? Тарбия услубингиздаги битта заифликни аниқланг ва уни яхшилаш учун зарур чораларни кўринг. Буни болаларингиз билан муҳокама қилинг.

3-Машғулот:
Болаларнинг умумий нотўғри хатти-ҳаракатлари рўйхати

Менинг болам бетакрорми?

Баъзи ота-оналар ўз фарзандларини бошқалардан кўра яхшироқ ёки ундан ҳам ёмонроқ деб ўйлашади, гўё улар бошқа туркумдек. Дарҳақиқат, болалар ўзларининг замондошлари билан кўпгина хусусиятларни баҳам кўришади. Шундай сабабдан ота-оналар ўртасида тажриба алмашиш фойдалидир. Фарзандларингизга тегишли бўлган муаммоли хатти-ҳаракатлар рўйхатини тайёрланг ва уларнинг ҳар бирини қандай яхшилашни муҳокама қилинг. Болани рағбатлантириш учун тузатиш осонроқ бўлган нарсалардан бошланг.

“Фарзандимдаги камчиликлар” деб номланган рўйхат тузинг:

Қуйида баъзи болаларнинг муаммоли хатти-ҳаракатлари келтирилган:

Мактабдаги муваффақиятсизлик,
Дангаса бўлиш,
Кам овқатланиш ёки ортиқча овқатланиш,

Сиз ёқтирмайдиган соч турмаги,
Гап қайтариш,
Сизга ёқмайдиган дўстлар билан бўлиш,

Ибодат қилишдан бош тортиш,
Уйда ёрдам беришдан бош тортиш,
Узоқ вақт жим қовоқ солиш,

Тозалашдан бош тортиш,
Аҳмоқона таваккал қилиш,
Катталарни ҳурмат қилмаслик,

Тунда кўчада юриш,
Уйда бўлишни ёқтирмаслик,
Ҳеч қачон ташқарига чиқишни хоҳламаслик,

Ўғирлик,
Ёлғон,
Чекиш,
Бошқа одамларни уриш,

Тортишиш,
Қўрқинчли фильмлар томоша қилиш,
Зарарли овқат истеъмол қилиш,

Қўшниларга, бобо-бувиларга қўпол муносабатда бўлиш,
Сиз ёқтирмайдиган кийимларни кийиш,

Баланд мусиқа/ТВ/радио эшитиш,
Тоза ювинмаслик,
Хаммомда жуда узоқ вақт қолиш,

Уйда буюмларни бетартиб қолдириш.
Сўкиниш ва сўкиш,
Жуда кўп телевизор кўриш,
Уяли телефонларда жуда кўп вақт сарфлаш.

Ота-оналарга эслатма: *Сизнинг ҳолатингиз машқни ўзгартиришга ва фарзандларингизга "ота-онамдаги камчиликлар" рўйхатини тузишга имкон берадими? Уларни ушбу машқга жалб қилиш учун сизда жасорат ва донолик етарлими?!*

4-Машғулот:
Шеър устида фикр юритиш

Оилангиздан бирга ўтиришни ва фарзандларингиздан бири бу шеърни овоз чиқариб ўқиб беришини сўранг. Барча оила аъзоларингиздан бир-бирларига нисбатан шахсий хулқ-атвори ҳақида фикр юритишларини сўранг ва яхшиланиш учун баъзи аниқ таклифларни таклиф қилинг.

Ўтиб кетаётган бир нотаниш одамга дуч келдим.
“Вой, кечирасиз, илтимос”, – дедим.

У: “Илтимос, мени ҳам кечиринг? Сизни кўрмай қолибман", – деди.

Биз мулойим эдик, мусофир ва мен.
Хайрлашиб йўлга тушдик.

Лекин уйда ҳолат бошқача.
Биз ёшу қари, яқинларимизга қандай муносабатда бўламиз.

Ўша куни кечки овқат пишираётганда ўғлим ёнимда жуда жим турарди.
Ўгирилиб, унга урилиб кетишимга сал қолди.

“Йўлдан қоч”, – дедим қовоғимни чимириб.
Кичкина юраги эзилиб кетди.

Қанчалик қаттиқ гапирганимни сезмай қолдим.
Тўшакда бедор ётганимда, менга кичик бир овоз келди ва деди:

“Бегона одам билан муомала қилганингизда, умумий хушмуомалаликдан фойдаланасиз, лекин сиз севган оилангизга келганда бунга бефарқсиз.

Ошхонага бориб, бир қаранг, эшик олдида гуллар топасиз.

Ўғлингиз сиз учун олиб келган гуллар.
У гулларни ўзи танлади: пушти, сариқ ва кўк.

У совға кутилмаган бўлиши учун жуда жим турди, сиз унинг кичкина кўзларини тўлдирган ёшни ҳеч қачон кўрмагансиз.

Бу вақтда ўзимни жуда ёмон ҳис қилдим, кўз ёшларим тўкила бошлади.

Мен секин бориб, унинг каравоти ёнига тиз чўкдим?
"Уйғон, кичкинтой, уйғон", – дедим.

– Мен учун терган гулларинг шуми?
У жилмайиб: “Мен уларни дарахт ёнидан топдим.

Мен уларни сизга ўхшагани учун танладим.
Сизга гуллар, айниқса кўк рангдагилари ёқишини билардим”, – деди.

Мен: “Ўғлим, бугун қилган ишимдан жуда афсусдаман? Сенга шундай бақирмаслигим керак эди”.

У: “Онажоним, майли, мен сизни барибир яхши кўраман”.

Мен унга: "Ўғлим, мен ҳам сени яхши кўраман. Мен гулларни ҳам яхши кўраман, айниқса кўк ранглиларини".

Муаллиф номалум

5-Машғулот:

Бугунги ва кечаги ота-оналар

Ушбу саволларни болаларингиз билан кўриб чиқинг ва муҳокама қилинг:

Сиз ўша ёшда ота-онангиз билан бўлганингиздан кўра фарзандларингизга яқинроқмисиз? (Америкалик ота-оналарнинг 76 фоизи "Ҳа" деб жавоб беришди)

Коллежда бўлганингизда ота-онангиз сиз билан гаплашганидан кўра сиз болаларингиз билан кўпроқ гаплашасизми? (Америкалик ота-оналарнинг 71 фоизи "Ҳа" деб жавоб беришди) (Кантровитз ва Пег, 2006)

Бутун оиладан имкон қадар бобо-бувилар ва қариндошларнинг ҳикояларини келтирган ҳолда ўзаро муносабатларни ва алоқаларни кучайтириш йўлларини ўйлаб кўришларини сўранг. Ушбу ҳикоялар болаларнинг оилавий ўзига хослигини ва ота-онасини асослашга ёрдам беради. Шунингдек, у саноатлашган мамлакатларнинг тарих китобларида тез-тез учрайдиган воқеаларга мустамлакачилик нуқтаи назаридан қаралмаган миллий тарихни ўргатиши мумкин.

6-Машғулот:

Ота-она сифатида сиз ўзгаришлар яратишингиз мумкин!

Фарзандларингиз билан қуйидагиларни муҳокама қилинг.

Бир дўстим менга шундай деди: “Болам билан нима қилишим муҳим эмас. Мен фақат битта одамман!”

Агар дунёдаги ҳар бир инсон "фақат битта одам" бўлгани учун ўзгаришга интилишни тўхтатса, бу ўзгаришларни ким амалга оширади? Бу нотўғри тушунча. Биз биламизки, Аллоҳнинг пайғамбарлари ҳам, тарихда буюк саҳобалар, алломалар ва кўплаб донишмандлар ҳам фақат битта одам бўлишган. Улар дунёни ўзгартирдилар. Стив Жобс, Билл Гейтс ва Нелсон Мандела ҳақида ўйлаб кўринг. Кейин ўзингиздан сўранг: ҳаётингизни ким ўзгартирди? Қариндошингизми, дўстингизми, ўқитувчингизми, мураббий ёки диний раҳбарми? Болаларга ҳикоянгизни айтиб беринг ва уларнинг ҳаётида ким ўзгаришлар қилгани ҳақида айтиб беришларини сўранг.

7-Машғулот:

Болалар, ота-онангиздан нимани кутасиз?

Фарзандларингиздан бирига Чел Силверстейннинг "Берувчи дарахт" ҳикоясини овоз чиқариб ўқишни айтинг. Кейин болалардан сиздан нимани кутишларини сўранг. Нима, қачон ва қандай? Кейин фарзандларингиздан нимани кутаётганингизни айтинг!

Чел Силверстейннинг "Берувчи дарахт" ҳикояси ёш бола ва ўрмондаги дарахт ўртасидаги муносабатлар ҳақидаги эртак. Дарахт ҳар доим болага хоҳлаган нарсасини беради. Боланинг ёшлигида дарахт ўз шохларини болага тебраниш учун беради. Кейинчалик дарахт ўтириш учун соя, ейиш учун мева ва уй қуриш учун новдаларни беради. Бола ўсиб улғайган сари, у кўпроқ дарахтга муҳтож бўлади, лекин бола билан бирга бўлишни орзу қилган қайғули дарахтга ҳеч нарса қайтармайди. Фидокорликнинг якуний ҳаракатида дарахт энди вояга етган болага уни кесиб ташлашга имкон беради, шунда бола ўзи сузиши мумкин бўлган қайиқ қура олади. Бола эндиликда бир тўнкага айланган дарахтни тарк этади. Кўп йиллар ўтгач, энди кекса одамга айланган бола, ўтириш ва дам олиш учун сокин жой қидириб дарахтга қайтиб келади. Дарахт ўз тўнкасини таклиф қилади ва ниҳоят бола билан бирга бўлганидан хурсанд бўлади.

ИККИНЧИ БОБ

Оила бирлиги: Бу нима учун муҳим ва унинг вазифалари нималардан иборат?

КИРИШ

Оила нима ва у қандай мақсадга хизмат қилади? У қандай ишлайди? Унинг мақсадлари қандай? Уни нима кучли қилади? Уни нима беқарорлаштиради? Ҳар бир аъзо оила муваффақиятга эришиши учун қандай ҳисса қўшиши керак? Оила муваффақиятини қандай ўлчаш мумкин? Буларнинг барчасига жавоблар тўғридан-тўғри ота-оналарнинг яхши тарбиясига ва болаларнинг қандай улғайишига боғлиқ. Ушбу бобда биз ушбу ва бошқа масалаларни кўриб чиқамиз. Шунингдек, биз ота-оналар ва китобхонларни ижобий ижтимоий ўзгаришларни амалга ошириш учун оила бирлигининг катта имкониятларидан хабардор қиламиз. Оила нафақат ўз аъзоларини, балки бутун жамиятни ўзгартиради. Шунингдек, биз мусулмон дунёсида ва Ғарбда тарбия қандай қўлланилишини кўриб чиқамиз.

Биринчи бобда биз ота-оналарни яхши тарбия нима учун муҳим, у қандай ўрганилади ва биз танлаган ота-оналик услуби фарзандларимиз қандай инсон бўлиб етишишига қай даражада таъсир қилади деган саволлар билан таништирдик. Яхши ота-она бўлиш асосий тамойилларни қўллашдан кўра кўпроқ нарсаларни талаб қилади. Фарзанд тарбияси оила бирлигининг табиатини ва унинг ўзаро боғлиқлигини билишни талаб қилади ва айнан шу нарса бу бобнинг асосий йўналишидир. Ушбу бобда севги, ғамхўрлик ва хавфсизлик ҳақида доимий равишда сўз юритилади. Меҳрибон оила муҳити ҳам болаларнинг, ҳам ота-оналарнинг эҳтиёжларига жавоб беради. Яхши тарбия болаларни фуқаролик масъулиятини ҳис қиладиган масъулиятли катталар бўлишга тайёрлайди.

Шунингдек, биз тўлиқ бўлмаган оилалар, ажралишлар, оилалар сонининг ўзгариши ва мусулмон дунёсидаги ҳозирги оилавий шароитларига ҳам тўхталамиз. Кўпгина мусулмон оилалари дуч келаётган беқарорлик фарзанд тарбиясига унчалик таъсир қилмаётгандек туюлиши мумкин, аммо ҳақиқат шундаки, барқарор оила бирликлари барқарор ва динамик жамиятларни шакллантириш учун зарурдир. Тараққийпарвар жамиятлар соғлом оилаларсиз мавжуд бўлолмайди ва бу, айниқса, ўз таназзулини тўхтата олмаган мусулмон дунёсида ўз аксини топган.

Баъзилар "оила"ни бир-бирига боғлиқ бўлган одамлар гуруҳи, бошқалари ижтимоий бирлик, бошқалари эса ота-оналар ва уйда бирга яшайдиган болалардан иборат гуруҳ деб таърифлайдилар. Оила ҳақида кўплаб қарашлар мавжуд бўлса-да, анъанавий оиланинг таърифлари кўпинча никоҳ ва болалар билан чамбарчас боғлиқ. Оилавий бирлик кўпинча никоҳ орқали

ривожланади, чунки никоҳ нафақат икки шахснинг ҳамкорлиги, балки иккита катта оиланинг қўшилишидир. Замонавий оила бирлиги (айниқса, Ғарбда) йиллар давомида сезиларли даражада ўзгариб, кенгайтирилган тузилишдан ядровий тузилишга ўтди. Бундан ташқари, оила ҳажми ўзгариб бормоқда (одамлар камроқ фарзанд кўришмоқда).

Бироқ, оила шунчаки ундаги одамлар уюшмасидан кўра кўпроқ маънога эга бўлиши керак. Оила катта маданиятнинг бир қисмидир ва идеал ҳолда, тўлиқ маданиятнинг бир кўринишидир. Биз оилада ўйнаган ролларимизнинг буюклигини тушунишимиз муҳим. Оила – бу мўъжаз ибодат уйи, кичик ҳукумат ва кичик эзгулик мактабидир.

Оналар: Сиз ҳар доим ҳамма нарса бўла олмайсиз!

Бекорчи она деган тушунча йўқ.

Бир вақтнинг ўзида мукаммал турмуш ўртоғи, она, уй бекаси ва тўлиқ вақтли ишчи бўлишга уринманг. Турли вақтларда сиз турли хил нарсаларни қилишингиз мумкин. Болалар ҳаётингизни сезиларли даражада ўзгартирадилар, шунинг учун ўзгаришларни қабул қилинг, оилангизга дўстона муносабатда бўлинг ва мослашувчан бўлинг.

ОТА-ОНАЛИККА ЎТИШ

Биз оила деганда, одатда, ота-оналар ва болалар ҳақида ўйлаймиз. Аввалига биринчи фарзанд туғилиши орқали ота-оналар дуодан (икки кишилик) триога (уч кишилик) ўтишга киришадилар. Болалар туғилиши билан ота-оналар ҳаётнинг янги босқичига киришадилар. Ота-оналар болаларнинг турмуш тарзидаги ўзгаришлар туфайли мослашиш даврини бошдан кечиришади (қийинчилик ва таранглик, шунингдек, қувонч ва бахт). Мусулмон оиласида чақалоқ туғилганда, янги туғилган чақалоқни кутиб олиш учун маълум анъанавий маросимлар ўтказилади: (Зайдан, Абдул Карим, арабча, 1993)

- Янги туғилган чақалоқнинг қулоғига азон айтинг. Ал-Ҳаким Абу Рофийдан ривоят қилинган ҳадисда айтадики: “Мен Фотима онамиз Ҳасан ибн Алини дунёга келтирганида, Расулуллоҳ соллалоҳу алайҳи вассалламнинг азон айтганларини кўрдим”. Туғилганда ўнг қулоғига азон, чап қулоғига иқомат айтиш Аллоҳнинг бирлигини эълон қилади, Муҳаммад пайғамбарнинг хабарини тасдиқлайди ва мўминларга келажакда чақалоқ учун намоз ўқишни эслатади.

- Чақалоқ келиши билан кечиктирмасдан унга исм қўйинг. Кичкинтойга яхши маъноли исм бериш жуда муҳим (чунки сиз болага интилиши учун намуна яратиб берасиз). Бу арабча исм ёки тарихий исм бўлиши шарт эмас ва мусулмон бўлмаган, лекин бола ўрнак олиши мумкин бўлган инсонларнинг исми бўлиши мумкин. Исмнинг маъноси яхши бўлиши керак ва бир нечта тилларда ёзиш ва талаффуз қилиш осон бўлган ном беришни ўйлаш керак.

- Чақалоқ учун ақиқа (туғилган кунни нишонлаш) уюштиринг. “Ақиқа” (арабчада) янги туғилган чақалоқ учун қурбонлик сифатида сўйилган ҳайвонга ишора қилади. Набий соллаллоҳу алайҳи васаллам набиралари Ҳасан ва Ҳусайн учун бир қўчқор сўйдилар. Бу туғилгандан кейин еттинчи куни ёки ундан кейин содир бўлиши керак. Гўштни пишириш ва одамларни жамоат зиёфатига таклиф қилиш мумкин. Гўшт оилани ва жамиятнинг камбағал ва бойларини боқиш учун ишлатилиши керак. Ҳайвон соғлом ва нуқсонсиз бўлиши керак. Ҳайвонни сўйишда қуйидаги дуо ўқилади: "Аллоҳ номи билан, Я Аллоҳ, Сенинг розилигинг учун, бу чақалоқ (чақалоқнинг исми)нинг ақиқасидир".

- Аҳмад ва Термизий ривоят қилишларича, Расулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи васаллам: “Ҳар бир бола ўз ақиқаси билан гаровга қўйилган бўлиб, уни туғилгандан кейин етти кун ўтгач сўйиш, сочини олиш ва болага исм қўйиш керак”, дедилар. Бу тавсия этилган, аммо мажбурий эмас. Бундан ташқари, Пайғамбаримиз (сав) қизи Фотимага чақалоқнинг сочини кумуш билан ўлчаб, кумушни камбағалларга беришни буюрдилар. Яҳудийларда ҳам худди шундай маросимлар бор, лекин масиҳийлар учун сувга чўмиш кўпинча уларнинг талабларига жавоб беради.

Фарзандларнинг никоҳ барқарорлигига таъсири

Оила бирлиги болаларнинг дунёга келиши билан дарҳол босим остида қолади. Ота-оналик, гарчи ажойиб совға бўлсада, ҳар доим ҳам кутилганидек ҳаяжонли воқеа эмас. Ота-она бўлгандан сўнг, эр-хотинлар ҳаёт ҳеч қачон аввалгидек бўлмаслигини тушунишлари ва шунга мос равишда ўзларини олдинда турган қийинчиликларга тайёрлашлари керак. Ота-оналар чақалоқнинг манфаатлари учун баъзи манфаатларини қурбон қилишлари керак? Она ёки ота бўлишга қанчалик лаёқатли эканликлари бўлса сўроқ остида қолади. Айниқса, оналар учун чақалоқ учун доимий жавобгар бўлиш чарчоқларини енгиш осон бўлмайди. Оталар уйга қувноқ хотин, бахтиёр фарзанд ва саранжом уйга келмаслиги мумкин, кўпчилик ўз хотинларининг чарчаганликларини, тушкун кайфиятларини ва аввалгидек уларга ғамхўрлик қила олмаслигини кўриши мумкин.

Оналик руҳий, жисмоний ва ҳиссий чарчоқни ўз ичига олади. Кам уйқу ва чақалоққа доимий ғамхўрлик ҳатто энг кучли муносабатларга ҳам таъсир қилади ва охир-оқибат никоҳни бузиши мумкин.

Болага ғамхўрлик қилиш пайтида эр-хотинлар уй ва иш масъулияти билан курашаётгани сабабли, молиявий муаммолар янада муҳимроқ бўлиб боради. Бу никоҳ ҳаётига ҳам салбий таъсир кўрсатиши мумкин. Тўлиқ вақтда ишлайдиган ота-оналар учун ҳаёт айниқса стрессли бўлиши мумкин. Баъзи ота-оналар ўз фарзандларини болалар боғчасига беришдан қочишади ва ота-оналардан бири доимо боласи билан уйда бўлишлари учун муқобил сме-

наларда ишлайди. Бу бола учун яхши бўлса-да, тунда ўтаётган икки кемага ўхшаб кетадиган эр ва хотин учун мақбул эмас. Бундай ҳолларда муносабатлар тезда ёмонлашиши мумкин. Ота-оналар уйни тозалаш ёки идишларни ювиш навбати каби масалаларда кичик келишмовчиликлар ёки ҳалокатли курашларга дуч келишлари мумкин. Фарзандлари билан ўтказадиган вақт йўқлигида ўзини айбдор ҳис қиладиган ота-оналар "бола вақти" фойдасига "эр-хотинлик вақтини" қисқартириш орқали вазиятни янада кучайтириши мумкин. Бошқа ота-оналар ўз фарзандларини (улар билан вақт ўтказиш ўрнига) совғалар, пуллар ва арзимас озиқ-овқатлар билан “бузадилар” ва бу орқали ўзларига янада кўпроқ молиявий ва ижтимоий босим ўтказадилар. Бундай тазйиқлар, айниқса, эр-хотиннинг биргаликдаги вақти интим суҳбатлар ўрнига шикоят сессияларига айлантирилса, никоҳни бузади. Ота-оналар ўртасидаги низолар болаларга салбий таъсир қилади. Кўпгина ота-оналар тушунмовчилик ва ҳал қилинмаган низоларга олиб келадиган муаммо бўлмиш мулоқот етишмаслигидан азият чекишади. Болаларга ҳар доим катталар каби ўзини тутиши кутилган "кичик катталар" сифатида муносабатда бўлиш керак эмас. Уларнинг қизиқувчан ва қатъиятли характерларидан келиб чиққан ҳолда тинимсиз савол беришларига ғашимиз келиши ҳам нотўғри. Уларнинг жисмоний, ҳиссий ва ривожланиш эҳтиёжлари қондирилиши керак.

Қуйида ота-оналарга ота-оналикка ўтишни бошқаришга ёрдам берадиган бир нечта таклифлар келтирилган. Оила динамикасининг эр ва хотин бўлишдан она ва ота бўлишга ўзгариши умид қиламанки, камроқ стрессли бўлади.

Оилалар оилалар ҳақида қайғуришига йўл қўйиб берилса, жамият ўз-ўзини яхшилайди

Конфуций

1. Эр-хотин сифатида ёлғиз ўтказиш учун кундалик ёки ҳафталик вақтни белгиланг. Бу сайрга чиқиш, бироз машқ қилиш ёки бирга кечки овқатни ўз ичига олиши мумкин. Кун давомида телефонда гаплашиш ёки бир неча дақиқа эрта туриш фойдали бўлади. Бошқа ишончли ота-оналар билан чақалоққа қараш вақтини бўлишиш ҳам яхши амалиётдир.

2. Турмуш ўртоғингиз билан хоҳишларингизни баҳам кўринг. Ота-она сифатидаги янги ролингиз билан боғлиқ ҳар қандай ташвишларингизни муҳокама қилинг. Ота-оналик сизнинг соғлиғингизга, муносабатларингизга ва ишингизга таъсири ҳақида гапиринг.

3. Биргаликда овқатланиш, бирга ибодат қилиш, жинсий алоқада бўлиш ва жисмоний машқлар қилиш учун вақт ажратинг. Кичкинтойнинг талаблари бутун вақтингизни олади, шундай бўлса ҳам мулоқот қилиш учун вақт ажратинг, ҳаттоки ифлос кийимлар ва ювилмаган идишлар кутиб туришига тўғри келса ҳам.

4. Ўз келишмовчиликларингизни билдиринг ва можародан қўрқманг. Урушни муносабатларда бирор нарса нотўғри эканлигини кўрсатувчи белги сифатида кўриб чиқинг ва биргаликда унга ечим топишга ҳаракат қилинг.

5. Турмуш ўртоғидан ота-онага ўтишни бошидан кечирган ишончли дўстингиз ёки доно ҳамкасбингиз билан суҳбатлашинг. Бу изоляция туйғусини енгиллаштиришга ёрдам беради. Сиз билан бир хил жинсдаги одам билан суҳбатлашинг, лекин турмуш ўртоғингиз билан орангиздаги вазият ҳақида ҳеч нима деманг.

Фарзанд тарбияси ота ва она ўртасидаги ажралмас ҳамкорликка асосланади – уларнинг ҳар бири алоҳида лекин бир-бирини тўлдирувчи вазифага эга. Фарзанди билан ўйнаганда ҳам, ота-оналар турли хил эҳтиёжларни таъминлайдилар. Она болани бағрига босиб, қучоғида унга тасалли беради ва уни меҳр-муҳаббатга тўлдиради. Ота бўлса, уни кўкрагидан узоқроқ тутади, юқорига кўтаради (фақат икки ёшга тўлгандан кейин) ва уни ушлаб қолади, бола унинг орқасига минишга рухсат беради ва полда у билан курашади. Бу машқларнинг барчаси болани ўзига ишонишга ўргатади ва болани назорат остида қўполлик, тажовузкорлик ва хавф-хатарга дучор қилади. Боланинг шахсиятини ривожлантириш учун ота ҳам она ҳам ўз вазифаларини бажариши керак. Ота сифатида сизнинг вазифангиз

Никоҳдаги мувозанатда фарзандларнинг ўрни

Жадвал 2.1 (Нокс ва Шахт, 1997)

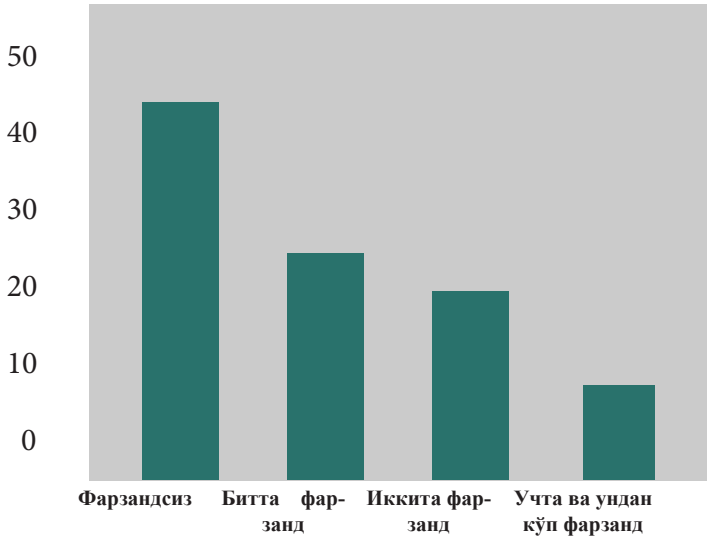

хотинингиз билан ҳамкор-ликдир: ҳимоячи ота сифатидаги вазифангизнинг ўрнини бошқа ҳеч нима боса олмайди. Сиз қачон "ота-она" бўлишингизни ва қачон "дўст бўлишин-гизни" билишингиз керак, яъни қачон ҳимоя қилиш учун қадам қўйиш керак ва қачон фарзандингизга "сабоқ олишига" рухсат беришингиз керак.

Фарзандлар ота-оналарнинг никоҳ ҳақидаги ҳис-туйғуларига қандай таъсир қилишидан қатъи назар, болалар никоҳ муносабатларига кўпроқ садоқат келтирадилар.

1-жадвалда кўрсатилгандек, оилада фарзандлар қанча кўп бўлса, уларнинг никоҳда қолиш эҳтимоли шунчалик юқори бўлади. Қарамоғида бўлган болаларнинг ота-оналари фарзандлари учун юқори турмуш даражасидан фойдаланиш имкониятини сақлаб қолиш учун никоҳларини бирга сақлашади. Кичкина болалари бўлган ота-оналар (айниқса, оналар), ҳатто бахтсиз бўлсалар ҳам, турмушни сақлаб қолиш учун кўпроқ ҳаракат қиладилар. Болалар бахтни камайтириши ёки ошириши мумкин бўлса-да, улар барқарорликни оширадилар, чунки ажралишнинг олдини олиш учун кўпроқ эҳтиёж сезилади.

Артур Брукс ўзининг "*Гросс Натионал Ҳаппинесс*" китобида Америка Қўшма Штатларида ота-оналар фарзандсиз одамларга қараганда кўпроқ бахтли бўлишларини таъкидлаган. Бунинг сабаби шундаки, болалар ҳаётга маъно беради. Турмуш қурган диндорлар (ҳар ҳафта черковга икки марта ташриф буюришлари мумкин) бўйдоқларга қараганда бахтли бўлиш эҳтимоли кўпроқ, чунки моддий жиҳатдан бой бўлмасалар ҳам уларнинг ҳаётлари фарзанд билан бойитилган.

Ким нима қилгани маъқул?

Ота-оналар: Бахтли уй яратинг.

Болалар: Ота-онангиздан ўрганинг ва уларни қўллаб-қувватланг.

Бобо ва бувилар: Оилани авлодлар ўртасида бирлаштиринг.

Дўстлар: Ота-оналарга ёрдам беринг.

Ўқитувчилар: Болаларни тарбияланг.

Ислоҳотчилар: Ота-оналарга қандай қилиб яхши тарбия беришни кўрсатинг.

Болалар билан яшаш фақат ўткинчи босқичдир

Ва мана, ҳар бир қийинчилик билан бирга енгиллик ҳам бордир. Дарҳақиқат, ҳар бир қийинчилик билан бир осонлик бордир!
(Қуръон, 94: 5-6)

Гўдакларнинг ота-оналари баъзида уйқусиз тунлар ҳеч қачон тугамаслигини ҳис қилишса-да, кўз очиб юмгунча уларнинг фарзандлари улғайиб уларнинг бағрини тарк этган. Оилавий муносабатлардан фарқли ўлароқ, ота-она ва бола муносабатлари муқаррар равишда ажралиш томон ҳаракат қилади. Турмуш ўртоқлар фарзандлари келмасидан олдин ёлғиз бўлгани каби, фарзандлари кетганидан кейин ҳам яна ёлғиз қоладилар. Ота-оналик ва никоҳ ҳаётдаги муҳим босқичлардан биридир. Ота-оналар учун болалар билан бирга яшаш вақти уларнинг умрининг учдан бир қисмини ва оилавий ҳаётининг ярмидан кўпини ташкил қилади. Бироқ, бир марта ота-она бўлиш бу умрбод ота-она бўлиш демакдир. Болалар турмуш қуриб, уйдан чиқиб кетгандан кейин ҳам муносабатлар чексиз давом этади. Бундан ташқари, болалар яқин ёки минглаб километр узоқликда бўладими, муносабатлар давом этиши керак. Кейинчалик ота-оналар бобо ва буви бўлиш босқичига ўтадилар.

ҚЎШМА ШТАТЛАРДА АВВАЛГИ ВА ҲОЗИРГИ ОИЛА ҲАЖМИ

Оила аъзоларининг қисқариши оила ичидаги муносабатларга ўз таъсирини кўрсатди. Фарзандлар сони кам бўлса, ота-оналар фарзандларига кўпроқ эътибор беришлари мумкин. Оилавий ришталар янада мустаҳкамланиб боради. Шу билан бирга, болалар кичик ука ёки сингилларига ғамхўрлик қилиш натижасида пайдо бўладиган кўникмаларга эга бўлмаслиги мумкин. Бабй Боомер авлоди (1946-1964 йилларда туғилган 77 миллион америкалик) Боомер ота-она сифатида 80 миллион болани тарбиялаган. Уларда даромад ҳажми ва таълим сифати юқори, оила ҳажми бўлса кичик бўлган. Ҳомиладорликдан сақланиш воситалари ва аборт қилиш кенг тарқалиб, камроқ фарзанд кўришни осонлаштиради. Қадимги кунларда ота-оналар болаларни ширинликларни пишириш каби ўйлашди. Биринчи бир нечтаси тўғри чиқмаслиги мумкин, лекин сизда ҳар доим кўпроқ тайёрлаш имконияти бўлади! Ҳозир кўп оилаларда фақат битта ёки иккита бола бор, шунинг учун ота-оналар уларга аҳамият билан эътибор берадилар. Иккаласи ҳам ишлайдиган эр-хотинларнинг кўпайиши, оилаларнинг юқори ҳаракатчанлиги

ва ота-оналар ва уларнинг қариндошлари ўртасидаги узоқ масофа туфайли оилалар сони ҳам кичрайиб бормоқда.

1960-йилда америкалик аёлларнинг 77 фоизи 30 ёшида мустақил яшаб, турмушга чиқиб, фарзанд кўришган. 2000-йилда америкалик аёлларнинг атиги 46 фоизи мустақил яшаб, 30 ёшгача турмушга чиққан ва фарзандли бўлган! 2000-йилда Қўшма Штатларда никоҳнинг ўртача ёши эркаклар учун 27 ва аёллар учун 25 ёш эди. 1950-йилда бу ёш эркаклар учун 22 ва аёллар учун 20 эди.

(Кантровитз ва Тайер, 2006)

ЁЛҒИЗ ОТА-ОНАЛИ ОИЛАЛАР

Штатлардаги тўртта боладан бири (12 миллион бола) тўлиқ ота-онали оилада яшайди. 2 миллионга яқини ёлғиз оналар, 1 миллиони эса ёлғиз оталардир. Ўн йил ичида ёлғиз оталар сони деярли икки баравар кўпайди

(Леланд, 1996)

Тўлиқ бўлмаган оилалар кўпайиб бормоқда ва бунинг иккита асосий сабаби бор: ажралишлар ва никоҳсиз болалар туғилиши. Никоҳ (ва унинг барча мажбуриятлари) турмуш қурмасдан (биргаликда) яшашни афзал кўрган баъзи жуфтликлар учун исталмаган ҳолат ҳисобланади. Қўшма Штатлардаги деярли 3 миллион бола турмуш қурмаган ота-оналари бўлган оилаларда яшайди (АҚШ аҳолини рўйхатга олиш бюроси маълумотларига кўра, болаларнинг тахминан 4 фоизи): 1,8 миллион бола онаси ва унинг шериги билан яшаган, 1,1 миллион бола эса отаси ва унинг шериги билан яшаган.

(АҚШ аҳолини рўйхатга олиш бюроси, 2002)

Келажакда бирга яшаш: Қўшма Штатларда 2000-йилги аҳолини рўйхатга олиш 4,9 миллион уй хўжаликларини санаб ўтди, уларда оила бошлиғининг қарама-қарши жинсдаги турмуш қурмаган жуфти бор эди. Бу 1990-йилда оила бошлиғининг бошқа жинсдаги турмушга чиқмаган жуфти бўлган 3 миллион хонадонга нисбата катта ўсиш ҳисобланади.

2000-йилда АҚШдаги 105, 5 миллион оилалардан:

- 54, 5 миллион эр-хотинлар эди.
- 4, 9 миллион турмуш қурмаган, қарама-қарши жинсдаги жуфтликлар.
- 0, 6 миллион турмуш қурмаган, бир хил жинсдаги жуфтликлар.

"Айбсиз ажралиш" иши

Айбсиз ажралиш – бу ажралишнинг бир шакли бўлиб, иккала шерик ҳам никоҳни тугатишга рози бўлишади ва судя ҳеч қандай сабаб кўрсатишни талаб қилмайди. Баъзи одамлар бундай ажралишларни тугатишни хоҳлашади.

Ажралишлар сони ортиб бораётганига жавобан, ўша пайтдаги Калифорния губернатори ва ўзи ажрашган Роналд Рейган 1969-йилда эр-хотинларга айбсиз ажрашиш имконини берувчи биринчи қонунни имзолади. Шу вақтгача эр-хотинлар судя никоҳларини тугатиши учун жуфтларининг нотўғри иш қилганлигини исботлашлари керак эди (энг кенг тарқалган сабаблар зино, суиистеъмоллик ёки ташлаб кетиш эди). Бир-биридан узоқлашишни орзу қилган эр-хотинлар судда ёлғон гапиришди ёки бир-бирларига жосуслик қилиш учун хусусий детективларни ёллашди. Айбсиз ажралиш қонун лойиҳаси ажралишни истаган эр-хотинлар ўртасидаги жанжал ва можароларни камайтириш учун ишлаб чиқилган. Бу никоҳни тўхтатмоқчи бўлган шерикларга буни тинч йўл билан амалга оширишга имкон берди: бири талоққа эътироз билдирса ҳам, иккинчиси турмуш ўртоғини нотўғри ишда айбламасдан туриб ажрашишга эришиши мумкин эди. Нью-Йоркдан ташқари ҳар бир штат Калифорнияга эргашди ва ҳеч қандай айбсиз ажралишга рухсат берди. Айбсиз ажралишга рухсат берилганидан сўнг уч йил ичида ажралишлар кўпайди. *(Леланд, 1996)*

Ёлғиз ота-оналар самимий содиқ маслаҳатчи – бошқа ота-онанинг катта қулайлиги ва афзалликларини қўлдан бой беришади.

Биз шуни таъкидлаймизки, бола никоҳсиз туғилганлиги сабабли, бу ота-онани ота-оналик вазифаларини камайтирмайди. Болаларни ёлғиз ота-она сифатида тарбиялаш жуда кўп чидамлилик ва ўзига ишонишни, шунингдек, кучли руҳий муносабатни талаб қилади. Иш ва уйнинг талабларини бажариш осон эмас. Ёлғиз ота-она бўлиш ақлий ва ҳиссий жиҳатдан қийин ва машаққатли. Ёлғиз фарзанд тарбияси икки томонлама тарбиядан кўра кўпроқ ҳаракатни талабга қилади. Ёлғиз ота-оналар иккита ролни (она ва отанинг ролини) бажаришлари керак: улар ёлғиз ўзи барча молиявий қарорларни қабул қилади, барча уй-рўзғор қоидаларига риоя қилади ва болаларнинг барча низолари ва нотўғри хатти-ҳаракатларини ҳал қилади. Ва бунинг устига, улар ёлғизликни енгишлари керак. Бу ота ва она мавжуд бўлган оилаларда (узоқда) ишлар ҳар доим яхши бўлади, дегани эмас, лекин ёлғиз ота-оналар учун иш қийинроқ ва уларнинг ҳиссий эҳтиёжларини қондириш қийинроқ. Барча ота-оналар, айниқса, ёлғиз ота-оналар ижобий руҳий муносабатда бўлишлари керак.

Болалар учун ёлғиз ота-она билан ўсиш иккинчи ота-онанинг (ота ёки она) ғамхўрлиги ва ҳимоясидан маҳрум бўлишини англатади. Албатта, мавжуд бўлмаган ота ёки она бутунлай йўқолган ота-она бўлиши шарт эмас. Ажрашган бўлса ҳам, иккала ота-она ҳам фарзандларининг ҳаётида фаол иштирок этишлари мумкин. Ота-онасидан фақат бири бор бўлган болалар ҳам отаси, ҳам онаси бор бўлган болаларчалик етарли қўллаб-қувватлаш тизимига эга бўлмайдилар. Ёлғиз ота-оналар ўз фарзандларини яхши кўрадилар ва уларга ғамхўрлик қиладилар, улар қанчалик кўп билим, кўникма ва хабардорликка эга бўлса, болалар шунчалик камроқ азоб чекишади.

Қуйида ёлғиз ота-онанинг болаларга салбий таъсирига оид баъзи фактлар келтирилган: (Ҳарпер Ва Макланаҳан, 2004)

- Ягона ота-онали оила анъанавий эр-хотинларга қараганда аёллар ва ўсмир болаларнинг фаровонлигини ҳимоя қила олмайди.
- Иккала биологик ота-онасисиз ўсган қизлар ўсмирлик даврида жинсий фаол бўлиш эҳтимоли кўпроқ.
- Биологик отасисиз яшовчи болалар ва ўсмирларда жисмоний, ҳиссий ёки жинсий зўравонликдан азоб чекиш хавфи юқорироқ.
- Нотинч оилада ўсган ўрта мактаб ўқувчилари мактабда кўпроқ муаммоларни келтириб чиқаради.
- Айрим жамоаларда ёлғиз ота-онанинг фарзандлари кўпроқ жиноят содир этишади.
- Ёлғиз ота-онанинг фарзандлари кўпроқ зўравонлик қурбони бўлишади ёки қаровсиз қолишади ва натижада қамоққа тушиш эҳтимоли кўпроқ.

Ушбу китобда келтирилган яхши тарбия бўйича кўрсатмалар, худди икки ота-онали оилаларга бўлгани каби, ёлғиз ота-оналарга ҳам тегишли. Барча ота-оналар шунга ўхшаш муаммоларга дуч келишади, аммо тўлиқ бўлмаган оилалар қуйидаги масалаларга алоҳида эътибор беришлари керак:

1. *Шахсий кучни намоён қилиш.* Агар ота-она йиқилса, боланинг дунёси беқарор бўлиб қолади, чунки мурожаат қилиш учун иккинчи ота-она йўқ. Шунинг учун, ёлғиз ота-оналар вазиятни баҳолашлари, хотиржам ва ишончли бўлишлари керак. Уларнинг руҳий ҳолати ва ҳиссий ҳолати кучли бўлиши керак.

2. *Икки ролни бирдек бажариш.* Оилада мавжуд бўлмаган ота ёки онанинг ролини бажариш керак. Масалан, оталар ўз фарзандлари билан ҳиссий ва маънавий жиҳатдан яқинроқ бўлишлари керак. Бу борада ота-оналарга ёрдам берадиган кўплаб ўз-ўзига ёрдам китоблари мавжуд.

3. *Ўз-ўзини ҳурмат қилишни ошириш.* Фарзандлар фақат отаси ёки онаси борлигидан уялмасликлари керак ва улар икки ота-онадан бўлган одам каби яхши эканини билишлари керак. Ёлғиз ота-оналар фарзандларини яхши уй-жой ва бахтли оилавий ҳаёт билан таъминлашлари керак. Болаларга Муҳаммад пайғамбар соллаллоҳу алайҳи васаллам иккала ота-онасини ҳам ёшлигида йўқотганлигини тушунтиринг. Ота ёки онанинг етишмаслигини "тўлдириш" учун болаларни ҳаддан ташқари эркалатишдан эҳтиёт бўлинг ва ўзингизни айбдор ҳис қилишингиздан фойдаланиб сизни бошқаришларига йўл қўйманг.

4. *Яхши мулоқот.* Ота-она ва бола ўртасида доимий алоқа зарур. Меҳрибон, меҳрли муносабатлар ва қўллаб-қувватловчи уй муҳитини яратиш орқали ота-онанинг ҳам, боланинг ҳам ҳаёти осонлашади.

Юқорида таъкидлаганларимиз орқали ёлғиз ота-она бўлиш фарзандларимизни ҳеч қандай ёрдамсиз тарбиялашимиз керак демоқчи эмасмиз. Бу икки ота-онали оилалар каби қувончли ва муваффақиятли бўлиши мумкин. (ёки кўп икки ота-онали оилаларда никоҳ низолари ва кескинлик даражаси юқори эканлигини ҳисобга олсак, яхшироқ бўлиши ҳам мумкин)

Муваффақиятли ёлғиз ота-она бўлиш тамойиллари

Қуйида ёлғиз ота-оналарнинг муваффақиятли фарзандларини тарбиялаш ва ота-она ва бола ўртасидаги тортишувларни камайтириш учун қилиши мумкин бўлган бир қатор ҳаракатлар келтирилган:

- Дўстлар ва муносабатлар тармоғини ривожлантиринг. Яхши дўстлар орттиринг ва уларни ва уларнинг фарзандларини болаларингиз билан ижтимоий учрашувларга ва овқатланишга таклиф қилинг. Бошқа тўлиқ ота-она оилалари билан танишинг. (эсда тутингки, сиз оилада ёлғиз ота-она бўлсангиз ҳам, ёлғиз эмассиз) Яқин дўстлар сизни ҳиссий қўллаб-қувватлаш, ҳамроҳлик қилиш, фавқулодда вазиятларда ёрдам бериш, болаларга ғамхўрлик қилиш ва ҳамдардлик билан қулоқ тутишлари мумкин. Дўстлик излаётганлар ҳақида эҳтиёткор бўлинг? ғамхўр, ишончли, содиқ одамларни танланг, улар сизга керак бўлганда ёрдам беради. Агар сизнинг катта оилангиз бўлса, унда бу алоқаларни сақланг ва мунтазам равишда бир-бирингизникига ташриф буюринг. Ота-оналик юкингизни оила аъзоларингиз билан бўлишишдан ва керак бўлганда улардан ёрдам сўрашдан уялманг.

- Фарзандларингиз билан кўплаб саёҳатлар ва қувончли кунларни ташкил қилинг. Сизга ва фарзандларингизга бахтли вақтлар ва воқеаларни эслатадиган ҳолатлар акс этган эсдаликларни сақлаб қўйинг.

- Фарзандларингиз билан қарор қабул қилиш ва муаммоларни ҳал қилиш усулларини баҳам кўринг. Бу уларнинг ўзига бўлган ҳурматини оширади ва улар ўзларини оиланинг қадрли аъзоси деб билишади. Яккахон оилаларда ҳар бир боланинг ёрдами ва ҳамкорлиги ҳар куни зарур. Бир жамоа бўлиб ишлаш ва иш юкини бўлишиш сиз дуч келадиган босимларни камайтиради.

- Ғазабингиз ёки шахсий ташвишларингиз болаларингизга таъсир қилишига йўл қўйманг. Агар сиз дунёга уларнинг нуқтаи назари билан қарасангиз, болалар ўзларини заиф ҳис қилишларини тушунасиз. Болалар ота-онага бирор нарса бўлса, улар дунёда ёлғиз қолишларидан қўрқишади. Барча эҳтиёжларингиз учун Худога мурожаат қилишни унутманг ва қўлингиздан келганини қилганингиздан сўнг, муаммоларингиз ва қўрқувларингизни Унинг ғамхўр қўлларига қолдиринг.

- Агар сиз ажрашсангиз, болаларни қайсидир тарафни танлашга мажбурламанг. Фарзандларингиздан "яхши ота-она ва ёмон ота-она" ўртасида танлов қилишни сўраманг. Фарзандлар иккала ота-онага ҳам жуда садоқатли бўладилар ва агар бирини тан олишса, иккинчисининг олдида ўзларини айбдор ҳис қиладилар.

- Энг муҳими, ижобий ва Аллоҳга боғланган бўлинг. Ёдда тутингки, яхши тарбия кўникмаларига эга бўлган ёлғиз ота-оналар фарзандларини турмуш ўртоғисиз ҳам муваффақиятли тарбиялашлари мумкин. Буни яхши қўллаб-қувватлаш тизимини – дўстлар, қариндошлар ва қўшнилар доирасини қуриш орқали қилинг. Фарзандни яхши тарбиялаш ота-онанинг сони эмас, балки тарбиянинг сифати ва ота-она дунёқарашининг сифати билан боғлиқ.

Ёлғиз оналикнинг пайғамбарларга таъсири: Мусо, Исо ва Муҳаммад алайҳиссалом

Инсониятга юборилган энг улуғ пайғамбарлардан баъзилари ёлғиз ота-она хонадонларида тарбияланган. Қуйида бу тўрт пайғамбарнинг оналари қиссаларини қисқача баён қиламиз. Бу буюк аёлларнинг кучи ва донолиги барча ота-оналарни ҳақиқатан ҳам илҳомлантиради.

Мусо пайғамбар (а. с.)

Ва Мусонинг онасига: "Уни эмизавер. Бас, (унга ёмонлик етишидан) қўрққан чоғингда уни дарёга ташла, қўрқма, хафа бўлма, Биз уни сенга қайтаргувчимиз ва Пайғамбар қилгувчимиз", деб ваҳий қилдик.

(Қуръон, 28: 7)

Мусонинг онаси чақалоғининг ғамхўрлиги учун Худога ишониб, ўғлини дарёга ташлади. Кейин у Фиръавннинг уйида бола эмизувчи аёлларни эмишни рад этганидан кейин уни ўзи катта қилди. Мусонинг онаси қандай ажойиб қарор қабул қилди! У фарзандининг ҳаётини Худога ишониб топширди ва шундай буюк пайғамбарнинг етакчилик фазилатларини шакллантирди!

Исо пайғамбар (а. с)

Фаришталар: "Эй Марям! Аллоҳ сени танлади ва поклади, сени барча умматлар аёлларидан устунлигингни ихтиёр қилди..." дедилар.

(Қуръон, 3: 42)

Исо Биби Марям томонидан тарбияланган отасиз чақалоқ эди. Марям ёлғиз она бўлиб, у севги, қурбонлик ва бенуқсонликнинг энг юқори меъёрларини ўзида мужассам этган. Аллоҳ уни Қуръоннинг бутун бир сурасида энг покиза танланган ва иймони олий аёл деб таърифлаган.

Пайғамбар Муҳаммад соллалоҳу алайҳи васаллам

Муҳаммад отаси вафот этиб, онаси Амина бинти Ваҳобни ёлғиз она бўлиб қолганларидан кейин дунёга келган. Онаси уни олти йил давомида тарбиялади, шу вақт ичида унинг намунали характери ва шахсияти шаклланди. Мардлик, меҳр-муҳаббат, ҳалоллик, ижодкорлик, ўзига бўлган ишонч онаси томонидан сингдирилган. У саҳрода Ҳорис ва Ҳалима томонидан тарбияланган.

Оналикнинг фарзандларга таъсири беқиёс! Ота-она тарбиясига қўшган бебаҳо ҳиссаси учун оналарга қанча шараф беришимиз мумкин?

- Болалар бу дунёга онаси кимлигини билиб келадилар, онаси боласига уларнинг отаси кимлигини айтади.
- Имом Аҳмад ривоят қиладилар: *«Пайғамбар алайҳиссаломнинг ҳузурларига бир киши келиб: «Мен сенга ҳижратга байъат қилиш учун келдим ва иккала ота-онамни ҳам йиғлаб қолдирдим», – дедилар». Расулуллоҳ с.а.в у кишига: «Ортинга қайт, уларни қандай йиғлатган бўлсанг шундай кулдир»,* – дедилар.
- Айтишларича, онасининг дафн маросимида бир мусулмон йиғлаб: *«Жаннат эшигимдан бири ёпилган бўлса, нега йиғламайман?»* – деди.

Аслида энг муҳими нима?

Бундан 40 йил ўтгач, сизнинг банкдаги ҳисобингиз қанча бўлганлиги, қандай уйда яшаганингиз ёки қандай машина ҳайдаганингиз муҳим эмас... Бола ва набираларингиз ҳаётида қанчалик муҳим ўрин эгаллаганингиз муҳим бўлади.

ОТА ЁКИ ОНА БИР-БИРИНИНГ ЎРНИНИ БОСА ОЛАДИМИ?

Она отанинг ўрнини тўлиқ боса олмайди, ота эса онанинг ўрнини тўлиқ боса олмайди. Иккала ота-онага ҳам ишончли боғланишни ривожлантирган чақалоқлар энг яхши ривожланади. Оналар чексиз севги, меҳр, эмизиш, сабр-тоқат ва матонатни етказиб беради. Оталар бўлса, куч, масъулият, баландроқ овозлар, турли хил ҳидлар ва тирналган ёноқларни таклиф қиладилар ва буларнинг барчаси чақалоқ учун фойдали омиллар ҳисобланади. Умуман олганда, онани йўқотиш болалар учун отани йўқотишдан кўра оғирроқдир. Она ҳимоя ва севгини таъминлай олади ва у болаларга кўпроқ эътибор қаратишга умид қилади. Ўй бекаси бўлган оналар болаларга кўпроқ эътибор беришади ва болалар кўп жиҳатдан унга кўпроқ боғланган бўлишади. Болалар унинг кун тартибини тўлдирадилар. У болаларни ҳаётда муваффақиятга эришиш учун севги ва тинчлик билан тўлдиришга фидойилик ва қобилиятга эга. (Жорж Тремблай ва Аллен Исроил, 1998)

Ўғил болага онадан кўра ота, қизга эса отадан кўра кўпроқ она керак, деган нотўғри тушунча мавжуд. Ота қиз учун ҳам ўғил учун қанчалик муҳим бўлса шунчалик муҳим, фақат бироз бошқача кўринишда. Худди шундай, она ўғилларини тарбиялашда ҳал қилувчи аҳамиятга эга. Оталар қизларга куч, қўллаб-қувватлаш ва хавфсизлик ҳиссини беради. Қиз эркаклар билан муваффақиятли муносабатда бўлиши учун отага муҳтож. Акс ҳолда, эркаклар унга жуда сирли, қўрқинчли ёки жозибали кўриниши мумкин.

Оналар отасиз ўғилларига ота ролини ўйнай оладими? Жавоб шуки, оналар буни уддалай олмайдилар ва бундай қилишларига эҳтиёж ҳам йўқ. Болаларнинг феъл-атвори шундай шаклланганки, улар ота ёки онасини эслай олмасалар ҳам, ота-оналари қандай бўлганлигини жонли тасаввур қилишлари ва уларни энг майда тафсилотларигача тасвирлашлари мумкин. Болалар идеал

ота-онани бошқа одамларнинг шахсий хусусиятларидан ажратиб олишлари мумкин. Отасиз ўғил учун она унга отасининг қиёфасини яратишга ёрдам бериш учун унга боболари, амакилари ва эркак амакиваччалари ҳузурида бўлиш имкониятини яратиб бериши мумкин. Шунингдек, у ўғлини хавфсиз ва назорат остидаги муҳитда дўстона ва ишончли эркак мактаб ўқитувчиси, вазир ёки имом билан учраштириши мумкин. Онанинг кўрсатмалари ёрдамида бу эркаклар ўғли учун яхши эркак намуналарини тақдим этишлари мумкин.

Ислом ва ажралиш ҳақида эслатма

Тўлиқ бўлмаган оилалар кўпайишининг асосий сабабларидан бири ажралишлар сонининг ўсишидир. Айрим маданият ва динларда ажрашиш тақиқланган. (1977-йилгача Бразилияда ажрашиш ноқонуний эди, ҳинд қонунлари ажралишни тақиқлаган, Филиппинда эса католиклар учун ажрашиш тақиқланган) Ислом ажралишни қоралашига қарамасдан унга рухсат беради. (баъзи тартибларга асосланган ҳолда) Ажралишдан олдин ота-оналар оилавий воситачилик ва турмуш ўртоқлар ўртасидаги арбитраждан ўтишлари керак. Ислом доно ва ишончли қариндошлардан никоҳни сақлаб қолиш учун жуда кўп ҳаракат қилишларини талаб қилади, айниқса бу болаларга таъсир қилса. Таъкидлаш жоизки, Ислом ва бошқа динлар никоҳларнинг барбод бўлишини тан олишади. Афсуски, бу содир бўлади.

Ота-оналар никоҳларини сақлаб қолиш учун ҳамма нарсани қилишлари керак. Ажралиш содир бўлганда ва болалар таъсирланганда, ота-оналар болаларга нисбатан ростгўй бўлишлари керак.

- Ажралиш ва бошқа турмуш қуришда, болаларга ҳақиқатда нима бўлаётганини яширмасдан ёки ўйлаб топмасдан диққат билан айтиб бериш керак. Ота-оналар нима учун ажралишаётганини тушунтиришлари керак ва бу болаларнинг айби эмаслигини ва уларни ҳали ҳам яхши кўришларини таъкидлашлари керак. Ота-она ҳеч қачон тушунтиришсиз ғойиб бўлмаслиги керак. Бу болаларда салбий ҳарактер ривожланишига сабаб бўлиши мумкин. Ота-она болаларга оғриқни олдини олишга ёрдам бераётганига ишониши мумкин, аммо болалар ота-она уларни ҳатто уларга нима бўлганини тушунтириб бериш ва ҳеч бўлмаганда хайрлашиш учун етарли даражада севмаган деб ўйлашади.
- Болаларни ота-онанинг қарорларини тушунишга ёки унинг тарафини олишга мажбурламанг.

Фарзанд тарбиясида ўгай ота-оналар ва ўгай оилалар иштирок этганда, болаларни уларнинг биологик боғлиқлиги бўлмаган одамларни худди қондош каби қабул қилишга ундаш яхши натижага олиб келмайди. Ўзаро муносабатлар ривожланиб бораётган пайтда жуда кўп кескинлик, ҳасад ва рақобат бўлиши мумкин. Бола учун ўгай ота-онани "онамнинг янги турмуш ўртоғи" (ёки "отамнинг янги хотини") деб қабул қилгани, у ўзини янги ота-онам деб кўрсатишга урингандан кўра яхшироқдир.

АЖРАЛИШНИНГ БОЛАЛАРГА ТАЪСИРИ

- Ажрашгандан сўнг дарҳол фарзандли оилалар даромади 21% га камаяди.
- Ажрашган ёки фарзанди бор алоҳида аёлларнинг 38 фоизи қашшоқликда яшайди. Ушбу ҳолатдаги эркакларда бу кўрсаткич 17% ни ташкил қилади.
- Ажрашганларнинг болалари мактабни ташлаб кетишлари, никоҳсиз фарзанд кўришлари ва соғлиғи ёмонлашиши эҳтимоли кўп.

Селтзер, 1989

Ота-оналар ва собиқ турмуш ўртоқлар барча оила аъзоларига меҳрибон, ҳурматли ва бағрикенглик билан муносабатда бўлишлари керак. Қуръон шундай пайтларда ўзини тўғри тутишни тавсия қилади:

Талоқ икки мартадир. Сўнгра яхшиликча ушлаб қолиш ёки яхшиликча қўйиб юбориш. Уларга берган нарсангиздан бирор нарсани олиш сизга ҳалол бўлмас, икковлари Аллоҳнинг чегараларида тура олмасликдан қўрқсалар, мустасно. Бас, агар икковларининг Аллоҳнинг чегараларида тура олмасликларидан қўрқсангиз, хотин берган эвазда икковларига гуноҳ йўқдир. Ушбулар Аллоҳнинг чегараларидир. Бас, уларни бузманг. Ва ким Аллоҳнинг чегараларини бузса, бас, ўшалар, ана ўшалар золимлардир.

(Қуръон, 2: 229)

Ажралиш ҳолатларида жиддий бағрикенглик керак. Баъзи болалар ўгай ота-онасини ҳеч қачон қабул қилмаслиги мумкин. Бундай ҳолларда, қилиниши мумкин бўлган ҳамма нарса меҳрибон ва юмшоқ бўлиш ва сабр қилишдир. Кейинчалик болалар ўз уйларини қуриш учун уйдан чиқиб кетишади. Агар никоҳ узоқ вақт давом этган муаммолардан кейин тугаса, бу кўпинча болалар учун ҳам енгилликдир. Болалар чалкаш садоқат ҳиссини бошдан кечиришлари мумкин. Гарчи оталарисиз ҳаёт яхшироқ бўлса-да, улар оталарини ҳали ҳам севиб, ёнларида бўлишини орзу қилганларида буни тан олмайдилар. Болалар ҳамма нарса яхшироқ бўлишини орзу қилишади. Ғамхўр ўгай ота-она бутун умр давом этадиган гўзал дўстликни ривожлантириши мумкин. Доно ўгай ота ўгай болага: "Мен сизнинг ота-онангиз эмасман, лекин мен ота-онангизнинг эри ёки хотиниман ва мен сизга ғамхўрлик қиламан", – дейди.

Ўсмир билан ёлғиз ота-она турли хил муаммоларга дуч келади. Ота-она ўсмирни ҳаддан ташқари қарам қилиб қўйишдан эҳтиёт бўлиши ёки ўсмирни вазифасини бажармаётган жуфти ролига қўйишга уринмаслиги керак. Ўсмир ўғиллар сизнинг эрингиз ЭМАС, ўсмир қизлар эсан сизнинг аёлингиз ЭМАС. Бундан ташқари, жинсий, жисмоний ва руҳий зўравонликнинг катта хавфи мавжуд. Ўсмирлар ўзларининг мактабдаги вазифалари билан банд бўлиши керак бўлган пайтда жуда кўп бошқа вазифалар билан ҳам тўқнаш келадилар. Ёлғиз ота-оналар уйдан ташқарида ўзларининг мақбул манфаатларини таъминлаш ва ривожлантиришга тайёр бўлишлари керак. Ота-оналар қанчалик ёлғиз бўлмасин, улар худбин бўлмаслиги керак.

Ноқонуний болалар ёлғиз ота-онанинг уйида яшовчи бева ёки ажрашган ота-онанинг фарзандлари билан бир хил эмас. Асосий фарқ отага тегишлилик ҳиссидан келиб чиқади. Марҳум ота ҳали ҳам ўз фарзандлари учун зарур бўлган тасалли туйғусини таъминлайди, улар оталарини таниб олишлари ва улар билан боғлиқлигини ҳис қилишади. Бу она учун болага хавфсизлик ва севги туйғуларини беришга ёрдам беради. Она уларга йўл-йўриқ кўрсатиши ва дўстона муҳитни таъминлаши мумкин, бунда улар гўё ота-оналари ва яхши турмуш тарзига эга бўлиши мумкин бўлган тенгдошларидан устун бўлиши мумкин. Доимий қўллаб-қувватлаш билан бир қаторда, агар она болаларига қийинчиликларни енгиб ўтишни таъминласа, муваффақият қозонишларига имконият яратиши мумкин. Бу оналар ўз фарзандларига ўзлигини исботлашлари ва ўзига ишончларини оширишлари учун имкониятлар яратади.

Ажрашган ота-оналар учун маслаҳат:

- Болаларнинг бошқа ота-она ҳақидаги идрокини бузманг.
- Болалар ва бошқалар ўртасида соғлом мулоқотни сақлашга ҳаракат қилинг.
- Болалар иккала ота-она ҳам уларни севишини ҳис этишига ишонч ҳосил қилинг.
- Болаларга ажралиш уларнинг ота-оналари билан муносабатларига зарар келтирмаслигини тушунтиринг.

ИСЛОМДА ОИЛА БИРЛИГИНИНГ АҲАМИЯТИ

Ислом оилани асраб-авайлашга катта аҳамият берган. Аввало, Қуръони каримда инсон Аллоҳ таолонинг яратган махлуқлари ичида энг ҳурматли ва мўътабар зоти эканлиги, Яратган томонидан унинг ердаги омонати бўлишини таъкидлаган. Демак, уларни васийликка ўргатиш ва тайёрлаш керак. Инсонларда болалик барча ҳайвонларга нисбатан энг узоқ давом этиши бежиз эмас. Ушбу "оилавий таълим мактаби" нинг бошланғич нуқтаси эр ва хотин ўртасидаги соғлом муносабатлардир. Бу "ишбилармонлик битимлари" ёки қонуний ҳуқуқ ва мажбуриятларга асосланмаслиги керак (гарчи "оилавий қонунлар" минимал ҳимоя сифатида зарур бўлса ҳам).

Эр-хотин муносабатлари мавадда (раҳм-шафқат) ва раҳмат асосида қурилиши керак. Бу асоссиз ота-онанинг (Қуръони карим, 25:74-оятида баён қилинган) уй-жойи бахтли бўлиши, тақводор, солиҳ фарзандлар бўлиши ҳақидаги икки тилаклари амалга ошмайди. Тўлиқ бўлмаган оилалар ҳам ўз фарзандларига нисбатан меҳр-оқибатли ва раҳмдил бўлишлари керак.

Улар: "Эй Роббимиз, Ўзинг бизга жуфти ҳалолларимиздан ва зурриёдларимиздан кўзимиз қувонадиган нарса ҳадя эт ва бизларни тақводорларга йўлбошчи қил", дейдиганлардир.

(Қуръон, 25:74)

Оила инсоннинг ҳар томонлама психологик ривожланишини амалга ошириши учун зарурдир. Яратгувчи бизни энг яхши йўл билан яратган, жумладан, жисмоний ва жисмоний бўлмаган нарсаларимизни ҳам. Шаклимиз, бўйимиз, ранг-баранглигимиз, ҳаракатимиз ва ташқи кўринишимиз, шунингдек, психологик мантиқий, маънавий ва ақлий жиҳатларимиз бир-бирига уйғун ҳолда яратилган. Худо бизга қабилалар, жамоалар ва халқлар билан ҳам барака берди.

Батаҳқиқ, Биз инсонларни энг гўзал суратда яратдик.

(Қуръон, 95:4)

Ҳаётий саёҳатимиз давомида биз босқичма-босқич катта ва ажойиб тарзда ривожланамиз: гўдакликдаги заифлик ва ожизликдан, ўсиш ва ўрганиш босқичларигача, кучнинг энг юқори чўққисига қадар ва ниҳоят қариликнинг заифлик босқичига қайтамиз. (куч, билим ва хотирани йўқотиш) Ушбу

жараён давомида ота-оналар психологик жиҳатдан ўсишда давом этадилар ва фарзандлари, набиралари ва катта оиласига катта ҳисса қўшадилар. Агар шахс турмуш қурмаса, соғлом яқинликка бўлган эҳтиёж қондирилмайди. Эркаклар ва аёллар фақат никоҳнинг муқаддаслиги доирасида оптимал психологик яқинликни бошдан кечиришлари мумкин. Қуръони карим айтганидек:

Улар [хотинларингиз] сизларнинг кийимингиз, сиз [эрларингиз] улар учун либосдирсиз.
(Қуръон, 2: 187)

Никоҳдан кейин ўсишнинг яна бир омили даврага қўшилади: фарзанд кўриш ва оила яратиш истаги. Ушбу босқичда тўрт хил имконият юзага келиши мумкин, уларнинг ҳар бири ўзига хос психологик натижаларга эга. Ёки эр-хотин бепушт бўлади, фақат қизлари, фақат ўғиллари ёки иккала қизи ва ўғиллари бўлади. Ушбу натижаларнинг ҳар бири ота-оналарга ва болаларга ўзига яраша таъсир қилади.

У зот хоҳлаган нарсасини яратур. У зот хоҳлаган кишисига қизлар ҳадя этур, ва хоҳлаган кишисига ўғиллар ҳадя этур. Ёки уларни жуфтлаб – ўғил-қиз қилиб берур ва хоҳлаган кишисини туғмас қилур. У зот ўта билгувчи ва ўта қодирдир
(Қуръон, 42: 49-50)

Психологик мукофотлар ота-оналарнинг фарзандларининг турмушга чиққанини кўриш, кейин эса уларнинг ўз фарзандлари борлигини кўриш завқини ҳис қилишлари билан давом этади, бу эса уларга келажакдаги мавжудликларини ҳис қилишларига имкон беради.

Биз бу нақадар бошқача эканлигини оилада бир нафар фарзанд бор бўлганда англаб етамиз. Ушбу ҳолат боланинг ака-ука ва опа-сингиллари бўлганидаги ҳолатдан тубдан фарқ қилади. Боланинг холаси, амакиси, бобоси ва бувиси бўлмаса ҳам, худди шу ҳолат юзага келади. Болалар катта оила бўлса ва ундан ҳам кўпроқ катта оила (ҳар икки томондан) бўлганда руҳан бойитилади. Психологик бойитиш имкониятлари болаларда соғлом муносабатларга эга бўлганда пайдо бўлади. Бу турли роллар контекстида содир бўлади. Аёл учун: қиз, опа, хотин, она, хола ва буви, эркак учун: ўғил, ука, эр, ота, амаки ва бобо сифатида.

Бир марта оила, доим оила!

Агар биз эртага ўлсак, биз ишлаётган компания ёки ташкилот бир неча кундан кейин бизни янги ишчига алмаштириши мумкин. Аммо оиламиз учун бу бир умрлик йўқотиш бўлади. Биз оиладан кўра ишимизга кўпроқ вақт сарфлашимиз бўлса чинакам аҳмоқлик!

Қуръонга кўра оиланинг мақсадлари

Оилавий ҳаёт оилавий мақсадларни тўғри белгилашга боғлиқ бўлиб, улар оддийгина фарзанд кўришдан устундир. Оила фақатгина инсониятни йўқ бўлиб кетишдан сақлаб қолиш учун болалар дунёга келтирувчи жой эмас. Оилани ўз манфаати учун сақлаб қолиш мантиқий эмас ва шунинг учун оиланинг мақсадлари ўзини ўзи сақлаб қолишдан кўра кўпроқ нарсани қамраб олиши керак. Қуръони каримда шундай дейилган:

Эй одамлар! Сизларни бир жондан яратган ва ундан унинг жуфтини яратиб, икковларидан кўплаб эркагу аёллар таратган Роббингиздан қўрқинглар! Номини ишлатиб бир-бирингиздан сўровда бўладиганингиз Аллоҳдан ва қариндошлик (алоқалари)дан қўрқинг. Албатта, Аллоҳ устингиздан рақобат этувчи зотдир.

(Қуръон, 4: 1)

Бу оят ҳар бир инсоннинг ўрни валий ва ноиб (халифа) эканлигини белгилайди. Ноибнинг вазифаси ерни обод қилиш (имрон) ва адолатни (адл) ёйишдир. Қуръони каримда ҳам ҳаёт синов экани, биз бу ерда ёлғиз Аллоҳга ибодат қилиш ва хизмат қилиш учун келганлигимиз таъкидланган:

Мен жин ва инсонларни фақат Менга ибодат қилишлари учун яратдим.

(Қуръон, 51: 56)

Инсонлар бир жондан (нафсдан) яратилган бўлиб, ундан кейин турмуш ўртоғи яратилган ва ўша руҳдан ва унинг турмуш ўртоғидан кўплаб эркаклар ва аёллар яратилган. Оят бирлик шаклида бўлса-да, айни жараён кўплик шаклида таъкидланган:

Аллоҳ сизлар учун ўзларингиздан жуфтлар яратди ва жуфтларингиздан сизлар учун ўғил-қизлар ва неваралар қилди ва сизларга энг гўзал ризқни берди. Бас, улар ботил нарсаларга ишониб, Аллоҳнинг неъматларига кофир бўладиларми?

(Қуръон, 16: 72)

Инсонни ер юзига маълум роль ўйнаш учун қўйиш ғояси қуйидаги оятда тасвирланган.

Батаҳқиқ, Парвардигорингиз фаришталарга: «Мен эр юзида бир ноиб яратаман», деди. Фаришталар: «У ерда бузғунчи ва қон тўкадиган кишини яратасанми? Биз Сенинг улуғворингни улуғлаб, Муқаддас [Исмингни] улуғлаётганимизда?» У: «Мен сиз билмаган нарсани биламан», деди.

(Қуръон, 2: 30)

Демак, оиланинг мақсадлари Аллоҳга хизмат қилиш, ноиб бўлиш, Аллоҳнинг ризқ ва неъматларини ҳурмат қилиш, қариндош-уруғлик ришталарини сақлаш, бир-бирларининг ҳақ-ҳуқуқларини сақлаш кабилардир.

Шунингдек, Худо оила аъзолари ўртасидаги хотиржамлик, севги ва раҳм-шафқатга қаратилган қуйидаги оятда турмуш ўртоқлар ўртасидаги муносабатларни аниқлайди.

Сизлар хотиржам бўлишингиз учун ўзларингиздан жуфтлар яратгани ҳамда (қалбларингизга) муҳаббат ва меҳр қўйгани ҳам Унинг оят-белгиларидандир. Албатта, бунда тафаккур қилувчилар учун оят-белгилар бордир.

(Қуръон, 30: 21)

Оила ичида севгига жуда юқори ўрин берилган бўлса-да, бу ҳаётдаги энг олий севги эмас. Аллоҳ таолонинг сифатларидан раҳмдиллик, адолат ва тинчлик бор. Аллоҳ таоло ва Унинг Расулига бўлган муҳаббат энг юқори даражага кўтарилган:

Эй Мўминлар! Агар ота-оналарингиз ва қариндош-уруғларингиз имон (йўли)дан кўра куфр (йўли)ни афзал кўрсалар, уларни ўзингизга валий/хожа тутманг. Сизлардан кимки ундай кимсаларни ўзига валий/хожа тутса, ўшалар ҳақсизлик қилувчи (золимлар)дир.

(Қуръон, 9: 24)

Севгининг асоси Яратганга бўлган муҳаббатдир. Яратганга бўлган муҳаббат энг олий муҳаббатдир. Демак, сиз ота-онангизни, фарзандларингизни ва қариндошларингизни сизга зулм қилишса ҳам яхши кўрасиз, чунки уларга бўлган муҳаббатингиз Қодир Аллоҳга бўлган муҳаббатингиздан келиб чиққан ва унга боғлиқдир. Унинг сизга бўлган неъматлари сиз нотўғри иш тутсангиз ҳам давом этади. Оила ичидаги муҳаббат Қуръонда шундай баён қилинган:

…Ва номи билан бир-бирингиздан [ҳақларингизни] талаб қилаётган Аллоҳдан ва бу қариндошлик ришталаридан қўрқинг. Албатта, Аллоҳ сизларни кузатиб турувчидир!

(Қуръон, 4: 1)

Чунки Парвардигорингиз фақат Унга ибодат қилишингизни фарз қилди. Ва Ота-онангизга яхшилик қилинг.

(Қуръон, 17: 23)

Бу меҳр ва ғамхўрлик тармоғида она-отадан аввал келади ва унга биринчи навбатда ғамхўрлик қилиниши керак.
Бир киши Пайғамбаримиз соллаллоҳу алайҳи васалламдан: «Ким биринчи бўлиб менинг ғамхўрлигим ва қадрлашимга лойиқ?» – деб сўради.
Пайғамбаримиз, «Онанг, онанг, онанг, кейин отанг», – деб жавоб бердилар.

(Бухорий)

Раҳмоннинг бандалари (Ибод ар-Раҳман) икки тилакнинг амалга ошишини умид қиладилар: бахтли оила муҳити ва солиҳ раҳбарлар етишиб чиқиши:

Ва дуо қилганлар: "Эй Роббимиз! Бизга кўзимиз қувонадиган жуфтлар ва зурриётлар ато этгин ва бизларга солиҳларга ҳидоят ато этгин»

(Қуръон, 25:74)

Қувонч ва фаровонлик оиладаги барчанинг (шу жумладан, ота-оналар, бобо-бувилар, болалар ва набиралар) мақсадидир. Солиҳ раҳбарларни етиштириш иккинчи мақсаддир. Бу фарзандларига васийликни, Яратганга ибодат қилишни, ерни обод қилишни (имронни), Аллоҳ ва Унинг пайғамбарларини севишни ўргатиш орқали эришилади. Ушбу асосий тамойилларга эътибор бермаслик оилани бахтдан маҳрум қилади. Ота-оналик қувончи болаларнинг ўзини тўғри ва ер юзидаги ҳаёт талабларига мувофиқ тутишини кўришдан келиб чиқади. Ушбу тушунчаларни ўзингизга сингдиринг, уларга амал қилинг ва болаларингиз вояга етганда уларга ҳам буни тушунтиринг. Бу уларнинг қалби ва онгига эзгулик ва яхшилик уруғини шу йўл билан экишдир. Бола Худони унутиб улғайса ҳам, бир кун келиб иймон уруғи ўсиб, мева беради. Имоннинг поклиги идеал тарзда "гўдак учун беғубор

она сути" билан озиқланиши керак. Яхши характер учун пойдевор қўйинг. Боланинг устуворликларини бошиданоқ белгилаб беринг.

Адолатнинг бундай пойдевори боланинг атрофимиздаги кенг тарқалган васвасаларга қарши иммунитетини мустаҳкамлайди. Биз жамиятни ҳимоя қилиш учун фақат ташқи “сиёсат”га таянолмаймиз. Боланинг ички қадриятлар тизими, ўзини ҳурмат қилиш ҳисси ва ўзини ўзи бошқариш қобилияти жамиятни ҳимоя қилишнинг энг самарали механизмлари ҳисобланади. Ота-оналар фарзандларига ҳаётларининг бошиданоқ имон, ҳалоллик ва раҳм-шафқатни таъкидлаб, илоҳий ваҳийнинг ҳикматидан фойдаланишларига ёрдам беришлари керак.

Мусулмон оилаларга нима бўлди?

Оилавий қадриятлар ўнлаб йиллар давомида пасайиб кетди. Ажралишлар, тўлиқ бўлмаган оилалар, никоҳсиз биргаликда яшаётган жуфтликлар, ноқонунийлик, қашшоқлик ва ишончсизликнинг кўпайиши болаларга ҳам, ота-оналарга ҳам таъсир кўрсатди. Афсуски, мусулмон оиласи ҳам ўзига хос муаммолар ва заифликларга дучор бўлган ҳолда, бу воқеалардан кам таъсир кўрмади. Мусулмон оиласи муваффақият ва барқарорлик режасини маҳкам тутиши керак. Нима учун у таназзулга юз тутди, деган саволга жавоб мураккаб, аммо қисман Умматнинг таназзули билан боғлиқ. Иқтисодий аҳволнинг ёмонлашуви, таълим тизимининг нотўғрилиги ва самимий эътиқоднинг четга сурилиши – буларнинг барчаси мусулмон оиласига салбий таъсир кўрсатди.

Қуръон мусулмонлардан ўқишни (иқрў), ақлни (яъқилун), фикрлашни (ятафаккарун), тафаккурни (ятадаббарун) ва тушунишни (яфқаҳун) талаб қилади. Хўш, нега мусулмонлар саводсизликнинг энг юқори даражасига эга ва хурофотга ботиб кетган? Мусулмонлар сўнгги бир неча аср давомида мағлубиятга учради, қирғин қилинди ва хўрланди. Қолаверса, ўз ерларидан, бойликларидан, умидларидан маҳрум қилинди, уларда бузуқ дунёқараш, ифлосланган маданият, ўз-ўзига заиф ишонч ҳисси ривожланди. Улар ўзларининг характерини йўқотдилар, ахлоқ ва умумий манфаатлар учун пул ва ҳокимиятни танладилар. Дангасалик ва очкўзлик умумий хавфсизлик ва жамоат манфаатларидан устун келди. Уммат фасод, касаллик, қашшоқлик ва очарчиликка юз тутмоқда. Моддий манфаат ва жисмоний завқ олишга ўйламасдан интилиш ота-оналарни ҳам, болаларни ҳам руҳий тушкунликка солиб қўйди. Жамиятнинг қурилиш блоки – оила барбод бўла бошлади. Мусулмон оилалари муносиб фуқароларни (жасур, ижодкор, ўзига ишонган ва масъулиятли) тарбиялаш ўрни-

га, уларнинг ўрнига бузилган ва худбин болаларни дунёга келтира бошладилар. Бу болалар берувчи эмас, олувчилар эди, ғамхўр жамоа аъзолари ва хизматчиларидан кўра ўзини ўйлайдиган ва фойдалидан кўра кўпроқ исрофгар ва зарарли бўлдилар.

Кўпгина мусулмон ота-оналар саводсизлик, жоҳиллик ва бефарқликдан азият чекмоқда. Кўпгина мусулмон болалари илм ва кўникмаларга эга бўлиш ҳаракатларида бўғилиб қолган. Айрим мусулмон жамиятлари золим ҳукуматлардан азият чекмоқда. Кўпгина мусулмонлар қуйидаги муаммоларга дуч келишади:

- Зулм ва индоктринация туфайли фикрлаш эркинлигининг чекланганлиги.
- Савол бериш, суриштириш ва гапириш эркинлиги чекланганлиги.
- Коррупция ва нотўғри бошқарув туфайли бизнес қилиш ва ривожланиш эркинлиги чекланганлиги.
- Жаҳолат ва эркаклар зулми туфайли аёллар эркинлигининг чекланганлиги. ва
- Босқин ва зулм туфайли фуқароларнинг ўз раҳбарларини танлаш эркинлиги чекланганлиги.

Мусулмонлар бу омилларнинг барчасини бир кечада енгиб чиқа олмайди. Шунга қарамай, улар ўзларининг назорати остида бўлган нарсадан яъни яхши тарбиядан бошлашлари мумкин. Солиҳ, муваффақиятли фарзандлар ва пировардида яхши фуқароларни тарбиялаш учун мусулмонлар ўз мамлакатларида ҳозирда мода бўлган фарзанд тарбиясининг авторитар ва золим услубларини ўзгартириши ва ота-оналик амалиётини жиддий ислоҳ қилиши керак.

Бола ривожланиши ва сифатли таълим тизими

Мусулмон оламининг силжишини жиловлаш учун жиддий ислоҳотларга уриниш бўлди. Кўплаб режалар амалга оширилди. Бироқ, ўта муҳим жиҳат бўлган бола таълими ислоҳотчиларнинг кун тартибида йўқ эди. Буюк алломалар кўплаб фанларни (жумладан, илоҳиёт, фалсафа, сиёсат, социология ва иқтисод) қамраб олган бўлиб, Умматнинг таназзулини тўхтатиш ва унинг аҳволини яхшилашга катта ва фидойи ҳисса қўшган. Бироқ, солиҳ халқнинг пайдо бўлишига тўсқинлик қиладиган касалликлар даволанмади. Мусулмон шахслар ва жамиятларининг улкан салоҳияти ва имкониятларидан унумли фойдаланилмаяпти. Мусулмонлар ва мусулмон бўлмаганлар ўртасидаги ижодкорлик, ижрочилик ва ютуқлар (фан ва технология соҳасида)бўйича фарқ ўнлаб йиллар давомида кенгайиб бормоқда. Олимлар ва ўқитувчилар етишмаётган нисбатни ўрганиш ва ечим ишлаб чиқиш масъулиятини ўз зиммаларига оладилар. Улар бола тарбияси, бола ривожланиши ва бола таълими масалаларини кўриб чиқсалар яхши бўларди. Улар ишни уйдаги фарзанд тарбиясидан бошлашлари мақсадга мувофиқ бўлар эди. Агар боланинг руҳияти ва онги ота-оналар ва ислоҳотчиларнинг диққат марказида бўлмас экан, мусулмон дунёси бузилишда давом этади ва таназзул ва қолоқликдан азият чекади.

Тарихий жиҳатдан кўпгина анъанавий ислоҳотчилар асосан диний маросимлар ва уларнинг ҳуқуқий ва сиёсий жиҳатларига эътибор қаратганлар. Кўпгина замонавий мусулмонларнинг дунёвий ислоҳотлари бошқа йўналишда бўлиб, уларнинг собиқ Ғарб босқинчиларига тақлид қилишига қаратилган. Омма ҳеч қачон амалга ошмаган бўш ваъдалар ва умидлар билан қолди. Кўпгина диний ислоҳотчилар баландпарвоз орзуларга берилиб, Исломнинг олтин даврига тақлид қилишга асосланган тушунарсиз ечимларни таклиф қилдилар. Лекин улар аёлларнинг (хотинлар ва оналар) болаларни тарбиялашдаги роли ва масъулиятига жиддий эътибор беришмади. Бола ривожланиши, бола таълими ва тарбияси билан боғлиқ кенг қамровли стипендия ва адабиётлар етишмади. Анъанавий диний ёки замонавий дунёвий бўлишидан қатъи назар, ислоҳотчиларнинг самимий даъватларига оммaнинг жим ва бепарво муносабати бор эди. Аксарият мусулмонлар вазиятнинг зиёнига хизмат қиладиган ҳолатда фаол бўлдилар. Муаммони чуқур таҳлил қилиш ва тушуниш натижасида олинган пухта методо-

логиядан фойдаланган ҳолда режалаштирилган ҳаракатлар йўқ эди. Ислоҳотчилар илоҳий қонунларга (ал-сунан ал-илаҳийя) ҳам, табиий, ижтимоий ва инсоний илмларга ҳам тўғри мурожаат қилмадилар.

Мусулмонлар яхши фарзандлар тарбиялашнинг муҳимлигини ва унинг узоқ муддатли оқибатларини тушунишлари керак. Пайғамбар соллаллоҳу алайҳи васалламнинг етакчи саҳобалари – Пайғамбаримиз (соллаллоҳу алайҳи васаллам) уларга ҳитоб қилган пайтида катта эдилар. Уларнинг асосий феъл-атворлари аллақачон гўдакликдан шаклланган. Улар озод, мард инсонлар бўлиб тарбияланган ва ҳеч қачон золимлар томонидан зулмга учрамаган. Расулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи васаллам боланинг феъл-атворини шакллантиришнинг муҳимлигига ишора қилиб: “Исломдан олдин уларнинг энг яхшиси агар Исломни тушунса Исломдан кейин ҳам энг яхшисидир”, – дедилар. Инсоннинг асосий фазилатлари болалик давриданоқ шаклланади. Эътиқод ва кўникмаларни болага кейинроқ ўргатиш мумкин, яхши хулқни эса ўргатиш мушкул. Расулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи васаллам рисоласини бошлаганларида 40 ёшда, Абу Бакр 37 ёшда, Усмон 30 ёшда, Умар 26 ёшда, Али 8 ёшда, Расулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи васалламнинг аёли Хадича 55 ёшда эди. Асосий мақсад ва қадриятларни Қуръон белгилайди ва уларга эришиш йўлидаги биринчи қадамлар ота-оналарнинг зиммасида бўлади. Ота-оналар психология, социалогия, мулоқот ва таълим воситаларидан фойдаланган ҳолда характерни эрта шакллантиришни бошлашлари керак. Гарчи асосий инсоний қадриятлар ва эҳтиёжлар ўзгармаса-да, ота-оналик усуллари яхши ўрганилиши, ишлаб чиқилиши ва янгиланиши керак.

Яхши ота-она тарбияси муҳимлигини ва миллатларнинг мавқеи асосан болаларни қандай тарбиялашимизга боғлиқлигини англаган ҳолда, дунё бўйлаб ота-оналик кўникмаларини татбиқ этиш ва мавзуни жамоатчилик майдонига янада кенгроқ олиб кириш учун бир нечта курслар ишлаб чиқилган. Ушбу имконият ойнасига эътибор бермаслик жуда қимматга тушади ва ҳеч бир давлат бундай катта йўқотишни кўтара олмайди. Ота-оналар ва бўлажак ота-оналар учун тарбия бўйича курслар ўтказиш орқали кўп фойда олиш мумкин. Болаларни тарбиялаш бўйича хабардорликни ошириш учун жамоат тадбирларини ташкил этиш жуда фойдали. Турли мамлакатларда махсус ҳукумат вазирлиги ёки конструктив тарбия бўйича ихтисослаштирилган муассасалар ташкил этиш инсоният учун катта хизмат бўларди.

Соғлом таълим тизимига бўлган эҳтиёжни батафсил кўриб чиқиш

Фарзандларимиз таълимини ислоҳ қилмоқчи бўлсак, мусулмон дунёсидаги таълим тизимига жиддий қарашимиз керак. Бугунги кунда баъзи мусулмон мактаблари боланинг табиатини тушунмасликлари, масалан, болалар ўйинларини ёмон деб билишлари учун танқид қилинади. Ўқув дастури боланинг ривожланиш босқичларига асосланмаган, чунки у асосан мажбурлаш, қуруқ ва мослашувчан. Бу болаларнинг изланувчанлигини ва уларнинг спорт билан шуғулланиш ва ўйин ўйнашга бўлган табиий мойиллигини эътиборсиз қолдиради. Бунинг ўрнига, у эслаб ўрганиш ва ёдлашга таянади.

Тарихий жиҳатдан мусулмон дунёсида мактаб таълимининг икки хил турини ажратиб кўрсатиш мумкин эди. Биринчиси, ҳукмдорлар ва бойлар каби элитанинг болалари учун шахсий, соғлом ва яхши ишлаб чиқилган таълим услуби мавжуд эди. Уларнинг фарзандларига шахсий саройларда юқори малакали ва раҳмдил муаллимлар (муаддиб) сабоқ берганлар. Ушбу ўқитувчилар ва репетиторларга болаларни етакчилик ва мукаммалликка тайёрлаш бўйича кўрсатма берилди. Муовия ибн Абу Суфён, Абд ал-Малик ибн Марвон, ал-Ҳажжож ат-Сақафий, Ҳорун ар-Рашид ва бошқалар каби ҳукмдорларнинг буюк устозлари бўлган. Бу ўқитувчиларга болаларни дин, маданият ва адабиёт фанлари, шунингдек, муайян кўникма ва амалиётларга ўргатиш учун зарур шарт-шароитлар яратилди. Яккама-якка ўқитиш тизимининг камчиликларидан бири шундаки, улар ўқувчилар гуруҳида ўрганиш афзалликларидан маҳрум. Бу Қуръоннинг фақат баъзи қисмлари ва асосий арифметика ўргатилган оммавий мактаблар бўлган иккинчи куттаб тизимидан кескин фарқ қилади. Бу тизимда на ўқитувчилар, на шароит етарли бўлмаган.

Таълим тизимидаги бу тарихий иккилик бугунги кунда ҳам баъзи мусулмон мамлакатларида катта даражада мавжуд. Бой ота-оналар ўз фарзандларини маҳаллий ёки чет элдаги хусусий мактабларга, камбағаллар эса ёмон жиҳозланган давлат мактабларига беришади. Хусусий мактаблар малакали ўқитувчиларни ишга олиш, хорижий ва махсус ўқув дастурларини бажариш, шунингдек, мукаммал таълим бериш учун молиявий ресурслар лабораториялар, кўргазмали қуроллар, кутубхоналар, компьютерлар ва ўйин майдончалари каби объектлар давлат мактабларида мавжуд эмас. Афсуски, бу қиммат хусусий мактаблар одатда ўз маданияти, мероси ва динига салбий муносабатда бўлган ўқувчиларни тарбиялайди.

Нотўғри таълимнинг ҳақиқий қурбони – бу бола. Халқнинг кўп қисмини тарбиялаш учун "имкониятлар ойнаси" ни йўқотишни одамларнинг онги ва қалби шакллангандан кейин тузатиш қийин. Умматни тирилтирмоқчи бўлсак, фарзанд тарбияси, шунингдек, таълим (мактаб) тизимимизни ҳам ўзгартиришимиз керак. Шу сабабли, болаликнинг дастлабки йилларига эътибор бериш жуда зарур. Муваффақиятли бўлиш учун биз биринчи устоз, ота-оналарга мурожаат қилишдан бошлашимиз керак. Улар, шубҳасиз, қалбнинг устозлари ва феъл-атворни шакллантирувчилардир.

Вашингтон Пост ва Гарвард университети томонидан биргаликда ўтказилган сўровда кўплаб эркаклар ва аёлларнинг уступорликлари қуйидагилардан иборат эканлиги аниқланди: “психологик ва иқтисодий босимларга қарши туриш, оилавий муносабатларни мустаҳкамлаш, болалар билан самарали мулоқот қилиш ва оналар кўп вақтини уйда болалар билан ўтказишни афзал кўришади. Яхши фарзанд тарбияси, шубҳасиз, биринчи ўринда туради.

Ал-Усра журнали, 2005-йил

Айтиш жоизки, тарбиянинг яхши, мувозанатли модели бугун на мусулмон дунёсида, на Ғарбда мавжуд эмас. Ижтимоий ўзгаришларни излаётган ҳар қандай жамият фарзанд тарбияси ахлоқий, маънавий ва моддий жиҳатдан бахтиёрликка эришишнинг асосий омили эканлигини билиши керак. Биз биринчи навбатда фарзанд тарбиясига оид тушунчаларимизни ва амалиётларимизни ислоҳ қилишимиз керак. Фарзанд тарбиясига ёндашув ҳам юракни, ҳам ақлни ўз ичига олиши керак. Ақл фикрлаш, мантиқ ва стратегияларни талаб қилади. Юрак ҳис-туйғуларни, севгини, хушмуомалаликни ва сезгини талаб қилади. Конструктив тарбия илмий билимга ҳам, бадиий таъсирга ҳам муҳтожлик сезмаслиги керак.

Цивилизация қурилиши (имрон) кўплаб институтларга муҳтож бўлиб, улар фақат ҳалол, ижодий, самарали, ишончли ва маслаҳат муҳитида ишлайдиган шахслар томонидан бошқарилса, муваффақиятли бўлиши мумкин. Ақли, жисми, руҳи ва феъл-атвори кучли шахсларни тарбиялаш энг яхши оила институти – ота-оналарга ишониб топширилган. Бу вазифани мактаблар, оммавий ахборот воситалари ва ҳукуматларга топшириш мумкин эмас, гарчи улар катта ёрдам бериши мумкин бўлса ҳам. Ҳеч бир ташкилот ота-оналардан кўра болаларнинг энг яхши манфаатларини таъминлашга табиий равишда имкон яратиб беришга қодир эмас. Катта фидойилик ва раҳм-шафқат ота-оналикдан далолат берадики, ҳар бир инсон ўзини дунёдаги энг зўр бўлишни хоҳласа-да, фақат ота-оналар фарзандларининг улардан ҳам яхшироқ бўлишини хоҳлашади. Агар ишончингиз комил бўлса, ота-оналар чин дилдан қурбонлик қилишади ва болаларни энг яхши тарзда тарбиялаш учун ҳамма нарсани қилишади.

Ота-оналарга фарзандларининг манфаатлари ҳақида гапирилганда, улар катта қизиқиш билан тинглашади. Улар фақат ота-онанинг масъулияти бу борада бошланғич нуқта эканлигини тушунишлари керак. Фарзанд тарбияси нафақат биринчи беш йил эмас, балки умр бўйи давом этадиган вазифадир, албатта биринчи беш йил энг муҳим давр бўлиши мумкин. Ушбу дастлабки босқичда ота-оналар асосий ўйинчилардир, аммо кейинчалик улар фарзандларини қандай қилиб тўғри йўналтиришни билсалар, уларнинг характерини ва турмуш тарзини шакллантиришда самарали роль ўйнашда давом этишлари мумкин.

АМЕРИКАДА ОИЛАВИЙ БИРЛИК

АҚШнинг собиқ Давлат котиби Ҳиллари Клинтон (1996) “Болани тарбиялаш учун қишлоқ керак” асарида ўсмир қизларнинг 40 фоизи 20 ёшга тўлмасдан ҳомиладор бўлиб қолишини ва ҳар йили бир ярим миллион аборт содир бўлишини айтади. Кўпгина америкаликлар дам олиш кунлари ўйин-кулгиларини оилаларини режалаштиришдан кўра яхшироқ режалаштиришади. Клинтон давом этади: ноқонуний туғилганлар сони 1960-йилдаги беш фоиздан 1996-йилда 25 фоизга кўтарилди. Болаларнинг 20 фоизи қашшоқликда яшайди. Қотиллик ва ўз жонига қасд қилиш ҳар йили деярли 7000 болани ўлдиради ва 135 000 бола ҳар куни мактабга қурол олиб келади. Бой ва камбағал болалар зўравонлик, эътиборсизлик ва олдини олиш мумкин бўлган ҳиссий муаммолардан азият чекмоқда. Ҳар уч америкалик катталардан бири ортиқча вазнга эга, 1970-йиллар бу кўрсаткич ҳар тўртдан бирига тўғри келган.

Клинтоннинг ёзишича, ўртача 17 ёшли бола аллақачон телевизорда 18 000 қотилликни кўрган. Ўртача америкалик талаба телевизор томоша қилиш учун 15 000 дан 20 000 соатгача вақт сарфлаган, мактабда эса 11 000 соат. Ўртача америкалик бола ҳар йили телевизорда мингдан ортиқ уюштирилган ва аниқ зўрлаш, қотиллик, қуролли ўғирлик ва ҳужумларни томоша қилади.

Нега 1972-йилда Никсон Уотергейт инқирозини томоша қилаётган бола Демократик партия идораларига кимнингдир бостириб киришини нотўғри деб ҳисоблайди, ваҳоланки, у ҳар кеча телевизорда шунга ўхшаш кўплаб бузғунчиликларни кўрган ва уларни қаҳрамонлик деб ҳисоблаган бўлса? Болалар ҳар куни кўплаб жиноятларни кўрганларида сезгир бўлиб қоладилар ва бу уларнинг ҳаётининг одатий қисмига айланади.

Ота-оналар фарзандлари дуч келадиган нотўғри хабарлардан хабардор бўлишлари, уларни бундай ҳабарлардан ҳимоя қилишлари ва бу салбий ҳолатларни камайтириш учун фаол ҳаракат қилишлари керак. Ота-оналар тарбияси бўйича мавжуд бўлган жуда кўп Америка адабиёти керакли таъсир кўрсатмади. Шунинг учун, биз кўп маслаҳатлар ва ўн йилликлар давомида олиб борилган изланишлар туфайли, нега тарбиянинг ёмон тарафга бурилишлари бўлаётганини ўрганишимиз керак.

Голливудда умумий эътибор интеллектуал ютуқлар ва ахлоқнинг гўзаллигидан кўра жисмоний кўринишга, ташқи танага қаратилади. Жамоат майдонларида эркаклар ва аёлларнинг яланғоч ҳайкаллари бор. Аёллар танасига қаратилган гўзаллик танловлари кенг тарқалган бўлиб, улар ахлоқ ва маънавиятдан маҳрум. Бу шунчалик тижоратлаштирилганки, ҳатто итлар ва мушуклар учун гўзаллик танловлари ҳам мавжуд! Ислом ақидаси шундаки, Аллоҳ гўзалдир ва У ҳамма нарсада гўзалликни севади, лекин энг катта эътибор характер, қадриятлар ва ахлоқнинг гўзаллигига қаратилади.

Гиёҳвандлик ва жинсий алоқа каби оилавий муаммолар ҳақида гап кетганда, муаммони қандай аниқлашимиз ечимнинг моҳиятини белгилайди. Агар муаммоларни иқтисодий деб белгиласак, ечим иқтисодий бўлади. Агар улар ижтимоий касаллик сифатида тахмин қилинса, даво асосан ижтимоий бўлади? Агар жисмоний деб қаралса, жавоб жисмоний хусусиятга эга бўлади. Масалан, гиёҳвандлик муаммоси талаб эмас, балки таклиф билан боғлиқлиги кўпинча айтилади. Бу таъминотни тўхтатиш учун давлатнинг асбоб-ускуналар, жумладан, қайиқлар ва самолётларга катта сармоя киритишига олиб келди. Асосий эътибор масаланинг иқтисодига қаратилган. Бироқ, аслида, бу муаммони ҳал қилмади ва наркобаронлар ўзларининг жирканч савдоларидан катта фойда олишда давом этмоқдалар. Жамият ҳам бу масалаларни ахлоқий, маънавий ва ижтимоий деб атайди ва уларга мос равишда муносабатда бўлади.

Фарзанд тарбияси ҳақидаги нотўғри қарашлар

Америка жамиятидаги мақсадлар ва воситалар ўртасидаги зиддият болалар онгида катта чалкашликларни келтириб чиқаради. Уилям Килпатрик (1993) ўзининг “Нега Жон тўғрисини айтмади” китобида ота-оналар фарзандларининг ҳалол, ишончли, адолатли, ўзини тута оладиган ва ҳурматли бўлишларини хоҳлашларини тушунтиради. Ота-оналар фарзандларида бу хусусиятларни ривожлантиришига нима тўсқинлик қилади? Жавобнинг бир қисми бола тарбияси ҳақидаги нотўғри тушунчалар таъсирида. Кейинги бобда биз ушбу тушунчаларни батафсил кўриб чиқамиз, аммо Америкадаги оилавий бирликка хос бўлган бир нечта умумий тушунчалар шу бобда келтирилган. Уилям Килпатрик қуйидагиларни танқид қилади:

а) АҚШ ташкил этилганда, у асосан қўпол индивидуализм ғоясига қурилганлиги сабабли, болалар ҳеч қандай ҳокимиятсиз тарбияланиши керак.

Эркак ўрмонга чиқди, уй қурди, озиқ-овқат етиштирди ва ўз бизнесини йўлга қўйди, шу билан бирга ўзини ва оиласини ёввойи ҳайвонлардан, ўғрилардан ва бегона ҳукуматлардан ҳимоя қилди. У ҳокимиятдан қочиб кетди. Турли конфессиялардан бўлган илк насроний зиёратчилар Англия, Франция ва Германиядаги диктатор ҳукуматларнинг таъқибларидан қутулиш учун ўша пайтдаги Ўн учта мустамлакага келишган, бу ерда ҳокимият жуда ожиз ёки умуман бўлмаган, шу сабабдан, уларнинг инсон ҳуқуқларини йўқ қилиб эркинлигини тортиб олди. Ҳукумат ваколатларининг чекланганлиги ғоясидан фойда кўрган кўплаб америкаликлар, кам ёки умуман ваколатсиз болаларни тарбиялаш яхшироқ деб ўйлашади. Бироқ, болалар уларни меҳрибон инсон қилиб тарбиялаш учун моҳир ота-она ғамхўрлигига ва ҳокимиятга муҳтож, катталар эса бунга муҳтож эмас.

б) "Яхши ёмон бола" ҳақидаги нотўғри тушунчалар.

Ёмон" болалар севимли ва бахтли тасвирланган. Том Сойер ва Бастер Браун, америкалик ҳикоялар китобларининг икки машҳур қаҳрамонлари ўтмишдаги мисоллардир. Деннис Тҳе Менасе, Барт Симпсон, Тҳе Литтле Рассалс ва бошқа "севишга арзигулик" ёмон қаҳрамонлар фильмларда ва телевидениеда намойиш этиладиган ҳозирги замон мисоллардир. Бу анъана тасаввурга кучли таъсир қилади, шунинг учун "итоат" сўзи боланинг сўз бойлигида ноўрин сўзга айланади.

с) Севги ўз-ўзидан боланинг "табиий яхшиликларини" сақлайди деган тушунча.

Бу Руссо томонидан ўйлаб топилган ғоя бўлиб, агар болаларга ўз йўлида ўсишига рухсат берилса, фазилат ўз-ўзидан пайдо бўлади. Ота-оналар қилишлари керак бўлган ягона нарса – бу ўз фарзандларини "севиш". Руссонинг сўзларига кўра, севги аралашмаслик ва тўлиқ эркинликни англатади.

д) Ҳар доим тўғри ва ҳеч қачон янглишмайдиган "мутахассис билими" тушунчаси.

Ота-оналар ўз масъулиятидан воз кечиб, фарзандларини тарбиялашда "мутахассислар" га мурожаат қилишди. Болаларни тарбиялаш бўйича мутахассисларнинг аксарияти юқоридаги "табиий яхшилик" тушунчасига қўшилади ва бу бир нотўғри тушунча бошқасини қўллаб-қувватлайдиган вазиятни келтириб чиқаради. Мутахассислар болаларнинг ўзига хос, ижодий ва ўз-ўзидан пайдо бўлган табиатига жуда кўп эътибор беришади. Баъзи эксперт-лар ота-оналар болаларига қоидаларга риоя қилишни ва ҳокимиятга бўйсунишни ўргатишдан кўра, ота-оналарнинг ўз фарзандларига мослашишини хоҳлашади.

э) "Ахлоқий муаммолар – бу психологик муаммолар" деган тушунча. Хулқ-атвор муаммолари ўз-ўзини ҳурмат қилиш муаммолари ёки қондирилмаган психологик эҳтиёжлар натижаси сифатида кўрилади. Кўпгина болалар мутахассислари хулқ-атвор билан боғлиқ муаммоларнинг аксарияти болаларнинг хоҳиш-истаклари ва аниқ "иродаси" натижасидир, деган фикрга қўшилмайдилар. Кўпгина китоблар "ўз-ўзини ҳурмат қилиш" га бағишланган ва "характер" сўзини у китобларнинг ҳеч қаеридан топиб бўлмайди. Айтиш жоизки, 1900, 1910 ва 1980-йиллардаги "The Ladies' Home Journal", "Women's Home Companion", "Good Housekeeping" журналларида болалар тарбиясига оид мақолаларни ўрганиш натижасида уларнинг учдан бир қисми характер ривожланишига бағишланганлиги аниқланган.

ф) "Ота-оналар ўз қадриятларини фарзандларига сингдиришга ҳақли эмас" деган тушунча.

Баъзи одамлар болалар ўз қадриятларини яратиши керак, деб таъкидлайдилар. Дарҳақиқат, болаларда буни қилиш имконияти кам, чунки жамиятдаги бошқа одамлар ҳам ўз қадриятларини ўрнатишни хоҳлашади, шундай ҳолатда ота-оналар учун бефарқ қолиш мантиқийми? Ҳамма одамлар (сценарий муаллифларидан тортиб ижрочиларгача, реклама берувчилар, жинсий тарбиячиларгача) ўз қадр-қимматини болаларга сотишни талаб қилганда ота-оналарнинг шунчаки кузатувчи бўлишлари қанчалик тўғри? Қадриятларни аниқлашнинг бир усули гуноҳлар ҳақида ўйлашдир.

г) "Ёлғиз ота-онали оилалар икки ота-онали оила каби яхши" деган тушунча.

Характерни шакллантириш қийин иш, ҳатто биз буни қандай қилишни билсак ҳам. Ажралиш характер шаклланишини анча қийинлаштиради. Америкада ажралиш даражаси жуда юқори, бу Америка оилаларининг ярмидан кўпига таъсир қилади. Ёлғиз ота-она оиласидаги болалар гиёҳванд моддаларни истеъмол қилиш, ҳуқуқбузарлик, ҳиссий муаммолар ва исталмаган ҳомиладорлик қурбони бўлиш хавфи юқори. Шу билан бирга, биз барча оилалардаги болалар соғлом психологик мослашишга қодир эканлигини инкор этмаймиз. Британиялик психиатр Д. В. Винникот “етарлича яхши она” иборасини ишлаб чиқди, яъни боланинг ўзини соғлом ривожланиши учун она “бирламчи оналик машғулотлари” билан болага муносабатда бўлган “етарлича яхши она” бўлиши керак. Бу ёлғиз ва икки ота-онали оилалардаги оталар ва оналарга ҳам бирдек тегишли. Тўлиқ бўлмаган оиладаги ғамхўр ота-она ҳақиқатан ҳам икки ота-онали оиладаги ғамхўр ота-онадан кўра болаларни тарбиялашда яхшироқ иш қила олади. Бундан ташқари, агар битта ота-онанинг катта оила аъзолари ёрдам берадиган бўлса ва оила учун жуда қулай иш жойи (у ишлаши керак) бўлса, у икки ота-онали оиланинг жоҳил ота-онасига қараганда яхшироқ тарбиялаши мумкин.

ҳ) “Соф дунёвий оила” энг яхши намуна тушунчаси.

Ўтмишдаги иброний, рим ва юнон цивилизацияларида ва ҳатто XVII – XIX асрларда Америкада оиланинг муқаддаслиги ғояси истисно эмас, балки қоида эди. Оилада кўплаб маросимлар ёки оятларни ўқишлар бўлиб ўтарди. Уй ҳаёти ўзидан катта-

роқ нарса, каттароқ қараш ва мақсад билан боғлиқ эди. Оиланинг ўз-ўзидан муқаддас эканлиги ва каттароқ муқаддас доирада ўрнатилган бу эгизак қараш ота-оналарга қўшимча ваколат берди ва оилавий ришталарга куч қўшди. Фарзандларининг садоқатига эга бўлган оилалар ўзларининг муҳим иш, эътиқод, анъана, ҳунармандчилик, фалсафа ёки нарсалар қандай бўлиши кераклиги ҳақидаги тасаввурни давом эттириш кабилар билан шуғулланаётганликларини ҳис қилишлари мумкин. Афсуски, бугунги кунда кўп оилалар ҳеч нарсага қарши эмас. Бугунги кунда оила "Кичик черковлар" ҳам, "кичик ҳукуматлар" ҳам эмас, улар кўпроқ "кичик меҳмонхоналар ва ресторанлар" га ўхшайди, улар ҳеч қандай мажбуриятсиз вақтинча қоладиган жойлар вазифасини бажармоқда. Аслини олганда, қадриятлар ва ахлоқ "ҳамма нарса ўткинчи" ва ҳеч нарса бўлмайди дейдиган даражада аҳамиятсиз бўлди ва маргиналлаштирилди.

Оилани жамоадан ҳар бири ўз хоҳиш-иродасини таъминлашга интиладиган шахслар тўпламига нима ўзгартирди? Кўпгина замонавий америкалик психологларни бу ҳолат учун айблаш мумкин. Уларнинг урғуси оила ёки никоҳга эмас, балки ажралиш ва индивидуалликка қаратилган. Оптимистик Америка психологиясининг отаси ҳисобланган Алфред Адлер ўз назариясини "индивидуал психология" (шахснинг умумий ҳаёт режаси давомида бошқарув, ҳис-туйғулар, ва хотирани гуманистик ўрганиш) деб атади. Доктор Сардар Танвир (Синсиннати университетининг профессори) таъкидлашича, "мен" ва "ўзим" тушунчалари синфларда кучли тарғиб қилинади, бу ерда ўқитувчилар ўқувчиларга: "Ота-онангиз эмас, сиз қарор қиласиз", "сиз" сизга ёқадиган ишни қиласиз", деб ўргатишади. Масалан, бир қиз бувисига: “Сиз буйруқ берманг, сиз мени онам эмассиз”, деди, буви жавоб берди: "Лекин мен онангнинг онасиман". (АДАМС марказидаги семинар, 1997)

Маънавий муҳитда болалар ота-онадан "буйруқ" олмайдилар, аксинча, барча оила аъзолари Аллоҳнинг муқаддас китоблардаги амрларини тушуниб, Аллоҳдан олишади. Тўғри ва нотўғри хулқ-атворни кўрсатадиган ижобий ва аниқ диний қоидаларнинг мавжудлиги диний ота-оналарни динсиз ота-оналар томонидан тарбияланганидан кўра кўпроқ обрўли қилади.

Оила ва оилавий маросим туйғуси кучли бўлган Шарқ маданиятларида диний нақшлар кўпроқ учрайди. Америка оилаларида кўп анъаналар қолмаган, бу ерда мунтазам равишда амалга ошириладиган ягона кундалик маросим телевизор кўриш маросимидир. Бу, киноя билан айтганда, телевизион дастур бўлган Симпсонлар фильмининг дастлабки кредитлари билан сатирланади. Бироқ, Шарқ маданияти Ғарбдан яхшироқ маданиятдир деб умумлаштириш ва тасдиқлаш хато бўлади.

Қўшма Штатлардаги оилавий ришталар оиланинг "ижтимоий шартнома" моделининг пайдо бўлиши билан заифлашди, бу ерда оқилона шахсий манфаатлар мутлақ мажбурият ўрнини эгаллайди. Бизнинг фикримизча, бу оила аъзолари уларни бурч ва меҳр-муҳаббат ришталарига эмас, балки ўз манфаати учун тузилган аксиядорлик жамияти деб ҳисобласа, муваффақиятга эриша олмайди. Фарзандларни тарбиялаш ёки никоҳни умр бўйи амалга ошириш, агар фойда-харажат нуқтаи назаридан қаралса, мантиқсиз кўриниши мумкин бўлган шахсий қурбонликларни талаб қилади.

Қаттиқ диний мажбуриятга эга бўлган америкалик насроний оиласи овқатдан олдин иноятни айтади ва черковнинг литургик календарига биноан тунги ибодатлар ва мунтазам оилавий литургияларни бажаради. Бу ҳаракатлар мақсад ва миссия ҳиссини беради. Диний ҳаётнинг маркази муқаддас маскан бўлган уй бўлиб, болаларнинг ахлоқий ва маънавий камолоти устувор ҳисобланади. Ота-онага, ёши улуғ қариндошларга, масалан, бобо-буви, амаки ва холаларга ҳурмат-эҳтиром кўрсатишга катта эътибор берилади. Қариндошлар билан яқин алоқа ўрнатилади ва асосий диний байрамлар бахтли учрашувлар учун имкониятдир. Шунинг учун, православ яҳудий гуруҳлари аҳоли зич жойлашган шаҳарларда яшашига қарамай, уларнинг фарзандлари гиёҳвандлик, зўравонлик ва ноўрин жинсий алоқадан, бошқа шаҳар болалари азоб чекадиган ёмонликлардан жуда узоқ бўлишлари ажабланарли эмас. Худди шундай кузатишлар америкалик мусулмон оилаларга ҳам тегишли.

Бир киши Умар ибн ал-Хатобганднинг ҳузурларига келганида, у хотинини севмагани учун уни талоқ қилмоқчи эканлигини айтганида, Умар ибн ал-Хаттоб: “Хайф сенга! Оилалар фақат севги асосида қурилганми? Сизнинг меҳрибончиликва ғамхўрлигингиз қани?” – дедилар.

(Ал-Ҳашми, 1999)

Колумбиндаги ўрта мактаб қирғинидан сабоқлар

1999-йил 20-апрелда Колорадо штатининг Литтлетон шаҳридаги Колумбин ўрта мактабидаги қирғин натижасида 15 киши ҳалок бўлди, 26 киши яраланди ва юзлаб одамлар жароҳат олди. Кейинчалик Жоржия, Кентукки, Арканзас ва Виржиния мактабларида яна бир қанча зўравонликлар содир бўлди. Марҳум профессор Дилнавоз Сиддиқий ёмон характер муаммосига эътибор қаратган. Баъзи таҳлилчилар оила тизимининг бузилганлигини айбладилар, бошқалари оммавий ахборот воситаларида жуда кўп зўравонлик ҳақида гапирди, бошқалари эса кассетали бомбаларга ўхшаш қурол ва пиёдаларга қарши қуролларнинг осон киришини айблади. Шунга қарамай, таҳлилда муҳим нарса етишмаётган эди, яъни шахсий жавобгарлик ва ўз ҳаракатлари учун жавобгарлик. Эътиқодлар, ниятлар ва муносабатлар, шунингдек, сўзларимизнинг ўз натижалари бор.

Сиддиқийнинг ота-оналарга берган маслаҳатларини қуйидагича умумлаштиришимиз мумкин:

- Инсоний мулоқот, таълим ва ўзаро муносабатлар тўғри қадриятларни тарғиб қилиши керак.
- Болалар тўғри ва нотўғрининг эътиқодлари ва меъёрларини ўрганишлари керак.
- Ҳақиқатнинг нисбий талқини жамиятда тартибсизликка олиб келади. Релятивистнинг таъкидлашича, тўғри ва нотўғри вазиятга боғлиқ (абадий тамойилларга эмас).
- Соғлом бола асосий умуминсоний қадриятларни (ҳақиқат, ҳалоллик, адолат ва тинчлик) ўрганиши керак.
- Яхшилик ва ёмонлик ҳеч қандай жойда гуллаб-яшнаши учун тенг имкониятга эга бўлмаслиги керак. Биз болаларга ижобий эътиқодларни ўргатишимиз ва имкон қадар салбий фикрларни йўқ қилишга ёрдам беришимиз керак.

Жиноятчиларни жамият қурбони сифатида ҳимоя қилишнинг ўрнига, биз ҳар кимни ўз қилмишлари учун жавобгарликка тортишимиз керак. Биз ўз ҳаракатларимизни принципларимиз билан солиштирган ҳолда баҳолашимиз керак. Бизнинг ўрнимиздаги бошқа ҳеч ким худди шундай йўл тутиши ёки эҳтимол ундан ҳам ёмонроқ бўлиши мумкинлигини даъво қилмаслигимиз керак. Тўғри тарбия қилинмагунча, биз бу зўравон жиноятлар агар кўпайиб кетмаса, шундай давом этишини кутишдан бошқа чорамиз йўқ.

Болалар, ҳисоб-китоблар ва этика

Болалар ҳисоблаш тамойилларини мустақил равишда кашф қилишлари кутилмайди. Худди шундай, ахлоқ, ахлоқ ва қадриятлар ҳақида гап кетганда, ота-оналар фарзандларига таълим беришлари керак.

Яхши ахлоқий тарбиясиз ўсган болалар ҳам камбағал, касал, уйсиз ёки зўравонликда ўсган болалар каби ёмон аҳволга тушадилар.

Болаларга қадриятларни ўргатиш: консерватив-либерал мунозара

Эрик Зорн "Қадриятларни ўргатишнинг ягона йўли: болаларга уларни англаб етишга ёрдам бериш" (Чисаго Трибуне, 1998) мақоласида шундай таъкидлайди: Қадриятларни ўргатишнинг ягона йўли бу болаларга уларни кашф этишда ёрдам беришдир. Ижтимоий консерваторлар фазилат, ахлоқий фикрлаш ва ахлоқий хулқ-атворни ривожлантиришга урғу беради. Болалар математикани сеҳрли тарзда ўрганмаганларидек, бу фазилатларни ҳам сеҳрли тарзда эгалламайдилар. Барча умидлар мактабдан ташқарида характерли таълимга қаратилди. Бутун умидларни мактабдан ташқарида характер тарбиясига қўйиш бузуқ, банд оилалар ва юзаки машҳур маданият даврида соддалик бўлиб чиқди.

Зорн мактабларда характер тарбиясини қўллаб-қувватлайди. Унинг таъкидлашича, чаплар мактабларда характер тарбиясини қайта жорий этишга қаршилик кўрсатган, чунки бу ақл бовар қилмайдиган мувофиқлик, тор фикрлаш ва муросасизликни кўрсатиши мумкин. Бироқ, яхши ахлоқий тарбиясиз ўсган болалар, худди камбағал, касал, уйсиз ёки зўравонликда ўсган болалар каби ноқулай аҳволда ўсган ҳисобланадилар. Зорн Ларри Нукчидан иқтибос келтиради: Янги муросали позиция болаларга ҳақиқатни қошиқ билан едириб бўлмаслигини тан олади.

Улар ечим ҳақида қаттиқ ўйлаш ва кашф қилиш билан шуғулланишлари керак.

Бироқ, шу билан бирга, улар катталар эмас ва уларга тўғри йўл кўрсатишда педагогларнинг тутган роли жуда муҳим. Жамият бошланғич нуқта сифатида умумий қадриятларга эга бўлиши керак – бу шунчаки барчага бирдек очиқ бўлган мунозара эмас. Алфи Коннинг фикрига кўра буни қандай қилиб феъл-атвор тарбиясини оддийгина "болаларни кўпроқ ишлашга ва уларга айтилган нарсани бажаришга мажбурлаш учун мўлжалланган насиҳатлар ва ташқи рағбатлар тўплами"га айлантирмасдан амалга ошириш муаммо бўлиб қолмоқда. Коҳнинг таъкидлашича, ахлоқий тарбияга ўлжа ёндашуви (ҳозирги ҳукмрон шакл) болаларда фазилат ҳақида "тайёр ҳақиқатларни танқидсиз қабул қилиш" каби ибтидоий тушунчасини пайдо қилади. Тушунишнинг бу тури, албатта, инсоннинг характерида илдиз отмайди ва ҳамдардлик, шубҳа ва бошқа ахлоқий жиҳатдан мураккаб фазилатларга олиб келмайди. Мактабларда феъл-атвор тарбиясини жорий этиш яхши ва зарур ғоя, чунки бу ҳеч қандай феъл-атвор тарбияси йўқ бўлишидан кўра яхшироқ! Вазият мувозанати шундай кўринади: болаларга қадриятларни мажбурламанг, лекин уларни ёлғиз ҳам қолдирманг, чунки улар ёш ва йўл кўрсатишга муҳтож. Ота-оналар имкон қадар болаларга қадриятларни ўзлари кашф қилишларига йўл кўрсатиш ва ёрдам бериш учун масъулдирлар.

МУСУЛМОН МАМЛАКАТЛАРИДАГИ ВА АМЕРИКА ҚЎШМА ШТАТЛАРИДАГИ ОИЛАЛАР

Бизнинг инсоний билимимиз чекланган ва мутлақ эмас. Оилалар қаерда яшашидан қатъи назар, кўплаб қийинчиликларга дуч келишади. Бироқ, баъзи оилалар бошқаларга қараганда жиддийроқ муаммоларга дуч келишади. Урбанизация, саноатлаштириш ва секуляризация шаҳарда яшовчи оилаларга катта таъсир кўрсатади. Муаллифлар кузатганидек, Американинг йирик шаҳарларидаги баъзи муаммолар қуйида келтирилган:

- Никоҳсиз жинсий алоқанинг жозибалилиги, ўзига жалб қилувчилиги ва имкониятнинг мавжудлиги, жинсий алоқани кучайтиради.
- Аралаш рақс, аралаш сузиш ва жинсий алоқани уйғотувчи мусиқа кенг тарқалган.
- Жисмоний алоқани (ўпишиш, бўйиндан ўпиш, тишлаш) ўз ичига олган танишув эркаклар ва аёллар учун бир-бирини билиш учун мўлжалланган оддий ҳолат бўлиб, ота-оналар томонидан болаларга мақбул усул сифатида ўргатилади.

- Умумий кийиниш хоналари ва ҳаммомларда яланғоч юриш одатий ҳолдир. Баъзи мактабларда ҳожатхоналарнинг эшиклари бўлмаслиги мумкин. Ҳожатхона ва ювиниш хоналарида шахсий махфийлик йўқолади.
- Никоҳдан олдин тийилиш етарлича таъкидланмайди. Ҳомиладорликдан сақланиш воситалари баъзи мактаблар ва ҳатто черковлар томонидан турмушга чиқмаган ёшларга тарқатилади.
- Баъзи ўқитувчилар болаларга ахлоқий чекловларсиз "ўзинг хоҳлаганингни ва ҳис қилганингни қил" ва шаҳват ва истакни ташқарига чиқариш кераклигини, уларни ичга ютиш керак эмаслигини айтадилар. Улар, шунингдек, олий ҳокимият Худо эмас, балки шахс деб билишади.
- Спиртли ичимликлар ичиш кенг тарқалган, бу ҳолатга тоқат қилинади ва рағбатлантирилади.
- Гиёҳвандлик кенг тарқалган. Қурол, мактабларда ва жамоат жойларида болалар ўртасида зўравонлик кенг тарқалган. Телекўрсатувлар зўравонликни тарғиб қилади.
- Аборт қилиш кенг тарқалган. Катта оиладан фарқли ўлароқ, оилалар сони кичрайиб, ядро оиласига мойил бўлади.
- Кўп эркаклар тор кийим кийиши, ва аёллар жинсий жозибадор бўлиш учун бўяниши. Кўп одамлар жозибали бўлиш учун таналарини кўпроқ очишга ҳаракат қилишади. Эрта турмуш қуриш рағбатлантирилмайди, бу эса масъулиятсиз жинсий амалиётларга олиб келади.
- Ажралишлар даражаси юқори ва бир ота-онали оилалар тез суръатлар билан кўпаймоқда.
- Болаларнинг фарзанд кўриши кўпайиб бормоқда ва ўсмирлар турмуш қуришлари тушкунликка тушганлиги сабабли, никоҳсиз оналар кўпаймоқда. Профессор Оласкийнинг таъкидлашича, 1950-йилларда ўсмир оналарнинг 85 фоизи фарзандлари туғилгунга қадар турмушга чиққан. (Олаский, 1994)
- Гомосексуаллик қабул қилинган, одатий ва қонуний амалиётга айланиб бормоқда. Кўпроқ штатлар бир жинсли никоҳни қонунийлаштирмоқда.
- Кўпроқ кексалар ўз фарзандлари ва неваралари билан эмас, балки қариялар уйларида қолишяпти.
- Никоҳдан олдин бокиралик кам учрайди. 20 ёшли бокира аёл ёқимсиз ва исталмаган деб ҳисобланиши мумкин. Кўпчилик никоҳдан олдин жинсий алоқа билан шуғулланади; бокира ҳолда турмушга чиқадиганлар озчиликни ташкил қилади.
- Оила аста-секин парчаланиб, оилавий ришталар (силаи раҳм) ва қадриятлар заифлашмоқда.

- Розилиги бўлган ҳар қандай катталар билан жинсий қониқиш бутунлай шахсий масала ҳисобланади.
- Жинсий йўл билан юқадиган касалликлар (СТД), шу жумладан, ОИТС ҳам кенг тарқалган.
- Аёллар ва эркаклар кўпроқ мустақил ва таваккал қилишга тайёр. Кўпроқ оилаларда иккита ишлайдиган турмуш ўртоғи бор.
- Оилалар иш ва яшаш жойларини тез-тез кўчиришади, улар жуда ҳаракатчан.
- Эркак ва аёл роллари ўртасида фарқ жуда заиф.
- Кўп аёллар ўзларига суянишлари керак ва ҳеч бир қариндоши унинг васийси ва ҳимоячиси сифатида унинг олдида маънавий ва молиявий жавобгарликни ўз зиммасига олишга мажбур эмас.

Ҳозирда кўпроқ мусулмон оилалари шаҳарларда яшаётгани боис, у ерда фарзанд тарбияси қийинроқ эканини тан олиш керак. Юқоридаги умумлашмалар қайси оила тизими яхшироқ эканлигини кўрсатиш учун мўлжалланмаган. Улар иккала тизимда ҳам тарбияни тузатувчи воситаларни амалга ошириш учун фақат ўйлаш ва ўрганиш учун тегишли масалаларни кўтарадилар. Аслида мусулмон дунёсида оилалар ва ота-оналарга Ғарб маданиятининг кучли таъсири бўлган. Бу таъсирлар аралаш қайта бўлган натижаларнинг баъзилари ижобий, бошқалари салбий.

Дунёвий таълим тизимларида одамлар Худонинг ўрнини олий ҳокимият сифатида эгалладилар ва материализм ҳукмрон мафкурага айлантирилди. Оламни илмий тушуниш фақат сабаб ва оқибатга боғлиқ. Гарчи бу илмий нутқ бизга коинотнинг моддий жиҳатлари ҳақида жуда кўп қизиқарли тафсилотларни тақдим этса-да, у биз кўрган нарсалар ва биз кўрган нарсаларнинг орқасида нима борлиги ҳақида мувозанатли кенг қамровли дунёқарашни таклиф қилмайди. Мусулмон дунёқараши охиратда тўлиқ жавобгарликни тан олган ҳолда Аллоҳнинг ягоналигини (тавҳид), инсоний ишончни (омонат) ва ерни обод қилиш масъулиятини (имрон-истихлаф) тан олади.

Британияда яшаётган мусулмонлар ҳақида ҳикоялар

Жаноб Бакри, Мосул, Ироқ, Англиядаги ҳарбий коллежда ўқиган. Коллежнинг душхонасида улардан ташқари ҳамма яланғоч чўмиларди, фақат Бакри ички кийимини ечмай чўмиларди. Унинг офицери ҳайрон бўлиб: "Нега ички кийимингизни ечмайсиз?", - деб сўради. Бакри мусулмонлар ўзларининг шахсий аъзоларини (авратларини) ошкор қилмасликларини, шахсий дахлсизлик катта аҳамиятга эга эканлигини диққат билан тушунтирди.

Англиянинг Бирмингҳам университетида таҳсил олаётган Муҳаммаддан уй бекаси: “Нега сизнинг севгилингиз йўқ? Сиз гомосексуалмисиз?”, - деб сўраб қолди. У Исломда жинсий алоқа фақат турмуш ўртоқлар ўртасида рухсат этилганлигини тушунтирди!

Ғарбнинг исломий фарзанд тарбиясига таъсири

Ғарб оммавий ахборот воситаларининг кириб келиши ва таҳририяти билан Ғарбнинг таълим ҳукмронлиги, дунёвий оилавий амалиётлар мусулмон оилаларига сезиларли таъсир кўрсатди. Абу ал-Ҳасан ан-Надвий ўзининг (араб тилида ёзилган) “Мусулмон ҳукуматлари ва мамлакатларида бепул исломий таълим [тарбия] тўғрисида” китобида таълим тизимини кенг қамровли ислоҳ қилишга чақиради. У шахсни беқарорлаштирадиган ва заифлаштирадиган Ғарб ўқув дастурларининг салбий таъсирини келтиради. Мактаблардан динга қарши курашадиган, диндорларга зулм қиладиган ва ўз мамлакатларини иқтисодий вайронагарчиликка мажбурлайдиган ҳукмдор ва маъмурлар етиштириб, қадрсиз бўлган битирувчилар авлоди етиштирилди. Замонавий таълим Мусулмон жамиятларига татбиқ этилаётган қатъият саросимага тушиб қолган, ахлоқий сабаблар учун кураша олмайдиган ёки моддий ва маънавий дунёқарашни ўз ичига олган мувозанатли дунёқарашни ривожлантирмайдиган ёшларни тарбиялайди.

Бошқа маданиятлар учун яхши бўлган нарса мусулмон болалари учун мос келмаслиги мумкин. Америкалик олимлар япон мактабларининг катта муваффақияти ҳақида фикр билдирганда, улар Япония учун яхши бўлган нарсаларнинг аксарияти Қўшма Штатлар учун мос эмаслигини таъкидлайдилар, чунки улар икки хил маданий тизимдир. Маданиятлар бўйлаб кўр-кўрона нусха кўчириш кўплаб муаммоларни келтириб чиқаради. Ота-оналик нозик иш бўлиб, уни билим ва донолик билан ҳал қилиш керак. Ғарблашув ва замонавийликка халқлар бошқача муносабатда бўлишади. Профессор Али Мазруий (Нью-Йорк штат университети) “Ғарбга ўхшамасдан, биз иқтисодий жиҳатдан модернизация қила оламизми?” деган савол туғилишини тушунтиради. Ушбу савол Япония, Туркия ва Африкага нисбатан берилганда, уч хил сценарий юзага келди. Японияликлар “Ҳа. Биз Ғарб техникасига эга бўлишимиз ва япон руҳини сақлаб қолишимиз мумкин”, – деб жавоб беришди. Мустафо Камол Отатурк: "Йўқ, маданий ғарблашув – модернизацияга олиб борадиган ягона йўл", – деб ишонган. Камолист Туркия XX аср давомида ўз халқига ғарбийлашувни сингдириш учун қўлидан келган барча ишни қилди, жумладан, араб алифбосини бекор қилиш ва лотин алифбосини қабул қилиш? фесни тақиқлаш (эркаклар учун бош кийим); аёлларни ғарб кийиниш қоидаларини қабул қилишга мажбурлаш; ақидапараст дунёвий давлат барпо этиш. Мустамлака ва мустамлакачиликдан кейинги Африка жавоб берди: "Иқтисодий модернизациясиз маданий ғарбийлаштириш амалга оширилди", бу аслида ҳар икки дунёнинг (Ғарб ва модернизация) энг ёмони эди. (Мусулмонлар ижтимоий фанлари ассоциацияси, 2002-йил)

ЮНИСЕФ 21 бой давлатни олтита тоифада (моддий фаровонлик, саломатлик ва хавфсизлик, таълим, тенгдошлар ва оила муносабатлари, хатти-ҳаракатлари ва хавф-хатарлари, шунингдек, ёшларнинг ўзига хос субъектив фаровонлик ҳисси) рейтингини тузган сўрови шуни кўрсатдики, Америка Қўшма Штатлари ва Буюк Британия олтита тоифанинг бештасида энг паст кўрсаткичларнинг учдан икки қисмини эгаллаган. (ЮНИСЕФ ҳисоботи, 2007) Болаларнинг умумий фаровонлиги юқори бўлишига қарамай, иқтисодий тенгсизлик кучайганлиги ва оилалар давлат томонидан қўллаб-қувватланмагани, болали оилаларнинг эҳтиёжларини қондириш учун хизмат кўрсатиш суст ривожлангани сабабли, болалар ёмон аҳволга тушиб қолишган. Афтидан, Америка ва Буюк Британия қитъадаги Европа мамлакатлари каби болаларга унчалик сармоя киритмайди.

ЮНИСЕФ СЎРОВНОМАСИНИНГ КИЧИК ТОИФАЛАРИ

Ҳафтада бир неча марта оиласи билан куннинг асосий таомини истеъмол қилганлар фоизи.	Бошқа болалар билан "меҳрибон" ёки "фойдали" муносабатларга эга бўлган болаларнинг нисбати.
Соғлиқни сақлаш қамрови.	Кундалик парваришлаш хизматлари.
Болалар учун профилактика чоралари.	Саломатлик ва хавфсизлик.
Тўлиқ бўлмаган оилаларнинг ҳолатлари.	Чақалоқлар ўлими.
Болалар орасида хавфли хатти-ҳаракатлар.	Болалар касалликлари учун эмлаш.
Спиртли ичимликлар ичиш.	19 ёшгача бўлган жароҳатлар ва бахтсиз ҳодисалардан ўлим.
Хавфли жинсий фаолият.	Ўтган йилги жанжаллашишлар.
Ёлғиз ёки ўгай ота-онаси билан бирга яшаган болалар улуши.	Олдинги икки ой ичида таҳқирланган болалар.

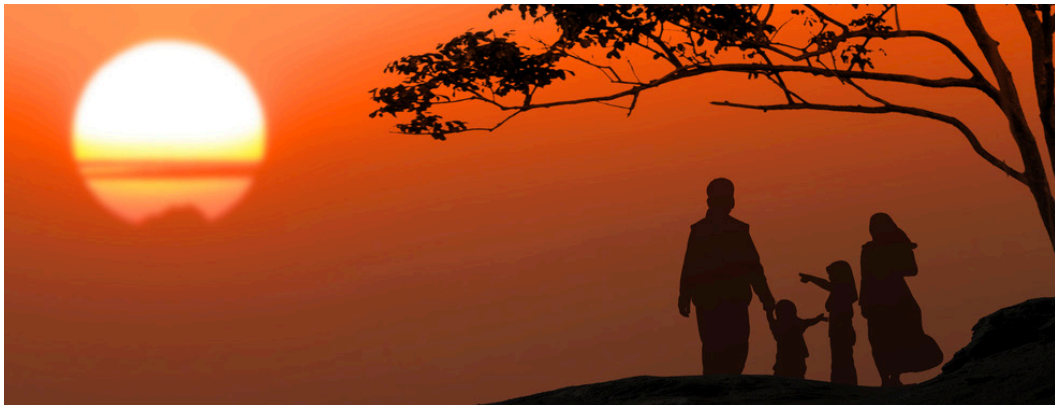

ЭРКИНЛИК ЁКИ ҲАҚИҚАТ?

Фарзандларни тарбиялашда асосий муаммолардан бири шахсий эркинликдир. Замонавий саноати ривожланган мамлакатларда эркинлик ўз-ўзидан мақсад бўлиб қолади. Кўпгина ота-оналар ўз фарзандларига деярли чексиз эркинлик беришади, бу охир-оқибатда бу боланинг худбин истакларини рағбатлантиришга хизмат қилади. Назорат қилинмаган истаклар хавфлидир, чунки улар Худонинг ахлоқий ва раҳм-шафқатли йўл-йўриқларини босиб ўтиб, одамларни моддий ҳаёт лаззатларига қул қилиб қўйиши мумкин. Кўнгилочар воситалар ва ўйин-кулги бола учун якуний "ҳаётнинг маъноси"га айланади ва ўзига қарам бўлиб қолади. Исломда шахсий жавобгарлик ва масъулиятга урғу берилган бўлиб, буни "ҳозир яшаб қол, эртага ўламиз" деган бемаъни муносабат билан алмаштирмаслик керак. Қуръони каримда бу инсоний ҳодиса қуйидагича таърифланган:

Айтинг-чи, ҳавойи нафсини илоҳ қилиб олган, Аллоҳ уни билиб туриб залолатга солган ва қулоғига ҳамда қалбига муҳр босиб, кўзига парда тортиб қўйган кимсани Аллоҳдан бошқа ким ҳидоят қила оладир?! Эсламайсизларми?!

Улар: "У(ҳаёт) фақат бу дунёдаги ҳаётимиздир. Ўламиз, тириламиз, бизни фақат замон ҳалок қилади", дерлар. Уларнинг бу ҳақда илмлари йўқ. Улар фақат гумон қиладилар, холос.

(Қуръон, 45:23-24)

Истаклардан озод бўлиш ички ҳотиржамликка олиб келади.

Лао-тсзу, Таоизм асосчиси милоддан аввалги VI аср.

Биринчи ва энг яхши ғалаба ўз-ўзини мағлуб этишдир.

Платон, Юнон файласуфи.

Эркинлик – бу тўғри ёки нотўғри бўлишидан қатъи назар, фақат завқли мақсадлар учун масъулиятсиз ишлатилмайдиган қимматбаҳо совғадир. Эркинлик – буюк идеал, чунки у билан биз ҲАҚИҚАТни излашимиз, уни топишимиз ва кейин тушунишимиз мумкин. Инсоннинг асосий изланишлари ҳақиқатни топишдир, бу эса юксак ва муносиб мақсаддир. Эркинликдан фойдали мақсадларда оқилона фойдаланилса, инсонлар тўғри ва мақбул ишларни танлашлари ва ёмонлик ва ҳалокатли нарсалардан ўз ихтиёри билан қочишлари учун Яратганнинг қимматбаҳо совғасига айланади. Болаларни яхши одатларни ривожлантиришга, уларни тўғри танлашга ва ҳақиқатни виждонларида энг юқори қадрият деб билишга йўналтириш керак – буларнинг барчаси эркинликдан устун келади. Коинотдаги ҳар бир тизимнинг ўз чегаралари бор ва инсон эркинлиги тартибли ва конструктив бўлиши керак, чегаралар тартибсиз ва бузғунчи эмас, балки ахлоқий йўл-йўриқларга кўра белгиланган бўлмоғи лозим. Ота-оналар, манбалари саҳиҳ Илоҳий Битиклар ва барча пайғамбарларнинг урф-одатлари бўлган қадриятларга асосланган тизимга бўйича болаларда тегишли муносабат ва эътиқодларни ривожлантиришга ёрдам бериш учун масъулдирлар.

Худони рози қилиш йўлида эркинлигимиздан фойдаланиш учун биз нафақат ҳақиқий илоҳий билимларни, балки инсон табиати ҳақидаги билимларни ҳам эгаллашимиз керак. Иккала турдаги билимларни бирлаштириш бизни кўр-кўрона ҳаракат қилишдан ва атроф-муҳитни ва ўзимизни йўқ қилишдан қутқаради. Яратгувчи энг яхши билади ва бизни тўғри йўлга ҳидоят қилиш учун фақат У энг яхши ҳолатдадир. Тадқиқотлар, илмий тажрибалар ва билимлар билан биз Илоҳийнинг ҳақиқий ҳидоятига яқинлашамиз ва вақт ўтиши билан саволларимизга тўғри жавобларни топамиз.

Мисол сифатида оилани кўриб чиқайлик. Кўпгина замонавий психологлар ва социологлар бизга оила бирлиги зарурлигини ва усиз жамият парчаланишини айтишади. Агар инсоният қадим замонларданоқ оила тузилиши зарурлигини тушунмаганида эди, бугунги кунда ҳаётий жамиятлар пайдо бўлмаслиги ҳам мумкин эди. Ҳалоллик, ишонч, ҳаёт ва мулкни ҳурмат қилиш, жинсий чеклаш, тенглик ва зулмдан озодлик каби турли хил асосий қадриятлар инсон мавжудлигидаги асосий талаблардир. Бу қадриятларсиз жамият гуллаб-яшнаши мумкин эмас ва бу қадриятлар энг яхши оилада тарбияланади. Бу қадриятлар инсоният учун шунчалик муҳимки, инсоният уларни кашф этишини кутиш ўрнига (агар бўлса) ўрнига бизнинг ички дунёмизга, фитратимизга сингиб кетган, шунингдек, азалдан асосий

қадриятлар сифатида намоён бўлган ва бу сайёрада инсон ҳаёти ва жамият ривожланиши учун инсон мавжудлигини таъминлашга хизмат қилган.

Демак, ер юзида инсониятга ота бўлган Одам алайҳиссалом ва инсониятнинг онаси Момо Ҳавога ана шу асосий азалий қадриятларни дарҳол ўз фарзандларига, ўз навбатида, келажакка ўргатишлари учун вазифа қилиб топширилгани бежиз эмас. Аллоҳ ҳаётнинг муқаддаслигини Қобил ва Ҳобил ҳикоясида тасвирлайди. Тасаввур қилинг-а, агар Одам Ато, Момо Ҳаво ва уларнинг фарзандлари алкоголизм, гиёҳвандлик ёки жинсий алоқада бўлишса бунинг натижаси қандай бўларди?! Ваҳий бизга саҳродан ўтиш йўлини кўрсатувчи билимдон йўлбошчига ўхшайди, бусиз инсоният йўқолиб, нобуд бўлар эди. Тўғри йўл-йўриқли эркинлик маданиятли болалар ва фуқаролик жамиятларини келтириб чиқаради, улар ўз-ўзини назорат қилиш, яхши одатлар ва тўғри экологик амалиётга эга бўлганлиги сабабли омон қолиши мумкин. Коинот мукаммал тизимдир: ҳужайралар, атомлар ва галактикалар энг юқори даражадаги тизимни лойиҳалаштиради ва бу уюшган тизимларнинг барчаси белгиланган қоидалар ва чегаралар доирасида ишлайди. Ушбу чегараларга эътибор бермаслик тизимларнинг парчаланишига олиб келади. Яратгувчи бу оламни аниқ ва мувозанатли ўлчов асосида яратди ва бир-бирини тўлдириш ва интеграцияга катта эътибор берди. Бу мувозанат тушунчаси қуйидаги оятларда уч марта зикр қилинган:

Қуёш ва ой [Унинг амри билан] ўз йўналиши бўйича ҳаракат қиладилар. (Унга) юлдузлар ва дарахтлар сажда қилурлар. Осмонларни баланд кўтарди ва сизлар ҳам [эй инсонлар] тарозидан чиқмаслигингиз учун [ҳамма нарса учун] бир тарози ўйлаб топди. Адолат билан ўлчанг, ва мувозанатни қисқартирманг!

(Қуръон, 55: 5-9)

Шунинг учун асосий қадриятлар ҳар қандай ҳолатда ҳам сақланиши керак. Одамлар ҳаётни суиистеъмол қилмасликлари ва ўз жонига қасд қилмасликлари керак, гарчи ҳаётлари жуда ёмонлигидан ўз жонига қасд қилиш улар учун сўнгги танлов бўлса ҳам. Одамлар, гарчи ўзлари хоҳлаган нарса бўлса ҳам, қариндошлар ўртасидаги никоҳга йўл қўймасликлари керак. Одамлар ўзини, оиласини ва жамиятини йўқ қилиб, алкоголизм ёки гиёҳвандликка ружу қўймаслиги керак. Қадим замонлардан бери инсонларга илоҳий ваҳий орқали йўл-йўриқ кўрсатилган. Инсон билими чекланган ва кўпчилик оила қадрини тўлиқ англаб етиши ва иркчилик, ўз жонига қасд қилиш, спиртли ичимликларни истеъмол

қилиш, гиёҳвандлик, зинокорликдан келиб чиқадиган муаммоларни англаб етиши учун кўп вақт керак бўлади. Илоҳий йўл-йўриқ инсониятнинг ер юзидаги ҳаётининг бошиданоқ, инсониятга ўзининг энг юксак фазилатларини амалга оширишга имкон бериш учун бу ёвуз амалиётлардан огоҳлантиришга ҳаракат қилди.

ХИТИ семинарида диний черков ўқув дастурига киритмоқчи бўлган ягона энг муҳим ислоҳот нима бўлсин деб сўралганда, Муҳтарам муаллиф, 1993-йилда Исломни қабул қилган Бирлашган методист черковининг собиқ вазири (деакон) Жералд Ф. Диркс шундай жавоб берди: “Қадриятлар ва ахлоқдаги нисбийлик касаллигини чексиз ўзгарувчан хавф-хатарни йўқ қилиш”. Асосий хабар доимий ва сақланиб қолади ва ёш авлоднинг хоҳишига кўра ўзгармайди. Зеро, инсоннинг асосий эҳтиёжлари бир хил бўлиб қолади. Шаҳарлашган ва замонавий саноатлашган оилаларнинг парчаланишига йўл қўймаслик учун оила тизимини сақлаб қолиш ва ҳимоя қилиш керак. Мусулмонлар Ғарб эркинлигининг ижобий томонларидан кўп нарсани ўрганишлари мумкин, улар ўзларига қул бўлган, тараққиёт ва юксалишда Ғарбдан ортда қолишига сабаб бўлган золим ва авторитар фикрлаш ва бошқарув усулларидан халос бўлишлари мумкин. Мусулмонлар цивилизация қурувчи сифатидаги дунёқарашини йўқотдилар. Адл ва шуаро (адолат ва маслаҳат тизими) Мусулмонларнинг барча сиёсати ва иқтисодини, ижтимоий ҳамжиҳатликни, жумладан, оила ва фарзанд тарбиялаш масалаларини бошқариши керак бўлган тизим золимона муносабат билан алмаштирилди.

Ғарб ўзининг бошқарилмайдиган эркинлик тизимини тартибга солиш учун эътиборга муҳтож, мусулмон жамиятлари эса қаттиқ ва зулмкор тартиб-интизомдан халос бўлишга муҳтож. Бошқача қилиб айтганда, Ғарбда эркинликка йўл кўрсатиш ва мусулмонларни нотўғри амаллари кишанидан озод қилиш лозим. Иккала жамият ҳам бир-биридан ўрганиши ва ўз тушунчалари ва ҳаракатларини ҳақиқий илоҳий ваҳийга мувофиқ мувозанатлаши керак.

РОНАЛД КЕЛЛЕР ҲАҚИДАГИ ҲИКОЯ

Муайян қатъий стандартлар билан бахтли яшаш учун бизга барқарор маънавий ва қадриятлар тизими керак. “1954-йилда Қўшма Штатлар шимоли-ғарбий қисмидаги қишлоқ хўжалигида туғилганман, мен католик динига эътиқод қилувчи оилада ўсганман. Черков менинг болалигимда гўёки атрофимдаги жисмоний дунёдан кўра ҳақиқийроқ, шубҳасиз бўлган руҳий дунёни тақдим этди, лекин мен ўсиб улғайганим сайин, айниқса католик университетига кириб, кўпроқ ўқиганимдан сўнг, менинг эътиқод ва амалда динга бўлган муносабатим тобора кўпроқ сўроқ остида қолди.

Бунинг сабабларидан бири 1963-йилдаги иккинчи Ватикан Кенгашидан сўнг католик литургияси ва маросимларининг тез-тез ўзгариб туриши эди, бу оддий одамларга черковда қатъий стандартлар йўқлигини кўрсатди. Руҳонийлар бир-бирларига мослашувчанлик ва литургик аҳамиятга эга бўлишлари ҳақида гапиришди, аммо оддий католиклар учун улар қоронғуда оворадек туюларди. Худо ўзгармайди, инсон қалбининг эҳтиёжлари ҳам ўзгармайди ва осмондан янги ваҳий йўқ эди. Шунга қарамай, биз ўзгаришларни ҳафтадан ҳафтага, йилданйилга чақирдик, қўшиш, айириш, лотин тилини инглиз тилига ўзгартириш ва ниҳоят гитара ва халқ мусиқасини олиб келиш шулар жумласидандир. Руҳонийлар бунинг сабабларини қайта-қайта тушунтиришди, оддий одамлар эса бошларини чайқадилар. Мувофиқликни излаш кўп одамларни биринчи навбатда мувофиқлик мавжуд бўлмаганига ишонч ҳосил қилдирди."

Нуҳ Ха Мим Келлер, 2001

ФАРЗАНД ҚАЕРДА ТАРБИЯЛАНГАНИ МАЪҚУЛ? ШАРҚ ЁКИ ҒАРБГА КЎЧИБ ЎТИЛГАНДА МАДАНИЙ ҲАЙРАТЛАНИШ

Оилалар Шарқдан Ғарбга ёки аксинча Ғарбдан Шарққа кўчганда улар маданий зарбани бошдан кечиришади. Бу ерда, масалан, бир омадсиз оила АҚШда коллежни тугатиб, икки янги фарзанди билан мусулмон юртига қайтганининг ҳақиқий ҳикоясини мисол қилиб олайлик. Уларда Америкада ишлаш имконияти бўлса-да, оила фарзандлари араб тили ва Қуръонни ўрганиши учун Яқин Шарққа қайтишга қарор қилди. Етиб келишлари биланоқ, болалар янги мамлакатнинг цивилизация зарбасини бошдан кечира бошлади-

лар ва шундай дедилар: "Вой, бу ифлос жой экан". Улар янги уйларига келгач, уларнинг қўлларига теккан ҳар қандай нарса қўлларини ифлос қилди. Ота-оналар уйни яхшилаб тозалашганига ишонч ҳосил қилишган бўлса-да, гиламлар, деворлар, зинапоялар ва балкон ҳақиқатан ҳам тоза эмас эди. Энди уларнинг ҳақиқий муаммоси қандай қилиб ҳамма чанглар орасида нарсаларини жойлаштириш эди. Ягона ечим квартирани ўзлари тозалаш эди.

Иккинчи зарба шундаки, қурилиш материаллари қиммат бўлса-да, ишнинг маҳорати ўртача эди. Ҳаммом эшиклари тўлиқ ёпилмас эди. Плиткалар чиройли, лекин нотекис ва сирпанчиқ эди. Сантехника жиҳозлари ялтираб турарди, лекин улардан сув оқаётган эди. Сув танқислиги ва сув таъминотидаги ҳар куни узилишларга қарамай, жўмраклардан сизиб чиққарди. Учинчи қаватда сув босими паст сабабли челакларга сув тўлдириш ва уни тун давомида сақлаш керак эди.

Яна бир зарба мактабда эди. Хусусий мактаблар қиммат, давлат мактабларида эса таълим фалокатга юз тутганди. Ўқитувчилар тарбияга муҳтож эди ва болаларда кўп жиҳатдан одоб ва тартиб йўқ эди. Ота-оналар ўз фарзандларини мактабга юборишнинг афзалликлари ва камчиликларини фақат ўйлаб кўришлари мумкин эди!

Тикланиш ва йўл таъмирланмаганлиги сабабли транспорт жуда секин юрарди. Тўлдирилган мактаб автобуслари болаларнинг мактабга ва боғчага соатлаб саёҳат қилишларига олиб келиши мумкин. Кўпчилик учун машинадан кўра пиёда юриш тезроқ эди. Қариндош ёки дўстингизни зиёрат қилиш учун йўлни шаҳардан шаҳарга катта саёҳат каби режалаштириш керак эди. Автомобиль ҳайдаш энг яхши кўникмаларни ва мустаҳкам нервларни (уруш зонасига кириш ва душманларнинг шафқатсиз ҳаракатларига дуч келиш каби) талаб қиларди.

Ҳавонинг ифлосланишидан ташқари шовқин ҳам бор эди. Болалар, ҳатто уйда ҳам, уларни ўраб турган доимий баланд шовқинлар туфайли шахсий ҳаёти ва хотиржамлигини йўқотди. Мактаблар, кўчалар ва қўшниларнинг шовқини ҳатто уларнинг ётоқхонасига ҳам бостириб кирди. Сокин дам олишнинг ягона йўли қўшни қишлоқларга саёҳат қилиш эди, лекин бу ҳам бутун бошли лойиҳа талаб қиларди.

Бу содир бўлиши мумкин бўлган маданий шокнинг бир мисолидир. Албатта буларнинг бари бирданига ўлиши мумкин эмас, улар мисол сифатида умумлаштирилган, чунки ҳамма ҳам бир хил қийинчилик ёки муаммоларга дуч келмайди ва бу оилалар Шарқ ёки Ғарбда яшаши кераклигини англатмайди. Энг муҳими, ҳар бир мамлакатнинг ўзига хос диққатга сазовор жойлари ва муаммолари бор ва ҳар бир оила ўзига хосдир. Болалар учун қаерда яшаш яхшироқ эканлиги ҳақида умумий кўрсатма йўқ. Кўчиб ўтишни танлаган оилалар, салбий ва ижобий натижаларни ўз ичига олган битимни сотиб олганликларини тушунишлари керак. Ҳақиқатан ҳам ҳаёт синовдир!

ҒАРБИЙ ФИКРЛАШДА ЕТИШМАЁТГАН ИККИ ТУШУНЧА

Муаллифлар билан бўлиб ўтган бир неча мунозараларда, ХИТИ, Виржиния штатининг ишончли вакили, доктор Таҳа Алалваний Ғарбда қандай қилиб қуйидаги иккита муҳим тушунча йўқлигини тушунтириб берди:

1) Аллоҳ буюкдир (Аллоҳу Акбар) ва

2) Аллоҳ билгувчи (Валлоҳу Аълам)

Биринчи тушунчага кўра, инсонлар ўз ишларида Қодир Тангрининг ҳикмати ва ҳокимиятига эътибор бермасалар, амалда Ягона Яратувчи ўрнига ўзларини “худолар” деб эълон қилганлар. Агар одамлар такаббур бўлиб, адашган бўлсалар ва ўзларини хатодан холи ва илмнинг асосий манбаи деб ҳисобласалар, улар ўзларига, оилаларига, жамиятларига, дунёсига ва атроф-муҳитга хоҳлаган нарсани қилишларини оқлашлари мумкин. Улар била туриб ёки билмаган ҳолда ҳайвонот ва ўсимлик дунёсини йўқ қилиб, қуруқликни, денгизни ва ҳавони ифлослантириши мумкин. Такаббурлик табиатнинг, осмон ва улар атрофидаги маконнинг (озон қатлами) тартиби ва мувозанатини бузишга олиб келади. Инсонлар Худонинг яратганини қадрсизлантириб, экотизим ва табиатни шундай бузиб, тоза ҳаво, тоза сув, кимёвий моддаларсиз гўшт-сабзавот маҳсулотлари камдан-кам учрайдиган нарсага айлантиришди. Глобал исиш инсоният мавжудлиги учун ҳақиқий таҳдиддир. Илм-фан ва технологияда қанчалик ривожланган бўлсак ҳам, биз Яратганнинг чексиз кенг коинотининг арзимас бир қисмимиз. Камтарлик, Аллоҳ билгувчидир (Аллоҳу аълам) дейишдир. Йигирма биринчи асргача бўлган ақл бовар қилмайдиган илмий ва технологик кашфиётлар кўп одамларнинг инсоний билимлари билан такаббурлик билан мақтанишларига сабаб бўлди. Бироқ, истеҳзо шундаки, биз қанчалик кўп билсак, қанчалик кўп билмаганимизни билиб оламиз. Бошқа-

ларга нисбатан камтарлик ва Худо олдида камтарлик ҳурматли илмнинг муҳим таркибий қисмидир. Буни чинакам буюк мутафаккирлар тушунади. Инсонлар доимий равишда билимнинг янги чегаралари-ни ўрганишлари ва кашф этишлари керак. Ёдда тутингки, илм олишга интилишимиз бизга ақл-заковат ато этган, еру коинотни ризқ қилган Яратган олий зотнинг марҳамати туфайлидир.

Қуръонда илм мавзуси қуйидагидек ёритилади:

…Сизларга илмнинг озлиги берилгандир [Эй инсонлар!]

(Қуръон, 17: 85)

Улар[Инсонлар] Унинг илмидан фақат Ўзи хоҳлагандан бошқа нарсани қамраб олмайдилар.

(Қуръон, 2: 255)

Айтинг: "Агар барча океанлар Роббимнинг сўзларини [ёзиш учун] сиёҳ бўлганида эди, агар ёрдами учун унга ўхшаш бошқа бир уммон қўшсак ҳам, Парвардигоримнинг сўзларини тугатмасдан уммон тугаб қолган бўларди".

(Қуръон, 18: 109)

ЭЪТИҚОД ҚАДРИЯТЛАРИ ВА ФУНКЦИОНАЛ ҚАДРИЯТЛАР

Оила ахлоқ ва қадриятларни (ҳақиқат, адолат, севги, мардлик, ҳалоллик, масъулият каби) тарбиялайди. Буларнинг барчаси ақида тушунчасига асосланади, бунда асосий қадриятлар функционал қадриятлардан устун туради. Бу иккиси ҳар доим ҳам мос келмайди. Баъзи жамиятларда бу дунёдаги ҳаётнинг роҳати асосий мақсад ҳисобланади. Мусулмонлар учун эса бу дунёда яхши ҳаёт кечириш орқали охиратда абадий ҳаётга эришиш мувозанатли якуний мақсаддир. Демак, охиратда муваффақиятга эришиш ва бу дунёда яхши ҳаёт кечириш бир-бирига қарама-қарши эмас, охиратдаги муваффақиятга дунёни эътиборсиз қолдирмасдан эришиш мумкин ва керак. Бу дунёда тирик қолиш фақат абадий ҳаётга эришиш учун воситадир. Пайғамбар алайҳиссалом бир бадавийга Аллоҳга таваккал қилишни, шу билан бирга табиий ва ижтимоий фанлар қонунларига риоя қилишни тавсия қилдилар. “Туянгни [адашмаслик учун] боғла ва Аллоҳга таваккул қил [Йўқлигингда Унинг раҳм-шафқатини сўра]. Дунё ҳаёти ва охират ўртасида шундай мувозанат керак:

“Ҳаётинг учун гўё абадий яшайдигандек, охиратинг учун гўё эртага ўладигандек ҳаракат қил”.

(Абу-толиб, 1996)

Талмуд уламолари айтадилар: "Ҳар кунингиз охирги кунингиздек яшанг, чунки бу шундайми ёки йўқми, ҳеч ким билмайди".

Собиқ коммунистик мамлакатларда яшаган одамларнинг аҳволини солиштириш яхши мисол бўлиши мумкин. Коммунизм ишчиларга капитализмдан кўра кўпроқ ғамхўрлик қилиши керак эди, лекин аслида ишчилар ёмонроқ шароитларни бошдан кечирдилар. У ердаги функционал қадриятлар одамларга ғамхўрлик қилиш учун таъкидланган бўлса-да, чуқур илдиз отган қадриятлар жамиятнинг бошқа синфлари учун зиддият, зулм ва ҳалокат эди.

Ғарбнинг капиталистик фойда келтирадиган мамлакатлари севги, хайрия ва раҳм-шафқат каби чуқур илдиз отган насроний қадриятлари кенг тарқалганлиги сабабли коммунистик режимларга қараганда яхши холатда эди. Шунинг учун бу мамлакатлар камбағал ва муҳтожларга кўпроқ ғамхўрлик қилишни ишлаб чиқдилар, ҳолбуки, коммунизм давридаги омма кўпроқ азият чекди.

Коммунизмнинг якуний қулаши асосан унинг золим қадриятлари ва дунёқараши билан боғлиқ эди. Мафкуравий келишмовчилик, қарама-қаршилик ва мулк ҳуқуқини йўқ қилишга асосланган. Гарчи бу тартиблар ишчилар синфининг ҳокимиятини ўрнатишни мақсад қилган бўлса-да, аслида Марксистик мафкуранинг эълон қилинган мақсадларига зид равишда пролетариат мазлум кўпчилик бўлиб қолди.

Коммунистик фалсафа жуда чуқур, ишламайдиган ва утопик эди, Ғарбда эса вазият анча яхши эди. Капитализм ер юзида утопия шаклини етказиб бермайди. Шахсий мулкчиликда бошқарилмайдиган эркинлик концепцияси ва ўз манфаатларини кўзлайдиган фойда фалсафасига асосланиб, у меҳнаткашлар учун адолатсиз ижтимоий-иқтисодий шароитларни келтириб чиқарди. Бироқ, Ғарбда чуқур илдиз отган диний қадриятлар ва насроний хайриялари камбағал ишчилар синфига баъзи зарарли таъсирларни юмшатишга ёрдам берди ва шу билан саноатлаштиришнинг баъзи зарарларини камайтирди. Бу коммунистик партия катталари ўзлари яратган улкан бюрократик машина орқали ўз манфаатлари учун ишлашидан фарқ қилади. Бу тизимларнинг асосий қурбонлари ишчи синфлари эди. Чуқур илдиз отган хайрия ва диний қадриятлар жамият ва шахслар манфаати учун ҳал қилувчи аҳамиятга эга.

Гарчи Ғарбда фарзанд тарбияси бўйича кўплаб адабиётлар ва изланишлар мавжуд бўлса-да, бизнинг инсоний билимимиз ҳақиқатан ҳам жуда чекланган. Одамлар шунчаки биз жуда яхши биладиган "АҚШда ишлаб чиқарилган" ёки "Хитойда ишлаб чиқарилган" маҳсулот эмас. Бизни "Коинотнинг Яратувчиси" яратган. Биз ҳақимизда ҳамма нарсани фақат бизнинг Яратувчимиз ва Тузувчимиз билади. Психолог Жейн Ренкин ўзининг "Ота-оналик бўйи-

ча экспертлар: уларнинг маслаҳатлари, тадқиқоти ва уни тўғри йўлга қўйиш" китобида фарзанд тарбияси бўйича ваъзхонларнинг ваъз қилаётганлари ва сўнгги 30 йилдаги давом этаётган илмий тадқиқотлар кўрсатадиган нарса ўртасида катта тафовут борлигини таъкидлайди. Бенжамин Спок, Т. Берри Бразелтон, Жеймс Добсон, Пенелопа Лич, Жон Розмонд ва бошқалар XX асрдаги машҳур фарзанд тарбияси бўйича Ғарб мутахассислари фарзанд тарбиясининг кўплаб муҳим масалалари бўйича калтаклаш, чегаралар ўрнатиш, ишлайдиган оналар, болалар боғчаси, мустақил ҳожат чиқаришни ўргатиш ва бошқаларда бир-биридан фарқ қилади.

Ижтимоий, табиий ва маънавий фанларнинг барча мавжуд воситаларидан фойдаланган ҳолда фарзанд тарбияси бўйича доимий изланишларни рағбатлантиришимиз керак бўлса-да, биз ўзимизни камтар тутишимиз инсон тадқиқотининг натижаси. Биз илоҳий илмдан ҳидоят ва ҳикмат сўрашимиз керак.

Такаббурлик + Билим→ Жоҳиллик

Камтарлик + Билим→ Маърифат

Юз йил олдин Англиянинг Оксфорд университетининг Баллиол коллежи магистри эшик олдига бир ёзувни жойлаштирди:

“Мен ушбу коллежнинг магистриман, менинг билганларим билим дейишга арзигулик эмас”.

Бошқа одамларга паст назар билан қарайдиган одамлар охир-оқибат юқори кўринишга эга бўлмайдилар.

ОИЛАНИНГ ҚИШЛОҚ ХЎЖАЛИГИ МОДЕЛИ

Болалар ўсимликлар, ота-оналар боғбонлар кабидир

"Маданият" "культивация" сўзидан келиб чиққан. Болалар ва одамлар кўп жиҳатдан ўсимликларга ўхшайди. Иккаласи ҳам ғамхўрлик ва парваришга муҳтож ва улар учун махсус тайёрланган яхши муҳитда яхши ўсади. Юқори ифлосланган ҳудудларда энг ёш ўсимликлар учун энг яхши муҳит иссиқхонадир, чунки ўсимликлар ташқарига кўчирилишидан олдин мустаҳкамланиши керак. Бу уларга кўчириб ўтқазилгандан кейин каттароқ, кучлироқ, бошқа ўсимликларга қараганда касалликларга чидамли бўлиши ва кўпроқ ўсиш учун бошланғич имконият бўлади. Болалар соғлом ахлоқий ривожланиши учун ҳимоя ва тарбияга муҳтож. “Унда бизнинг ўғилларимиз ёшлигида яхши ўстирилган ўсимликлар каби бўладилар”. (Забур, 143:12) Яхши уй шароитида тарбияланган бола кучлироқ, соғломроқ ва катта маданиятда айланиб юрадиган ахлоқий касалликларга чидамлироқ бўлади. Қишлоқ хўжалиги жамиятлари учун жуда оддий бўлган бу ўхшашлик кўпчилик ўсимликларни етиштириш тажрибасига эга бўлмаган саноат жамиятларида унчалик аниқ эмас. Бироқ, болалар албатта, ўсимликлардан фарқ қиладилар. Ўсимликлар пассив, болалар эса ақл ва иродага тўла фаол энергия тўпламларидир. Улар ўзларининг ривожланишида фаол роль ўйнашлари ва ўз хатти-ҳаракатларига чекловлар қўйишни ўрганишлари керак. Фарзандлар ҳали ҳам кўп ёрдамга муҳтож ва ота-оналар учун буни таъминлашнинг энг яхши усули – яхши одатларни ривожлантиришни рағбатлантириш ва кучайтириш, улар бир кун келиб соғлом характер ва юксак фазилатларга айланади.

АМАЛИЙ МАШҒУЛОТЛАР 8-15

8-Машғулот:

XXI асрнинг учта асосий ташвиши

Оила аъзоларингиз билан муҳокама қилинг: XXI асрнинг учта асосий ташвиши, унинг сабаблари нима ва уларни қандай олдини олиш мумкин?

1997-йилда марҳум Уилям Бакли (консерватив шарҳловчи) ва сенатор Жорж Мак Говерн (либерал-демократ) Жанубий-Шарқий штат университети, Кейп Жирардодаги битирув маросимида учта асосий ташвишни аниқлаб бердилар:

1. Америкада оиланинг бузилиши ва дисфункцияси ноқонуний болаларнинг юқори фоизига олиб келади.
2. Атроф-муҳитнинг вайрон бўлиши: чунки қуруқликка, ҳавога, океанларга, сув йўлларига ва ўрмонларга жуда кўп чиқиндилар тўкилмоқда.
3. Одамларнинг саломатлигини, оиласини бузаётган ичкиликбозлик.

9-Машғулот:

Феъл-атворга оид сифатларни болаларга қўллаш

Ота-оналар фарзандлари билан ўтириб, қуйидаги хусусиятларнинг ҳар бирини муҳокама қилишлари ва уни ҳар бир болага сингдиришнинг амалий усулини таклиф қилишлари керак.

Болалар:

Ажойиб, уларни тан олинг

Ишончли, уларга ишонинг

Бақувват, уларни йўналтиринг

Бегуноҳ, улар билан завқланинг

Қувончли, уларни қадрланг

Меҳрибон, улардан ўрганинг

Севимли, уларни қадрланг

Олижаноб, уларни ҳурмат қилинг

Очиқ фикр, уларга ўргатинг

Қимматли, уларни қадрланг

Савол берувчилар, уларни рағбатлантиринг

Ақлли, уларни қўллаб-қувватланг

Бетакрор, улардан завқланинг

Иқтидорли, уларни ривожлантиринг

Ноёб, уларни тасдиқланг

Орзуларга тўла, уларга эътибор беринг

Қувноқ, улар билан бирга кулинг

(Меижи, 1999)

10-Машғулот:

Болалардаги зўравонликнинг ҳақиқий сабабларини муҳокама қилинг

Фарзандларингиз билан уларнинг бошидан кечирган даҳшатли воқеаларни муҳокама қилинг. Қўшма Штатларда Колумбин ўрта мактабидаги қирғин ҳаммани ҳайратда қолдирди. 18 ва 17 ёшли икки ўғил қурол ва бомбалардан фойдаланган ҳолда 15 кишини ўлдирган, 26 кишини жароҳатлаган. Худди телевизор, фильмлар ва видео ўйинлардаги каби отишмани уюштириб кулишган, кейин эса ўзларини отиб ўлдиришган. Улар уйларида 19 та бомба ясашган. Бундай нохуш ҳодисалар кам эмас: кейинги ойларда Қўшма Штатларда 22 га яқин шунга ўхшаш воқеа содир бўлган. Нега улар бундай қилишди? Бу ҳолатга ким жавобгар? Қандай қилиб буни олдини олиш мумкин эди? Келажакда шунга ўхшаш ҳодисаларнинг олдини олиш учун нима қилиш керак? Қандай сабоқларни ўрганиш мумкин? Зўравонликнинг ҳақиқий сабабларини қандай даволаймиз?

11-Машғулот:

Ижтимоий муаммоларни ҳал қилиш

Оилангиз билан чекиш, гиёҳванд моддаларни истеъмол қилиш, ноқонуний ҳомиладорлик, алкоголизм, ўз жонига қасд қилиш ва ажралишнинг сабаблари

ва оқибатларини муҳокама қилинг. Оилангиз билан жамиятни яхшилашнинг амалий усулларини таклиф қилинг.

12-Машғулот:
Америкада доктор Спокнинг (1903-1998) ота-оналик модели: "Мен айтганимдек қил, қилганимдек эмас!"

Бирга ўтириб, Доктор Спокнинг ҳаётий ҳикояси (Маиер, Hewcweek, 1998) асосида ота-оналик бўйича ўз тажрибангизни муҳокама қилинг:

Агар биз XX асрнинг етакчи педиатрия психологи доктор Бенжамин Спокнинг замонавий ота-она тарбиясига таъсирини ҳисобга олмасак, Қўшма Штатларда бола тарбияси ҳолатини тушуниш тўлиқ бўлмайди. Онаси уни севги, қоидалар ва юқори умидлар билан чеклаб қўйди. У 51 йиллик турмушидан кейин спиртли ичимликларга ружу қўйган хотини билан ажрашган. Доктор Спок педиатрия амалиётини йўлга қўйди ва кўпчилик болаларнинг муаммолари тиббий эмас, балки хатти-ҳаракатлар билан боғлиқлигини тушунди: жаҳлдорлик, бармоқ сўриш, овқат ейишни рад этиш, ухлашни истамаслик ва жадвал бўйича мустақил ҳожатга чиқишга ўргата олмаслик. У Фрейдга қизиқиши ортди ва икки марта психоанализ ўтказди.

У ота-оналарга болалар борасида шошилмасликни, балки уларни асрашни маслаҳат берди. “Ўзингизга ишонинг. Сиз ўйлаганингиздан ҳам кўпроқ нарсани биласиз”. У гўдаклар оналари ва оталаридан энг кўп муҳтож бўлган нарса севги эканлигини ўргатган. У беморларни диққат билан тингларди, лекин фарзандларини ҳар доим ҳам диққат билан тинглай олмасди. Бир боланинг онаси: "Ёш бола ота-онасини яланғоч ҳолда кўриши мумкинми?", – деб сўради, у: "Бу жавоб бериш қийин бўлган оддий савол ", – деб жавоб берди.

Доктор Спокнинг оиласи бир маъромдаги нормал оила эмас эди. "Фарзандларингиз билан тўғри иш қилиш ҳар доим бу ҳақда ёзишдан кўра қийинроқ ". Унинг рафиқаси ичкиликка ружу қўйган бўлиб, руҳий касалликка чалинган ва кейинчалик касалхонага ётқизилган. У ота сифатида совуққон эди ва унинг икки ўғли ўзини отаси томонидан ҳиссий жиҳатдан ташлаб кетилгандек ҳис қиларди. У ҳаддан ташқари мартабага интилганини тан олди ва оиласидаги ўтмишнинг ўрнини қоплаш учун улар бир-бирини қучоқлай бошлади. У: "Мен икки ўғлимни ёшлигида ҳеч қачон ўпмаганман", – деб тан олди.

У ўғилларига ота-онасини исмлари билан чақиришни айтди – бу радикал ва ўша вақт учун маърифатли кўринадиган ҳолат эди. Ота фарзандларининг тарбияси унинг фалсафасини акс эттириши керак деб ҳисобларди. Уларни тенг деб кўрсатиш ҳақиқатдан ҳам ақлга сиғмасди, бу бутун дунёга "Бу менинг ўғлим, мени исмим билан чақиради" деган ишора эди. Доктор Спок ўғиллари

билан гаплашганда, бу кўпинча оғзаки текширувдек туюларди. Унинг китобларига хос бўлган хотиржам овози уйда ишлатадиган тўмтоқ ва қораловчи оҳангларга унчалик ўхшамасди, у ота сифатидаги куйдирувчи таъсирини билмас эди.

У ўғиллари ҳеч қачон ўзларини шарманда қилмасликларини ва оила номини омма олдида шарманда қилмасликларини таъкидлади. Ота сифатида бегоналарнинг розилиги ёки қаршилиги унинг учун жуда муҳим эди. Нотанишлар ва матбуотнинг фикрлари унинг учун жуда муҳим эди. Ўғиллари чиройли кийиниб, одобли ва ҳушмуомала бўлиши талаб қилди. Агар Жоннинг табассуми сусайган бўлса ёки унинг кайфияти ёмон бўлиб туюлса, Бен уни тезда ўзгартиришга ҳаракат қиларди. “Бунчалик тушкин бўлма, одамлар олдида бироз ёқимлироқ кўринишга ҳаракат қил”, – дерди у. Доктор Спок уйдаги муаммоларини инкор этаётгандек туюлди. Унинг икки ўғли бир-биридан ҳурматли масофани сақлашни ўрганган. Майк ва Жон оталари билан қандай можаролар бўлишидан қатъи назар барчаси сир бўлиб қолди. Журналлар ва телевидение мухбирлари у билан бирга суратга тушишни сўрашганда, улар журналистлар ва фотосуратчилар билан бирга ўйнашди ва оталарининг уйдаги хатти-ҳаракатлари ҳақида сўралганда ноаниқ ва қисқа жавоб беришди.

У ўз фарзандларига севги ва ҳақиқий ҳис-туйғуларни билдирмади, улар омма олдида: "Биз ҳеч қачон отамизни ўпмаганмиз", – деб тан олишган. Доктор Спок инсондан кўра кўпроқ рамз, инсон отасидан кўра кўпроқ ҳокимият эди, у болаларининг ҳиссий эҳтиёжларини эътиборсиз қолдирадиган совуққон ва қаттиққўл ота эди. Спок ўз тарбиясини айблаб: “Мен ҳеч қачон жисмоний меҳрни кўрмаганман (ота ва ўғил ўртасидаги аниқ меҳр). Отам мени яхши кўрарди ва у қандайдир яхши ишларни қилар эди, лекин жисмоний меҳрга келсак, мен отам мени ёки бошқа болаларни бирон бир вазиятда ўпганми ёки йўқлигини эслай олмайман”, – деб таъкидлаган.

Хулоса: Мутахассисларнинг назарияларига кўр-кўрона эргашманг. Бундай билимлар ривожланишда ва ўзгаришда давом этади ва инсон топилмаларини ваҳий кўрсатмалари билан тўлдирмас эканмиз, биз адашиб, фойдадан кўра кўпроқ зарар келтирамиз.

13-Машғулот:
Маданий зарбани муҳокама қилиш

Болалар билан маданий шокка ўз қарашларини, сўнг тажрибаларини муҳокама қилинг. Кейин ҳар бир болани ўзининг бошқа мамлакатларга ташрифи ёки бошқа ирқ, дин ва этник миллатга мансуб синфдошларининг маданиятини тушунтиришга таклиф қилинг. Агар болалар чет элдаги қариндошларига ҳеч

қачон ташриф буюрмаган бўлса, бу тавсия этилади; буни имкон қадар тез-тез тадқиқ қилиш ва оилавий таътилни режалаштириш мақсадга мувофиқдир.

14-Машғулот:
Ҳақиқий лидерлар менталитети

Қуйидаги иқтибосларни оилангиз билан муҳокама қилинг:

“Мен энг самарали раҳбарлар камдан-кам ҳолларда давлат идоралари қаҳрамонлари эканлигини кузатдим. Бу эркаклар ва аёллар сабабларнинг юқори даражадаги чемпиони эмас. Улар сабр-тоқат билан, эҳтиёткорлик билан ва аста-секин ҳаракат қилишади. Улар тўғри иш қиладилар. " (Бадарассо, 2002)

"Раҳбарлар ўз издошлари орасида тўда менталитетини ривожлантиришни хоҳлашлари мумкин, аммо улар ўзлари бундай фикрга берилмаслиги керак". (Стивен Б. "Қўриқчининг етакчилик бўйича қўлланмаси"дан намуна)

Хулоса: Муҳими тўғри иш қилиш, энг машҳур ва одатдаги иш қилиш эмас. Нима тўғри эканлигини ва у қандай, ким томонидан аниқланишини муҳокама қилинг. Тўғри ишни ким аниқлайди, сизми, мен, у, ёки Қудратли Яратувчими?

15-Машғулот:
Оила тарихини баҳам кўринг

Фарзандларингиз билан ўтириб, уларнинг ота-боболари ҳақида билганларингизни баҳам кўринг. Бугунги кунда аксарият оилалар ўзларининг оилавий тарихини фарзандлари билан баҳам кўрмайдилар. Болалар ота-боболарининг ҳаёти, ютуқлари, муваффақиятсизликлари, ишлари, тажрибалари, фаолияти ва кучли томонлари ҳақида билишлари керак. Ота-оналар бўйича мутахассис Нина Абдулла ўз мижозларига шажаралар ва генограммаларни қандай чизишни ўргатади. Генограмма – бу оиланинг она ва ота томонидаги оила аъзолари ўртасидаги никоҳлар, ажралишлар, касалликлар ва муносабатларни кўрсатадиган диаграмма. Пайғамбар араб қабилаларининг ўз ота-боболари ҳақида ҳикоя қилиш ва имкон қадар ўз насл-насабини ёдлаш анъаналарини қўллаб-қувватлаган. (Кампо, 2009) Баъзи сомалиликлар аждодларининг 20 авлодини билишади ва бу билимларни баҳам кўриш учун тез-тез катта қабила йиғилишида учрашадилар.

УЧИНЧИ БОБ

Яхши тарбия: тўғри мақсадларни қўйиш.

Биз яхши ва кучли оилалар қурадиган,
Яхши ва кучли жамоалар қурадиган,
Яхши ва кучли халқлар яратадиган,
Тинч дунёни юзага келтирадиган болаларни ўстиришга ҳаракат қиламиз.

КИРИШ

Ота-оналар тарбияга ақл билан ёндашишлари керак. Гарчи кўп ота-оналар ўзларининг иш фаолиятларини ва йиллик таътилларини энг нозик тафсилотларигача режалаштиришса-да, улар ўтириб, оила бирлиги сифатида ўзлари учун режа туза олмайдилар. Дарҳақиқат, кўпчилик ўз оиласи учун бирон бир ҳақиқий ният, мақсад, интилиш ёки стратегияга қўшила олмайди. Мақсадсиз, муваффақиятга эришиш эҳтимоли жуда кам. Ишдан, уйга, дўконларга, мактабларга, байрамларга ва инқироздан инқирозга қадар ҳамма нарса яхши томонга ўзгаришига умид қилиш – бу болаларимизнинг келажаги учун рус рулети ўйнашдан бошқа нарса эмас, бу қимматли вақтни эътиборсиз ўтказишга имкон беради. Бизга узоқ муддатли мақсадлар ва уларни амалга ошириш учун стратегия керак.

ТЎҒРИ МАҚСАДЛАРНИ ҚЎЙИШ: ЯХШИ ОТА-ОНАЛИКНИ АМАЛГА ОШИРИШНИНГ БИРИНЧИ ҚАДАМИ

Ота-она тарбиясига тўғри ёндашиш шахс ва жамиятни ягона яхлит тизим сифатида кўриб чиқади. Биз кучли ва солиҳ шахсларсиз кучли жамият қура олмаймиз. Бундай шахслар вакуумда ишлаб чиқилмайди, чунки улар мустаҳкамлик ва ҳамкорликнинг ижтимоий муҳитига муҳтож. Ота-онанинг мақсади Аллоҳ таолонинг ноиблари бўлган, кучли, ишончли ва маданиятли фуқаро бўлган, ҳаётдаги вазифаси бутун ер юзида тараққиёт ва ислоҳот бўлган инсонларни етиштиришдир. Бу хабарсиз инсоннинг мавжудлиги мақсадсиз ва маъносиздир. Шахсларнинг манфаатлари дунё ва охиратни, моддий ва маънавий, шахсий ва жамиятни қамраб олиши керак. Бу болаларни тарбиялашда ота-оналарнинг асосий мавзуси ва дунёқараши бўлиши керак.

Яхши тарбия мақсадлари жадвали: мақсадлар, қадриятлар, воситалар

Биринчи тилак: Бахтли оила	**Иккинчи тилак: тақводорларнинг етакчиларини етиштириш.**			
Алоқа Мақтов/ танқид Муносабатлар Ҳиссиётлар Тинчлик / ғазаб/ Тегиш, ўпиш, қучоқлаш/ Хурсандчилик, ҳазиллар/ Ўзаро тушуниш/ Биргаликда оилавий вақт/ Телевизорга альтернатива/ Оилавий учрашувлар/ Оилавий овқатлар/ Стрессни бошқариш/ Ўйинлар, спорт/ Болалар билан фаол иштирок этиш.	Жисмоний куч / саломатлик ва фитнес	Шахсий хусусиятлар ва белгилар	Билим, донолик ва иймон	Кўникма-лар
	Турмуш ўртоғини танлаш/ Бола ривожланиши/ Эмизиш/ Мия мўъжизаси/ Саломатлик/ Озиқланиш/ Машқ қилиш/ Ухлаш/ Соғлом жинсий алоқа/ Маст қилувчи моддалардан сақланиш.	Жасорат/ Севги/ Ҳалоллик/ Озодлик/ Масъулият/ Мустақиллик/ Ижодкорлик/ Ўз-ўзини ҳур-мат/ Ишонч/ Ҳурмат/ Сабр/ Камтарлик.	Таълим/мактаб Уй вазифаси/ Яхшилаш/ Болаларни рағбатланти-риш ва кучайтириш/ Интизом ва жазо/ Имон/ Идентифика-ция/ Катта оила.	Ўқиш/ Йозиш/ Компью-тер/ Ҳайдаш/ Уй ишлари/ Пул ва вақт/ Бошқа-рув/ Дуо бериб қарор қабул қилиш.

Келинг, яхши ота-оналарнинг мақсадлари жадвалига эътибор қаратишдан бошлайлик. Бу биз белгилашга ҳаракат қилишимиз керак бўлган мақсадларни умумлаштиради ва болаликдан катталаргача тамойиллар ва қадриятларни сингдириш орқали уларга қандай эришиш мумкинлиги ҳақидаги йўл харитасини белгилайди.

Умумий мақсадларнинг ўзи а) Қуръоннинг 25:74 оятида чиройли тарзда жамланган ота-оналарнинг чуқур интилишлари ва б) мос равишда Муҳаммад пайғамбарнинг ҳадисларидан олинган.

Ва: «Эй Роббимиз, бизга жуфтларимиз ва зурриётларимиздан хурсандчилик ва тасалли бергин ва бизларни тақводорларнинг етакчиларидан қил», деганлар.

(Қуръон, 25: 74)

Одамлар минералларга ўхшайди [ёки ўзига хос хусусиятга эга бўлган металлар]. (Исломдан олдинги) жоҳилият давридаги одамларнинг энг яхшилари, агар Исломни англаб етиб, унга эргашсалар, Ислом (асри)даги энг яхшиларидир.

(ал-Бухорий ва Муслим)

Ота-оналар ушбу жадвалнинг мақсадлари ва қадриятлари билан танишиш, уларни ўрганиш, ақлий равишда кузатиб бориш ва уларга қарши ҳаракат ва ривожланишни таққослаш учун доимий равишда ушбу жадвални қайта кўриб чиқишлари керак. Бу уларнинг хотиржамликка берилмаслигини ёки ҳаётнинг кундалик вазифаларини ота-оналарнинг устуворлигини эгаллашига йўл қўймасликларини таъминлайди.

МАҚСАДЛАРГА ЯҚИНДАН НАЗАР

1. ҚУРЪОН ОЯТИДАН ОЛИНГАН МАҚСАДЛАР: МЎМИНЛАРНИНГ ДУОСИ

Мўминларнинг илтижоси – Аллоҳ таоло уларга аввало жуфтлари ва зурриётларидан қуррата аъюн (кўзларига қувонч) беришини сўрашдир. Бу ибора Қуръони каримда олти марта такрорланган бўлиб, унинг луғавий маъноси: “кўзларга таскин, шодлик, саодатдан шод бўлган кўзлар”дир. Демак, моҳиятан биринчи истак бахтли уй ва оилавий ҳаётга тегишли.

Бу нафақат кичик оилага, балки чинакам катта оилага, жумладан, турмуш ўртоғи, авлодлари, бобо-бувилари, амакилари, холалари ва амакиваччаларига ҳам тегишли. Бахтли уй учун баъзи зарур шартлар ота-оналар ва болалар ўртасидаги мулоқотни ўз ичига олади, севги ва меҳр кўрсатиш, мақтов ва ўлчовли танқидни конструктив тарзда тўғри ишла-

тиш кабилар шулар жумласидандир. Бахтли оила учун қўшимча шарт-шароитларга ижобий муносабатни шакллантириш, ҳис-туйғуларга эҳтиёткорлик билан ва сезгир муносабатда бўлиш, жилмайиш, ўпиш, қучоқлаш ва қўл сиқиш, болалар билан овқатдан завқланиш ва бирга уй ишларини қилиш, ҳазиллашиш ва бир-бирларини кутиб олиш кабилар киради.

Мўминларнинг Парвардигорларига қилган иккинчи илтимоси, турмуш ўртоқлари ва зурриётлари “тақводорлар имоми” бўлишларидир. Имом сўзи ва унинг кўплиги Қуръонда ўн марта такрорланган. Турли тафсирларда “бизни тақводорларга имом қил” ибораси қуйидагича изоҳланади: Бизларни бошқаларга ибрат, ўрнак, тўғриликка даъват қилувчи, б ошқаларга ҳидоятчи, одамларнинг пешвоси, Аллоҳга тақводорларнинг энг олдингиси, бошқаларга ўта намунали ўрнак бўлувчи ва издошларимиз томонидан тақлид қилиш мўлжали қилгин. Шундай экан, оиланинг иккинчи мақсади инсоният учун тақводор ва самарали етакчи ва йўлбошчиларни етиштиришга қаратилган.

Шу ўринда шуни таъкидлашни истардикки, биз етакчилик деганда ҳокимиятга интилиш эмас, балки яхши раҳбарлик учун зарур бўлган кучли, маънавий-ахлоқий толали, юксак савияли, одобахлоқ ва бошқа сифатларга эга бўлган камол топаётган инсонларни

назарда тутамиз. Бундан ташқари, "раҳбар" сўзи салбий маънога эга бўлиши мумкин, чунки ҳар бир аъзонинг ушбу ягона ўрин учун рақобатлашиши соғлом эмас. Ҳар қандай гуруҳнинг фақат битта расмий "раҳбари" бўлиши мумкинлиги кераксиз рақобатни келтириб чиқариши ва тўсқинлик қиладиган ҳиссиётларни ривожлантириши мумкин. Агар ҳамма бу лавозимга чанқоқ бўлса, унда "ишчилар" ёки эргашувчилар ким бўлар эди? Бизнинг мақсадимиз – фарзандларимизни принципиал етакчилик одамларига хос бўлган фазилатларни ўзида мужассамлаштиришга илҳомлантиришдир. Жамиятнинг ҳар қандай аъзоси иштирок этган ва ҳолатни яхшилайдиган ҳақиқий лидердир, ва ҳақиқий тараққиётга шундай эришилади.

Раҳбарлар қаерда? Сиз Раҳбарсиз!

- Биз кутаётган етакчилар биз ўзимизмиз.
- Етакчилик муҳим бўлиш эмас, балки муҳим нарсага хизмат қилишдир.
- Мавқега эга эканлигингиз эмас, балки қанчалик яхши раҳбарлик қилаётганингиз муҳим.
- Раҳбарлик фақат Худо кўраётганда тўғри иш қилишдир.
- Ҳар ким кимгадир раҳбар. Бу ходим, турмуш ўртоғи, фарзанди ёки ўзи бўлишигиздан қатъий назар, сиз раҳбарсиз!

Яна бир бор таъкидлаб ўтиш керакки, етакчилик фазилатлари ҳокимият, обрў-эътибор, мавқе ёки пул учун қилинадиган ҳаракатни англатмайди. Ҳукмронлик ва назоратни ўргатишни ҳам назарда тутмайди. Аксинча! Болаларни саховатлилик, камтарлик ва юқори мақсадли, ўзини жамиятнинг фаол ва қадрли аъзоси сифатида идрок эта оладиган қилиб тарбиялашни таклиф этади. Турли хил фикрлар дунёсида бемалол яшай оладиган ва ўз олдига энг юқори мақсадларни ишончли қўйиш каби улкан афзалликларга эга бўлган ва ўз-ўзидан паст умидлар тўсқинлик қилмайдиган одамлар. Жамият ўз эътиқоди ёки ирқини рад этишидан қўрққан болалар жамиятга хизмат қила олмайди. Биз яшаётган жамиятнинг табиатини ҳисобга олган ҳолда, бу фазилатларга аҳамият бериш керак. Агар кимдир ўз фарзандларини ишончли бўлишга ва тўғри йўл тутишга ўргатмаса, улар осонгина нотўғри йўл тутишлари мумкин.

Раҳбар бошқа одамларни ва уларнинг ишларини муайян мақсадларга эришиш учун бошқаради, мураббий (мураббий-тарбиячи) эса мақсадларга эришиш учун шахсларни тайёрлайди ва малакалайди. Ўз олдига энг юқори мақсадларни ишончли қўйишнинг катта афзаллиги ва ўз-ўзидан паст умидлар билан чекланмайди. Масалан, Расулуллоҳ с.а.в. Амру ибн ал-Ос ва Убайда ибн ал-Жарроҳ қўшинларга бошчилик қилган бўлсалар, Мусъаб ибн Умайни Мадинага, Муоз ибн Жабални Яманга “йўлбошчи, устоз-мураббий ва устоз” қилиб солиҳ ва маърифатли кишиларни тарбиялаш учун юборган.

ҚУРОН “РАҲБАР” (ҚОИД) СЎЗИДАН ФОЙДАЛАНМАЙДИ. АКСИНЧА БУ АТАМА ЎРНИГА ҚУЙИДАГИ СЎЗЛАРДАН ФОЙДАЛАНИЛАДИ:

Чўпон, пастор, қўриқчи: **RA’I**/ Раъи

Ўқитувчи ва мураббий: **MURABBI**/ Мураббий

Буюк инсон, намуна: **IMAM**/Имом

Интизомли, характер яратувчиси: **MU’ADDIB** / Муаддиб

Устоз: **MU’ALLIM** / Муаллим

Ментор, Йўлбошчи: **MURSHID** / Муршид

Мураббий: **MUDARRIB** / Мударриб

Шуъайб, Мусо, Исо ва Муҳаммад алайҳиссалом каби кўплаб пайғамбарлар қўй боқиб юрганлари бежиз эмас. Касбнинг ўзи издошларига меҳр, ғамхўрлик ва ҳамдардликни англатади. Бу, шунингдек, камтарликни англатади. Булар болаларни тарбиялаш учун зарур бўлган асосий ва муҳим фазилатлардир. Ота-оналарни ўз қўйларини боқаётган чўпонлардек кўриш нақадар гўзал ўхшатиш. Бинобарин, раҳбар чўпон, мураббий, устоз ва ўқитувчидир.

Раҳбарми ёки Чўпон?!

“Раҳбар” (қоид) сўзи турли маданиятларда қўлланилади, аммо Қуръонда қўлланилмаган. Бунинг ўрнига қуйидаги ҳадисда "чўпон" сўзи ишлатилган: Ҳаммангиз чўпонсиз ва ўз қарамоғингиздагиларингиз учун масъулсиз. Имом [яъни ҳукмдор] ўз қўл остидагиларнинг чўпонидир ва улар учун масъулдир ва инсон ўз оиласининг чўпонидир ва улар учун масъулдир. Аёл эрининг уйининг чўпонидир ва унга масъулдир. Хизматкор хўжайинининг мол-мулкининг чўпонидир ва улар учун жавобгардир. Эркак отасининг мол-мулкининг чўпонидир ва бунинг учун жавобгардир. Ҳаммангиз чўпонсиз ва ўз васийлигингиздаги ва сизнинг қарамоғингиз остидаги нарсалар учун жавобгарсиз.

(Ал-Бухорий)

2. ПАЙҒАМБАРИМИЗ С. А. В ҲАДИСЛАРИДАН ОЛИНГАН МАҚСАДЛАР

Пайғамбар Муҳаммад с. а. в дейдилар:

Одамлар минералларга ўхшайдилар [ёки ўз хусусиятларига эга металларга], (Исломдан олдинги) жоҳилият давридаги одамларнинг энг яхшилари, Исломни тушунсалар ва унга эргашсалар, Исломнинг [асридаги] энг яхшиларидир.

(Ал-Бухорий)

Бу ҳадисдан кўп нарсаларни ўрганиш мумкин. Бир сабоқ шундаки, характерни шакллантириш эрта болалик даврида содир бўлиши керак. Бу мусулмон ва мусулмон бўлмаган барча инсонлар учун (ҳадис билан соддалаштирилган) жасорат, бунёдкорлик, ҳалоллик, муҳаббат ва ишончлилик Ислом келишидан олдин ҳам кўп катталарда мавжуд эди. Одамларнинг энг яхшиси ана шу хислатларга эга бўлганлардир. Ислом дини бу қаторга иймон, ҳикмат, илм ва илоҳий ҳидоятни ҳам қўшади. Пайғамбаримиз, "энг юксак хулқ"ли мушриклар, агар Исломни тўғри тушунсалар, мусулмонларнинг олий хислатлиларига айланиши мумкинлигини айтадилар.

Энг яхши мушрик – Исломни тушунади ва эргашади → Энг яхши мусулмон

Баъзи мусулмонлар буюк мусулмонларнинг (Умар ибн ал-Хаттоб ва Холид ибн ал-Валид каби) жасорати, ростгўйлиги ва ишончлилиги Исломни қабул қилгандан кейин пайдо бўлган деб ўйлашади. Ҳақиқат шуки, улар исломга киргунга қадар мард, ростгўй ва ишончли бўлганлар. Ислом уларнинг аввалги яхши хислатларини ҳикмат билан тўлдирган холос.

Бу ҳадисда феъл-атвор хусусиятларига эътибор қаратилган. Иймонларда мавжуд бўлиши керак бўлган баъзи зарур шартлар мавжуд, масалан, жисмоний тайёргарлик ва яхши саломатлик. (айниқса, ҳомиладорлик ва эмизиш пайтида) Спиртли ичимликлар, гиёҳванд моддалар, чекиш ва никоҳдан ташқари жинсий алоқа ҳомиладор онага, шунингдек, туғилмаган болага зарар этказадиган ёмонликлардир. Келажакдаги оналар шифокор томонидан тавсия этилган ҳолатлар бундан мустасно, дори-дармонларни қабул қилишдан қочишлари керак. Бундан ташқари, улар яхши овқатланиш ва етарли уйқуга муҳтож. Вирусли ва бактериал инфекциялардан қўшимча эҳтиёт бўлиш ва ҳимоя қилиш керак.

Биз жасорат, ҳалоллик, ижодкорлик, ишонч, муносиблик, севги ва масъулиятни ривожлантиришга интиламиз. Уларнинг ривожланиш имконияти чекланган. Шунинг учун биринчи беш йил жуда муҳим. Бундан ташқари, ота-оналар болаларга ўқиш, ёзиш, гапириш, машина ҳайдаш, сузиш ва компьютердан фойдаланиш кўникмаларини ўргатишлари керак. Улар болаларга сабр-тоқат, ҳурмат ва қарор қабул қилишни ўргатишлари керак. Бу кўникмалар қанчалик эрта ўзлаштирилса, улар шунчалик кўп фойда келтиради ва болалар учун кўпроқ имкониятлар эшикларини очади.

Пайғамбар Муҳаммад с. а. в дўстлари ва душманлари томонидан ҳалол ва ишончли киши сифатида таърифланган. Бу илоҳий ваҳийни олишдан олдин унинг асосий характери эди. Қуръон Нуҳ, Юнус, Иброҳим, Исмоил, Мусо, Шоул, Исо, Юсуф, Аюб ва Ёқуб (алайҳиссалом) каби пайғамбарларни таърифлаганда ҳам юқоридаги ҳадис (яхши хулқ) мавзусига урғу беради. Мусо "кучли ва ишончли" деб таърифланган. Юсуф пайғамбар ўзини "малакали, профессионал ва ишончли" деб таърифлайди. Ушбу тавсифлар етакчилик учун муҳим фазилатларни ўз ичига олади: Куч (тана ва характер), профессионаллик (билим ва кўникмалар) ва ишончлиликни талаб қилади. Хулоса қилиб айтганда, Қуръонда зикр этилган 25 пайғамбар ростгўй, доно, илмли, раҳм-шафқатли, кучли, ишончли, сабрли, ваъдага вафо қилувчилар сифатида таърифланган. Фарзандларимизни тарбиялаш ва ривожлантириш учун ота-оналикдаги ана шу асосий фазилатларга муҳтожмиз. Қуйидаги Қуръон оятларига эътибор беринг:

(Эй, Муҳаммад,) Китобда Исмоил (қиссасини) ёд этинг! Дарҳақиқат, у ваъдасида содиқ турувчи ва элчи – пайғамбар эди.

(Қуръон, 19: 54)

Юсуф) деди: "Мени шу ернинг хазинабони қилиб қўй! Зеро мен сақловчи ва (тасарруфни) билувчидирман".

(Қуръон, 12: 55)

Қачонки, у вояга етиб, (ақли) тўлгач, Биз унга ҳикмат ва билим ато этдик. Биз эзгу иш қилувчиларни мана шундай мукофотлаймиз.

(Қуръон, 28: 14)

(Қизлардан) бири: "Эй, ота, уни (ишга) ёллагин! Зеро, сен ёллаган энг яхши киши кучли, ишончли кишидир", – деди.

Уларга пайғамбарлари: "Аллоҳ сизларга Толутни подшоҳ этиб юборди", – деса, улар: "Унга устимиздан қандай ҳам подшоҳлик бўлсин, ахир ҳукмронликка биз ундан ҳақлироқмиз-ку, (бундан ташқари) унга мол-мулк ҳам мўл-кўл берилмаган", – дейишди. Пайғамбар айтди: "Аллоҳ уни сизларга Ўзи танлаб, уни илмда ва жисмонан зиёда этди. Аллоҳ мулкини Ўзи хоҳлаган кишига беради. Аллоҳ (карами) кенг ва билимдондир".

(Қуръон, 2: 247)

Ҳақиқатан, сизларга ўзларингиздан (чиққан), сизларнинг қийинчиликларингиздан алам чекадиган, сизлар билан қизиқувчи ва мўминларга мушфиқ ва раҳмдил Расул келгандир.

(Қуръон, 9: 128)

ҚАҲВА ВА ОИЛА УСТУВОРЛИКЛАРИ

Ота-она катта бўш идишни олди ва уни гольф тўплари билан тўлдирди. У болаларидан банка тўлдими, деб сўради. Улар шундай деб жавоб бердилар. Сўнг бир қути майда тошларни олди-да, идишга қуйиб, секин силкитди. Тошчалар гольф тўплари орасидаги очиқ жойларга думалаб тушди. Идиш тўлдими, деб яна сўралди. Улар яна шундай деб жавоб беришди. Кейин ота-она бир қути қум олиб, идишга қуйди. Қум қолган бўшлиқни тўлдирди. Идиш тўлдими, деб сўралди яна. Болалар "ҳа" деб жавоб беришди. Кейин ота-она стол остидан икки финжон қаҳва олди ва уни идишга қуйиб, қум орасидаги бўш жойни тўлдирди. Болалар кулиб юборишди.

"Энди, – деди ота-она, – бу банка сизнинг ҳаётингизни ифодалайди деб тасаввур қилишингизни хоҳлайман. Гольф тўплари муҳим нарсалар – сажда қилиш, бўлажак турмуш ўртоғингиз ва фарзандларингиз, соғлик, дўстлар ва севимли туйғулар – агар ҳамма нарса йўқолиб, фақат улар қолса, ҳаётин-

гиз ҳали ҳам тўла бўларди. Тошлар сизнинг ишингиз, уйингиз ва машинангиз каби муҳим бўлган бошқа нарсалардир. Қум ҳамма нарса, масалан, қизиқарли ва кичик нарсалар.

Агар сиз аввал қумни банкага солсангиз, тошлар ёки гольф тўплари учун жой қолмайди. Худди шу нарса ҳаёт учун ҳам амал қилади. Агар сиз бутун вақтингизни ва кучингизни кичик нарсаларга сарфласангиз, сизда ҳеч қачон муҳим нарсаларга жой қолмайди. Сизнинг охиратдаги муваффақиятингиз ва бу дунёда бахтингиз учун муҳим бўлган нарсаларга эътибор беринг. Кўпроқ ибодат қилинг ва садақа қилинг. Болаларингиз билан вақт ўтказинг ва ўйнанг. Соғлигингизга ғамхўрлик қилинг. Турмуш ўртоғингиз билан кечки овқатга боринг. Ўқишга вақт ажратинг. Уйни тозалаш ва ахлат идишидаги чиқиндиларни ташлаш учун ҳар доим вақт бўлади.

Биринчи навбатда гольф тўпларига ғамхўрлик қилинг, бу жуда муҳим нарсалар. Ўз устуворликларингизни белгиланг. Қолганлари шунчаки қумдир". Бир бола қаҳва нимани англатишини сўради. Ота-она жилмайиб қўйди. "Сўраганингиздан хурсандман. Бу сизга ҳаётингиз қанчалик тўла-тўкис кўринмасин, дўстингиз билан бир-икки пиёла кофе ичиш учун ҳар доим жой борлигини кўрсатади".

ХУЛОСА

Доимо мақсад сари интилинг

Ушбу бобда мақсад ва вазифалар масаласи батафсил муҳокама қилинган бўлса-да, ҳамма нарса айтилганда ва амалга оширилганда, мақсадни белгилаш шунчаки мақсадга эришиш воситасидир. Якуний натижа, солиҳ болаларни тарбиялаш доимо ёдда тутилиши керак. Бу болалар билан қандай муносабатда бўлишига ва уларда ота-оналар катта бўлганларида ўйнашни хоҳлаган ролларни ўйнаш учун зарур бўлган фазилатларни қандай шакллантиришига бевосита таъсир қилади.

Фарзандларимиз олдига қўйган мақсадларимизга эришиш учун биз ўз феъл-атворимизга ва хатти-ҳаракатларимизга қарашимиз керак. Биз:

1) Интизом, рағбатлантириш ва тегишли мувозанатни қўллашга ваколат беринг.

2) Иложи борича биз ваъз қилаётган нарсаларни амалда қўлланг ва дунёқарашимизни ўзлик ва тегишлилик ҳисси билан ҳаётдаги яхлит тушунчага айлантиринг. Хатоларингизни тан олинг ва баҳоналарсиз кечирим сўранг.

3) Юқоридагиларни иймон ва ибодатлар билан тўлдиринг. Қодир Аллоҳ самимий инсонларга жавоб беради ва уларга ўз йўлида ва ўз вақтида ёрдам беради.

Муқаддас Китобда шундай дейилган:

"Болани ўзи борадиган йўл билан ўргатинг, у қариганда ҳам ўз йўлидан қайтмайди".

(Ҳикматлар, 22: 6)

Бу дунёнинг келажаги ва унинг хавфсизлиги кўп жиҳатдан унинг келажак авлодларига боғлиқ. Ота-она тарбияси жамиятни ислоҳ қилиш ва қайта тиклашда ҳал қилувчи роль ўйнайди ва унинг таъсирини эътиборсиз қолдирмаслик керак. Инсоният катта хавф ва қийинчиликларга дуч келмоқда ва биз ота-оналарнинг яхши кўникмаларига эга бўлиш ва уларни амалда қўллаш учун ўз бурчимизга жиддий муносабатда бўлишимиз керак. Фарзандларимиз келажак ота-оналари бўлишади, улар ўз фарзандларига худди шундай қадриятларни ўргатадилар ва шу билан дунёга фақат тинчлик, адолат ва барқарорлик олиб келадиган жараённи бошлайдилар. Ҳаёт қанча нафас олаётганимиз билан эмас, балки нафасимизни тўхтатадиган дақиқалар билан ўлчанади!

АМАЛИЙ МАШҒУЛОТЛАР 16-20

16-Машғулот:
Уй муҳитини муҳокама қилиш.

Оиланинг ҳар бир аъзосидан қуйидаги саволларга жавоб беришини сўранг:

Уйга кирганингизда ўзингизни бахтли ҳис қиласизми?
Уйдан чиққанингизда ўзингизни бахтли ҳис қиласизми?
Уйингиздаги муҳитни янада бахтли қилиш учун нима қила оласиз?

Уйдаги бахтни ошириш учун ҳар бир аъзодан талаб қилинадиган аниқ бир нарсани аниқланг.

17-Машғулот:
Ота-оналар: болаларингизга ўргатинг.

Қуйидаги нарсаларни кўриб чиқинг ва уларни болаларингизга қандай ўргатиш кераклигини муҳокама қилинг. Фарзандларингизни тарбиялашда етишмаётган муаммоларни ҳал қилинг.

- Ўзлари яхши кўрган гулни қандай экиш керак (фарзандларингиз тупроқ, қазиш ва сув шланглари билан ўйнашни яхши кўрадилар).
- Ахлат ташламаслик.
- Сизга ишда эканлигингизда қандай қўнғироқ қилиниши мумкин?
- 911 рақамини (999 ёки миллий фавқулодда рақам) қандай териш керак, қачон ва нима учун?
- Қарз олганларини қайтариш учун.
- Бошқаларни мақташ.
- Бошқаларга озор бермаслик.

- Ҳайвонлардан қўрқмаслик, балки уларни ҳурмат қилиш ва қадрлаш.
- Уларнинг сўзларини ўз ришталарига айлантириш.
- Ўз ахлатларини тозалаш.
- Улашиш ва ғамхўрлик қилиш. Қувончи улашиш уни орттиради, қайғуни улашиш уни камайтиради.
- Ҳокимиятни ҳурмат қилиш, лекин ундан қўрқмаслик.
- Ҳар хил ирқ ва рангдаги болалар билан, ҳатто Инглиз тилида гапира олмайдиганлар билан ҳам дўстлашиш.
- Хавфсизлик чегараларида янги нарсаларни синашдан қўрқмаслик.
- Агар улар ютқазса, ўзини қандай тутиш кераклиги.
- Қандай қилиб ғалаба қозониш керак.
- Агар улар бирор нарсада энг зўр бўлмасалар ҳам, барибир ундан завқланишлари мумкин.
- Улар жиддий муаммога дуч келганларида, қўлларидан келганини қилиш ва Аллоҳнинг ёрдамидан умидвор бўлиш.
- Сотиб олишдан олдин арзонроқ нархларни кутиш.
- Кирларини қандай ювиш ва тахлаш керак.
- Китобларни қандай ҳурмат қилиш керак.
- Ўз вақтида келиш ва агар улар кечикадиган бўлса, ҳар доим қўнғироқ қилиш.
- Нарсаларни эҳсон қилиш.
- Қандай қилиб озода ва ташқи кўринишда чиройли бўлиш.

Ота-оналар:

- Фарзандингизга “йиғлама” деманг? Ундан нега йиғлаётганини сўранг.
- Фарзандингизга у хоҳлаган ҳамма нарсани сотиб олманг, ҳатто имконингиз бўлса ҳам.
- Фарзандингизнинг хатоларини танқид қилманг, балки унинг ҳаракатидаги камчиликларини муҳокама қилинг.
- Фарзандингизга ишонинг.
- Фарзандингиз олдида турмуш ўртоғингизни танқид қилманг.
- Фарзандингиз хонасига телевизор ёки компьютер қўйманг.
- Телевизорни энага сифатида ишлатманг.

18-Машғулот:
Араб маданиятидаги баъзи нотўғри мақоллар.

Ота-оналар араб маданиятида кенг тарқалган баъзи мақолларни тушунтиришлари ва рад этишлари керак. Булар ўз-ўзини сингдириш, эътиборсизлик ва иккиюзламачиликка урғу беради.

Агар бўри бўлмасанг, бўрига ем бўласан. [Ҳукмронлик ва тажовузкор хатти-ҳаракатларни рағбатлантиради]

Тишлаб бўлмайдиган қўлни ўпиш керак. [Иккиюзламачиликка ундайди]

Менга нима! [Ўз-ўзини сингдириш, худбинлик]

Агар мен чанқаб ўлсам, кейин ёмғир ёғмасин. [беэътиборлик]

Ўзингиз яхши кўрган кимсаларнинг ёмонлигидан сақланинг. [Салбий муносабат]

19-Машғулот:
Ҳақиқий дўстликка асосланган дунёқараш

Қуйидаги ҳадисни тушунтиринг, сўнгра ёлғиз Аллоҳ таоло учун эмас, нотўғри, сохта бўлган ўз дўстлигингиз ҳақида ҳикояларни айтиб беринг.

Пайғамбар дедилар: "Аллоҳнинг бандаларидан бир гуруҳ борки, уларга ҳатто пайғамбарлар ва шаҳидлар ҳам ҳавас қиладилар". Улар: "Ё Расулуллоҳ, бу кимлар?" - дедилар. У зот: "Улар бир-бирларини мол-дунё ва қариндошлик ришталари учун эмас, балки Аллоҳнинг нури учун севадиган қавмдирлар. Уларнинг юзлари нурга тўлган ва нур минбарларидадир. Одамлар қўрқсалар ҳам қўрқмайдилар, одамлар қайғурсалар ҳам қайғурмайдилар". Шунда Пайғамбар алайҳиссалом: "Албатта, Аллоҳга яқин бўлганлар учун қўрқув йўқ ва улар ғамгин бўлмаслар" оятини ўқидилар.

(Абу Довуд)

20-Машғулот:
Оила аъзолари ўртасида хотиржам муҳокама: мунтазам равишда!

- Ҳар ойда бир марта оила аъзоларининг сиёсий, ижтимоий ва иқтисодий аҳволини муҳокама қилиш учун оилавий йиғилиш ўтказинг.
- Бу муҳокама давомида ортиқча кучланиш ва стресс бўлмаслигига ишонч ҳосил қилинг.

ТЎРТИНЧИ БОБ

Энг муҳим мақсад: Худони севувчи болаларни тарбиялаш

КИРИШ

Олдинги бобда биз ота-оналар фарзандларини тарбиялашда қўядиган асосий мақсад ва қадриятларни кўриб чиқдик. Бироқ, алоҳида таъкидлашни талаб қиладиган битта умумий мақсад бор: Аллоҳга ишониш. Аллоҳни танийдиган болаларни тарбиялаш. Худонинг онги бошқа барча қадриятлар гуллаб-яшнаши ва ҳақиқий бўлиши учун ҳақиқий муваффақият натижасини беради.

Фарзандларимиз билан вақтимиз чекланган, шунинг учун биз ўзимизни тартибга солишимиз, режа қилишни бошлашимиз ва маънавият ва ахлоқ қандайдир тарзда фильтрланишига умид қилиб, буни келажакдаги сана ва шахсга қолдирмаслигимиз керак. Биз яшаётган жамият доимо мувозанатсиз рационализмни тарғиб қилади, бу Худони ҳаётимиздан чиқариб ташлайдиган фикрлаш тарзидир. Аллоҳни иккинчи даражада кўрувчи мактаблардан эҳтиёт бўлинг.

ФАРЗАНДЛАРИМИЗДА ИМОННИ СИНГДИРИШНИНГ ҲОЗИРГИ ЁНДАШУВИ

Нима қилиш кераклигини ўйлашдан аввал, келинг, оиламизда нима содир бўлаётганини кўриб чиқайлик.

Мусулмонлар бугунги кунда ҳаётда кўпинча қўлланиладиган нотўғри диний ёндашувни расмиятчилик ва қонунийлик деб таърифлаш мумкин, бу эса мусулмон болалари қандай тарбиялангганига таъсир қилади. Бугунги ҳукмрон диний маданият ҳаётни икки асосий фаолиятга бўлишга интилади: диний маросимлар (ибодат) ва бизнес ўзаро ҳаракатлари (муъомалат). Диний урф-одатлар нуқтаи назаридан, бу диний таълимни оддий маросимлар билан чегаралаш орқали мусулмон ота-онага таъсир қилади, жумладан, таҳорат ва кунига беш вақт намоз, Рамазон ойида рўза тутиш ва камбағалларга садақа қилиш (закот). Шунингдек, у ижтимоий муносабатларни, жумладан, никоҳ шартномаси (завож), бизнес шартномалари (уқуд), расмий шахсий ахлоқ (адаб) ва асосий эътиқодларни (калима ёки шаҳодат) ёд олишни қатъий тартибга солади. Бу имонга амал қилишнинг қонуний усули.

Бундан ташқари, мусулмон ота-оналар ва оилалар жамиятнинг бошқа аъзоларига нисбатан ахлоқий масъулият ҳақида ўйламасдан, шахсий юксалиш фойдасига жамоат вазифалари ва жавобгарлик муҳимлигини кўпинча эътиборсиз қолдирадилар. Натижада, болалар фуқаролик ва умматлик ишларида қатнашишга ундамайдилар ва уларга намоз ва Қуръон ўқиш асосларини ўргатишгани орқали ота-оналар ўзларининг бурчини аъло даражада бажарганликлари билан табриклайдилар. Шунинг учун болалар шахсий маросимларни бажариш ахлоқий ҳаётнинг марказий элементи эканлигини ўйлаб улғайишади бу уларнинг ҳаётдаги ягона диний ва ахлоқий мажбуриятларидир. Бу ўз-ўзидан омон қолишдан иборат бўлган индивидуал худбин ҳаёт тарзи ва жамоатчиликнинг салбий муносабатига олиб келиши мумкин. Афсуски, бу бефарқлик янада кенгроқ оқибатларга олиб келади, чунки охир-оқибат у жамоат ва жамият ҳаётини бузади. Натижада ҳамма ютқазади. Дарҳақиқат, ибодат фақатгина маросимларни бажаришни англатмайди, балки барча фарз ва амалларни ўз ичига олади. Ислом шариати, шунингдек, яхшиликка тарғиб қилиш, ёмонликдан сақланиш, оммавий урушларда қатнашиш ва бошқаларга ғамхўрлик қилиш каби қадриятлар мусулмон ҳаётида талаб қилинади. Агар бу хислатлар мусулмон болаларининг ҳиссий тўқималарида (виждонида)

чуқур илдиз олмаган бўлса, улар бу бефарқликни ўз фарзандларига ўтказадилар ва шу тариқа ҳалокатли бефарқлик жараёнини давом эттирадилар. Демак, диний таълим кетма-кетлигида катта номутаносиблик ва нуқсон мавжуд бўлиб, у урф-одатларни бажаришни ўз-ўзидан мақсад сифатида кўрсатиб, ички ривожланиш ва жамоатчилик ташвишларига аҳамият бермайди. Ибод сўзи ҳақиқатан ҳам зикрни билдиради, яъни зикр ва Аллоҳ таоло билан мулоқот қилиш, солиҳлик, ахлоқ ва яхши хулқ-атворни қарор топтириш учундир.

ФАҚАТГИНА ЎЗИНИ ЎЙЛАШ МАДАНИЯТИ: ЖАМОАТ ИШЛАРИДА ИШТИРОК ЭТМАСЛИК

Афсуски, бир томондан мусулмон олимлари ва мутафаккирлари, иккинчи томондан золим ва бузуқ сиёсий раҳбарлар ўртасида тарихий қарама-қаршилик, қутбланиш ва ажралиш бор эди. Мусулмон ҳуқуқшунослари жамоат ҳаётидан ажратилган ва шунинг учун жамоатчилик ва жамият ташвишларини эътиборсиз қолдириб, асосан одамлар ҳаётининг шахсий ва индивидуал жиҳатларига эътибор қаратган. Шундай қилиб, давлат ишлари, яхши бошқарув, сиёсий иштирок, маслаҳат (шуаро), фуқаролик бурчлари, ижтимоий адолатни излаш, биродарликни ўрнатиш каби амалиётларга етарлича аҳамият берилмаган. Бу исломнинг умумбашарий қарашларини бузди. Жамоат масалаларига пассив муносабат Умматий жамоа руҳига таъсир қилди ва жамоатчилик ташвишларини уйғотиш учун зарур бўлган гуруҳ алоқаларини заифлаштирди. Цивилизацияни фақат шахсий нажотга тор фикрлаш билан таъминлаб бўлмайди, у ижтимоий ва жамоат муаммоларига кучли урғу бериш билан тўлдирилиши керак. Бошқача қилиб айтганда, истихлофни (инсониятнинг омонатини) амалга ошириш биздан имрон (умумий манфаатга асосланган тамаддун яратиш) вазифасини авлоддан-авлодга ўтказиб бажариш ва ривожлантиришни талаб қилади. Ислом фиқҳида шахсий ва оила қонунларига ғамхўрлик қилиш зарурий талаб бўлса-да, ўз-ўзидан цивилизация қурувчиларни етиштириш учун етарли эмас. Бундай нутқ яхши, лекин охир-оқибат пассив ва итоаткор шахслар ва жамоаларни яратишга ёрдам беради. Анъанавий, расмий ва ҳуқуқий маданиятда тарбияланган кишилар таҳорат, намоз, рўза ва зиёрат маросимларини тўғри бажаришлари мумкин, лекин афсуски, улар яхши фуқаролик, халқ иштироки, жамиятга хизмат кўрсатишга мойил эмаслар. Уларни тайёр ҳолда таъминлаш учун ҳукуматларга қарам бўлиш амалга оширилган хизматлар, уларнинг шахсий ва жамоат масъулиятини ўз зиммасига олишдан кўра, уларни ўзлари ўйлашлари, келажаги ҳақида қарор қабул қилишлари, билимларини оширишлари ёки ўзларига

ғамхўрлик қилишлари мумкин эмас. Бошқача қилиб айтганда, бефарқлик фаол иштирокни мағлуб қилади. Шу тарзда тарбияланган болалар озод, ахлоқий, янгича фикрлайдиган, жамоа ишчилари ёки ижтимоий тараққиётнинг кашфиётчилари бўлмайди, аксинча, улар қўрқоқ ва худбин эгоистлар бўлиб ўсади. Зулмкор сиёсий ва диний ҳокимият остида яшовчи шахслар ёмон аҳволдан азият чекмоқда. Ижтимоий ўзгаришлар ўрнига улар касал жамиятларни ва бузғунчи хатти-ҳаракатларни келтириб чиқаради, бу уларнинг атроф-муҳит ва иқтисодиётининг ижтимоий қашшоқлигида аниқ кўринади. Улар фоизли банк ҳисобларидан қочсаларда, ёлғон гапириш ва алдаш шариатга зид бўлса ҳам, даромад солиғи деклорациясини сохталаштиришдан ва закотни тўлашдан хурсанд бўлишади. Улар ўзларининг божхона солиқларини нуфузли амалдорлар томонидан суиистеъмол қилинишини ёки ўғирланишини билишлари сабабли, улар божхона ходимларини алдаб, ғалаба қозонишганини ҳис қилишади.

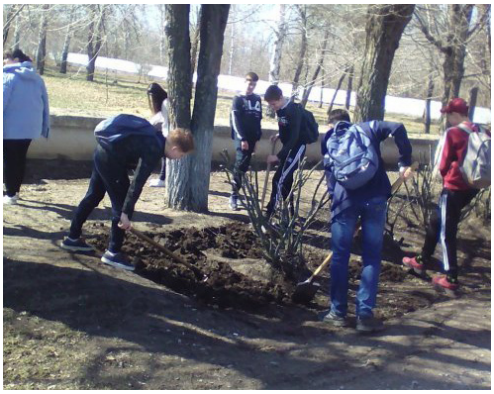

Баъзи ота-оналар фарзанди туғилгандан то вояга этгунга қадар ўзини ўзи йўналтирувчи хатти-ҳаракатларга урғу беради. Болаларга бошқаларга ғамхўрлик ва меҳрибон бўлишни ўргатиш ёки одамлар, айниқса камбағал ва муҳтожлар, умуман олганда, атроф-муҳит учун масъулият туйғусини сингдиришдан кўра, уларни нима кийишига кўпроқ куч сарфланади. Кўпчилигимиз болаларимиз учун осон синадиган қимматбаҳо ўйинчоқларни сотиб олишимиз мумкин, аммо йўлда озиқ-овқат ва кийим-кечак сўраган камбағал боланинг азобидан юз ўгиришимиз мумкин. Ҳаётга бундай қараш бизнинг жамиятларимиз ва ижтимоий ҳаётимизга зарар келтирди. Масалан, Бангладешдаги Миллий кун Бангладешнинг Покистондан ажралиб чиқишини англатишини қандай тушунтириш мумкин? Нима учун бўлиниш байрами бўлиши керак. Бир пайтлар улар бир-бирига душман бўлган Европа мамлакатлари ўзларининг умумий манфаатларини ошириш учун бирлашиб, ҳамкорлик қилаётганларини кўрганимизда мақтовга сазовор бўлдикми? Бразилияда кўплаб этник, диний ва лингвистик гуруҳлар мавжудлигига қарамай, уларнинг ҳар бири ўзига хос иқтисодий ва ижтимоий муаммолар хусусиятларига эга. Айни пайтда мусулмон ва араб давлатлари умумий тил, маданият ва умумий манфаатларга қарамай, парчаланишда давом этмоқда. “Жанжаллашаётган” араб давлатла-

ри ва “камбағал” мусулмон давлатлари ўз фуқароларига ҳеч қандай ёрдам бермайди. Мусулмонлар сони ортиб бормоқда, лекин уларнинг дунё саҳнасидаги мавқеи эмас.

Мусулмон оламининг парчаланиши, тарқоқлиги, майда-чуйдалиги ва яккаланишига дин сабаб бўлиши мумкинми? Бундай ёмон фазилатлар унинг манфаатларига хизмат қиладими? Мусулмонлар ўз динини нотўғри тушунишадими? Умматнинг руҳиятида бўлиниш мавжуд. Ҳар бир инсон фақат ўзи ҳақида ўйлашни ўрганиб, ўзининг бевосита шахсий ва оилавий манфаатларини сақлаб қолишга ҳаракат қилади, Умматнинг кенгроқ манфаатларини, қариндошлари, қўшнилари ва жамиятнинг бошқа аъзолари манфаатларини менсимайди. Мусулмон маданияти қўшничилик туйғуларидан ва унинг ўзига хос белгиси бўлиши керак бўлган жамоавий руҳдан маҳрум бўлган тор фикрли ва бузуқ бўлиб бормоқда. Мусулмонлар бошларини қумдан кўтаришлари керак.

Бу ҳолатни бутун бойлигини жамиятга эҳсон қилишга тайёр бўлган Абу Бакрнинг муносабати билан солиштиринг. Расулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи васаллам ундан: «Оилангга нима қолдирдинг?» – деб сўрадилар. У: «Мен уларга Аллоҳ ва Расулуллоҳни қолдирдим», – дедилар. Абу Бакр розияллоҳу анҳунинг бу ҳаракати нафақат унинг кучли иймонидан, балки Пайғамбар алайҳиссалом ва жамият агар муҳтож бўлса, у зот ва оила аъзоларига ғамхўрлик қила олишига ишончи комил эди. Агар Абу Бакр оиласи азоб чекишини ва кўчада тиланчилик қилишини ҳис қилганида эди, бойлигининг катта қисмини ўзида сақлаб қолар ва озгина қисмини хайр-эҳсон қилган бўларди.

Мусулмон оламининг ҳозирги нохуш аҳволини бу билан айблаб бўлмайди у жуда кўп турли тилларда сўзлашадиган кўплаб этник гуруҳларга эга бўлган улкан ҳудудлардан иборат ёки улар зулмкор режимлар томонидан бошқарилади ёки мустамлакачилик тарихини бошидан кечирган ва ҳоказо. Ислом тинч-тотув яшаш ва ижтимоий тотувликни тарғиб қилади. Мусулмонлар бугунги кунда дунё аҳолисининг тўртдан бир қисмини ташкил қилади. Уларнинг тарқоқлигини ислом динига боғлаб бўлмайди, чунки Ислом дини бирликка, биродарликка, ҳамжиҳатликка, меҳр-шафқатга ўргатади. Буни сиёсий ва иқтисодий омилларга ҳам боғлаб бўлмайди, чунки иқтисодий ва сиёсий таназзул сабаб эмас, балки аломатдир.

Шунда савол туғилади: жавобгарлик нима? Ишончимиз комилки, жавоб мана бу Қуръон оятида ифодаланган:

Албатта, Аллоҳ бирор қавм ўзларидаги нарса (яхши ҳолат)ни ўзгартирмагунларича, улардаги нарса (ҳолат)ни ўзгартирмас. Аллоҳ бирор қавмга ёмонликни раво кўрса, бас, уни қайтариб бўлмас ва улар учун Ундан ўзга ҳоким йўқдир.

(Қуръон, 13: 11)

Биз бу фикрни етарлича таъкидлай олмаймиз: халқнинг ёмон аҳволи ўзида ётади. Шунинг учун фақат Қуръон қарашларини англаш ва ички характеримизни ўзгартириш орқали биз ўз ҳаётимиз ҳолатини ўзгартиришимиз мумкин. Бу фақат тўғри тарбиялаш орқали амалга оширилиши мумкин. Таълим умрбод давом этадиган жараёндир. Бироқ, яхши тарбиялаш масъулият ҳисси, фидойилик ва бошқаларга ғамхўрлик қилиш каби жамоатчилик ташвишларини ўрнатиш учун жуда муҳимдир. Бу қадриятлар эрта болалик даврида шахснинг тўғри ҳиссий, ижтимоий ва маънавий томонларини тарбиялаш орқали сингдирилиши керак. Бундай мақсадларга эришиш анча содда ва самаралироқ бўлганда, уларни эрта қўлга киритиш керак. Фиқҳ китоблари (ҳуқуқий қоидалар) мусулмон шахсини ривожлантириш учун асосий диний ва маданий маълумотномалар бўлиб, шахсни шакллантиришда катта таъсирга эга. Шу боис, жамият ва инсоният учун камтарона ғамхўрликни қўшиб, фиқҳ китобларини қайта кўриб чиқиш зарур. Бу ўлчов Қуръон ва Ҳадиси шарифларда очиқ-ойдин баён қилинган:

Улардан (муҳожирлардан) илгари (Мадинадек) диёрда яшаган ва имонни сақлаганлар (ансорлар) эса ўзлари (ёнлари)га ҳижрат қилиб келган кишиларни суюрлар ва дилларида уларга берилган нарса (ўлжалар) сабабли ҳасад сезмаслар ҳамда ўзларида эҳтиёж бўла туриб, (эҳсон қилишда ўзгаларни) ихтиёр қилурлар. Кимки ўз нафси бахиллигидан сақлана олса, бас, ана ўшалар иқболлидирлар.

(Қуръон, 59: 9)

Расулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи васаллам айтдилар:

«Ким мусулмонларнинг ишлари билан шуғулланмаса, у улардан эмас.

(Ибн Масъуд)

Жамиятдаги камбағаллар, етим-есирлар, қўни-қўшнилар, муҳтожларга ғамхўрлик қилмасак, ўзимиздан энг зўр бўла олмаймиз. Қуръоннинг Маоун сурасида айтилганидек:

Динни (охират жазосини) инкор этадиган кимсани кўрдингизми?! Бас, у етимни жеркийдиган ва мискин (бечора)га таом беришга тарғиб қилмайдиган кимсадир. Бас, шундай намозхонлар ҳолига войки, улар намозларини "унутиб" қўядилар, риёкорлик қиладилар ва рўзғор буюмларини (кишилардан) ман этадилар.

(Қуръон, 107: 1–7)

Шахсий топиниш ва жамият фаровонлиги ўртасида тўғридан-тўғри ва кучли боғлиқлик мавжуд. Диний урф-одатлар етимларга ғамхўрлик қилиш, камбағалларни овқатлантириш ва қўшниларга ёрдам бериш билан боғлиқ бўлиши керак. Ибодатнинг асл мақсади намозхонни ўз яқинларига хизмат қилишга тайёрлашдир. Мусулмон дунёси кўчаларида тиланчиларнинг борлиги бугунги кунда одамлар орасида илдиз отган ҳақиқий масъулият ҳисси йўқлигидан далолат беради.

ШАХСИЙ ЖАВОБГАРЛИКНИНГ ЙЎҚЛИГИ

Кўп одамлар ўзлари, бошқалар учун ёки келажаги учун жуда кам ёки умуман жавобгарликни ҳис қилмайдилар. Меҳнат ва ҳалоллик инсонга унчалик фойда келтирмайдиган ёки ҳеч қандай фойда келтирмайдиган жамиятда шахс иккаласидан ҳам ўзини олиб қочади ва бошқалардан ўз бурчини бажаришни талаб қилиб, ўзи ёки оиласи олдида қарздорлигини инкор этади. Замонавий мусулмон жамиятларида шахсий жавобгарлик тушунчаси йўқ. Бу мусулмон дунёсида коллективизмнинг кенг тарқалишининг бевосита натижасидир. Бошқаларга ғамхўрлик қилишни коллективизм билан аралаштириб юбормаслик керак, чунки коллективизм гуруҳни шахсдан устун қўйишдир.

Коллективизмнинг энг ибтидоий кўринишлари бўлган қабилачилик ва уруғчилик ҳукумат қули бўлиш билан алмаштирилди. Интеллектуал нуқтаи назар-

дан, коллективизм инсоният тараққиётининг асосий манбаи бўлган асл индивидуал фикрнинг (ижтиҳод) душмани бўлган "гуруҳ тафаккури" ёки тўда менталитетига олиб келади. Иқтисодий нуқтаи назардан, у маҳсулдорлик учун ҳар қандай рағбатни қайта кўтаради ва алоҳида шахсларни самарасиз истеъмолчиларга айлантиради. Психологик жиҳатдан у кишиларнинг ўзини халифа деб билишини йўқ қилади. Коллективизм қарамлик маданиятини, ўзини ўзи қадрламасликни ривожлантиради. Ахлоқий жиҳатдан ахлоқий қўрқоқликка олиб келади. Сиёсий нуқтаи назардан, бу ё рақиб гуруҳларнинг ўз иродасини бир-бирига мажбурлашига ёки жамиятга ўз иродасини юклайдиган "кучли одам" га олиб келади.

Бундан фарқли ўлароқ, Қуръон тўғридан-тўғри одамларни ўзларининг халифалик ролини қабул қилишга ва Аллоҳнинг иродасига бўйсунишга чақириб, уларни ўзлари, жамоати ва жамияти учун яхшиликка эришиш учун курашишга ундайди. Агар биз ҳақиқатан ҳам ўзимиз учун хоҳлаган нарсани бошқаларга ҳам хоҳласак, бошқаларнинг ҳам оқилона, масъулиятли ва эркин бўлишини хоҳлаймиз.

Баъзи мамлакатларда болалар пассив ва танқидсиз бўлишга ўргатилади. Улар баъзи эскирган ҳуқуқий буйруқларни ўрганадилар. Закот сизда бўлган туялар сонига қараб солиқ сифатида ўргатилади. Талабаларга камбағалларга арпа ва хурмо беришни ўргатади. Ушбу амалиётлар аграр жамиятларда зарур бўлса-да, шаҳар ва саноат синовидан ўтган шаҳарларда улар аҳамиятсиз бўлиб қолади. Фиқҳ китобларида ҳамон қуллар билан муомала қилиш ва уларни сотиб олиш ва сотишнинг тўғри усули бўлимлари бор! Ёш мусулмонларга эскирган ва керексиз маълумотлар ўргатилмоқда. Раҳм-шафқатни ривожлантириш ва бошқа одамларнинг эҳтиёжларига ғамхўрлик қилиш каби қимматбаҳо имконият ҳам йўқолиб бормоқда. Бу раҳм-шафқатсизлик Умматнинг келажак авлодлари характеридаги жиддий нуқсондир.

Болага закотни ўргатишнинг асосий сабаби нафақат туя, хурмо ва арпа учун фоизларни ҳисоблаш, балки ижтимоий ҳамжиҳатлик, меҳр-оқибат, фидойилик, саховат каби буюк тушунчалар, шунингдек, ночор ва муҳтожлар билан баҳам кўришнинг аҳамияти ҳақида тушунча ҳосил қилишдир. Масаланинг моддий жиҳатларидан кўра, чуқур раҳмдиллик ва ҳамдардлик туйғуларини сингдириш, шунингдек, ночор ва кам таъминланганлар азобини қадрлаш муҳимроқдир. Бу ёшда зерикарли математик ҳисоб-китобларга эмас, балки биродарлик амалиёти ва закот ва бошқа хайр-эҳсонлар орқали бериш қувончига эътибор қаратиш лозим.

БУЗИЛГАН МАДАНИЯТ: ҚОЛОҚЛИК ВА ХУРОФОТ

Мусулмон тараққиётига тўсқинлик қилаётган яна бир муаммо хурофот, жодугарлик ва жинлар оламига ҳавас қилишдир. Ислом цивилизацияси илм, фан, холислик ва ақл-идрок асосларига қурилган. Мусулмон уламолари барча пайғамбарларнинг ғайритабиий мўъжизаларига ишонишлари билан бирга, Муҳаммад пайғамбар с. а. в инсониятга қолдирган ҳақиқий мўъжиза Қуръон эканлигига ишонишлари тасалли беради. Қуръон ваҳийлари инсон ақл-идрокига қаратилган ва ақлга асосланган. У изланиш, тафаккур, фикрлашга чорлайди. Булар унинг асосий ва такрорланувчи мавзулари. Ота-оналар фарзандлари онгига мана шундай руҳиятни сингдиришлари керакки, улар Аллоҳга ва охиратга бўлган иймон-эътиқодини мустаҳкам сақлаган ҳолда ақл жамиятига ишониб улғайишлари керак. Цивилизация хурофот ва жодугарлик устига қурилган эмас. Одамларнинг оила ишларида соғлом тиббий ёки психологик муолажаларга мурожаат қилишдан кўра, руҳлар, жинлар, юлдузлар ва сеҳрнинг шифобахш "қудратларига" мурожаат қилишлари ҳақидаги даҳшатли ҳикояларни эшитиш мумкин. Бу амаллар ислом тамойиллари ва руҳига ёт, болалар ақл-заковати учун зарарлидир. Бизнинг ота-она сифатида ролимиз Қуръон таъкидлаган маърифатли илмий тафаккурни сингдиришдир. Қуръон инсон ҳаёти ва жисмоний оламни бошқарадиган табиат қонунлари бўлган ал-Сунан ал-Илоҳийяни тасдиқлайди. Бу илоҳий илҳомлантирилган табиий қонунлар Пайғамбарга тўлиқ тааллуқли эди: оятларда тушунтирилганидек:

Айтинг: "Аллоҳ хоҳлаганидан ташқари ўзим учун (бирор) фойда ва зарар (келтириш)га эга эмасман. Агар ғайб (илми)ни билсам эди, хайрли ишларни кўп қилган бўлур эдим ва менга ёмонлик (ҳам) етмаган бўлур эди. Мен фақат имон келтирадиган қавм учун огоҳлантирувчи ва хушхабар берувчидирман".

(Қуръон, 7: 188)

(Эй, Муҳаммад, (уларга) айтинг: "Дарҳақиқат, мен ҳам сизлар каби бир башардирман. (Фақат) менга илоҳингиз ёлғиз Илоҳ эканлиги ҳақида ваҳий этилмоқда. Бас, кимки Парвардигори билан мулоқотда бўлишдан умидвор бўлса, у ҳолда эзгу амал қилсин ва Парвардигорига ибодат қилишда ҳеч кимни (Унга) шерик қилмасин!"

(Қуръон, 18: 110)

Ушбу объектив ва илмий менталитет дунёдаги энг буюк цивилизациялардан бирини яратди. Ўзининг олтин даврида мусулмонлар Европага асрлар давом этган қоронғулик давридан чиқиб, маърифат даврига ўтишга ёрдам берди. (Ал-Ҳассани, 2011)

Илоҳий ва табиий қонунларни, оламни, инсон ва жамият фанларини чуқур англаб етган, юксак ақл-заковатли, фазилатли ва характерли фарзандларни тарбиялаш ота-оналарнинг, кейин эса мактаб ўқитувчиларининг бурчидир.

Француз файласуфи Рожер Гароди Ғарб цивилизациясининг ўлчамларини қуйидагича таърифлаган:

Замонавий Ғарб цивилизацияси учун Рим ва Юнон цивилизацияларига, ахлоқ учун христианликка, илмий тафаккур учун эса Испаниядаги мусулмонларга қарздордир.

(Ал Ҳевар журнали, 2002)

Нотўғри дунёқараш: заифлик ва қўрқув

Пайғамбар Муҳаммад с. а. в дедилар:

"Шундай вақт келадики, бошқа халқлар, худди бир товоқ овқатни ютиб юборган оч одамлар каби сизга ҳужум қилишади. "Бир саҳоба: «Сонимизнинг озлигиданми, эй Аллоҳнинг пайғамбари?" – деб сўради. Пайғамбар айтдилар: "Йўқ, сизлар кўпаябсизлар, лекин океан тўлқинларидаги кўпик каби бўласизлар. Аллоҳ таоло душманларингизнинг қалбидан қўрқув ва ҳурматингизни олиб ташлайди ва қалбларингизга заифлик (ваҳн) солади". Бир киши: "Ваҳн нима, эй Аллоҳнинг пайғамбари?" – деб сўраганида, Расулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи васаллам: "Ваҳн бу дунё ҳаётига муҳаббат ва ўлимни ёмон кўришдир", – дедилар.

(Абу Довуд)

МУВОЗАНАТЛИ ЙЎЛ: ҲИКМАТЛИ ЁНДАШУВ

Биз ота-оналардан уларнинг диний эътиқодларига ҳалол қарашларини сўраймиз. Динингизнинг урф-одатлари ва ички талабларини оқилона тушуниш фарзандларингизни қандай тарбиялашингизга фойдали таъсир кўрсатади. Фарзандни қўрқув, ўз-ўзини сингдириш, қолоқлик ва мажбурлаш маданиятига олиб келмайдиган тарзда тарбиялаш муҳимдир.

Илк олимлар (олимлар, фуқаҳолар ва муллоҳлар) ҳам маросимларга, ҳам ибодатга урғу берганлар. Қуръондаги зикр – Аллоҳ таолони зикр қилишдир. Иккала элемент ҳам болаларни ўргатиш учун зарурдир. Ота-оналар ислом дунёқарашидан хабардор бўлишлари ва уни ақл-идрок ёшида фарзандларига ўргатишлари керак. Шунингдек, болаларга бизнинг бурчимиз ер юзида ҳаётни Аллоҳ таоло инсониятга очиб берган тўғри қадриятлар ва қоидалар асосида ривожлантириш эканлигини, ибодат эса ана шу мақсадларга эришиш воситаси эканлигини тушунтириш керак. Бу уларни ҳаётнинг бутун мақсади тўғри иш қилишга интилиш эканлигини тушунишга олиб келади.

Ота-оналар сифатида, бизнинг хатти-ҳаракатларимиз болалар мурожаат қиладиган намуна бўлади. Шундай экан, ҳаётимизни яхшилайдиган ва Аллоҳни рози қиладиган ишни қилиш – бурчимизни эслатиш учун доимо зикр қилишимиз керак. Хусусан, биздан ер юзида тўғри ҳаёт кечириш, атроф-муҳитга ғамхўрлик қилиш, илм излаш, қийналганларни озод қилиш ва одамларга ёрдам бериш учун қўлимиздан келганини қилишимиз талаб қилинади. Фарзандлар ота-онасининг шундай амал қилаётганини кўрсалар ва уларга ҳаёт одамларнинг фазилатларини синаш ва уларнинг жамиятнинг ижтимоий ва умумий соҳалари ҳар икки хизматда ҳам қўлларидан келганини қилиш учун курашаётгани ўргатилса, улар ибодатнинг асл маъноси ва мақсадини яхшироқ тушунади.

Қуйидаги мисралар бола онгида дунёқарашнинг асосларини ўрнатади:

Айтинг: "Албатта, намозим, ибодатим ва ҳаёту мамотим оламлар Рабби – Аллоҳ учундир. Унинг шериги йўқдир. Мана шу(ақида)га буюрилганман ва мен (Аллоҳнинг буйруқларига) таслим этувчиларнинг аввалиман".

(Қуръон, 6: 162-163)

Албатта, намоз фаҳш ва ёмонликдан қайтарур! Албатта, Аллоҳнинг зикри (барча нарсадан) улуғдир! Аллоҳ қилаётган ишларингизни билиб турур.

(Қуръон, 29: 45)

...(ўзлари емасдан) мискин, етим ва асирларни едирурлар. (Улар айтурлар): "Бизлар сизларни фақат Аллоҳ "юзи" учун таомлантирурмиз. Сизлардан (бу иш учун) бирор мукофот ва миннатдорчилик кутмасмиз.

(Қуръон, 76: 8–9)

Аллоҳ сизлардан имон келтирган ва эзгу ишларни қилган зотларга худди илгари ўтган (имонли) зотларни (ер юзига) халифа (ҳукмрон) қилганидек, уларни ҳам ер юзидаги халифа қилишни ва улар учун ўзи рози бўлган (Ислом) динини мустаҳкам қилишни ҳамда уларнинг (Маккадаги кўрган) хавф-хатарларидан сўнг (Мадинада) хотиржамликка айлантириб қўйишни ваъда қилди. Улар Менга ибодат қилурлар ва Менга бирор нарсани шерик қилмаслар. Кимки мана шу (ваъда)дан кейин ношукрлик қилса, бас, улар фосиқлардир.

(Қуръон, 24: 55)

БОЛАЛАРГА ҚУРЪОННИ СЕВИШНИ ЎРГАТИШ

Ота-оналар Худони севадиган болаларни тарбиялаш учун уларга Қуръонни таништиришлари керак, шунда у бир неча диний тадбирларда ўқиладиган ва йил давомида сақланадиган муқаддас Китобдан кўра кўпроқ қийматга эга бўлади. Асосий эътибор маълумот беришга қаратилиши керакми ёки боланинг кўнгли ва қалбининг ҳиссий ва психологик ривожланишига қаратилиши муҳимроқми? Билим ва маълумотга эга бўлиш инсоннинг бутун ҳаёти давомида давом этади, соғлом ҳиссий ва психологик ривожланиш эса болалик даврида, асосан ўсмирлик даврида содир бўлиши керак.

Бугунги кунда мусулмонлар болаларни ёшлигиданоқ дўзах (жаҳаннам) ҳақидаги ҳикоялар билан қайта-қайта қўрқитишади, Аллоҳнинг севгиси, раҳм-шафқати ёки жаннатнинг гўзаллигини камдан-кам тилга олишади. Аллоҳга ёки ота-онасига итоатсизлик қилсалар ёки хато қилсалар, қандай қилиб дўзахда ёнишларини таъкидлаймиз. Айни пайтда, агар улар солиҳ амал қилсалар, Аллоҳга итоат қилсалар, ота-оналарига итоат қилсалар, бошқаларга ёрдам берсалар ва яхши амаллар қилсалар, жаннатда қандай ажр ва хизмат қилишларини эслатиб ўтмаймиз. Биз доимо болаларга таҳдид қиламиз ва уларга жазо ҳақида эслатиб турамиз гўё улар ёвуз жиноятчилардек, лекин ота-оналар камдан-кам ҳолларда уларни рағбатлантирадилар ёки Худонинг севгисини ва яхши хулқ-атвори учун оладиган мукофотларини эслатадилар. Бундай муҳитда болалар қўрқоқ бўлиб улғаядилар. Улар салбий муносабатда бўлишади ва ўзларига ишончлари йўқ ва энг ёмони, уларнинг эътиқодларидан умуман тушкунликка тушишади.

Ўқитувчилар, одатда, болаларга Қуръонни охирги қисмдан (жузуъ ъамма ёки 30-қисм) бошлаб беришади. Бу қисмда ваҳийнинг бошида Маккада нозил қилинган қисқа суралар мавжуд. Улар Қурайш қабиласидан бўлган бузуқ ва такаббур золимларга ва уларнинг золим бутпараст раҳбарларига (Абу Жаҳал ва Абу Лаҳаб каби) қарши қаратилган эди. Ушбу дастлабки бобларда Қуръон мусулмонларни қийноққа солган, улардан баъзиларини ўлдирган, Пайғамбар алайҳиссаломни ўлдирмоқчи бўлган ва мўминларни йўқ қилиш учун уруш бошлаганлар ҳақида гапиради. Бу суралар ушбу золимларни онгига келтириш учун мўлжалланган бўлиб, кучли оятлар момақалдироқдек қулоқларига тушди, чунки уларда даҳшатли огоҳлантиришлар бор эди. Қуйидаги мисолларни кўриб чиқинг:

Абу Лаҳабнинг қўллари қурисин (ҳалок бўлсин)! Ҳалок бўлди ҳам.

(Қуръон, 111:1)

(Кишилар ортидан) ғийбат қилувчи, (олдида) масхара қилувчи ҳар кимсанинг ҳолига вой!

(Қуръон, 104: 1)

(Эй, Муҳаммад), Сизга қамраб олувчи (Қиёмат) қиссаси (етиб) келдими? У Кунда (баъзи) юзлар сўлғин, меҳнат-машаққат чекувчидир. (Улар) қизиган дўзахда тобланурлар, қайноқ булоқдан сугорилурлар. Улар учун таом бўлмас, бўлганда ҳам фақат заҳарли гиёҳдан бўлиб,...

(Қуръон, 88: 1–6)

(Ўлчов ва тарозидан) уриб қолувчи кимсалар ҳолига вой!

(Қуръон, 83: 1)

(Эй, Муҳаммад) айтинг: "Эй, кофирлар!

(Қуръон, 109: 1)

Қачонки, Ер ўзининг (энг даҳшатли) зилзиласи билан қимирлаганида,

(Қуръон, 99: 1)

Афсуски, бу қаттиқ мурожаат бегуноҳ болалар учун мўлжалланмаган бўлса-да, бугунги кунда уларга биринчи марта ўргатилган мисралардир. Бунинг сабаби шундаки, улар жуда қисқа ва эсда сақлаш осон ҳисобланади. Аммо бу ёшда болаларни қўрқитиш ўрнига, биз Худонинг севгисини, ота-онанинг раҳм-шафқатини ва Жаннатнинг гўзаллигини таъкидлашимиз керак. Бу уларнинг психологиясига мос келади, эрта болалик даврида хавфсизлик, севги, илиқлик, сахийлик ва мулойимлик туйғуларини уйғотади. Ал-

лоҳ таолонинг бошқа кўплаб гўзал сифатлари билан бир қаторда севгиси, раҳм-шафқати, меҳрибонлиги, мағфиратлилиги ва саховатлилиги билан бошлаш яхшироқдир. **Шунингдек, болаларга Худони севишларини ўргатишдан олдин уларнинг яхши эканликларини ва Худо уларни севишини айтиш керак.** Бу кетма-кетлик Худонинг севгиси (биринчи) ва кейин (иккинчи) Худони севиш мажбурияти бўлиши керак.

Фарзандлар тушуна бошлаганларида, ота-оналар мулойимлик билан дўзах мавзусини ёмонлик учун жазо сифатида келтириши мумкин. Фарзандлар қўрқувга берилиш ўрнига улардан ибрат олишлари мақсадида катта гуноҳлар қилиш учун огоҳлантирувчи ва таҳдидли суралар киритилиши керак. Бу одатда кеч болалик ва ўсмирлик даврида, улар мавҳум ғояларни ва ўз ҳаракатларининг оқибатларини яхшироқ тушунишлари мумкин бўлган пайтда қилингани маъқул. Биз қандай эканлигимизга эътибор бериш керак.

Фарзандларимиз менталитети ва психологиясини ривожлантириш, айниқса, Қуръон ўргатишда, лозим. Ота-оналар ўз фарзандларининг улғайишининг турли босқичларида диққат қилишлари керак бўлган энг мос оятларни (айниқса, Қуръон қиссаларидан) танлашлари шарт. Пайғамбар соллаллоҳу алайҳи васалламнинг кўп саҳобалари Қуръон билан вояга етганларидан кейин танишганлар. Бу ёшда Қуръон уларга катта таъсир кўрсатди. Уларнинг жасур ва кучли хислатлари мустаҳкамланиб, Қуръон уларни юксак ахлоқий меъёрларга йўналтирди. Қуръон илмлари бўйича мутахассислар, таълим ва ижтимоий олимлар билан биргаликда ота-оналарга болаларга қандай ўргатиш бўйича маслаҳат беришлари мумкин, жумладан, уларнинг ёшига қараб оятлар кетма-кетлигини танлаш мумкин. Албатта, Қуръоннинг барча оятлари инсон ҳаёти давомида ўқитилиши керак. Бироқ, уларни қандай кетма-кетликда ўргатиш керак? Қайси мисраларга урғу бериш керак ва қайси ёшда? 37 та қисқа сура бўлгани учун 30-қисмни тўлиқ ёдлаш билан бошлаш маъқул эмас. Эслаб қолиш осонроқ деб ҳисобланган нарса ягона эътиборга олинмаслиги керак.

Араб тилида сўзлашмайдиган ота-оналар оятларнинг маъносини ўз тилларида тушунтиришлари керак. Ҳозирда арабчани оддийгина ўқиш ва оятларни маъносини билмасдан ёд олишга эътибор қаратилмоқда. Ота-оналарга Қуръоннинг яхши таржимасини ўзлаштириш ва ўқиш дарсларини тафсир дарслари билан тўлдириш тавсия этилади, шунда улар Қуръоннинг дунёқараши ва хабари билан муносабатларни ривожлантира бошлайди. Агар ота-оналар буни қила олмасалар, улар ўқитувчи топиб, фарзандларига нима ва қандай ўргатилаётга-

нини кузатиши мумкин. Болалар унинг овози билан танишишлари учун уйда Қуръон ёзувларини мунтазам равишда тинглаш мумкин. Болалар ҳар куни Қуръон ўқишга кўникишлари учун изчил ва тартибли ўқиш тартибини ўрнатиш муҳимдир. Араб тилини иккинчи тил сифатида ўрганиш ҳам болаларга Қуръонни ўрганишга ва у билан аввало мулоқот қилишга ёрдам беради. Муқаддас китоблардан олинган пайғамбарларнинг ҳикоялари ва улардан сабоқ олиш учун кўплаб яхши болалар китоблари нашр этилган. Ота-оналар ушбу ҳикояларни Қуръон ўқишларини тўлдириш учун сотиб олишлари ёки қарзга олишлари керак, шунда болалар Қуръон билан таниш ва қулай бўладилар.

БОЛАЛАРГА ИБОДАТ ҚИЛИШНИ ЎРГАТИШ: АЛЛОҲНИ ДОИМИЙ ЗИКР ҚИЛИШ

Кўп қисқа ибодатлар биз билан бирга бўлган ҳушёр ва ғамхўр Худо ҳақидаги ғояни эсга олиб келади. Буларни болаларга таништириш осон ва бу болаларга Унга миннатдорчилик билдириш ва Ундан йўл-йўриқ ва ҳимоя сўраш одатига эга бўлишга ёрдам беради. Улар, шунингдек, Худони иккинчи даражали деб ҳисоблаш учун ҳар қандай уринишларга қарши курашадилар. Масалан, ота-оналар овқатдан олдин ва кейин Аллоҳга баланд овозда шукр қилишлари ва фарзандларидан кейин дуо ўқишларини сўрашлари керак. Яна уйга кираётганда ва чиқаётганда, уйқуга кетаётганда ва уйғонаётганда дуо қилишни ўргатиш керак. Бу миннатдорчилик муносабатини уйғотади. Шунчаки Бисмиллоҳ (Аллоҳ номи билан) айтиш фаолият бошланганда болалар томонидан кузатилади ва кўчирилади. Аввалига бу болалар учун аҳамиятсиз ва зерикарли туюлиши мумкин бўлса-да, сабр-тоқат қилиш керак. Охир-оқибат, бу одат болаларда зикр қилишни тарғиб қилади ва Қодир Тангри билан бу мулоқотни уларнинг ҳаётининг табиий томонига айлантиради. Улар, шунингдек, ҳамма нарсада Худонинг меҳрибон қўли борлигини англаб етадилар. Намоз ота-оналарнинг

кундалик ҳаётининг муҳим ва табиий элементига айланиши керак. Ота-оналар фарзандлари учун энг яхши ўрнак бўлишади. Фарзандларингиз олдида азон айтинг ва намоз вақтига жиддий муносабатда бўлинг. Намозни тўғри муҳитда бошлаш учун телевизорни ўчириш ва ҳамма тайёрланиши керак. Ота-оналар фарзандлари олдида онгли ва хотиржам ҳолда ибодат қилишлари керак. Кўпинча улар ибодатнинг тугашига сабрсизлик қиладилар ва уларнинг фарзандлари буни пайқашади ва тақлид қилишади. Намоздан олдин ва кейин дуо қилиш керак, токи болалар ҳам шундай қилишни ўргансинлар. Бу сизга Қодир Аллоҳдан керак бўлган ҳар қандай нарсани сўраш бўлиши мумкин.

ФАРЗАНДЛАРГА ТАВБАНИ ЎРГАТИШ

Болалар хатти-ҳаракатларнинг оқибати борлигини, нотўғри хатти-ҳаракатлар шармандали ва Худога маълум эканлигини ва ёмон ишларни қилганларида тавба қилишлари кераклигини тушунишлари керак. Болалар учун "кечирасиз" дейиш ва давом этиш етарли эмас. Улар нотўғри хатти-ҳаракатидан пушаймон бўлишлари учун Худога мурожаат қилиш кераклигини тушунишлари керак. Бу шунингдек, Худони англашга йўл очади ва ота-оналарга Худонинг севгиси ва раҳм-шафқатини ўргатиш имконини беради. Шунда болалар У билан янада чуқурроқ муносабатлар ўрнатишлари мумкин. Ота-оналар болаларнинг ўқитишдаги ҳаракатлари учун миннатдор бўлмайдилар, аксинча, улар инжиқлик ва ҳар қандай қаршиликка дуч келишлари мумкин. Шунга қарамай, тавба қилинганда вазиятни қатъият билан тушунтириш ва кўп меҳр кўрсатиш болаларда тавба қилиш ва нотўғри ишлардан сақланиш амалиётини мустаҳкамлайди. Кейинчалик, болалар катта бўлганда, агар улар бошқаларни хафа қилсалар ёки ёмонлик қилсалар, улар Худо олдида буни тузатиш учун нима қилиш кераклигини билишади.

БОЛАЛАРГА МУҲАММАД ﷺ ВА БОШҚА ПАЙҒАМБАРЛАР ҲАҚИДА ЎРГАТИШ

Ота-оналарга кичик китоблар кутубхонасига маблағ сарфлаш ва фарзандлари билан мунтазам равишда китоб ўқишни одат қилиш тавсия этилади. Улар Пайғамбарнинг ҳикояларини (жумладан, унинг ҳаёти, болалиги, феъл-атвори ва хабарлари), набиралари ва саҳобаларининг ҳикояларини ўқишлари ёки айтиб беришлари мумкин. Пайғамбарлик ҳикоялари болаларга пайғамбарлар оламига киришга, улар билан мустаҳкам алоқа ўрнатишга ва уларга намуна сифатида тақлид қилишга ёрдам беради. Бироқ, бу ҳикоялар болалар-

нинг ёш гуруҳига мослаштирилган бўлиши ва болалар боғлаши мумкин бўлган жиҳатларга қаратилган бўлиши керак. Ота-оналар уларга тарих давомида кучли эркаклар ва аёллар ва ахлоқий раҳбарлар ҳақидаги ҳикояларни ҳам ўқишлари мумкин. Болаларга Ислом цивилизацияси ютуқлари ҳақида ўргатинг. Болаларни музейларга олиб боринг ва уларга ислом санъати, унинг тарихи ва меъморчилиги билан танишишларига имкон беринг. Музейлар болалар учун тарихдан илҳом олишлари учун ажойиб жой бўлиб, уларда кўпинча ота-оналар фойдаланишлари мумкин бўлган болалар учун тадбирлар мавжуд. Мавзуга оид ажойиб Интернет манбалари ҳам мавжуд, масалан, *"1001 инвентионс"* мусулмонларнинг сўнгги минг йилдаги ютуқларини намойиш этади: ҳттп: //www. 1001 инвентионс. сом. Шунингдек, ота-оналарга *"1001 ихтиро: Дунёмиздаги мусулмон мероси"* китобининг нусхасига сармоя киритиш тавсия этилади. Ўқилиши осон, чиройли тасвирланган ушбу кўлланма ўқувчиларни минг йиллик илм-фан ва технология орқали ва ўрта аср кашфиётчилари ҳаётига олиб боради, уларнинг ажойиб ихтиролари бугунги дунёмизни яратишга ёрдам беради. Биз яшаётган дунёнинг ажойиб гўзаллигини кўрсатадиган аудио-визуал материалларни ўз ичига олган веб-сайтлар ва китоблар ДВД-лар ҳам йўл-йўриқнинг яна бир ажойиб манбаидир. Болаларга визуал жиҳатдан жозибали фильмлар, айниқса, яратилиш мўъжизаларини (масалан, асалари мўъжизаси) тасвирлайдиган фильмлар кўрсатилиши керак.

Бундан ташқари, болалар улғайган сари дунёвий дунёқарашнинг таъсири кучаяди уларнинг ўсиб бораётган виждонига чуқурроқ кириб боради. Эволюция назарияси каби мавзулар бўйича саволларга жавоб беришга тайёр бўлинг (бу ҳали ҳам нозик фан томонидан тасдиқланмаган назария). Болалар кенгроқ дунёга кирганларида заиф бўлиб қоладилар ва агар ота-оналар ўз эътиқодларини исломий ғоялар, билимларни аста-секин ёки онгсиз равишда ўзлаштириш жараёни орқали фильтрлаш учун қолдирсалар жуда содда бўлишади. Агар Худо ва Унинг ижоди ҳақидаги билимлар болаларга чуқур сингиб кетган бўлса, баъзи бир дунёвий баҳсларнинг софистикалари билан курашиш осон бўлади. Худо ва Унинг ижоди ҳақидаги билимлар болаларга чуқур сингдирилса, баъзи дунёвий нутқларнинг софистикаларини ҳал қилиш осон бўлади. Болалар ўзларининг дунёқарашини бузишга уринишларни четлаб ўтадиган ва эътиборсиз қолдирадиган ишончли ва мустаҳкам пойдеворга муҳтож.

БОЛАЛАРГА АДАБНИ ЎРГАТИШ

Исломнинг хулқ тушунчаси ахлоқ (адаб) тушунчасини ўз ичига олади. Болаларга “илтимос”, “раҳмат”, шунингдек, “ал-ҳамдулиллаҳ” (Аллоҳга ҳамд бўлсин), “ин шааллоҳ” (Аллоҳ хоҳласа), “ассалому алайкум” дейишни ўргатиш керак. Кўпинча, бу гўзал саломлашув "салом", ёки "хайр" га айланишига рухсат берилади. Болаларга тўғри овқатланиш ва ичиш, одобли кийим кийиш ва ижтимоий муҳитда ҳурмат билан ҳаракат қилиш одатларини ўргатиш керак.

Болалар ва уй муҳитини тоза, тартибли ва саранжом сақлаш муҳим, шунда улар бу одатларни ўзларига сингдирадилар. Уларни бузманг, баъзан, айниқса мазали таом берилганда, улар овқатни қадрлашни ўрганишлари учун чиройли кечки овқатдан бошқа оддий таомни тайёрлаш яхшироқдир. Болаларнинг тез-тез бўрттирилган мақтовлари ва ҳайратлари бемаънилик ёки такаббурликни келтириб чиқариши мумкин. Улар талаб қилган ҳар бир ўйинчоқни сотиб олиш шарт эмас, агар улар ҳақиқатан ҳам бирор нарсани хоҳлашса, кейин вақти-вақти билан уларга кичик ишларни бажариш орқали ишлашга рухсат беришлари мумкин. Қудратли Худо уларга яхшироқ нарсани бериши мумкинлигини эслатиб туриш керак. Муқобил ечимларни ишлаб чиқиш, масалан, улар хоҳлаган нарсага эга бўлмаганда, болаларни ҳақиқий дунёда уларни кутаётган воқеликка тайёрлайди ва улар ўрганган барча қадриятлар ва интизом уларга ҳаётлари давомида яхши хизмат қилади.

ФАРЗАНДЛАРИНГИЗГА БИРИНЧИ НАВБАТДА НИМАНИ АЙТИШ КЕРАК: УЛАР ХУДОНИ СЕВИШИНИМИ ЁКИ ХУДО УЛАРНИ СЕВИШИНИМИ?

Агар болаларга “Мен Худони севаман, У мени яратди, ерни, қуёшни ва ойни яратди” дейишга ўргатилса, уларга қандай тушунча берилади? Биринчидан, болаларда Худо ҳақидаги тушунчалар йўқ, чунки бу мавҳум ғоя, улар ҳали тушунмайдилар. Уларга ўзлари билмаган нарсани севиш ёки севмасликнинг нима аҳамияти бор? Бундан ташқари, болалар учун уларнинг мавжудлиги, шунингдек, уларнинг атрофидаги коинот ҳақиқатдир ҳайратланарли нарса эмас.

Аммо, агар масала тескари бўлса ва уларга “Худо сизни севади, сизни яратди ва коинотни сизларнинг роҳатланишингиз учун яратди” деб ўргатилса, улар ўзларини севадиган, уларга ва уларнинг бахтига ғамхўрлик қилувчи бу Зотнинг кимлигини интиқлик билан билишни хоҳлашади. Улар, албатта, бундай меҳрибон, ғамхўр мавжудот

билан муносабатда бўлишни ва У ҳақида кўпроқ ва кўпроқ билишни хоҳлашади.

Ибодат, ҳаёт ва Яратганнинг иродасига ихтиёрий бўйсуниш ўртасида мустаҳкам боғлиқлик мавжуд. Бизнинг яхши хулқ-атворимиз Уни рози қилиш истагига асосланиши керак, яъни эзгулик ва ҳақиқатнинг асосий манбаи бўлиши керак. Бунинг йўли – атрофимиздаги одамлар каби ҳаётимиз сифатини яхшилаш учун Унинг кўрсатмалари ва йўл-йўриқларига амал қилишдир.

Биз яхши, меҳнаткаш, ҳалол, фойдали ва бошқаларга ёрдам бериш орқали маънавиятимизни мустаҳкамлаймиз, шу билан Яратганга яқинлашамиз. Биз бошқаларга ёрдам бериш, ҳаёт, мулк ва шаън ҳуқуқларини ҳурмат қилиш орқали адолат, раҳм-шафқат ва эркинликни тарғиб қилиш, зулмдан қочиш ва зулмга қарши туриш орқали ўзимизга ёрдам берамиз. Бу курашларнинг барчаси Аллоҳни ва Унинг гўзал сифатларини доимий равишда англашни ва зикр қилишни талаб қилади. Диний урф-одатларга риоя қилиш ана шу огоҳликни ва Аллоҳ таолога бўлган муҳаббатимизни мустаҳкамлайди. Шундай қилиб, биз барака топамиз ва самимий ибодат қилувчи яхши ва тўғри ишларни қилишда муваффақият қозониш учун кучга эга бўламиз.

Болаларга ўргатинг:

Худо сизни севади.
У сизни яратди ва коинотни роҳатланишингиз учун яратди.

Улар, албатта, бундай меҳрибон, ғамхўр мавжудот билан муносабатда бўлишни ва У ҳақида кўпроқ ва кўпроқ билишни хоҳлашади.

Ўзлигингни бил: Араб таълимидаги муаммо

Илм олиш, эркинлик ва ижтиҳод (тадқиқот) учун баланд овозда ҳайқириқ бор. Бирлашган Миллатлар Ташкилотининг Инсон тараққиёти бўйича араб ҳисоботи (2009) замонавий араб дунёсида илмий тараққиёт ва тадқиқотлар нуқтаи назаридан ташвишли тенденцияни кўрсатади. Ҳозирги араблар ўзларининг бой маданий анъаналарини сақлаб қолишда ҳам бошқа халқлардан ортда қолмоқдалар. 1991-йил БМТ тадқиқоти шуни кўрсатдики, араб давлатлари дунёдаги энг паст нашр кўрсаткичларидан бирига эга. Европа етакчи бўлиб, араб мамлакатлари билан солиштирганда беш баравар кўп нашрлар ишлаб чиқаради.

Ҳисобот араб давлатлари ва дунёнинг қолган қисми ўртасидаги тафовут кучайиб бораётганини таъкидлайди. Авторитар араб давлатлари назоратга берилиб, ижодкорликни ва барча баҳс-мунозараларни бўғиб қўйди. "Хавфсизликнинг сохта масалалари, цензура ва жамоат ахлоқининг ўзини ўзи белгилаган назоратчиларининг гарови бўлган эркинликлар рад этилади. Бу инкорнинг биринчи қурбонлари ижодкорлик, ташаббускорлик, янгилик ва билимдир".

(Экономист, 2003)

Ота-оналар ўз ролларини ҳукуматларга топшириб, болалар олдидаги масъулиятни четлаб ўтмасликлари керак. Ота-оналар ўз фарзандларига намуна ва бошланғич ўқитувчи сифатида қийинчиликларга қарши туришлари ва жамиятни ўзгартиришга қаратилган ҳар қандай ҳаракатда асосий омил бўлишлари керак. Ота-оналар самарали ислоҳотлар жараёнининг "олов калити" дир, ҳайдовчилар нима қилишни ва қандай қилишни ўргатадиган интеллектуал ислоҳотчилар ва ўқитувчилардир. Агар ота-оналар ишонч ҳосил қилсалар, улар талаб қилинадиган нарсани иштиёқ билан бажарадилар. Улар ўз фарзандларига кенг қамровли ахлоқий таъсир кўрсатадилар ва келажак авлодларнинг характерини шакллантиришлари мумкин.

АМАЛИЙ МАШҒУЛОТЛАР 21-25

21-Машғулот:

Япония ва Германия тараққиёти ва мусулмон мамлакатларидаги қолоқлик.

3 жуфтлик гуруҳи билан норасмий учрашувда қуйидаги саволларни муҳокама қилинг:

Нега кўп мусулмон давлатлари ривожланмади, иккинчи жаҳон урушида қириб ташланган Япония ва Германия эса ҳозир дунёнинг етакчи давлатлари қаторида?

Нега баъзи мусулмон мамлакатлари ахлатни ҳануз дарёларга ташлайди, таълим тизими ёмон, хом ашёни арзонга экспорт қилади ва уларни фақат ўта қиммат ишлаб чиқарилган маҳсулотлар сифатида қайтариб олади? Мисол учун, бир тонна темир жавҳари 2000 долларга экспорт қилиниб, кейин миллионлаб долларга компьютер ва электрон жиҳозлар сифатида сотиб олинади.

Нима учун Қуръонда ўқишга (иқрў) буюрилганига қарамай, мусулмон дунёси саводсизликнинг энг юқори даражасига эга?

22-Машғулот:

Болалар ва уларнинг яратувчиси ўртасидаги алоқани эрта ўрнатиш.

Гарчи беш вақт намоз бизга Худони мунтазам равишда эслатиб турса-да, биз уларни бажараётганда Яратган билан боғланишимиз керак бўлган бошқа кўплаб тадбирлар мавжуд. Болаларни доимий равишда Яратганни зикр қилишга ўргатиш керак. Уларга Пайғамбаримиз (соллаллоҳу алайҳи ва саллам) қилган қуйидаги дуоларни – уйғонганидан то уйқуга қадар ёд олишга ўргатиш самарали усуллардандир. Улар кўп вақт талаб қилмайди ва улар бизнинг руҳий ҳолатимизни яхшилайди ва ҳаракатларимизни тўғри йўналишга йўналтиради (айниқса, овқатланишни бошлаганимизда ва тугатганимизда). Ҳар ҳафтада бир ёки иккита нарсани танланг, кейингисига ўтишдан олдин тўғри ўқилишига ишонч ҳосил қилинг ва уларнинг маъносини болаларингизга тушунтиринг.

(Агар араб тилини ўқиш қийин бўлса, уларни она тилингизда ёки инглиз тилида айтишингиз мумкин).

Уйғонганда: *Бизни ўлимдан кейин тирилтирган Аллоҳга ҳамдлар бўлсин ва тирилишимиз Уникидир.*

Тонг нурини кўрганда: *Биз эрталаб уйғондик ва бутун олам шоҳлиги Худога тегишли. Аллоҳга ҳамду санолар бўлсин.*

Кўзгу олдида турганда: *Яратганимни мукаммал қилган зотга ҳамдлар бўлсин. Эй Роббим, суратимни мукаммал қилганинг каби одобимни ҳам мукаммал қил.*

Кийинаётганда: *Авратимни беркитиш ва ҳаётимни зийнатлаш учун мени кийинтирган Аллоҳга ҳамдлар бўлсин.*

Масжидга кирганда: *Аллоҳим, менга раҳмат эшикларингни очгин ва илминг хазинасини менга бергин.*

Овқатланаётганда: *Бизни тўйдирган, чанқоғимизни қондирган ва мусулмон қилган зотга ҳамдлар бўлсин.*

Сув ичганда: *Бизнинг гуноҳларимиз туфайли сувни аччиқ ва шўр эмас, раҳмати билан ширин қилган Аллоҳга ҳамдлар бўлсин.*

Ҳаммомга кирганда: *Лаънатланган шайтондан Аллоҳдан паноҳ тилайман. Аллоҳим, сендан кир ва ифлосликдан паноҳ тилайман.*

Ҳаммомдан чиққанда: *Аллоҳим, мени кечиргин. Мени балодан қутқарган ва соғлик ато этган Аллоҳга ҳамдлар бўлсин.*

Уйдан чиқаётганда: *Аллоҳнинг номи билан, Унга таваккал қилдим. Мен Унга ҳидоят қилишдан ёки йўлдан оздирилишдан паноҳ сўрайман.*

Уйга кираётганда: *Аллоҳнинг номи билан кирамиз, Унинг номи билан чиқамиз ва Унга таваккал қиламиз.*

23-Машғулот:
Худонинг инъомлари ва неъматларини қадрлаш

Ушбу расмий илтижолар руҳида (юқорида) болалардан Қодир Тангрига ўз тилларида шахсий сўровларини айтишлари ва кейин уларни ота-оналари билан муҳокама қилишлари сўралади.

24-Машғулот:
Муаммоларни кўриб чиқиш.

Битта болага ушбу ҳақиқий воқеани овоз чиқариб ўқишини айтинг ва ўз тажрибангизни қўшиб муҳокама қилинг. Худодан энг кичик нарсалар учун миннатдорчилик қаноатга олиб келади, бу бизни ҳасад, аччиқ ва ғамгин ҳис қилишдан тўхтатади. Бу бахтнинг сири ва ташвишнинг давосидир.

Мен жиддий муаммоларга дуч келган ёш аёлни билардим. Унинг ота-онаси ажрашган, у тўла вақтли иш билан шуғулланар, касал онага қараган ва молиявий муаммоларга дуч келган экан. Бироқ, унинг ҳаётга муносабати қувноқ эди: "Агар эрталаб уйғониб, оёққа тура олсам, менда ҳаммаси яхши!"

Бошқача қилиб айтганда, сизда бор нарсага эътибор қаратинг ва ҳаётдаги энг яхши натижага интилинг. Қуйидаги ҳадис бу буюк муносабатни ифодалайди:

Расулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи васаллам:

“Кимки ўз қавми ичида хотиржам, жисмонан соғлом ва кунлик ризқ-рўзаги етарли бўлса, у учун бутун дунё йиғилгандек бўлади”, – дедилар.

(Термизий ва ибн Можа)

25-Машғулот:
Болаларга ўргатиш учун етти тушунча.

Болага қуйидаги ҳадисни ўқитинг, сўнгра ҳар бир тамойил ҳақида ўйланг ва уни ҳақиқий тажрибалар билан боғланг.

"Етти киши борки, Аллоҳ таоло Ўз соясидан бошқа соя бўлмаган кунда уларни ўз сояси билан қоплайди: адолатли ҳукмдор, Аллоҳга ибодат қилиб

улғайган ёш, масжиддан чиққач, қайтиб келгунига қадар қалби унга боғлан-ган киши, Аллоҳ учун бир-бирини севиб, шу учун учрашиб, ажрашган икки киши, ёлғиз қолганда Аллоҳни эслаб, кўзлари ёшга тўлган одам, юксак мавқели ва мавқега эга бўлган зотнинг яқинлашувини рад этувчи, "Аллоҳдан қўрқаман", деган гўзал аёл ва садақа бериб, ўнг қўли нима бераётганини чап қўли билмаслиги учун садақасини яширувчи эркак".

(Ал-Бухорий ва Муслим)

БЕШИНЧИ БОБ

Умумий тузоқлар ва муаммоларни ҳал қилиш

КИРИШ

Сўнгги бир неча бобларда биз яхши, кенг қамровли ота-оналар режасининг ахлоқини етказдик ва уни амалга оширишнинг баъзи асосий чора-тадбирларини белгилаб олдик. Биз, шунингдек, инсоннинг табиий тарбиявий инстинктларини режа билан биргаликда, яхши болаларни тарбиялашда қўлланма сифатида қўллаш муҳимлигини таъкидладик. Бизнинг ёндашувимизетарлича мослашувчан бўлиб, ота-оналарга ўз пойдеворини яратиш ва оилаларини тарбиялашда ўз танловларини қилиш имконини беради, умумий мақсад тақводор, масъулиятли ва ижтимоий қобилиятли болаларни тарбиялашдир. Биз, шунингдек, яхши фарзанд тарбиялаш ўзимизнинг хотиржамлигимиз ва бахтли уй ҳаётимиздан кўра кенгроқ оқибатларга олиб келишини таъкидладик, у жамият ва цивилизациянинг асосий қурилиш блокидир. Бироқ, яхши режа бола тарбияси билан боғлиқ қийин вазифани анча осонлаштирса-да, агар у ота-оналикдаги баъзи мумкин бўлган қийинчиликлар ва тузоқлардан ўтишга ёрдам бермаса, у тўлиқ эмас. Бу бобда биз ушбу қийинчиликларнинг баъзиларига эътибор қаратамиз ва баъзи умумий ақлли ечимларни тақдим этамиз. Аввал биз баъзи асосий муаммоларни кўриб чиқамиз, сўнгра кейинги бобда баъзи асосий тузоқларни кўриб чиқамиз. Гарчи биз бу жиҳатларга тўхталиб ўтган бўлсак-да, уларни яхлит бир бутун сифатида кўриш ота-оналарга ўзлари ҳам, фарзанди ҳам яшаётган дунё ва улар дуч келадиган баъзи қийин муаммолар ҳақида кўпроқ хабардор бўлишга ёрдам беради.

Ота-оналар олдида турган асосий муаммолар

Яхши тарбияни қандай амалга оширишни билмасангиз осон,
лекин билсангиз жуда қийин.

Болалар:
Ота-онамиз бизни ЖИННИ ҚИЛМОҚДА!

Ота-оналар айтадилар:
Фарзандларимиз бизни ЖИННИ ҚИЛМОҚДА!

Бир-бирингизга бақиришни ТЎХТАТИНГ!

Муаммоларни англаб етинг.

Муаммоларни таҳлил қилинг ва
биргаликда ҳал қилинг: Сабр билан!

Ҳаёт – бу бир қатор қийин синовлардан иборат ва болаларни тарбиялаш энг қийинлардан биридир. Шунга қарамай, ушбу синовдан ўтганлик учун мукофот бебаҳодир. Ота-оналар олдида турган вазифани ортиқча баҳоламаслик ёки камситмаслик учун улар олдида турган қийинчиликларнинг ҳақиқий кўламини билиш фойдалидир. Агар улар ота-оналикни жуда осон деб ҳисобласалар, улар ўзларини бунга тайёрлашга эҳтиёж сезмайдилар. Агар улар буни жуда қийин деб ҳисобласа, улар умидсизликка тушиб, таслим бўлишлари мумкин. Биз қийинчиликларни аниқлаймиз ва умид қиламизки, ота-оналар курашда ёлғиз эмасликларини аниқлаш учун бироз енгиллик ва қониқишни бошдан кечирадилар. Ушбу қийинчиликларни бошқа ота-оналар билан муҳокама қилиш янада бойитади ва кўплаб ота-оналар уларнинг умумийлигидан ҳайратда қолишади.

Ота-оналар дуч келадиган кўплаб қийинчиликларга мисоллар:

Тажрибанинг етишмаслиги

Биринчи бола дунёга келиши бу катта қийинчилик. Ҳеч бир ота-она кўп ҳолатларда нима қилишни билмайди. Гарчи улар баъзи назарияларни ўрганган бўлсалар ҳам, амалий тажрибага эга эмаслар. Бошқа ота-оналардан маслаҳат сўраш катта ёрдам бериши мумкин. Бу назоратчиларсиз иш жойида ўқитишдир.

Қулоқ орқали тарбия, том маънода!

Илгари онангиз сизни қулоғингиздан тортганда, болага йўл-йўриқ кўрсатиш оддий масала эди.

Ёшимиз улғайган сари шуни англаб етишимиз керакки, буюк ота бўлиш фарзандларимизга фақат овқат ва бошпана бериш эмас.

Кундалик босимлар

Ота-оналар кўпинча жинс асосидаги меҳнат тақсимоти натижасида босим остида қолишади. Кўпгина оналар кунни уйда ўтказишади, оталар эса уйдан ташқарида ишлайди. Кечқурун оналар кўчага чиқишни яхши кўрадилар, оталар эса уйда қолишни афзал кўрадилар. Агар ота-оналар бир-бирига ҳамдард бўлмаса, бу келишмовчиликка олиб келиши мумкин.

Оталик фақат моддий эҳтиёжларни таъминлаш эмас.

Ёшимиз улғайган сари шуни англаб етишимиз керакки, буюк ота бўлиш фарзандларимизга фақат овқат ва бошпана бериш эмас.

Кундалик иш: ота-оналик 24/7 иш эканлигини қабул қилиш

Фарзанд тарбияси учун муайян белгилаб қўйилган иш соатлари йўқ ва биз ота-она вазифаси кунига йигирма тўрт соат, ҳафтада етти кун ва йилига эллик икки ҳафта эканлигини қабул қилишимиз ва таътил ҳам йўқлигини тан олишимиз керак. Фарзандлар билан "ажралиш" деган нарса йўқ. Ота-она бўлганидан кейин, инсон умрининг охиригача мажбурият олади ва бунга ҳеч нарса тўсқинлик қилмаслиги керак.

Қайси бири қийин: Ота бўлиш ёки Америка Қўшма Штатларини бошқариш?

"Мен иккисидан бирини қила оламан, мен АҚШ президенти бўлишим мумкин ёки қизим Элисни назорат қила оламан. Лекин мен иккаласини ҳам қила олмайман".

Теодор Рузвелт
(1858-1919), АҚШ президенти
(Портер ва Сервантес, 2007)

"Мен битта буйруқ берсам миллионлаб одамлар бўйсунади... лекин мен учта қизимни ўз вақтида нонушта қилишга мажбур қила олмайман".

Британия зобити Вавел
(1883-1950)

Ота-оналик – саботли вазифа

Бола туғилгандан сўнг, ота-оналикни кечиктириб, қайта режалаштириб ёки эътиборсиз қолдириб бўлмайди. Болаларнинг ўз биологик соатлари бор ва ота-оналар уларнинг ривожланишини тушунишлари керак. Ота-оналар боланинг ўсишини секинлаштира олмайди ва уни тезлаштира ҳам олишмайди. Агар улар бу жараёнга аралашишга ҳаракат қилсалар, уларнинг қўлларида ноҳуш холатлар юзага келади. Дунё шошяпти, лекин болалар шошмайди. Табиатнинг тезлигини қабул қилиш оқилона ва унинг сири сабр-тоқатда.

Ота-оналик – бу вақт, куч ва пулнинг узоқ муддатли "сармояси"

Фарзанд тарбияси секин ва мураккаб жараёндир. Ота-оналар фарзандининг солиҳ ёки ахлоқсиз эканлигини билишлари учун йиллар керак бўлиши мумкин.

Ота-оналар фарзандларига таъсир қилувчилардан бири холос

Ота-оналар ўз фарзандлари ўсиб бораётган доимий ўзгарувчан дунёдан хабардор бўлишлари керак. Масалан, технологиянинг ривожланиши (телевидение, интернет, мобил телефонлар, онлайн чат хоналари, рақамли мусиқа, ДВД ва компьютер ўйинлари

кўринишида) тобора кўпроқ муаммоларни келтириб чиқарди. Кино ва эстрада юлдузларини мақташ қўзиқорин каби кўпайди. Болалар бирон бир қурилмага уланмаган бўлса ҳам, бир нечта чалғитадиган нарсалар қуршовидалар. Ота-оналар ўз фарзандларини тарбиялашда тўлиқ эркин эмас ва телевизордаги актёрлар, интернет ва тенгдошлар билан рақобатга дуч келишади. Гарчи ота-оналар кўпинча ўз фарзандларининг қандай бўлишида айбдор бўлишса-да, улар боланинг ривожланишига таъсир қилувчи кўплаб омиллардан бири ҳолослар. Ибратли (ижтимоий) нуқтаи назардан, яхши ниятли ва содиқ ота-оналар ҳали ҳам интернетни камроқ ифлос, кўча тўдаларини камроқ зўравон ва оммавий ахборот воситаларини камроқ қўпол қила олмайди.

Гарчи ота-оналар биринчи муҳим таъсир бўлса-да, тенгдошларнинг таъсири болалар ўсиб улғайган сари муҳимроқ бўлиб қолади ва улар ўзгача бўлиб қоладилар. Бу вақт давомида болалар ўз дўстларининг қадриятлари ва хатти-ҳаракатларини акс эттириши мумкин. Ўсмирлар кўпинча тенгдошлари билан боғланиб қолишади ва ўзларини ота-оналаридан узоқлаштиришлари мумкин. Опа-сингиллар ва ака-укалар ҳам бир-бирининг ривожланишига муҳим ва баъзида доимий таъсир кўрсатади, улар бир-бири учун ижтимоий ойна ва моделлар (ёшга қараб). Улар, шунингдек, рақобат ва ҳасад манбалари бўлиши мумкин. Атроф-муҳит ўзгарувчанлиги географик жойлашуви, оила катталиги, оиланинг ижтимоий тоифаси, ҳукмрон дин ва ирқий муносабатлар кабилар ҳам болаларга ўз таъсирини ўтказмай қолмайди.

Чақалоқлар гапира олмайдилар

Ҳайвонлар билан мулоқот қилиш қанчалик қийинлигини тасаввур қилинг, кейин эса чақалоқлар ҳақида ўйланг. Улар тўлиқ гапиришга қодир эмаслар, шунинг учун уларнинг эҳтиёжларини, ҳис-туйғуларини ва фикрларини билиш қийин. Биз тўғри тахмин қилишимиз керак. Бола кичкина катталар эмас, катталар эса катта чақалоқ эмас. Бизнинг маслаҳатимиз чақалоқларга Қуръон ўқиб беришдир, чунки чақалоқлар гапиришдан олдин сўзларни эслаб қолишади.

Тасаввур қилиб бўлмайдиган идрок!

Мен ўн тўрт ёшда бўлганимда, отам шу қадар жоҳил эдики, унинг ёнида бўлишига чидай олмадим. Аммо йигирма бир ёшга тўлганимда, унинг етти йил ичида қанчалик кўп нарса ўргатганига ҳайрон бўлдим.

МАРК ТВЕН

Аҳа! Энди биламан...

Болалар 40 ёшга тўлгунга қадар ота-оналарига қарши чиқадилар, кейин улар тўсатдан ота-оналари каби бўлиб қоладилар – бу эса тизимни сақлаб қолади.

КВЕНТИН КРУ,
АМЕРИКАЛИК ЁЗУВЧИ

Болаларнинг идроки ўзгаради

Мен фаразндимни менинг ёшлигимни ярмича ажойиб бўлишини хоҳлагандим, ҳозир у ўсмир сифатида мени ҳолатимнинг ярмича аҳқом бўлишимни истайди.

РЕБЕККА РИЧАРДС
(БРОВН, 1994)

Ота-оналик ўз вақтида бурчдир

“Биз кўп хатолар ва кўп айблар учун айбдормиз, лекин бизнинг энг ёмон жиноятимиз болаларни беэътибор ташлаб кетганимиз, ҳаёт булоғини эътиборсиз қолдирганимиздир. Бизга керак бўлган кўп нарсалар кутиб туриши мумкин. Лекин бола кутиб тура олмайди. Айни пайтда унинг суяклари шаклланаётган, қони ҳосил бўлаётган ва ақли ривожланаётган пайт. Унга биз эртага дея олмаймиз. У бугун бўлиши керак”.

Г. МИСТРАЛ,
НОБЕЛЬ МУКОФОТИ СОВРИНДОРИ, ЧИЛИ, 1986-ЙИЛ

Фарзанд тарбияси кўп тармоқлидир

Фарзанд тарбиялаш мураккаб кўникмалар тўпламини талаб қилади (уларнинг кўпчилиги биз билмаймиз). Ота-оналик психология, социология, иқтисод, тиббиёт, биология, менежмент ва санъат каби бир қанча мутахассисликларни ўз ичига олади, чунки бу ҳам санъат ҳам фанга таянади. Атрофимиздаги дунё ўзгариб, бизнинг йўналишимизга янада мураккаб муаммоларни келтириб чиқарар экан, яхши фарзанд тарбияси кўпроқ талаб қилинади. Энг юқори даражага эга бўлиш (фан ёки санъат соҳасида) бахтли ва фаровон оилани яратишда муҳим аҳамиятга эга эмас. Мулоқот яхши ва самарали тарбиянинг муҳим таркибий қисми бўлиб қолмоқда.

Ота ва она бир жамоа сифатида ҳаракат қилиши керак

Жамоада ишлаш осон эмас, бу ота-оналар учун катта қийинчиликлар туғдиради. Биргаликда ишлаш учун турмуш ўртоқлар бир-бирига мос келиши керак. Сиз танлаган турмуш ўртоғингиз нафақат хотин ёки эр, балки келажакдаги она ёки отадир. Кўпчилигимиз турмуш қуришдан олдин шундай деб ўйлаймизми? Жамоа бўлиб ишлаш севги ва самимийликдан кўра кўпроқ нарсани: билим, кўникма ва тўғри муносабатни талаб қилади. Ҳар бир нарса нотўғри бўлганида, ота-оналар бир-бирини муаммога сабаб бўлган ёки етарлича иш қилмаган-

ликда айблаб, айблаш ўйинини ўйнамасликлари муҳимдир. Уларнинг ўғли ёки қизи доимо ўзгариб тураді ва болаликдан катталикка муваффақиятли ўтиш иккала ота-она ўртасида катта ҳамкорликни талаб қилади.

Фарзанд тарбияси – бу ресурсларни яхши бошқаришни талаб қиладиган маҳорат

Оила молиясига ғамхўрлик қилиш учун бухгалтерни, таълимга ғамхўрлик қилиш учун репетиторни ва соғлиқни сақлаш масалаларини ҳал қилиш учун ҳамширани ёллаш мумкин. Бироқ, оилани бошқариш вазифасини бошқа шахсга топшириш мумкин эмас, агар ота-она оилани бошқара олмаса, бошқа ҳеч ким бу ишни қила олмайди. Оила бошқаруви ота-оналардан севги, меҳр, вақт ва эътиборни ажратишни талаб қилади. Бу тарбиянинг ажралмас қисми бўлиб, буни ота-оналар ўзлари қилишлари керак. Совет Россиясидаги марксистик тажрибаларни кўриб чиқиш кифоя, уларда ота-она ёки оила аъзоларидан бошқа одамлар ота-оналик вазифасини ўз зиммаларига олишган. Худди шу нарсани илгари Грециядаги спарталиклар синаб кўришган. Натижада ташвишланган болалар учун катта муваффақиятсизлик юзага келган. Вақт ва ресурсларни тўғри бошқариш тўлиқ бўлмаган оилалар учун янада муҳимроқ бўлиб қолади, улар икки ота-онага қараганда кўпроқ вақт талаб қилувчи кун тартибини ўтказиши керак.

Болаларнинг ота-оналарини идрок қилишлари ота-оналар ниятига зид бўлиши мумкин

Болалар ота-оналарининг ёрдамини аралашиш, уларнинг ташвиш ва муҳаббатини ёш бола сифатида кўриш, уларга маслаҳатларини эса бошлиқлик деб талқин қилишлари мумкин. Ҳақиқат муҳим бўлса-да, болалар учун идрок ҳақиқатга айланади. Шунинг учун болалардан уларнинг фикрлари, ҳис-туйғулари ва реакциялари ҳақида сўраш муҳимдир. Болалардан: "Сиз учун қилган ишим сизга ёқдими?" деб сўраш мақсадга мувофиқ бўлади.

Болаларга нима ва қачон айтишни билинг

Катталар ва болалар бир ҳикоядан турли хил сабоқлар олишлари мумкин. Бундан ташқари, ота-оналарнинг фарзандларининг соддалиги ва бефарқлигидан фойдаланиб, ота-онанинг ҳаётини осонлаштирадиган натижага эришиши кўп кўзга ташланади. Масалан, болалар анор еяётганида баъзи ота-оналар анорнинг ҳар битта донасини ҳам қолдирмасдан ейишни буюрадилар (кейинчалик доғларини тозалаб олиш қийин бўлганлиги учун). Бироқ, фактларга риоя қилиш ва болаларнинг тўлиқ ҳамкорлигини таъминлаш ўрнига, баъзи ота-оналар юзаки воситаларга мурожаат қилишади. Улар болаларга ҳар бир анорда жаннатдан ўзига хос уруғ борлигини айтадилар (шунда болалар муборак анорнинг ўзига хос

совғасини ўтказиб юбормаслик учун ҳар бир уруғни иштиёқ билан ейишади). Худди шундай, кўплаб уйларда гуруч тозаланади ва ювилади. Бу жараёнда ҳеч қандай гуруч исроф қилинмаслиги учун оналар қизларига гуручни исроф қилмаслик учун жуда эҳтиёт бўлишларини айтишарди, чунки уларнинг орасида жаннатдан бир алоҳида дон бор эди.

Бу ота-оналар ўзлари учун вақт ва пулни тежаш, шунингдек, болаларни тартиб-интизом, поклик ва масъулиятга ўргатиш учун фойдаланадиган фойдали ва ақлли усуллардир. Бироқ, ота-оналар болаларга ақл-идрок ёшига етганидан сўнг, бу афсоналардан бошқа нарса эмаслигини тушунтиришга эҳтиёт бўлишлари керак, бу уларнинг онгини ҳар қандай хурофотдан тозалайди. Болалар учун кенг тарқалган афсона – бу Рождество вақтида пайдо бўлган ва болаларга совғалар берадиган Санта Клаус ҳақидаги афсонадир. Агар болалар Санта Клаус Худодан муҳимроқ экан деб ишонишса, бу зарарли.

Болаларга беихтиёр нотўғри тушунчаларни сингдириш

Баъзи яхши ниятли ота-оналар қуйидаги воқеаларни тасвирлаб беришади:

1-воқеа: Салим болалар боғчасида ҳаммомга киришдан бош тортганида, ўқитувчи ундан сабабини сўради. У айтди: "Ота-онам менга ҳожатхоналарда жинлар ва шайтонлар яшашини айтишди. Мен улар билан ёлғиз қолишдан қўрқаман".

2-ҳодиса: Ҳамид исмли ёш бола ҳайратда қолди. Унга фаришталар ҳожатхонага кирмаслигини, лекин икки фаришта унинг барча ишларини ёзиб олиш учун доимо унинг елкасига қараб туриши айтилган эди. Демак икки фаришта у билан бирга ҳаммомга кирадими?! У буни тушуна олмади!

Баъзи ота-оналар болаларга нима учун чўчқа гўшти тақиқланганлиги ҳақида нотўғри тушунтириш беришади. Болалар чўчқалардан нафратланиш ва шафқатсизлик билан муно-

ФАРЗАНДИНГИЗГА НИМАНИ ВА ҚАЧОН АЙТИШ КЕРАК?

Бу ҳикоя қайси ёшга мос келади? Арслон, бўри ва тулкилар сигир, эчки ва қуённи овлаганлар. Арслон бўрига: "Ўлжани бўлинг", – деди. Бўри: "Сигир сизга, эчки менга, қуён эса тулкига", – деди. Арслон бўрининг устига ташланди, уни ўлдирди. Кейин шер тулкига ўгирилиб: "Ўлжани қандай тақсимлайсиз?" Тулки жавоб берди: "Нонуштага қуён, тушликка эчки, кечки овқатга сигир". Арслон тулкидан сўради: "Бундай ҳикматни қаердан ўргандинг?" Тулки: "Бўрининг эзилган бошидан", – деди. Болаларга бундай эртак айтилса, улар қўрқувни, қўрқоқликни, иккиюзламачиликни ўрганадилар. Аммо, агар у катталарга айтилса, улар қандай қилиб эҳтиёткор бўлишни ўрганадилар. Ҳикояларни айтиб бериш ва болага сабоқ беришда ёш жуда муҳим.

сабатда бўлиш кераклигини англаб етган ҳолда улғайишади. Ота-оналар барча ҳайвонлар Худонинг гўзал ижоди эканлигини, лекин баъзилари овқатланиш учун яхши эмас эканлигини тушунтира олмайдилар. Ҳамма ҳайвонлар яхши мақсад учун яратилган ва биз ҳайвонларга меҳрибон бўлишимиз керак.

Баъзи ҳаддан ташқари ғайратли ва яхши ниятли ота-оналар хатога йўл қўйган одамлардан нафратланиш ҳақидаги нотўғри тушунча беришади. Улар ёмон ҳаракат ва ёмон одам ўртасидаги фарқни кўрмайдилар. Шунинг учун улар чекувчини ҳам, чекишни ҳам бирдек ёмон кўрадилар. Бу болаларнинг инсонларни севиш ва хатоларини тузатишга ҳаракат қилиш ўрнига улардан нафратланишига сабаб бўлади. Натижада, болалар ўзларини бошқалардан устун деб ўйлашлари ва мағрур бўлишлари мумкин.

Ўзининг ижобий образини яратишдаги муаммолар

Мода журналлари, Голливуд ва жозибали эстрада юлдузлари томонидан тарғиб қилинадиган гўзал тана ҳақидаги афсоналар билан қуршалган болалар (айниқса, ўсмир қизлар) овқатланишнинг бузилиши ёки бўяниш ва кийим-кечакка бўлган беҳуда иштиёқ тузоғига осонгина тушиб қолишлари мумкин. Ташқи кўриниш билан боғлиқ бу ҳаддан ташқари ташвиш тижорат оммавий ахборот воситалари томонидан қўзғатилган, уларнинг фикрича "нозик" гўзал демакдир.

Болалар учун бегуноҳ болаликдан катталар ҳаётига тақлид қилишга ўтиш ёшроқ ёшда ва комиллик идеалини амалга оширмасликнинг барча ишончсизликлари билан бирга келади. Бу ўз фарзандларининг болалигидан завқланишларини хоҳлайдиган ота-оналарга катта юк бўлади. Шунинг учун соғлом ахлоқий қадриятлар, ишонч ва яхши хулқ-атворни сингдиришнинг аҳамияти тобора муҳим аҳамият касб этмоқда. Ота-оналар истеъмолчилик туфайли болаларнинг бузилиши ва эрта жинсий алоқада бўлишидан хабардор бўлишлари керак. (Уилямс, 2002) Болаларнинг қониқиш ҳисси оммавий ахборот воситалари томонидан қўллаб-қувватланадиган ёлғон манбалардан (яъни, пул, куч ва шон-шуҳрат) эмас, балки жамиятга боғлиқлик, мулоқот ва оилавий ришталардан келиб чиқиши керак.

МУҚАДДАС КИТОБДА МУСОДАН ФАРЗАНД ТАРБИЯСИГА ОИД САБОҚЛАР: МУСО НИМА ДЕМОҚЧИ.

Эшитинг, эй Исроил, Эгамиз Аллоҳимиздир, Эгамиз ягонадир.

(Қонунлар, 6: 4)

1-Дарс: Тўғри устуворликларни белгиланг! Ота-оналар фарзандларига устуворликларни белгилашни қандай ўргатишади? Агар нима муҳимлигини билмасак, нима билишимиз муҳим эмас. Агар биз ягона (Худо)ни унутсак, биз бевосита қулга айланамиз.

Эгангиз Худони бутун қалбингиз билан, бутун кўнглингиз билан ва бутун кучингиз билан севинг.

(Қонунлар, 6:5)

2-Дарс: Ўзаро муносабатлар қоидалардан муҳимроқдир. Қоидалар қоидаси: Бир нечта, муҳим, тегишли, оддий ва ўзгартирувчи қоидаларни ажратиб кўрсатиш. Қоидалар ёмон эмас, лекин улар хатти-ҳаракатларни ичкаридан эмас, балки ташқаридан ўзгартирадилар. Бироқ, севги инсоннинг қалбини ва ниятларини ўзгартиради.

Бугун мен сенга буюраётган бу сўзлар қалбингда қолади.

(Қонунлар, 6:6)

3-Дарс: Муқаддас оятларни қалбингизга жо қилинг. Ота-оналар Яратганнинг бу сўзларини ўз фарзандларига сингдиришдан аввал ўзлари қабул қилишлари муҳим. Бу сўзлар болаларнинг бир қисми бўлишидан олдин ота-оналарнинг бир қисми бўлиши керак. Ота-оналар ўзларида йўқ нарсаларни фарзандларига бера олмайдилар, шунинг учун улар ваъз қилган нарсаларини амалда қўллашлари керак. Агар бу нарсаларни уйда қўллай олмасалар, кўчада қўллашга ҳаракат қилмасликлари мақул.

Фарзандларингизга уларни қунт билан ўргатинг.

(Қонунлар, 6:7)

4-Дарс: Вақтнинг миқдори эмас, балки сифати муҳим. Ота-оналар "ўргатиш мумкин бўлган лаҳзаларни" кутиб олишлари ва бу лаҳзалар келмаса, уларни режалаштиришлари керак. Ота-оналар ўз фарзандларига ҳамма нарсани беришга мойил бўлиб, улар учун энг зарур бўлган нарса вақтдир. Бизнинг жамиятимиз оилага эмас, меҳнатга йўналтирилган. Муаммо бизнинг режа-

ларимизни биринчи ўринга қўйиш эмас, балки устуворликларимизни режалаштиришдир.

> ***Уйингизда ўтирганингизда, йўлда кетаётганингизда, ётганингизда ва турганингизда улар ҳақида гапиринг.***
>
> ***(Қонунлар, 6:7)***

5-Дарс: Эсда тутиш керак бўлган нарса такрорлашга арзийди. Ота-оналар сўзма-сўз айтишлари, таъкидлашлари, такрорлашлари ва қадриятларни ифода этишлари керак. Аниқ, қисқа ва содда бўлинг. Кўрсатинг ва айтинг: Ота-оналар фарзандларини қариндошлари, раҳбарлари, Конгресс аъзолари, пасторлар, имомлар ва улар ўргатаётган қадриятларни ўзида мужассам этган меҳмонлар билан таништиришлари мумкин.

ХУЛОСА

Бироқ, барча қийинчиликларга қарамай, фарзанд тарбияси иккала ота-она учун ҳам ёқимли, бажариладиган ва ўзига хос мукофотларга тўла. Қийинчиликлар жуда кўп (тенгдошларнинг ёмон таъсири, оммавий ахборот воситаларида жинсий алоқа, нотўғри мулоқот ва нотўғри бошқарув). Нотўғри тушунчалар, тузоқлар ва афсоналар жуда кўп. (кейинги бобда кўриб чиқамиз)

АМАЛИЙ МАШҒУЛОТЛАР 26

26-Машғулот:

Муҳим тушунчаларни етказиш.

Фарзандларингизга қуйидагиларни тушунтиринг (ўзингиздан мисоллар келтиринг):

Нима муҳимлигини (устуворликларни) билмасангиз, нима билишингиз муҳим эмас.

Муаммо бизнинг режаларимизни биринчи ўринга қўйиш эмас, балки устуворликларимизни режалаштиришдир.

Бошқаларга меҳр беришингиз учун юрагингизни Раббийнинг севгиси билан тўлдиринг. Сиз ўзингизда йўқ нарсани бошқаларга бера олмайсиз.

Ота-оналар учун: Ваъз қилаётганингизни амалда бажаринг. Бир расм минг сўзга арзийди. Амалий мисол расмдан минг марта яхшироқ.

ОЛТИНЧИ БОБ

Қочиш керак бўлган кенг тарқалган нотўғри тушунчалар ва тузоқлар

КИРИШ

Олдинги бобда биз яхши фарзанд тарбиялаш ота-онанинг хотиржамлиги ва бахтли уй ҳаётидан кўра кенгроқ оқибатларга олиб келишини таъкидлаган эдик, у жамият ва цивилизациянинг асосий қурилиш блокидир. Биз мақсадларнинг муҳимлигини ва ота-оналар билиши керак бўлган баъзи асосий муаммоларни батафсил баён қилдик. Ушбу бобда биз ота-оналарнинг самарали тарбияси ҳақидаги баъзи кенг тарқалган тахминларни рад этишга, ота-оналар дуч келадиган баъзи тузоқларни таъкидлашга ва улардан қандай қочиш кераклигини кўрсатишга эътибор қаратамиз. Биз, шунингдек, баъзи кенг тарқалган нотўғри тушунчаларни инкор этамиз. Бунинг сабаби шундаки, агар ота-онанинг пухта режаси фарзанд тарбиялашни соддалаштирса-да, агар у ота-оналарга баъзи мумкин бўлган тўсиқларни енгиб ўтишга ёрдам бермаса, бу режа амалга ошмайди.

КЎП ТАРҚАЛГАН НОТЎҒРИ ТУШУНЧАЛАР ВА ТУЗОҚЛАРНИ ЙЎҚ ҚИЛИШ

Мерос бўлиб келаётган усуллардан кўр-кўрона фойдаланиш

Кўпчилигимиз ота-онамиздан маълум одатларни ўрганамиз. Бу одатлар ҳар доим ҳам фойдали эмас, баъзилари эскирган ҳатто зарарли бўлиши мумкин. Бир она: "Ҳомиладор бўлганимда онамга айландим", – деди. Баъзи ота-оналар, камтарлик ва миннатдорчилик сифатида, ота-оналари уларни тарбиялашда энг яхши иш қилганини таъкидлашади. Кўпчилигимиз учун яхши ниятли ота-оналаримиздан кўп меҳр ва ғамхўрлик кўриш тажрибаси бор, Худо уларнинг руҳларини шод этсин. Бироқ, уларнинг ҳаммаси ҳам конструктив тарбия учун зарур бўлган воситалар, билим ёки кўникмаларга эга бўлмаганлар.

Бошқаларга кўр-кўрона тақлид қилиш

Кўр-кўрона тақлид – бу нотўғри тарбия усулидир. Ҳар бир бола қайсидир маънода ўзига хосдир ва бир бола учун яхши бўлган нарса бошқаси учун яхши бўлмаслиги мумкин. Ота-оналар фарзандлари билан қандай курашишнинг энг яхши усулини топишга ҳаракат қилишлари керак. Бошқа ота-оналар билан маслаҳатлашганда, улар фарзанд тарбиясининг турли услубларидан хабардор бўлишлари керак, чунки улар ўзларининг муайян ҳолатларини қўллашнинг фойдалилиги жиҳатидан сезиларли даражада фарқланади. Баъзи ота-оналар рухсат берувчи ёки демократик, бошқалари эса қатъий ва диктатордирлар.

ҲАР ҚАДАМДА ЯНГИ КУТИЛМАГАН СОВҒА

"Янги оталар болаларни тарбиялаш қайсидир жиҳатдан қаралганда ғоят импровизация эканлигини тезда билиб олишади".

(Бил Косбй, актёр)

"Ота-оналик сиз қандай қилишни ўрганган нарса эмас балки болалар туғилганда қилган ишингиз эди".

(Елкинд, 1995)

Ўзимиз эришолмаган орзуларимизни болаларимиз орқали амалга ошириш

Бу ота-оналарнинг нотўғри хатти-ҳаракатларининг кенг тарқалган манбаи ҳисобланади. Шундай ота-оналар борки, улар ўзлари эриша олмаган мақсадларини фарзандлари орқали амалга оширишга интилиб, фарзандларини уларни амалга оширишга ундайдилар. Мисол учун, шифокор ёки муҳандис бўлишни орзу қилган, лекин бўлолмаган ота-она фарзандига тиббиёт ёки муҳандислик йўналишида ўқишни буюради, гарчи бола буни хоҳламаса ҳам. Болалар шунчаки ота-оналарнинг кенгайтмаси эмас. Уларнинг мустақил истаклари ва хоҳишлари бор.

Ота-оналар фарзандларини ўзларининг кенгайтмалари сифатида кўришга мажбур қилади. Улар фарзандлари орқали ўзларининг камчиликларини тузатишга ҳаракат қилишади, ҳатто ўтмишда ўз ота-оналарига қилинган ёмонликларни ҳам. Агар ота-оналар ҳеч қачон яхши гольф ўйинчиси бўлмаган бўлса, улар фарзандларининг чемпион гольфчи бўлишини хоҳлашади. Агар ота-оналар математикада нўноқ бўлса, улар фарзандларининг Эйнштейнга ўхшашини хоҳлашади. Агар ота-оналар сиёсатчи бўла олмасалар, улар фарзандларининг ҳар бир сиёсий мусобақада ғалаба қозонишларини хоҳлашади. Ота-оналик бир сониялик болалик эмас ва болалар ота-оналарнинг миниатюра нусхалари эмас. Бошиданоқ улар ким бўлишлари кераклиги учун эмас, балки ўша вақтда кимлиги учун ҳурмат қилиниши керак бўлган шахслардир.

Ота-оналик ҳуқуқидан воз кечиш

Кўпинча фарзанд тарбиясини она ёки отанинг ўзи бажариши мумкин, деб тахмин қилинади. Дарҳақиқат, ота онанинг ўрнини боса олмайди, она ҳам отанинг ўрнини боса олмайди, худди ўнг қўл чап қўлнинг ўрнини ва чап қўлнинг ўрнини боса олмайдиганидек. Ҳар бир ота-онанинг ўзига хос ва ҳал қилувчи роли бор. Ота-она ролини бобо-бувилар, бошқа қариндошлар ёки энагалар ҳам ўз зиммаларига ололмайдилар. Буларнинг барчаси ота-оналарнинг ўрнини боса олмайди.

Фарзанд билан алоқада мантиқ етарлии деб ўйлаш

Ота-оналар ва болалар ўртасидаги муносабатлар фақат оқилона фикрлашга асосланмайди, чунки одатлар ва ҳиссиётлар тенгламага киради. Улар болаларни мева ва сабзавотларни истеъмол қилишга кўндира олмайдилар: “Енглар, бу сиз учун фойдали, у соғлом ва кучли бўлиш учун зарур витаминлар ва минералларни беради”. Мулоҳаза юритиш зарур бўлса-да, бунинг ўзи етарли эмас.

Ўз фарзандларига қарши урушда ғалаба қозониш мумкин деб фараз қилиш

Гарчи ота-оналар уер буердаги баъзи жангларда ғалаба қозонишса ҳам, охир-оқибат болалар уларга нисбатан қасос ва нафрат билан жавоб қайтарадилар. Ота-оналар 10 ёшли қизининг асов истакларини амалга оширишига зўрлик билан тўсқинлик қилишлари мумкин, лекин у 13 ёшга тўлганда, у уйдан қочиб, ҳомиладор бўлиб, ота-онаси унга қарши бошлаган урушда ғалаба қозониши мумкин. Уларнинг ўғли машина ўғирлаши ва катта бахтсиз ҳодисага олиб келиши мумкин. Ота-оналарнинг фақат битта муқобили бор, бу ҳам бўлса фарзандларини ўз томонига тортиш. Бу қандай амалга оширилади? Тинглаш, муҳокама қилиш, севиш, мулоҳаза юритиш ва тушуниш орқали албатта. Бу сабр-тоқат ва самарали мулоқотни талаб қиладиган нозик ишдир.

Ота-оналар улуғлигига ва назорат қўл остида эканлигига ишонишади

Болалар ўзларининг ҳам охир-оқибат кучли бўлишларини билишади. Агар ота-оналар ўз кучларини болаларини қўрқитиш учун ишлатса, болаларни ўзларидан қўрқитса, болалар балоғатга етганларида худди шундай хатти-ҳаракатлар тактикасини қўллашлари мумкин. Агар ота-оналар ўзларини фарзандлари томонида эканлигини кўрсатиб беришса, болалар улар билан соғлом муносабатларга эга бўладилар. Улар ота-оналарнинг кучи ўз кучига қўшилишини тушунишади. Фарзандларини мажбурлайдиган ота-оналар, агар мажбурлаш ўрнига севги ва ишонтиришни қўллаганларида, худди шундай, балки ундан ҳам яхшироқ натижаларга эришишлари мумкинлигини англамайдилар. Агар севги ёки куч

бир хил натижаларга эриша олса, унда куч ишлатишга сабаб нима?

Ота-оналар ҳамма болаларига бир хил муносабатда бўлиш тўғри деб ўйлашади

Ота-оналар ўз фарзандларининг ҳаммаси бир-бирига ўхшаш деб ўйлашлари мумкин. Бу нотўғри фикр. Оиладаги болалар гулдастадаги гулларга ўхшайди, гулдонда ҳар доим биз жойлаштирган тарафдан бошқа тарафга қараб турадиган гуллар ҳам бор бўлади. Болалар стрессга чидамлилиги, ўрганиш қобилияти ҳамда ижтимоий вазиятларда ишонч даражаси ва севимли машғулотлари билан бир-биридан фарқланади.

Ота-оналар тез орада ҳар бир боланинг ўзига хослигини – унинг ўзлари биладиган бошқа болалардан ва улар ҳақида ўқиган болалардан фарқини билишади. Ака-ука, опа-сингиллар жуда бошқача бўлиши ажойиб ҳолат. Баъзи фарқлар жинс ролининг ижтимоийлашувидаги фарқларга боғлиқ бўлиши мумкин.

Болаларга кичик ўсмирдек муносабатда бўлиш

Ота-оналар болага кичик катталар каби муносабатда бўлиш керак деб нотўғри ўйлашлари мумкин. Ал-Жаражрах (1988, араб тилида) юнонлар ва римликлар ишонганидек, бола кичкина ўсмир билан бир хил эмаслигини тушунтиради. Унинг таъкидлашича, ҳаётимизнинг энг муҳим босқичи – бу болалик.

Аслида ота-оналар боланинг психологиясини тушунишлари керак, бу осон эмас. Боланинг биологик эҳтиёжларини тушуниш осонроқ бўлади (яъни, агар чақалоқ оч бўлса, уни овқатлантирасиз, чарчаган бўлса, дам берасиз ёки таглиги тўлдирилган бўлса, уни тозалайсиз). Боланинг психологик эҳтиёжларини тушуниш қийин. Катталар учун ўзларининг катталар психологиясини тушунишлари жуда қийин, гарчи улар ўзларини бошқаларга қараганда яхшироқ билишлари мумкин бўлса ҳам.

Уларга фақат ўғил ва қиздек муносабатда бўлинг

“Сиз қаҳрамонлар эмас, фарзанд тарбиялайсиз. Ва агар Уларга оддий муносабатда бўлсангиз, ўз кўзингда бўлса ҳам, улар қаҳрамон бўлиб кўринади”.

(Счирра, 2001)

Болалар ота-оналарини чиниқтиришади.

“Никоҳнинг асл қадр-қиймати ота-оналар фарзанд дунёга келтириши эмас, балки болалар ота-оналарни шакллантиришидир”.

(Питер Де Вриес Колорасода, 2002)

Болаларга улар хоҳлаган ҳамма нарсани олиб бериш

Ота-оналар ўз фарзандларига хоҳлаган нарсани сотиб олишга шошилмасликлари ёки боланинг ҳар қандай инжиқликларига алданмасликлари керак. Ота-оналар фарзандларини барча хархашаларини кўтармасликлари, балки уларга ўргатиш, уларга уй ишларини бериш орқали ҳаёт бериш ва олишдан иборатлигини тушунишларига ёрдам беришлари керак. Ота-оналар чақалоқ учун нарсаларни сотиб олишга ўрганиб қолганларида ва улар нима бўлаётганини тушунмасдан, ёши каттароқ бўлган боланинг кийим-кечак, CD, DVD ва ўйинчоқларга бўлган талаблари билан тўлиб-тошганида, бу тузоқ деярли сезилмайди.

ФАРЗАНД ТАРБИЯСИГА ОИД БАЪЗИ НОТЎҒРИ ТУШУНЧАЛАР

Жамият янги аъзоларсиз давом эта олмайди. Баъзи ота-оналар фарзанд тарбияси жуда қизиқарли эканлигига, яхши ота-онадан яхши фарзандлар туғилишига, фарзандни муваффақиятли тарбиялаш учун севги ва сезги етарли эканлигига, болалар ота-оналарнинг улар учун қилган қурбонликларини қадрлашига, ота-онанинг тарбияси ўз-ўзидан пайдо бўлишига ва оилавий қадриятларга ишонишлари мумкин. Бу эътиқодлар ота-оналик ҳақиқатларини акс эттирмайди. Қуйида биз ота-оналик ҳақидаги кенг тарқалган лекин фактлар билан тасдиқланмаган тушунчаларнинг (мифларнинг) айримларини умумлаштирдик ва изоҳладик. (Нокс ва Шачт, 1997)

Миф 1: Болаларни тарбиялаш ҳар доим қизиқарли. Бўлажак ота-оналар болалари билан боғда ўйнаётган ёш ота-оналарнинг телевизион рекламаларини кўришади ва улар болани тарбиялашнинг мақсади чексиз завқланиш деб ўйлашади. Ҳақиқат бироз бошқача. Ўйин-кулги ғояси шуни англатадики, одам уни қабул қилиши ёки тарк этиши мумкин, ота-оналар эса болалар билан қолишлари ва уларга бу тажрибадан завқланишадими ёки йўқми, давом эттиришлари керак. Улар бу йўлни бошлаганларидан сўнг, хоҳлаганларида тарк эта олмайдилар.

Миф 2: Яхши ота-она муқаррар равишда яхши болаларни дунёга келтиради. Кўпчилик "нотўғри" бўлиб чиқадиган болалар (гиёҳвандлар, ўғрилар, фоҳишалар ёки фирибгарлар) яхши иш қилмаган ота-оналарга эга деб ҳисоблашади. Болалар муваффақиятсизликка учраганида, биз барча айбни ота-оналарга юклаймиз. Бироқ, қўлидан келганини қилган кўплаб яхши ота-оналарнинг фарзандлари яхши бўлмаслиги мумкин (масалан, Нуҳ пайғамбарни эсланг). Аксинча, кўпинча ота-оналар ёмон бўлиши, болалар эса яхши бўлиб чиқиши

мумкин (масалан, Фиръавн хонадонида тарбияланган Мусо ва отаси қарши чиққан Иброҳимнинг башоратли воқеаларини эсланг).

Миф 3: Болалар миннатдор бўлишни билишади. Аксарият ота-оналар, агар улар болаларга барча керакли нарсаларни беришса, болалар ота-оналарнинг қурбонликларини тан олишади деб ўйлашади. Бу ҳар доим ҳам тўғри эмас. Фарзандларига меҳр, ғамхўрлик кўрсатадиган ота-оналар фарзандлари томонидан қадрланмаслиги мумкин. Баъзи ота-оналар фарзандлари уларга моддий нарсаларни (кийим-кечак, ўйинлар, компьютерлар ва машиналар каби) беришса, уларни қадрлашади, деб ўйлашади. Бу тахмин кўпинча нотўғри. Баъзи болалар ота-оналари уларга берган ҳамма нарсага ўзларини ҳақли деб ўйлашади ва шунинг учун ота-оналари улар учун қилган ишларини қадрлаш учун жавобгарликни ҳис қилмайдилар.

Миф 4: Ота-оналик ўз-ўзидан пайдо бўлади. Баъзи одамлар фарзанд тарбиялашда расмий таълимга эҳтиёж йўқ деб ҳисоблашади. Кўпгина мамлакатларда ота-оналар курсларига қараганда кўпроқ ҳайдовчиларни ўқитиш курслари мавжуд. Ажам ва тажрибали оналар ўртасида аниқ фарқлар мавжуд. Ажам оналар ўз фарзандларининг мақсадлари ва эҳтиёжларини тушуна олмайдилар ва улар катта бўлганида улардан

Фарзанд тарбияси баъзан асабийлаштиради.

Баъзида фарзанд тарбияси гўёки сизни тишлаган оғизни боқишдек бўлиб туюлиши мумкин.

қандай хулқ-атворни кутишларини билишмайди. Мутахассис оналар, аксинча, болаларнинг қандай фикрлаши ва ўзини тутишини яхшироқ тушунишади. Таълимсиз одамлар ота-оналарнинг хатоларини такрорлашга мойилдирлар.

Миф 5: Оилавий қадриятларни сингдириш осон. Кўпчилик учун оилавий қадриятлар қуйидагиларни англатади:

- Катталарга ва бошқа одамларга ҳурмат.
- Одамлар ўртасидаги фарқларни қадрлаш.
- Келишмовчиликларни хотиржам муҳокама қилиш ва уларни ҳал қилишнинг ҳамкорлик йўлларини топиш қобилияти.
- Яхши нарсага ёпишиб олиш, ҳатто буни қилиш қийин бўлса ҳам.
- Мажбуриятларни қабул қилиш ва бажариш.
- Ҳар доим шахсий яхлитликни сақлаш.
- Бошқаларга ёрдам бериш ва жамиятга хизмат қилиш.

Шубҳасиз, юқоридаги ва бошқа кўплаб қадриятларни осонгина ўргатиб бўлмайди.

Миф 6: Сезги, ақл-идрок ва муҳаббатнинг ўзи етарли. Ота-оналар ҳам таълим ва кўникмаларга муҳтож. Ота-оналик – бу ўз вақтида жавоб беришни талаб қиладиган кичик воқеалар, даврий тўқнашувлар ва тўсатдан инқирозларнинг чексиз давомийлигидир. Жавоблар оқибатларга олиб келади, чунки ҳар бир жавоб боланинг шахсиятига яхши ёки ёмон таъсир қилади.

Боланинг эҳтиёжларига тўғри жавоб бериш ўрганиш керак бўлган маҳоратдир. Боланинг характери турли одамлар ва вазиятлар билан тажрибалар орқали шакллланади. Характер хусусиятларини ўзбошимчалик билан ўргатиб бўлмайди. Ҳеч ким садоқатни маърузалар билан, жасоратни ёзишмалар орқали, эркаклик ёки аёлликни ғояларни аста-секин ёки онгсиз равишда ўзлаштириш орқали ўргата олмайди. Характерни шакллантириш бола психологияси ва боланинг ривожланиш босқичларини билишни талаб қилади. Ота-оналар ўз ўсмирларида раҳм-шафқат, садоқат ва жасорат бўлишини хоҳлашади. Бунинг учун ота-оналар керакли идеалларни муваффақиятли натижаларга айлантириш учун тўғри усулларни ўрганишлари керак.

Инсон таклиф қилади, лекин Худо ихтиёр қилади.

Биринчи фарзандингиз учун ҳамма нарсани маромида режалаштиришингиз мумкин, лекин туғилганда режада йўқ ишлар содир бўлади.

Миф 7: Ўз-ўзини қурбон қилиш ҳақидаги нотўғри тушунча. Баъзи ота-оналар (ўзларининг яхши ҳис-туйғуларига кўра) ўз фарзандлари учун ўзларини қурбон қилишлари керак деб ҳисоблашади. Қолаверса, улар дин айнан шундай қилишни талаб қилади, деб ўйлашади. Гап шундаки, бойлик ва фарзандлар ота-она учун азоб ва қийинчилик эмас, балки қувонч ва зеб-зийнат ҳисобланиши керак.

Мол-мулк ва фарзандлар дунё ҳаётининг зийнатидир. Лекин абадий қоладиган яхши амаллар Парвардигорингиз наздида афзалроқ ва умидворроқдир.
(Қуръон, 18: 46)

Ота-оналар, айниқса оналар, фарзандлари учун чексиз қурбонлик қилишлари, уларнинг эҳтиёжлари учун хизматкор каби ҳаракат қилишлари керак эмас. Оналарга ҳам ёрдам бериш ва уларга хизмат қилиш керак. Улар биринчи навбатда ўзларига, кейин болаларга ғамхўрлик қилишлари керак.

Миф 8: Ота-онанинг асосий масъулияти унинг болалар билан муносабатларидир.

Аксинча, биринчи масъулият ўз нафсига бўлади, бошқалар билан муносабатларига эмас.

Ҳар ким ўз биродаридан, онасидан ва отасидан, турмуш ўртоғи ва болаларидан қочадиган кундир. У кунда ҳар кимнинг ўз ташвиши бордир.

(Қуръон, 80: 34–37)

Ўзингиз, фарзандларингиз ва Яратгувчингиз ўртасида мувозанатни сақланг.

Пайғамбар с. а. в дедилар: Турмуш ўртоғингизнинг, танангизнинг, Яратганнинг ҳам сизнинг устингиздан ҳаққи бор, ҳар бирининг ҳақини беринг.

(ал-Бухорий)

Бу ота-оналарнинг соғлиғи, роҳатланишлари, ҳалол истаклари, дўстликлари ва дам олишлари ҳақида қайғуришларини ўз ичига олади.

Ақл ва донолик!

"Ақлсизлик ирсийдир, сиз буни болаларингиздан оласиз".

Сэм Левенсон (Браун, 1994)

"Доно бўлиш санъати нимага эътибор бермасликни билиш санъатидир".

Уилям Жеймс (Лазеар,1993)

Биринчи қўл тажрибаси

Ота-оналар тарбияни биринчи қўл тажрибаси билан ўрганиш мумкин, аммо тажриба қийин ўқитувчи, у аввал тестни, кейин эса дарсларни беради.

Ушбу дуони ўқишга ҳаракат қилинг: "Ё Аллоҳ, ҳаётдаги ҳар бир сабоқни биринчи қўлдан ўрганишимга ташлаб қўйма".

АМАЛИЙ МАШҒУЛОТЛАР 27-28

27-Машғулот:
Қийин шахсий тажрибалар

Ота-она сифатидаги тажрибангиздан келиб чиқиб, ота-оналик нима учун ва қандай қилиб мураккаблигини айтиб беринг. Буни фарзандларингиз билан оилавий учрашувда қилинг. Бу уларнинг ҳаётнинг оғир ҳақиқатларига кўзларини очиши мумкин.

28-Машғулот:
Тарбия ҳақидаги фикрларни муҳокама қилиш

Ушбу оятларни оилада барча аъзолар билан бирга тушунтиринг, сўнгра болаларни тарбиялашнинг азоблари ва қувончларини батафсил айтиб, фикрларингизни муҳокама қилинг. Ўзингиз билган одамларнинг ҳақиқий ҳикояларини келтиринг! Бир ота: “Фарзандлар ота-оналарини жазолаш учун яратилган”, - деган бўлса, Қуръонда:

> ***Мол-мулк ва фарзандлар дунё ҳаётининг зийнатидир. Лекин меваси абадий қоладиган яхши амаллар Парвардигорингиз наздида афзалроқ ва умидворроқдир.***
>
> ***(Қуръон, 18: 46)***

> ***Эй иймон келтирганлар! Дарҳақиқат, жуфтларингиз ва фарзандларингиз орасида ўзингизга душман бўлганлар бор. Бас, улардан эҳтиёт бўлинг! Агар мағфират қилсангиз, кўрсангиз ва (айбларини) яширсангиз, албатта, Аллоҳ мағфиратли ва раҳмлидир.***
>
> ***(Қуръон, 64: 14)***

> ***Балки молларингиз ва болаларингиз фақат бир синовдир, лекин энг олий мукофот Аллоҳ ҳузуридадир.***
>
> ***(Қуръон, 64: 15)***

ЕТТИНЧИ БОБ

Муаммолар пайдо бўлганда

КИРИШ

Ҳар қандай муносабатлар учун муваффақиятнинг якуний кафолати йўқ ва бунга ота-она фарзанд ўртасидаги муносабат ҳам киради. Ишлар биз ўйлагандек амалга ошмаслиги мумкин ва шундай ҳолатлар кўп. Янги туғилган гўзал чақалоғингизга ғурур билан қараганингизда, шубҳасиз, сиз умид ва ижобий хаёлларга тўлгансиз. Сиз фарзандингиз билан бўладиган ажойиб вақтлар учун ибодат қилдингиз ва севги, итоаткорлик ва ҳурматни кутдингиз. Сиз ўзингиз ўйлаб кўрдингиз: "Бу жуда фойдали муносабатлар бўлади!"

Ўн беш йил ўтгач, сиз ўзингиз ўйлаб кўришингиз мумкин: "Қандай хатолик юз берди?" Сиз ҳамма нарсани қилдингиз, қўлингиздан келганини қилдингиз ва болангизни меҳр, интизом ва иймон билан ўстириш учун бор кучингизни сарфладингиз. Лекин қандай қилиб сизнинг наслингиздан бўлган ўсмир бош ҳарфи М бўлган Монстер бўлиб чиқди?

Ота-оналардан бири, баҳолари аъло даражадаги талаба бўлган унинг ажойиб ўғлида ҳиссий нуқсон борлигини пайқаб ҳайратда қолди. У психологик жиҳатдан етук эмас эди. Баъзи ота-оналар фарзандининг ҳиссий муаммоси борлигини сезмасликлари мумкин, айниқса, агар бола мактабда яхши ўқиса ва жисмоний ва ақлий жиҳатдан нормал бўлса. Аслида, у синфнинг энг яхшиси бўлишсада, ҳиссий қобилиятга эга бўлмаслиги мумкин. Ота-оналарга маслаҳат ёки тасодифий изоҳ ўқитувчилар, дўстлар ёки қариндошлардан бўлиши мумкин ва бу ота-оналар томонидан жиддий кўриб чиқилиши керак, ва албатта тузатиш чораларини кўришлари керак.

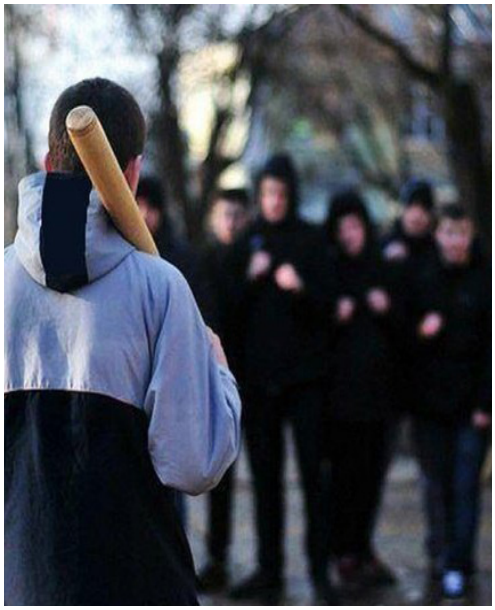

Бир она шундай дейди: «Биз шаҳар чеккасида яхши яшаймиз, болаларимиз энг яхши мактабларда ўқийдилар ва биз улар билан аҳил оила сифатида кўп вақт ўтказамиз: лагерь, чанги ва сузиш кабилар. Ўғлимиз ҳозир қамоқда. Бир куни у маҳаллий озиқ-овқат дўконини ўмариб, оёғидан ўқ еди. Биз ўзимиздан нима хато қилдик деб сўрашни тўхтатдик. У йигирма уч ёшда ва бир кечада ўғирлик қилишга қарор қилган бир гуруҳ йигитлар билан дўстлашганди.

Ушбу бобда ишлар нотўғри кетганда нима қилиш мумкинлигини кўриб чиқилади. Ўтмиш ҳақида ўйлаш ёки ота-она сифатида қаерда хато қилганимиз ҳақида савол беришдан кўра, қийинчиликларни қандай ҳал қилиш ҳақида ўйлаш яхшироқдир. У ғазаб, инжиқлик, безорилик ва ўсмирларнинг нотўғри хатти-ҳаракатларини ўрганади. Шунингдек, у очиқ мулоқотни дуч келган муаммоларни бартараф этишнинг муҳим воситаси сифатида текширади. Қанчалик катта бўлмасин, ҳал қилиб бўлмайдиган муаммо йўқ. Ишлар нотўғри кетганда, улар қандай бўлади, бу автоматик равишда ота-оналар томонидан муваффақиятсизликка тенглаштирилмаслиги керак. Бу сизнинг айбингиз ёки қасддан қилинган хато бўлиши шарт эмас. Сизнинг ўғлингиз ёки қизингиз доимо ўзгариб туради ва болаликдан катталикка ўтиш номутаносибликни келтириб чиқаради. Сиз ўзингизни ёки турмуш ўртоғингизни айбламаслигингиз керак. Ота-оналар фарзанд тарбияси билан боғлиқ барча қийинчиликлардан қўрқмаслиги керак. Яхши тарбия билан тўсиқларни енгиб ўтиш мумкин ва бу фойдали тажриба бўлиши мумкин ва бўлади ҳам. Инсоннинг орзу-умидлари ва ибодатлари, шунингдек, бошқа ота-оналардан билим, кўникма ва йўл-йўриқлар олиш муваффақиятнинг зарур кафолатидир.

ЖАҲЛ, ИСЁН, ҒАЗАБ ВА КЎЗ ЁШЛАР

Болалар доимо ўрганадилар ва улғайиб борадилар ва улар синаб кўрадиган нарсалардан бири бу ота-она назорати ва кучи. Бу ирода жангига айланиши мумкин. Ота-оналарнинг ҳар қандай маърузалари ўз йўлига эга бўлишлари мумкин бўлса ҳам, бақириб, бутун хонадонни бузадиган ўжар болаларни тўхтата олмайди, ёки улар эътибор берилгунга қадар чексиз йиғлашлари ва инжиқлик қилишлари мумкин. Ота-оналар кўз-ёш тўкиш даражасига келишлари энг осон нарса: шунчаки таслим бўлишлари мумкин. Бу нотўғри иш, чунки узоқ муддатда бу эътибор талаби доимо ишлайди деган фикрни кучайтиради. Болаларни бақириш, уриш, мажбурлаш ҳам муаммони ҳал қилмайди.

Ечим болаларни қоидаларингизга ҳурмат кўрсатишга ва назоратни сизнинг қўлингизда қолдиришга ўргатадиган ақлли тартиб-интизом усулидир.

Итоатсиз болани тарбиялашнинг бир неча усуллари

Интизом хулқ-атворни яхшилайди, жазо хулқ-атворни бостиради.

- Ёмон хатти-ҳаракатларнинг оқибатларини таъкидлаб, оддий овозда гапиринг. Боланинг диққатини итоатсизлик оқибатларига қаратиш керак. Агар бу ишламаса, овоз ва кўз билан алоқа қилишга эътиборингизни қаратинг. Бу ҳар қандай ҳаракат қилишдан олдин биринчи қадамдир. Силлиқ, хотиржам овоздан фойдаланинг ва бақирманг.
- Болага жиддий эканлигингизни билдиринг ва унинг кўзларига тўғридан-тўғри қаранг. Унга бир неча марта аниқ ва секин эслатиб туринг. Агар у тингламаса, овоз ва кўз билан алоқани сақлаб, унга яқинлашинг. Яна тинчгина такрорланг.
- Агар бу иш бермаса, унда оқибатлар қоидасини қўлланг: болага қулоқ солмаса, содир бўладиган (оқибатлар) рўйхатини беринг. Ҳурматни кучайтириш учун оқибатларга риоя қилиш керак, акс ҳолда уларни огоҳлантирсангиз, болалар сизни жиддий қабул қилмайди. Агар улар қичқирса, нола қилса, ғазабланса, худди шундай жавоб берманг. Болани оқибатлари ҳақида хотиржамлик билан хабардор қилинг ва у қанча вақт итоат қилиш кераклигини тушунганига ишонч ҳосил қилинг. Унга риоя қилиш учун вақт беринг ва дарҳол натижаларни талаб қилишга уринманг. Бу бажарилгандан сўнг, кетинг.
- Ота-оналар мурожаат қилишлари мумкин бўлган бир нечта "оқибатлар" мавжуд. Фарзандларингизни кузатиб боринг, улар нимани қадрлашини ва нимани англатишини билиб уларни бир муддатга мусодара қилинг. Бу севимли ўйинчоқ ёки бирор жойга саёҳат бўлиши мумкин. Бола афсусланса ёки тинчланса, уни яхши бўлгани учун катта меҳр билан мукофотланг. Агар бола нотўғри йўл тутишда давом этса, фикрни мустаҳкамлаш учун бир оқибатни бошқаси билан кузатишингиз керак бўлиши мумкин.
- Бола кечирим сўрамагунча, ўз ишингизни тинчгина давом эттирганингизда, у қоладиган "ёмон жой"ни белгиланг. Уни дарҳол кечиринг ва кейин кайфиятни ўзгартириш учун воқеани тезда унутинг. Ушбу "ҳудуд" ғояси, сиз унга қандай ном беришингиздан қатъи назар, у боланинг эътиборини тортиб олади ва у бошқалар билан бўлиш шарафини йўқотишини ҳис қилади. Бу вақт суҳбат учун эмас, болани ёлғиз қолдириш керак. Сиз танлаган

жой ҳам зерикарли ёки тинч жой бўлиши керак, лекин у бу ҳудудга юборилганда боланинг ётоқхонаси эмас, у ерда қолиш муддатини белгиланг. Агар у ҳимоя ёки ғазаб билан гапиришга ҳаракат қилса, бунга эътибор берманг.

- Болалар ўзини яхши тутса, уларни мукофотланг. Ўзини яхши тутиш учун уларга пора берманг, бу ҳолатда улар инжиқликни ташлайдилар. Бу болалар ҳеч қандай фойдали нарсаларни ўргана олмайдиган нотўғри амалиётдир.

БЕЗОРИЛИК: ФАРЗАНДИНГИЗ ВА СИЗ

Безорилик ҳар қандай одамнинг боласига таъсир қилиши мумкин ва белгиларни эрта аниқлаш кўп оғриқ ва стрессдан сақлаб қолиши мумкин. Безорилик, болангиз ҳақоратланганда, таҳқирланганда ёки ҳужумга учраганда содир бўлади. Ота-оналар ҳушёр бўлишлари керак, чунки кўп болалар таҳқирланганларида ота-оналарига айтишдан қўрқишади. Ноодатий хатти-ҳаракатларга эътибор беринг ва бирор нарса нотўғри бўлса, хотиржам жавоб беринг. Буллйинг зўравонликка қарши курашга бағишланган веб-сайт. Унда айтилишича, "Буюк Британияда ҳар йили 16 га яқин бола зўравонлик туфайли ўз жонига қасд қилади. Уларнинг мактаблари кўпинча нима бўлаётганини билмасликларини айтишади. Аммо безорилар нима қилаётганларини аниқ билишади уларнинг дўстлари ҳам. Бирор киши вафот этганидан ёки даволанишга муҳтож бўлганидан афсусланиш жуда кеч".

"ОНЛАЙН ЗЎРАВОНЛИК" ВЕБ-САЙТИДА ФАРЗАНДИНГИЗ ҲАҚОРАТ ҚИЛИНАЁТГАНИНИНГ БАЪЗИ БЕЛГИЛАРИ КЕЛТИРИЛГАН

- Йиртилган кийим
- Пул йўқотиш
- Илгари яхши дўстлар билан жанжаллашиш
- Кайфиятсиз ва ёмон кайфият.
- Жим ва ўзини ўзига тортмаслик
- Доимо уйда қолишни хоҳлаш.
- Ўғирланган нарсаларни алмаштиришни сўраш
- Ташвиш
- Ака-ука ва опа-сингилларга нисбатан тажовузкор муносабатда бўлиш
- Дарс машғулотларини яхши бажармаслик
- Ухлашда қийналиш
- Уйга жароҳат ва жароҳатлар билан қайтиш

ФАРЗАНДИНГИЗ ҲАҚОРАТЛАНСА, КЕЙИН НИМА БЎЛАДИ?

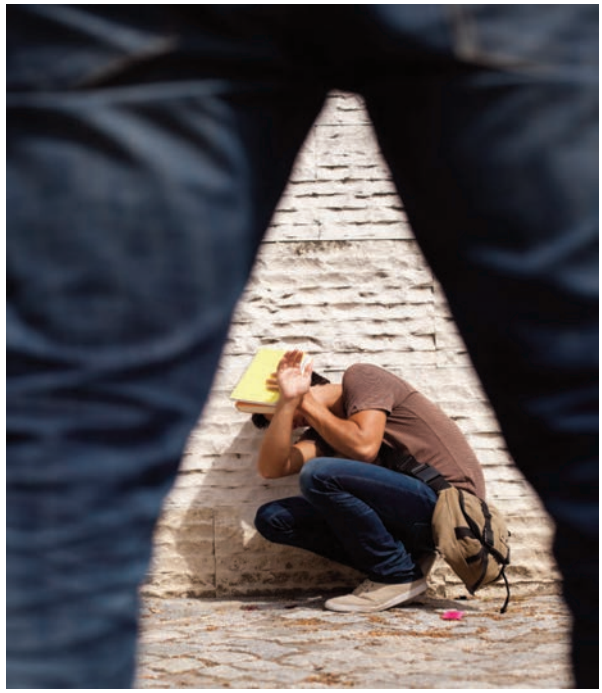

Аксарият болалар зўравонлик ҳақида гапиришни хоҳламайдилар. Ота-оналарнинг бу масалани ҳал қилиш усули ҳал қилувчи аҳамиятга эга бўлиши мумкин, шунинг учун болангиздан ортиқча муносабатда бўлмаслик, ёки жавоб талаб қилмаслик муҳимдир. "Бугун мактаб қандай ўтди?" каби саволларни бериш муҳим маълумотларни олишда ёрдам бериши мумкин. Бироқ, кўп болалар ўзларининг мактаб кунлари ҳақида гапиришни хоҳламасликлари ва сўроқ қилишни ноқулай деб билишлари мумкин. Ғайриоддий хатти-ҳаракатларга эътибор бериш ҳам муҳим омиллардан биридир.

Болалар ота-оналари билан қўрқитиш ёки умумий бахтсизлик каби нарсалар ҳақида гаплашиш учун ўзларини қулай ва очиқ ҳис қилишлари керак. Эрта болалик даврида очиқ мулоқотни ўрнатиш муҳимдир. Фарзандларингиз билан бундай очиқ муносабатда бўлиш уларга ўз қўрқувлари ҳақида очиқ бўлиш ва ўз муаммолари ҳақида сизга мурожаат қилишлари мумкинлигини ҳис қилиш имконини беради ва шу билан кўп вақт ва кучни тежайди. Фарзандингиздан сизга "нима бўлди" деган саволга жавоб талаб қилиш, агар болангиз сиз билан бундай масалаларни муҳокама қилишдан ўзини ноқулай ҳис қилса, ҳеч нарсага эришмайди.

ИШЛАР НОТЎҒРИ КЕТГАНДА

- Аксарият мактабларда зўравонликка қарши сиёсат мавжуд. Фарзандингизнинг мактабига яқинлашиш биринчи қадам бўлиши керак. Бу масалани муҳокама қилиш учун фарзандингизнинг ўқитувчиси билан учрашишни ташкил қилиш кейинги қадамдир.
- Болани қасос олишга ўргатманг, чунки охир-оқибат, бу ечим эмас ва кўпроқ муаммога олиб келиши мумкин. Бошқа ўқувчини уриб қўйиш муаммони ҳал қилмайди ва бу сизнинг фарзандингизнинг дарсдан четлаштирилиши ёки ўқишдан четлаштирилишига олиб келиши мумкин.
- Ота-она сифатида хотиржам бўлинг ва ваҳима қилманг ёки болангизга безорилик қилаётган боланинг ота-онаси билан боғланишга шошилманг. Гарчи бу одатда ота-онанинг биринчи жавоби бўлса-да, баъзида вазиятни ёмонлаштиради. Мактаб мутасаддилари безорилик қилган боланинг ота-онасига мурожаат қилгани маъқул.
- Безорилик тўхтаган ёки йўқлигини билиш учун фарзандингиз ва мактаб билан мунтазам гаплашиб туринг. Агар йўқ бўлса, яна мактаб маъмуриятига мурожаат қилинг.
- Фарзандингизнинг ўзига бўлган ишончини ошириш орқали қўрқитишга чидамли бўлишига ёрдам беринг. Жанг санъати ва ўзини ҳимоя қилиш дарслари бунга ёрдам бериши мумкин.
- Фарзандингизга хавфсизлик стратегияларини ўргатинг. Безори томонидан таҳдид қилинганда, унга катталардан ёрдам сўрашни ўргатинг. У кимдан ёрдам сўраши кераклиги ҳақида гапиринг ва нима дейиши кераклигини тушунтиринг. Фарзандингизга зўравонлик ҳақида хабар беришда ўзини айбдор ҳис қилмаслигига ишонтиринг.
- Ўқитувчилардан бола учун танаффус ва тушлик вақтида қиладиган нарсаларни хавфсиз жойда топишларини сўранг.
- (http://www.stopbullyingnow.hrsa.gov) каби веб-сайтларга мурожаат қилинг ва бошқа ота-оналар қандай курашганлиги ва улар қўллаган стратегияларни билиб олинг.

ЎСМИРЛАР: ЎСМИРЛИК ТУШУНЧАСИНИНГ ТАНҚИДИ

Ўсмирлик йиллари, эҳтимол, болаларни тарбиялашнинг энг қийин босқичи бўлади. Др. Имад ал-Дин Аҳмаднинг таъкидлашича, эркинлик муҳитида ўсмирлар етакчи бўлишлари мумкин. Ўсмирлик "балоғат ва балоғат ёши ўртасидаги давр" деб таърифланади. Шунга қарамай, эрта жамиятларда балоғат ёши катталикнинг бошланиши ҳисобланган. Ваҳий қилинган динлар бу ҳақиқатни ўз маросимлари ва қонунларида мустаҳкамлаб қўйган, Яҳудий (Иудаизм) ёшларидан бири: "Бугун мен эркакман" деб эълон қилади. Исломда қиз бола ҳайз кўриши билан аёл бўлади ва балоғат ёшида намоз ўқиш фарздир. Ўсмирлик даврида ёшларга етукликка эришиш учун катталар масъулиятини юклаш керак.

Янги замонавий даврда ҳамма учун расмий мактаб таълими олдинги жамиятлардаги шогирдлик моделларини алмаштирди. Умумий аҳолини расмий таълим тизимига мажбурлаш, уларнинг катталар каби ҳаракат қилиш имкониятини рад этди. Ҳатто кўп жойларда ўрта мактаб (17-18 ёш) ёки коллеж (19-22 ёш) расмий таълим тугагунига қадар шогирд лавозимларига рухсат берилмайди. Болаларни ота-она ўрнида ишлайдиган мактаб тизимига мажбурлаш (ота-оналар ўрнига) ўсмирларни етук бўлмаган катталар эмас, балки болалардек кўрсатишни талаб қилди. Тасодифан эмас, балки қонунда яна бир бор мустаҳкамланган, барча болалар 18 ёки 21 ёшда вояга етадилар. Аслида, болалар жисмоний жиҳатдан тахминан 19 ёшда вояга етишади, гарчи улар одатда ақлий жиҳатдан эрта етук бўлсалар ҳам, ҳиссий жиҳатдан одамлар кенг доирада етук бўлишлари мумкин (ва баъзилари ҳеч қачон бундай қилмаганга ўхшайди).

Илгари ўсмирларга катталардек муносабатда бўлиш уларнинг ақлий ва етакчилик қобилиятларини рағбатлантирди ва уларнинг ҳиссий етуклигини оширди. Замонавий ҳолатда бўлса, ўсмирларга ёш боладек муносабатда бўлиб, қарамликни ривожлантиради ва уларнинг ўзини ўзи қадрлаш туйғусини ҳақорат қилади. Анъанавий жамиятларда 15 ёшли болалар ўқитувчилик, бизнес, фуқаролик жамияти, урушларда қатнашган ва турмуш қуришган. Замонавий жамиятда уларга ёш болалар каби муносабатда бўлишади. Жиддий стипендия олиш учун улар коллежга қадар кутишлари керак, ёки ундан ҳам кўпроқ. Ўсмирларга катталар учун масъулият беришдаги бундай кечикиш қимматга тушди. Бу жамият ўз ёшлари билан боғлиқ кўплаб муаммоларнинг сабабидир. Биринчидан, ҳамма ўсмирлар ҳам ўқишга мос келмайди. Аксарият ўсмирлар ўртасида ўзлари қамалган мактаб тизимига нисбатан

қаттиқ норозилик бор. Стипендия олиш учун мос бўлганлар болалар каби муомала қилишдан норози. 16 ёшга тўлгунга қадар қонун билан ишлаш тақиқланганлар ноқонуний тижорат билан шуғулланишлари мумкин (масалан, гиёҳванд моддалар савдоси). Акс ҳолда фуқаролик жамиятида ўз ўрнини қидирганлар жиноий гуруҳларга қўшилишлари мумкин. Камроқ ёки илғорроқ ўқиш учун камроқ натижаларга эришганлар мактаб дарсларида тушкунликка тушишлари мумкин. Кўпчиликда "диққатни бир жойга жамлаш етишмаслиги ёки бузилиши" ташхиси қўйилган, чунки уларнинг онглари диққатни жалб қилиш учун жуда зерикарли топшириқларга эътибор қарата олмайди. Қолаверса, бошқа замонда никоҳ муқаддаслиги доирасида ўзларининг шиддатли гормонларини истеъмол қилган йигит-қизлар никоҳнинг кечикиши туфайли жинсий алоқада бўлиб, никоҳсиз фарзанд кўришади ёки аборт қилиш орқали фарзанд кўришдан қочишади. Муаммоларнинг қонуний чоралари ушбу китоб доирасидан ташқарида. Бироқ, ота-оналар замонавий жамият томонидан нотўғри қарор қабул қилмасликлари муҳимдир. Ёш ўсмирларга болалар каби эмас, балки ёш ҳамкасблар билан муомала қилгандек муносабатда бўлинг. Билингки, улар йўл-йўриқ ва тажрибага, шунингдек, ҳурмат, масъулият ва мураббийлик кемасига муҳтож. Уларни имкон қадар кўпроқ масъулиятни ўз зиммаларига олишга ундаш керак. Уларга молиявий масъулият ҳам беринг, масалан ярим кунлик иш, эҳтимол улар иш дунёсига ўрганиб, даромад олишар.

ЎСМИРЛАРИМИЗ ВА ЎЗИМИЗДАГИ ҒАЗАБ

ҒАЗАБ – ХАВФДАН БИР ҚАДАМ УЗОҚ

Ўсмирлардаги ғазаб, эҳтимол, ота-оналар учун энг қийин туйғу. Линда Лабелле (Фосус Адолессент Сервисес) вазиятни тасвирлаш учун қуйидаги иккита мисолдан фойдаланиб, масалани тушунтиради ва таҳлил қилади:

1-Мисол: Карен 9-синф ўқувчиси ва у энди ҳеч нарсага арзимаслигини ҳис қилди. Қанчалик уринмасин, у ўзига мос келмаётганга ўхшайди. Бир кун олдин у мактаб спектаклида ўзини синаб кўрган эди, лекин саҳнага чиққанида қотиб қолди ва ижро ўртасида тўхтаб қолди. Энди мактабдаги ҳамма бу ҳақида билади ва Карен ҳамма унинг устидан кулаётганига амин. У ўзини қанчалик ёмон ҳис қилаётганини уларга ҳеч қачон сездирмайди. У бошқалар ўзи ҳақида нима деб ўйлаётганини билади ва улар ҳақ – Каренетарлича яхши эмас ва у ҳеч қачон жамиятга мос келмайди. Карен одамлардан нафратланади.

2-Мисол: Крис муштини ётоқхона деворига урди. Аммо бу етарли эмасди. У газланган идишни олиб, даҳлизга отди. Жигарранг шакарли суюқлик деворлардан пастга ва гиламга оқди. "Сиз мени мажбурлай олмайсиз..." – деб қичқирди. "Мен сиз билан ҳеч қаерга бормайман! Мен хоҳлаганимни қиламан!" Крис зинадан югуриб тушди ва олд эшикдан чиқди. Дадаси унинг орқасидан югуриб, уйга қайтишини айтиб қичқирди, лекин у аллақачон машинасига ўтириб, тезда бу ердан кетиб қолди. Крис отасидан жуда жаҳли чиқди. Унинг оиласига ташриф буюришдан кўра муҳимроқ ишлари бор эди. Крис ва унинг дўстларининг режалари бор эди ва отаси унинг ҳаётини бошқармоқчи эмас эди. У сигарет ва бироз наркотик модда чекса, ўзини яхши ҳис қилишини билар эди.

Бу ёшларда қандай умумийлик бор?

Улар ғазаб билан курашмоқда. Улар ўзлари хоҳлаган нарсага эриша олмаяптилар ва ишлар улар ўйлагандек эмас. Улар кимгадир ёки бирор нарсага нисбатан кучли норозилик ёки қарама-қаршиликни ҳис қилишади, бу нарсалар ҳар доим ҳам уларнинг назорати остида эмаслигини тушуниш билан бирга келади.

Ғазаб – бу хатти-ҳаракат эмас, балки туйғу.

Ғазаб турли шаклларда бўлади – аччиқланиш ва жаҳлдан қаҳр ва ғазабга қадар: бу биз кўрган ғазаб шаклларининг ифодалари – тузилишларидир. Карен ғазабини босди ва чекинди. Крис бўйсунмайди ва мулкни йўқ қилади. Улар ўзларининг хатти-ҳаракатларини давом эттирадилар ёки ғазабнинг илдизларига, ўзларининг ички ҳолатларига қарашга қарор қилмагунларича, ғазаб янада кучайиши мумкин.

Ғазаб зарарли ёки соғлом бўлиши мумкин.

Ғазаб – бу қўрқинчли туйғу. Унинг салбий ифодаларига жисмоний ва оғзаки зўравонлик, нотўғри қараш, ғийбат, ғайриоддий хатти-ҳаракатлар, киноя, гиёҳвандлик, чекиниш ва психосоматик касалликлар киради. Бу ҳаётни, муносабатларни бузиши, бошқаларга зарар етказиши, иш фаолиятига таъсир қилиши, самарали фикрлашни бузиши, жисмоний соғликка таъсир қилиши ва келажакни бузиши мумкин.

Лекин ғазабнинг ижобий томони ҳам бор, у бизга муаммо мавжудлигини кўрсатиши мумкин, чунки ғазаб одатда қўрқув туфайли юзага келадиган иккинчи даражали ҳиссиётдир. Бу бизни ҳаётимизда муаммога сабаб бўладиган нарсаларни ҳал қилишга ундаши мумкин ва муаммоларимизни ҳал қилишга ва ғазабнинг асосий сабабларини енгишга ёрдам беради.

ҒАЗАБНИНГ САБАБЛАРИ:

Ҳақорат қилиш. Депрессия. Нотинчлик.
Спиртли ичимликларни истеъмол қилиш. Руҳий жароҳатлар. Қайғу.
Гиёҳванд. Моддаларни истеъмол қилиш.

ҒАЗАБЛАНГАН ЎСМИРНИНГ ОТА-ОНАСИ БЎЛИШ ЎЗИМИЗДАГИ ҒАЗАБНИ КЕЛТИРИБ ЧИҚАРАДИ

Ўсмирлар кўплаб ҳиссий муаммоларга дуч келишади. Улар шахс, ажралиш, муносабатлар ва мақсад каби саволларга дуч келишади. Уларнинг ота-оналари билан бўлган муносабатлари ҳам ўзгармоқда, чунки улар тобора мустақил бўлиб бормоқда. Бу ғазабга олиб келадиган умидсизлик ва тартибсизликни келтириб чиқариши мумкин ва ота-оналар ҳам, ўсмирлар учун фаол хатти-ҳаракатлар намунасидир. Агар биз ўз хатти-ҳаракатларимизни ўзгартирмасак, ўсмирларга ўз хатти-ҳаракатларини ўзгартиришга ёрдам бера олмаймиз. Биз бир-биримизга ва вазиятларга жавоб беришдан кўра ўзимизга жавоб беришимиз керак. Мақсад ғазабни инкор этиш эмас, балки бу туйғуни назорат қилиш ва уни фаол тарзда ифода этишдир.

ЎСМИРИМИЗ ВА ЎЗИМИЗ УЧУН НИМА ҚИЛИШИМИЗ МУМКИН?

Ўсмирингизни тингланг ва ҳис-туйғуларига эътибор беринг. Вазиятни болангиз нуқтаи назаридан тушунишга ҳаракат қилинг, унга ҳамдард бўлинг. Айблаш ўртада фақат кўпроқ деворларни қуради ва барча алоқаларни тугатади. Уларга ўзингизни қандай ҳис қилаётганингизни айтинг, фактларга эътибор беринг ва айни вақтда шу билан шуғулланинг. Ғамхўрлик қилаётганингизни кўрсатинг ва севгингизни кўрсатинг. Ҳамма ғалаба қозонадиган ечимга интилинг. Эсда тутингки, ғазабланиш зўравон хатти-ҳаракатларга олиб келмаслиги керак.

Зўравонлик, сурункали душманлик, руҳий тушкунлик ёки ўз жонига қасд қилиш хавфи мавжуд бўлса, ўсмирингиз, ўзингиз ва оилангиз учун профессионаллардан ёрдам сўранг.

ЯХШИ МУЛОҚОТНИНГ БИР НЕЧА ТАМОЙИЛЛАРИ

Идеал дунёда ҳамма нарса муаммосиз ва режа бўйича ишлайди, лекин ҳақиқий дунёда ҳамма нарса тескари кетади. Ота-оналар қўйган мақсадлар, улар қўллаган тамойиллар ва оила бирлигига қўйган саъй-ҳаракатлари тўғри мулоқот бўлмаса, барбод бўлади. Ишлар нотўғри бўл-

ганда, ғазаб, умидсизлик ёки умидсизлик даражасининг ошишига йўл қўйманг. Муаммоларни хотиржам ўйлаб кўринг ва яхши мулоқот қилинг.

Болалар ўзларининг турли босқичларини босиб ўтишлари билан юзага келадиган кўплаб жаҳл ва куч курашларини ҳал қилиш учун қўлланиладиган яхши мулоқотнинг бир неча тамойиллари. Фарзандларингизга бефарқ бўлманг, уларни тингланг. Уларни ўтказган куни ҳақида гапиришга, ҳикоя айтиб беришга ёки муаммони муҳокама қилишга ундаш. Халақит бермасликка ҳаракат қилинг. Ўтмишдаги оғзаки нутқ анъаналари (бунда ҳикоя қилиш ва муҳокама қилиш жамият ва оила ҳаётининг ажралмас жиҳатлари бўлган) бугунги кунда визуал анъаналар (телевидение, фильмлар ва видео ўйинлар) билан алмаштирилди. Гапириш кўп афзалликларга эга, бу болаларга ўз фикрларини ифода этиш учун ишонч беради, уларни янада аниқроқ қилади ва ота-оналар билан арзимас ёки жиддий масалаларни муҳокама қилиш учун табиий қобилиятни сингдиради. Сиз тез-тез чарчаб турсангиз ҳам, гарчи гаплашиш қийин бўлиб турса-да, барибир фарзандингиз билан кўпроқ суҳбатлашинг Сиз билан гаплашаётган бола ўсади, яхши, соғлом ривожланади. У сиз била нота-онаси билангина эмас, балки инсон сифатида муносабатда бўлади.

Биз бошқаларни "жуда кўп гапиришда" айблаймиз, лекин биз уларни "жуда кўп тинглашда" айблаймизми?

Болалар билан ўзингизнинг эмас, балки уларнинг даражасида гаплашинг. Тинглаш ғамхўрлик белгисидир. Қанчалик баланд овозда гапирсак, болаларимиз шунчалик тез ўчади.

Болаларни пастга урманг, токи улар ўзларини аҳмоқона ҳис қилишмасин. Ўз хатти-ҳаракатларингиздан хабардор бўлинг: ҳаракатларингиз мулойим, эҳтиёткор ва назоратли бўлиши керак. Ушбу ғоя болаларни ўзига ишонган ва хавфсиз қилиб тарбиялашдан иборатдир, чунки болалар катталар ҳаётида олиб борадиган шахсиятнинг икки жиҳати. Интеллектуал мунозараларни бошланг. Мунозара – бу судга бериш ва фикрларни солиштириш. Бу болаларни танқидий фикрлашга ўргатади ва уларнинг интеллектуал чидамлилигини ривожлантиради. Фарзандларининг ақл-заковатини камайтирманг ёки уларнинг мавзулар бўйича қарашларини инкор қилманг. Кечки овқат пайти суҳбатлашиш учун яхши вақт. Агар ота-оналар телевизорни ўчириб қўйиш ва столда ёки

ерда бирга овқат истеъмол қилиш одатини бошласа, болалар ҳаётини катта бўлганда анча осонлаштиради. Телевизор эътиборни тортиб олади ва чуқурроқ муносабатларнинг ривожланишига тўсқинлик қилади, айниқса овқатланиш вақтида, бу оилавий ришталарни яратиш ва ҳис қилиш учун яхши имкониятдир. Яхши мулоқот болани одобли бўлишга ўргатади. Бу болаларнинг ота-оналари ва уйлари билан боғлиқлигини ҳис қилишларига имкон беради. Ўзингизни йўқотиб, вазиятни назорат қилишни йўқотманг ёки болаларингизни назорат қилиш учун қўрқув тактикасига мурожаат қилинг. Тинчланмагунингизча мулоқотдан қочинг. Баъзи оналар ҳали ҳам ўз фарзандларини хаёлий йиртқич ҳайвонлар билан қўрқитишади, масалан, кечаси кўчага чиқиш каби. Улар жинларни бошқариш учун дужжера, суълувва ёки домийя каби турли номлар остида йиртқич ҳайвонлар ёки мифларни ўйлаб топишган. Гарчи бу қўрқитадиган тактика бўлса-да, болаларни кечаси уйда ва юзага келиши мумкин бўлган жисмоний зарарлардан узоқроқ тутинг Бундай ҳолат шунингдек, болалар онгида мантиқсиз қўрқувни уйғотиш орқали тескари таъсир кўрсатади. Улар қоронғуликдан, ёлғиз қолишдан, кичик хоналардан, ҳайвонлардан, момақалдироқдан, чақмоқлардан ва бегоналардан қўрқиб ўсиши мумкин. Гарчи кейинчалик катталар бўлсалар ҳам, улар бу эртакдаги йиртқич ҳайвонлар ҳақиқатан ҳам мавжуд эмаслигини билишса ҳам, ҳиссий ва психологик зарар аллақачон етказилган бўлади. Бу амалиётлар ота-оналарнинг чуқур таҳлил қилишга қодир эмаслиги ёки ҳаётий муқобилларни қандай ишлаб чиқишни билмаслиги сабабли қўлланилиши мумкин.

Болалар билан баланддан туриб суҳбатлашманг, улар даражасида, дўстона гаплашинг. Улар билан меҳрли бўлинг, гаплашаётганда қўлингизни қўлларига енгил қўйинг ёки уларни муҳаббат билан қучоқланг, шунда улар доимо сиз билан бирга эканлигини ҳис қилишади ва ҳис-туйғуларини ифода этишга одатланишади.

АМАЛИЙ МАШҒУЛОТЛАР 29-30

29-Машғулот:
Ота-оналар ва ўсмирлар учун саволлар ва жавоблар

Ғазабни аниқлаш ва уни бошқаришнинг биринчи қадамини ўзимизга қараш-дан бошлайлик Ота-оналар ва ўсмирлар бирга ўтириб, ўз-ўзини англаш учун ўзларига бу саволларни беришлари керак. Бу ерда гап тўғри жавоб беришдан кўра муҳокамани бошлашдир:

Ғазаб қаердан келади?

Қандай вазиятлар бу ғазаб туйғусини келтириб чиқаради?

Менинг фикрларим "керак", "шарт", "ҳар доим ва ҳеч қачон?" каби мутлақ сўзлар билан бошланадими?

Менинг умидларим асоссизми?

Мен қандай ҳал қилинмаган зиддиятга дуч келяпман?

Мен хафагарчилик, йўқотиш ёки қўрқувга муносабат билдиряпманми?

Мен ғазабнинг жисмоний сигналларини (масалан, муштларни сиқиш, на-фас қисилиши, терлаш) биламанми?

Ғазабимни қандай ифода этишни танлайман?

Менинг ғазабим кимга ёки нимага қаратилган?

Мен ғазабни ўзимни изоляция қилиш ёки бошқаларни қўрқитиш усули си-фатида ишлатаманми?

Мен самарали мулоқот қиляпманми?

Мен нима қила олишимга эмас, балки менга қилинган нарсаларга эътибор қаратаяпманми?

Қандай қилиб ўзимни қанақа ҳис қилаётганим учун жавобгарман?

Ғазабим қандай намоён бўлиши учун мен қандай жавоб бераман?

Менинг ҳис-туйғуларим мени бошқарадими ёки мен ҳис-туйғуларимни бошқараманми?

30-Машғулот:

Муаммони ечиш фаолияти

Қуйидаги мисолда йигитнинг муаммоларини қандай ҳал қилишингизни муҳокама қилиш учун икки ёки учта жуфтликни тўпланг. Кейин ўз фикрларингизни Пайғамбарнинг ёндашувлари билан солиштиринг.

Бир йигит Пайғамбар алайҳиссаломдан зино қилишга рухсат беришларини сўраб келди. Ўтирган саҳобалар ҳайратда қолишди ва уни сўкишди. Набий соллаллоҳу алайҳи васаллам: "Уни менга яқинроқ келтиринглар", – дедилар. Ўтиргандан сўнг унга бешта савол берди: “Буни онангиз, қизингиз, опангиз, холангиз ёки аммангизга [зино] раво кўрасизми?!” Бешта саволнинг ҳар бирига йигит шундай жавоб берди: “Аллоҳга қасамки, йўқ! Ё Расулуллоҳ, Аллоҳ мени сенга қалқон қилсин!” Расулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи васаллам ҳар бир жавобга шундай жавоб бердилар: “Одамлар буни оналари, қизлари, опа-сингиллари ва холаларига ёқтирмайдилар!” Сўнг Расулуллоҳ саллаллоҳу алайҳи васаллам унинг устига қўлларини қўйиб: “Аллоҳим, унинг гуноҳларини мағфират эт, қалбини пок қил ва жинсий аъзосини асра!” – деб дуо қилдилар. Йигит бундан кейин ҳеч қачон зино ҳақида ўйламаган!

(Аҳмад)

Пайғамбар бу йигит билан мулоқот қилиб, унинг қадр-қиммати ва ўзини ҳурмат қилишига даъват этди ва унга ўзини самарали бошқаришга ёрдам берди. Уни сўкиш, қичқириш ёки жазо ва дўзах билан таҳдид қилиш ушбу вазиятда ёрдам бермас эди. Кўришимиз мумкинки, ушбу даволаш усули назарий билим ва инсон ҳис-туйғуларини чуқур психологик тушуниш ўртасидаги фарқни кўрсатади. Йигит ўзининг жинсий ҳаётини ўрганар экан, ечим излаётган эди. Пайғамбар унга азоб ва дўзахга олиб келадиган гуноҳлар ҳақида ваъз қилмаган, аксинча, у ўзининг соф туғма қадр-қиммати ва виждонига мурожаат қилди. У ахлоқий ва диний мақсадларга эришиш учун психологик ёндашувдан фойдаланган. Бу алоҳида ҳолатни ўрганиш эмас, балки бола ривожланишидаги муаммоларни ҳал қилиш ёндашувига эътибор қаратадиган асосли методологияга асосланган фикрлаш мактабидир.

ИККИНЧИ БЎЛИМ [8-13 боблар]

БОЛА РИВОЖЛАНИШИ

САККИЗИНЧИ БОБ

Кўкрак сути билан озиқлантириш

КИРИШ

Эмизиш – жисмоний ва ҳиссий жиҳатдан кучли, соғлом болаларни тарбиялашда муҳим қадам ҳисобланади. Қуръон ва Исломда нафақат эмизиш, балки чақалоқнинг бир аёл томонидан кўкрак сути орқали парваришланиши натижасида келиб чиқадиган қариндошлик муносабатлари алоҳида таъкидланган. Бу муносабат "сут қариндошлиги" деб аталади, болалар эса сутдош ака-укаларга айланади. Масалан, нега туркиялик 20 ёшли Салоҳ индонезиялик ёш аёл Фотимага уйлана олмайди? Жавоб шундаки, Салоҳ бир ёшга тўлганда, Фотиманинг онаси уни бир неча кун эмизган. Ушбу ҳаракат орқали Салоҳ Фотиманинг сутдош укасига айланган, натижада эса уларнинг турмуш қуриши мумкин эмаслик даражасига етган. Бундан ташқари, Фотиманинг барча опа-сингиллари ва холалари ҳам автоматик равишда Салоҳнинг опа-сингиллари ва холаларига, шу тариқа улар бир-бири билан турмуш қуришга ҳақли бўлмаган (маҳрам) қариндошларга айланишган. Бу эса Салоҳ ва улар ўртасида ҳеч қандай парда бўлмаслигини англатади. Қон муносабатларини, шунингдек, биродарлик ва опа-сингилликни имонда тушуниш осон бўлса-да, оз миқдордаги она сути бегона одамни ака-ука ёки опа-сингилга айлантириши мумкинлигини қандай тушунишимиз мумкин? Бундай муносабат ўз ўрнида она сутининг аҳамиятлилик даражасини кўрсатади.

Қон қуйиш ҳодисасига эътиборимизни қаратайлик. Хаттоки, бир инсон қони бошқа қон билан тўлақонли алмаштирилганда ҳам, бу жараён кўп маротаба амалга оширилганда ҳам, улар ўртасида қариндошлик муносабатлари ўрнатилмайди. Қон қуйиш муҳим эҳтиёж сифатида хизмат қилади ва

орган трансплантацияси ҳаётимизни яхшилашга ёрдам беради, аммо жараён қанчалик кенг қамровли бўлишидан қатъи назар, ҳеч қандай қариндошлик муносабатларини ташкил этмайди. Ҳуқуқшуносларнинг консенсуси шундаки, сут банклари Исломда таъқиқланган. Дарҳақиқат, сут қариндошлиги биологик оилавий муносабатлар билан тенг асосда қўйилади (4:23-оятига қаранг). Бироқ, мерос қонунлари сутдош ака-укаларга нисбатан қўлланилмайди.

Сизларга қуйидаги аёлларга уйланиш (ҳам) ҳаром қилинди: Оналарингиз, қизларингиз, опа-сингилларингиз, аммаларингиз, холаларингиз, ака-укаларингизнинг қизлари, опа-сингилларингизнинг қизлари, эмизган оналарингиз, эмикдош опа-сингилларингиз, аёлларингизнинг оналари ва ўгай қизларингиз. Чунки улар сизлар бирга бўлган аёлларингиздан бўлган ўзингизни тарбиянгиз остидаги қизларингиздир. Агар у қизларни оналарига қовушмаган бўлсангиз, уларни никоҳлашингизда сизларга гуноҳ йўқ. Ўз наслингиздан бўлган ўғилларингизни хотинлари билан никоҳланишингиз ва икки опа-сингилни бир никоҳ остида ушлаб туришингиз ҳам ҳаром қилинди. Ўтмишдаги иш ўтмишда қолди. Аллоҳ жуда кечиримлидир, эзгулик ва неъмат улашувчидир.

(Қуръон, 4:23)

Қуръон дастлабки икки йил ичида эмизиш ва онанинг доимий ғамхўрлигини алоҳида инобатга олган. Болага бўлган муҳаббат ва меҳрибонликнинг етишмаслиги унинг ақлий заифлашишига олиб келиши мумкин. Оқ уйда,президент Клинтон томонидан ўтказилган конференцияда, мутахассислар: "Чақалоқларнинг онги улар туғилган пайтдан бошлаб фаол бўлиб, уларнинг дастлабки тажрибалари билан шаклланади", – дея таъкидлашган.

(Беглей ва Вингерт, 1997)

Эмизиш даврининг дастлабки икки йили чақалоқ миясининг ўз ҳолатидаги каби шаклланишига катта ҳисса қўшади. Миср қонунлари сут қариндошлигининг ҳақиқий бўлиши учун керак бўлган бешта зарур шартни аниқладилар:

- Камида беш маротаба овқатлантириш.
- Ҳар бир озиқлантириш вақтида чақалоқни тўлиқ қондириш.
- Овқатланиш жараёнини ишончли гувоҳлар билан тасдиқлаш.
- Ҳар бир озиқлантириш тез ҳамда кетма-кет вақт оралиғида эмас, режалаштирилган ҳолда бўлиш.
- Беш маҳаллик овқатланиш тартибини чақалоқ икки ёшга тўлгунга қадар бажариш.

ҚУРЪОНДА ЭМИЗИШ ҲАҚИДА

Муқаддас китоб ҳисобланган Қуръоннинг 4 боби айнан эмизиш мавзусига бағишланган бўлиб, унда оналарни икки йил давомида чақалоқларга ғамхўрлик қилишга ундаган. Эмизикли она, ҳатто ажрашган бўлса ҳам, чақалоғига тўлақонли ғамхўрлик қилиши учун ўз ризқини таъминлаш масъулиятидан озод қилинади. Агар ота вафот этган бўлса, унинг меросхўри эмизикли она учун озиқ-овқат масъулиятини ўз зиммасига олади. Диний маросимлар барча мусулмон аёллар (шу жумладан, оналар) учун енгиллаштирилади; улар кундалик жамоат намозларида ва ҳафталик жума ваъзларида қатнашишдан озод қилинади (чақалоқлар учун ғамхўрлик қилишнинг мослашувчан жадвалини тақдим этиш учун). Бу эса оналарга нозик масъулиятни энагаларга топширишдан кўра, чақалоқларга шахсан ғамхўрлик қилиш имконини беради. Дастлабки икки йилда чақалоқ жисмоний, психологик ва ҳиссий жиҳатдан бутунлай онага таянади.

Озиқлантиришга мўлжалланган махсус пластик идиш юмшоқ кўкрак ва онанинг меҳрини ўрнини боса олмайди. Кўкрак сути билан озиқланмаган болага етказилган жисмоний ёки психологик зарарни кейинчалик даволаш қийин; зарар нафақат жиддий, балки сурункали бўлиб қолиши мумкин. Қуръон кўкрак сути орқали парвариш қилиш билан боғлиқ бўлган қуйидаги қарама-қаршиликларни кўрсатиб ўтади:

1. Оналар болаларини тўлиқ икки йил эмизади. Бу – тўлиқ эмизмоқчи бўлганлар учун. Оналарнинг емоқ-ичмоғи ва кийим-кечаги белгиланган – маъруфга кўра фарзанднинг отасига юклатилади. Ҳеч кимга кучи етмайдиган нарса юклатилмайди. Она ўз фарзанди сабабли зиёнга учратилмайди, ота ҳам ўз фарзанди сабабли зиёнга учратилмайди. Меросчининг масъулияти ҳам худди шундай. Эр-хотин ўзаро розилиги ва келишувидан келиб чиқиб, фарзандини (икки йил тўлиқ эмизмасдан) сутдан чиқармоқчи бўлса, иккаласига ҳам гуноҳ бўлмайди. Агар берадиган нарсаларингизни белгиланган/маъруф ҳолатда топшириб, болаларингизни бола эмизувчиларга эмиздирмоқчи бўлсангиз, сизларга гуноҳ бўлмайди. Аллоҳга қарши чиқишдан сақланинг. Билингки, Аллоҳ қилаётган ишларингизни кўриб туради.

(Қуръон, 2:33)

2. Биз инсонга шундай вазифа юкладик: – онаси уни заифлик устига заифлик билан (қорнида) кўтариб юради, уни сутдан айрилиши икки йилда битади – (Эй инсон!) Сен менга нисбатан ҳам, ота-онангга нисбатан ҳам бурчингни бажар! Қайтиб бориш жойи Менинг ҳузуримдир.

(Қуръон, 31:14)

3. Инсон зотини ота-онасига яхшилик қилишга буюрдик. Онаси уни қийналиб (қорнида) ташиди, қийналиб туғди. Унинг ҳомиласи ва сутдан ажратиши ўттиз ойдир. Токи у вояга етиб, қирқ ёшга тўлгач шундай дейди: "Эй яратган Эгам! Менга имкон берки, менга ва ота-онамга берган неъматингга қарши ўз бурчимни адо этай, ҳамда Сен рози бўладиган – қабул қиладиган яхши иш(лар)ни амалга оширай. Зурриёдимда ҳам яхшиликни давом эттир. Мен Сенга тавба қилдим. Албатта, мен мусулмонларданман".

(Қуръон, 46:15)

4. Имкониятингиз миқдорича ўзингиз яшаётган жойдан (уйдан) уларга (идда кутаётган аёлларга) ҳам жой беринг. Уларга (у уйни) тор қилиш учун зарар беришга уринманг. Агар ҳомила бўлсалар, туғиб олгунга қадар нафақасини бериб турингглар. Агар (болангизни) сизлар учун эмизиб берсалар, тўловларини беринг. Ўзаро белгиланган – чиройли ҳолатда иш юритинг. Агар (эмиздиришда) қийинчиликка дуч келсанглар, уни отаси учун бошқа аёл эмизади.

(Қуръон, 65:6)

5. Имконияти кенг киши шароитидан келиб чиқиб нафақасини берсин. Ризқи ўлчаб қўйилган киши ҳам, Аллоҳ унга берган нарсадан нафақа берсин. Аллоҳ ҳеч кимга Ўзи берганидан ортиқча нарсага жавобгар қилмайди. Аллоҳ қийинчиликдан кейин енгиллик бериб қўяди.

(Қуръон, 65:7)

Агар онада она сути етишмаса – у ҳолда эмизувчи тайинланиши мумкин. Эмизувчи аёл, ўз ўрнида асраб олувчи онага айланади ва у меросдан ташқари барча ният ва мақсадлар учун боланинг онаси ҳисобланади. Унинг болалари чақалоқнинг ака-ука ва опа-сингиллари (сутдош опа-сингиллари), эри эса унинг сутдош отасига айланади. Чақалоқ ва сутдош онанинг болалари, ака-ука, опа-сингиллари ва эри ўртасида никоҳга йўл қўйилмайди. Биологик ота

сутдош онанинг иш ҳақини тўлаш учун жавобгардир. Агар ота вафот этса, унинг меросхўрлари эмизикли онани ҳам, болани ҳам эмизишнинг икки йиллик даврида қўллаб-қувватлашлари керак.

Эмизиш жараёни Мусулмон давлатчилигининг илк йилларидаёқ жиддий қабул қилинган. Иккинчи Халифа Умар Ибн Хаттоб Розиялло̂ху Анҳу (халифалик даври: ҳижрий 13 йил 21 жумодул охирдан 23 йил 26 зулҳижжагача; милодий 634-йил 21-августдан 644-йил 2-ноябргача) даврида ҳар бир муҳтож янги туғилган чақалоққа соғлом парваришни таъминлаш учун ижтимоий суғурта нафақаси сифатида нафақа берилган.

(Ҳақ, 1967)

ЭМИЗИШНИНГ ТИББИЙ ВА ПСИХОЛОГИК АФЗАЛЛИКЛАРИ

Ал-Бар ва Қандил (1986), қуйидаги афзалликларни билдиради:

- Она сутида боланинг овқатланиши, ҳазм қилиши ва уни сингдириши учун тўғри нисбатда зарур бўлган озиқ моддалар бир-бирига мос ҳолатда бўлади. Она сутининг озуқавий элементлари чақалоқнинг эҳтиёжига қараб ҳар куни ўзгариб туради. Эрта туғилган чақалоқ учун она кўкрагида унинг тўғри овқатланиши учун тайёрланган махсус формула мавжуд бўлиб, сут безлари ўсаётган чақалоқнинг ўзгарувчан эҳтиёжларига қараб унинг секрециясини созлаш воситаси билан яратилган.
- Она сути табиий равишда керакли ҳароратда сақланади, бу уни микроблардан холи қилган ҳолда барча талабларга мувофиқлигини кафолатлайди.
- Шишаларни тозалаш, махсус формулани тайёрлаш зарурияти пайдо бўлмайди.
- Эмизган она ва унинг боласи ўртасида яқин психологик боғлиқлик ривожланади.
- Эмизиш онанинг ҳомиладорликдан олдинги ҳажми ва вазнига қайтишига ёрдам беради. Эмизиш гипофиз безидан ажралиб чиқадиган ва эмизиш рефлекслари орқали чиқариладиган окситоцин таъсирида бачадонни кичрайтиради.
- Эмизиш чақалоқни бир нечта касалликлардан (диарея ва кўкрак инфекциялари каби) ҳимоя қилади. Эмган чақалоқлар нафас олиш ва ошқозон-ичак касалликларидан камроқ азият чекишади ва ўлим даражаси сунъий сут болаларига қараганда пастроқ бўлади.
- Она сутида IgA (immunoglobulin A), яъни, онанинг сут безларида унинг ичаклари-

дан сўрилиб ўтган лимфоцитлар томонидан ишлаб чиқарилган антиначалар мавжуд. (Антиначалар иммунитет тизимининг касалликларга қарши кураш воситасидир). Оғиз сути, эмизишдан олдин кўкрак секрецияси, кўп миқдорда антиначаларни жамлаган бўлиб, биринчи кунда IgA холестерин оқсилининг 97 фоизини ҳосил қилади, бу эса лактациянинг тўртинчи кунида 25 фоизга тушади. Она сути чақалоқни ҳаётий иммунологик ҳужайралар ва турли микробларга, айниқса Е соли, Стафилококк инфекцияси, Коксаки болалар инфекциясини қўзғатувчи Б5 вируси, герпес вируси, полиовирус ва пневмококкларга қарши иммунитет билан таъминлайди. Туберкулинга мойил оналар чақалоқларига узоқ вақт давомида иммунитетни ўтказадилар.

- Оғиз сути янги туғилган чақалоқнинг ахлатини бўшатишга ёрдам берадиган лаксатиф таъсирга эга.
- Сигир ёки она сутига мансуб бўлмаган бошқа сут турлари аллергияга олиб келиши эҳтимоли нисбатан юқорироқ. Кичкинтойда экзема, бронхиал астма ва бошқа оқсилларга сезгирлиги туфайли ошқозон – ичак трактининг бузилиши хавфи юқори бўлиши кузатилган.
- Эмизган чақалоқлар яхши ривожланади, инфекциялар ва иммунологик касалликларга камроқ чалинадилар. Она сути чақалоқнинг биринчи ойларида ривожланаётган иммунитет тизимини мустаҳкамлайди. Она чақалоқнинг нафасидан микробларни ўзлаштиради. Кейин, унинг ичаклари орқали лимфа тугунларида иммунитет ҳужайраларини ишлаб чиқаради, бу эса ўз навбатида чақалоқнинг сутдан керакли ҳимоя антиначаларни сўриб олишига олиб келади.
- Эмизиш контрацептив восида сифатида ишлайди. Эмизикли онанинг эмизиш даврида ҳомиладор бўлиш эҳтимоли камроқ, шунинг учун у оналар учун туғилишни назорат қилишнинг табиий ва қулай шаклини таъминлайди.
- Чақалоқларга фақат биринчи 9-12 ой ичида она сути керак.
- Инсон сути, сигир сутида учрамайдиган zinc ligand бирикмасини ўз ичига олган. Цинк етишмовчилиги сунъий равишда озиқланган чақалоқларда ёки эмизикли чақалоқларни эрта сутдан ажратишдан кейин кўпроқ пайдо бўлади.
- Эмизиш чақалоқнинг мия кучини оптималлаштиришда муҳим роль ўйнайди. Она сутида ҳеч бир жонзот формуласида уч-

рамайдиган муҳим қурилиш блоклари мавжуд. Бир ойгина эмизикли чақалоқлар "8 балл", яъни, боғча болаларининг IQ даражаси билан баҳоланади ва бу кўрсаткич эмизиш орқали кўтарилади. Янги Зеландияда 1000 дан ортиқ болаларни кузатган тадқиқот эмизиш ва юқори интеллект ўртасидаги боғлиқликни қўллаб-қувватлайди.

- Она сути менингит, сийдик йўллари инфекциялари ва қулоқ оғриғи каби бактериал инфекциялардан ҳимоя қилишни ўз ичига олади. Қўшимча билан озиқланган чақалоқлар инсулинга боғлиқ диабет, лимфома, аллергия ва овқат ҳазм қилиш муаммоларидан кўпроқ азият чекишади.

Ҳайвон сутлари уларнинг болалари учун мос бўлиб, уларнинг таркиби ҳам бир-биридан фарқ қилади. Қуйидаги жадвалда инсон, сигир, буйвол ва эчки сутлари таркиби фоизларда кўрсатиб берилган. Сувнинг мавжудлик даражаси тахминан 88%ни ташкил этиб, қолган элементлар жадвал асосида келтирилган:

Сут	Протеин %	Ёғ %	Шакар %	Минераллар %
Инсон	1.5	3.5	6	0,2
Сигир	3	4	4	0,8
Қўтос (ёввойи ҳўкиз)	3	6	4	0,8
Эчки	3	4	4	0,8

Оналарга камида 12 ой давомида эмизиш тавсия этилади. Кўкрак энг яхши эмизиш йўли эканлиги ҳақида кўплаб далиллар мавжуд. Эмизиш кўкрак бези саратони, тухумдон саратони, остеопороз ва бошқа аёл касалликларини камайтириши мумкин. Эмизиш бачадонни асл ҳолатига қайтаришни рағбатлантиради.

(СНН, декабрь, 1997)

АМЕRИКА БИЗНЕСИ ВА ЭМИЗИШ

Чақалоқлар учун она сутининг аниқ кўриниб турган афзалликларига қарамай, америкалик аёлларнинг 60 фоиздан камроғи эмизади, бу кўплаб саноатлашган мамлакатларга қараганда паст. Уларнинг атиги 22 фоизи фарзандлари 6 ойлик бўлгунга қадар ғамхўрлик қилишади. Бу ҳолатга сабабнинг бир қисми сифатида эса эмизишга бўлган талабни келтира оламиз. Янги туғилган чақалоқлар одатда ҳар бир кўкрак сутининг вақт оралиғи 10-15 дақиқани ташкил этган ҳолда 24 соат давомида ўн мартагача эмизилади. Ушбу жадвални эса иш вақтига мослаштириш жуда қийин.

Тез орада Америкадаги иш жойларда эмизикли оналар учун қулайликлар яратилиши мумкин. Ҳукуматлар ва компаниялар аёлларга иш жойида сут соғиш учун кунига бир соатгача пуллик таътил беришмоқда ва иш жойидаги лактация дастурларини рағбатлантирмоқдалар.

(Cassidy, 1998)

1993-йилда Жон Ханкокнинг Ўзаро Ҳаёт Суғуртаси Компанияси иш жойидаги лактация хоналарини (электр кўкрак помпаси, қулай стуллар ва музлатгични ўз ичига олган) жорий этганлиги учун UNICEF мукофоти билан тақдирланди. Йиллик ўртача 300 ҳомиладор аёл билан олиб борилган янги дастур натижасида компания пули тежашлиши аниқланди (ташкил этилганидан буён 60 000 доллар), бунинг сабаби эса эмизикли чақалоқлар соғломроқ, шунинг учун оналар ҳам ишларини қолдиришларига мойилликлари камроқдир. Бундан ташқари, ишга қайтиш нафақат осонроқ, балки янги оналар туғруқ таътилини қисқартиришга тайёр бўлишади. Чунки АҚШда эмизикли чақалоқлар сунъий озиқланганларга қараганда 35 фоизга камроқ касалликларга чалинишади ва эмизикли оналар кўкрак сути билан озиқлантирмайдиган янги оналарга қараганда 27 фоизгача камроқ ишдан рухсат олишади. (Рона Коен, УСЛА ҳамширалик мактаби)

МУСУЛМОН ОЛАМИ ВА ЭМИЗИШ

Тарихан мусулмон ҳамжамияти эмизиш ва сутдош она жараёнига катта эътибор беришган. Ҳатто она эмиза туриб ҳам, қўшни, қариндош ёки дугоналар янги келган меҳмон ҳисобланмиш чақалоқни эмизишлари одатий ҳол бўлган. Бундай амалиётлар баъзи ижтимоий афзалликларга эга эди. 15 ва ундан кичик ёшда турмушга чиқадиган кўплаб қизлар ва 18 ёшгача бўлган ўғил болалар катта авлодларнинг ёрдами ва кўрсатмаларига муҳтож бўлишган. Катта оилалар оналарни баъзи юкларидан халос қилиш орқали ёрдам беришган.

Модернизация мусулмон мамлакатларида ижтимоий ва маданий муносабатлар моделини ўзгартирмоқда. Бу қишлоқ жойларига қараганда эмизиш тез камайиб бораётган шаҳарларда кўпроқ намоён бўлади. Ривожланаётган мамлакатларда эмизишнинг пасайиши ортида эса болалар озиқ-овқат компаниялари турганликлари шубҳасиздир. Оналар эмизишни тўхтатиб, маҳсулотларини сотиб олганда, уларнинг савдоси ва фойдаси ортади. UNICEF ва ЖССТ ушбу компанияларни ривожланаётган дунёдаги чақалоқларнинг биринчи рақамли қотили деб билишади ва ўз ҳукуматларига ишлаб чиқарилган болалар овқатларини реклама қилишни тақиқлашни қатъий тавсия қилишди. Махсус қўшимча сут билан озиқланадиган чақалоқлар кўпинча антисанитария манбалари саналган нопок сув ишлатилганлиги сабабли оз миқдордаги озуқа моддалари ва микроорганизмларнинг катта дозаларини ўз ичига олган суюлтирилган ва ифлосланган озуқаларни қабул қилиб қўйишади. UNICEF ва ЖССТ хулосаларига кўра, ривожланаётган дунёда ҳар йили 9,4 миллион болада тўйиб овқатланмаслик ҳолатлари учрай-

ди, уларнинг камида ярми сунъий озиқлантириш билан боғлиқ. Худди шундай, тобора юксалиб бораётган дунёда овқат ҳазм қилиш тизими касалликлари туфайли ҳар йили тахминан 10 миллион чақалоқ ўлими қайд этилган. Уларнинг ҳам деярли ярми айнан кўрсатилган сабаб билан боғлиқ бўлиб, кўкрак сути билан парваришлаш уларни қутқариши мумкин эди. Бундан ташқари эмизиш арзонроқ. (Малайзияда 6 ойлик сунъий озуқа 300 доллар ёки ундан кўп туради)

(Аллаин, 1993)

Чақалоқ формуласи, яъни сунъий озуқаси она сутининг рангпар тақлидидир, гарчи тадқиқотчилар уни янада тўйимли қилиш устида тадқиқот олиб бормоқдалар. LCPUFA ("Элси Пуфа" деб талаффуз қилинади) дея номланувчи ёғ кислоталари синфи билан формулани мустаҳкамлаш мия ривожланишига ёрдам беради. Шотландиянинг Данди университети (Уиллац ва бошқ. 1998), 44 чақалоқдан иборат гуруҳнинг ярмига юқори LCPUFA консентрациясини ўз ичига олган формуладан беришган. Бошқа чақалоқлар эса одатдаги формулани қабул қилишни давом этишган. 10 ойлигида LCPUFA чақалоқлари яширин ўйинчоқни топиб олиб келиши керак бўлаган тестда сезиларли даражада юқори балл тўплашган, бу эса уларнинг миясида кучли нерв ҳужайралари бирикмаларини кўрсатиб бера олди. Баъзи европаликлар энди формулани LCPUFA билан мустаҳкамлайдилар.

ИМОМ АЛИ ВА ИБН ҲАЗМНИНГ ЭМИЗИШ ҲАҚИДАГИ ФИКРЛАРИ

Эмизиш чақалоқларнинг оналарига нисбатан табиий ҳуқуқи ҳисобланади. Оналар фарзандларини эмизишга даъват этилади. Ибн Ҳазм:

"Она подшоҳнинг қизи бўлса ҳам боласини эмизиши керак. Она ғамхўрлик қилишга қодир бўлмагунга қадар, бу вазифадан озод қилинмайди".

(Ибн Ҳазм, 10-бўлим)

Агар Ислом таълимотларига амал қилинса, болалар ва уларнинг оналари бошига тушадиган кўплаб муаммоларнинг олдини олиш мумкин эди. Али ибн Абу Толиб:

"Чақалоқ томонидан сўрилган ҳеч бир сут она сути каби муборак ҳисобланмайди".

Эмизиш оралиғи

Ҳуқуқшунослар бир-биридан фарқ қилади, аммо умумий консенсуси шундан иборатки, эмизиш икки йилдан ошмаслиги керак. Агар она соғлом бўлса ва унинг сути мавжуд бўлса, икки йил ичида сутдан ажратиш яхшироқдир.

Юсуф Алнинг 46: 15 ояти учун изоҳлари:

Эмизишнинг максимал муддати (2 йил) болада биринчи сут тишлари тугалланган вақтга тўғри келади. Марказдаги пастки сут тишлари 6-9 ойлар орасида чиқади, сўнгра сут тишлари вақти-вақти билан, жаг тишлар пайдо бўлгунга қадар ёриб чиқади. Иккинчи босқичдаги илдиз тишлари тахминан 24 ойлигида ва улар билан бирга болада сут тишларининг тўлиқ шакли пайдо бўлади. Табиат энди уни чайнаш ва мастикация қилишни, шу тариқа онасининг сутидан бутунлай мустақил бўлишини кутади. Бошқа томондан, болада сут тишларининг тўлиқ тўпламмі бўлганидан кейин онани кўкракдан боқиш оғриқли жараёнга айланади. Доимий тишлар 6 ёшда бошланади ва иккинчи илдиз тишлар боланинг 12 ёшида келади. Учинчи давр эса донолик тишлари бўлиб, улар 18-20 ёшда пайдо бўлиши ёки умуман бўлмаслиги ҳам мумкин.

Баъзилар икки йилдан ортиқ эмизиш чақалоққа жисмоний, ақлий ва психологик зарар етказиши мумкинлигини изоҳлайдилар. 1997-йилда Америка Педиатрлар Академияси (АПА) оналарга чақалоқларини камида 6 ойдан 12 ойгача эмизишни тавсия қилди. Аслида америкалик оналарнинг атиги 20 фоизи 6 ойдан кейин болаларини эмизишади. Кейинчалик АПА оналарга камида бир йил эмизишни тавсия қилиш орқали буни кенгайтирди. Унда эмизишнинг афзалликлари (масалан, бачадон саратони, кўкрак саратони ва остеопороз билан касалланиш эҳтимолини камайтириш) санаб ўтилган.

Пайғамбаримиз ҳам эмизиб берувчи томонидан эмизиш жараёни ҳақида гапирганлар. Иложи бўлса, биологик она эмизиши керак, бу ҳолатни оқлаш учун тиббий сабаб бўлгандагина, эмизувчи аёл ёлланиши мумкин. Бу ҳолат шундай деб тушунтирилади:

"Эмизишда ким сизнинг эмикдошингиз бўлишидан эҳтиёт бўлинг! Эмизувчи аёлдан фақат чақалоқнинг очлиги зарурати юзасидан фойдаланинг".

(ал-Бухорий)

Никоҳни эълон қилишнинг афзалликларидан бири бу аёлнинг ўз сут-укаси ёки сут-отасига адашиб турмуш қурмаслигини таъминлашдир. Бу жамоатчиликка олдинга чиқиш ва агар улар мавжуд бўлса, бундай сут муносабатлари мавжудлиги тўғрисида гувоҳлик бериш имкониятини беради.

Эмизикли оналар учун фойдали маслаҳатлар

(Мослаштирилган: Эл-Амин, 1998)

Эмизиш табиий усул бўлса-да, бу маҳоратни яхшилаш мумкин. Қуйида оналар учун фойдали маслаҳатлар келтирилган:

• Фарзандингиз туғилишидан олдин ўзингизни тайёрланг. Эмизиш ҳақида баъзи китобларни ўқинг. Касалхонангиз, тиббий ёрдам кўрсатувчи провайдерингиз ёки лактация бўйича маслаҳатчингиздан дарс олинг. Эмизишни қўллаб-қувватлаш ташкилотининг йиғилишида иштирок этинг.

• Тўғри жойлашишни аниқлаш жуда муҳимдир. Кўкрак чақалоқнинг оғзида 1 ва 1/2 нисбатда эканлигига ишонч ҳосил қилинг. Болага эгилманг; чақалоқни ўзингизга олиб келинг. Ёстиқ кўпинча сиз учун фойдали бўлади.

• Фарзандингизга кўкрагингизнинг бир томони бутунлай юмшагунга қадар эмишга рухсат беринг, чақалоқ эмиш ҳаракатидаги ўзгаришлар кучлиликдан секинликка ўтгунга қадар бир кўкракни олгани маъқул. Сўнг бошқа кўкракни таклиф этинг. Иккала кўкракни қисман эмизишдан кўра, ҳар бир озиқлантиришда битта кўкракни юмшатиш маъқулдир. Биринчи қисм ёғсиз сутга, ўртаси тўлиқ сутга, охиргиси эса қаймоққа ўхшайди. Ушбу концентрация овқатланишнинг изчиллигини мувозанатлаштиради ва ортиқча йиғлашнинг олдини олишга ёрдам беради.

• Биринчи кунларда кўкрак қафасининг катталашиши табиийдир. Агар чақалоқлар тўлган кўкракдан эма олмаса, овқатлантиришдан олдин оз миқдорда сутни чиқаринг.

• Кўкракдаги оғриқларни таъсир этувчи ва ишончли муолажалар билан даволанг. Кўкракни ҳавода қуритиш орқали ундаги оғриқларни енгиллаштиринг, сўнгра органик зайтун мойи ёки соф ланолин каби табиий маҳсулотларни қўлланг.

• Кўп сув ичинг. Фенугреек чойи ва саримсоқ сут миқдорини оширади.

• Эмизишни туғилгандан кейинги дастлабки бир ёки икки соат ичида, чақалоқ ҳушёр бўлгандан бошлаш муҳимдир.

• Қанчалик тез-тез кўкрак сути билан озиқлантириш етарли? Дастлабки 23 ҳафта давомида сиз болангизни овқатлантириш учун уйғотишингиз керак бўлиши мумкин. Чақалоқ кундузи камида ҳар уч соатда, кечаси эса ҳар тўрт соатда эмади. Тез-тез овқатлантириш нафақат чақалоқ учун, балки сут таъминотини ошириш учун муҳимдир. Чақалоққа парвариш қанча кўп бўлса, онанинг сути ҳам шунчалик етарли миқдорга келади. Фарзандингиз яхши вазнга эга

бўлгач, чақалоқнинг овқатланиш сонига бўлган хоҳишига амал қилинг.

- Соғилган сутни махсус идиш орқали бериш: эмизиш яхши ўрнатилгунга қадар эмизикли болага она сутини махсус шиша орқали берманг – бу жараён одатда 3-5 ҳафтагача давом этади. Баъзида онадан бошқа кимдир чақалоққа она сути билан тўлдирилган шишани берса, бу албатта ёрдам беради. Аммо, маълум муддатдан сўнг, кўпчилик чақалоқлар шиша ва кўкрак ўртасида сарсон бўлиб қолишлари ва танлай олмасдан қийналишлари мумкин.

- Баъзи чақалоқлар илк кундан бошлаб эмишни яхши ўзлаштириб олишади, баъзиларга эса вақт талаб этилади. Эмиш жараёни дастлаб қониқарли бўлмаган тақдирда ҳам, бу ҳеч қандай муаммога сабаб бўлмайди.

- Эмизишдан воз кечманг. Бир онанинг айтишича, узоқ ва чиройли ғамхўрлик муносабатларига сабаб бўладиган ритмга тушиш учун олти ҳафта керак бўлади.

ОНАНИНГ КУНДАЛИК РАЦИОНИ: НАМУНА

Қуйида эмизикли оналар учун парҳез намунаси келтирилган:

- Уч порция оқсил, масалан, товуқ ва балиқ
- С витаминга бой бўлган икки порция озуқа, масалан, апельсин
- Беш порция кальций, масалан, сут ёки пишлоқ
- Олти порция мева ва сабзавотлар, масалан, кокос ва қушқўнмас
- Олти порция мураккаб углеводлар
- Бир порция темирга бой маҳсулотлар, масалан, мол гўшти ёки ловия
- Пишлоқ ёки тўлиқ сут каби оз миқдорда ёғли овқатлар

- Саккиз стакан сув
- Ҳомиладор ёки эмизикли аёллар учун витаминлар.

ЖИСМОНИЙ ЖИҲАТДАН КУЧЛИ ХАЛҚ

Қуръон ва пайғамбар амаллари бу борада шундай сўз юритади:

"...Сизлар инсонлар учун ўртага чиқарилган энг хайрли жамиятсиз – Аллоҳга ишониб суяниб, маъруфга (Қуръонга мувофиқ ишларга) буюрасизлар, мункардан (Қуръонга зид ишлардан) ман қиласизлар. Агар аҳли китоблар ҳам (барчаси) ишониб суянса, ўзларига яхши бўлади. Улар орасида мўминлари ҳам бор, лекин уларнинг кўпчилиги йўлдан чиққан..." (Оли Имрон, 3:110)

"...Сизлар у билан Аллоҳнинг душманини, ўзингизни душманингизни ва уларга яқин бўлган – сизлар билмайдиган, аммо Аллоҳ биладиган – бошқа душманларни ҳам чўчитадиган бўлиб, уларга қарши кучингиз етганича ҳарбий қувват ва жанговар отлар тайёрлаб қўйинглар. Аллоҳ йўлида нимаики сарфласангиз, (унга қарши бериладиган ҳақ ва эваз) сизларга тўлиқ қилиб берилади. Сизларга ҳақсизлик қилинмайди..." (Анфол, 8: 60)

Бир она шундай деган: "Эмизиш ажойиб машғулотдир. Ярим тун бўлишига қарамасдан, мен ўша жажжигина юзга қараганимда ва ўғлимнинг хоҳиши мен эканлигимни билганимда қандай қилиб уни эмизишни истамаслигим мумкин? Эмизишнинг ҳиссий фойдалари мен учун қимматли кўп бўлса, чақалоғим учун ҳам шунчалик аҳамиятлидир".

Пайгамбаримиз айтган: имони кучли (қавий) заиф имонлидан кўра яхшидирлар ҳамда Аллоҳ уларни севади; иккаласида ҳам яхшилик бор (мусулмон). Эътибор бериш лозимки, ҳадисда қавий сўзи имон ва тананинг қудратини англатади. Юқорида айтиб ўтилгандек "энг яхши ҳамжамият", "қўлингиздан келган барча куч ва ғайратга сизни тайёрлайди" ва "имони кучли" тавсифи нафақат жисмоний (биологик) жиҳатларни, шунингдек, имон ва ахлоқий фазилатларни ўз ичига олади. Олдинги боблар асосида қуйидаги хулосага келиш мумкин:

Жамият ушбу кўрсатмаларга риоя қилиш орқали бошқа барча миллатларнинг жисмоний кучидан устун бўлиши мумкин:

- Соғлом турмуш ўртоқларни танлаш.
- Никоҳсиз жинсий амалиётларнинг барча шаклларидан воз кечиш; бу ота-оналар ва уларнинг авлодлари жинсий йўл билан юқадиган касалликлардан, жумладан, ОИТСдан холи бўлишини таъминлайди.
- Тўғри овқатланиш. Ота-оналар, ҳомиладор оналар ва болалар azkā ta‘āman, (al-tayyibat деб ҳам тасвирланади) яъни яхши, фойдали, тўйимли ва тоза озиқ-овқат танаввул қилмоқликлари лозим. Чўчқа гўшти, қон, ўлик ва бўғиб ўлдирилган ҳайвонларни истеъмол қилишга рухсат берилмайди. Қуръон сув, сут ва асал, мевалар (хурмо, узум, зайтун, анжир), гўшт (парранда гўшти, денгиз маҳсулотлари, мол гўшти ва қўзичоқ) ва сабзавотлар (пиёз, саримсоқ, бодринг, дон, ловия)ни тарғиб қилади.
- Тоза гигиеник турмуш тарзига риоя қилиш. Микроблар овқатдан олдин ва кейин қўлларни ювиш орқали йўқ қилинади. Ювиш учун чап қўлни, овқатланиш учун эса ўнг қўлни ишлатинг. Кунига беш марта таҳорат олинг.
- Маст қилувчи моддалардан (алкоголь, гиёҳванд моддалар ва чекиш) сақланиш. Айниқса, агар фарзанд ота-онаси кимёвий моддалар ва гиёҳванд моддаларни суиистеъмол қилишдан қочса, ҳомила ривожланади ва соғлом бўлиб дунёга келади.
- Кўкрак сути билан озиқланган чақалоқлар. Она сути болаларни кучли характер эгаси, жисмоний ва руҳий куч соҳиби бўлиб улғайтириб, уларни солиҳ одамлар ва тақводорларнинг етакчилари бўлишга тайёр қилади.

Оналик таътиллари саккиз ҳафтадан кўпроқ бўлиши керак. Бир йиллик узайтирилган таътил оналарга ўзларини тўлақонли чақалоқларини парвариш қилишга бағишлашга ёрдам беради. (Мусонинг онаси каби келажакдаги раҳбарларни тарбиялаш учун)

Хулоса қилиб айтганда, биринчи беш йил яхши характерга эга кучли соғлом одамни яратиш учун жуда муҳимдир. Улар йўқотмаслик керак бўлган имкониятлар ойнасини ташкил қилади. Юқоридаги кўрсатмалар жамиятни инсоният орасида комил инсонга айлантиради. Кучли, соғлом фарзандларни тарбиялагандан сўнггина, уларга имон, донолик, билим ва кўникмаларни ўргата оламиз. Бу кўникмалар, Юсуф, Мусо ва бошқа пайғамбарлар мисолида тушунтирилганидек, кейинчалик ҳаётга тадбиқ этилади.

Мусога вояга етиб, мувозанатини сақлаб қоладиган бўлганида, унга ҳукм/ҳикмат ва илм бердик. Муҳсинларни мана шундай мукофотлаймиз.

(Қасос, 28: 14)

Эмизиш энг яхши халқларни шакллантириш учун мустаҳкам асосга эга, чунки:

а) бу чақалоқларга жисмоний, психологик куч ва ҳиссий энергия беради.

б) умумий ишлаб чиқарилган формуладан фарқли ўлароқ, кўкрак сути ниҳоятда мослаштирилган ва индивидуал овқатланиш шакли ҳисобланади.

с) бу чақалоқларни озиқлантиришнинг энг табиий усулидир. Инсон билимлари кенгайиб ва ўзгариб турса-да, илоҳий оятларда одамлар фойда кўриши учун баъзи кўрсатмалар (қилиш ёки қилмаслик) таъкидланган.

Албатта, бу Қуръон энг тўғри йўлга ҳидоят қилур ва яхши амалларни қилувчи мўминларга, албатта, ўшаларга, улуғ ажр борлиги хушхабарини берур.

(Қуръон, 17: 9)

Бугунги кунда мусулмонлар Пайғамбарнинг соғлом ҳаёт кечириш ҳақидаги кўрсатмаларининг асосларини бузмоқдалар. Санаб ўтилган 12 мусулмон мамлакатлар орасида ҳеч бири дунёда энг юқори умр кўрадиган мамлакатлар қаторидан жой олмаган. Афғонистон энг қисқа умр кўриш (эркаклар учун 43 йил ва аёллар учун 44 йил) рўйхатига киритилган!

(Бирлашган Миллатлар Ташкилоти, 2010)

АМАЛИЙ МАШҒУЛОТЛАР 31

31-Машғулот: Бу мени ташвишлантиради...

Ота-оналар ва болалар қуйидагиларни муҳокама қилиб, уларнинг амалга оширилишини олдин олиш бўйича келишиб олишлари керак.

Қуйидаги ҳолатлар мени ташвишлантиради:

- Пицца, паҳлава ва торт яхши кесилмайди.
- Болалар ахлатни ўзлари тозалашмайди, буни ота-оналари бажаришади.
- Ахлат қутига эмас, балки унинг ёнига ташланади.
- Одамлар учрашувларга кечикиб қолишади.
- Эр хотинига айтмай уйга кеч келади.
- Кишилар боғичларни боғлашни унутишади ва бу ҳақда уларга ҳеч ким эслатмайди.
- Одамлар қўлларини ювмасдан ҳожатхонадан чиқишади.
- Инсонлар ваннахонага кирганларида уни қулфлашмайди.
- Одамлар чой, қаҳва ёки сувни тўлиқ бўшатмасдан пиёлани столда қолдирадилар.
- Одамлар сочларини (шу жумладан, узун қошлар ва соқоллар) тарашмайди.
- Инсонлар столларга ва ерга сочилган қисқичлар, игналар ва қоғоз қисқичларни қолдирадилар.
- Одамлар миш-мишлар тарқатадилар ва ғийбат қилишади (Қуръон буни гўё одам гўштини еяётгандек тасвирлайди).
- Болага савол берилади ва унинг ўрнига ота-она жавоб беради.
- Болалар гаплашаётганда одамлар кўпинча уларни тўхтатадилар.
- Уй эгаси меҳмонни жуда кўп овқатланишга мажбур қилади.
- Кишилар ирқчи каби шарҳлар беришади ёки ҳазиллашади.
- Одамлар товоқда жуда кўп овқат қолдириб, уни ташлаб юборадилар.
- Меҳмонлар кутилмаганда ва огоҳлантирмасдан келишади.

- Меҳмонлар рухсатсиз мезбонларнинг фарзандларига аралашиб, уларни жазолайдилар.
- Ота-оналар чин дилдан кечирим сўрамасдан, фарзандларига берган ваъдаларини бузадилар.
- Инсонлар ўз ҳикояларини ҳаммага ҳам айтавермай, маслаҳат учун сизга мурожаат қилишади.
- Ёшлар зинапоя ўрнига лифтдан фойдаланишади.
- Суҳбатдош сизга хабарни тўлиқ ва аниқ етказмайди.
- Меҳмонлар касалхонада бемор билан жуда узоқ вақт қолишади.
- Кимдир сабабини тушунтирмасдан сиздан хафа бўлди.
- Одамлар пул, озиқ-овқат, қоғоз, дори-дармонлар, вақт, салфеткалар ва совунларни исроф қилишади.
- Ҳайдовчилар машина ҳайдаш пайтида матнли хабарларни юборишади ва ўқишади. (Баъзи жойларда ҳайдаш пайтида мобиль телефондан фойдаланиш тақиқланган).
- Одамлар оғиз ва бурунни ёпмасдан юзингизга йўталади ёки аксиради.
- Одамлар мажлис, намоз ўқиш пайтларида ва кутубхонада бўлганларида мобильтелефонларининг овозини ўчирмайдилар.
- Кишиларнинг кийимлари ва пайпоқларидан ёмон ҳид келади.
- Одамлар ваннахонадаги пол – кафелларни қуритмасдан намлайдилар.
- Бир вақтнинг ўзида бир нечта одам гапиради.
- Ҳайдовчилар фойдасиз ва кераксиз сигнал беришади.
- Гапирадиганлар бир сўз ёки иборани жуда кўп марта ноўрин такрорлайдилар.
- Бирор киши бошқаларни безовта қиладиган жуда баланд овозда гапиради, бошқаси эса тингловчилар уни эшитиши учун жуда жим гапиради.
- Одамлар зарурат бўлмаса ҳам светни ёқишади.
- Кимдир одамларнинг рухсатисиз навбатдан ташқари ўтади.
- Меҳмонлар мезбоннинг уйида унинг кўрсатмаларига амал қилмайдилар.
- Уй эгаси жуда кечиккан меҳмонни кутиб, таом беришни ҳам кечиктиради.
- Инсонлар қўлларини ювганда сувни кўп исроф қилишади.
- Жўмраклар тўлиқ ёпилмаган.
- Одамлар тупуриш керак бўлганда салфеткалардан фойдаланмайдилар (улар ерга тупурадилар).
- Кишилар йўлларидан ахлатни олиб ташлашмайди.
- Одамлар гаплашаётганда йўлакларни тўсиб қўйишади.

- Мажлис пайтида икки киши бир-бирлари билан гаплашади ёки пичирлашади.
- Бирор одам хато қилиб, буни тан олмайди ва бунинг учун самимий кечирим сўрамайди.
- Одамлар сизни таклиф қилишади ва ноз-неъмат бўладими ёки бўлмайдими аниқ айтишмайди.
- Сиз қоғоз салфеткасини қутидан чиқарганингизда, жуда кўп салфеткаларни тортиб оласиз.
- Маърузачилар ўзларига ажратилган вақтни жуда кўп ёки жуда кам оладилар.
- Одамлар табассумдан кўра қошларини чимиришади.
- Сиз кимгадир салом айтасиз, у эса жавоб бермайди.
- Инсонлар хонани жуда қоронғи ёки жуда ёруғ қилишади.
- Одамлар шовқинли, қизиқувчан ёки бирор нарсага муҳтож бўлиб, бошқаларни безовта қилишади.

Ҳар бир оила аъзоси ушбу рўйхатни ёқтирмаганлари билан тўлдириши мумкин.

ТЎҚҚИЗИНЧИ БОБ

Бола онги: Нима эксанг шуни оласан

Аллоҳ сизларни оналарингизнинг қорнидан чиқарганида ҳеч нарса билмас эдингиз. У сизларга эшитиш ва кўриш қобилиятини ва виждон берди. Балки қадрига етарсиз.

(Қуръон, 16:78)

КИРИШ

Қуръонда айтилишича, чақалоқлар билимга эга бўлмай туғилади. Худо уларга билим олиш воситаларини: аввал эшитиш, кейин кўриш ва кейинчалик фуад, ҳис-туйғулар, фикрлаш ва ҳиссиётларни ато этди. Биология эшитиш маркази миянинг олд қисмида, кўриш маркази эса орқа томонда жойлашганлигини тушунтиради. Иккаласи орасида миянинг бошқа марказлари ётади. Булар одамларга оқилона қарорлар қабул қилишга имкон берадиган билимни ташкил қилади. Қизиғи шундаки, Қуръон бу уч сўзни ҳар доим бир хил тартибда эслатиб туради, гўё улар ажралмас: эшитиш, кўриш ва меҳр.

Боланинг мияси қандай шаклланиши ва ривожланишини тушуниш орқали боланинг дастлабки тажрибалари аҳамиятини ва улар мантиқ, математика, мусиқа, тил ва ҳиссиётлар учун мия схемаларини шакллантиришда қандай ёрдам керак эканлигини англаш мумкин. Буни тушунганимиздан сўнг, дастлабки икки йилда эмизишга бўлган эътиборни қадрлашимиз муҳим аҳамият касб этади.

ИМКОНИЯТ ОЙНАСИ

"Чақалоқлар билан тўғри муомала қилиш учун биз уларнинг биологиясини тушунишимиз муҳим аҳамият касб этади. Миянинг турли нуқталаридаги схемалар, асосан, гўдаклик даврида пайдо бўлса ҳам, турли вақтларда пишиб етилади. Натижада, турли хил схемалар турли ёшдаги ҳаётий тажрибаларга сезгирлигини намоён этади. Фарзандларингизга керак бўлганда уларга керакли стимуляцияни беринг; қоқилиш ва натижа муваффақиятсиз бўлиши мумкин".

(Беглей, 1996)

Инсон миясининг оғирлиги атиги уч фунт (1360 гм) бўлса-да, унда триллионлаб ўзаро боғланишлар ва улкан ишлов бериш қуввати мавжуд. Агар биз дунёнинг ҳар икки шаҳрини асосий автомагистрал билан боғлаганини тасаввур қилсак ва кўпроқ магистрал йўллар бу шаҳарларни дунёнинг

бошқа йирик шаҳарлари ва бутун дунёдаги қишлоқларни боғлаган бўлса ҳам мия кўринишини бера олмайди. Ва ҳар бир қишлоқни дунёнинг бошқа қишлоқлари билан боғлайдиган иккиламчи йўл қурилган деб тасаввур қилсак, талаб қилинадиган бирламчи ва иккиламчи йўлларнинг улкан тармоғи ҳали ҳам миянинг мураккаблигига мос келмайди, сайёрамиздаги мавжуд ер уларнинг барчасини жойлаштириш учун етарли бўлмайди.

Мия ривожланиши нуқтаи назаридан муаммо шундаки, агар бу йўллар гўдакликнинг биринчи йилларида қурилмаса, уларни кейинчалик қуриш мумкин эмас. Афсус! Айнан шу нарса содир бўлмоқда ва олтин имконият абадий йўқолишда давом этиб бормоқда – бу қандай фожиа! Демак, миянинг ўзаро боғлиқлигини қандай ривожлантиришни ўрганиш ва кейин уларни болаларимизда ривожлантириш учун барча саъй-ҳаракатларни амалга ошириш муҳимдир.

Мия қувватини сингдириш

3 ёшли боланинг мияси қанча киришни ўзлаштириши мумкин?

Агар биз мияни тасаввур қилиш мумкин бўлган энг кучли ва мураккаб компьютер деб тасаввур қилсак, боланинг муҳити ҳодисаларни киритиб борувчи клавиатура каби ҳаракат қилади. Компьютер шу қадар кўп хотира ҳажмига эгаки, дастлабки уч йил ичида у одамлар армияси киритиши мумкин бўлганидан кўра кўпроқ маълумотни сақлаши мумкин. Бироқ, уч ёки тўрт йил охирига келиб, ўрганиш тезлиги секинлашади. Компьютер маълумотни пасайиш тезлиги асосида қабул қилишни давом эттиради. Биздаги жараён ҳам ёшимиз улғайгани сари секинлашишда давом этади ва қариганимизда мия ҳужайралари – нейронлар қурий бошлайди. Биз бу имкониятни уч ёшдан кейинги бу жараён йўқолгунга қадар ушлаб қолишимиз лозим. (Котулак, 1993)

ИМКОНИЯТ ОЙНАЛАРИ

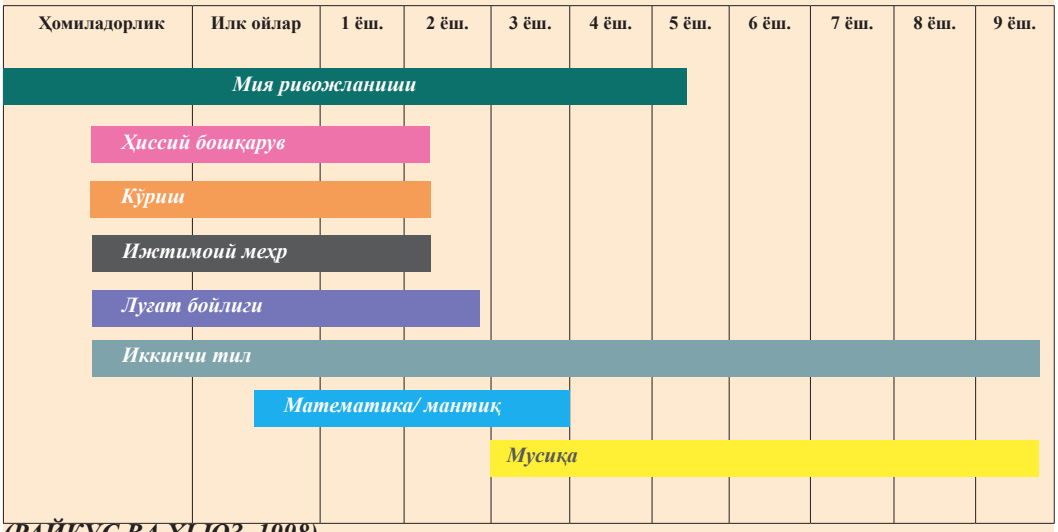

(РАЙКУС ВА ХЬЮЗ, 1998)

Қуръонда айтилишича, туғилишда билим нолга тенг бўлади: Аллоҳ сизларни оналарингизнинг қорнидан чиқарганида ҳеч нарса билмас эдингиз. У сизларга эшитиш ва кўриш қобилиятини ҳамда виждон берди. Балки қадрига етарсиз.

(Қуръон, 16:78)

НЕЙРОНЛАР ВА МИЯ ТАРМОҚЛАРИНИНГ РИВОЖЛАНИШИ

"Мияни миллиардлаб нерв ҳужайралари (нейронлар) кесиб ўтади. Баъзи нейронлар нафас олиш, юрак уришини бошқаради, тана ҳароратини тартибга солади ёки рефлексларни ишлаб чиқаради. Шунга қарамай, триллионлаб нейрон уланишлари ҳали ҳам ишлатилмай қолмоқда; улар дастурий таъминот юклатилмасдан олдинги компьютер Pentium чипларига ўхшайди. Агар нейронлар ишлатилса, улар бошқа нейронларга уланиш орқали мия схемасига қўшилади; аксинча бўлган тақдирда эса, улар ўлиши мумкин. Шундай гўдаклик кечинмалари мавжудки, улар инсонда қайси нейронлар ишлашини аниқлайди, бу эса мия схемалари дастурчи клавиатура орқали компьютердаги схемаларни қайта созлагани кабидир. Қайси калитлар терилганлиги – болада қандай тажрибалар борлиги – боланинг ақлли ёки заиф, қўрқоқ ёки ўзига ишонган, аниқ ёки тилга боғланган бўлиб улғайишини аниқлайди. Дастлабки тажрибалар шунчалик муҳим аҳамият касб этадики, улар одамни бутунлай ўзгартириши мумкин". (Наш, 1997)

Вояга етганда мия 100 миллиарддан ортиқ нейронлар билан кесишиб, уларнинг мингдан ортиғига етиб боради, бунинг натижасида эса мия 100 триллиондан ортиқ боғловчиларга эга бўлади. Мияга тенгсиз куч берадиган айнан шу алоқалар – коинотдаги маълум галактикалар сонидан кўпроқ. Анъанавий назария шундаки, уланиш схемаси, янги уй учун бўлгани каби, бачадондаги уруғлантирилган тухумдаги генлар томонидан олдиндан белгиланади. Генларнинг ярми марказий асаб тизимида маълум аҳамият касб этса-да, миянинг беқиёс мураккаб тармоғини аниқлаш учун уларнинг сони етарли емас. Бу эса яна бир эҳтимолликка етаклайди; генлар фақат миянинг асосий тармоқларини аниқлаши мумкин, бошқа нарса эса триллионлаб нозик уланишлар орқали шакллантирилади. Мана шу бошқа нарса – атроф-муҳит, мия ташқи дунёдан оладиган сон-саноқсиз хабарлардир. "Мия тармоқларининг иккита кенг босқичи мавжуд: тажриба талаб қилмайдиган эрта давр ва кейинги давр". (Карла Шатз, 1996-йил, Нашнинг Калифорния университети, 1997-йил)

Шунга қарамай, тармоқлар улангандан сўнг, мия ўзини яна қайта ишга тушириши учун вақт чегаралари мавжуд. Улар "танқидий даврлар" деб номланиб "табиат инъом этган, туғилишдан олдин бошланиб, кейин-

чалик эса йилдан-йилга бирма-бир ёпилиб қўйиладиган имконият ойналаридир”.

Бунинг оқибатлари эса истиқболли бўлиши билан бир қаторда, хавотирли ҳамдир. Агар тўғри вақт оралиғида тўғри киритилса деярли ҳамма нарсанинг имкони мавжуд. Аммо, шунга қарамай, агар имконият ойнаси ўтказиб юборилган бўлса, инсон маълум тўсиққа учраши мумкин. Кичкинтойнинг Head Start каби интенсив мактаб дастурларида эришган ютуқлари кўп ҳолларда вақтинчалик: мияни тубдан қайта тиклаш учун бундай интенсив кўрсатмани бошлаш жуда кеч. Иккинчи тил бўйича кўрсатманинг кечикиши ҳам катта хатодир. Чугани сўраганидек, "Қайси аҳмоқ чет тилини ўқитиш ўрта мактабгача бошланмаслигини буюрди? Чет тилини ўрганиш учун бу вақт жуда кечдир". (Доктор Гарри Чугани, Мичиган болалар касалхонаси)

Миянинг кўриш, товуш, ҳис-туйғулар ва ҳаракат марказларини қуйидагича таърифлаш мумкин:

КЎРИШ

Кўриш схемасига масъул нейронлар 2-4 ойгача бўлган давр оралиғида ўсиб боради, бу чақалоқларнинг ҳақиқатан ҳам дунёни пайқай бошлаш муддатига тўғри келади ва бу қобилият чақалоқ 8 ойлигида, ҳар бир нейрон бошқа 15 000 нейронларга уланганда юқори нуқтага етади. Туғилгандан бошлаб кўзлари катаракта билан хиралашган чақалоқ, 2 ёшида олиб ташлаш бўйича операцияга қарамай, абадий кўр бўлиб қолади. Мушуклар устида қилинган қилинган кўриш тажрибалари бу маълумотни тасдиқлайди.

ОВОЗ

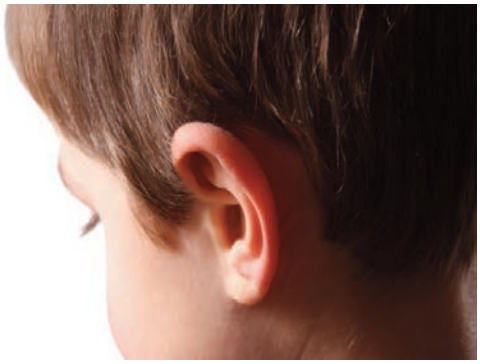

Патрисия Куҳл (Вашингтон университети): "12 ойга келиб, чақалоқлар ўз тилларида аҳамиятли бўлмаган товушларни чиқариш қобилиятини йўқотди ва уларнинг гаплари гапирадиган тилининг товушига эга бўлди", дейди. Бу нима учун японлар L ва R товушларини фарқлай олмасликларини тушунтириб беради: "elect" ва "erect" каби товушлар. Бундан ташқари, кўплаб ноараблар д ни з товушла-

ри билан тенглаштиради, бу ерда даллин ва заллин каби товушларни мисол сифатида қўллашимиз мумкин.

Иккинчи тилни биринчи тил ўзлаштирилгандан сўнг (“билан”дан кўра) ўрганиш ўта мураккабдир. "Биринчи тилнинг сезги харитаси иккинчисини ўрганишни чеклайди", – дейди у. Мисол учун, агар схемалар аллақачон испан тилига уланган бўлса, қолган аниқланмаган нейронлар иккинчи тил сифатида юнон тили учун асосий янги уланишларни яратиш қобилиятини йўқотади. 10 ёшдан кейин иккинчи тилни ўрганган бола уни она тили каби гапира олмайди. Шунинг учун чақалоқлар барча Араб ҳарфларининг товушларини ўзлаштириш учун гўдаклик даврида Қуръон тиловатларини тинглашлари жуда муҳимдир. Ушбу асосий схема ўрнатилганда, чақалоқларда товушларни сўзларга айлантириш жараёнида муваффақиятга эришиб бораверади. Болалар қанчалик кўп сўзларни эшитса, улар тилни тезроқ ўрганадилар. Оналарини эшитган чақалоқлар 20 ой ичида оналари билан камроқ мулоқатда бўлган болаларга нисбатан 131дан кўпроқ сўзларни билар, 24 ойда эса бу кўрсаткич 295тага кўпайган. Онанинг қайси сўзларни ишлатиши муҳим эмас, аммо бир бўғинли сўзлар кўпроқ фойда бериши эҳтимоллиги мавжуд. Сўз товушлари кўпроқ сўзларни пайдо қила олиши мумкин бўлган нейро схемани қуради. Ҳаётимиз давомида дуч келишимиз мумкин бўлган жуда катта луғатлар бор ва уларга фақат сўзларга такрорий таъсир қилиш орқалигина эга бўла оламиз. Агар чақалоқлар билан тез-тез гаплашадиган бир нечта тенгқурлари бўлса, бу ерда чақалоқларнинг тилини ривожлантиришга бир хил ижобий таъсирларни таъкидлаш муҳимдир.

МУСИҚА

Мусиқага эрта таъсир қилиш асаб толаларини қайта тиклайди. (Elbert ва бошқ. 1995) Торли чолғу асбобларини чаладиган мусиқачиларнинг мияси магнит-резонанс томография ёрдамида текширилди. Бош бармоғига бағишланган мия майдони ва чап қўлнинг бармоқлари ўйинчиларга қараганда анча катта эди. Афлотун мусиқанинг таълим учун энг кучли восита эканлигини айтган. Олимлар бунинг сабабини аниқлашга муваффақ бўлишди. Уларнинг фикрича, мусиқа мияга

фикрлашнинг юқори босқичларини ўргатади. Тадқиқотчилар мактаб ёшигача бўлган болаларнинг икки гуруҳини кузатиш орқали мусиқанинг кучини ўрганишди. Бир гуруҳ болалар пианино дарсларини олиб, ҳар куни қўшиқ куйлашди. Бошқалари билан эса бундай машғулотлар олиб борилмади. 8 ойдан сўнг 3 ёшли мусиқий таълим олган болалар ажойиб жумбоқ усталари бўлиб, фазовий интеллект (дунёни аниқ тасаввур қилиш қобилияти) бўйича ўйиндошларидан 80 фоизга юқори балл тўплашди. Ажабланарлиси шундаки, бу маҳорат кейинчалик мураккаб математик ва муҳандислик кўникмаларига айланиб боради. Физик олим Гордон Шоунинг сўзларига кўра: "Эрта бошланган мусиқа машғулотлари боланинг фикрлаш қобилиятини ошириши мумкин". (Беглей, 2000)

Мияда мусиқа, математика ва мантиқ ўртасида яқин боғлиқлик бўлиши мумкин. Юқори даражадаги фикрлаш билан боғлиқ ҳолат бир хилдаги мия эгатлари билан тавсифланади. Кичик болалар билан ишлайдиган ўқитувчилар уларга олий математика ёки шахматни ўргатмайдилар. Шунга қарамай, кичик болалар мусиқага қизиқиб, у билан шуғулланишлари мумкин. Френсис Раусчер (Висконсин Университети) бир гуруҳ болаларга пианино, бошқаларига эса куйлаш дарсларини бериб борди. 8 ойдан сўнг мусиқа дарслари берилган болалар ушбу дарсни эгалламаган болалар билан таққослаганда "фазовий фикрлашда кескин устунлик аниқланди". Ушбу илғорлик уларнинг мозаикаларни ишлаш, геометрик фигураларни чизиш ва икки рангли блокларнинг нақшларини нусхалаш қобилиятларида яққол намоён бўлади. Болалар классик мусиқа тинглаш орқали кортикал нейронларни машқ қилганда, улар математикада ишлатиладиган схемалар билан алоқадор вазиятларда тобора ақлий жиҳатдан устунликни қўлга киритиб бораётганликни кузатиш мумкин. Мусиқа ўзига хос мия эгатларини ва улардан мураккаб фикрлаш вазифаларида фойдаланишни кучайтиради.

(Наш, 1997)

Болаларни мусиқа асбобини чалишни ўрганишга ундаш керак

ТУЙҒУЛАР

Туйғуларни бошқарадиган тармоқларнинг магистрал чизиқлари инсон туғилишдан олдин вужудга келган. Кейинчалик ота-оналар устунликни қўлга олади. Эҳтимол, энг кучли таъсир-бу мослашишдир (бу ерда тарбиячилар боланинг ички ҳиссиётларига таъсир ўтказади). Агар чақалоқнинг мушук ёки кучукчадан завқланиши табассум ва қучоқлаш билан кутиб олинса ёки унинг осмонда самолётни кўришдан ҳаяжони акс этса, бундай вазиятда ҳис-туйғулар учун яратилган нейрон тармоғида сигналлар кучаяди. Кўринишидан, мия ҳиссиётни яратиш ва унга жавоб бериш учун бир хил йўллардан фойдаланади. Агар ҳиссиёт ўзаро таъсир қилса, уни ишлаб чиқарадиган нейрон тармоғида электр ва кимёвий сигналлар ошади. Аммо, мободо ҳис-туйғулар бир неча бор бефарқлик ёки тўқнашувли жавоб билан кутиб олинса (мисол тариқасида чақалоқ онасининг энг яхши идишларидан осмонўпар бино қуришдан беиҳоя қувонишини-ю, онанинг эса ўз навбатида бу ҳаракатдан жаҳли чиқиш вазиятини олишимиз мумкин) бунда мия тармоқлари чалкашиб кетади ва кучсизланади. Бу ерда калит сўз "такрорий": битта салбий сўз болага умр бўйи зарар етказмайди. Бу ҳисобга олиниши муҳим бўлган намунадир ва унинг қиймати каттадир. Тадқиқот шуни кўрсатадики, ҳаяжонланиш даражасини ҳисобга олмайдиган онанинг фарзанди жуда пассив ҳолатда ривожланади ҳамда ҳаяжон ёки қувончни ҳис қила олмади.

СТРЕСС ҲИССИЁТ ДАВРЛАРИНИ ЎЗГАРТИРИШИ МУМКИН

Стресс ва доимий таҳдидлар ҳам ҳиссий тармоқларни қайта тиклайди. Ушбу занжирлар амигдулада жойлашган бўлиб, миянинг чуқур қисмида бодом шаклидаги тузилишга эга бўлиб, унинг вазифаси диққатга сазовор жойлар ва товушларни ҳиссий таркиб учун сканерлашдир. Импульслар кўз ва қулоқ орқали неокортексга етмасдан амигдулага етиб боради. Кўриш, овоз ёки тажриба аввал шикастланган бўлса – отанинг уйга маст ҳолда келиши вазиятни калтаклашгача олиб келса – олий мия нима бўлаётганини билишидан олдин амигдула мия тармоғини нейрокимёвий моддалар билан тўлдиради. Бу йўл қанчалик тез-тез ишлатилса, ота борасидаги хотира қўрқувни қўзғатмагунга қадар инсон миясида тез фурсатларда намоён бўлади. Схемалар бир неча кун давомида ҳаяжонланиб туриши мумкинлиги сабабли, мия юқори ҳушёрлик ҳолатида қолади. Бу ҳолатда, кўпроқ микросхемалар оғзаки бўлмаган сигналларга – юз ифодаларига, ғазабланган шовқинларга – яқинлашиб келаётган хавф ҳақида огоҳлантиради. Натижада, кортекс ривожланишдан орқада қолади ва мураккаб маълумотларни (масалан, тилни) ўзлаштиришда муаммоларга дуч келади. Буни эса Пайғамбарнинг йўриқлари бўлган кучли ғазабни жиловлаш ва ноўрин сўзлар отилиб чиқмаслиги учун жим туришни қўллаганлари орқали тушунтириш мумкин.

ҲАРАКАТ

Хомила ҳаракатлари ҳомиладорликнинг етти ҳафтасида бошланади ва 15-17 ҳафта орасида энг юқори нуқтага кўтарилади. Айнан шу пайтда миянинг ҳаракатни бошқарадиган ҳудудлари тармоқлана бошлайди. Критик давр бир мунча вақт давом этади: серебеллумдаги ҳолат ва ҳаракатни бошқарадиган ҳужайралар функционал занжирларни ҳосил қилиши учун икки йилгача вақт кетади. Ахборот орқали бола дунё ҳақидаги маълумотлардан фойдаланишини ташкилотлар назарга олади. Агар сиз чақалоқнинг фаолиятини чекласангиз, серебеллумда синаптик боғланишларнинг шаклланишига тўсқинлик қиласиз. Боланинг дастлабки синаптик ҳаракатлари миянинг кортексига сигнал юборади; қўл қанчалик кўп ҳаракат қилса, схема шунчалик кучли бўлади ва мия қўлни хатосиз ва равон ҳаракатлантиришда ўзини намоён эта олади. Ушбу имконият ойнаси атиги бир неча йил давом этади: тўрт ёшга тўлгунга қадар танаси иммобилизация қилинган бола охир-оқибат юришни ўрганади, лекин бу жараён албатта осонлик билан бўлмайди.

(Carmichael, 2007)

Машқ қилиш нафақат юрак учун, балки мия учун ҳам фойдалидир, уни глюкоза шаклидаги озуқа моддалари билан рағбатлантириш ва нерв боғланишларини ошириш – буларнинг барчаси ҳамма ёшдаги болалар учун ўрганишни осонлаштиради. Жисмоний машқлар билан шуғулланадиган болалар мактабда яхшироқ ишлайди. Шунингдек, болаларга синфда жисмоний машқлар қилишни йўлга қўйиш лозим. Кўпайтириш жадваллари ва шеърларни ёдлаб ўтириб, жимгина ўтириш мақсадга мувофиқ бўлмайди. Агар болалар нафақат оғзаки, балки ҳиссий ва жисмоний жиҳатдан ҳам дарсга боғлансалар, билим узоқ вақт хотирада сақланади.

СЎЗ БОЙЛИГИ ВА БОЛАЛИК ДАВРИДАГИ ХОТИРАЛАР

Ушбу биологик кашфиётлар нега араб тилида сўзлашмайдиган кўплаб болалар Қуръонни ёшлигида ёдлашларини тушунтириши мумкин. Баъзи болалар уни 10 ёшдан олдин тўлиқ ёдлайдилар. Бугунги кунда халқларда эрта ёшдан ёдлаш амалиёти етишмаяпти. Тананинг жисмоний жиҳатдан ривожланиши учун озиқ-овқат керак бўлса-да, ёдлаш миянинг нутқ ривожланишининг асосий манбаидир. "Ўрганишнинг имконият ойналари" 12 ёшгача давом этади. Мия қанчалик глюкоза билан тўйинса, у шунчалик фаол бўлади. Болаларнинг мияси тўрт ёшдан балоғат ёшигача глюкозани катталарникидан икки баравар кўп истеъмол қилади. Бу орқали ёш миялар янги маълумотларни қайта ишлашга қодирлигини кузатишимиз мумкин. Мураккаб фанлар (масалан, тригонометрия ёки чет тиллари) ёшликда ўқитилиши керак. Бошланғич синф ўқувчиси учун нотаниш саналган чет тилини эшитиш ва қайта ишлаш анча осонроқ – бу болани бирор чет тилини равон гапириши учун сабаб бўлади.

МИЯНИНГ ЎЗГАРИШ ҲОЛАТЛАРИ

Жисмоний машқлар хотира билан боғлиқ мия соҳасидаги ўсишни рағбатлантиради, унинг функцияни яхшилаши ҳам эҳтимолдан ҳоли эмас. Тадқиқотчилар машқларнинг тишли эгат (хотирада ишлатилади гипокампуснинг бир қисми) дам қон ҳажмини ошишини ҳамда янги мия ҳужайралари шаклланишини аниқлашди.

(Carmichael, 2007)

ОТА-ОНАЛАР ФАРЗАНДЛАРИГА ХУШМУОМАЛА БЎЛИШЛАРИ ЛОЗИМ

Хонадонлар орасидаги энг катта фарқ бу – маълум вақт оралиғидаги гапириш миқдоридадир. Ота-оналар қанчалик кўп пул ва билимга эга бўлса, улар фарзандлари билан шунчалик кўп гаплашадилар ва боланинг сўз бойлигини ривожлантириш шунчалик самарали бўлади. Уч ёшга келиб, бадавлат ота-оналарнинг фарзандлари 30 миллиондан ортиқ сўзларни эшитган, бу эса кам таъминланган оилалардаги болаларга қараганда уч баравар кўп бўлади. Ота-оналарнинг ўз фарзандлари билан гаплашишида ҳам сезиларли фарқлар мавжуд. Энг кўп даромад ва маълумотга эга бўлган ота-оналар тез-тез ва аниқ маъқуллашга ("бу яхши", "бу тўғри", "мен сизни яхши кўраман", "яхши иш"каби далда берувчи баёнотлар билан) ва ижобий гапиришга кўпроқ мойил бўлишади. Ишчи қатламдаги ота-оналар одатда фарзандларини мақташади, лекин бу жараён камроқ содир бўлади, аксинча норозилик баёнотлари тез-тез тилга олинади ("бу ёмон", "нотўғри қилдинг", "тўхта", "тинчлан", "овозингни ўчир"). Камбағал ота-оналар фарзандларини камроқ мақташади ва тез-тез танқид қилишади.

Фарзанд луғатининг ҳажми оналар билан суҳбатлашиш орқалигина ошади. Малакали ота-оналарнинг фарзандлари ишчи ота-оналарнинг фарзандларига қараганда соатига 75 фоиз кўпроқ сўзларни ва эҳтиёжманд ота-оналарнинг фарзандларига қараганда уч баравар кўп сўзларни эшитадилар. Бой болаларга камбағал болаларга нисбатан икки-беш баравар ижобий фикрлар берилди. Кўп сўзларни эшитган ва ижобий тажрибага эга бўлган болалар уч ёшда стандартлаштирилган тест синовидан ўтказилганда, камроқ сўзларни эшитган ва ижобий тажрибага эга бўлмаган болаларга қараганда юқори балл тўплашди. Аммо, шуни таъкидлаш лозимки, кам даромадга эга ва ишчи синф ота – оналари чақалоқларини бошқа ота-оналар сингари яхши кўришади. (Бегли ва Вингерт, 1997)

ҚЎШМА ШТАТЛАРДАГИ ЭНГ ЯХШИ МАКТАБГАЧА ТАЪЛИМ ДАСТУРИ

Мактабгача Таълим дастури 1965-йилдан бери кам таъминланган болаларга эрта болаликни ривожлантириш бўйича комплекс хизматларни тақдим этган федерал дастур бўлиб, дастур муваффақиятга эришмади. Болаларнинг ақл-идрок борасидаги муваффақиятлари тахминан уч йилдан кейин йўқолади. Сабаби эса вақт: Дастур икки, уч ва тўрт ёшли болаларни рўйхатдан ўтказди. 1992-йилда Абеседариан лойиҳаси бошланди. 120 камбағал оиланинг болалари кундузги тиббиёт марказида интенсив эрта таълим олиш учун тўрт гуруҳдан бирига тайинландилар: 1-гуруҳ, тахминан тўрт ойликдан саккиз ёшгача, 2-гуруҳ, тўрт ойликдан беш ёшгача, 3-гуруҳ эса беш ойдан саккиз ёшгача ва 4-гуруҳ ўз фаолиятини

ҳеч қандай интенсив таълимсиз олиб борди. Тўрт ойлик болани "тарбиялаш" нимани англатади? Уларга болалар учун мунчоқ жумбоқли ёғочдан ишланган қурилиш блокларидан бериш, у билан гаплашиш ва ўйин ўйнаш (масалан, пеек-а-боо) кифоя. 200 та интенсив "ўқув ўйинлари" нинг ҳар бири когнитив, тил, ижтимоий ёки мия ривожланишни кучайтириш учун мўлжалланган. Мактабгача ёшдаги болалар сифатида Абеседариан лойиҳасига ёзилган болалар 15 ёшида математика ва ўқиш бўйича бошқа болаларга қараганда юқори балл тўпладилар. Абеседариан лойиҳасидаги болалар бошқа болаларга қараганда ақл-идрокда юқори позицияга эга эдилар. Эртароқ болаларнинг дастурга жалб қилиниши, натижанинг янада яхши бўлишига олиб келди. Беш ёшдан кейинги қабул жараёни эса IQ ёки академик фойда келтирмади.

Шу ўринда ташвишли савол пайдо бўлади: агар бошланғич мактаб тугалланмасдан, онг ойналари ёпилса, таълим олиш имкониятини қўлдан бой берган болалар учун барча умидлар йўқоладими? Ота-онаси математик қобилиятларини рағбатлантириш учун мунчоқларни санашга ёки тил қобилиятини ривожлантириш учун улар билан гаплашиш имкониятига эга бўлмаган камбағал болалар ҳақида нима дейиш мумкин? Бир жиҳатдан ҳали ҳам умид бор дейишимиз мумкин: мия инсоннинг бутун ҳаёти давомида ўрганиш қобилиятини сақлаб қолади. Коллежда француз тилини ўрганмаган одамларга эътиборингизни қаратсангиз, уларнинг кейинчалик ҳаётда ёки нафақа пайтида соҳанинг лидери бўлганини кузатишингиз мумкин. Мураккаброқ даражадаги муаммо шундаки, болалар боғчасидан олдин мияси рағбатлантирилмаган болалар камроқ қобилиятга эга бўлишади.

Хулоса шуки, ҳар биримиз улкан салоҳият билан туғилган бўлсак-да, у фақат ривожланган тақдирдагина максимал даражага эришади. Ўз ўрнида, ота-оналар ҳам миянинг қандай ривожланиши ва мия билимларини сақлаб қолиш борасидаги маълумотлардан хабардор бўлишлари керак. Боланинг миясида учта асосий кўникмаларни ўз вақтида ошириш керак:

- мантиқий мия (математика ва мантиқ)
- тил мияси
- мусиқа мияси

1997-йил 30-сентябрда Буюк Британия Бош вазири Тони Блер Лейбористлар партиясининг Миллий конференциясида (Брайтон, Англия) қилган мурожаатида мактабгача таълим тўрт ёшдан эмас, уч ёшдан бошланиши кераклигини эълон қилди ва шу билан бу мия ривожланишида эрта вақтнинг муҳимлигини таъкидлади.

ОТА-ОНАЛАР НИМА ҚИЛА ОЛАДИЛАР?

МАНТИҚИЙ МИЯ

Кўникма: математика ва мантиқ.
Ўрганиш ойнаси: Туғилгандан 3 ёшгача.
Биз билган нарсалар: математика учун схемалар мия кортексида, мусиқа схемаси яқинида жойлашган. Бир ва ундан кўп оддий тушунчалардан сабоқ оладиган болалар математика фанидан яхшироқ ўқийдилар.
Ҳаракат: Ҳисоблаш ўйинларини кичкинтойлар билан ўйнаш мумкин. Мисол учун, болаларнинг муносабатларни ўрганиши учун стол қўйинг – ҳар бир бола учун битта пластинка ва битта вилка тақдим этинг. Ёқимли мусиқа қўйиб беринг.

МУСИҚА МИЯСИ

Кўникма: Мусиқа
Ўрганиш ойнаси: 3-10 ёшгача.
Биз билган нарсалар: Торли мусиқачиларнинг чап қўлидаги бармоқ рақамларига бағишланган ҳиссий кортексининг каттароқ майдони бор. Бир нечта концерт даражасидаги ижрочилар 10 ёшдан кечроқ ўйнашни бошлайдилар. Вояга етганида асбобни ўрганиш қийинроқ. Мусиқа дарслари фазовий кўникмаларни ривожлантиришга ёрдам беради.
Ҳаракат: Ота-оналар Қуръон тиловатини (тажвид), азон, қушларнинг ва табиий товушларнинг майин қироатларини ижро этишлари мумкин. Шунингдек, улар болалар билан қўшиқ ва нашидаларни куйлашлари (диний қўшиқлар) ва сокин мусиқа ижро этишлари мумкин. Болаларга уларнинг мусиқий қобилияти ёки қизиқишин билиш учун мусиқа асбобларини беринг.

ТИЛ МИЯСИ

Кўникма: Тил.
Ўрганиш ойнаси: Туғилгандан 3 ёшгача.
Биз билган нарсалар: сўзларни ҳосил қилувчи товушларни ифодаловчи эшитиш кортексидаги схемалар бир ёшга келиб бир-бирига уланади. Икки ёшга келиб болалар қанча кўп сўзларни эшитса, уларнинг сўз бойлиги шунчалик кенг бўлади. Эшитиш муаммолари товушларни ҳарфларга мослаштириш қобилиятини бузиши мумкин.
Ҳаракат: ота-оналарнинг фарзандлари билан тез-тез мулоқатда бўлишлари муҳим аҳамиятга эга. Агар фарзандларнинг иккинчи тилни ўзлаштириши ота-она учун зарур бўлса, уни 10 ёшдан олдин шу кўникмага мослаштириш керак. Эшитиш қобилиятини қулоқ инфекцияларидан муҳофазалаб, тезда даволаш билан ҳимоя қилиш керак.

ИСЛОМ, ҚЎШИҚ ВА МУСИҚА

Агар қўшиқ ва мусиқа ёвузликни, жинсий қўзғалишни тарғиб қилмаса ёки диний мажбуриятларни бажаришга халақит бермаса, Ислом уларга рухсат беради. Пайғамбарнинг ҳамроҳлари ва уларнинг ворислари қўшиқ ва мусиқа тинглашган. Хусусан, бахтли кунлар (тўйлар, байрамлар ва янги туғилган чақалоқ учун байрамлар каби) қўшиқлар ва мусиқа асбоблари (барабан ва дафлар каби) билан ўтказилган. Ал-Бухорий ва мусулмонларнинг хабар беришича, баъзи ҳабашлар пайғамбар учун ўйнашган ва рақсга тутишган, уларни узоқ вақт давомида хотини билан кузатиб, хотини Ойшанинг кўнглини олишга ҳаракат қилган.

ОЙШАНИНГ РИВОЯТИ

"Ойша айтади: менинг ёнимда икки қиз Буос (исломга қадар иккита, яъниким Авс ва Хазраж қабилалари орасида уруш) ҳақида қўшиқ куйлаётган пайтда Аллоҳнинг Пайғамбари менинг уйимга келди. Пайғамбар каравотга ётди ва юзини бошқа томонга бурди. Абу Бакр кириб, ғазабланиб менга танбеҳ берди: Аллоҳнинг Элчиси ҳузурида Шайтоннинг асбоби борми?! "Расулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи васаллам унга юзланиб: "Уларни тарк эт" дея хитоб этди. Абу Бакр эътибор беришни тўхтатгач, мен кетиш учун қизларга қўл силкитдим. "Ҳайит куни эди. Қора танлилар қалқон ва найзалар билан ўйин қилишарди. Мен Расулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи васалламдан сўрадим ёки у зотнинг ўзлари: "Томоша қилишни хоҳлаяпсанми?" – дедилар. Мен: "Ҳа", – деб жавоб бердим. Мени орқаларида тургиздилар. Яноғим яноқларига тегиб турарди. У зот: "Давом этинглар, эй Бану Арфида", – дердилар. Зериккандим, "Етадими?" – дедилар. Мен: "Ҳа", дедим. У зот: "Боравер", – дедилар". *(Мусулмон)*

Бу воқеа ота-оналарга ўғил-қизларининг ўйин-кулгуга ружу қўйгандан кўра, бир-бирлари билан вақт ўтказишлари учун кўрсатма бўла олади. Бугунги кунда мусиқа ва санъат зўравонликни тарғиб қилиш учун фойдаланилмоқда (жинсий ҳирс, гиёҳванд модда ва алкоголизм каби). Аслида эса мусиқа таълим йўлида, шу билан бир қаторда шунчаки овунчоқ мақсадида эшитилиши мақсадга мувофиқдир.

Мусиқа ва куйлашни таъқиқлаш борасида ҳеч қандай саҳиҳ ҳадислар мавжуд эмас. Ал-Қардавий (2007) анти-мусиқий ҳамда анти-куйлаш ҳақидаги ҳадисларни инкор этди, бунинг сабаби сифатида эса уларнинг маъно ёки ҳикоя қилинишидаги ноаниқликлар мавжудлигини келтирган. Ҳеч бир вақтда уларни чеклаш борасида кўрсатмалар мавжуд бўлмаган. Қўшимча тарзда, Пайғамбар Муҳаммад (с.а.в) даврида мусиқа ва санъатнинг қонунийлиги борасида бир қанча далиллар мавжуд. Масалан:

1. Абу Бакр кирганида, олдимда ансорийларнинг қизларидан икки қизча Буос куни ансорлар айтган нарсани қўшиқ қилиб айтаётган эдилар. Икковлари қўшиқчи эмасдилар. Шунда Абу Бакр: "Расулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи васалламнинг уйларида шайтоннинг нағмаси бўляптими?!" – деди. Ўша куни, Ийд куни эди. Расулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи васаллам: "Эй Абу Бакр, ҳар бир қавмнинг байрами бор. Бу бизнинг байрамимиздир", – дедилар.

2. Ойша Ансорлардан Расулуллоҳ (с.а.в)га топширилгандан сўнг, Пайғамбар Муҳаммад (с.а.в) келиндан сўради: “хурсандчиликни истайсанми?” (Ансорлар нишонлашни яхши кўришар эди)

3. Пайғамбар Муҳаммад (с.а.в)нинг Маккадан Мадинага ҳижратлари даврида шундай воқеа юз берди: Қизлар уни уни кутиб олишга чиқишди ва қўшиқ айтишди; Бану ал-Нажжар аёллари дўмбира чалишар ва куйлашар эди. Абу Бакр уларни тўхтатишга уринди, аммо Пайғамбар Муҳаммад (с.а.в): "Уларни тарк эт. Бизнинг дин хурсандчиликка тўла", – дедилар.

4. Умар ибн ал-Ҳаттоб масжидга кирганларида Эфиопияликларнинг найзалари билан Пайғамбар ва аёллари Ойшанинг олдида рақсга тушаётганларини кўриб қолдилар. Ўша пайт Ҳайит байрами эди. У киши Эфиопияликларни тўхтатишга ҳаракт қилдилар, лекин Пайғамбар айтдилар: “Уларни тарк эт”.

Умумий қоида шундаки, қилинган ният ҳаракатларга баҳо бера олади ва ҳаққонийликдан ёлғонга элтувчи ҳар қандай ҳаракатдан ўзни олиб қочмоқ лозим. Ҳирсни уйғотувчи ҳамда беҳаё қўшиқлар порнография каби қонунга зид. Бошқа барча қўшиқ ва мусиқалар (залолатни мадҳ этмайдиган) жоиздир.

АВИЦЕННА ЭМИЗИШ ВА МУСИҚА ҲАҚИДА

Авиценна айтган: психологик омиллар таъсиридаги касалликнинг айрим турлари мавжуд.
Эмизиш: Авиценна психология ва тана саломатлиги ўртасидаги мустаҳкам алоқани таъкидлаган. Бунга мисол эса эмизишдир. Шунинг учун у боқувчининг танловига бўлган эътиборни алоҳида келтирган.
Мусиқа: Авиценна мусиқанинг касалларга жисмоний ва психологик жиҳатдан ижобий таъсирига урғу берган.

ИСЛОМДА РАСМЛАР ВА ҲАЙКАЛЛАР

Исломда рассомчилик ва ҳайкалтарошлик қонунийдир (агар улар яланғочлик, зулм ва бошқа ахлоқсизлик шаклларини тасвирламаса). Пайғамбар даврида расм ва ҳайкаллардан асосан бутларга сиғиниш мақсадида фойдаланилгани учун ҳам улар таъқиқлаган. Худди шу сўзлар бугунги кунда ҳам ишлатилади, аммо улар бошқа маънога эгадир. Мисол учун, Қуръонда (Юсуф сураси) сайёр сўзи саёҳатчилар карвонини англатган бўлса, бугунги кунда худди шу сўз автомобиль (бутунлай бошқача ёндашишиш) деган маънони англатади.

Худди шу тамойил расмлар ва ҳайкалларга ҳам тегишли, биз чизмалар ва расмлар, фотосуратлар ва фильмлар, электрон экранлар, икки ёки уч ўлчовли ҳайкалларга ҳам тегишли. Узоқ вақт давомида расмлар ва ҳайкаллар (бутлар) бутпарастлар томонидан ибодат ва диний маросимлар учун ишлатилган. Бу нима учун пайғамбарнинг дин устунлик қилмаган муҳитда расмларни кўрганида, уларга эътироз билдирмаганлигини тушунтиради. Шу каби у уч ўлчовли қўғирчоқлар билан ўйнаётган болаларни пайқаганида, бунга тўсқинлик қилмаган.

Худди шу тарзда, бугунги кунда бут сифатида ёки ибодат қилиш учун ишлатиладиган ҳар қандай расм ёки ҳайкал қатъиян тақиқланган. Бироқ, бугунги кунда ушбу расмлар ёки ҳайкаллар ибодат қилиш учун эмас, балки илм-фан, технология, оммавий ахборот воситалари, таълим, ўйин-кулги, паспортлар, шахсий гувоҳнома ва кредит карталари каби мақсадларда фойдаланилмоқда. Буларнинг барчаси пайғамбарнинг сунналари билан тақиқланмаган. Ушбу воситаларга бўлган муомалаларимиз зарарли эмас, аксинча фойдали мақсадларда бўлиши керак. Масалан, пичоқ кўплаб яхши мақсадларга

хизмат қилиши мумкин, аммо уни ҳеч қачон зўравонлик ва одамларни ўлдириш учун ишлатмаслик керак (маросимларда сўйиш, ўзини ҳимоя қилиш ёки урушдан ташқари).

КИЧКИНТОЙЛАР МИЯСИНИНГ РИВОЖЛАНИШИ

Кичкинтойлар ўз ўрнида бошқа тилларни англаш, шакллар ва атрофдаги барча муносабатларни ўрганишга қизиқишади. Улар нафақат гўдаклик давридаги каби ҳаётни кузатадилар, балки унинг бир қисми бўлишни ҳам хоҳлашади. Қуйида ота-оналар учун кичкинтойларнинг қизиқишларини ривожлантириш ва мия ривожланишида ижобий ўзгаришлар қилиш учун бир нечта фикрлар мавжуд:

АТРОФ-МУҲИТДАГИ МУҲИМ ЖИХАТЛАРГА ЭЪТИБОРНИ ЖАЛБ ҚИЛИШ

Кичкинтойлар учун кетма-кетликлар ва вазиятлар муҳимдир. Изчиллик улар учун жуда қизиқдир. Уларнинг миялари табиий равишда воқеаларни ўз вақтида сабаб-таъсир муносабатларида боғлайди. Ота-оналар жисмоний ҳодисалар (ёруғлик, ҳарорат, сув, тортишиш кучи ва шамол таъсири) ва ижтимоий конвенцияларнинг (киришдан олдин эшикларни тақиллатиш, навбатда туриш, "раҳмат" айтиш) тўғри кетма-кетлигини кўрсатишлари мумкин. Ушбу ёшдаги болалар, шунингдек, тозалаш, пишириш ёки кийиниш каби умумий вазифалардаги навбатлилик жараёнига қизиқишади.

Иккинчи муҳим жиҳат-бу вазиятлар. Кичкинтойлар кетма-кетликда бўлгани каби вазиятларга қизиқишларини кўрсатишмайди. Шунга қарамай, 13-19 ойларда улар гуруҳлаш ходисаларини пайқай бошлайдилар. Масалан, объектлар нималиги, одамлар кимлиги ва ресторандаги воқеалар билан боғлиқ таассурот қандайлиги бунга мисол бўлиши мумкин. Мактабгача ёшга келиб, болалар ушбу маълумотдан умуман атроф-муҳитни тушуниш ва мослашиш учун фойдаланадилар. Ота-оналар фарзандлари билан турли вазиятларда бўлганларида "нима", "ким", "нима учун" ва "қандай" билан боғлиқ маълумотларини келтиришлари лозим.

БОЛАЛАРНИНГ ТАДБИРЛАРДА ЖИСМОНИЙ ИШТИРОКИНИ РАҒБАТЛАНТИРИШ

Макон тушунчаларни ўрганиш жисмоний иштирок билан анча осонлашади. Мисол учун, агар кичкинтой сўз ишлатилганда стол "остига" кирса, "остида" сўзи кўпроқ аҳамиятга эга бўлади. Кичкинтойларни чекланган объектлар билан чеклаб қўйилган ҳудудга жойлаштириш уларнинг ривожланишини пасайтиради. Фарзандингиз учун йўлбошчи бўлиб иложи борича ёнида бўлишга харакат килинг, хавфсиз-

лик масалаларини қидиринг ва улар билан мулоқот қилинг.

БОЛАЛАР БИЛАН СУҲБАТЛАШИШ ВА УЛАРГА НИМА ДЕЙИЛГАНИНИ БАТАФСИЛ БАЁН ҚИЛИШ

Ота-оналарнинг ўз болажонлари билан суҳбатлашишлари фарзандларга сўз бойлигининг ортиши учун муҳим омил бўлиб хизмат қилади. 12-24 ойлик оралиғида болалар объект номларини билишни исташади. Ота-оналар бу номларни таъкидлаганида, улар нимани назарда тутаётгани ҳақида иложи борича аниқ тасаввур булиши керак. Бу албатта объектларга тегишли луғатни ўрганишга ёрдам беради. Ота-оналар ҳаракатни намойиш қилишда "мен китобни оламан" каби "моҳият"дан ҳам фойдаланишлари мумкин. Оналар саволлар бериб, кейин болаларининг жавобларини такрорий кенгайиш билан такрорлаганларида, болалар грамматикасида янада ривожланиш намоён булади. Мисол учун, агар бола "қуш қаерда? – деган саволга "қафас" деб жавоб берса, ота-она "Ҳа, қуш қафасда" деб жавоб беради ва шу билан жумланинг тузилишини таъминлайди.

ИЖОБИЙ, ФОЙДАЛИ ВА КЎЗЛАНГАН МУҲИТНИ САҚЛАШ

Ота-оналарнинг фарзандларига кўрсатадиган ҳиссиётлари мияга таъсир қилади. Тушкунликка тушган она ва чақалоқлар ўртасидаги хиссий алмашинувлар аслида чақалоқларда оналарнинг депрессиясига ўхшаш мия фаолиятини келтириб чиқарди. (Field ва бошқ. 1988) Қувноқ, оптимистик муҳит янада жўшқин ва ҳиссий жиҳатдан чидамли болани туғдиради. Ота-онанинг ҳиссий энергияси ёш болаларга таъсир қилади ва бу ота-онасизларнинг ижобий ва қўллаб-қувватловчи даражасини тушунтиради. Мунтазам изчиллик ўрганишни осонлаштиради ва катта ҳиссий хавфсизликни таъминлайди.

АМАЛИЁТНИ РАҒБАТЛАНТИРИШ ВА ТАКРОРЛАШ

Амалиёт ва такрорлаш муҳимдир. Болани маълум бир вазиятдан чиқариш асосининг бир қисми бу – объект, ҳодиса ёки вазиятдан келиб чиққан умумий билимлардир. Дарҳақиқат, чақалоқлар ва кичкинтойлар бошқа хоссани англашдан олдин кўп ҳолларда эшитилган, кўрилган ёки сезилган нарсаларнинг фақат маълум бир элементига мурожаат қилишлари билан кифояланади. Миянинг атроф-муҳит реалликларини акс эттириши учун бир мунча вақт талаб этилади. Ота-оналар бу жараёнда шошмасликлари керак; чунки, ўрганиш керак бўлган ҳали кўп нарса бор!

Баъзи оналар бола тарбияси билан иш фаолиятини тўлақонли бошқариши мумкин деб ўйлашади. Бу эса имконсиздир. Аёллар она бўлганларидан сўнг, танлов қилиниши шарт: фарзандлар тарбияси барча нарсадан устун туриши лозим. Жамият уй бекалари, оналар ва оилани камситадиган барча тасвирларни рад этиб, болалик ва оналикни қўллаб-қувватлашда фаол иштирок этиш зарур.

Ҳомила Сизнинг овозингизни англайдими?

Тадқиқотлар шуни кўрсатадики, бачадондаги баъзи ўзгаришлар ҳомиладорликнинг сўнгги ҳафталарида содир бўлади. Оталар ҳомила билан ўралган газета орқали гаплашишлари мумкин, шунда чақалоқ отасининг овозига ўрганиб қолади. (Генри Билер, 1993)

Француз ва Япон тадқиқотлари шуни кўрсатдики, ҳомила ҳомиладорликнинг сўнгги икки ойида товушларни эшитиши мумкин.

ИНСОНИЯТНИНГ МУВАФФАҚИЯТИ БЕШ ЁШГАЧА БУЛГАН ВАҚТ ОРАЛИҒИДА БЕЛГИЛАНАДИМИ?!

Жамиятнинг муваффақияти миянинг ривожланиши билан боғлиқми? Инсоннинг асосий тузилиши (скелети) генлар томонидан белгиланади ва аниқланади, аммо улар инсоннинг кўплаб жиҳатларини ҳал қила олмайди. Инсониятнинг ҳақиқий фойдалилиги ва самарадорлиги кўп жиҳатдан инсон миясига боғлиқ. Триллионлаб ўзаро боғлиқлик боланинг миясида ўн ёшга тўлгунга қадар қурилиб, уларнинг аксарияти уч ёшга келиб шаклланиб бўлган бўлади. Шунинг учун, чақалоқларига ғамхўрлик қилишга эътибор қаратадиган халқлар муваффақиятга эришиш учун катта имкониятга эга бўладилар. Агар улар фарзанднинг илк йилларидаги талабларни бажармасалар, кейинчалик муваффақиятга етиб олиш жуда кеч бўлиши мумкин. Ушбу уч йиллик даврда болаларга қилинган инвестициялар ҳар қандай жамият учун максимал даромад келтиради. Миянинг оптимал боғлиқлиги туғилиш ва тўрт йил орасида содир бўлади. Қуръонда икки йилгача эмизишни қатъий тавсия қилишининг сабабларидан бири ҳам шундадир.

Жараён, ота янги туғилган чақалоқнинг ўнг ва чап қулоқларига азон (намозга чақириш) ни овоз чиқариб ўқиётганида бошланиб, она томонидан эмизиш билан давом этади ва чақалоқ севги, илиқлик ва тегишлилик ҳисси билан тўйинади. Шу тариқа чақалоқда автономия ҳисси ривожлана бошлайди ва ота-оналар ушбу китобдаги маслаҳатлардан фойдаланиб, унинг когнитив ривожланишини кучайтириши мақсадга мувофиқдир.

Авиценна Қуръонни 10 ёшидан олдин ёдлаган. Бу унга мия имкониятларини кенгайтиришга, шу билан бир қаторда хотирасини шакллантириш ва унинг мия потенциалини максималлаштириш имконини берди. Баъзилар мия қувватининг атиги беш-ўн беш фоизи фойдаланилади, деб ҳисоблашади.

(Морган, 866)

АМАЛИЙ МАШҒУЛОТЛАР 32

32-Машғулот:
Режалаштирилган бир ойлик китоб тизимини ташкил этиш

Ота-оналар ва болалар китоб клубини яратиш имкониятига эгадирлар. Танланган китобларни белгилаб қўйилган, аммо мослашувчан жадвалга мувофиқ ҳафта, ой ёки бир неча ойда ўқиш мумкин. Ҳар бир аъзо китоб ўқийди ва уни тақдим этади, сўнгра китоб очиқ муҳокама қилинади. Афзаллик томони шундан иборатки, бу ҳодиса ҳар бир аъзога ҳазил айтиб, суҳбатни ёқимли овқатдан сўнг давом эттириш имконини беради. Жадвал ишлаши ва одат тусига кириши учун уни мунтазам қилинг. Масалан, китоб клуби учун ҳар ойнинг биринчи жума куни кечқурунги (ёки шанба) соат 7:00ни муқобил вақт қилиб белгилаб олинг. Шу тарзда эслатмаларни юборишнинг ҳожати бўлмайди ва аъзолар ўртасида режалаштириш борасида пайдо бўлиши мумкин бўладиган можарога эҳтиёж қолмайди.

ЎНИНЧИ БОБ
Бола ривожланишининг босқичлари ва турли босқичларда максималлаштириш

РИВОЖЛАНИШ БОСҚИЧЛАРИ

Ушбу бобда ота-оналарга фарзандининг босқичма-босқич ривожланиш жараёнида бир босқичдан иккинчисига ўтишни тасаввур қилиш ва шу билан ҳар бир босқичнинг ўзига хос эҳтиёжларини яхшироқ тушуниш учун зарур бўлган инсон тараққиёти босқичлари кўриб чиқилади. Ўсиш йилларида инсон танаси ва онгининг ривожланиш ҳолатини баён қилар экан, ота-оналарга уларнинг натижаларини оптималлаштириш учун ҳар бир босқичга нисбатан бир нечта жиҳатлардан қандай фойдаланиш кераклигини кўрсатилади.

Мисол учун, баъзи ота-оналар ўз фарзандларини кўпроқ овқат ейиш учун мажбур қилишади, болалар эса бундай ҳолатда қаттик қаршилик кўрсатишади. Кейинчалик, уларнинг иштаҳаси тўсатдан кучаяди ва улар ихтиёрий равишда кўпроқ овқат ейишни бошлайдилар. Бу ота-оналарнинг талаби билан эмас, балки табиий ўсиши билан боғлиқ ҳодисадир. Худди шу каби, ўсмирлар ҳам тўсатдан ота – оналар ва атрофдагиларга қарши қўзғолон кўтаришлари мумкин. Шунга қарамай, улар ўсиб улғайганларида, бу муносабат ривожланишнинг табиий босқичлари туфайли сусаяди. Шифокорлар ота-оналарга ривожланиш босқичларига эришилганлик вақтидан тўлиқ хабардор бўлишни маслаҳат беришади. Муайян ёшда бу босқичларга эриша олмаслик жиддий соғлиқ муаммоси бўлиши мумкинлиги ҳақида сигнал беради. Ота-онанинг энг яхши ҳимояси – яхши хабардор бўлишдир. Улар оилавий шифокоридан маслаҳат сўрашдан қўрқмасликлари керак. Агар боласи ҳар бир босқичга ўз вақтида етиб бормаса, ташвишланмаслик сўралади. Чақалоқлар ўз суръатларида ривожланишни талаб қиладилар. Боланинг ривожланиши инсоннинг умумий генетик тамойилга амал қилса-да, у ҳар бир инсон учун ўзига хос ва индивидуалдир. Муваффақиятли бўлиш учун ота-оналар фарзандлари учун орзуларини четга суриб, фарзанд орзуларига эришишларига ёрдам беришлари керак. Болалар ота-оналарига ўхшамайди, чунки улар ҳам мустақил шахсиятга эга. Бундай вактларда ота-оналарга ҳақиқатни қабул қилиш ва сабр-тоқат бўлган суръатини қабул қилиш тавсия этилади.

ПОП ПСИХОЛОГИЯСИГА ҚАНЧАЛИК ИШОНИШ МУМКИН?

Гарчи мусулмонлар бугунги кунда жамиятларда ҳукм сураётган психологиянинг турли назарияларини қадрлашса-да, улар инсон тараққиёти ва хулқ-атвори ҳақидаги назарияларга айниқса эҳтиёт бўлишлари керак. Биринчидан, улар доимо ўзгаришда, психологлар эса кўп масалаларда аниқ тўхтамга кела олишмайди. Аммо мусулмонлар бундай муаммоларга дуч келишмайди, чунки улар илоҳий ваҳийнинг доимий йўл-йўриқларига эга, бу уларга тўғри йўлдан оғиб кетмаслик имконини беради ва қарама-қарши фикрлар орасида бўшашишларига йўл қўймайди.

Мисол тариқасида, психологларни қийнаётган хулқ-атвор ва тарбия, генетика ва атроф-муҳит ҳақидаги чексиз мунозараларни келтириш мумкин. Райт (1998) таъкидлаганидек:

"Психологлар яхши болани тарбиялаш калитини бир асрлик излашни тўхтатишлари мумкин-улар буни топгани учун эмас, балки у мавжуд эмаслиги учун. Ота-оналар фарзандининг шахсиятини ривожлантиришга муҳим узоқ муддатли таъсир кўрсатмайди".

Жудит Харрис (1998) нинг таъкидлашича, болалар ўртасидаги индивидуаллик фарқининг тахминан ярми генетика томонидан ҳисобга олинмайди. Атроф-муҳитнинг ҳал қилувчи таъсири уйдан ташқарида бўлиб, у ерда болалар тенгдошларининг қадриятларини ўзлаштирадилар ва маҳаллий экологияда ўз ўрнини топадилар. Улар қўпол ёки хушмуомала, бемаъни ёки ёвуз деб номланади ва шахсий хусусиятлар шакллана бошлайди. Ота-оналар уй ичида хатти-ҳаракатларни шакллантириш мумкин. Шунга қарамай, кенг дунёда бола бошқа одам ва у ерда вояга етган шахсиятнинг туб илдизлари ётади

БОЛА БИР-БИРИДАН ФАРҚ ҚИЛУВЧИ ЖУМБОҚ!

«Боланинг дунёси шунчалик хаёлийки, катталар учун тушуниш қийин. Бу шунчалик мураккабки, ота-оналар, мутафаккирлар, файласуфлар, психологлар, мураббийлар ва олимлар буни ўзлаштира олмайдилар».

(Абу Ал Ҳуб, 1979)

Шубҳасиз, оддий сеҳрли тарбия услуби билан қандай қилиб яхши болани тарбия қилиш мумкинлиги ҳақидаги поп-психологик тушунчалар ҳақиқатга тўғри келмайди. Аслида, хулқ-атвор генетиклари бир-биридан ажратилган эгизакларга қараганда бир хил эгизаклар бир-бирига ўхшашлигини аниқлашган. Туғилиш тартиби ҳам албатта омил бўлиб хизмат қилади. Эҳтимол, ота-оналар ёш болаларига турлича муносабатда бўлишади ёки бошқа биродарлар томонидан безорилик каби бошқа "микро-экологик" таъсирга дуч келишади.

Арканзасдаги бир бола синфдошларини отиб ташлайди, укаси эса бундай жиноятни содир этмайди. Шу ўринда нега деган савол пайдо бўлади. Бола ўзини укасидан кўра уйда камроқ севилишини ҳис қилгани, мактабда уни ақлдан озиб, оммавий танқидга дуч келишига сабаб бўлдими? Мактаб уни рад уни қилдими, шунинг учун ота-она тарбияси укасига ижобий таъсирини ўтказдими? Ота-оналарнинг асосий услуби боланинг турли эҳтиёжларига мослаштирилиши керакми? Ҳеч ким билмайди.

Харриснинг ишонарли маълумоти – ота-оналар ўзларининг доимий таъсирини баҳолай оладилар ва ота-оналикнинг ҳавотир олиши учун масъул бўлган баъзи нервларни тинчлантириши мумкин. Бироқ, бунинг аксини ҳам бўлиши мумкин. Чунки бу вақтда ота-оналарга хос бўлган хавотир аллақачон тенг гуруҳларнинг шаклланишига ва уларнинг муҳитига кириб бўлади.

Ота – оналар дам олиш имконига эгадир – фан бу саволларнинг кўпига жавоб топиб бўлганича йўқ. Илмий нуқтаи назардан ота-оналар фарзандлари билан яхши алоқа ўрнатиши учун қанча вақт кутишади? Инсонлар Аллоҳ ва унинг хабарчиларининг доимий Илоҳий Раҳбар эканлигига ишонишлари керак. Бу умуман психологик назарияларни рад этишга чақириқ эмас, аммо оилаларни тарбиялашда ёрдам бериш учун ваҳий кўрсатмаларини ҳисобга оладиган жиддий тадқиқотлар талаб этилади. Худосиз назариялар жамиятга яхшиликдан кўра кўпроқ зарар келтиради. Тўғри тарбияга жавоб Яратувчининг ваҳийси ва инсон билимларини тўплашнинг оқилона комбинациясида ётади. Ва бу давом этадиган жараёндир.

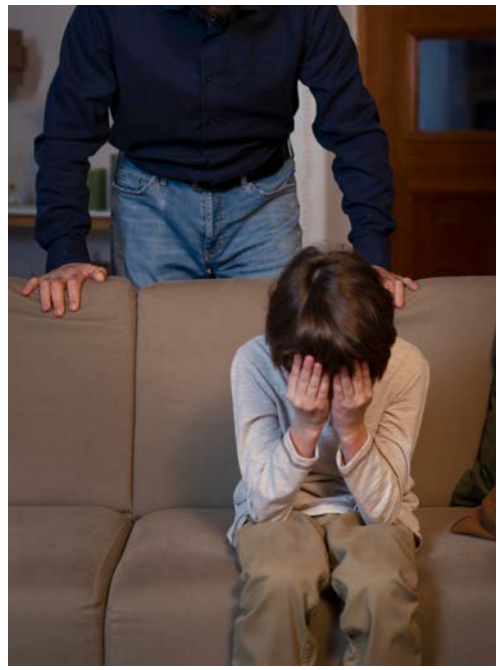

ҚУРЪОНДА ИНСОН ТАРАҚҚИЁТИНИНГ БОСҚИЧЛАРИ

Қуйида инсон танаси тараққиёти босқичларининг турли ривожланиш фазалари оятлар орқали келтирилган.

Инсон нимадан яралганига назар солсин. У отилиб чиқувчи сувдан яратилгандир. У (сув) сулб (умуртқа) ва тароиб (кўкрак суяги) орасидан чиқадир.

(Қуръон, 86: 5-7)

Эй одамлар! Агар қайта тирилиш ҳақида шубҳа қиладиган бўлсангиз, бас, Биз сизга баён қилишимиз учун сизларни тупроқдан, сўнгра нутфадан, сўнгра алақадан, сўнгра битган-битмаган бир чайнам гўштдан яратдик. Ва бачадонларда хоҳлаган нарсамизни маълум муддатгача қарор топтирамиз. Кейин сизларни чақалоқ ҳолингизда чиқарамиз. Сўнгра вояга етишингиз учун (тарбия қиламиз). Сиздан вафот қилиб кетадиганлар ҳам, билганидан кейин ҳеч нарсани билмай қоладиган даражада тубан умрга етадиганлар ҳам бор. Ва ерни қақраган ҳолда кўрасан. Қачонки, Биз унга сув тушиссак, у сесканар ва кўпчир. Ҳамда ҳар-хил гўзал жуфтларни ўстирадир. (Сизнинг отангиз Одамни тупроқдан яратганмиз. Инсон йўқ эди. У отасининг нутфа-спермасидан дунёга келди. Оддий кўзга кўринмас ушбу маний ҳайвончалар билан баркамол инсон орасида қанча фарқ бор?! Ана шу заррадан одам яратган Холиқ Аллоҳ ўлган одамни қайта тирилтира олмасми?! Қуръони Каримда "алақа" деб номланган босқичдаги ҳомила зулукдек бачадонга ёпишиб туриши маълум бўлди. Алақанинг суврати ҳақиқий зулук билан солиштирилса, уларни фарқлаб бўлмайди. Хўш, ўша зулукка ўхшаш қотган лахта қон билан инсон орасида қанча фарқ бор? Ҳомила ривожланиб, алақа-лахта қон шаклидан бир парча чайналган гўшт ҳолига ўтади. Ана ўшанда унга шакл киради. Шакл кирса, битган бўлади. Шакл кирмаса, битмаган бўлади, бачадондан тушиб кетади. Ҳеч ким уни эсламайди ҳам. Энди, ўша бир парча чайналган гўштга ўхшаш нарса билан инсон орасида қанча фарқ борлигини бир ўйлаб кўрайлик? Ўша гўштдан инсон яратган Аллоҳ ўлган одамни қайта тирилтира олмасми?!)

(Қуръон, 22:5)

Аллоҳ сизни оналарингиз қорнидан ҳеч нарса билмайдиган ҳолингизда чиқарди. У сизга қулоқ, кўзлар ва дилларни берди. Шоядки, шукр қилсангиз. (Дунёда фақат инсон боласигина жуда ожиз ҳолда туғилади. Бошқа ҳайвонларнинг болалари туғилгандан бир оз ўтиб, ҳаракатга тушади, ўзи юради, онасини эмади ва бошқа ҳожатларини чиқаради. Инсон боласи эса, йиғидан бошқа ҳеч нарсани билмай тураверади. Ҳар бир нарсани унга соат, кун, ҳафта, ой эмас, балки йил давомида ўргатиш керак. Ўша ўрганиш ҳам Аллоҳ берган хусусиятлар билан бўлади)

(Қуръон, 16:78)

Аллоҳ сизни заифликда яратган, сўнгра заифликдан кейин қувватли қилган, сўнгра қувватдан кейин яна заифлик ва қарилик ориз қилган зотдир. У хоҳлаганини яратур. У ўта илмли ва ўта қудратлидир. (Асли уруғларингиз нутфа деб аталмиш бир томчи жирканч сувдир. У жуда ҳам заиф нарса. Аллоҳ Ўз иноятиила ўша заиф сувдан ҳомила пайдо қилади. Ҳомила ҳам жуда заиф бўлади. Туғилган чоғида ҳам инсон боласи энг заиф бола бўлади. Узоқ йиллар ўзи мустақил равишда бирор иш қила олмайди. Шундай заиф одамни Аллоҳ "сўнгра заифликдан кейин қувватли қилган"дир. Аллоҳдан ўзга ҳеч ким унга бу қувватни бермайди. Вақти-соати етиб инсон қариб куч-қувватдан кетади. Дунё ана шундай. Ундаги ҳамма нарса ўзгариб туради. Бу ўзгаришларнинг ҳаммасини Аллоҳ таоло бажаради)

(Қуръон, 30:54)

Қасамки, батаҳқиқ, инсонни лой сулоласидан яратдик.

Сўнгра уни мустаҳкам қароргоҳда нутфа қилдик.

Сўнгра нутфадан алақа яратдик, алақадан чайналган гўшт яратдик, чайналган парча гўштдан суяк яратдик, бас, суякка гўшт қопладик, сўнгра уни бошқа бир жонзот этиб пайдо қилдик. Бас, яратгувчиларнинг энг яхшиси Аллоҳ баракотли ва буюкдир. Сўнгра, албатта, сизлар бундан кейин ўлгувчисизлар. Сўнгра, албатта, сизлар қиёмат куни қайта тирилтирилурсизлар.

(Қуръон, 23:12-16)

Яратилиш ва ўсишнинг бир неча босқичларини қуйидагича аниқлаш мумкин:

- ✓ ***Чанг*** – гил квинтессенсияси. Бу материалнинг инсоният яратилишидаги иштироки ишончли далиллар билан тасдиқланган: улар ердан яратилади, унга қайтиб келади ва ундан тирилади.

- ✓ ***Nafs wahidah*** – Одам ато ва Момо ҳаво битта жондан яратилган. Шуниси эътиборга лойиқки, завж сўзи Қуръонда доимий равишда турмуш ўртоқ, жуфтлик ва жуфт каби маьноларда ишлатилади.

- ✓ ***Кўпайтириш*** – биринчи жуфтликдан бошлаб кўпайиш тизими қуйидагича:

  нутфа: уруғланган тухум (сперма + тухумҳужайра) алақа: зулук чирмашиши каби (осилиб турмоқ) мудға: эмбрион (чайналган модда) изаам (суяклар) лаҳм (гўшт) суяк.

- ✓ ***Бошқа жонзот*** (ҳомила) – (эҳтимол ҳомиладорликнинг 4 ойдан кейин) энди ҳаётнинг янги босқичига, инсон қиёфасига кирадиган эмбрион бўлади. Бу вақтда ҳомила фақат моддиятни ташкил этмасдан, балки ота-онанинг меросидан улушга эга бўлган руҳга эга шерикка айланади. У ҳеч қандай мажбуриятга эга бўлмаган, аммо шу билан бир қаторда, фақат ҳуқуқлари мавжуд бўлган босқичдадир.

- ✓ ***Чақалоқ (tiflan)*** – инсон сифатида туғилиб, ҳеч қандай билимни ҳали ўзлаштирмаган, ёрдамга муҳтож чақалоқ.

- ✓ ***Сутдан ажратиш (fisaluhu)*** – она ўз боласини кўкрак сути билан икки йилдан ортиқ эмизмайди. Қуръоннинг беш ояти эмизишни тўлақонли қўллаб-қувватлаган.

- ✓ ***Балоғат ёши***–жинсий гормонларнинг ўсиши ва ривожланишига урғу бериб, тунги эмиссия ёки ҳайз кўриш ёшига (al-hulum) эришишдир. Энди улар кўпайиш ва ота-она бўлишга қодирдирлар.

- ✓ ***Эркаклик (ashudd)*** – эркак ёки аёлнинг етуклиги. Юсуф Алининг сўзларига биноан, гарчи Пайғамбар 15 ёшга этган эркакларни жангга киришига рухсат этган бўлса-да, тўлақонли қувват ёши 18 ёшдан 32 ёшгача бўлган даврни ўз ичига олади. Баъзилар эртароқ вояга етади, баьзилар эса нисбатан кечроқ. Барвақтроқ етилганларга “донолик даври” 40 ёшида ҳам келиши мумкин.

- ✓ ***Қарилик (шайх, шайба, ардҳал ал-Умур ва кейин Даъф)*** – энг заиф қарилик, бунда хотира ва билим сусайиб, заифлик ортиб боради. Бу юқори илм соҳибига айлангандан сўнг, яна қайта йўқликка томон бориш орқали билимнинг пасайиши билан белгиланади. Шу кунгача, инсоният заифҳол, кучлилик, тўлақонли қудратлилик, заифлик ва сўнггиси ниҳоятда заифлилик каби ёш даражаларини босиб ўтди.

- ✓ ***Ўлим*** – Яратувчи томонидан маълум жисмоний танага эга бўлгандан кейин, чангдан инсонга айланган мавжудотнинг яъна чангга қайтиб, Маҳшар кунини кутишидир.

- ✓ ***Қайта тирилиш (ba`th)*** – яратилиш занжирининг тугалланиши.

Сизларни тупроқдан яратдик, унга қайтарамиз ва яна бир марта ундан чиқарамиз.

(Қуръон, 20:55)

- ✓ ***Умрбоқийлик*** – Аллоҳнинг марҳамати ҳамда қилган ишларимиз оқибатида Жаннат ёки Дўзахдаги бир умрлик ҳаёт. Шу тариқа инсон яратилишининг фонийликдан боқийликка қадар уланган ҳалқаси якунига етади.

Қуръон ушбу фарқланувчи фазаларни ягона бўлган глобал миқёсдаги назарияга умумийлаштиришга ижозат этади. Инсонлар мавжуд эмас эдилар, Аллоҳ биргина мавжудотни, унга қўшиб жонни (ўзини) яратди. Яратгувчи ўша ёлғиз қалбдан турмуш ўртоғини пайдо қилди (қай тарзда ярятгани эса номаълум, чунки Қуръон буни тушунтирмайди). Кейин, бу икки жуфтлик турмуш қуришди ва жамиятнинг энг муҳим бирлиги бўлган ота, она ва болалардан ташкил топган бир бутун оилани сақлаб қолиш ва ҳимоя қилиш учун расмий никоҳнинг муносиб тизимига риоя қилган ҳолда, жуфтлашиш орқали янги ишлаб чиқариш тизими пайдо бўлди.

ҲОМИЛАДОР БЎЛИШ, ҲОМИЛАДОРЛИК ВА ТУҒИЛИШ МЎЪЖИЗАСИ

Д`ойен (1996) отанинг спермаси онанинг тухумини уруғлантирганда, янги уруғлантирилган тухум «і» кичик ҳарфидаги нуқтадан деярли каттароқ бўлмаслигини тушунтиради ва бир неча ҳафта давомида у чайналган модданинг кичик бир бўлагига ўхшаб туради. Тўрт ҳафталик бўлганида, моддият 2.5 см.дан сал кичикроқ ҳажмга эга бўлиб, умрининг сўнггига қадар уриб турадиган жажжи юраги шаклланиб бўлади. Ҳомиладорликнинг тўртинчи ойига келиб, унинг узунлиги тахминан 15 см ташкил этган, бармоқлари, оёқ

бармоқлари, қошлари эса мукаммал шаклланган инсонга айланишга улгуради. Гарчи у ҳали ўз-ўзидан мустақил нафас ололмаса, кўзлари ҳам юмилган ҳолатда бўлса-да, у онасининг юрак уришини, овозини ва бошқа баланд товушларни худди боши сув остида бўлган пайтда товушларни эшитгандек эшитиши мумкин. Ҳомила бош бармоғини сўраётганида тепади, чўзилади ва ҳар томонга бурилади! Хаттоки баъзида бир оз амниотик суюқликни ютиб юборади ва ҳиқичоқ тутиб қолади. Она ҳам ўз ўрнида бу ҳаракатларни сезиши мумкин. Ҳомила катталашганда, ота қўлини онанинг ошқозонига қўйиб, тепиш ва ҳиқичоқни ҳис қилиши мумкин.

Баъзида она кечаси ухлай олмайди, чунки чақалоқ она ётишни хоҳлаганида ҳаракат қилишни хоҳлайди. Чақалоқнинг яхши ривожланиши учун она кўпроқ тўйимли овқат истеъмол қилиши лозим. Бироқ, чақалоқ ўсиб улғайгани сайин, катта порцияда овқат ейиш мураккаблашади, бунга сабаб сифатида эса жойнинг етмаслигини кўрсатишимиз мумкин! Ҳомиладорликнинг еттинчи ойига келиб, чақалоқни кўтариш оғирлаша бошлайди. Ҳомиладор оналарга алоҳида ғамхўрлик ва эътибор, шунингдек, уй юмушларида ёрдам бериш керак. Тахминан тўққизинчи ойда чақалоқнинг вазни 3-5 кг ва узунлиги 45-54 см.га етади. У энди бачадон ичида деярли ҳаракатлана олмайди: ўз ҳаётини ташқи дунёда бошлаш вақти келди.

Чақалоқ туғилишга тайёр бўлгач, танадаги энг кучли мушак ҳисобланган бачадон чақалоқни ташқарига чиқариш учун қисқаришни бошлайди. Бошқа ҳайвонлар сингари, аёлнинг танаси шифокорнинг ёрдамисиз туғиш учун мослашган. Телевизордаги баъзан бўрттирилган драматик сценарийлардан фарқли ўлароқ, туғиш жараёни одатда хавфсиз ва қувончли ҳодисадир. Кучли қисқаришлар сабабли пайдо бўладиган кучли оғриғларга қарамай, кўпчилик оналар фарзандлари учун кучли ва жасур бўлишади. Фарзандини қўлларига олганда эса барча азоблар бир зумда унутилади.

Худо ҳомиладорликнинг психологик ҳолатини wahnan ala wahn, яъни азоб устига азоб, заифлик устига заифлик деб таърифлайди. Дарҳақиқат, ҳомиладор она одатда ўзини безовта, енгил асабийлашган, бетоқатли, депрессия ва бахт ҳисси орасида тез-тез ўзгарувчан ва хавотирланган ҳис қилади. Аллоҳ унга Рамазонда рўза тутмасликка, кейинчалик имкони бўлганида қазосини тутиб беришга рухсат берди. Туғруқ давридаги ва ундан кейинги 40 кун давомида она фарз ҳисобланган беш маҳал намоздан ҳам озод қилинади. Бу турмуш ўртоқ ва қариндошларга онанинг уй ишларида психологик ва жисмоний ёрдам бериши учун муҳим кўрсатмадир; унинг соғлиғини тўйимли озуқа, тўлиқ уйқу ва эмизиш пайтида хотиржамлик билан таъминлаши керак.

ИНСОН ЎСИШИНИНГ ТУРЛИ БОСҚИЧЛАРИ: ТУҒИЛИШДАН ҚАРИЛИККАЧА

УМАР ИБН АЛ-ҲАТТОБНИНГ ЎСИШ БОСҚИЧЛАРИ

У қуйидаги босқичларни ажратиб берди:

Бола етти йил давомида тарбияланади; етти йил давомида фойдали бўлади; жисмоний ривожланиши [баландлиги] 23, мияси эса 35 ёшда ўсишдан тўхтайди ва бундан кейин фақат тажрибалар бошланади.

(Туффаҳаҳ, 1979)

Шу ўринда иккита муҳим савол: хулқ-атвор қачон шаклланади? Кейинчалик бу борадаа бирор нарса қилиш иложи борми? Ҳеч ким аниқ жавобларни билмаса ҳам, фойдали умумлашмалар бизга ёрдам бериши мумкин. Ўсишнинг умумий босқичлари қуйида келтирилган:

ТУҒИЛИШ – 4 ОЙ

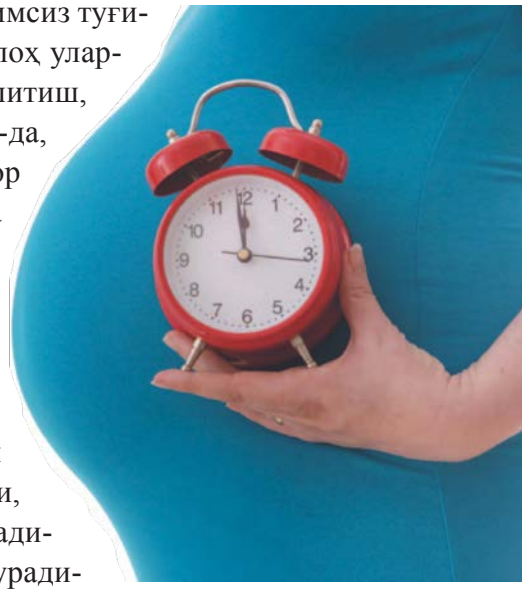

Туғилганда, оят (16: 78) инсонлар билимсиз туғилишини таъкидлаган, гарчи қодир Аллоҳ уларга билим олиш воситаси сифатида эшитиш, кўриш ва билишни ҳадя қилган бўлса-да, бунинг учун улар Яратганга миннатдор бўлишлари лозим. 0 ойдан 4 ойгача чақалоқнинг нигоҳи ноаниқ бўлиб юради, кейин чақалоқлар одамларни текширишга кўпроқ эътибор қаратганга ўхшайди. Улар бошқа одамларга қараганда оналарига кўпроқ қарашади. Улар тўсатдан шовқинлардан қўрқиб, ёрқин чироқларга тикилишади, қўлларини чўзадилар ва орқага қайтарадилар, бошларини у ёқдан бу томонга бурадилар. Тез орада улар ота-оналарининг овозлари ва юзларини таний бошлашади ва улар жилмайишни, хириллашни ва ғўнғирлашни ўрганиб олишади. 4 ойга келиб, чақалоқ одатий равишда ағдарилиши мумкин. Ўғил болаларнинг бошлари қизларникидан бироз каттароқ

(Спок, 1974)

Иммунизация жадвалларига риоя қилиш керак. Болани ҳеч қачон силкитманг, чунки мия ҳали тўлиқ жойлашмаган бўлиши мумкин. Агар чақалоқ йиғлаётган бўлса ва тўхтамаса, тана ҳарорати ҳам нормал бўлса, тагликни алмаштириш вақти келдимикан? Овқатланиш вақти келдими? Уйқу? Ёки кўтариш учун қулай фурсат келдими? Чақалоқ аслида ҳақиқий эҳтиёжлар туфайлигина йиғлайди. Ота-оналар учун қийин бўлса-да, йиғлаш нормал ҳолатдир. Агар йиғлаш чўзилиб кетса ва чақалоқ тинчланмаса, ота-оналар шифокор билан маслаҳатлашишлари керак.

5-18 ОЙ

Ўсишнинг ушбу босқичи, эҳтимол, одамларнинг ҳаётга бўлган асосий муносабатини белгилашда энг муҳим қадам деб белгиланган-дир. Бу вақтга келиб чақалоқлар ўзларини алоҳида шахслар каби ҳис қила бошлайдилар ва ўз шишаларини ушлаб туришни ва жуда узоқ қучоқламасликни хоҳлаш каби бир оз мустақилликни талаб қиладилар. Улар ота-оналарга илк ҳақиқий боғланишини шакллантиради. Агар ота-она эътиборли ва меҳрибон бўлса, улар бошқалардан ҳам худди шу нарсани кутишади. Ота-онанинг муҳаббати чақалоқда ҳам шу туйғуни тарбиялайди. Агар ота-онанинг муносабати бунинг аксини намоён этса, фарзанд ота-она танлаган йўналишда ривожланади. Улар дунёнинг қолган қисми совуқ бўлади дея ҳисоблашади ва шунинг учун асосан унинг совуқ томонларини топадилар. Ушбу босқичда чақалоқлар ўзларини жалб қилувчи ёки ёқимсиз, муҳим, ёки кераксиз шахс эканлигини тахмин қила бошлашади. Айнан шу вазият уларнинг оптимист ёки пессимист бўлишга мойиллигига сабаб бўлади. Агар чақалоқлар ота-оналари билан жуда кам алоқа ўрнатган бўлса, улар фикр ва ғояларни тўғри ўрната олишмайди. Эмизиш эса чақалоқнинг жисмоний ва ҳиссий ривожланишига катта таъсир кўрсатади.

Агар чақалоқ ҳали эмаклама-маса, қўллаб-қувватланмаса ёки товуш чиқармаса ёки нарсаларга ишора қилмаса, шифокор билан маслаҳатлашиш керак. Олти ойга келиб, чақалоқ ҳеч қандай ёрдамсиз ўтириши, бир қўли билан объектга етиб бориши ва уни бошқасига ўтказиши, пичирлаши ва ўз исмини тан олиши керак. Аксарият чақалоқлар – ҳаммаси бўлмаса ҳам – тун бўйи ухлайдилар. Биринчи тиш аксарият ҳолларда олти ойликка тўғри келади. Чақалоқ бошини юқорига кўтариб, мувофиқлаштирилган нигоҳга эга бўлиши ва одатдагидек эшитиши ва кўриши керак. Ота-оналар "мен очман" ва "мен сизга керакман" каби йиғи товушлари ўртасидаги фарқни фарқлаш олишлари лозим. Умуман олганда, ўғил болалар тезроқ ўсишга мойил бўлсалар-да,

қизлар ўғил болаларга қараганда бир оз тез ривожланиш босқичларига эришадилар.

Тўққиз ойга келиб улар эмаклаб, бузғунчиликка кириша оладилар. Энди чақалоқ турли хил товушларни танийди ва уларга тақлид қилишга ҳаракат қилади. Қисқични ушлаш чақалоққа кичик нарсаларни олиш имконини беради ва у иккита нарсани бирлаштириши мумкин. Эмаклаш бошланганда уларнинг дунёси кенгаяди. Баъзи чақалоқлар туриш учун жиҳозларни ушлаб юришни бошлайдилар. Чақалоқлар тегадиган деярли ҳамма нарса оғзига тушади, чунки улар нарсаларни оғзи орқали сезишга одатланган. Чақалоқнинг қўллари ота-оналар ҳеч қачон орзу қилмаган жойларга йўл топади.

Чақалоқлар бир ёшга тўлганда, мустақил юришлари ва бир неча сўз айтишлари, шунингдек, ўзларини боқишлари мумкин. Энди улар «Ойи» ёки «Дада» дея оладилар. Жазо ҳақида ҳали ҳам ҳақиқий тушунча мавжуд бўлмаса-да, бола «йўқ» деган тушунчанинг моҳиятини англаши лозим. Митти жонзотни кераксиз машғулотдан узоқлаштиришда изчил бўлиш муҳимдир. Бир ёшга тўлгунга қадар чақалоқлар нотўғри ҳаракат қилишлари ҳақида тасаввурга эга бўлишмайди. Улар фақат тажриба орттириш учун кенг дунё бор деган фикрга эга бўлишади.

1-2 ёш оралиғида юриш ўзлаштирилди. Энди жажжи болажон тобора мустақил бўлиб бормоқда ва янги нарсаларни кашф қилиш уни завқлантирмоқда. Кичкинтойлар тўп тепиши, югуриши, тутқичлар ёрдамида зинапояга чиқиши, қалам ёки маркер билан ёзиш имкониятига эга. Митти юрувчилар импульсив равишда ҳаракат қиладилар, чунки улар нима одоб доирасида-ю, қайси хатти-ҳаракат қўполликдан иборат эканлигини билишмайди, шу билан бир қаторда яхши ва ёмон ўртасидаги фарқни тушунишмайди. Тайм-аутлар (болани маълум вазиятдан олиб ташлаш ва уни маълум бир муҳитга изоляция қилиш) интизомнинг афзалликка эга бўлган усуллари ҳисобланади, аммо у йилига тахминан бир дақиқани ташкил этилиши лозим. Бу ёш гуруҳи фикрлаш ёки муросани тушунмайди. Ота-оналар жазо эмас, балки танлов таклиф қилишга ҳаракат қилишлари ва мустақиллик учун эркинлик тақдим этишлари муқобилдир. Иложи борича камроқ қоидалар бўлиши, аммо уларнинг изчиллигини таъминлаш ўта муҳим масаладир.

Тил ва миянинг мантиқий қисмларини ривожлантириш учун чақалоқни майин Қуръон тиловати, сокин мусиқа, табиат товушлари, нашида (диний қўшиқлар) ва ритмлар орқали таъсир қилиш жуда фойдали. Бу чақалоқнинг турли мия марказларини ривожлантиришга ёрдам беради.

Ота-оналар фарзандларига эътиборли бўлишлари, уларга чизиш ва блоклар билан қуриш каби ўйин фаолиятларини олиб боришлари лозим. Агар чақалоқнинг диққатини жамлай олмаса, албатта оилавий шифокор билан маслаҳатлашиш мақсадга мувофиқдир. Жаҳлдорликнинг намоён бўлиши ғазаблантирувчи туйғу бўлишидан қатъий назар, ташвишланиш учун сабаб бўлмайди. Эшитиш кўришга қараганда тезроқ ривожланади; чақалоқ баланд товушларга жавоб беради. Олти ойгача чақалоқ нарсаларни аниқ кўра олмайди. Идрок эса эшитиш ва кўришдан кейин келадиган жараён ҳисобланади.

18-36 ОЙ

Ушбу босқичда болалар ўзларининг хоҳиш-истакларига эга бўлган мустақил шахс сифатида аниқ ҳис қилишади. Бироқ, улар ота-оналарига қарамлигини ҳам англайдилар. Чақалоқ бир қатор қарама-қаршиликларни ҳис қилади: мустақиллик ва қарамлик, поклик ва ифлосланиш, ҳамкорлик ва ўжарлик ва меҳр-муҳаббат. Учинчи йил охирида болаларнинг шахсияти уларнинг мувофиқлик ёки қатъиятлилик даражасига, туғма темпераментига ва ота-оналар билан ривожланган муносабатларнинг илиқлигига боғлиқ бўлади.

Экспертлар ва илмий тадқиқот ўртасидаги “Тувак уруши”

Бразелтон ота-оналарга фарзандларининг тувакка ўрганиш муваффақиятларини қўллаб-қувватлашни таъкидлаган, лекин ижобий муҳитини сақлаб қолиш учун меъёрни ушлаб туриш талаб этилади. Унинг сўзларига кўра, одатда икки ёшда болалар кўрсатмаларга риоя қилишлари ва бошқаларга тақлид қилишни бошлашади.

Лич шундай дейди: 15 ойликдан олдин болангизни тувакка ўтказишга ўргатиш билан ўзингизни қийнаманг, уч ёшга тўлгунга қадар болаларга кундуз кунлари ҳам бу борада ишониб бўлмайди. Болани қийнаманг. Бу жараённи кечиктириши мумкин.

Роземонднинг фикрича, агар фарзанд парваришида она боқувчидан муҳим шахсга айланиши ўрни икки ёшдан анча кечикса, бола тўғри шаклда вояга ета олмайди ва кейинчалик ҳаётда хатти-ҳаракатлар билан боғлиқ муаммолар пайдо бўлади.

Тадқиқотлар шуни кўрсатадики, болалар тувакка ўтиришни турли вақтларда ўрганадилар. Доимий равишда сўраб турилганда қизлар учун тренинг тахминан тўққиз ой давом этади. (ўғил болалар учун кўпроқ)

(Лемониск, 1999)

Мисол учун, агар ота-она оилада доминант бўлса ва бола ҳам темпераменти билан мос келса, келажакда унинг итоаткор бўлишига мойиллик пайдо бўлади. Агар улар қаттиққўл бўлса-ю, лекин боласига ўз фикрини айтиши учун рухсат берса, ўсаётган фарзанд агрессив характерга эга бўлиб қолиши мумкин. Агар ота-оналар тозалик ва покликни жуда жиддий масалага айлантирса, уларнинг фарзанди ҳаддан ташқари тоза ва эҳтиёткор бўлиб қолиши мумкин. Агар ота-она фарзандидан ҳавотир олиб, доимо назоратда ушласа, акс ҳолда фарзандлари ўта қарам бўлиб қолишлари мумкин. Эмизишни икки йилда тўхтатиш керак, чунки бу болаларни ўзлари мустақил бўлишга ундайди. Турли психологларнинг таъкидлашича, боланинг характери уч ёшга келиб шаклланади. Бироқ, агар атроф-муҳит ёки босим ўзгарса, кейинги болалик ва балоғат ёшида шахсиятнинг айрим тенденциялари ўзгариши эҳтимоллиги мавжуд. Бундан ташқари, бошқа кўплаб хусусиятлар болаликнинг кейинги босқичларига қадар шаклланмайди. Боланинг ўз жинси ва қарама-қарши жинсдаги одамларга бўлган муносабати асосан улар қандай дўстлик турларини кўриб чиқишини ва қандай никоҳ тузишини аниқлайди. Дастлабки икки йилда чақалоқ жуда тез ўсади ва ўзгаради. Ҳар ой янги нарса ўрганилади. Икки йилдан сўнг болалар ўсиши секинлаша бошлайди. Болалар осонгина югуришади ва сакрашни, тоққа чиқишни, нарсаларни қоқишни бошлайди ва ҳатто уч ғилдиракли велосипедда учишлари ҳам мумкин. Улар ҳаракатлар ва сўзларни нусхалашади. Ярим таниқли доиралар ва квадратларни чизишлари ва оддий жумбоқларни ишлашлари мумкин. Ҳожатхонага қатнашни қизиқ машғулот каби қабул қилиши керак. Ушбу босқичда кичкинтойлар қисқа жумлаларни гапиришни хоҳлашади ва 50 га яқин сўзларни билишади.

Ота-оналар доимий "нима учун" саволларига сабр-тоқатли бўлишлари талаб этилади; сабрсиз бўлмасдан қизиқишни рағбатлантириш муҳимдир. Позитив руҳдаги мадад ва тайм-аутлар интизомнинг энг яхши техникаси ҳисобланади. Энди бошқалар билан бўлишиш ва навбатчилик қилиш каби ижтимоий кўникмалар устида ишлашни бошлаш учун яхши вақт.

Тушунарсиз гапириш, диққатнинг сустлиги, бошқа болаларга бўлган қизиқишнинг пастлиги, тез-тез йиқилиш – оилавий шифокор ёки психотерапевт билан маслаҳатлашиладиган муаммолар дея тушунтирилади.

Фарқлар сезила бошланди: Қизлар бирдан ўсиб кетсалар, йигитлар ривожланиш йўлини тезроқ босиб ўтишади.

4-7 ЁШ

4 ёшларда болаларнинг овқатланиши 2 ёшдагига қараганда анча камайиши мумкин, сабаби, бу ёшдаги болаларнинг аввалгига қараганда тез ҳаракат қилмаслиги ҳамда фаол бўлмай қолганида. Ҳар куни то болажон ўсмир-

лик даврига етгунга, улкан ўзгаришга дуч келгунга қадар, янги ва янги нарсалар ўзгаришда давом этаверади. 4-5 ёшдаги ўсаётган ёшнинг энергияси юқори (улар сайр қилишни, югуришни, сакрашни исташади) бўлади. Болажон эндиликда коптокни осонлик билан отиши ва уч оёқли велосипедда бемалол учиша олиши мумкин.

Бу босқичда ота-оналар маълум хатти-ҳаракатларнинг нотўғри эканлигини тушунтира оладилар ҳамда унинг оқибатлари ҳақида фарзандлари билан муҳокама қилиш имконига эга бўладилар. Намунали хулқни рағбатлантириб, акси бўлганда эса “жарима”га тортинг. Ота-онага боғланиш жараёнини назоратда ушлаб туринг. Бола 5 ёшгача тувакка ўрганиши, нафақат ёлғиз, балки бошқалар билан бўлган вақтда ҳам доимо фаол бўлиши лозим.

Энди болалар ўғил ва қиз болалар ўртасидаги фарқни сезадилар ва тана қисмларининг номларини билишни хоҳлашади. Бу "савол" босқичи, чунки болалар кўплаб саволларни беришади (шу жумладан, фарзанднинг пайдо бўлиши борасида). Ота-оналар бу саволларга жавоб беришлари керак, акс ҳолда болалар нотўғри маълумот берадиган дўстларидан жавоб излайдилар. (Жабер, 1977, араб тилида)

Бора-бора болалар таъсирчан бўлиб, бир экстремалдан иккинчисига тез ҳаракат қилишади: севгидан нафрат ва ғазабга, бахтдан қайғуга. Болалар қўрқувни ҳис қила бошлайдилар ва зулматдан, ҳайвонлардан, ўлимдан ва Худодан қўрқишади. Улар ота-оналаридан ажралишдан ва уларни йўқотишдан даҳшатга тушишади. Қўрқувни эса ота-оналаридан ва атрофдагилардан олишади. Улар ўргимчаклардан, ғалати жойлардан ва баланд товушлардан қўрқиб тақлид қилишади.

(Жабер 1977, араб тилида)

Бу ёшдагилар бошқаларга нисбатан қизғанчиқ ва агрессив бўлишлари мумкин. Шунинг учун ҳам ота-оналар фарзандларига нисбатан тенг адолатда бўлишлари муҳимдир. Юсуф пайғамбар акаларининг ҳасади, унга нисбатан адоватга олиб келишига сабаб бўлгани, энг яхши мисолдир.

Бола улғайгани сари ота-онани идентификатция қилиш тобора аҳамиятли бўлиб бораверади. Ўғиллар оталарининг боғда қандай ишлашини, қизлар эса оналарини уй юмушларини қай тарзда адо этишларини ўрганиб олишлари мумкин. Ота-налар бир-бирига ва болаларга бўлган ўзаро севги ва ҳурмат намунасини кўрсатишлари зарур. Биргаликда ишларни бажариш, жумладан, ўйнаш, ўқиш ва ҳайвонларни боқиш ҳақиқат, ўзига ишонч ва очиқ мулоқот асосларини ўрнатишга ёрдам беради. Болалар динни ота-оналарни кузатиш ва маросимларни биргаликда бажариш орқали ўрганадилар. Агар болаларга ташқи дунё билан танишишдан олдин уларга яхши хулқ-атвор сингдирилса, улар катта бўлганларида тўғри ишларни қилишлари эҳтимоли катта.

7-14 ЁШ

Бу бошланғич таълим ва балоғат ёшининг бошланиши. Ўғил болалар ва қизлар ўсиб улғайган сари, улар эркаклар ва аёллар каби кўринишга эга бўла бошлайдилар ва ўзларин улар каби тута бошлайдилар. Ушбу ўзгаришлар одатда қизлар учун 9-13 ёшгача, ўғил болалар учун 11-15 ёшгача бошланади. Бу вақт ўсмирлик деб аталади, болалар катталарга айланиб, ўзлари фарзанд кўришга қодир бўлган ёш. Ўсмирлик даврида кўплаб жисмоний, ақлий, ҳиссий ва руҳий ўзгаришлар содир бўлади. Болалар бошқача қарашни, ўзларини бошқача ҳис қилишни ва бир йил олдингига қараганда бошқача фикрлашни бошлайдилар.

Ўсмирлик яқинлашаётган қиз тўсатдан вазн йиғиши ва бўйи ўсиши мумкин. Унинг сонлари ва кўкраклари катталаша бошлайди. Қўллари остида ва аврат қисмлари атрофида туклар ўсади. Ўғил болада ҳам худди шу содир бўлади ва у кўп овқат ейишни бошлаши мумкин. Унинг елкалари кенгая бошлайди. Сочлар унинг қўллари остида, шахсий қисмлари атрофида, юзи ва кўкрагида ўсади. Унинг овози қўполроқ ва эркакнинг овозига ўхшаб кетиши мумкин. Ўғил болалар ҳам, қизлар ҳам бир неча ойда жисмоний жиҳатдан ўсадилар. Бу вақт ота-оналар ибодатларни аввалгидан кўра кўпроқ такрорлашлари керак.

ҚУЙИДАГИ ЎЗГАРИШЛАР СЕЗИЛАДИ (7-14 ЁШ)

- Болалар танқидга сезгир бўлиб қоладилар; осонгина ғазабланадилар, кайфиятсиз ва ҳиссиётли бўлишади.
- Болалар ўз қадриятлари ва ахлоқий меъёрларига эга бўлган дўстлари билан кўпроқ мулоқот қилишади. Шунинг учун, ота-оналар учун ижтимоий ташрифлар пайтида уларга ҳамроҳлик қилиш/назорат қилиш фойдалидир.
- Улар ўзларини уятчан ҳис қилишади ва ҳурмат қилиниши керак бўлган фикрларини билдириш учун рағбатлантиришга муҳтож бўлишади.
- Тана мушаклари тез ўсади ва улар спорт билан шуғулланишга мойил бўлади. (югуриш, тоққа чиқиш, сузиш ва футбол сават, баскетбол каби)
- Овқатланиш, кийим-кечак ва шахсий гигиена уларнинг шахсий хоҳиш иродасига боғлиқ бўлиб қолади. Уларга овқатланиш, ичиш ва мулоқот қилиш одобларини ўргатиш вақти келди. Ҳар бир вазият учун дуо (илтижо) ни ўргатишни бошланг. Бу “жинсий ҳаракатсизлик” ёки “нофаол жинсий алоқа” даври. Улар ўз жинсидаги компанияни афзал кўришади. Телевизорда, журналларда ёки китобларда эротик тасвирларга дуч келмасликлари керак. 10 ёшдан кейин бирадарлари билан бир тўшакда ухламасликлари зарур.

11-13 ЁШ: ҚИЗЛАРДА ҲАЙЗ КЎРИШ

Кўпчилик қизлар 11-13 ёшгача ҳайз кўришни бошлайдилар. Ҳар ойда тахминан 3-7 кун давомида вагинадан оз миқдорда қон чиқарилади. Бу уларнинг фарзанд кўришга жисмонан тайёр бўлиб бораётганининг белгисидир. Қон кетиши яхши ва зарар қилмайди (табиат бу борада айтганини қилади, чунки одамлар шу тарзда яратилган). Бу қон бачадоннинг ингичка ички қопламидир. Икки тухумдон ҳар ой битта тухум пиша бошлайди ва бачадонда қонга бой қоплама ҳосил бўлади, бу ҳомила ўсиши мумкин бўлган уядир. Эркак сперма бўлмаса, тухум ўсиши мумкин эмас ва астар қарийди, шунинг учун бачадон уни ҳайз кўриш орқали йўқ қилади. Тахминан ҳар 27-30 кунда (ой ойи) бу табиий жараён яна содир бўлади.

ҲАЙЗ КЎРИШНИНГ ОҒРИҒИ

Миллионлаб аёллар ҳайз пайтида ноқулайликдан шикоят қиладилар. Муаммолар бир неча кун давом этиши мумкин. Симптомларга қуйидагилар киради: кўкрак шишлари, оғриқлар, кўкрак сезувчанлиги, ҳайз мигренлари, оғир ёки узоқ муддатли қон кетиш, кайфият ўзгариши ва чарчоқ.

(Калб, 2003)

Қизнинг биринчи маротаба ҳайз кўриши унинг ҳаётидаги муҳим воқеадир. Бу унинг балоғат ёшига етганини ва расман ёш аёл эканлигини англатади. Шу пайтдан бошлаб у рўза тутиш, ибодат қилиш ва номаҳрам эркаклар олдида авратини ёпиш каби барча диний мажбуриятлари (худди ҳар қандай мусулмон аёл каби) учун жавобгардир. Барча аёлларнинг тахминан ярми ҳайз пайтида баъзи ноқулайликларни бошдан кечиришади. Уларда кўкрак шишлари, чарчоқ ёки асабийлашиш каби ҳадисалар кузатилади. Рамазон ойида ҳайз кўрган аёлнинг рўза тутмаслиги узрли саналади, аммо қазосини тутиб бериш лозимдир. Шунингдек, бу даврда аёлларга намоз ўқиш (намоз), масжидда ўтириш ёки Қуръонга тегиш таъқиқланади. Ибодатларнинг қазосини қилиш керак эмас. Аёл тагликлари кийимни тоза сақлаган ҳолда ҳайз қонни олиш учун ишлатилади. Аёл ҳайз кўришни тугатгандан сўнг, ибодат қилиш учун ғусл (тўлиқ ювиниш лозим) олади.

13-15 ЁШ: ЎҒИЛ БОЛАЛАР БАЛОҒАТГА ЕТГАНДА

Ўғил болалар балоғатга етганида ва ёш эркакларга айланганда сперма чиқарадилар. Баъзан, улар тунда туш кўраётганда, жинсий олати қаттиқлашади ва (сперма, hayvon manaw) озод қилинади. Бу тунги эмиссия деб аталади, чунки сперма (маний) деб аталадиган

суюқликда яшайди ва у чиққанда ички кийимни намлайди. Бу сийдик эмас, балки тоза суюқлик ва бундан уяладиган нарса эмас. Бу шуни англатадики, бола эркак ва жисмонан ота бўлишга қодир. Шу нуқтаи назардан, у ўзининг диний мажбуриятлари учун жавобгар деб ҳисобланади (ҳар қандай катталар мусулмон эркак каби). Баъзи ўғил болалар тунги чиқиндиларни бошдан кечирмайдилар, аммо улар шариат (Ислом Қонуни) бўйича 15 ёшгача ёки балоғат ёшининг бошқа жисмоний белгиларига эга бўлганларида (масалан, овозининг дағаллашиши каби) ёш эркаклар деб ҳисобланадилар. Қандай бўлмасин, ўғил ва қизлар 12 ёшдан бошлаб мунтазам равишда ибодат қилишлари ва рўза тутишлари керак, ҳатто балоғат ёши белгилари секин ривожланса ҳам.

> Сизнинг фарзандингиз ажойиб ҳилқат. 13 ёшга тўлганида уни гремлинлар олиб кетишади ва сўнг сизга бир дақиқа ҳам тинчлик бермайдиган нотанишни олиб келишади.
>
> Джин Айкенберри
>
> (Броун, 1994)

Айрим ўғил болалар ҳамда эркаклар шаҳвоний ҳисни қондириш мақсадида жинсий алоқасиз эроген соҳалар ва жинсий аъзоларни сунъий таъсирлаб ёки руҳан тассаввурлаш йўли билан шаҳвоний ҳисни қўзғатиб шаҳвоний лаззат олишади. Бу жараён мастурбатция дея номланади. Мастурбатция кўпгина либерал жамиятларда таъқиқланмаган (Ҳаром), аксинча қўллаб-қувватланмоқда. Аёл ва эркак мастурбатцияси Исломда қоралан-ган. Интим соҳаларни таъсирлантирган ҳар қандай шахс намозни адо этишдан олдин покланишни (вуду) амалга ошириши вожибдир. Албатта тўлиқ покланиши (ғусл) лозим.

14-21 ЁШ

Бу босқичда овоз баландроқ, қўполроқ ва ўғил болалар учун эркакроқ, қизлар учун эса юмшоқроқ ва назокатли бўлади. Ўғил болаларнинг мушаклари кучаяди, қизларнинг кўкраклари катталашади. Ўғил болалар учун оёқ ва қўллар узунроқ ўсади, елкалари кенгроқ ва оёқлари каттароқ бўлади. Соқол ўса бошлайди ва қўлтиқ ости ва аврат қисмлари атрофида туклар пайдо бўлади. Оёқ ва қўлларнинг ўсишидаги вақтинчалик номувофиқликлар юриш ва нарсалар билан ишлашда сезиларли бепарволикни келтириб чиқаради. Уларнинг таналарини созлаш ва нозик созлаш учун уларга бироз вақт керак.

ЎСМИРЛАРНИ ТУШУНИШ

Қарор қабул қилишда ўсмирлар рационалликдан кўра уларнинг

ҳис-туйғуларига эргашишлари мумкин. Уларнинг юраклари онгларини забт этиши мумкин, ҳис-туйғулар ақл ва фикр устидан ҳукмронлик қилишга қодир бўлади. Ўсмирлар ўзларини англайдилар: улар кўп вақтларини ўзлари ва ташқи кўриниши ҳақида қайғуришга сарфлайдилар. Улар тишларини тўғрилаш учун брекет кийишлари, юзларида ҳуснбузар ва доғлар пайдо бўлиши ва ҳажми хавотирга солиши мумкин. Танасидаги барча ўзгаришлар уларни асабийлаштириши ва ўзларига бўлган ишончни сусайтиради. Келажакдаги мартабалари ва қандай таълим олишлари ёки қайси мактабга боришлари ва кимга уйланишлари ҳақида ташвишланишлар намоён бўла бошлайди. Бу қарорларнинг барчаси ўсмирларни ўйлантириб қўяди. Тананинг тез ўсишига олиб келадиган гормонлар ҳам кайфиятнинг ўзгаришига олиб келиши мумкин: ўғил болалар ҳеч қандай сабабсиз безовталаниши ёки ғазабланиши, қизлар эса йиғлаши ёки оддий нарсалардан хафа бўладилар. Баъзида ёшлар катталардек муносабатда бўлишни хоҳласаларда, болалар каби ҳаракат қилишни хоҳлашади. Гарчи бу ҳис-туйғулар чалкаш бўлса-да, улар назорат қилиб бўлмайдиган даражага етгунча нормалдир. Соғлом одамлар ўз ҳис-туйғуларини назорат қилишни ўрганадилар ва уларга гапириш ва ҳаракат қилишдан олдин икки марта ўйлашади.

Авиценнанинг сўзларига кўра, биз Қуръонни ўқитишни бола жисмонан ва руҳан қабул қилишга тайёр бўлиши биланоқ бошлашимиз керак. Унга алифбони ва дин асосини ўргатинг. Хулқ-атвор, илмни улуғловчи ҳамда билимсизликни қораловчи, жаҳолат, ота-онага ғамхўрлик қилиш, меҳрибонлик, заиф ва камбағалларга ёрдам беришга ундовчи оятларни ўргатинг. Бола Қуръонни ва араб тилини ўрганишни тугатгандан сўнг, унинг қандай машғулотларга мойиллигини аниқлаш, шу имкониятлар ва қизиқишлар асосида бошқариш аҳамиятлидир.

(Ал-Иброҳим, 1976, араб тилида)

Ижобий томони шундаки, мия ва ақл тахминан 13 ёки 14 ёшда яхшироқ ишлай бошлайди ва ўсмирлар илгари тушуна олмаган мураккаб нарсаларни ўрганишлари мумкин. Овқат пишириш, болаларга ғамхўрлик қилиш ва уй атрофидаги нарсаларни тузатиш каби ҳаётда зарур бўлган кўплаб кўникмаларни ўрганиш учун вақти келди. Ўсмирлар кўплаб ижтимоий кўникмаларни ўрганадилар, масалан, бошқалар билан қандай гаплашиш ва мулоқот қилиш ва турли ташкилотларда қатнашиш. Ўзлари ва бошқалар учун кўпроқ масъулиятни ўз зиммаларига олишни ўрганадилар ва ўқишни давом эттираётганда ярим кунлик иш билан шуғулланишлари ёки ҳатто кундузги ёки кўнгилли ишлашни бошлашлари мумкин.

Ислом ушбу босқичда ўсмирлар учун бир нечта профилактика чораларини таклиф қилади, масалан:

- Қарама-қарши жинсга қарамаслик
- Энергияни истеъмол қилиш учун спорт ўйинлари ўйнаш
- Душанба ва пайшанба кунлари рўза тутиш ва рўзани бошқалар билан тез-тез амалга ошириш
- Бировнинг уйига киришдан олдин рухсат сўраш
- Ҳилватдан (қарама қарши жинс вакили билан ёлғиз қолиш) қочиш
- Ака-ука ва опа-сингиллар 10 ёшдан кейин алоҳида тўшакда ухлашлари керак (лекин битта ётоқхонада бўлиши мумкин). Шуни таъкидлаш қизиқки, британияда уй-жой қоидалари бўйича 10 ёшдан ошган турли жинсдаги болалар алоҳида ётоқ хонага эга бўлишлари лозим. (Уй-жой акти, 1985) Агар бу қоида универсал тарзда қўлланилса, сайёра қасрлар билан қопланган бўлар эди!

Нон-жисмоний томонида, бир неча масалалар муҳим аҳамиятга эга:

- Ўсмирлар ўзликни ривожлантиради: баъзида махфийлик ва ёлғизлик уларга керак. Улар ўсиб улғайган сайин, қуйидаги нарсалар ҳақида ўйлашлари мумкин: мен кимман? Нега мен бу ердаман? Ҳаёт нима ҳақида? Нега дунёда муаммолар кўп? Бу ёшлар ўрганган кўп нарсаларни сўроқ қиладиган ва жавоблар ва янги ғояларни қидирадиган вақт. Баъзан, бу ота-оналар билан кескинлик ва тортишувлар учун сабаб бўлади. Ўсмирлар одатда 16 ёшдан 19 ёшгача барқарорроқ бўлишади. Боланинг вояга етган даври (1119) узоқ ва қийин муддатдир.
- Ўсмирлар мавҳумлик қобилиятини ривожлантиради: улар тасаввур қилишни бошлайдилар. Муаммоларни олдиндан билишлари ва келажак учун ечимларни ишлаб чиқишлари мумкин. Олдинги йилларидан фарқли ўлароқ, фақат ҳозирги замон ҳақида ўйлашлари мумкин эди, аммо энди улар вақтга тўғри маънони боғлашлари мумкин: ўтмиш, ҳозир ва келажак. Кунлар, ҳафталар, ойлар, йиллар ва асрларнинг маъноларини англайдилар. Тарих туйғусини ҳис қила бошлайдилар. Демак, уларнинг саволлари моддий нарсалардан устун бўлиб, ҳаётнинг келиб чиқиши, охират табиати, мақсад ва воситалар, қадриятлар ва ахлоқ, коинотнинг бошланиши ва охири, бу ҳаёт ва охиратга бориб тақалиши мумкин.
- Ўсмирларда диндорлик ҳисси ривожланади: ўсмирлик диний уйғониш даври деб аталади, улар жаннат ва дўзах, гуноҳ ва тавба, тирилиш ва абадийлик, тақдири азал, эркинлик ва детерминизм ҳақидаги – қарашлари ҳақида баҳслашадилар. 20 ёшларда уларнинг ҳаётга бўлган қарашларида янада барқарор ва объектив бўлади.
- Ўсмирлар хаёлпарастлик ва орзулар билан шуғулланишади: бу ўсмирларнинг ўз хоҳиш-истакларини билдиришнинг муҳим усулидир. Бу ақлий ўсишнинг хусусиятларидан бири бўлиб, у ҳаддан ташқари ошириб юборилмаса (бу уларнинг шахсий ёки жамоат ҳаётининг ортиқча қисмига айланмаслиги керак) зарарсиздир.
- Ўсмирлар ота-онасидан бошлаб бошқаларни танқид қилиш билан шуғулланадилар: улар ота-оналарини кийимлари, овқатлари, диди, ака-укаларини тарбиялаш услубини танқид қилишлари ва тенгдошларининг ота-оналари билан солиштиришлари мумкин. Шунингдек, улар мактабларни, жамиятни ва ҳукуматни танқид қилиб, ислоҳотлар ва ижтимоий ўзгаришларнинг радикал усулларини қўллаб-қувватлашлари эҳтимоли мавжуд.

- Ўсмирлар идеалист бўлишади: идеализм ўсмирлар орасида ҳаётий тажриба етишмаслиги туфайли кенг тарқалган.
- Ўсмирлар ўзларини йўқолган ҳис қилишади: улар ҳаётий вариантларга дуч келишади. Бироқ, ота-оналар ёки тажрибали шахслар билан маслаҳатлашмасдан ўзлари қарор қабул қилишлари сабабли, улар тўғри қарор қабул қила олмайдилар. Бу ёшда зарур бўлган нарса, улар учун мажбурий бўлмаган билвосита ёрдам муҳитини яратиш, тўғри қарор қабул қилишдир.
- Ўсмирлар муваффақият туйғусини ривожлантирадилар: ютуқ ҳисси бирор нарсани амалга ошириш орқали исботланади. Белгиланган масъулият уларга муваффақиятли бўлишга имкон беради. Масъулиятларнинг йўқлиги уларни бепарво ва аҳамиятсиз ҳис қилишига сабаб бўлади. Жуда кўп ёки ҳаддан зиёд қийин вазифа бериш уларни қобилиятсиз ва муваффақиятсиз қилади. Тарозининг икки палласини тенг равишда ушлаб туриш лозим.
- Ўсмирлар ёдлаш қобилиятига эга: ёдлашнинг иккита кенг тарқалган тури мавжуд: механик ва тушуниш орқали ёдлаш (бевосита ёки билвосита). Механик ёдлаш орқали тўғридан-тўғри ёдда сақлаш – бу таркибни кам ёки умуман тушунмаган ҳолда парчаларни ёд олишдир. Билвосита тушуниш таркибни тушунишни ва маъноларни бошқа мавзулар билан боғлашни, шунингдек, таркиб элементлари ўртасида янги муносабатларни чиқаришни ўз ичига олади. Тўғридан-тўғри механик ёдлашни ривожлантириш болаликдан бошланади ва тахминан 15 ёшда юқори чўққига эришади. (ал-Саййид, 1975) Кейинчалик у аниқлик, тезлик ва даражада пасайишни бошлайди. Бироқ, билвосита тушуниш кейинроқ бошланади, аммо ўсмирлик даврида ва ўрта ёшгача ривожланиши ва ўсиши мумкин. Эрта болалик даврида ўрганилган нарса тошга ўймакорликка ўхшайди (узоқ вақт сақланиб қолади), қарилик пайтида ўрганилган нарса сув юзасида ёзишга ўхшайди (тез сўнади).

Мавҳум фикрлаш + тажрибанинг етишмаслиги → идеализм

Ўсмир ғоялари ва ечимлари ҳеч қандай қониқарли тушунтиришларсиз доимий равишда рад этилса, идеалист ўсмирлар ота-оналари ёки жамият ваколатларини рад этишлари мумкин. Бунда ёшлар ғазабланади, ҳаловатини йўқотади, ва охир-оқибат бегоналашиб, узоқлашади. Натижада идеалист ўсмирлар ночор ва умидсиз бўлиб, ўзларига бўлган ишончни йўқотиши ва бошқаларга бўлган ишончни ҳам йўқотиши мумкин.

ЭҲТИМОЛИЙ ВОҚЕАЛАР ЗАНЖИРИ

Бири бошқасига сабаб бўлади:

Ўсмир идеализми ва тажрибанинг йўқлиги ота-онаси ва жамият томонидан рад этилиш → можаро → изоляция → бегоналашув → тушкунлик → ишончсизлик → иложсизлик → чорасизлик → лоқайдлик → пассивлик → инертлик

Нега кўплаб мамлакатларда ўтказиладиган улкан оммавий намойишлар одатда талабалар томонидан амалга оширилаётганига ҳайрон бўлганмисиз? Булар Туркия, Миср, Малайзия, Индонезия, Эрон, АҚШ бўлади.... Бунинг сабаби шундаки, ўспиринлар жуда бақувват, ҳиссиётга бой, эҳтиросли бўлишади ва улар қайта шаклланиш ёки радикализм ҳақидаги фикрларига қатъий ишонадилар. Бу уларнинг ривожланиш босқичи билан жуда боғлиқ.

21-40 ЁШ: ЁШ КАТТАЛАР

Бу кўпчилик одамлар учун етуклик, куч ва кўпайиш ёшидир. XX асрда яшаган Юсуф Али ҳам, XVIIасрда ижод қилган Умар ибн Ал-Ҳаттоб ҳам ақлнинг 40 ёшга келиб тўлиқ ривожланишини; кейинчалик ривожланиш фақат тажрибага асосланишини таъкидлаганлар.

40-65 ЁШ: ЎРТА ЁШ

Ўрта ёш ривожланиши жисмоний ўсиш билан эмас, балки таълим, тарбия ва тажриба билан боғлиқ. Бунда жисмоний заифлик (Da`f) аста-секин бошланади.

65 ЁШ ВА ҚАРИШ: УЛУҒ ЁШ (ШАЙХУХО ЁКИ ПАЙҒАМБАР ЁШИ)

Қарилик энг заиф ёшда бошланади ва тугайди (ardhal al-umur), бу ерда билим ва хотира сусайишни бошлайди. Агар одамлар етарлича узоқ умр кўрсалар, уларнинг билимлари камаяди. Бу аста-секин ўчириладиган компьютер хотирасига ўхшайди. Альцгеймер касаллиги кекса одамларнинг хотирасини йўқ қилиш орқали таъсир қилади. Ушбу босқичнинг бошқа, улуғ ёш (shaykhūkhah), заифлик (da`fan) ва қарилик (shaybah) номлари мавжуд.

Ҳаётий цикл чақалоқ дунёга келиши билан бошланади (ҳеч нарсани билмаса ҳам, эшитади, кўради ва қалби меҳр-муҳаббат билан тўлган (fuad) бўлади). Худо инсонларни унга миннатдор бўлишга чорлайди: шоядки, шукр қилсангиз (la‘allakum tashkurūn). (Қуръон, 16:78)

Кейин чақалоқлар заифликдан кучга ва албатта яна заифликка қайтадилар (шайба). Туғилиш ва қарилик ўртасида одамлар илмга эга бўлишади ва уларни тушуниш ва доноликка эришишга ундайди: la‘allakum ta‘quilūn. Ҳаётнинг сўнгги босқичида – ҳаёт уммонинг ниҳоясида – инсонлар ростгўйликка ва гуноҳлардан қочишга чорланади. Пайғамбар лавз қилганларидек: “60 ёшда одамзотнинг қилган разолатлари учун афв йўқдир”. (Ал-Бухорий)

Ёшимиз улғайгани сари, хотирамиз ҳам йўқолиб боради, аммо фикрлаш кучимиз доирамиз кенгайиб бораверади. Аллоҳнинг марҳамати!

Ҳаётнинг бошида Раббийни улуғлашни бошлаган ва донолик босқичига қадар инсон яратилиши ва мақсади борасида фикр юритганлар омадли ва бахтлидирлар.

Бола соатга қараб ривожланмайди. Ҳар бир бола ўз тезлигида ва ўз намунаси доирасида ривожланади. Боланинг ноёб ички соати – бу ота-оналар эътибор қаратишлари керак бўлган соатдир.

РИВОЖЛАНИШ БОСҚИЧЛАРИДАН ФОЙДАЛАНИШ

Чақалоқ – бизнинг имконият ойнамиз.

Боланинг юраги тоза ва бўш. У ҳамма нарсани ушлаб туриш учун табиий кўникмага эга ва уни ҳамма нарса ўзига жалб қилади.

(Имом Ал-Ғаззол)

Бола унга қаратилган барча кўрсатмаларни ва маълумотларни қабул қилишга тайёр.

(Ибн Мискавайҳ)

Бу ота-оналарнинг мулоқот қилиш ва фарзандларини барча нарсани максимал даражада ўргатиш имконияти вақтидир!

Дастлабки икки йил давомида эмизиш: бу шахснинг муҳим элементлари қурилаётган босқич. Натижада жисмоний ва ҳиссий жиҳатдан соғлом бола бўлади. Гўдаклик даврида чақалоқнинг мия марказлари, миянинг ўзаро боғлиқлиги ва мия тармоқлари (триллионлаб нейронлар шаклида) шаклланмоқда. Жасорат, ижодкорлик, севги, ҳалоллик, муносабат, тил ва мантиқ бу босқичда қурила бошлайди. Она сутининг сон-саноқсиз тиббий афзалликларидан ташқари, оналар дастлабки икки йил ичида чақалоқларига севги, раҳм-шафқат ва ўзини ўзи қадрлашнинг катта ҳиссий афзалликларини етказадилар. Эмизикли оналар, шунингдек, чақалоқ билан яқин психологик муносабатларидан катта фойда кўришади.

Аллоҳга бўлган муҳаббат ва қўрқув: болаларни муҳаббат, умид ва раҳмдилликнинг мукофотлари кабт туйғулар билан эрта таништириш лозим. Қўрқув, жазо ва дўзах тушунчалари ўсмирлик йилларигача, яъни болалар мавҳум тушунча ва тасвирларни тушунгунча уқтирилиши керак. Дастлабки йилларда уларнинг жуда таъсирчан онглари туфайли болаларнинг эркинлик, ижодкорлик ва тасаввур қилиш салоҳияти доимо дўзах билан таҳдид қилинганда бўғилиб қолади. Болаларни қўрқитиш ва уларга босим ўтказиш уларнинг жасоратини, таваккал қилиш қобилиятини, қарор қабул қилиш ва ўзига ишончни йўқотади.

Ёдлаш: Шайх Муҳаммад ал-Ғазолий Kayfa Nataʻāmal Maʻa al-Qur'ān (1992) китобида Қуръонни ёдлашга қачон урғу бериш ва уни тушунишга қайси вақт эътибор қаратиш кераклиги ҳақида саволни ўртага қўйди. Ёдлаш ўсмирлик йилларига қадар кўпроқ таъкидланиши, эрта ўспиринликдан бошлаш эса уни тушуниш ҳамда талқин қилиш (тафсир)га урғу бериш жоиздир. Ушбу ёндашув миянинг энг яхши потенциаллари – эрта ёдлашдан, тушуниб етишни шаклантиради.

Даъват жиҳатлари: буни ўсмирлик даврида, болалар жаннат, дўзах ва охират каби мавҳум тушунчаларни энг яхши қабул қиладиган даврда кучайтириш керак. Ушбу босқичда уларнинг энергияси ва ҳиссиётлари юқори даражага кўтарилади ва уларнинг ҳиссиётлари солиҳлик, маънавият ва жамият манфаати томонга йўналтирилиши мумкин. Ўсмирларнинг ҳис-туйғулари рационаллик билан мувозанатли бўлиши керак. Улар ибодатларини мураккаб вазиятда ҳис-туйғуларини назорат қилиш ва Аллоҳнинг ҳузуридагига ишониш (таваккул) орқали кучайтиришлари вожибдир.

Ўсмирлик давридаги танқидга нисбатан сезгирлик: ўсмир ҳис-туйғуларини ранжитмаслик ва ўз ҳурматига путур етказмаслик учун хушмуомалалик билан мураббийлик қилишлари керак. Мақсад уларнинг ривожланишига раҳбарлик қилиш, ўзига бўлган ишончини йўқотишига олиб келмасликдир. Рағбатлантириш ва такомиллаштириш ушбу босқичда муҳим ёндашувлардан бўлиши керак. Рашк ва таққослашлар уларнинг онгида албатта бўлади, шунинг учун барча биродарларига адолатли ва тенг муносабатда бўлиш зарурати мавжуд.

Шахсни шакллантиришни кучайтириш керак: ўсмирлар ўзларини, жамият, коинот, метафизика ва ғойибни ўргана бошлайди. Бу Аллоҳнинг бирлиги (тавҳид), одамзод жаҳолати (ихтилоф), цивилизациянинг пайдо бўлиши (имрон), дунёқараш, ҳаётнинг мақсадлари, ва ўзининг ўзи, бошқалар, атроф-муҳит ва яратувчи билан муносабатлар каби ҳақиқий тушунчаларини муҳокама қилиш вақти дейиш айни ҳақиқатдир.

Иккинчи тилни ўрганиш: бу ўсмирлик йилларигача қолдирилмаслиги керак. Уни 10 ёшдан олдин бошлаш айни муддаодир. Тил товушлари миянинг нейронлари ва ўзаро алоқалари орқали ўрнатилади. Қанчалик эрта бошланса, шунчалик мақсадга мувофиқдир, чунки алфавитнинг барча товушларини табиий талаффуз қилиш эрта ўрганиш орқали амалга ошади. Эрта болалик даврида болалар бир нечта тилларни жуда қийинчиликсиз ўрганиш қобилиятига эга. "Энг ёш миялар тилни сингдириш қобилиятига эга ва ёшлигида икки тилли

бўлган одамнинг кейинчалик учинчи ёки тўртинчи тилни ўрганиши осонлашади. Катталар, ҳатто ўрта мактаб ўқувчилари билан таққослаганда, ёш болалар немис тилини маҳаллий талаффуз билан яхшироқ ўрганишади ёки Мандарин тилининг нозик оҳангларига тақлид қилишади". (Глод, 2006) Худди шу нарса Араб ва бошқа тилларни ўрганиш учун ҳам амал қилади.

6 ЁШЛИ ФОРСЛИК ҲОФИЗ

(Ҳāфиз бутун Қуръонни хотирадан ўқий оладиган киши; у ҳатто Араб тилини ҳам тушунмаслиги мумкин). Саййид Муҳаммад Ҳусайн Табатабоий, она тили форс бўлишига қарамасдан, 6 ёшида бутун Қуръонни ёдлашга улгуради. Унинг отаси шундай дейди: “Мен унинг истеъдодини биринчи марта англаганимда у атиги 2 ёшда эди”. Бола барча нарсани онаси Ҳафизадан тинглаб ўрганиб олади. У оятларни бир ёки икки марта тинглаб ёдлаган. Ёдлаган нарсасини ёдда сақлаб қолиш учун ҳар куни Қуръонни ўқий бошлади. Ҳикоянинг севимли қисмлари – пайғамбарлар, хусусан, Юсуфнинг ҳикоялари бўлган. (Мусулмон янгиликлари, 1998) Араб тилини тушунмайдиган одам уни муқовадан ёдлаб олиши Қуръон мўъжизасидир! Бугунги кунда турли ирқлардан 10 ёшга тўлмаган минглаб болалар Қуръонни асл Арабча матнида ёдлайдилар.

4 1/2 ЁШЛИ СУРИЯЛИК ҲОФИЗ

Қуръонни тўлиқ ёд олган энг кичик бола (4 1/2 ёш) Абдуллоҳ Аҳмад Шғала, Сурия, 1996-йилда туғилган. У уч ёшида Қуръонни ёдлашни бошлаган ва уни тўрт ярим ёшга тугатган. Беш ёшида у Пайғамбарнинг 1000 суннатини ва 1000 дан ортиқ шеърларни ёд олди. Ҳикоя отасининг дўконида бошланди, ўшанда 2 ёшли ўғли қўшнининг радиосидан Умму Кулсумнинг “Одамлар туҳмати” (Зalamūnī al-nās) қўшиғини эшита туриб ёдлаб олган. Ота-оналар унинг салоҳиятини Қуръон томон йўналтиришга қарор қилишди. Улар Абдуллоҳга бир неча бобларни ўқишни бошладилар, бола эса иккинчи қироатни ўзидаёқ уларни ёдлаб олди. Бир неча ой ичида Абдуллоҳ Қуръонни қироат билан ўқиш (тажвид)ни ўзлаштириб, уни такомиллаштирди. Беш ёшида Абдуллоҳ Суриядаги Қуръон Миллий мусобақасида биринчи совринни қўлга киритди, бу ерда рақобатчиларнинг ёш доираси 14 ёшдан 30 ёшгача бўлган. У Қуръон мусобақаларида энг ёш иштирокчи бўлган. (АЛ-УСРАҲ журнали, 2005)

ШАРҚ ВА ҒАРБ ЎРТАСИДАГИ ЁДЛАШ ФАРҚЛАРИ

Мусулмон мамлакатларида мактабгача ёшдаги болаларни Қуръон ёдлаш мактабларига қабул қилиш амалиёти яхши дивидендлар тўламоқда. Гарчи мусулмонларнинг аксарияти (бешдан тўрттаси) Араб тилини тушунмасалар ҳам, Қуръонни тўлақонли ёдлай оладилар, интерпретация эса кейинчалик ўсмирлик даврида пайдо бўлиши мумкин. Ҳозирги кунда Ғарбда Инжил, шеърият ёки пъесаларни ёдлаш учун етарли даражада аҳамият берилмайди. Бироқ, илгари масиҳийлар Муқаддас китобни ёд олишган. Баъзи насроний Араб болалари Қуръонни ёд олишади, бу уларга луғат бойлиги, тил, мия қувватини машқ қилиш, фикрлаш, маълумотларни сақлаш ёки у устида ишлаш имкониятини оширади.

ҚУРЪОННИ ЭРТА ЁШДА ЁД ОЛИШ ЎСМИРЛАРГА ЮҚОРИ МАКТАБДА ЎЗ ФОЙДАСИНИ КЎРСАТАДИ.

Халифа Юсуф (Суданнинг собиқ таълим вазири) шундай таъкидлайди: халавлар (қишлоқ мадрасалари) ва Судан мактабларида Ҳофизлар билан олиб борилган тажрибалар шуни кўрсатадики, Қуръонни ёдлаганлар мураккаб тушунча ва муаммоларни сақлаш, олиш, тушуниш борасида кучли қобилиятга эга бўлади. Оддий дунёвий мактабларда ўқимаган ушбу талабаларга университетларга кириш ҳуқуқини бериш учун керакли фанлар бўйича 2 йиллик тайёргарлик курси тақдим этилди. Тўқсон фоиз ўқувчилар республиканинг умумий кириш имтиҳонини топширди. Бу тадқиқот уларнинг 12 йил давомида дунёвий мактабларда ўқиган бошқа талабалар билан тенг даражада эканлигини кўрсатади. (Абдуллоҳ, 1994) дастлабки йилларда ёдлаш ҳаётнинг кейинги йилларида ёдлашни кучайтиришга ёрдам бериши мумкинлигини аниқлади.

АМАЛИЙ МАШҒУЛОТЛАР 33

33-Машғулот:
Ота-оналар учун маслаҳат

Ота-она: қуйидаги нарсаларни муҳокама қилинг, сўнгра уларни фарзандларингизга қандай қўллашни ҳал қилинг.

- Фарзандларингизга улар кутганидан бир оз кўпроқ беринг ва буни хурсандчилик билан бажаринг.
- Эшитганингизга ишонманг ёки ўзингиздаги мавжуд нарсани сарфламанг.
- "Мен сени яхши кўраман" деганингизда, шу маъно чиндан англансин.
- "Кечирасиз" деганингизда, унинг кўзига қаранг.
- Фарзандларингизнинг орзуларига ҳеч қачон кулманг. Орзулари бўлмаган одамлар кўп кўп нарсага эришмайди.
- Келишмовчиликлар бўлганида адолат тарозисини ушлаб туринг. Исм билан чақирманг.
- Инсонни қариндошлари орқали айбдор санаманг.
- Кимдир сизга жавоб беришни истамайдиган саволни сўраганда, табассум қилинг ва "нега билмоқчисиз?" дея савол билан мурожаат қилинг.
- Улкан муҳаббат ва катта ютуқлар катта хавфни ўз ичига олади.
- Кимдир аксирганини эшитганингизда "соғ бўлинг" деб айтинг.
- Ютқазганингизда, бундан сабоқ чиқаришни унутманг.
- Ўзингизни, бошқаларни ҳурмат қилинг ва барча ҳаракатларингиз учун жавобгарликни ўз зиммангизга олинг.
- Арзимаган низонинг буюк оила ришталарига путур етказишига йўл қўйманг.
- Хато қилганингизни тушунганингизда, уни тузатиш учун дарҳол чоралар кўринг.
- Телефонни кўтарганда табассум қилинг. Қўнғироқ қилувчи албатта сизнинг овозингизда эшитади.
- Ёлғизликда бир оз вақт ўтказинг.

ЎН БИРИНЧИ БОБ

Соғлом фарзанд ўстириш йўли: гигиена, овқатланиш, жисмоний машқлар ва уйқу

КИРИШ

Бир бемор доимий оғриқдан шифокорларга шикоят қилишда давом этди. Ниҳоят, бир шифокор унга "сиз машиналар ва биноларнинг бизнес активларини ҳимоя қилиш учун жуда кўп вақт ва пул сарфлаган экансизу, бироқ энг муҳим активингиз – ўз танангизни эътиборсиз қолдирибсиз!" – дея жавоб берибди.

"Олдини олиш даволашдан кўра яхшироқ" деган эски мақол ҳар доим ўз исботини топган ва бу ота-оналар эътибор қаратишлари керак бўлган зарурий жихатдир. Улар фақат бирор фалокат содир бўлишини кутиб, ана ундан сўнг уни қандайдир чора излашлари керак эмас. Ота-оналар томонидан қилинган ҳар қандай хато чақалоқни, унинг келажагини барбод қилиши мумкин. Энди уларда нафақат ўзларининг саломатлиги учун, балки фарзандининг соғлиги учун ҳам маъсулият мавжуд. Афсуски, кўпчилик профилактика мақсадида маблағ сарфлаш ўрнига, интенсив терапия бўлимида ҳаддан зиёд пул сарфлашади. Ўз вақтида касалликни олдини олиш арзон ва осон, натижа эса жуда фойдалидир. Чорасизлик бизни умидсизлантириб, қайғуга солади. Янада хавфли ҳодиса бу – бола саломатлигига қаратилган таҳдиднинг доимий бўлиб қолишидир. Вақтида олдини олишни иложи бўлган касаллик билан қийналган фарзанд қаршисидаги айбдорлик ҳиссини тушуниб етиш унчалик ҳам қийин эмас. Қанча уринманг ва қанча сарф қилманг, бирор нарса қилиш жуда кеч бўлиши мумкин. Шунинг учун саломатлик устувор вазифадир. Агар соғлиги билан муаммоларга дуч келинса, фаровон оила, нуфузли иш, сифатли таълим ёки ажойиб вақт ўтказишнинг иложи йўқ. Бундан ташқари, соғлом танда соғ ақл деб айтилгани каби, агар тана соғлом бўлса, чақалоқнинг ақлий ва психологик ривожланиши ўз маромида содир бўлади.

Ота-оналар фарзандлари учун тоза ичимлик сув, гигиена қоидалари, тўйимли озиқ-овқат, ўз вақтидаги эмлаш, мунтазам жисмоний машқлар ва шифокорга мурожаат қилишни кафолатлашлари устувор вазифадир. Соғлом чақалоқларни тарбиялаш бола туғилишидан олдин бошланади; ҳар бир шахс соғлом турмуш ўртоғини танлаш лозим.

ҲОМИЛАДОРЛИК

Ҳомиладор онанинг ҳомиласи учун катта масъулияти бор. Соғлом туғилиш учун тўйимли озиқ-овқат, етарли уйқу, шифокорга мунтазам ташриф ва жисмоний машқлар зарур. У бактериал инфекциялар хавфини, шунингдек, зарарли моддаларни (гиёҳванд моддалар, зарарли озиқ-овқат ва спиртли ичимликлар

каби) истеъмол қилишдан қочиши керак. Чекиш онанинг ҳомиладорлик пайтида қилмаслиги керак бўлган зарарли ишлардан биридир. Ҳомила онасидан ҳамма нарсани ўзлаштиради (озуқа ва кислород плацента ва киндик ичак орқали келади), шунинг учун чекиш нафақат ҳомилани тамаки тутунидаги токсинларга таъсир қилади, балки плацента функциясига ҳам зарар етказади. Қўшма Штатларда сотиладиган сигарет қутиларига қўйилган огоҳлантиришда қуйидагиларни ўқишингиз мумкин:

БОШ ЖАРРОҲНИНГ ОГОҲЛАНТИРИШИ

Чекиш ўпка сратони, юрак касалликлари, амфиземани келтириб чиқаради ва омиладорликни мураккаблаштириши мумкин.

Кам тутунли муҳит: Хоҳиш бўлса, чора топилади!

Агар муҳитда чекиш қораланса, халқлар чекишни сезиларли даражада камайтириши мумкин. Худди шу АҚШда содир бўлди.

Чекиш таъқиқланган – 1985-йилда чекиш таъқиқланган бинолар сони 202ни ташкил этган эди. 2003-йилгача бу сон 1631тага кўпайган. Бироқ, қонунларга қарамасдан, уй ичида ҳам ташқарисида ҳам ота-оналар фарзандларининг тутунли муҳитдан узоқ сақлашлари керак.

Агар она вирусли инфекцияни юқтирса, ҳомилага зарар бермаслик учун дарҳол шифокор билан маслаҳатлашиши керак. Бу эмизиш ҳолати учун ҳам амал қилади. Инфекциялар чақалоқни кўр, кар, ақли заиф, шизофрения ёки аутизмга сабаб бўлиши мумкин. Гемолитик касалликдан сақланиш учун оналар ҳомиладорлик пайтида қонини текширишлари маъқул (бу миянинг шикастланишига ёки боланинг ўлимига олиб келиши мумкин).

ТУҒИЛГАНДАН КЕЙИН: ЭМЛАШ ҲАҚИДАГИ МУНОЗАРАЛАР

Эмлаш борасида қарама-қарши далиллар бу ерда келтирилган, шунинг учун ота-оналар онгли равишда танлов қила оладилар.

Туғилишдан сўнг, шифокор чақалоқни, айниқса кўзларини, қулоқларини ва рефлексларини текшириши бола, унинг соғлиги учун катта аҳамият касб этади. Инфекцияни олдини олиш учун ўғил болаларни суннат қилиш керак. Кўпгина ота-оналар эмлашнинг зарурлигини англашади ва берилган жадвалга риоя қилишади. Бироқ, ота-оналарнинг 80% эмлашнинг аксарияти икки ёшдан олдин берилишини билишмайди. Жўжаларнинг тухумдан чиқишидан уч кун олдин эмлашимиз ёки бузоқнинг овқатга киришидан олдин эмлаш қилиниши албатта ҳайратланарли ҳодиса, аммо баъзи болаларимиз икки ёшгача эмлашни қабул қилишмайди.

Эмлашлар кўп нарсага қодир!

Олтита ҳалокатга элтувчи "болалик" касалликлари – қизамиқ, полиомиелит, сил, қоқшол, кўк йўтал ва дифтерияҳар йили миллионлаб болаларнинг ўлимига сабаб бўлади. Уларнинг аксарияти тўйиб овқатланмагани сабабли касалликларга қаршилик кўрсатишга қурби етмайдиган ёшлардир. Ушбу касалликларнинг олдини олиш учун қилинадиган вакциналар йиллар давомида қўлланилиб келинмоқда ва бу ривожланган давлатлардан касалликлар хавфини йўқ қилган. Америкадаги деярли ҳар бир бола болалик даврида чалиниш эҳтимоли юқори бўлган касалликларга қарши эмланади, аммо ривожланаётган мамлакатлар вакциналарга эга бўлмагани учун хавф остида қолмоқда. Ривожланаётган мамлакатлардаги болаларнинг йигирма фоизи ҳали ҳам иммунизацияга эга эмаслигидан азият чекишади. Дунё бўйлаб уч миллионга яқин бола эмлаш орқали олдини олиш мумкин бўлган касалликлардан вафот этишади.

("Болалар учун: соғлиқ, таълим ва умид совғаси"
хайрия рисоласи. UNICEF, 2003-йил)

Фарзандларингизга эмлаш ҳақидаги ҳикояни айтиб беринг: "1796-йилда эмлашнинг новатив ғоясини ишлаб чиққан доктор Эдвард Женнер эди, бу эса ижодкорликнинг ҳақиқий намуна мисолидир. Тиббиётда уч хил яхши ғоялар мавжуд: аниқ, ноаниқ ва доктор Эдвард Женнер ғояси. У Англиянинг Глостершир шаҳридаги қишлоқдаги қўшниларидан сигир чечаги билан касалланган одамлар хавфли касалликлар билан деярли касалланмаслигини эшитган ва биринчи оғир

касаллик натижасида ҳосил қилинган иммун тизими иккинчиси билан кураш учун танани етарлича тайёрлашга қодир бўлади дея гумон қилган. Бу тушунча унинг ҳамкасбларига абсурд шаклида туюлган – ўша пайтда уларда "иммунитет тизими" ва "микроблар" номи билани аталган сўзлар мавжуд бўлмаган, чунки улар иккала тушунчанинг моҳиятини тушунишмаган". (Charmichael, 2007)

Шунга қарамай, Женнер ўз фикрига қатъий ишонар эди. Ўша йилнинг баҳорида фермасида сигир чечак пайдо бўлган она, 8 ёшли ўғли Жеймс Фиппсда таҳлил ўтказиб кўришга рухсат берган. Шифокор йирингни йиғиб, болага ўтказди ва кута бошлади. Олти ҳафтадан сўнг у болага сигир чечагини, бир ярим ойдан кейин одам чечагини эмлаган; бола чечак билан оғримаган. Бир неча ой ва бир неча йилдан кейин Фиппсни яна қайта эмлаб чечакка қарши эмлаш мумкинлигини ва жуда яхши натижа беришини исботлаган. Шу тариқа у янги даврнинг бошланишини эълон қилди. У вакцинани ихтиро қилган эди. Шубҳасиз, Женнер ўз ғоясини таклиф қилганида уни ақлдан озган деб ҳисоблашган эди; буюк инсонлар билан бундай ҳолатлар тез-тез такрорланиб туради.

Вакциналар чечакни йўқ қилиш орқали бутун дунёни ўзгартирди ва улар ривожланган дунёни полиомиелит ва қизамиқдан ҳалос қилди. Эмлаш сўнгги икки асрнинг энг муҳим тиббий янгиликларидан бири бўлиб, у ҳам иқтисодий жиҳатдан энг самарали усул ҳисобланади. Вакциналар касалликни даволамайди, улар олдини олади, бу эса самарали даво усулидир. Агар 100 киши эмланган бўлса, улар нафақат соғлом ҳаёт кечиришади, балки минглаб одамларга касалликни юқтириш хафвини кескин камайтиради. Ҳар йили вакциналар сон-саноқсиз ҳаётни сақлаб қолади. Бироқ, миллионлаб одамлар ҳали ҳам уларга эга бўлолмайди. Африка, Осиё ва лотин Америкасининг кенг ҳудудларида болалар ривожланган мамлакатларда мавжуд бўлган асосий вакциналарни қабул қилишмайди ва натижада улар ҳаётни тарк этишади. Йирик глобал қотиллар – ОИВ, сил ва безгакка қарши мунтазам ва самарали иммунизация қилинганда ҳам, ҳар йили олти миллион кишининг ҳаётига зомин бўлади, чунки замонавий тиббиётнинг барча кучи билан ҳам бу касалликлар учун яхши вакциналар ҳали мавжуд эмас.

Эмлашга қарши ҳолат

Аксарият одамлар болалик давридаги эмлашларнинг мумкин бўлган ён таъсиридан бехабар бўлишади. Эмлашга қарши фикрлар шуни кўрсатадики, эмлаш дастурлари билан боғлиқ муваффақиятларнинг катта қисми аҳоли саломатлигини яхшилаш, айниқса тоза сув ва санитария шароитлари, камроқ гавжум яшаш шароитлари, яхши овқатланиш ва яшашнинг юқори стандартлари билан боғлиқ бўлиши мумкин.

"Барча вакциналар таркибида заҳарли кимёвий моддалар, ҳайвон тўқималаридан ва аборт қилинган ҳомиладан олинган ДНК, тирик ёки ўлик вируслар ва бактериялар кўринишидаги бегона оқсиллар мавжуд. Ҳозирги вакцина технологияси икки юз ёшдан ошган ва вакциналар иммунитет реакциясини хавфсиз тарзда рағбатлантиришини айтадиган фанга асосланган... вакциналарга қўшилган заҳарли кимёвий моддалар иммунологик ва асаб тизими муаммоларини келтириб чиқаради, чунки улар танадан осонликча йўқ қилинмайди, улар мия ва орган тўқималарида тўпланади ва нервларга зарар етказади. Бегона оқсиллар ва ДНК, иммунитет тизими томонидан етарли даражада зарарсизлантирилмаса ва йўқ қилинмаса, ҳужайра мембраналари орқали кириб бориши мумкин".

(http://www.know-vaccines.org/parent.html)

Соғлом бола томон йўл: Гигиена, овқатланиш, жисмоний машқлар ва уйқу

Иммун тизими тўлиқ ривожланиши учун йиллар талаб этилади, ва улар бактерия ва вируслар билан яхши таниш бўлиши лозим (тана иситмани туширишь, шилимшиқлик, терлаш, ва тошмаларни ўрганади). Эмлашлар болаларга нисбатан зарарсиз касалликлардан (қизамиқ, паротит, қизилча, сувчечак ва кўк йўтал каби) табиий умрбод иммунитетга эга бўлиш имкониятини рад этади. Эмлашдан сўнг, тана ҳеч қачон содир бўлмаслиги мумкин бўлган нарсадан ҳушёр ҳолатда қолади. Шундай қилиб, иммунитет тизими юқори сезувчанлик ва аллергияга дучор бўлиш эҳтимоли кўпроқ.

Эмлашга қарши бўлганлар саломатлик касалликка қарши иммунитетни таъминлашнинг энг яхши усули эканлигини таъкидлайдилар.

“Йиртқич” вируслар доим ҳам бизни таъқиб этмайди. Агар биз соғлом бўлсак, танамиз шамоллаш, грипп, қизамиқ ёки атрофимиздаги нарсаларга қарши тура олади. Бунинг калити сезувчанликдир.

(Sinclair, 1995)

Такрорлаш жоизки, биз ота-оналарни фақатгина хабардор қиламиз, шифокорлари билан маслаҳат ишлари олиб борилгандан сўнг эса, эмлаш қилиш ёки қилмаслик тўғрисида танлов қилишни ўзларига қолдирамиз.

Педиатрлар болаларга олти, саккиз ва ўн ёшда ва ундан кейин ҳар йили мунтазам текширувдан ўтишни тавсия қилади. Ушбу текширувларнинг ижобий томони шундаки, муаммолар етарлича эрта кашф этилади ва уларни эътиборсиз қолдириш ва даволаб бўлмайдиган даражада ривожланишига йўл қўймаслик ўрнига самарали чоралар топилади. Баъзи мамлакатлар ўқув йилининг бошида бошланғич ўқувчиларни тиббий кўрикдан ўткадилар, бу эса албатта мақтовга сазовор саъй-ҳаракатдир. Болалардаги бузилишлар (эшитиш,кўриш ёки уйқусизлик каби) ушбу текширишлар пайтида аниқланади. Ота-оналар касалликларнинг олдини олишга эътибор қаратишлари керак. Эмлашдан ташқари, соғлиқ учун минимал талаблар бўлган гигиена, овқатланиш, уйқу ва жисмоний машқлардир.

Эмлаш дунёдаги соғлиқ савдосидир

$15 – бола ҳимояси учун керакли бўлган миқдор. Сўнгги йигирма йил ичида дунё болаларининг 80 фоизидан ортиғини иммунизация қилишда катта ютуқларга эришган бўлсак-да, ҳар йили икки миллиондан ортиқ бола ушбу асосий арзон соғлиқни сақлаш хизматининг етишмаслигидан вафот этади.

ТОЗАЛИК ВА ГИГИЕНА

Тозалик одамларнинг бактериал ва вирусли инфекцияларга қарши энг самарали ҳимоя чизиғидир. Одатда, одамлар кўзлари, оғзи, бурни ва қулоқларига, қўллар эса танага тегса инфекцияни юқтиради. Бу эса ўз навбатида қўлларни бир неча маротаба ювишни талаб этади.

Америкалик муаллиф Роуз Уайлдер Лейн (1886-1968) "Эркинлик кашфиёти" асарида "Одамлар Муҳаммад Пайғамбарни мутаассибликда айблашади, лекин мен у фақат битта нарса – поклик ва гигиена ҳақида мутаассиб эканлигини аниқладим", – дея кузатувини баён этган.

Пайғамбар намоздан олдин беш марталик таҳоратни улуғлаган:

Аллоҳ сизнинг гуноҳингизни кечишига сабаб бўлувчи беш намоз, гўёки дарвозангиз ёнидан ўтаётган ДАРЁ КАБИДИР, ВА СИЗ УНДА ҲАР КУНИ БЕШ МАРТА ҒУСЛ ҚИЛАСИЗ.

ЭРКАКЛАР, АЁЛЛАР ВА ГИГИЕНА

Қўл гигиенаси одатларига келсак, америкалик аёллар америкалик эркакларга қараганда тозаликка амал қилишади. Сўровнома натижасида 91% одам жамоат ҳожатхонасидан фойдалангандан кейин доимий равишда қўлларини ювганликларини айтишди. Лекин АҚШнинг тўрт йирик шаҳарларида жойлашган 6та давлат ҳаммомларидаги ўрганишлар натижасида 75% эркаклар ўз қўлларини тозалаш учун тўхташи, аёллар эса 90% ни ташкил этиши аниқланган.

Кўпгина ёши катталар буни эътироф этган:

42% ит ёки мушукни эркалагандан кейин ҳар доим қўлларини тозалашади.

21% пул билан ишлагандан кейин ювишади.

32% аксириш ёки йўталгандан кейин қўлларини дезинфекция қилишади.

Касаллик тарқалишига қарши энг яхши ҳимоя-қўлларни совун билан 15-20 сония давомида ювиш. Тахминларга кўра, АҚШ қўл ювмаслик оқибатида келиб чиқадиган касалликлар учун йилига тўққиз миллиард доллардан кўпроқ маблағ сарфлайди!

(ASM, 2005)

Савол: Испания ҳукумати мусулмонлар ва яҳудийларга қарши "Инквизиция" пайтида ҳали ҳам юраги мусулмон бўлган, аммо мажбурий конвертация қилинганидан кейин ўзини насроний қилиб кўрсатганларни қандай аниқлади?

Жавоб: Агар одам жуда тоза бўлиб қолса, у ҳали ҳам ўзини насроний қилиб кўрсатаётган мусулмон бўлиши керак.

(Аҳмад, 1997)

САЛОМАТЛИК: БАЪЗИ ИСЛОМИЙ АМАЛИЁТЛАР

Гигиена бўйича Пайғамбар кўрсатмалар кунига беш марта қўллар, юзлар ва қўлларни ювишни келтириб ўтган. Ҳар овқатдан олдин ва кейин ва ҳаммомдан фойдалангандан кейин қўлларимизни ювиш буюрилади. Соғлиқни сақлаш ва гигиенага эътибор бериш Исломнинг тиббиёт соҳасидаги энг муҳим ҳиссаси бўлган. Шубҳасиз, тоза сув ва яхши шахсий гигиена барча антибиотикларга қараганда кўпроқ ҳаётни сақлаб қолишга ёрдам беради. Улар, масалан, "поклик имоннинг бошқа бир ярми" (Таҳор ва имон/мусулмон) ва "Инсон танаси ўзидан устун ҳукуққа эга". (Ал-Даҳабий, 2004)

Пайғамбар касал вақтида анъанавий муолажалардан фойдаланган ва баъзида бошқалар учун ҳам кўрсатмалар берган. У кучли ва соғлом шахс сифатида из қолдирган ва кўплаб оғир жисмоний машғулотларга улгурган. (Шу жумладан, кўплаб жангларда ва Мадинага ҳужум қилмоқчи бўлган Хандақ қазишда қатнашган) У ҳар йили Ҳиро ғорига кўтарилган, бу эса катта жисмоний куч талаб қилади.

Ота-оналар ўсмирлик ёшигача ўғил ва қиз болаларнинг шахсий гигиенасига эътиборни қанчалик эрта бўлса, шунча яхши бўлади. Асосий эътибор шахсий тозаликка бағишланиши керак. Болалар худди катталар каби ибодат қилиш, рўза тутиш ва бошқа диний мажбуриятлар учун жавобгар бўладилар, шунинг учун улар яхши парваришланган бўлиши ва таналарини, кийимларини ва атрофини доимо тоза сақлашлари керак.

Ҳожатхонада тозалик

Мусулмонлар ички кийимларини ва авратларини иложи борича тоза сақлаш учун ҳаракат қилмоқликлари лозим. Бирор доғ ёки нохуш ҳид келмаслиги учун аёл ва эркаклар учун махсус тикилган ички кийимлар ҳамда пайпоқларни ҳар куни алмаштириш тавсия этилади. Агар пешоб кийимга сачраса, уни ранг ёки ҳид қолмагунча ювиш керак. Пайғамбаримиз, ҳожатхонадан фойдалангандан сўнг (истинжо), аввал пешоб ёки нажаснинг барча изларини сув ёки тоза, қуруқ нарса, масалан, ҳожатхона қоғози билан чап қўл билан олиб ташлаш орқали яхшилаб покланишни маслаҳат берган. Туалет қоғозида ифлослик изларини кўринмагунча, уятли жойларни оҳисталик билан ювиш лозим. Шахсий қисмларни сув билан ювиш ва кейин қуритиш керак. Мусулмон уйларида ҳожатхона ёнида махсус пуркагич шланги ўрнатилган бўлиши ёки шу мақсадда суғориш учун махсус идишлар бўлиши мумкин. Овқатни турли хилдаги инфекциялар билан ифлослантирмаслик учун чап қўл тозалаш учун, ўнг қўл эса овқатланиш учун ишлатилади (ҳожатхонадан кейин қўллар ювилган бўлса ҳам).

Сув билан тозалагандан сўнг, нам ички кийимда пайдо бўлиши мумкин бўлган инфекцияларни олдини олиш учун (айниқса қизлар учун) қуритиш яхшидир. Қизлар олдинга эмас, балки олддан орқага артишлари керак. Шунингдек, синтетик нейлон ёки полиэстердан тайёрланган ич кийимга қараганда тезроқ "нафас оладиган" ва қурийдиган кенг пахта ички кийимларини кийиш тавсия этилади. Гигиенани таъминлаш ва тирноқ остида ёки атрофида ёқимсиз ҳид қолмаслиги учун ҳожатхонадан фойдалангандан кейин қўлларни совун билан ювиш керак. Калта тирноқлар Пайғамбар томонидан тавсия этилган.

Биласизми, чақалоқ инфекцияларининг 98 фоизи қўлларини оғзига солишдан келиб чиқади. Эмзиш ёрдамида уни олдини олинг...

(Гоокин, 1996)

Соч ва тирноқлар

Қўлтиқ ости ва аврат қисмлари атрофида ўсадиган сочлар ёмон ҳид манбаи бўлиши мумкин. Қоронғулик ва намлик билан биргаликда сочлар бактериялар ўсиши учун идеал муҳитни таъминлайди. Агар олиб ташланса, тана ҳиди камаяди ва қичишиш ёки тана битлари каби безовта қилувчи тирнаш хусусияти берувчи моддаларни юқтириш эҳтимоли камроқ бўлади.

Пайғамбаримиз шундай деганлар:

Фитра (Ислом табиатига хос неъматни ёки Аллоҳ таоло Одам боласига ҳалол қилган энг дастлабки неъмат)нинг хусусиятлари бешта амалиёт орқали баён этилади: суннат қилиш, пубик туклар (жинсий аъзолар атрофидаги туклар)ни олдириш, қўлтиқ остидаги сочларни олиб ташлаш, тирноқларни қирқиш ва мўйловни қисқартириш.

Қўлтиқ остидаги ва пубик тукларни содда ва тезкор усул билан (шу жумладан, териш, қириш ускунаси ёрдамида олиш, қирқиш, мумлаш) ҳар қандай миқдордаги махсус депилация кремлари ва малҳамлари билан ёки янги лазер технологиясидан фойдаланган ҳолда олиб ташланиши мумкин. Ҳар қирқ кунда ёки ўсганда улардан ҳалос бўлиш етарли. Қўлтиқ ости дезодоранти, айниқса, спорт билан шуғулланишдан, мактабга ёҳуд масжидга боришдан олдин, бошқаларни хафа қилмаслик мақсадида жоиз ҳисобланади. Барча табиий дезодорантлар маъқул дея эътироф этилади. Бироқ, антиперспирантлар хавфли бўлиб, иложи борича улардан фойдаланмаслик лозим. Баъзи эркаклар ва аёлларнинг соч рангини ўзгартириши, тирноқларини жуда узун ўстириш ёки бармоқ ва оёқ тирноқларини жило билан бўяш одати каби Ислом амалларига ҳалақит беради. Узун тирноқлар

ўзида кир тўплайди ва касалликларни юқтириш эҳтимолини оширади (айниқса овқат тайёрлаш вақтида). Улар амалий жиҳатдан номунофиқликни келтириб чиқаради, боиси таҳорат вақтида сув тирноқларга етиб боролмагани сабабли (вуду – покланиш). Бироқ, тирноқларни хина билан бўяш жоиздир, чунки у тирноқ юзасини муҳрламайди. Эркакларга, айниқса масжидга боришдан олдин, табиий ҳидлар ва атирлардан фойдаланиш тавсия этилади. Маҳрам (қонуний никоҳ) бўлмаган тақдирда, аёллар ўз уйларида атирдан фойдаланишлари мумкин.

Маҳрам (қонуний никоҳ) бўлмаган тақдирда, аёллар ўз уйларида атирдан фойдаланишлари мақсадга мувофиқ.

Сиз яшаш учун тозалайсизми ёки тозалаш учун яшайсизми? Экстремаллардан сақланинг!

- Бир хоним “Тоза Хоним” номини олди, бунинг сабаби сифатида эса унинг ҳаддан зиёд покизалигини келтиришимиз айни муддаодир. Унинг тозалашдан мақсади эса фақат ва фақат тозаликдан иборат бўлган. Уйида доимо чангсиз ва гардсиз тоза муҳит ҳукмрон бўлгани, аёлнинг англамаган ҳолда болалари учун дўзах ҳаётини раво кўришига олиб келди, чунки ҳар қандай тартибсизликка йўл қўймаслик учун болаларини ўйнаш ва бошқалар билан мулоқот қилиш қувончидан маҳрум қилган эди Уй яшаш учун жуда тоза эди. Бахт эса бу уйга кира олмади, бахт учун бу уй тозалик қилди. Охир-оқибат аёл ажрашди, чунки никоҳ муҳити унга етарлича тозалик бера олмади. Хонимнинг ҳаддан ташқари озодалиги уни хотиржамликдан маҳрум қилди. Болаларга ҳаддан ошмайдиган, тоқат қилса бўладиган, шу билан бир қаторда тартибга келтириш имкони мавжуд тартибсизликка рухсат бериш мақсадга мувофиқдир. Ҳаддан ташқари тозаликка муккасидан кетиш ҳам, асло нормал ҳолат ҳисобланмайди.
- Шифокор руҳий касалликлар шифохонасида даволанаётган невротик беморнинг ҳар сафар ҳар хил одамлар, жумладан, тиббиёт ходимлари билан ҳам қўл бериб сўрашганида қўлларини совун билан ювиши ҳақида сўзлаб берди.
- Болаларга овқатдан олдин ва кейин қўлларини ювиш одат тусига киргунча имкон қадар эрта ўргатилиши керак.

Исломнинг тана ва қалб йўлидаги гўзал одатлари

- Гўдакларни эмизиш (2 йилдан кам бўлмаган вақт оралиғида)
- Ўғил болалар учун суннат жараёнини амалга ошириш.
- Аёлнинг ҳайз даврида жинсий алоқадан вақтинча воз кечиш.
- Мунтазам ювиниш, шу билан биргаликда кунига беш марта таҳорат олиш.
- Жинсий алоқадан кейин "ғусл" ва жума кунлари тавсия этилган ҳаммомни бажариш.
- Овқатдан олдин ва кейин, ҳожатхонадан чиққандан кейин қўл ювиш.
- Мисвок ёрдамида тишларни парвариш қилиш (бугунги кунда тиш чўткаси ва тиш пастаси).
- Кечаси ухлаш ва кундузи ишлаш.
- Фарзанд дунёга келганидан кейин қирқ кун давомида оилавий жинсий алоқадан воз кечиш.

Поклик "имоннинг ярми" ҳисобланади. Қуръон чўчқа гўшти, унинг маҳсулотлари, ўлик гўшт, қон ва барча маст қилувчи моддаларни истеъмол қилишни таъқиқлайди. Йилига бир ой мобайнида (Рамазон) ҳар куни тонгдан қуёш ботгунча рўза тутиш (саум) нафақат танани тинчлантиради, балки тиббий жиҳатдан муҳим аҳамият касб этади. Медитация ва ибодатлар психологик хотиржамликни келтириб чиқаради.

Эркакларнинг суннат қилиниши орқали аёллардаги 24 ёшга тўлгунга қадар бачадон бўйни саратонига олиб келиши мумкин бўлган бачадон бўйни инфекцияси ҲПВ (Инсон Паппиллома Вируси) билан касалланиш эҳтимоли 50 фоизга камаяди. Шуни қўшимча қилиш жоизки, ҲПВ Қўшма Штатлардаги энг кенг тарқалган жинсий йўл билан юқадиган касалликдир.

Қуйида муҳим Исломий тиббий кўрсатмалар келтирилган:

- Тақдим этилган ҳаётни асраш талаб этилади.
- Қон қуйишга рухсат берилади (қонни тўғри текширгандан сўнг).
- Ўз жонига қасд қилиш ва эвтаназияга йўл қўйилмайди.

- Отопсияга йўл қўйилмайди (қонун ёки ижтимоий яхшилик мақсадида бўлмаса).
- Беморни вегетатив ҳолатда узоқ вақт давомида сунъий ҳаётни қўллаб-қувватлаш учун сақлаш тавсия этилмайди.
- Абортга йўл қўйилмайди (онанинг ҳаётини сақлаб қолишдан ташқари).
- Трансплантацияга рухсат берилади (баъзи чекловлар билан).

- Эр ва хотин ўртасида сунъий репродуктив технологияга рухсат берилади (фақат никоҳ даврида).
- Гомосексуализм таъқиқланади.
- Яшаш хоҳиши ва тиббиётга бўлган ишонч рағбатлантирилади.
- Касалликни даволаш учун генетик муҳандислик қабул қилинади, аммо клонлаш унинг мақбуллигини аниқлаш учун қўшимча тадқиқотларни талаб қилади.
- Орган донорлиги рухсат этилмаган жараён қаторига киритилмайди.

ОЗИҚЛАНТИРИШ

Ҳар бир шахснинг ҳаётидаги энг муҳим босқич – яшаш жараёнининг биринчи 1000 кунидир. (Экономист, 26-март, 2011)

Соғлом бола учун яхши овқатланиш зарур. Барча озуқа ҳам тўйимли ҳисобланмайди; озиқ-овқат – бу биз истеъмол қилишни яхши кўрадиган маҳсулот, аммо овқатланиш – бу биз истеъмол қилишимиз зарур бўлган талабдир. Дастлабки икки йил ичида оналар, болаларининг жисмоний, ҳиссий, ижтимоий, ақлий ва психологик фойда олиши учун эмизишлари вожиб саналади. Болани кўкрак сутидан чиқаришдан олдин ва кейинчалик ҳам маълум витаминларга бой бўлган озиқ-овқат билан овқатлантириш керак. Кундалик истеъмол миқдори ошиб бораётган бола учун зарурий витаминлар ва минералларни таъминлайдиган сут, дон, мева, сабзавот ва гўшт каби барча озиқ-овқатларини ўз ичига олиши керак. Мева ва сабзавотлар доимо ювилган бўлиши керак, чунки улар таркибида бактериялар, кимёвий моддалар ва кир бўлиши мумкин.

Қуръонда фойдали озиқ-овқат (azkā t.a ‘āman) сифатида барча зарур озиқ-овқат манбалари қайд этган. Уларга турли хил гўшт турлари (мол гўшти, туя, қўй/қўзичоқ, эчки, парранда ва денгиз маҳсулотлари), дон (буғдой), дуккаклилар (ловия ва ясмиқ), ёнғоқ, мева ва сабзавотлар (узум, анжир, зайтун, анор, хурмо, пиёз, саримсоқ ва бодринг), сут ҳамда асал ва бошқалар киради. Асал, айниқса, одамлар учун шифобахш ва даволовчи малҳам сифатида тавсифланади. Болаларни бир ёшдан кейин мунтазам равишда асал истеъмол қилиши албатта тавсия этилади.

Ортиқча овқатланиш

Бола тўйимли саналган озиқ-овқат маҳсулотларидан истеъмол қилиши лозим саналсада, уларни ортиқча овқатлантириш зиён. Қуръонда шундай келтирилган:

> ***Эй Одам болалари, ҳар бир ибодат чоғида ўз зийнатингизни олинг. Еб-ичинг ва исроф қилманг. Чунки У зот исроф қилувчиларни севмас. (Ўтган ояти каримада келганидек, кийимсиз ҳолда ибодат-тавоф қилиш ёхуд, ямоқ-ясқоқ кийим билан бажариш ибодат фазли ва савобини зиёда этмайди. Лекин табиати бузуқ кишилар бузуқ диндорликка уринадилар, тақвони жулдур кийимлар ила ҳосил бўладиган қилиб кўрсатишга ҳаракат қиладилар. Аллоҳ таоло эса, енгил-бошда ҳаддан ошиб фахр ва ғурурга кетишни қоралаганидек, унинг паст ва табиатсиз ҳолда истеъмол қилинишини ҳам қоралайди) (Қуръон, 7:31)***

Ўзингизнинг "ажойиб" танангиз учун нимани муносиб кўрганингизни тадқиқ этинг. Эсингизда бўлсин, нима еяётганингиз сизга ўз таъсирини ўтказади. "Ейиш учун яшаш"ни эмас "яшаш учун ейиш"га ўрганинг.

Ота-оналар болаларни кимёвий моддаларсиз, тоза сув билан таъминлашлари керак. Семиз чақалоқ соғлом деган нотўғри тушунча мавжуд; бу фикрни тўғри дея таъкидлай олмаймиз. Бироқ, катталардан фарқли ўлароқ, боланинг рационидаги ёғларнинг маълум қисми фойдалидир.

Америкадаги ортиқча вазн муаммолари

Биз ошқозонимиз билан эмас, кўзимиз билан овқатланадиган халқмиз. Шу билан бир қаторда, кўзимиз қанчалик кўп озиқ-овқат кўрса, шунчалик кўп танаввул қиламиз.

(Доктор Sanjay Gupta, CHH, 2008)

Ота-оналар: фарзандларингизнинг соғлиғи учун фойдали овқатни ошхонага жойлаштириш сизнинг бурчингиздир!

Америкалик аёлларнинг 36 фоизи ва 20 ёшдан ошган эркакларнинг 20 фоизи ортиқча вазнга эга. Ўртача олганда катталар ўн йил илгарига қараганда 4 килограммдан кўпроқ вазнга эга.

"Ортиқча вазн" сизнинг ўртача вазнингиздан 20 фоиз ёки ундан юқори вазнга нисбатан айтилади. Аёлларнинг кўрсатилган вазнидан 11 кг, эркакларнинг эса 13 кг ортиқча оғирликка эга бўлиши ортиқча вазнлилик белгиси саналади. Болалар орасида семириш катталарга қараганда тез суръатларда ўсиб бормоқда. Озиқ-овқат мўл-кўл бўлган, аммо ҳаракатсиз турмуш тарзи семиришнинг асосий сабаблари ҳисобланади. Америка озиқ-овқат таъминоти ҳар бир эркак, аёл ва бола учун кунига 3700 калория ишлаб чиқаради, бу талаб қилинган меъёрдан анча кўп.

(Kuczmarski Et Al, 1994)

Озиқ-овқат истеъмол қилиш сифати ва мувозанати жуда муҳимдир; бола семиз бўлса-да, тўйиб овқатланмаслик муаммосидан азият чекиши эҳтимоли мавжуд. Ота-оналар фарзандларини соғлом овқатланиш одатларини шакллантиришга ўргатиш учун зарур тадбирларни амалга оширишлари лозим.

“Алҳамдулиллаҳ” (Аллоҳга ҳамду сано бўлсин) дейишни рад этган болакай.

Уйимиздаги меҳмон етти ёшли ўғлига нонушта қилиш учун 4 та тухум, 4 бўлак нон ва пишлоқли сендвич еганидан кейин: "Ўғлим, "Алҳамдулиллаҳ" (Аллоҳга ҳамдлар бўлсин) деб айтинг, дея овқатланиш вақти якунланганига ишора қилди. Ўғил жавоб берди: "Аммо ота, мен ҳали ҳам очман! Ҳали овқатланиб бўлганим йўқ! Ҳали "Алҳамдулиллаҳ" айтишни истамайман". Уй эгаси нима учун болани ердан кўтаролмаслигини тушунди. Бола семиз эди!!!

Ота-оналар ортиқча егуликдан эҳтиёт бўлиши керак, Тухмаҳ (очкўзлик)

"Набий соллаллоҳу алайҳи васаллам: "Одам боласи тўлдирадиган идишларнинг энг ёмони қориндир. Одам боласига қаддини тутадиган емаклар кифоядир. Агар жуда лозим бўлса, таоми учун учдан бир, шароби учун учдан бир ва нафаси учун учдан бир, дедилар". Бир, шароби учун учдан бир ва нафаси учун учдан бир, дедилар".

(термизий, аҳмад ва ҳоким ривоят қилганлар)

Дания олимлари Америка Қўшма Штатларини 15 ривожланган мамлакатлар орасида ўсмирларда вазн ортиши бўйича етакчи эканлигини таъкидлашди. Қўшма Штатлардаги болаларнинг деярли учдан бир қисми ҳар куни тез пишар овқатлар (fast food)ни истеъмол қилади. Дунё бўйлаб бетартиб овқатланиш миллионлаб болалар ўлимининг бирламчи омилидир ва бошқаларни турли касалликларга мойил ва ногирон қилиб қўяди. Концепцияда уч ёшгача болаларнинг тўғри овқатланиши уларнинг ривожланишида энг муҳим роль ўйнайди, деб белгиланади.

(UNICEF, 2003)

Болалар учун калорияга бой озиқ-овқат муҳитини таъминлаш, уларни ўзлари учун фойдали бўлган нарсаларни ейишга мажбурлашдан кўра, яхши овқатланиш одатларини ривожлантириш анча самарали воситасидир. Ўғил бола семирса, бу унинг қоринларида акс этади; қиз ортиқча вазнга эга бўлса, бу унинг бел, кўкрак ва думба атрофида ўз ифодасини топади.

Инсон қабрини ўз тишлари билан қазади

Имом ал-Ғаззолийнинг овқатланиш одатларига оид фикрлари

Мусулмон тарихидаги энг буюк ислоҳотчилардан бири Имом Ал-Ғаззолий (1058-1111) шундай жумлаларни келтирган:

1. "Мусулмон биринчи бўлиб овқат хонасига бормаслиги, турли хил идишларга ёки бошқаларнинг овқатланишига қарамаслиги керак. У овқатни яхшилаб чайнаши керак. Овқат қолдиқларини қўллари ва кийимлари билан артмаслиги керак".
2. "Очкўзликдан нафратланиш боланинг онгида очкўз инсонларни аниқлаш ва унинг ҳузурида очкўз болаларга танбеҳ бериш, шунингдек, озроқ миқдордаги тўйимли ҳисобланган овқатни фойдалилигини уқтириш орқали ўрнатилиши керак".
3. "Бола таомни ўзидан кўра бошқаларга улашишни афзал билиши ва ўзида мавжуд нарсалар билан қаноат қилиш руҳида тарбияланган бўлиши керак. Уни мазали таом, ичимлик ва ажойиб кийимларга бўлган ҳар қандай хоҳиши учун танбеҳ беришлик мақсадга мувофиқдир".
4. "Гўдаклик ва болалик даврида ортиқча овқатланиш кейинчалик балоғат ёшида семиришга сабаб бўлувчи омил бўлиши мумкин ва" бой касаллигини” келтириб чиқариши мумкин.

БОЛАЛАР ВА ОВҚАТЛАНИШ ҲАҚИДА ФАКТЛАР

ҲОМИЛАДОРЛИК ВАҚТИ: чақалоғингиз мукаммал инсон бўлиши учун ҳомиладор бўлишдан аввал ҳам чақалоқ ҳақидаўйланг. Ҳомиладорликнинг дастлабки 4-6 ҳафтаси (сиз ҳомиладор эканлигингизни билмаслигингиз мумкин), чақалоқнинг ривожланишидаги муҳим даврдир. Бўлажак оналар ҳар куни ҳомиланингмияси, орқа мия ривожланиши учун зарур бўлган 400 микрограмм фолий кислотасини олишлари керак. Шу тарзда, асаб тизимидаги умумий нуқсонларнинг 50-70 фоизининг олдини олиш мумкин. Ҳомиладорлик пайтида 20-30 килограмм вазн ортиши табиий ҳисобланади.

(Sutherland, 1997)

ТУҒИЛИШ ВА ЎСМИРЛИККАЧА БЎЛГАН ДАВР: биринчи йилнинг драматик ўсиши иккинчи йилда иштаҳа билан бирга камаяди. Болалар одатда иккинчи йилда атиги 6-8 килограмм вазн олишади ва овқатга қизиқишни йўқотгандек туюлади. Болалар ҳар овқатланиш пайтида, турли хил соғлом овқатлар таклиф қилинганида, керакли нарсаларни ейишади. Қўшма Штатлардаги кўплаб яхши ниятли ота-оналар кичкинтойларини кам ёғли парҳезлар билан озиқлантиришади, бу эса ўз навбатида тўйиб овқатланмасликни юзага келтиради. Икки ёшгача бўлган болалар учун "семизлик назорати" бўлмаслиги керак. Ёғлар соғлом терини энергия билан бир қаторда ёғ кислоталари билан ҳам таъминлайди. Ёғлар, шунингдек, А, Д, Е ва К витаминларини сақлайди ва шу орқали организмга ёрдам беради. Бола сигир сутини ичишга тайёр бўлганида (ҳеч бўлмаганда икки ёшга тўлгунга қадар) оддий сутдан фойдаланиш мақсадга мувофиқ. Америка Қўшма штатларида 2-5 ёшдаги болаларнинг 4/1 қисми соғлом овқатланиш рационига эга, бу кўрсаткич эса ўсмирларда 6 фоизни ташкил этади.

ЎСМИРЛИККАЧА ВА ЎСМИРЛИК ДАВРИ: аксарият болалар соғлиқ ҳақидаги асосий қоидаларни билишса-да, ҳар доим ҳам уларга риоя қилишмайди. Ёшлар ва ўсмирларни соғлом озиқ-овқат билан таъминлаш қийин бўлиши мумкин. Саккиз ёшли бола столга қўйилган нарсани ейиши мумкин, аммо 14 ёшли бола бир ой олдин истеъмол қилган овқатларини ейишдан бош тортишга мойил бўлади. Бунга ечим сифатида эса болаларда овқатни режалаштириш ва тайёрлашга ёрдам бериш ва овқатни муаммога айлантирмасликни келтириб ўтишимиз лозим. Овқатланиш вақтида овқатдан кўра кунлик воқеаларни баҳам кўришга кўпроқ эътибор қаратиш айни зарурий ҳодисадир. Ўсмирлар жуда тез ўсиб улғаядилар. Қизлар учун бир кунда 2000-2500 калория талаб этилса, ўғил болаларда эса бу рақам

3000-4000 калорияга ўзгаради. Бола қанчалик фаол бўлса, калория заруратн ҳам тобора ошиб бораверади. Балоғат ёшининг озуқавий эҳтиёжлари кўпинча қизларда 15 ёш ва ўғил болаларда 19 ёшга тўғри келади. Қизлар 25 ёшга тўлгунга қадар қўшимча кальцийга муҳтождир. Кальций уларнинг ўсаётган суякларизичлигини оширади ва кейинчалик уларни остеопороздан (заиф суяклардан) қутқаришга ёрдам беради. Болаларнинг вақтида овқатланиши муҳим бўлиб, овқатланишнинг ўтказиб юборилиши, яъни вақтида овқатланмаслик, муҳим озиқ моддаларни йўқотишни англатади, шу сабабли кун давомида оз миқдорда истеъмол қилиш, уни ўтказиб юбориш ёки ортиқча ҳажмда овқат ейишдан кўра фойдалидир.

2 ЁШДАН 10 ЁШГАЧА БЎЛГАНЛАР УЧУН ОВҚАТЛАНИШ ТАРТИБИ НАМУНАЛАРИ

Америка диетологик ассоциациясининг 2 ёшдан 10 ёшгача бўлган парҳез намунасига кўра болаларнинг кундалик рационида қуйидагилар бўлиши керак:

- 6-11 миқдори – дон;
- 2-4 миқдори – мева;
- 3 миқдори – сабзавот;
- 2-3 миқдори – гўшт, парранда гўшти, балиқ ва қуритилган ловия;
- 2-3 миқдори – сут маҳсулотлари; ва жуда оз миқдордаги оқсил, ёғ ва ширинликлар. Ёнғоқ ва уруғлар ёғ манбалари ҳисобланади.
- 1-5 ёшдагилар учун бу миқдор йилига бир ош қошиқни ташкил қилади.
- Ҳар қандай ёшда бўлишдан қатъий назар идишда меъёрдан ортиқ овқат туриши яхшилик аломати ҳисобланмайди.

Ота-оналар фарзандларига ҳар куни асосий озиқ-овқат гуруҳларини етарлича истеъмол қилишларига қандай ёрдам беришлари мумкин? Жавоб: оз миқдорда бўлса ҳам инсонга фойдали таомни танаввул қилишдир.

КЎП СЎРАЛАДИГАН САВОЛЛАР

Кўпчилик болалар тартибсиз овқатланиш одатларига қарамай, калорияга бой озуқаларни истеъмол қилишади. Улар ўзларига зарур бўлган витаминларни катталар овқатининг учдан бир қисмигача бўлган маҳсулотлардан олишади. Болалар фақат

ўзларига ёқадиган таомларни истеъмол қиладилар. Қуйида – яхши овқат танаввул қилиш учун фойдали маслаҳатлар тақдим этилган. (Андервуд ва Кучмент, 2008):

1. Ота-оналар танлови қай тарзда бўлиши лозим?

Овқатланиш вақтида ота-оналар бир қатор тўйимли нарсалар, масалан оқсил, сут, мева ёки сабзавотлар, нон ва иккиламчи углевод (гуруч, макарон ёки картошка каби)ни тортиқ этишлари ўта муҳимдир. Улар ўз фарзандларига танлов имкониятини тақдим қилишлари энг мақбул йўллардан бири ҳисобланади. Ота-оналар ўзларини фарзандларига ёқадиган овқатлар билан чеклашлари тўғри эмас.

Улар севиб истеъмол қиладиган камида битта овқатни қўшинг – ҳатто бу нарса нон ёки мева бўлса ҳам. Болаларда витамин етишмаслиги кам учрайди, шунинг учун кўп ҳолларда қўшимчаларга зарурат қолмайди.

2. Вегетариан бўлиш тавсия этиладими?

Мавжуд қоида гўшт ва сабзавотларнинг мувозанатли овқатланишига эга бўлишдир. Аллоҳ эзгулик йўлида инсонлар учун барча яхши нарсаларни ато этди. Шунинг учун улар барча рухсат этилган маҳсулотлардан меъёрдан ошмаган ҳолда танаввул қилишлари вожибдир. Болаларнинг кундалик овқатланиш тартибидан қанчалик кўп истеъмол маҳсулотлари ўчирилса, унинг фойдали озуқаларга бўлган етишмовчилик ҳам шунчалик хавф остида қолаверади. Гўшт, парранда гўшти ва балиқни рациондан олиб ташлаш болаларга етарли миқдорда темир олишни қийинлаштиради. Одамлар темирнинг атиги 3-8 фоизини сабзавот ва дондан, тахминан 20 фоизини гўштдан ўзлаштиради. С витаминига бой овқатларни (масалан, апельсин ёки помидор) истеъмол қилиш, организмга темирни кўпроқ ўзлаштиришга ёрдам беради. Вегетариан диеталарида ёғ ва калория миқдори кам бўлиши, бу эса ўз навбатида болаларнинг кунлик талабларини қондиришни қийинлаштириши мумкин.

3. Болам сутни хуш кўрмайди. Қандай қилиб у етарли миқдорда кальций олиши мумкин?

Болалар ва ўсмирлар учун етарли миқдорда кальций олиш муҳим масала ҳисобланади, чунки улар катта ёшга мансуб суяк массасининг ярмини айнан ўсмирлик даврида ўзлаштиришади. Сут кальцийга бой,, шунинг учун агар болалар уни ичмаса, уни шўрва, муҳаллаби, пудинг ва соуслар билан танаввул қилиш мумкин. Кальций учун муқобил танлов сифатида йогурт,

пишлоқ ва музқаймоқни келтириш ўринлидир. Шоколадли сут оддий сутга қараганда кўпроқ шакарга эга, аммо шунга қарамай таркибида кальций мавжуд.

4. Боламга овқатланиш оралиғида тамаддига рухсат бериш тўғрими?

Мутлақо тўғри, чунки болалар газакларга муҳтож. Болаларнинг ошқозони кичик бўлгани учун бир вақтнинг ўзида кўп овқат ейиш мумкин эмас, аммо уларнинг юқори энергия талаблари мавжуддир. Ҳар икки-уч соатда овқатланиш учун уларга тўйимли нарса тақдим этилиши фойдалидир. Енгил тамаддилар болаларга бошқа овқатларда бўлмаган озуқа моддаларини ўзлаштиришга ёрдам беради. Бироқ, унинг ҳам вақтлари тўғри тақсимланган бўлиши керак. Агар болалар соат 7 да нонушта қилсалар, 9 ёки 10 гача газак таклиф қилинмаслиги лозим. Агар бола жуда оз овқатланса, жадвалга риоя қилиш қийин бўлиши мумкин, ахир, ота-оналар уларнинг бирор нарса ейишидан жуда мамнун бўлишади. Истаган вақтда овқатланишга рухсат берилган болалар тартиб асосида овқатланишга одатланганларга қараганда ярим баравар кўп овқатланишади. Қўшимча овқатланишларни тайёрлаш жараёнида уларни ҳам қисман овқат дея ҳисобланг: мева ва сабзавотлар, бир оз оқсил, бир оз крахмал ва бир оз ёғ. Яхши газак сифатида органик печенье ва сут, олма ва ерёнғоқ мойи ёки кракер, пишлоқ ҳамда янги сиқилган мева шарбатини келтириш мақсадга мувофиқ.

5. Мева ва сабзавотларни истеъмол қилиш муҳим. Болаларим уларни умуман емаслиги мени ташвишлантиради. Нима қилсам мақсадга мувофиқ бўлади?

Америкалик болалар кунига ўртача 1 та мева ва 2 та сабзавот истеъмол қиладилар. Кўпгина мева ва сабзавотлар болаларга ёқмайди. Шунга қарамай, уларни доимий равишда болаларга таклиф қилиш ота-оналардан талаб этиладиган масалалардан биридир. Мева ва болалар ўртасида “дўстона алоқа” ўрнатиш учун баъзи маслаҳатларни синаб кўриш тавсия этилади:

- Сут ва меваларни аралаштириш орқали мазали ичимлик тайёрлаш.
- Қуритилган мевалар – майиз, банан, ўрик ва гилосни – пиширилган печенье ёки кекслар ичига солинган ҳолда бериш.
- Шўрваларга сабзавотлар қўшиш.
- Турли хил ҳийлалар – “поралар”дан йироқлашиш муҳимдир. Агар болага ўзи истамайдиган нарсани ейиш эвазига

бирор бир ширинлик таклиф этилса, болалар хоҳламасалар ҳам ейишади. Ота-оналарнинг ушбу маҳсулотни ейишлари учун найрангларга мурожаат қилишлари, болада бу нарса яхши таъмга эга эмас, деган хулосага келишига сабаб бўлади.

- Ота-оналар овқатланиш масаласини болалар билан жиддий муаммога айлантирмасликлари муҳим. Агар бола брокколи ва брюссель новдаларига қаршилик кўрсатса, унга сут ва печенье (кальций учун) таклиф қилиш ажойиб ечим ҳисобланади.

ОНАНИНГ АМАЛИЁТИ

Болалигимда биз ликопчаларимизга қўйилган нарсаларни шов-шувсиз ейишимиз керак еди. Агар мен ёғли гўшт ва баъзи балиқлардан бош тортсам, онам:

- *менга уруш ва урушдан кейинги меъёрлаштириш ҳақида маъруза қилган;*
- *дунёнинг бошқа қисмларида оч қолган миллионлаб одамларни еслатиб қўйган;*
- *рад этилган овқатни кейинги танаввул вақтига тақдим этган;*

- *агар биз овқатлар оралиғида оч қолган бўлсак, бизда қора нон (бугдой нони) ва маргарин бўлар эди. Шу холос! Ҳаммада ҳам овқатни ёқмаганлиги туфайли атрофга сочиб юборишга пули йўқ эди.*

(Силвия Ҳант)

6. Болалар учун клечаткага бой озиқ-овқат маҳсулотларини тавсия қиласизми, нима учун?

Ота-оналар болаларни мева, сабзавот, нон доналари,гуруч ва макарон билан, шунингдек, клечаткага бой маҳсулотлар, масалан, олма, анжир, апельсин, нок, қулупнай, картошка, ловия, ясмиқ, буғдой ёки пумперникел нони, симмит, жигарранг гуруч, кепак дон ва гранолалар кабилар билан боқишлари керак. Клечатка саратон касаллигининг олдини олишга ёрдам беради ҳамда семизликнинг олдини олади. У ичакдаги ёғ ва калорияларнинг сўрилишини камайтиради, сувни ушлаб туради ва очликни қондирадиган тўлиқлик ҳиссини беради

7. Оиламизнинг энг қийин вақти – эрталабки нонушта. Нонушта ҳақиқатдан ҳам инсон учун зарурми?

Албатта. Бутун оила тўлиқ нонушта қилишига ишонч ҳосил қилиш учун барча тайёргарликларни кўриб қўймоқлик керак, ҳатто бу 15 дақиқа олдин туришни англатса ҳам. Нонуштани ўтказиб юборадиган болалар мактабда диққатни жамлашда ва ўйнашда муаммоларга дуч келишади. Нонушта нафақат мияни, балки танани ҳам уйғотади. Бўш ошқозон болани заиф ва кам қобилиятли талабага айлантиради.

8. Қизим нозик бўлишга қарор қилди. Қандай қилиб мен унга овқат емасликни эмас, соғлом овқатланишни ўргатишим мумкин?

Тадқиқотлар шуни кўрсатадики, америкалик ўсмир қизларнинг 78 фоизи кам вазнга эга бўлишни хоҳлашади. Баъзилар гўштни рад этишади ва шу сабабли юқори протеинли альтернативаларга муҳтож (масалан, қуритилган ловия, ясмиқ, нўхат, сут, пишлоқ, тухум ва ёнғоқ) бўлиб қоладилар. Агар сизнинг қизингиз балоғат ёшига етган бўлса, унга терининг остидаги янги ёғ қатлами унинг ўсиши учун энергия захираси сифатида кераклигини тушунтиринг. Агар у ҳали ҳам кечки овқат столидан қайтса, у ҳолда овқатланиш одатларини муҳокама қилиш учун уни оилавий шифокор ва овқатланиш бўйича мутахассис кўригига олиб бориш тўғри танлов ҳисобланади.

9. Одатда кечки таомда тез пишар овқат (fast food) билан кифояланамиз. Сиз нима таклиф қиласиз?

Ота-оналар газли ичимлик, картошка ва бургер истеъмол қилишни одатга айлантирмасликлари лозим. Бунинг ўрнига дудланган товуқ гўшти, салат, кам ёғли сут ва йогуртни танланг. Пиццани дудланган товуқ ёки оркинос ва фойдали сабзавотлар билан тўлдиринг.

10. Фарзандингиз таомни танлаб ейдими?

Тарбиячилар икки ёшдан беш ёшгача бўлган болаларни "таомни танлаб ейдиганлар" деб нотўғри таснифлашлари мумкин, аслида бу одатий хатти-ҳаракатлардир. Болани синаб кўришдан олдин камида 10 марта янги овқат билан таништириш тўғри йўлдир. Биргаликда оилавий овқатланиш муҳим ҳодисадир. Ёш болалар ота-оналарининг овқатланиш одобларига тақлид қилишади ва овқатланиш борасидаги суҳбатлардан сезиларли даражада ўзлари учун ниманидир оладилар. Шунга қарамай, Америкалик болаларининг 51 фоизи ҳар куни оилалари билан овқатланмасликларини айтишади. Уч ёшга келиб, бола қайси овқатни истеъмол қилишини

аниқлаши энг муҳим фактор ҳисобланади. АҚШдаги барча болаларнинг 75 фоизи ҳар куни камида битта сабзавот истеъмол қилса-да, ушбу сабзавот одатда француз картошкаси шаклида бўлади. Помидор маҳсулотлари, жумладан, салса ва спагетти соуси ҳам болалар орасида машҳур. Каттароқ болаларнинг овқатланиш афзалликлари тенгдошларига тақлид қилиши оқибатида ўзгаради. АҚШда сутни истеъмол қилиш беш ёшга тўлмаган болалар орасида ҳар бир бола учун 16 фоизга камайган, алкоголсиз ичимликлар истеъмол қилиш эса 23 фоизга ошган. Болаларнинг 51 фоизи куннинг энг муҳим таомини – нонуштани ўтказиб юборишади. (АҚШ қишлоқ хўжалиги вазирлиги)

11. Зираворлар соғлиқ учун фойдалими ёки унинг аксими?

Корнелл университетининг икки олими томонидан ўтказилган тадқиқот, зираворлар овқатни бузадиган ўттизга яқин турли бактерияларни ўлдириш қобилиятига эга эканлигини кўрсатди. Пиёз, саримсоқ, қалампир, лимон ва кўплаб ўтлар ва зираворларни (майданоз, орегано, кекик, зира, чиннигуллар, ялпиз ва занжабил каби) овқатингизнинг бир қисмига айланишига ҳаракат қилинг.

(Sherman ва Billing, 1998)

12. Олимлар фикрларини ўзгартиришда давом этадилар, шунинг учун биз нима қиламиз?

Олимлар бизга "тухум, маргарин ва туз ҳақида билганларингизни унутинг каби онгимизга сингиб улгурган анъанавий билимлар янги тадқиқотларнинг вужудга келиши оқибатида бекор қилинмоқда; ўзаро қарама-қаршиликлар натижасида эса фикрлар чалкашлиги вужудга келмоқда. Бир мутахассис бирор бир янги озиқ – овқат ёки витамин сизнинг юрак – қон томир соғлиғингизни тиклайди ёки уни бузади деган ғояни илгари сурадиган ҳисобот чиқармасдан деярли бир ҳафта ўтмасдан бунга қарама-қарши бўлган янги фикр юзага келади".

(Лемониск, 1999)

Бунга эса жавоб нимада? Қуръон ва Пайғамбарнинг озиқ-овқат ва овқатланиш ҳақидаги асосий кўрсатмаларига амал қилиш бунинг ечими ҳисобланади. Яхши овқатланиш – бу ёшга қараб ўрнатиладиган ва бутун умр давомида соғлом овқатланиш одатларини танлаш демакдир. Турли маҳсулотларнинг ўртача миқдорини истеъмол қилинг.

Қайси бири биринчи ўринда туради? Иш ёки нонушта? Нонуштадан олдин ҳеч қачон ишламанг. Агар сиз нонушта қилишдан олдин ишлашингизга тўғри келса, аввал нонушта қилинг!!!

Гиёҳларнинг овқатни бузадиган 30 турдаги бактерияларни йўқ қила олувчи антисептик қобилияти

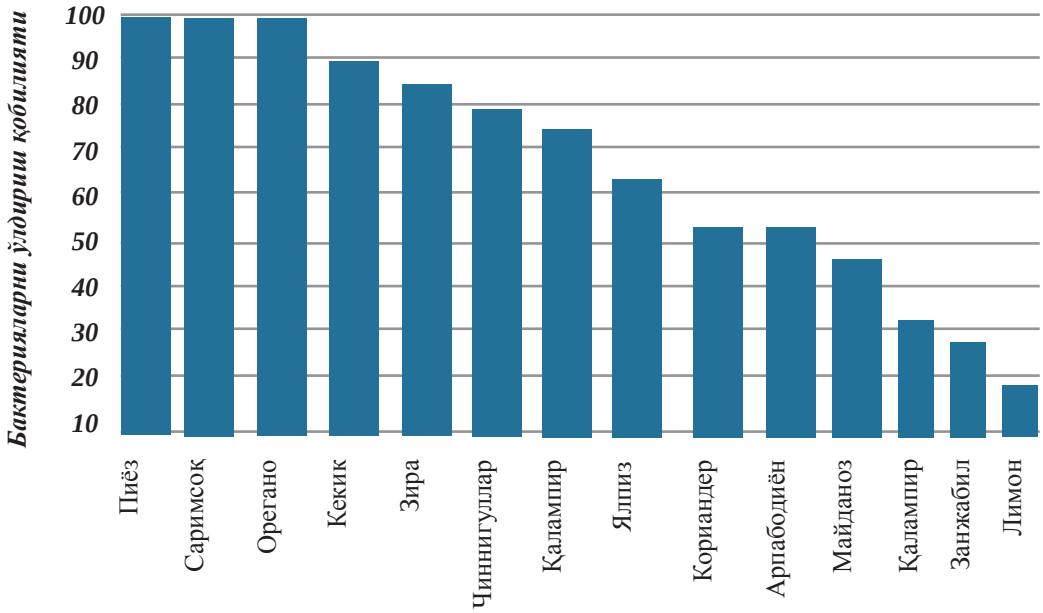

ОЗИҚ-ОВҚАТ БЎЙИЧА ҚУРЪОНИЙ КЎРСАТМАЛАР

Эй, иймон келтирганлар! Аллоҳ сизга ҳалол қилган пок нарсаларни ҳаром қилмангиз. Ҳаддингиздан ошманг. Албатта, Аллоҳ ҳаддидан ошувчиларни севмас. Аллоҳ сизларни бехуда қасамларингиз учун тутмас. Лекин қасд ила туккан қасамларингиз учун тутар. Бас, унинг каффорати ўз аҳлингизни ўртача таомлантириш миқдорида ўнта мискинга таом ёки кийим бериш ёхуд бир қул озод қилишдир. Ким топа олмаса, бас, уч кун рўза тутсин. Ана ўша, агар қасам ичган бўлсангиз, қасамингизнинг каффоратидир. Қасамларингизни муҳофаза қилинг. Аллоҳ сизга шундай қилиб Ўз оятларини баён этади. Шоядки, шукр қилсангиз. (Шуни алоҳида таъкидлаш лозимки, исломий таълимотларда умуман қасам ичишга тарғиб қилинмайди. Аввало, қасамни фақат Аллоҳнинг номи билан ичилади. Бошқаси мумкин эмас. Бу жумлада қасамнинг маҳкамлиги ҳиссий таъбир ила баён қилинмоқда. Бунинг учун "қасд ила" иборасининг маъносига "туккан" ибораси ҳам боғланмоқда. Худдики, қасам бир ҳиссий нарсаю, уни маҳкамлаш учун тугиш мумкин бўлганидек. Бундан шу нарса келиб чиқадики, тутиш – айб санаш учун қасам қасд ва мустаҳкам ният ила ичилган бўлиши шарт экан. Ана шундай ҳолатда қасам ичувчи агар қасамхўр бўлса, яъни, қасамини ўринлата олмаса, шариат бўйича унга нисбатан жазо чораси кўрилади)

(Қуръон, 5:87-88)

Эй, Одам болалари, ҳар бир ибодат чоғида ўз зийнатингизни олинг. Еб-ичинг ва исроф қилманг. Чунки У зот исроф қилувчиларни севмас. (Ўтган ояти каримада келганидек, кийимсиз ҳолда ибодат-тавоф қилиш ёхуд, ямоқ-ясқоқ кийим билан бажариш ибодат фазли ва савобини зиёда этмайди. Лекин табиати бузуқ кишилар бузуқ диндорликка уринадилар, тақвони жулдур кийимлар ила ҳосил бўладиган қилиб кўрсатишга ҳаракат қиладилар. Аллоҳ таоло эса, енгил-бошда ҳаддан ошиб фахр ва гурурга кетишни қоралаганидек, унинг паст ва табиатсиз ҳолда истеъмол қилинишини ҳам қоралайди)

(Қуръон, 7:31)

Сен: "Аллоҳ Ўз бандаларига чиқарган зийнатларни ва покиза ризқларни ким ҳаром қилди?!" деб айт. "Улар ҳаёти

дунёда иймон келтирганларга, қиёмат кунида эса фақат ўзларига хосдир", деб айт. Биладиган қавмлар учун оятларни мана шундай муфассал баён қиламиз. (Ушбу оятлар эгниларига кийим киймай тавоф қилишни, ҳаж мавсумида яхши таом истеъмол этмасликни ўзларига русум қилиб олиб, бу Аллоҳ амри, деб юрган араб мушрикларининг қилмишлари нотўғри эканини билдириш учун тушгани ва бу орқали ҳамма замон кофирларига хитоб қилинаётгани бошда айтиб ўтилган эди. Ялангоч ҳолда тавоф қилиш жоиз эмаслигини тушуниб етган мусулмонлар кийим-бош билан тавоф қилишса, мушриклар уларнинг устиларидан кулишган. Шунда Аллоҳ таоло мазкур ояти каримани нозил қилган)

(Қуръон, 7:32)

Сўнгра ҳамма мевалардан егин. Бас, Роббинг осон қилиб қўйган йўллардан юргин, деб ваҳий қилди. Уларнинг қоринларидан турли рангдаги шароб чиқар. Унда одамлар учун шифо бордир. Албатта, бунда тафаккур қилувчилар учун оят-белги бордир. (Аллоҳ таолонинг ҳайвонотларга, жумладан, асаларига ваҳий қилиши унга илҳом бериши ҳисобланади. Аллоҳ таоло асаларини яратганда унга ҳис-туйғу ва илҳомни қўшиб яратгани учун у кўпгина ақлли инсонлар ҳам қила олмайдиган аниқлик билан ўзига топширилган ишни бажаради)

(Қуръон, 16:69)

Ва шундай қилиб, уларни ўзаро сўрашлари учун уйготдик. Улардан бири: "Қанча қолдинглар?", деди. Улар: "Бир кун ёки бир куннинг баъзисича қолдик", дейишди. "Қанча қолганингизни Роббингиз яхши билгувчидир, шаҳарга бирингизни ушбу пулингиз ила юборинг, назар солиб, яхши таомни танлаб, ундан ризқ келтирсин ва диққатли бўлсин, сизни бировга сездириб қўймасин.

(Қуръон, 18:19)

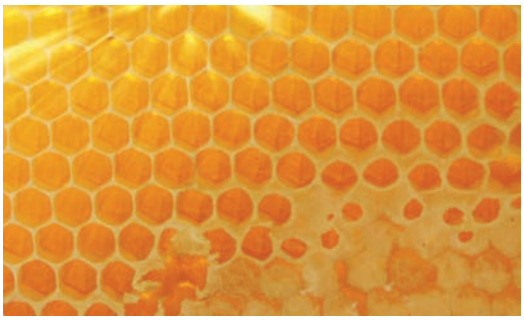

Хулоса ўрнида шуни айтиш мумкинки:

- Турли хил овқатларни ўртача даражада истеъмол қилинг. Бир нарсани эмас, балки ҳамма нарсани оз миқдорда танаввул қилинг.
- Вегетариан бўлиш билим ва тажрибани талаб қилади. Агар сиз "ўртача миқдорда гўшт" истеъмол қилсангиз, сиз вегетариан бўла олмайсиз.
- Чўчқа гўшти, қон, ўлик, спиртли ичимликлар, гиёҳванд моддалар ва чекишдан сақланинг. Бу фойдали овқат эмас, балки нопок ва зарарлидир.
- Ошқозонингизни тўлдирманг. Кўпроқ овқатланишни хоҳласангиз ҳам овқатланишни тўхтатинг.
- Кундалик рационингизга асал қўшинг. Унда даво ва шифо бор.
- Зайтун мойидан ўртача даражада фойдаланинг, чунки у сизни HDL, [соғлом холестерин] билан таъминлайди ва LDL, ёмон Холестеролни камайтиради.
- Кимёвий моддалар, пестицидлар ва сунъий қўшимчалардан ўзингизни йироқ тутинг.

Педиатрнинг ғалати рецепти

Ота ўз боласи учун рецепт солинган конвертни очганда, у педиатрнинг ёзуви билан 10 долларлик тўловни топди: "Фарзандингиз учун фойдали овқат сотиб олинг; у тўйиб овқатланмаган". Бу рецепт ота-оналар фарзандларининг соғлом бўлиб ўсиши учун зарур нарсаларни қандай қилиб менсимасликларини кўрсатди. Каламуш пойгасига қиёслаш мумкин бўлган жамият ва ота-оналарнинг шошилинч турмуш тарзи уларни болаларга тўйимли овқат беришга бўлган маъсулиятни олиб қўяди. Ота-оналар жуда кеч бўлмасидан олдин ўсишнинг дастлабки йилларида фарзандларининг муҳим эҳтиёжларини қондиришлари керак. Болалар учун ҳам жисмоний, ҳам ҳиссий эҳтиёжлар жуда муҳимдир.

БОЛАЛАР ВА ЖИСМОНИЙ МАШҚЛАР

"Эртага уни биз билан юбор, еб-ичиб, ўйнаб келадир. Албатта, биз уни муҳофаза қилувчилармиз", – дедилар.

(Қуръон, 12:12)

"Бу ерга қайтиб келинг!"
"Ўй атрофида югуришни тўхтатинг!"
"Мен сизга уйда тўп ўйнамасликни айтдим!"

Бу ота-оналар фарзандларига тез-тез айтадиган сўзлардир.
АСЛИДА УЛАР НОТЎҒРИ ЖУМЛАЛАРДИР.
Улар бунинг аксини айтишлари керак:

"Баскетбол ўйнанг".
"Дўстларингиз билан футбол ўйнанг".
"Югуринг ва пиёда юринг".

Нима учун жисмоний машқлар фарзандим учун аҳамиятли?

Жисмоний фаолликнинг ошиши узоқ умр кўриш давомийлигининг юқорилаши ва юрак-қон томир касалликлари хавфининг камайиши билан боғлиқ. Жисмоний фаоллик умумий жисмоний, психологик ва ижтимоий фойда келтиради. Ҳаракатсиз болаларнинг нофаол катталарга айланиши эҳтимоли бор. Жисмоний фаоллик қуйидагиларга ёрдам беради:

- вазнни назорат қилиш
- қон босимини пасайтириш
- HDL (яхши) холестеринни ошириш
- қандли диабет ва саратон касаллиги хавфини камайтириш
- яхшиланган психологик фаровонлик, шу жумладан, ўзига бўлган ишонч ва ўзини ўзи юқори қадрлаш)
- ўқитиш жамоаси руҳияти

(Америка Юрак Ассоциацияси)

Қўшма Штатлардаги 6-17 ёшдаги болаларнинг тахминан 17 фоизида семириш ҳолатлари қайд этилган. Ортиқча вазнли болаларнинг семиз ўсмирларга айланиш эҳтимоли кўпроқ. Семириш вояга етганда диабет, юрак касалликлари, инсульт, саратон ва бошқа сурункали касалликлар хавфини оширади. Семириб кетиш ва бошқа касалликларга қарши курашишнинг энг яхши усули – болаликдан бошлаб жисмоний машқларни бажаришдир. Жисмоний машқлар куч, мослашувчанлик ва чидамлиликни оширади; бу икки ва ундан катта ёшдаги

болалар учун айниқса муҳим ҳисобланади. Болалар учун жисмоний машқлар ўйнаш ва доимо фаол бўлишни англатади. Фаол боланинг мушаклари ва суяклари кучлироқ, танаси ингичка ва ҳаётга қарашлари тиниқ бўлади. Нофаол болаларда турли хил касалликларга, жумладан, қон томирлари, семириш ва HDL (яхши) холестериннинг камайишига мойиллик юқори бўлади. Жисмоний машқлар болаларнинг яхши ухлашига ёрдам беради ва уларни кундалик жисмоний ва ҳиссий муаммоларни ҳал қилишга қодир қилади (масалан, эрталаб автобусга чиқиш учун югуриш, пойафзал боғлаш учун эгилиш ёки тест бажариш учун ўқиш). Болалик давридаги жисмоний ҳаракатсизлик ундан кейинги босқичда ҳам жисмоний ҳаракатсизликка олиб келади.

(Ақш касалликларни назорат қилиш ва олдини олиш маркази)

Болалар ва оёқ кийимлар

Guardian газетасида чоп этилган қизиқарли мақолада фитнес мутахассиси Сем Мерфи ялангоёқ юриш болалар учун, уларнинг соғлиги учун ниҳоятда фойдали эканлигини таъкидлаб, болалар пойафзали уларнинг мия ривожланишига зарарли таъсир кўрсатиши мумкинлиги ҳақида огоҳлантиради. Трейси Бёрн (субпедиатрияга ихтисослашган ортопед) ялангоёқ юриш оёқ мушаклари ва лигаментларини ривожлантиради, оёқ камарининг кучини оширади, уларнинг ҳолатини яхшилашга ҳисса қўшади ва боланинг атрофдаги бўшлиққа нисбатан қаердалигини билишини яхшилайди, деб белгилайди.

Оёқ кийим замон талабларига жавоб бериши шарт эмас, чунки улар ҳали энди ўсиб келаётган оёқларни шикастлаши мумкин. Ортопедияга ихтисослашган The Foot журналининг 2007-йилги олиб борган тадқиқотларига кўра, баъзи болалар пойафзаллари қаттиқ бўлишини кўрсатди, бунинг сабаби эса жисмоний фаолиятга имкон берувчи тагликда зарур эгилувчанлик йўқлигидадир (ҳаракатни чеклашга олиб келади). Оёқлар нотўғри ўрнатилган ёки конструкцияли пойафзалда оёқ касаллигининг хавфи юқори. Оёқлар табиий равишда ривожланишига йўл қўймасдан, пойафзалнинг шакли ва торайишига мос келиши керак бўлса, бундай оёқ кийимлар зарарли дея топилади. Ота-оналар болалар пойафзалини сотиб олаётганда эргономикани мода ёки жозибадорликдан устун қўйишлари керак ҳамда болаларни ялангоёқ тез-тез юришга ундашлари керак. (айниқса, уй атрофида)

(Murphy, 2010)

Болаларда фаолликни ошириш йўллари

Ота-оналар болаларда жисмоний машқ бажариш одатини ўзлаштириши учун ёрдамларини аямасликлари зарур. Қуйида келтирилган баъзи таклифларни кўриб чиқишингиз мумкин:

- Боланинг телевизор томоша қилиш ва видео ўйинлар ўйнаш вақтини камайтиринг. Хавфсизлик хавотирлари туфайли, кўп болалар ота-оналари уйга қайтгунга қадар телевизор томоша қиладилар ва берилган топшириқларни бажарадилар. Ҳақиқатда, болалар мактабдан кейин фаол бўлишлари ва кунининг охирида ўқишлари керак.
- Болани ёшига мос тадбирларда қатнашишга унданг. Икки ёшгача бўлган болалар умуман телевизор кўрмасликлари керак. (Америка Педиатрия Академияси)
- Болаларга жисмоний фаоллик қизиқарли эканлигини ва машқлар турли шаклларда бўлишини ўргатинг (Тег ўйнаш, ҳоп-скотч, спорт турлари). Агар бола машқ қилишдан завқланса, у буни давом эттириши шарт.
- Жисмоний тайёргарликни жазо сифатида ишлатманг. Масалан, ўқитувчи талабага муаммога дуч келгани учун беш марта югуришни буюрмаслиги керак.
- Ота-оналар фарзандлари учун намуна бўлиб, мунтазам равишда машқ қилишлари керак. Лифт ўрнига зинапоялардан фойдаланинг, ҳайдаш ўрнига юринг, юриш ўрнига эса югуринг.
- Машқ қилиш жараёнида бутун оилани жалб қилинг. Ота-оналар диванда ўтириб, болаларига ташқарига чиқиб ўйнашни айтмасликлари керак.
- Мунтазам жисмоний фаолиятни соғлом овқатланиш билан бирлаштириш соғлом турмуш тарзининг калитидир. Болалар мунтазам равишда мева, сабзавот ва донли маҳсулотларни истеъмол қилишлари керак.
- Куч, мослашувчанлик ва чидамлиликни тарғиб қилувчи қизиқарли тадбирларни ташкил этинг. Куч “маймун турник”ни кесиб ўтиш, қўл стендини бажариш ёки кураш каби оддий фаолият натижасида қурилади. Ўтириш, тортишиш ва суришлар орқали рақобат вужудга келсин.
- Болаларга аеробик машқларни ўргатинг. Юрак тезроқ уриб, одамнинг қаттиқ нафас олишига олиб келади, бу эса юракни кучайтиради ва кислородни кўпроқ тана ҳужайраларига етказиб беради. Аеробик машқларга қуйидагилар киради: баскетбол, волейбол, велосипед, конкида учиш, конкида учиш, футбол, сузиш, теннис, юриш, югуриш кабилар.

Тавсия этилган машқлар жадвали

Болаларнинг жисмоний машқлар жадвали уларнинг ўсиши учун жуда муҳим бўлиб, машқларнинг минимал миқдори уларнинг ёшига боғлиқ. Спорт ва жисмоний тарбия миллий ассоциацияси тавсия қилади:

Ёш	Кунлик жисмоний фаоллик	Изоҳ
Чақалоқ	Талаблар мавжуд эмас	Жисмоний фаоллик моторикани ривожлантиришга ёрдам бермоқда
Кичкинтой	1 ½ Соат	30 дақиқа режалаштирилган жисмоний фаолият ва 60 дақиқа режалаштирилмаган фаолият (бўш ўйин)
Мактабгача бўлган ёш	2 Соат	60 дақиқа режалаштирилган жисмоний фаолият ва 60 дақиқа режалаштирилмаган фаолият (бўш ўйин)
Мактаб ёши	1 Соат ёки ундан зиёд	15 дақиқа ёки ундан кўпроқ давом этадиган алоҳида машғулотларга ажратинг

Америка юрак ассоциацияси қуйидагиларни тавсия қилади:

- Икки ва ундан катта ёшдаги барча болалар ҳар куни камида 30 дақиқалик ёқимли, ўртача интенсивликдаги машғулотларда қатнашишлари керак.
- Болалар юрак ва ўпканинг яхши тайёргарлигига эришиш ва уни сақлаб қолиш учун ҳар ҳафта 30 кун давомида 4 дақиқалик кучли жисмоний машқларни бажаришлари керак.
- Агар бола ҳар куни тўлиқ 30 дақиқалик танаффусга эга бўлмаса, унда 15 дақиқалик иккита ёки 10 дақиқалик учта фаол машғулотларни синаб кўринг.

Пайғамбаримиз айтган:

Имони кучли (қавий) заиф имонлидан кўра яхшидирлар ҳамда Аллоҳ уларни севади; иккаласида ҳам яхшилик бор (мусулмон). Эътибор бериш лозимки, ҳадисда қавий сўзи имон ва тананинг қудратини англатади.

"Уни ишлатиш ёки йўқотиш" қоидаси тана лигаментлари, юрак мушаклари ва мия ҳужайралари учун амал қилади: физиологик машқлар шахсий ривожланиш учун мажбурийдир. Соғлом жисмоний ҳолатга эришиш яхши бўлса-да, бу йўлда қолиш катта қийинчиликларни туғдиради. Жисмоний тайёргарлик бизнинг энергия даражамизга, ақлий муносабатимизга ва маънавий интилишларимизга ижобий таъсир кўрсатади. Агар сиз душанба куни югурсангиз, жума кунигача эмас, жума куни милни икки баравар оширишга уринманг. Ўзингизни ортиқча уринтирманг. Югуришни мунтазам сақлаб қолингва буни иложи борича ташқарида ёки спорт залида амалга ошириш мақсадга мувофиқдир. Ҳатто чақалоқлар ҳам кундалик овқатланиш ва ухлаш ўртасида бироз машқ қилишлари керак. Туғилгандан бир йилгача сиз уларни қорни билан (қоринчасига) ётқизишингиз, оёқларини педал тепаётгандек юмшоқ қилиб айлантиришингиз, бошларини кўтаришга ундаш учун қорни билан (қоринчасига) ётқизишингиз ва танасини ҳаракатлантириш учун ерга адёлга қўйишингиз мумкин.

УЙҚУ

Болалар соғлиғи ва кундалик фаолияти учун етарли даражада ухлашлари керак. Одатда, гўдаклик давридаги уйқу одатлари кейинчалик ҳам давом этади. АҚШ уйқу Кенгаши ҳисоботларига назар ташланганда одамларнинг деярли учдан икки қисми ишлари туфайли уйқу етишмовчилигига дуч келишганини таъкдлашган (26 фоиз эркаклар ва 13 фоиз аёллар ўз иш жойида қисқа вақт ухлаб олишади). Уйқуни тунда олиш керак. Бизнинг танамиз кундузи уйғониш ва кечаси ухлаш учун мўлжалланган. Кечқурун ва тонг оралиғи (қуёш ботиши ва қуёш чиқиши) дам олиш учун берилган. Экстремал ҳолатларда баъзи ўзгаришлар бўлиши мумкин. Масалан, Шимолий Европада тунлар ёзда жуда қисқа, қишда эса жуда узоқ. Шимолий Скотландда, қуёш ботиши кечки 10.30, чиқиши эса 3га тўғри келади.

Ва сизларни жуфт қилиб яратдик.
Ва уйқуларингизни роҳат қилиб қўйдик.
Ва кечасини либос қилиб қўйдик.
Ва кундузни тириклик қилдик.
(Қуръон, 78:8-11)

Кундузги уйқу йўқолган тунги уйқуни ўрнини боса олмайди. Кечаси етарлича ухлаш одамнинг соғлом бўлишига ёрдам беради ва касалликлар хавфини камайтиради. Баъзи мусулмонлар Рамазон рўзаси ойида тун бўйи ҳушёр туриш ва кундузи ухлаш одатига эга бўлишади! Кечани

кундузга ва кундузни кечага ўтказиш рўза тутишни англатмайди. Бу бизнинг танамиз ритмларининг табиий нақшини бузади. Қуёш ботиши билан миямиздаги сезгир механизм тана аъзоларимизга дам олишга, ухлашга тайёргарлик кўриш учун кимёвий сигналлар чиқара бошлайди. Кеч тушиши билан биз эснай бошлаймиз; қовоқларимиз оғирлашадива ҳаракатларимиз секинлашади. Биз ухлаб ётганимизда, миямизнинг қабул қилиши атрофимиздаги дунёдан узилади.

Уйқунинг таъсири **melatonin** гормони ва унинг кашшофи serotonin томонидан бошқарилади. Иккала кимёвий моддалар ҳам тун зулмати ёрдамида уйқу самарадорлигини бошқаради. Кун ва туннинг ғайритабиий ўзгариши бизнинг ўрнатилган "биологик соатимизни" безовта қилади, бу бизни эрталаб тетик, бақувват ва ҳушёр ҳис қилишимизга ундамайди.

Ушбу ички соат мувозанатига аралашиш натижасида уйқумиз бузилади, бу эса ўз навбатида танамиз ва онгимиз эҳтиёжларини қондириш учун етарли эмас. Нотўғри уйқу оқибатида ақлий жавоб ва қобилиятлар пасаяди, жисмоний рефлекслар ва реакциялар секинлашади. Бу нафақат иш жараёнида, балки ҳайдаш пайтида айниқса ҳушёрликни талаб этади. Заифлашган жавоблар самарасизликка, нотўғри ҳисоб-китобларга ёки хато ва бахтсиз ҳодисаларга олиб келади. Уйқуни йўқотиш умумий ҳодиса бўлганлиги сабабли, миямиз бу йўқотишни аниқ қайд қилади ҳамда уни етарли даражадаги сифатли уйқу билан алмаштиришни таъминлайди. Кўпгина тадқиқотчилар ҳар кеча етти – тўққиз соатни ақлий ва физиологик ишлаш учун қониқарли оралиқ сифатида тавсия қиладилар. Биз қанчалик кам ухласак, шунчалик фаоллик ва бақувватлилик даражаси пасаяди. Уйқунинг етишмаслиги ҳам асабийлашиш ва хиралашишга олиб келади ва бу бизнинг билим қобилиятимизга зиёнетказади.

Уйқу камлигининг тиббий таъсири

Уйқу сифатининг пасайиши иммунитет ҳужайраларини тиклашга ва иммун қирувчи ҳужайраларни рағбатлантиришга халақит беради, бу бизнинг фенсе механизмимизни бузади ва инфекция ва касаллик хавфини оширади. Яхши уйқу режими соғлигимиз, хотирамиз, ҳушёрлигимиз, эркаклар жавоблари ва жисмоний рефлексларимизни яхшилайди. Тўғри, уйқу бизга самарали ва шу билан бир қаторда қайта ишлаш имконини беради. Етарли уйқу хатолар, нотўғри қарорлар, беҳуда пуллар ва ҳаётимизга даъво қилиши мумкин бўлган офатларнинг олдини олади. Бизнинг танамиз ва онгимиз ўзаро боғлиқдир. Мия, асаб тизими ва иммун тизими симпатик асаб тизими томонидан чиқарилган нейротрансмиттерлар (миянинг кимёвий моддалари) орқали боғланган. Тинч уйқу энергия, кайфият, хотира, фикрлаш қобилияти ва диққатни жамлайди.

Етарлича ухламаслик ёки турли соатларда ухлаш турли хил касалликларга, шу жумладан, йўғон ичак ва кўкрак саратонига, диабетга, юрак касалликларига ва семиришга чалиниш хавфини оширади.

Ғарб одамлари кунига 24 соатлик, ҳафтада етти кунлик жамиятга ўтмоқдалар ва аввалгидек ухламаслик уларнинг кун тартибига айланиб бормоқда. Семириб кетиш эпидемияси қисман уйқу соатларининг ўртача сонининг пасайиши, иштаҳани тартибга солувчи оқсил ва гормонларни бузиш билан боғлиқ.

Физиологик тадқиқотлар шуни кўрсатадики, уйқу етишмовчилиги танани юқори огоҳлантириш ҳолатига келтириши, стресс гормонини ишлаб чиқаришни кўпайтириши ва юрак хуружлари билан биргаликда қон томирлари учун асосий хавф омили бўлган қон босимининг юқорилаши эҳтимолини ошириши мумкин. Уйқусиз бўлган шахслар танадаги яллиғланиш ҳолатига эга бўлиб, бу юрак хасталиги, инсульт, саратон ва диабет учун муҳим фактор ҳисобланади.

Қисқа уйқу доимий уйқуни йўқотишнинг зарарли таъсирига қарши туришга ёрдам беради. Уйқу қон томирларимиз ичидаги қопламанинг ишлашига таъсир қилади, бу нима учун одамлар эрта тонгда юрак хуружи ва инсультга кўпроқ мойил бўлишини тушунтириши мумкин. "Мелотанин ўсимта ҳужайраларини ўсиш жараёнидан ҳимоя қилиши мумкин – бу эса ўз навбатида саратондан ҳимоя қилиш демакдир", дейди Ҳарвард тиббиёт мактаби ходими Ева Шернхаммер. Агар тунда ёруғликка дуч келсангиз, камроқ мелотанин ишлаб чиқаришни бошлайсиз ва саратон хавфини оширасиз. (Stein, 2005)

Простата саратони, жумладан, бошқа малигнителер, уйқунинг йўқолиши билан боғлиқ бўлиши мумкин. Уйқуси бузилган одамлар, кечаси дам олишга кеч ётадиган ёки кечаси тез-тез турадиган одамлар ҳам худди шундай муаммоларга дуч келишади. Ҳатто енгил уйқусизлик ҳам иштаҳани тартибга солувчи грелин ва лептин гормонларини бузади.

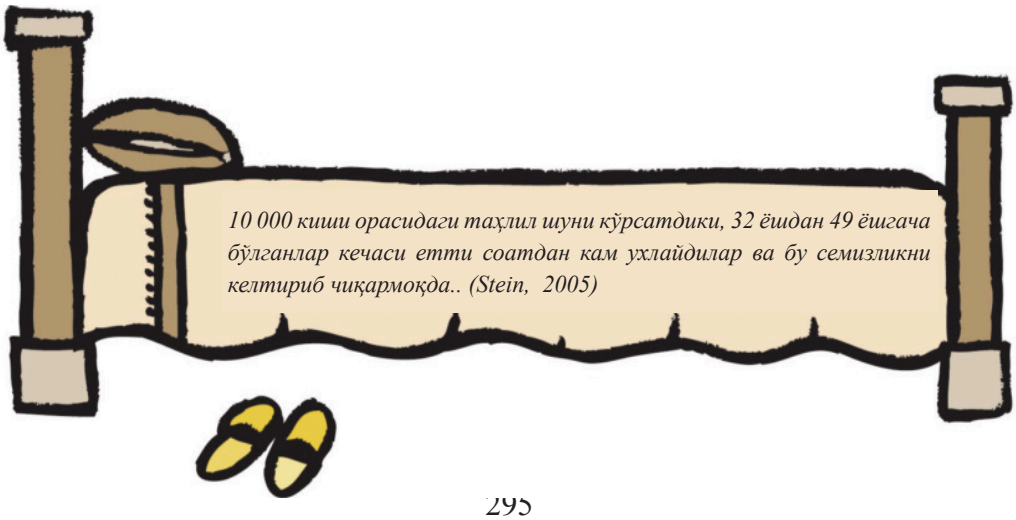

Эрта ётиш, эрта туриш одамни соғлом, бой ва доно қилади.
(Бенжамин Франклин)

МАСТ ҚИЛУВЧИ МОДДАЛАР: ИЧИШ ВА ГИЁҲВАНДЛИКНИНГ ОЛДИНИ ОЛИШ

Жисмоний фаровонликка эътиборни қаратишда давом этаётган ота-оналар ва болалар ҳомиладор оналар, чақалоқлар ва сперма учун хавфли бўлганлигидан маст қилувчи моддаларни, шу жумладан, сигаретани ишлатишдан қочишлари керак. Алкоголизм ёки гиёҳвандлик профессионал тиббий ва психологик даволанишни талаб қилади. Қуйидаги маслаҳатлар алкоголизм ва гиёҳвандликнинг олдини олади, деган умиддамиз. Асосий муаммолар, албатта, катта хато туфайли юзага келмайди; улар бир нечта кичик омилларнинг тўпланиши туфайли бўлиши мумкин. Агар ота-она бахтли ва меҳрибон оилавий муҳитни яратишда муваффақият қозонса, уларнинг фарзандлари уйдан ташқарида қониқиш излаш эҳтимоли камроқ бўлади. Алкоголизм ва гиёҳванд моддаларни истеъмол қилиш (марихуана, кокаин, героин, LSD каби) мия ҳужайраларига, шунингдек, репродуктив, қон айланиш ва респират тизимларига катта зарар етказиши мумкин. Ушбу дорилар миянинг шикастланишига олиб келади, натижада жисмоний тажовуз, ҳақиқатни нотўғри идрок этиш ва мотивация етишмаслиги келиб чиқади. Марихуана каби енгил гиёҳванд моддаларни суиистеъмол қилиш шизофрени билан боғлиқ бўлиши мумкин.

Болалар ва васваса

Болаларни дўстлари ёки танишлари ноқонуний гиёҳванд моддаларни истеъмол қилишга таклиф қилишлари мумкин. Улар ҳушёр ва гиёҳванд моддаларсиз қолишга қатъий қарор қилишлари керак. Ўсмирлик йиллари (14-20) ҳаётнинг энг қийин даври. Гиёҳванд моддаларни билиш ва тушунишни излаш жуда муҳимдир. Болалар билан ролли вазиятларни синаб кўринг, шунда уларда васваса ёки тенгдошларнинг босими юзага келса, дарҳол қандай ҳаракат қилишни билишади. Америкадаги ҳар икки кишидан бири спиртли ичимлик ичади ёки қандайдир ноқонуний гиёҳванд моддаларни истеъмол қи-

лади. Фақат хавф – хатарлар ҳақида гапириш одамларни ичишга ёки чекишга тўсқинлик қилмайди – киноя билан, ўпкага сигарет тутунининг таъсири ҳақида даҳшатли фильмни томоша қилиш чекувчини тўғридан-тўғри сигарета чекишга ундаб юбориши мумкин.

Босимларни, шунингдек, уларга қандай қаршилик кўрсатишни муҳокама қилиш керак. Ота-оналар болаларга гиёҳванд моддаларни истеъмол қилиш васвасаси ортидаги Реа – ўғилларни тушунтиришлари керак, бу асосан "юқори ҳис қилиш"-нинг яхши таъсири билан боғлиқ. Бу "сунъий юқори " вақтинчалик ва даҳшатли "пастликлар" билан бирга келади. Болалар ушбу лаззатнинг жуда катта нархга эга эканлигини тушунишлари керак: унга жуда қисқа муддатда юқори даромаднинг сарфланиши ва жуда узоқ муддатли оғриқ бўлиши кабилар. Қуръонда шароб ва қимор ҳақида гап кетганда масаланинг иккала томони ҳам аниқ тасвирланган. Унда айтилган:

Сендан хамр ва қимор ҳақида сўрарлар. Сен: "Иккисида катта гуноҳ ва кишилар учун манфаат бор ва гуноҳлари нафларидан каттадир", – деб айт. Ва сендан нимани нафақа қилишни сўрарлар. Сен: "Ортиқчасини", – деб айт. Аллоҳ шундоқ қилиб сизга Ўз оятларини баён қилади. Шоядки тафаккур қилсангиз. (Оятдаги "хамр" сўзини ичкилик, ароқ ёки вино деб таржима қилмадик. Чунки "хамр" сўзи умумий бўлиб, истеъмол қилган кишининг ақлини тўсувчи, яъни, бир оз бўлса-да, таъсир ўтказувчи барча нарсага айтилади. Бунинг ичига наша, қорадори, кўкнори ва бошқалар ҳам киради. Дунёда адолат ўрнатиш, ер юзида Аллоҳнинг халифаси бўлиш вазифаси юклатилган шахс ароқхўр ёки қиморбоз ва молини ноўрин сарфлайдиган бўлиши мумкинми? Албатта, йўқ.

Ҳолбуки, хамр ичиш, қимор ўйнаш ва ноўрин нафақа қилиш ҳоллари жоҳилият вақтида кишилар ҳаётига сингиб кетган еди. Хамрсиз ҳаётни тасаввур қила олмас едилар.

(Қуръон, 2:219)

Шундай қилиб, жамоавий ичимликнинг ўртача фойдалари ва унинг юрак ёки мия учун мумкин бўлган фойдаси қисман тўғри бўлиши мумкин. Ҳеч қачон камроқ, умумий зарар кичик фойдадан анча устун бўла олмайди.

Гиёҳванд моддаларни истеъмол қилиш белгилари: ота-оналар нима қилишлари мумкин?

Гиёҳванд моддаларни истеъмол қилишнинг кўплаб белгилари мавжуд бўлиб, улардан жуда кенг тарқалгани: куйган қалай бўлаклари, ойна ва лезвия, эгилган тутқичли қошиқ, қоғоз винтлари, эритувчи идишлар, сигарет қоғози, кўз ёшлари, таблеткалар, ҳаммомда ёки кийимда қон доғлари, енгларни қайиришнинг рад этилиши, иштаҳа ўзгариши, ширин

нарсалар учун кучли хоҳиш, ухлаш ва уйғонишга бўлган хоҳишсизлик, ғалати қўнғироқлар, шунингдек, махфий ва яширин ҳаракатлар. Болалар гиёҳвандликка мойил ёки – қарам бўлиб қолишлари – ва буни мутлақ махфийликда қилишлари мумкин. Агар ота-оналар фарзандлари ҳақида шубҳада бўлса, уларнинг оғизлари, лаблари ёки бурунлари оғрияптими ва баъзида улар маст ёки "хиралашган" кўринишларини кузатишлари мумкин.

Маст қилувчи воситалардан фойдаланишни олдини олиш учун ота-оналар бажарадиган бир қатор нарсаларни келтириш мумкин:

- ***Оила аъзоларининг имонини барча мумкин бўлган воситалар билан мустаҳкамлаш.*** Имон энг яхши ҳимоядир. Мусулмонга гиёҳванд моддалар, спиртли ичимликлар ва қимор ўйинлари қатъиян ман этилади. Хамр (Қуръоннинг 2:219 оятида ишлатилган) ферментланган ва маст қилувчи субпозицияни англатади: у фойдаланувчи онгни бузадиган ва ўзини тута олмайдиган даражага етказади.
- ***Оилангизни чекиш, ичиш ва гиёҳванд моддалар билан боғлиқ касалликлардан авайланг, улардан келиб чиқадиган касалликлар ҳақида маълумот беринг.*** Гиёҳвандликнинг зарарли таъсиридан уларни хабардор қилинг. Агар улар ҳақиқатан ҳам гиёҳвандликдан азият чеккан одамни кўрсалар, ёрдамга шошадилар
- ***Ёши катталарнинг назорати. Катталар, жумладан, ота-оналар фарзандлари билан доимо мулоқотда бўлиб уларни кузатиб турса, ёшлар ўзларига зарар етказа олмайди.*** Уларни тунда бесабаб кўчага чиқарманг, болаларингизни кечалари назоратсиз уйда ёлғиз қолдирманг. Ота-оналар иложи борича бутун оила билан биргаликда мулоқот қилишни одат қилишлари ва уй ичида ва ташқарисида вақтни максимал даражада оширишни режалаштиришлари керак. Бундан ташқари, ўсмирлар ихтиёридаги жуда кўп пул уларга ноқонуний дори сотиб олиш имконини яратади.
- ***Ота-оналар вақти-вақти билан, болалар хоналарига қўнғироқ қилишлари керак.*** Ота-оналар фарзандининг шахсий ҳаётига бефарқ эмаслигини фарзандлари сезиши, тушунишлари керак. Хабардор ота-оналар "мен буни ўз манфаатингиз учун қиляпман" дейишлари шарт эмас, аксинча, "мен сизнинг хавфсизлигингиз ва фаровонлигингиз учун бурчим бор" деб айтса, мақсадга мувофиқ бўлади. Бу шунчаки фарзандларнинг шахсий ҳаётига аралашиш эмас, балки

ўспиринлар тушунишга қодир бўлган ҳақиқий сабабни қидиришдир. Шунингдек, болаларнинг чўнтаклари, сумкалари ва ҳамёнларини вақти-вақти билан уларга сездирмай, текшириб туриш лозим.

- ***Болалардаги шахсий муҳитнинг кучайиши.*** Уларнинг ётоқхоналарида телевизор, телефон ёки интернетга эга компьютер бўлишига йўл қўймаслик муҳим. Спиртли ичимликлар консерни (2009) Буюк Британияда 11 ёшдан 13 ёшгача бўлган спиртли ичимликлар миқдорининг катта ўсишини кўрсатадиган рақамларни таъкидлайди.

- ***Тўғри тенгдошларни танланг.*** Ота-оналар жамият, қариндошлар ва қўшнилар орасида ўз фарзандлари учун одобли дўстларни танлашлари керак. Ота-оналар фарзандлари учун одобли дўстларни топишлари керак; бу ҳаракатга арзийди. Баъзида, ота-оналарнинг саъй-ҳаракатига қарамай, ўғли ёки қизи муаммога дуч келади. Бундай вазиятда асло ваҳима қилманг. Чунки бу юрак оғриғи, ғазаб ва азоб-уқубатларни енгиб ўтишга ёрдам беради. Касбий маслаҳат, ота-оналарга муаммони ҳал қилишга имкон беради. Ота-оналар ўзларининг ҳис-туйғуларини назорат қилишлари ва вазиятни ижобий ҳал қилишлари муҳимдир. Кўп ҳолларда, тўлиқ ёки қисман даволанишни юритиш учун профессионал ёрдами лозим бўлади. Ҳаддан ташқари ғазабланманг. Ғазабланиш оқибатида фарзандингиз сиздан қўрқиб қолади ва қилаётган нотўғри ишларини яшира бошлайди.

Ғазабланиш ўрнига вазиятни ўнглаш мақсадида хотиржам ўйлаш ва ҳиссий портлашларсиз тегишли ечимни излаш фойдали воситадир. Бундай қийин вазият биргина оилада эмас, шунга ўхшаш тарзда азоб чекаётган миллионлаб оилалар бор. Ота-оналар фарзандлари билан қуйидагиларни баҳам кўришлари керак:

1. Алкогол – барча ёмонликларнинг онасидир

Маст қилувчи моддаларнинг зарари: бир киши бир вақтлар беш ёмонликдан бирини танлашга мажбур бўлган: Қуръон нусха-

сини йиртиб ташлаш, чақалоқни ўлдириш, бутга сиғиниш, спиртли ичимликлар ичиш ёки зино. У буларнинг орасида энг заиф ёмонлик бу – спиртли ичимликларни ичиш деб ўйларди. У ичди, зино ҳам қилди, болани ўлдирди, Қуръонни йиртиб ташлади ва кемада бутга таъзим қилди. Хулоса: спиртли ичимликлар барча ёмонликларнинг онаси бўлиши мумкин.

2. Кокаин ҳомилага зарар беради

1980-йилларнинг ўрталарида АҚШда кокаиннинг эпидемияси кучли эди. Педиатрлар кокаин истеъмол қилган аёллардан туғилган чақалоқлар бошқа чақалоқларга ўхшамаслигини кузатдилар. Улар заиф эди, титраб, тинимсиз қичқирарди. Ҳамширалар уларни қучоқлаш ёки тегинишдан ҳайрон эдилар. Мактаб ёшига яқинлашганда, уларнинг кўплари дарсларда ўтира олмадилар, ҳатто ўзларига ёқадиган машғулотларга ҳам эътибор қарата олмадилар. Бундай кокаин чақалоқлари йўқолган авлод ҳисобланади. (Беглей, 1998)

3. Ҳар бир бола бегуноҳ эмас

1987-й. MYNA Президенти (Шимолий Америка мусулмон ёшлар) Виржиния, Ҳерндон полиция бошлиғи таклиф этиб, Ислом фикр халқаро институтида мастликни олдини олиш бўйича семинар ўтказиш истагини билдирди. Бошлиқ бу воқеани айтиб берди:

Менга бу ҳудуддаги қиммат-баҳо нарсаларни йўқолиб қолаётгани ҳақида кўплаб шикоятлар келиб тушди. Мен 14 ёшли боладан шубҳаландим ва боланинг хонасини текшириш учун ордер билан ота-онасининг олдига бордим. Унинг ота-онаси қатъий ҳолда: "Бизнинг ўғлимиз ҳеч қачон бундай ишни қилмайди, у жуда яхши бола", – деб жавоб беришди. Мен улардан сўрадим: "Сиз унинг хонасини текширганмисиз?" Улар: "Ҳеч қачон, бу унинг шахсий хонаси ва бизга рухсат берилмайди, у ҳар доим хонасини қулфлаб қўяди". Мен хонага кирдим ва йўқолган қимматбаҳо буюмларни топдим: телевизорлар, камералар, стереолар, соатлар ва заргарлик буюмлари. Мен ота-оналарга маслаҳат бердим: "Унга шахсий хонани ажратган бўлсангиз ҳам, сиз уй эгасисиз, сиз киришга ҳақлисиз ва вақти-вақти билан уни текшириш сизнинг бурчингиздир!"

Бу сизнинг болангиз билан ҳам содир бўлиши мумкинми?

Гиёҳвандлик ва соғлом муҳит

Ота-оналар ўзларигамуҳим саволни беришлари керак: "Фарзандларимиз билан соғлом муносабатимиз борми? Ёки биз улардан узилиб қолганимизни ҳис қиляпмизми?" Фарзандлари билан соғлом муносабатда бўлган ота-оналар ўзларини доимо ғайратли ва ҳаяжон-

ЎСМИРЛАРГА АЛКОГОЛ БОРАСИДА МАСЛАҲАТ

Бир пинт (Америкадаги ўлчов бирлиги) пиво жуда кўп, лекин бир бочка етарли эмас!

Ҳеч қачон спиртли ичимликлар ичишни бошламанг; ҳатто битта пинт билан ҳам. Бошлаганингиздан сўнг, бутун бир бочка сизни қониқтирмагунча йўлга тушасиз! Кейин эса кучлироқ нарсаларга, хавфли дориларга борасиз.

ли ҳис қиладилар. Бу табиий, албатта. Инсонлар бошқалар билан алоқа қилишни, улар билан яқин бўлишни ҳамда улар билан фикр алмашиш ва суҳбатлашишдан завқланишни хоҳлашади. Алоқалар узилиб қолганда, инсонлар спиртли ичимликлар ва гиёҳванд моддаларга қарам бўлишади. Қўшма Штатларда олтмиш миллиондан ортиқ одам алкоголдан азият чекмоқда. Улар фарзандлари билан ўйнашга, гапиришга ёки ўйлашга мойил эмаслар. Ота-оналар фарзандлари билан алоқани узганда, болалар ўзлари хоҳлаган қониқишнинг ўрнини босиш мақсадида спиртли ичимликлар, гиёҳванд моддалар ва чекишга ўтадилар. Болалар ўзларига вақтинчалик завқ ва роҳат бахш этадиган нарса билан боғланиб қоладилар.

Одамлар ўз қариндошлари билан қандай боғланишни ва яқин бўлишни ўрганишлари керак. Турли тажрибаларни бошдан кечириш ва биргаликда кураш олиб бориш, оила аъзоларини бир-бирига янада яқинроқ ва кучлироқ боғлайди.

Ота-оналар фарзандларини доимий равишда кузатиб боришда ҳамда уларни вақтдан унумли фойдалана оляётганликларига аралашувида маъсулдирлар. Юқорида қайд этилган ёмон ҳолатлардан албатта ором йўқ, чунки бу худди аравани секин тепага суришга ўхшайди, бир марта итаришни тўхтатса, арава пастга қулайди.

Агар фарзандлари турли хил зиёфатларда қатнашаётган бўлса, ота-оналар ўша кечаларда нима содир бўлаётганидан хабардор бўлишлари керак. Ота-оналар болаларининг мактабда ҳам, мактабдан ташқарида ҳам спиртли ичимликлар ичиш ва гиёҳванд моддаларни истеъмол қилишлари ҳақида диний ёшлар гуруҳлари, мусиқа гуруҳлари, ўқитувчилар, мактаб маслаҳатчилари, шифокорлар ва полициячиларга хабар беришдан қўрқишади! Ота-оналар фарзандлари ишончли қўлларда деб ўйлаб, масъулиятни тарк этмасликлари керак. Ишонч етарли эмас – доимий назорат ҳам муҳим. Ота-оналар ёллаган энагалари ҳақида яхши билишлари лозим.

Энагалар дори солинган қутиларни фарзандларингиздан узоқ сақлашлари тўғри йўл ҳисобланади, истисно тариқасида эса ўзларининг эркин дам олишлари учун ушбу воситалардан фойдаланишлари мумкинлигини келтириб ўтишимиз мумкин! Одатда, энг яхши "Энагалар" – бу талаб қилинадиган севги ва тажрибага эга бўлган бобо ва бувилардир.

Намуна бўлиш орқали фарзандингиз билан соғлом алоқа ўрнатинг. Агар ота-оналар чекиш, ичиш ёки гиёҳванд моддаларни истеъмол қилиш билан шуғулланса, ота-оналар фарзандларига қандай маслаҳат бера олишади? Фарзандлари учун ота-онаданда яхшироқ намуна йўқ. Шунга қарамай, ота-оналар бу касалликларга қарам бўлса ва ўзлари-

Агар ота ҳам она ҳам чекса, ёки гиёҳванд моддаларни истеъмол қилса, болани бу иллатлардан қутқариб қолиш мумкинми?

Ҳаётий ҳикоя!

Гарчи ота-онам чекишган бўлса-да, мен ҳеч қачон чекмаганман. Нима учун, деган савол албатта пайдо бўлади. Чунки отам менга: "Эй ўғлим, мен бу ёмон одатнинг Қурбониман, уни тарк этишимни истардим, лекин буни қилиш учун етарлича иродам йўқ. Бу хато мени соғлигимдан айирмоқда".

"Мен қатрон ва қора паста билан тўла чилимдан тотиб кўрганимда, отам менга: "Ўғлим, бу ифлос нарсалар ҳозир кўкрагимни тўлдирмоқда!", – дея таъкидлаган. Хато қилган ота-оналар буни тан олишлари ва оқибатларини фарзандларига тушунтиришлари лозимдир. Умид қиламанки, бу орқали болалар керакли сабоқ оладилар ва бу ёмон иллатлардан қочадилар. Ушбу тамойил ҳар қандай ёмон одатга нисбатан қўлланилиши мумкин: чекиш, ичиш, жуда кеч туриш, тушгача ухлаш, ортиқча овқатланиш, тирноқларингизни тишлаш, жуда баланд ёки жуда кўп гапириш, ёмон тингловчи бўлиш ва жуда кўп ухлаш. Бироқ, ота-оналар ўзларидаги ёмон одатларни фарзандларига тушунтиришда жуда эҳтиёт бўлишлари зарур, бунда улар қулай пайт ва фарзандлари буни тушунадиган ёшни танлашлари муҳим аҳамият касб этади, чунки бундай усул болаларининг уларга бўлган ишончини ва ҳурматини йўқотмаслигига ёрдам беради.

ни поклай олмасалар, энг охирги йўл бу камчиликларини тан олишдир. Фарзандларингизга бу иллатларни тушунтиринг ва булардан қочишни маслаҳат беринг. Уларга алкоголизм ва гиёҳвандлик қандай фожиа эканлигини кўрсатинг. Ёлғончи ёки иккиюзламачи бўлиш вазиятни янада ёмонлаштиради, чунки бундай ҳатти-ҳаракат орқали болалар ёлғончи ёки иккиюзламачи бўлиш мақбул деб ўйлашади.

Даволашдан кейинг соғлиқни сақлаш дастурлари: дин ҳимоя сифатида

Агар ўғил ёки қиз маст қилувчи воситалар қурбонига айланса, даволаш марказидаги терапия даволашнинг фақат биринчи босқичидир; кейинги парвариш эса ҳаётий босқичдир. Керакли парваришларсиз ота оналарнинг саъй-ҳаракатлари, фарзандлари ҳаттоки даволаш маркази ҳам йўқолиб кетиши мумкин. Кейинги парваришлаш даволаш марказида эришилган ютуқларни давом эттириш ва шу тариқа даволанишни давом эттиришни англатади.

Ота-оналар кейинги парваришлашда қийин даврга дуч келишади. Даволаш дастури қизғин, боланинг аҳволи эса яхшиланаётган вақтда ота-оналар боланинг қандай қилиб "орқага қайтиши" мумкинлигини тасаввур қила олмайди. Шунга қарамай, улар даволанишни давом эттиришлари жуда муҳимдир! Ўғли ёки қизи фақат биргина келишмовчилик ёки биргина қўнғироқ орқали нотўғри гуруҳга қўшилиши ёки бўлмаса биргина қултум ичиши натижасида кимёвий истеъмолга қайтиши мумкин!

Скот (1989), "Гиёҳванд моддаларини истеъмол қилувчиларни даволаш марказлари ҳар доим "илоҳий куч" тушунчасини ўз ичига олади", деб таъкидлайди. Гарчи, психология соҳасида Худо эътиборга олинмаса ҳам, улар буни амалиётда қўллашади. Профессионал маслаҳатчилар диний дастурлар самарали эканлигини ва бошқа ҳеч бир метод бундай яхши ишламаслигини билишади. Ота-оналарнинг бевосита эътибори қуйидаги ҳолларда талаб қилинади: агар уларнинг фарзанди ўз жонига қасд қилса, назоратдан ташқарида бўлса, бошқаларга хавф туғдирса, кимёвий зўравонликдан кимёвий детоксификацияга муҳтож бўлса, реабилитация бўлимига юборилади ёки ислоҳот мактабига ҳукм қилинади.

Агар ота-оналар ҳукуматга боришга мажбур бўлсалар, улар фарзандларини сақлаб қолишлари ва худо билан алоқада бўлишлари учун доно диндор инсонларникига ташриф буюришлари керак.

ҚОНУННИ БУЗИШ

Маст қилувчи моддаларни истеъмол қилиш охир-оқибат фойдаланувчини қонунни бузишига олиб келади ва ҳуқуқбузарга айлантиради. Ҳуқуқбузар – ўн етти

ёшга тўлмаган шахс хатти-ҳаракати қонун билан жазоланишидир. Аксарият ота-оналар бир кун келиб фарзандларининг қамалишига ишонмайди лекин бу кўпчиликда содир бўлади. Агар ота-оналар фарзандларида қонунга ҳурматни кучайтирса, буни бартараф этиш мумкин. Агар ота-оналарнинг ўзи тезлик чегараларини бузса, қизил чироқларни тан олмаса, солиқ декларациясини алдаса, божхоначиларга ёлғон гапирса, офис ёки фабрикада ўғирлик содир этса ҳамда мактабдан сабабсиз қолган болалар учун ёлғон баҳоналар тўқиса, уларнинг фарзандлари қонун ҳақиқатан ҳам муҳим эмаслигини ҳис қилишади. Агар ота-оналар полицияни душман деб билсалар, уларнинг фарзандлари ҳам полицияни ҳурмат қилмайди.

Баъзи муҳожирлар нотўғри тушунчага эга, чунки улар дунёвий қонунлар билан бошқариладиган мамлакатда озчилик қатарияшайдилар, улар бу қонунларни бузишда эркиндирлар. Ушбу нотўғри тушунчани рад этиш учун Ҳиндистон ахборот технологиялари институтларининг ишончли вакили Шайх Таҳа Жобир Алалваний:

Бирор киши чет элга киргандан сўнг, ушбу давлат билан уларнинг Конституцияси ва қонунларига бўйсуниш учун "шартнома" имзолайди. Буни амалга оширгандан сўнг, мусулмон ўзининг барча битимлари ва шартномаларини Қуръон ва Пайғамбаримиз бизга аниқ буюрганидек ҳурмат қилиши керак. Агар у қонунларига риоя қилишни истамаса ёки уни қабул қилишдан бош тортса бу ҳақида эълон қилиши керак, бу ҳолда суд уни мамлакатдан ҳайдаб чиқаради.

Агар фуқароларга маълум бир қонун ёқмаса, улар Конституцияда батафсил баён этилган демократик тартибга мувофиқ уни қонуний равишда ўзгартириши мумкин. Ислом, шубҳасиз, қонунни шахсий мақсадлари йўлида ишлатишни таъқиқлайди чунки бу тартибсизлик, адолатсизлик, қонунсизликка олиб келади. Худди шу пайтни ўзида, Мусулмон инсон фуқаролик қонуни қайд этган, дея ноҳақликка йўл қўя олмайди. Мусулмонга ҳаром амалнинг бажарилишини талаб қиладиган қонунга бўйсуниш ҳам таъқиқланади. Торо, Ганди ва Мартин Лютер Кинг кўрсатганидек, агар қонун адолатсиз бўлса, фуқароларнинг тинчлик митинги уни ўзгартиришнинг йўлидир. Муҳаммад пайғамбар (уларнинг барчасидан анча олдин) бутпарастларга қарши чиқди. Қурайш ҳукмдорлари ва ўз халқини тинч йўл билан бошқарган ва милодий 630-йилда ал-Ҳудайбия шартномаси тузилди ва бу мусулмонларга Маккада – муқаддас Каъбада тинч зиёрат қилиш имкониятини таъминлади.

Ажралмас бойлик: Сизнинг танангиз ишонч сифатида!

Сизнинг танангиз ишонч сифатида!

Биздаги асосий воситалар, кўчар ва кўчмас активлар мавжуд. Танамиз ўзгармасдир. Гарчи биз кўпроқ машина, уй ва мебель сотиб олсак ҳам, бизда фақат битта тана бор ва у Раббимиздан бизга ишониб берилган. Яратганнинг кўрсатмаларига мувофиқ биз унга яхши ғамхўрлик қилишимиз керак. Бизнинг ролимиз фақатгина шундай қимматли бойликка масъул бўлган ишончли вакил сифатидадир. Бу вазифада бизга кўмак берувчи асосий қоидалар мавжуд, уларга гигиена, овқатланиш, етарли жисмоний машқлар, уйқу, маст қилувчи ва никоҳсиз жинсий алоқадан қочиш кабиларни мисол қилиб келтиришимиз мумкин.

АМАЛИЙ МАШҒУЛОТЛАР 34-37

34-Машғулот:

Тиббий кўрик столи

Оилангиз билан бирга ўтиринг ва мунтазам тиббий кўриклар жадвалини тузинг, шу жумладан, стоматологик парваришини ҳам киритинг. Кутубхоначи, ўқитувчи, ҳамшира, шифокор ёки шифохона билан маслаҳатлашинг. Якуний жадвалнинг нусхаси оиланинг ҳар бир аъзосига берилиши керак.

35-Машғулот:
Оилавий жисмоний тайёргарлик режаси

Фарзандларингиз билан оилангизда содир бўладиган жисмоний машқлар ҳолатини муҳокама қилинг. Кейин бутун оила билан жисмоний машқлар режасини келишиб олинг ва амал қилиш учун ўртача машқлар жадвалини тузинг. Машқлар миқдорини аста-секин ва вақти-вақти билан оширишга ҳаракат қилинг. Машинадан фойдаланиш ўрнига пиёда саёҳат қилишга ҳаракат қилинг ва баъзида машинада эмас, қўлда ювинг! Ускуналар, спорт клубига аъзолик ва соғлом озиқ-овқат сотиб олиш учун бюджет бўлиши керак.

36-Машғулот:
Мазмунли саломлашишга одатланинг

Кейинги сафар ота-оналар баъзи болалар билан учрашганда, шунчаки "Салом! Нима гаплар! Қандайсиз?" дейиш ўрнига янада муҳаббат, меҳр ва ғамхўрлик билан саломлашишга ҳаракат қилишлари мумкин, масалан:

- Бугун тўйимли овқат едингизми?
- Машқ қилдингизми?
- Яхши ухладингизми?
- Сиз ота-онангизга табассум қилдингизми? Дўстларгачи?
- Бугун бирор нарса ўқидингизми?

- Ота оанангизни ўтингизми, қучоқладингизми ёки қўл силкитдингизми?
- Бугун кимгадир ёрдам бердингизми?
- Хайрия қилганмисиз?
- Дуо қилдингизми?

Тўлиқ рўйхатни кўриб чиқиш шарт эмас; фақат бир нечтаси мос келади. Вазиятга қараб яна турли хил масалаларни қўшинг.

37-Машғулот:
Ухлаш одатлари

Фарзандларингизга соғлом ухлаш ва овқатланиш одатларини тушунтиринг:

"Расулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи васаллам масжидда чалқанча ҳолатда ухлаб ётганимни кўриб қолдилар. Оёқлари билан туртиб: "Бу уйқу нимаси?! Буни Аллоҳ ёмон кўрад", дедилар". (Имом Ибн Можа ривояти)

"Шунга ўхшаб, Пайғамбаримиз одамларни худди шундай қоринларида ётган ҳолда овқат ейишдан қайтардилар.

ЎН ИККИНЧИ БОБ

Ўғил ва қиз фарзанд тарбияси бир-биридан фарқ қиладими?

КИРИШ

Эркаклар ва аёллар ўртасидаги фарқларни муҳокама қилиш муҳим ва бизга уларнинг турли роллари ва эҳтиёжларини тушунишга ёрдам беради. Эр ва хотин ўртасидаги муносабатларга бевосита таъсир қилиш билан бир қаторда, бу ота-оналар ва уларнинг ўғил-қизлари ўртасидаги муносабатларга ҳам таъсир қилади. Соғлом муносабатлар жинслар ўртасидаги ўхшашлик ва фарқларни ўзаро тушунишга асосланади. Ота-онанинг ўғил болалар ва қизлар ўртасидаги фарқлар нимадан иборатлиги ҳақида фикри болаларнинг кейинги ҳаётидаги муносабатларига таъсир қилади. Тушунчалар ва фикрлар сўзларга айланади, сўзлар ҳаракатга, ҳаракатлар одатларга айланади ва одатлар шахсни шакллантиради.

Бу қайси жинс яхшироқ ёки муҳимроқ эканлиги ҳақида мунозара эмас, чунки Қуръонда ва пайғамбарлар ҳадисларида бу масала аниқ белгилаб қўйилган:

Аёллар адолатли бўлган нарсаларга кўра уларга қарши ҳуқуқларга ўхшаш ҳуқуқларга эга.

(Қуръон, 2:228)

Пайғамбаримиз:

Аёллар эркакларнинг "ҳақиқий тенгдошлари" дир.

Шундай қилиб, у эркаклар ва аёлларни қарама-қарши ёки рақиб сифатида эмас, балки турли хил, аммо бир-бирини тўлдирувчи ролларни ўйнаб, тенг асосга қўйди.

МАХСУС ФАРҚЛАР: ЛОГИКА ВА ТУЙҒУЛАР

Смаллей (1995), эркак ва аёл ўртасидаги айрим фарқлар мавжуд эканлигини белгилайди:

- Аёл (хх хромосома) эркакларга нисбатан кучли иммун тизимига эга (ху хромосома).

- Эркакларда қизил қон таначалари аёлларга қараганда кўпроқ, шунинг учун танадан кўпроқ энергия оқади.
- Эркакларда аёлларга қараганда кўпроқ мушак бор ва уларнинг бош суяги ва териси аёлларникига нисбатан қалин.

Эркаклар ва аёлларнинг тахминан 80 фоизи ушбу шаклга амал қилади: аёллар миянинг иккала томонидан, эркаклар эса асосан чап томондан фойдаланадилар. Аёллар эркакларга қараганда ҳушёрроқ, чунки улар эркакларга нисбатан кўпроқ эшитишади ва ҳис қилишади. Бир тадқиқотда компьютер экранида хабар пайдо бўлди. Аёллар кўрганларини ёзиб олишди, эркаклар эса бир-бирларидан: "Буни кўрдингизми? Мен буни тушунмадим", – дея сўрашди.

Умуман олганда, эркаклар миянинг чап томонидан фойдаланишни маъқуллашади, бу мантиқ, фазовий қобилият, изланиш, маъруза, бухгалтерия ҳисоби ва муҳандисликнинг жойлашуви кабилар. Аёллар ҳислар, туйғулар, санъат, шеърият, севги, мусиқа ва оғзаки қобилиятнинг жойлашуви деб ҳисобланган миянинг ўнг томонидан фойдаланишни афзал кўришади, гарчи чап томондан ҳам фойдаланишлари мумкин бўлса ҳам. Аёлларда аггрессивлик кам кузатилади, эркаклар эса худди болалардек кўпроқ баҳслашадилар, мақтанчоқ ва ўргатиш бироз қийин ҳилқат ҳисобланади. Эркаклар хариталарни ўқишда камроқ қийинчиликларга дуч келишади, чунки улар одатда фазовий қобилиятга ўргатилган. Ақлий қобилиятлар "эркак" миясида "аёл" миясига нисбатан кўпроқ локализация қилинади, гарчи иккаласи ҳам бутун миядан фойдаланадилар. Бундан ташқари, эркаклар орасида миянинг қайси томони афзал кўрилиши фарқ қилиши мумкин. (эркакларнинг ижодий маҳоратли турлари ўнг томонидаги мияни ва илм-фан турлари миянинг чап томонини афзал кўради) (Барон-Соҳен 2002; Гилмартин ва бошқ. 1984)

Эркаклар ва аёллар миянинг ҳар иккала томонидан фойдалана оладилар фақатгина, буни қандай қилишни ўргана олсалар бас.

Грей (2003) таъкидлашича, эркаклар қарор қабул қилишни, забт этишни, ечимларни тақдим этишни ва ютуқларга эришишни хуш кўрадилар. Аёлларда эса ўз ҳис-туйғуларини ифода этиш, муаммоларини муҳокама қилиш ва уларни тинглаётганларни қадрлашга мойиллик мавжуд, шунинг учун уларни севиш ва ҳимоя қилиш керак.

Эркаклар фактларни кашф қилиш ва ифода этишга, аёллар эса ҳисларни ва туйғуларни ифода этишга мойил. Бир тадқиқотда америкалик ёш қизлар ва ўғил болаларга айтмоқчи бўлган фикрларини билдиришлари сўралган. Барча қизлар оғзаки сўзлашувдан фойдаланишган, ҳолбуки ўғил болаларнинг 60 фоизи сўз ўрнига шовқин қи-

лишган. Ўртача америкалик эркак кунига 12 000 сўз, аёл эса кунига 25 000+ сўз гапиради. Туғилганда лаб мушаклари ўғил болаларга қараганда қизларда кўпроқ ҳаракат қилади. (Елиот, 2009)

Эркаклар муаммо юзага келганда ечим топишга интилади. Хотин эрига шикоят қилганда муаммони ҳал қилишга ҳаракат қилади. Бошқа томондан аёллар ҳамдардлик билдиришни ва муҳаббатини изҳор қилишни ёқтиришади. Эркаклар оқилона ва мақсадли бўлишга, аёллар эса аксинча ноёб характерли бўлишга ўргатилади. Эркак баскетбол ўйинини томоша қилсаётиб футболчиларнинг ҳаёти ҳақида билишни истамайди. Аммо, аёл футболчиларнинг исмлари ва уларнинг оилаларини билса, ўйинни томоша қилишга кўпроқ қизиқади. Аёллар эркакларникига қараганда муносабатларга кўпроқ эътибор қаратишга ўргатилган.

Эркаклар, маълум даражада, ўзларини атрофдан ажратишни ўрганадилар. Аёллар ўзлигини атрофини ўраб турган ва таниган инсонларидан олишади. Аёл ўзини фарзандларидан, ишидан ва уйидан ажрата олмайди. Агарда у идишларни ювишни унутган бўлса, уларни ювишни ўйлайди. Аялнинг уйи ҳаётининг муҳим бир қисмидир. Эркак ўз уйига нисбатан бошқача муносабатда бўлади, чунки у учун уй асосан дам олиш жойидир ва идишларни ўз вақтида ювиш унинг устувор вазифаси эмас.

Эркаклар ўзаро муносабатларда умумий нарсаларни эслашни, аёллар эса тафсилотларга кўпроқ эътибор беришни афзал кўради, яъни тўйнинг биринчи йиллигида нима кийган ва нима ейишгани улар учун муҳим аҳамият касб этади.

Аёлларнинг яхши муносабатларга бўлган истаги кучлироқ ва ёмон муносабатлар тан олиш қобилияти эркакларга қараганда тезроқ. Бир неча тадқиқотчилар жуфтликларга қуйидаги саволларни беришган: 0-10 миқёсда бизнинг муносабатлар қандай? Муносабатларимиз 10 га яқинлашиши учун нималар қилишимиз керак?

Эркаклар 1-саволга аёлларга нисбатан икки балл юқори жавоб беришга мойил, ҳолбуки аёллар ўзларининг муносабатлари сифатини аниқ қилишга мойил.

Эр ўзини адекват ҳис қилиши керак, бу хотини уни мақтаб, танқид қилишдан қочганда пайдо бўлади (агар у буни сўрамаса). Аёлларга кўпроқ ҳиссий энергия керак, бу чақалоқларни тўғри парвариш қи-

лиш учун зарурдир. Болалар ҳақида гап кетганда аёллар эркакларга нисбатан кўпроқ сабрлироқ. Ота 4 ёшли боласини бир кун давомида боқади.У шундай хулосага келдики, агарда болани кун бўйи назорат қилиб турса ҳам у болани қилган барча тартибсизликлари учун жазо бўла олмайди! Оналарда бундай “даҳшатли” нарсани айтиш эҳтимоли камроқ.

Кўп эркаклар тарбиясига кўра, уларнинг ҳаётида гўзаллик устувор эмас – молиявий куч устувор. Аёллар кўпинча молиявий кучга эмас, балки гўзалликка эътибор қаратиш учун тарбияланади. Аёллар эркакларни қўлга олиш учун жозибали бўлиши ва уларга оилани боқиш масъулиятини юклаши кераклиги айтилади.

Гур ва бошқ. (1999) шуни кўрсатдики, аёлларнинг мияси бироз юқорироқ босимда ишлайди, кўпроқ қон айланади ва умумий зарядни бироз кўпроқ олади. Қизлар ўғил болаларга қараганда тез етиладилар, масалан, улар ўғил болаларга нисбатан эртароқ гапиришади ва чиройли ҳаракат қилишади. Аёллар ва эркакларнинг мияси турли йўллар бўйлаб ривожланаётганга ўхшайди, аммо бунинг сабабини ҳеч ким билмайди. Бу фарқлар доимий эмас, чунки бўшлиқлар ёшга қараб кенгайиши ва ёпилиши мумкин. Ёш қиз сўзларни ёш болага қараганда осонроқ ишлатиши мумкин, гарчи кейинги йилларда у етиб олиши мумкин.

Ҳиссий жиҳатдан, эркак ўз хотини билан алоқада қийналади, аёл учун эса бу вазифа осондир. Бу қисман биология ва қисман тарбия ҳамда ўқитиш билан боғлиқ бўлиши мумкин. Аёллар эркакларникига қараганда дўстлик ўрнатишга уста бўлишади. Доктор Уорреннинг айтишича, янги мижоз келганда у мижоздан сўрайди: "Сизга энг яқин учта дўстингиз ким?" Агар мижоз аёл бўлса, жавоб одатда тез ва у кўпроқ тасвирлаши мумкин ва рўйхатни учтага қисқартириш қийин бўлиши мумкин. Агар мижоз эркак бўлса, у: "Энг яхши дўст деганда нимани тушунасиз?" саволидан кейин кўпинча тўхташ бўлади.

Аксарият эркаклар яқин дўстлик ўрнатишга қодир эмаслар. Улар биргаликда ўйинлар томоша қилишдан ов ёки балиқ овлашдан завқланишади. Аммо улар "яқин" дўстларми?

(Волгемут, 1996)

Neuron-imaginginг тадқиқотлари биологик фарқ муайян турдаги хатти-ҳаракатларни башорат қилишини кўрсатади. Эркакларда жисмоний зарба бериш эҳтимоли кўпроқ, аёллар эса оғзаки зарба беришади ва одатда одамлар ўзларини шундай тутишади. Бундай ҳолларда хулқ-атворни маданият эмас, балки биология бошқаради, деган хулоса-

га келиш жоиз. Бироқ, функционал фарқни топиш бизга Биология каби маданият тўғрисида ҳам кўп нарсаларни айтиб бериши мумкин. Бизнинг миямиз асосан бир хил, ҳатто биз уларни бошқача ишлатсак ҳам. Агар биз иккита мияни ёнма-ён қўйсак, улар бир хил кўринади ва фарқларни топиш учун жуда эҳтиёткорлик билан излашимиз керак. Қарама-қаршиликлар жуда кичик ва ҳали ҳам жуда сирли бўлиб, улар турли хил органлар эканлигини кўрсатмайди. Гарчи одамлар баъзи нарсаларни турли йўллар билан бажаришлари мумкин бўлса-да, асосий хатти-ҳаракатлар эркаклар ва аёллар ўртасида бир хил.

ҲИССИЙ АЛОҚАЛАР

Ҳиссий алоқалар инсонлар тасаввури ва табрикномаларнинг бир қисмига айланиб қолди: аёллар мажбуриятни қидиришади, эркаклар қочиб кетишади; аёллар ҳис-туйғулари ҳақида гапиради, эркаклар мавзуни футбол натижаларига ўзгартирадилар; аёллар ҳис туйғуларини дўстлари билан баҳам кўришади, эркаклар буни одобсиз ҳаракат деб билишади. Бу шунчаки идрокми? Агар шундай бўлса, бу идрок қаердан пайдо бўлади?

Бир кунлик чақалоқларнинг ҳиссий жавоблари машғулот ёки ижтимоийлашув билан боғлиқ эмас. Чақалоқлар шунчаки товушларни тинглаган синовда – бошқа чақалоқларнинг йиғлаши – ҳайвонларнинг чақириқлари – компьютер томонидан яратилган тилнинг ғалати овози – улар қайғуга тушган бошқа одамнинг овозига жавоб беришди (Кессиди, 1999)

Бироқ, айнан қиз болалар бошқаларнинг овозига энг қизғин муносабатда бўлишди – бу бутун ҳаёти давомида давом этадиган реакция. Гарчи иккала жинс ҳам бошқаларнинг қайғусига жавоб беришсада, биринчи кундан бошлаб қизлар инсонпарвар, ҳамдардликка кўпроқ мойил бўлишади. Аёллар, агар бошқасига таъсир қиладиган огоҳлантиришлар уларнинг ўзларига таъсир қилса, қандай ҳис қилишини тасаввур қилиш мумкин. Аёллар, узоқ вақт давомида парвариш қилишнинг биринчи йўналиши – чақалоқнинг дунёга келганидаги биринчи ҳимояси – бошқаларнинг эҳтиёжларига йўналтирилган.

СЕЗГИ

Аёлларнинг бундай нозик ишланган ҳис-туйғулари борлиги ажабланарли эмас. Аёлларнинг ҳид билиш ҳисси эркакларникига қараганда кучлироқ (айниқса, овуляция пайтида); аёллар эркакларга қараганда кўпроқ сезгир. Боланинг соғлом яшаши учун мулойим алоқада бўлиш жуда муҳимдир. Эрта туғилган чақалоқларни кўтариб турганда, секин силаганда, улар тезроқ ўсади ва етуклашади. Чақалоқлар ёлғиз ётса вазни унчалик ортмайди. Юқоридаги ҳолатларда эса, уларнинг вазни 47 фоизга ортади. (Додд, 2005)

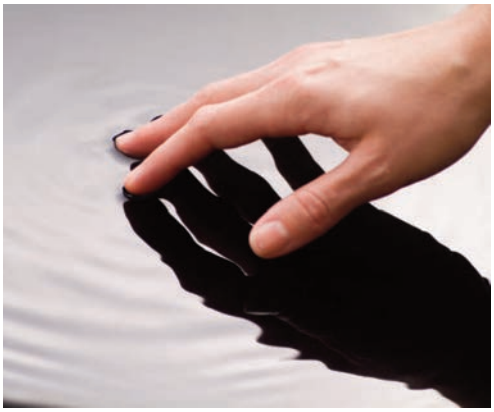

Оналарнинг овози чақалоқларнинг сезгирлиги ва эҳтиёжларига тааллуқли бўлади. Чақалоқларга лента билан ёзилган овозларни эшиттириш, уларни худди шу аёл катталар учун ишлатиши мумкин бўлган оҳангларга қараганда, аёлнинг баланд нотали товушларига тезроқ бурилишига олиб келади. Бундан ташқари, чақалоқнинг юрак уриши секинлашади, тинчланади ва барқарорлашади, онаси овозининг ўзига хос мусиқасини эшитганда юмшоқроқ уради. Онанинг болага берадиган қулайлиги асосий, биологик ва бачадонда содир бўладиган ривожланиш билан боғлиқ бўлади. Эркаклар ва аёллар ўртасидаги ҳиссий фарқлар она ва боланинг ўзаро боғланишидан бошланади – бу икки юрак ҳақидаги эртак.

ҲОЛАТ

Ҳолат ҳақидаги фикр ўғил болаларда жуда эрта пайдо бўлади. Қизларда бу унчалик кўп учрамайди. Умуман олганда, қизлар биринчи бўлишга унчалик қизиқишмайди – баъзи истиснолардан ташқари. Болалар ўйинининг одатий тадқиқоти бир жинсли болалар гуруҳлари "шифокор" ўйинини ўйнаш усулларини ўрганиш орқали фикрни кўрсатди. Ўғил болаларнинг барчаси шифокор бўлишни хоҳлашди. Қизлар ким шифокор бўлишни хоҳлаётганини сўрашарди. Кейин улар шифокор, ҳамшира ва бемор ролларини алмашиб, музокаралар олиб боришарди.

Ўғил болалар, қизларга қараганда, ғолиблар билан ўйин ўйнашни хоҳлашади. Шунингдек, ўйинлар натижаси бўйича фикр келишмовчилик бўлса, улар янада қизиқиб ўйинни давом эттиришади. Қизларнинг ўйинлари ўғил болаларникига қараганда қисқароқ бўлади. Ўғил болалар ўз ўйинлари ҳақида баҳслашадилар – ким нима қилди, ким нимага эга бўлди. Аксар ҳолларда уларнинг ўйинлари жанжал билан тугамайди. Бироқ, қизларнинг ўзлари мунтазам равишда ўйинларини жанжаллар туфайли тугатганидан шикоят қилишади. Ўғил болалар келишмовчиликлардан қизларга қараганда осонроқ воз кечишади; қизлар можарога кучлироқ ҳиссий муносабатда бўлишади. Баъзилар бу маданиятнинг натижаси бўлиши мумкин, деб таъкидлашади, биз қизларни кўпроқ ҳиссиётли бўлишга ундаймиз, ўғил болаларни эса ҳиссиётларга берилишига йўл қўймаймиз.

Шунга қарамай, биз уларни ажратишга ҳаракат қилсак ҳам, биология ва маданият бир-бирини

истисно қилмайди. Бундай бўлиши мумкин эмас. Табиат ва тарбиянинг роли ҳақидаги саволларимиз бир доирани ташкил қилади, бунда бир таъсир иккинчисини озиқлантиради. Ушбу циклда биология бошланғич нуқта сифатида муҳимроқдир. Шундай бўлса-да, айлана қаердан бошланишини қандай аниқлаш мумкин?

МИМИКА

Аёллар юз ифодасини талқин қилишда эркакларникига қараганда анча моҳир. Аёллар эркакларникига қараганда тез-тез табассум қиладилар ва эркаклар кўпинча аёлларни табассум қилишга ундашади. Баъзиларнинг таъкидлашича, бу икки жинс ўртасидаги доминант-бўйсунувчи муносабатларга асосланган бу ҳолат ўтмиш билан боғлиқ бўлиши мумкин. Аёллар новербал ибораларни (масалан, тана тили ва юз ҳаракатлари каби) ўқишда эркакларга қараганда анча моҳирдир.

Юзларнинг фотосуратларини ўрганар экан, иккала жинс вакиллари ҳам бировнинг бахтли бўлганини пайқашда бир хил даражада етук. Аёллар ҳам эркак ёки аёлнинг юзидаги қайғуни 90 фоиз аниқлик билан осонгина ўқийдилар. Эркаклар эса бошқа эркакнинг юзидаги бахтсизликни 90 фоизга яқини тўғри ўқийдилар, аммо аёлларнинг юзига қараганида тахминан 70 фоиз тўғри эди. Эркаклар буни пайқашлари учун аёлнинг юзи жуда ғамгин кўриниши керак эди. Нозик ифодалар эркаклар томонидан эътиборсиз қолди.

ЎҒИЛ БОЛАЛАР ВА ҚИЗЛАРНИНГ МАДАНИЙ СТЕРЕОТИПЛАРИ

Баъзи инсонлар бизнинг биологик келиб чиқишимизни нотўғри ўрганишган. Қадимги болалар боғчаси китобларида ёзилишича, қизлар "шакар, зираворлар ва барча ёқимли нарсалардан", ўғил болалар эса "илон, шиллиқурт ва кучукча думлари" каби ёқимсиз нарсалардан яратилган. 5 ёшли бола ғазабланди: Нима учун қизлар яхши нарсадан яралишади. Нега ўғил болалар боғ зараркунандаларига ва итнинг тана аъзоларини ўхшатилади?

Баъзи тадқиқотлар шуни кўрсатадики, ўғил болаларга кўпроқ якка ҳолда эътибор керак, чунки меҳр миядаги жинсий гормонлар даража-

сини ўзгартириши мумкин, бу эса мия ривожланишига таъсир қилади. Эркаклар ва аёлларнинг кўплаб тадқиқотлари шуни кўрсатадики, агар улар севги ва қўллаб-қувватловчи никоҳ бўлса, ҳатто юрак хасталиги ва саратон каби оғир касалликлардан ҳам омон қолишади. Ҳаттоки эр-хотинлар ўртасидаги кичик жанжаллар ҳам иммунитет тизимини сустлаштиради, натижада жанжалдан кейин эр-хотинлар шамоллаш ёки гриппга чалиниш эҳтимоли кўпроқ бўлади. Жуфтликнинг бири вафот этганида, омон қолганнинг иммун тизими тўрт ойдан ўн тўрт ойгача тушкунликка тушади.

Ҳеч ўйлаб кўрганмисиз, нега Қуръон суралари "Меҳрибон ва раҳмли Аллоҳ номи билан" деб бошланган? Ота-оналар фарзандларига меҳрибон бўлишлари учун бирон бир маслаҳат кўряпсизми?

ҚАЙҒУ

Ҳеч ким ёлғизлик ёки қайғуни ақлий ёки жисмоний соғлиқ учун фойдали деб топмаган. Аёлларнинг қайғу чекиши эркакларникидан фарқ қилади. Буни шундай изоҳлаш мумкин: агар эр ва хотин боласидан айрилса бу қайғуни турлича ифодалашлари мумкин (эр одатда ҳиссий чекинади, бошқалар билан алоқани узади, аёл эса ҳамманинг елкасида йиғлайди). Бироқ, биз ҳар бир аёлнинг ҳиссий мулоқотда яхши эканлиги ёки ҳар бир эркакнинг ҳисларини бировга ошкор қилмаслиги устидан баҳслаша олмаймиз. Шундай нуқта борки, фан ҳам бизнинг қандай эканлигимизни аниқлай олмайди.

ЖИНСИЙ ФАРҚЛАР

Баъзи аёллардан: "Агар эрингиз билан бошқа жинсий алоқа қила олмасангиз, ўзингизни қандай ҳис қилган бўлардингиз?" – деб сўрашганда, кўпчилик бу яхши бўларди, деб жавоб беришди; уларга фақат қучоқлаш ва бўса керак эди. Эркаклар эса, агар хотинлари билан жинсий алоқа қила олмасалар, ўзларини ёмон ҳис қилишларини айтишди. (Фишер, ва бошқ. 2012)

Жинсий жиҳатдан аёллар эркакларга қараганда кучлироқ. Улар узоқ вақт давомида жинсий алоқадан қочишлари мумкин ва одатда уларни уйғотиш учун уларга тегиниш керак. Эркаклар узоқ вақт давомида жинсий алоқа қилмай тура олмайди. Биргина сўз эркакни жинсий ҳаяжонга солиши ва натижада эрекция юз бериши мумкин. Аёл ҳаяжонланган эркаклардан фарқли ўлароқ, ҳаяжонланмасдан жинсий алоқада бўлиши мумкин.

Қўшма Штатлардаги эркак ўртача ҳар бир неча дақиқада жинсий алоқа ҳақида ўйлаши мумкин. Эркаклар нигоҳларини туширишлари керак, чунки улар жинсий истакларини назорат қилишда заифроқ. Жинсий алоқа муҳим фаолият, унинг натижаси эса фарзанд кўриш. Жинсий муно-

сабатларни тартибга солиш соғлом жамият учун ахлоқий, руҳий ва ижтимоий жиҳатдан муҳимдир.

ГЕНДЕР ФАРҚЛАРИНИ ИДРОК ЭТИШ: ИМТИЁЗЛАР ЭМАС, БАЛКИ РОЛЛАР

Аёл ўз фарзандларини ҳар қандай таҳдиддан осонгина ҳимоя қилиши учун яратилган ва одатда сезгир ва ҳиссиётли бўлишга ўргатилган. Бу ҳайвонот оламида ҳам кўринади. Она мушук ўз мушукчаларини ҳимоя қилади ва уларни сичқонлар каби емасликлари учун бошқа мушуклардан, шу жумладан, отасидан яширади. Ҳомиладорлик пайтида махсус гормонлар ажралиб чиқади, улар туғиш, озиқлантириш ва чақалоқларни ҳимоя қилишга ёрдам беради.

Ҳайз даврида, ҳомиладорлик, туғиш ва эмизиш даврида аёллар кўпроқ қарам ҳолатда бўладилар. Шунинг учун, бу даврда кўпроқ эҳтиёт бўлиш керак. Миллионлаб аёллар ҳайз пайтида ноқулайликдан шикоят қиладилар. Муаммолар бир неча кун давом этиши ва улар енгил ёки оғир кечиши мумкин. Аломатлар орасида шишиш, мушак қисқариши, кўкрак оғриғи, бош оғриғи, оғир ёки узоқ қон кетиш, кайфиятнинг ўзгариши ва чарчоқ кабилар учрайди

Эркак аёлни жинсий алоқага жалб қилади, шунинг учун у унга ва уларнинг болаларига хизмат қилиш масъулиятини ўз зиммасига олади. Эркак ўзини ва авлодларини эҳтиёжлари билан таъминлаш учун сахий бўлиши керак, она эса ўзи ва чақалоқларининг тирикчилиги ҳақида кўпроқ қайғуриши керак. Эркак ҳайз кўриш, ҳомиладорлик, туғиш ва эмизиш юкига эга эмас. Шундай қилиб, у зарур даромад ва оилавий эҳтиёжлар учун яхшироқ ҳаракат қилиши лозим.

Исломий оила қонунлари ва буйруқларини тушунтиради. фарқлар жинсий табиатлар аврат яъни кишининг шахсий қисмларида акс етади. Эркакнинг аврат қисмлари киндик ва тиззалар орасида бўлиб, у тўсиқсиз ва қаттиқ бўлмаган оғир жисмоний иш билан шуғулланиши мумкин. Шу билан бирга, унинг танасининг очиқ қисмлари аёлларни назорат ва рационалликни йўқотиб, унга тушиб қолиш учун ортиқча йўлдан оздирмайди ёки ўзига жалб қилмайди. Бунинг акси аёлларга тегишли. Аёлнинг бутун танаси эркаклар учун жозибали ва васвасадир. Еркаклар аёл танасининг кўриниши билан осонгина васвасага тушишади; демак, унинг бутун танаси юз, қўл ва оёқлардан ташқари аврат қисмлар сифатида белгиланади. Одатда, аёлларнинг ўз таналарини фош қилишларига ҳақиқий еҳтиёж йўқеркаклар учун. Юз бутунлай бошқача, чунки у аёлнинг шахсияти ва ўзига хослигини собиқ босиш каби бошқа таъсир ва функциялар-

га ега. Бу аниқ ва муфассал “аврат” тушунчаси оиланинг мустаҳкам ҳимояси, оила ва жамиятни бузувчи беҳаёликдан самарали суғурта полисидир. Бироқ, эр ва хотин муносабатларида, Қуръон тушунтирганидек, бир-бирининг танасида ҳеч қандай чеклов йуқ.

Улар сизнинг кийимингиз, сиз еса уларнинг кийимисиз...

(Қуръон, 2: 187)

Жамиятнинг адолатли аъзолари сифатида эркаклар ва аёллар физиологик ва психологик ўзига хослигига қараб ўхшаш ҳуқуқларга эга бўлиб, улар ҳар хил ва бир-бирини тўлдирувчи ролларга эга. Оила – самарали фаолият кўрсатадиган ва эркаклар, аёллар ҳамда фарзандларга фойда келтирадиган махсус инсоний таълим масканидир.

20 ёшдан 40 ёшгача бўлган аёллар оиланинг асосидир. Улар ўз оилаларида тинчлик ва фаровонлик бўлиши учун хушмуомила ва ғамхўр бўлишлари лозим. Эр, айниқса узоқ ва машаққатли иш кунидан тирикчилик қилиб қайтганидан кейин хотиржамликка муҳтож бўлади. Бу босқичда уларнинг ҳаётидаги табиий устувор вазифадир. Бироқ, бу аёллар бошқа нарсаларни қила олмайди дегани эмас ва оталарни уйда тинчликни сақлаш вазифасидан озод қилмайди. Бу хусусиятларни аёлларнинг заифлиги ва эркакларнинг қаттиқлиги деб талқин қилиш мумкин эмас. Улар ҳар бир аъзонинг ўзига хос ролига мос келади. Ислом Қонуни, иқтисодий ҳолатидан қатъи назар, хотинга эмас, балки эрга даромад топишнинг ҳуқуқий жавобгарлигини қўяди, чунки масала ҳар иккисининг ўз ўрнига муносиб бўлишида. Аёлнинг ишга чиқиш чиқмаслиги эркакнинг қўлида. Уни ишлашга мажбур қилиш керак эмас, чунки унинг ризқи ва фарзандларининг ризқи бутунлай эрига боғлиқ. Агар аёл ишга чиқишни танласа, бунинг ҳеч қандай ёмон жойи йўқ. У ҳам иш, оиласини ҳам эплай олганлиги сабабли, у ҳам даромад олувчи, ҳам она бўлиш ҳуқуқига эга.

Ривожланишнинг турли босқичларида жинслар ўртасидаги физиологик ва психологиядаги фарқлар уларнинг ҳуқуқ ва мажбуриятларини камайтирмайди. Муайян хусусият ёки сифат аёлда ижобий (масалан, юмшоқ овоз) ва эркакда салбий бўлиши мумкин ва аксинча.

Эркак аёлга шаҳват билан қараши ислом динида қабул қилинмайди. Агар аёл эркакни ўзига тортса, гуноҳ қилса, аёл учун оқибатлари жуда жиддий бўлади. Эркакдан аёлига содиқ бўлиш ва у билан қолиш талаб қилинади. Эркак аёлини ва фарзандини қўллаб-қувватлашга мажбурдир. Агар ўз вазифасини бажара олмаса, уларни Аллоҳ томонидан берилган ризқ ва рўзғор ҳақларидан маҳрум қилади.

АМЕРИКАЛИК ЭРКАКЛАР ВА АЁЛЛАРНИНГ УСТУВОРЛИГИ: ТАДҚИҚОТ

Вашингтон Пост газетаси ва Гарвард университети томонидан ўтказилган тўрт минг эркак ва аёл ўртасида ўтказилган сўров натижаларига кўра Қўшма Штатлардаги эркаклар ва аёллар учун устувор вазифалар қуйидагилардир:

- Замонавий ҳаётнинг психологик ва иқтисодий босимларига қарши туриш.
- Оилавий ришталарни мустаҳкамлаш.
- Болалар билан самарали мулоқот қилиш.

Бугунги кунда, афсуски, аёллар Ғарбда ҳам, мусулмон дунёсида ҳам жабр кўришмоқда. Молиявий босимлардан ташқари, аёллар маданий жиҳатдан ғарбда ишлаш учун чиқишлари кутилмоқда ва уларга жинсий алоқа объектлари, арзон ўйин-кулги ва тижорат ташкилоти сифатида қарашади. Баъзи мусулмон мамлакатларида аёллар ўқимаган бўлиб, улар оналикнинг буюк вазифасига тайёр эмаслар. Уларнинг кўпчилиги ҳеч қандай кафолатга эга эмас, эрларининг раҳм-шафқатида ва кўплаб мамлакатларда эътибордан четда қолган ва аҳамиятсиз деб ҳисобланганлар.

Марҳум Шайх Муҳаммад Ғаззолий ўз хотираларида қишлоқда болалигида аёлларни масжиддан ташқари ҳамма жойда кўриш мумкин бўлганлигини айтади. Баъзи мамлакатларда масжидда аёллар учун жой йўқлигига гувоҳ бўлиш ачинарли. Ҳозир Туркиядаги илоҳиётшунос талабаларнинг аксарияти аёллардир. Бироқ, масжид архитекторлари "намоз ўқувчи аёлларни жойлаштириш ҳақида кам ўйлашган". Шу боис Истанбулда жамоат намозлари учун аёллар учун асосий намозхоннинг бир қисми ва ҳатто алоҳида масжид ажратилган. (МУРАД, 2009) Қандай қилиб биз онадан болаларни диний йўл – йўриқ ва тарбиялашни кутишимиз мумкин. Жума хутбасида ҳафтадан ҳафтага тақдим этилган, эҳтимол мавжуд бўлган энг таъсирли институтционал таълими бу?! Бу маҳрумлик Пайғамбарнинг урф-одатларига қарамай асрлар давомида мавжуд бўлиб келган.

Аллоҳнинг аёл хизматкорларини Аллоҳнинг масжидларига боришига тўсқинлик қилманг. Мусулмон аёллар, ўзларининг қўшимча оилавий вазифалари туфайли, рўзғор юмушлари ва имкониятларига кўра масжидда ёки уйда намоз ўқишлари мумкин. Дарҳақиқат, эрларнинг бурчи хотинларининг масжидга ташрифларига шароит яратиб беришдан иборат.

Эркаклар аёлларнинг уйдан ташқарида ишлашини маъқуллашса-да, кўп аксарият эркаклар бутун вақтини болалар ва уйда ўтказадиган оналарни афзал кўришади. Кўпчилик америкалик аёлларнинг иш билан банд бўлишининг асосий сабаби ҳаёт эҳтиёжларини қондириш учун кўпроқ даромад олиш, деб ҳисобланади.

(ал-Усра, 61-сон, ҳижрий 1419)

Ўн олти йил кечикиб

Араб шоири деди: Қизинг Лубна учун йиғлайсанми,
уни мағлуб этганингдан кейин

Лубна кетди, нима қиласан!
Баъзи ота-оналар кўпинча ўз фарзандларини барбод қиладилар, уларга ёмон муносабатда бўладилар ва уларни ҳақорат қиладилар, кейин эса ўз ҳаракатларидан афсусланадилар.

Уларнинг қайғуси 16 йилга кеч бўлиши мумкин!

ЖИНСИЙ БЎЛИНИШИ ҚАЧОН БОШЛАНАДИ

Кўпгина болалар биринчи туғилган кунида гендер фарқларини қайта ишлашни бошлайдилар. (Беал, 1993) Икки ёшдан уч ёшгача бўлганларида, улар ўзларининг жинсини аниқлайдилар. Шундай қилиб, анатомия ҳақида баланд овозда кузатувлар олиб борадиган уч ёшли болалар деярли икки йил давомида ўйлаган нарсаларни оғзаки равишда айтиб беришлари мумкин. Гендер нуқтаи назаридан, болалар дунёни икки лагерга бўлинган деб билишади. Улар ўз жинсини билганларидан сўнг, уларнинг ўзини ўзи ҳис қилиш ҳисси тезда ўғил ёки қиз сифатида аниқланади ва улар қандай қилиб мослашишни ўрганишни бошлайдилар. Тахминан уч ёшга келиб, боланинг хатти-ҳаракати сезиларли даражада жинсга хос бўлиб қолади. Қизлар камроқ тажовузкор бўлиб, "қиз болаларга хос" ўйинларини танлашлари мумкин, масалан, уй ўйинини ўйнаш. Ўғил болалар қўпол бўлиб, юк машиналари ва ҳаракат фигуралари каби "ўғил болалар" ўйинчоқларига қизиқиши мумкин.

Жинснинг ўзига хослиги балоғат ёшидан бошлаб қисман безлар таъсиридан, ва қисман эрта болалик давридаги анатомик фарқларни тан олиш ва бу тан олинишига психологик реакциялардан келиб чиқади. Энг муҳими, жинснинг аниқланиши бир жинсдаги ота-она билан ижобий идентифи-

кациядан келиб чиқади. Эркаклар ва эркакларга хос бўлган аёлларда муаммо, безларнинг нормал ишлашига қарамай, ота-оналар билан муаммоли муносабатларда қисман кузатилади.

Ўғил болада ўзини эркакдек ҳис қиладиган нарса – меҳрибонлик, уни севиш ва эркак бўлишдан завқланадиган отадан ўрнак олишдир. Ота ўз жамиятининг бошқа эркаклари билан рақобатбардош ва ҳамкорлик муносабатларида ўзини муносиб ҳис қилиши керак. Ўсиб бораётган танадаги яхши жинсий ўзига хослик унинг отаси ёки жамоанинг эркаклари шерларни овлаши ёки кенгашда ишлаши ёки уйда овқат пишириши ва тагликларни алмаштиришига боғлиқ эмас. Агар ота ўзини эркак сифатида қулай ҳис қилса ва ўғли билан яхши муносабатда бўлса, жинсий англаниш яхши ва хавфсиз бўлиши мумкин.

Ҳар доим ўзининг эркалигига ишончсизлик ҳис қилган ота ўз безовталигини беихтиёр ўғлига турли нозик усуллар билан билдиради. Бу боланинг қулай эркак идентификаторига эга бўлишига халақит беради. Отанинг ҳар қандай уй юмушини "аёл" ёки ҳатто "эркак" деб рад этиши, ўғлига ўзининг безовталигини кўрсатадиган усуллардан биридир. Бола буни сезади ва онгсиз равишда худди шундай безовталикни олади.

Қиз аёл бўлишни орзу қилиб ўсади ва онаси деҳқонми ёки сенаторми, унинг маданиятида нима бўлишидан қатъи назар, аёлнинг ролидан завқланадиган она томонидан севилиб, маъқулланиб, муваффақиятли бўлишга тайёрланади.

Қиз ва ўғил болаларни бир хилда тарбиялаш шарт эмас. Уйда бир жинснинг бошқасидан устунлиги бўлмаслиги керак. Ҳар хил ролларга қарамай, болаларга ғамхўрлик қилиш ва уйда парвариш қилиш офисда, фабрикада ёки жамоат ҳаётида ишлаш каби қадрлидир.

Ўғил ва қиз болаларга адолатли муносабатда бўлиш керак, лекин мутлақо бир хил эмас. Ўғил болаларни тажовузкорлик ва бефарқликка ўргатмасдан, қизларни эса ожиз ва тўлиқ эркакларга қарам бўлишга ўргатмасдан, уларни ҳаётга курашишга ўргатиш керак, шунга қарамай ўз ролларини муваффақиятли ўйнашга қодир бўлишлари керак. Қизларни ҳаддан ташқари ҳиссиётларга берилувчан, кўнгилчан бўлишдан ва ҳар доим ўз йўлини топмаганда йиғлашдан тўхтатиш керак. Ўғил болаларни ҳаддан ташқари тажовузкор бўлишдан

ва ҳар доим ўз хоҳишларига кўра зўравонликка мурожаат қилишдан тўхтатиш керак.

Болалар коллежни тугатмагунча ўғил ва қизлар учун таълим бир хил даражада берилиши муҳимдир. Ўғил ва қиз болаларга фақат вакиллик қўғирчоқлари ва ҳаракат фигуралари эмас, балки жинси бўлмаган ўйинчоқлар берилиши керак. Лего қурилиш блоклари тўплами аёл қўғирчоқ ёки эркак ҳаракат фигураси билан ёнма-ён жойлаштирилиши керак.

Кийиниш ва парвариш қилиш қизлар учун ортиқча, ўғил болалар учун эса кам таъкидланмаган. Она-ота қизининг ҳам, ўғлининг ҳам сочига бир хил аҳамият беришлари керак. Худди шуни кийимга нисбатан ҳам қўллаш керак. Кийим ёш қизнинг ўйнашига тўсқинлик қилмаслиги керак. Ота-оналар қизини юбка кийишга мажбур қилиши, кейин унинг ички кийими кўриниб қолганда қизга бақириши уларга нисбатан адолатсизликдир. Ота-оналар қизига қулай шим (жуда тор эмас) кийишга рухсат беришлари ва укаси каби фаол ўйнашларига имкон беришлари керак. Қизи худди акаси каби ўйноқи бўлишни ва жисмоний қобилиятларини қадрлашни ўрганиши керак. Ўғилни ҳеч қачон қизни урмасликка ўргатиш керак, ҳатто ўйин ўйнаётганда ҳам. Қизига ўғил бола уни уришига ҳеч қачон йўл қбермаслигини, агар у шундай қилса йиғлаш ёки қочиш ўрнига ўзини ҳимоя қилишни ўргатиш керак.

Иккала жинс ҳам жинсларнинг "жангида" ғалаба қозона олмайди. "Душман!" билан биродарлик жуда кўп. "Радикал феминистлар Ғарб маданиятига зарарли таъсир кўрсатди. Баъзи феминистларнинг таъкидлашича, аёллар эркаклар каби кучли ва дахлсиздир ва улар эркаклар қила оладиган ҳамма нарсани қилишлари мумкин. Бошқа ра-

Эркак аёллар ва Еффеминатеменлар

Пайғамбар аёл ва эркакларга нисбатан норозилигини билдирди. (Ал-Бухорий) Эркак-эркак, аёл-аёл, иккаласи ҳам ким учун фойдали! Улар бир-бирига тақлид қилмасликлари лозим. Улар яшаётган маданиятда ўғил ва қиз болаларни ажратиш осон бўлиши керак. Худо ўғил ва қизларни бир-биридан ажратиб яратди, чунки уларнинг роллари ҳар хил, аммо бир-бирини тўлдиради. Бизни бир-биримизга жалб қилишимиз ва ҳаёт янада ёқимли бўлиши учун биз бошқача эканлигимиз бахтдир.

Биз бундай ўзига хос ва жозибали ўхшашликларни аҳамиятсиз қолдирмаслигимиз керак.

дикал даъволар: аёлларга эркаклар керак эмас. Балиқ сувга муҳтож бўлгани каби, аёлга ҳам эркак керак. Жамиятга нима керак бўлса, аёллар буни эркакларсиз қилишлари мумкин.

Масиҳийларнинг асосий қарашлари бу даъволарга зиддир. Исо Масиҳ одамларга нафақат юмшоқ ва меҳрибон бўлишни, балки жасур бўлишни ва етакчиликни ўз зиммасига олишни ҳам айтган. Ҳар қандай аҳмоқ "енгилмас, кучли йигит" бўлиши мумкин, аммо аёлга ҳурмат ва ҳурмат билан муносабатда бўлиш учун ҳақиқий жентельмен керак. Эркаклар оилавий қарорлар қабул қилишлари мумкин, гарчи аёли билан жиддий маслаҳатлашса ҳам. Эрлар ўз рафиқаларига ҳурмат билан муносабатда бўлишлари керак, бу уларнинг ҳурмат билан ҳаракат қилишларини англатади. Худо эркакларни эркак, аёлларни эса аёл қилиб яратди, шунинг учун қизларга ўғил болалар каби муносабатда бўлиш керак эмас. Қуръонда гендер масалалари қуйидагича муҳокама қилинади:

Аллоҳ ўз инъомларини баъзиларингизга бошқаларникидан кўра эркинроқ ато этган нарсаларга ҳавас қилманг: эркакларга, аёлларга эса, Аллоҳдан унинг фазлидан сўранг. Чунки Аллоҳ ҳамма нарсани тўлиқ билади.

(Қуръон, 4: 32)

Аёллар ҳам, эркаклар ҳам ноёбдир

- Юз эркак қароргоҳ қуриши мумкин, лекин уй қуриш учун аёл керак. (Хитой мақоли)
- “Дунёдаги энг кучли одам ким?” – деб сўради император Фемистокл. “Афиналиклар юнонларни бошқарадилар; мен афиналикларни бошқараман; сен, хотиним, мени бошқарасан; менинг болам хотинимни бошқаради; чақалоқ сизни бошқаради".
- Эркак аёлни тўлиқ тушуна оладими? Аёл эркакни тўлиқ тушуна оладими?
- Эркак ҳомиладорлик ва туғиш азобини тушуна оладими? Бу мумкин эмас, аммо буйрак санчиғининг кучли оғриғини яхши ҳисқилиши мумкин.
- Агар сизда эркак ёки аёлни ўқитишни танлаш имконияти бўлса, кимни танлаган бўлар эдингиз. Эркакка ўргатсангиз, сиз фуқарони тарбиялаган бўласиз, лекин аёлни ўқитганингиз билан миллатни тарбиялаган бўласиз!

ОТА-ОНАЛИК ҲОЛАТИ: БУ ҲОЛАТДА ЖИНСНИНГ МУҲИМ РОЛЬ ЎЙНАШИ

Ҳозирги кунда кўплаб оилаларда ота-оналик масъулияти онанинг зиммасида, ота эса ёрдам беради. Америкада эркаклар ва аёллар ўртасидаги бола парваришидаги номутаносиблик (2001-йилда) қуйидагича кўрсатилган:

- Оталарнинг 75 фоизи кундалик амалий ёрдамда қатнашмайди.
- Оталарнинг 50 фоизи иш жадвалларидаги бўш ўринлардан келиб чиқиб ёрдам беришларини айтишади.
- Оталарга қараганда (ҳафтасига ўртача 10 соат) оналар бола парваришига кўпроқ вақт ажратадилар (ҳафтасига ўртача 32 соат).

(Таффел, 1994; Таффел, 2001; Девидсон, 1992)

Йигирма биринчи асрда болаларни тарбиялашнинг вазифалари ва масъулияти энди жинсга қараб эмас, балки мавжудлик ва яқинлик билан белгиланади ва у тенг имкониятлар вазифасига ўхшаб қолди. Таглик алмаштириш "Отам ҳеч қачон бундай қилмаган, нега мен керак" деган сўзлар билан эмас, балки "ким биринчи бўлиб ҳидлади" деган сўз билан ҳал қилинади.

Ўсмир қизга нисбатан қўлланиладиган "энага" атамаси энди онаси йўқлигида болаларга ғамхўрлик қилаётган отага нисбатан ишлатилмайди, чунки у энди болаларининг ҳамкори ҳисобланади. Айтиш жоизки, оталар ғамхўрлик қилишнинг барча жабҳаларида тенг ҳуқуқли шерик эмаслар. Аёлларнинг иш жойидаги обрўси эркаклар ва аёлларнинг анъанавий оилавий ролларни қайта баҳоланишига сабаб бўлди.

Иккаласи ҳам ишдан уйга қайтгач, ким ўтириб газета ўқийди ва ким кечки овқатни бошлаши ва болаларни овқатлантириши, ювинтириши ва ётқизиши керак? Бу масалалар, одатда, бугунги кунда вазифаларни тақсимлаш билан ҳал қилинади: ота-оналардан бири овқатга қатнашади, иккинчиси эса ванналар ва ётишдан олдин ишлайди. Ҳатто болаларни тарбиялаш ҳам янада тўлиқроқ ёндашувга айланди. Бугунги кунда оналар камдан-кам ҳолларда болаларга эски "Отангиз уйга келгунча кутинг" деб таҳдид қилишади. Интизом замонавий отанинг елкасидан улкан юк олиб, "Ким биринчи кўрган" қоидаси билан амалга оширилади.

НИМА УЧУН МУВОЗАНАТ?

АЁЛЛАР ТОМОНИДА УЛАРНИНГ БОЛАЛАРНИ ПАРВАРИШ ҚИЛИШДА КЎПРОҚ ИШТИРОК ЭТИШЛАРИ УЧУН ҚУЙИДАГИ САБАБЛАР КЕЛТИРИЛГАН:

- Аёллар қайиқни силкитишни ёки можаро яратишни хоҳламайдилар.
- Аёллар ижтимоийлашганликлари ва биологиясига асосланган туғма жавоблари туфайли ғамхўрлик қилишга кўпроқ мойил.
- Болалар билан боғлиқ муаммолар юзага келганда жамият ҳозиргача биринчи навбатда аёлларни жавобгар деб ҳисоблаганлиги сабабли, кўпчилик аёллар бу масъулиятдан воз кечишни истамайдилар.
- Аксарият аёллар бу вазифаларни баҳам кўришда иккиланишади, чунки улар назоратни йўқотадилар, буни фарзандларининг меҳр-муҳаббатини баҳам кўриш керак деб қабул қиладилар ёки шеригининг ишини ёқтирмайдилар.

ЭРКАКЛАР НУҚТАИ НАЗАРИДАН, УЛАРНИНГ БОЛАЛАРНИ ПАРВАРИШ ҚИЛИШДА КАМРОҚ ИШТИРОК ЭТИШЛАРИ УЧУН ҚУЙИДАГИ САБАБЛАР КЕЛТИРИЛГАН:

- Мен масъул бўлганимда даҳшатли нарса юз беришидан хавотирдаман.
- Мен боланинг талабларини бажара олмайман ва ўзимни йўқотаман.
- Уларнинг онаси ғамхўрлик қилишда яхшироқ, ва мен уни ҳеч қачон ўзлаштира олмайман.
- Агар болалар билан жуда кўп иш қилсам, ҳаддан ташқари босим ва вақт йўқлиги сабабли ишда кўтарилиш имкониятини йўқотаман.
- Эркакларнинг мактабда чақалоққа қараш ёки бола ривожланиши дарсларига бориш имконияти камроқ.
- Эркаклар тарбиялашда яхши намунага эга.
- Эркаклар ўзларининг ота-она ролини қўллаб-қувватлаш тизимига эга эмаслар.
- Баъзи оналар оталарнинг фаол иштирок этишига тўсқинлик қиладилар.

Бироқ, бугунги авлод оталари болаларни парвариш қилишга оталарига қараганда кўпроқ вақт сарфлашмоқда, шунинг учун энди хатти-ҳаракатлар ўзгарганга ўхшайди.

ОТАЛАР ТАРБИЯЧИ СИФАТИДА: НОТЎҒРИ ТУШУНЧАЛАР

Фарзандларига ғамхўрлик қилувчи оталар ҳақидаги айрим кенг тарқалган афсона ва ҳақиқатлар рўйхати.

АФСОНА	ҲАҚИҚАТЛАР
• Аёллар ҳар доим болаларини парвариш қилишда яхшироқдир.	• Болалар худди оналари каби оталарига боғланиб қолишлари мумкин.
• Дастлабки бир неча йил ичида оталар фарзандлари учун муҳим роль ўйнамас, улар фарзандлари катта бўлгандагинафарзандлари билан кўпроқ иш қилишлари керак.	• Оталар ўз фарзандларига оналар каби сезгир.
• Отанинг энг муҳим роли интизомли бўлишдир.	• Америкалик оталар болалар билан оналарга қараганда бошқача ўйнашади: Оталар кўпроқ жисмоний ўйин машғулотларидан фойдаланадилар, кўпроқ сезгир ва вақтларининг катта қисмини биргаликда ўйнашади. (40 фоиз оталар 25 фоиз оналарга нисбатан) (Парк, 1996)
• Ота нон топувчи бўлгани учун у болалар билан кўп вақт ўтказмаслиги керак.	• Оталардан тўлиқ тарбия олган болалар стандарт ўлчамдаги тестларда юқори балл тўпладилар.
• Болалар соғлом бўлиб ўсиши учун оналарига кўпроқ боғланишлари керак.	• Отанинг тарбия услуби болаларнинг қандай қилиб ижтимоийлашишига катта таъсир кўрсатади.
• Ўғил сифатида мен отам билан яқин муносабатда бўлмаганман ва натижада яхши инсон бўлиб вояга етдим, шунинг учун болам билан яқин муносабатларга муҳтож эмасман. Ота сифатидаги камчиликларим учун мени айблаб бўлмайди, чунки отам мени шундай тарбиялаган.	• Биз ҳар доим болалар тарбиясида ўз ҳаракатларимиз учун жавобгармиз. Агар бизнинг ота-онамиз яхши намуна бўлмаса, биз яхши намуна излашимиз керак.
• Фаолиятимда яхши иш қилиш – бу оиламга ёрдам бериш учун қила оладиган энг муҳим нарса.	• Оиланинг фаровонлиги мартабадан кўра устувор аҳамиятга эга.

БОЛАЛАРНИНГ ОТАСИЗ КАТТА БЎЛИШИНИНГ ОҚИБАТЛАРИ

Тадқиқотлар тарбияловчи отанинг йўқлиги ва болаларнинг қуйидаги нотўғри хатти – ҳаракатлари ўртасидаги боғлиқликни кўрсатади:

1. Гиёҳванд моддалар ва спиртли ичимликларни истеъмол қилиш.
2. Эркаклар зўравонлигининг ортиши.
3. Эркаклар намунасисиз тарбияланган ўғил болаларда гипер-эркалик.
4. Ҳуқуқни бузувчи хатти-ҳаракатлар.
5. Ота-онасининг ажралиши ва қайта турмуш қуришига мослашишда қийинчилик.
6. Бошқаларнинг ҳис-туйғулари ва эҳтиёжлари ҳақида қайғурманг.
7. Ўқишда юқори натижаларнинг пасайиши ва олий мактабни тарк этиш даражаси.

ЎҒИЛ ВА ҚИЗ БОЛАЛАРНИНГ ТУРЛИ ЭҲТИЁЖЛАРИ

Ўғил ва қизларнинг турли хил эҳтиёжларга эга бўлишига табиат ёки тарбия сабаб бўладими, ҳеч ким аниқ билмайди. Шунга қарамай, ота-оналар фарзандларининг эҳтиёжларини қондиришда муҳим роль ўйнаши мумкин. Баъзи жамиятларда аёл ва эркак роллари ва улар билан боғлиқ хатти-ҳара-

катлар қатъий белгиланган, айниқса, жамиятнинг камбағал қатламларида. Ушбу қоидаларни бузган ҳар бир киши жазога тортилади.

Қуйида кичик ўғил ва қизларни ўз ролларини бажаришга ундаш учун баъзи маслаҳатлар келтирилган. (Фридман, 1998):

Кичкина қизалоққа нима керак?

Ўзига бўлган ишонч: Қизлар тез-тез рағбатлантиришга муҳтож бўлиб, ота-оналари уларни ривожлантиришни хоҳлайдиган хусусиятларни тасвирлайди: "Сиз ўзингиз зинапояга чиқишингиз учун жуда жасоратли бўлдингиз". Қизлар ўзларининг ёрқин ва қобилиятли эканлиги ҳақида ота-онасининг уларга нисбатан ишончининг юқори эканлигини билишлари муҳимдир. Қизларга етакчи бўлиш учун кўпроқ имкониятлар берилиши керак, масалан, уларга фаолиятни танлаш, қоидалар тузиш ва низоларни ҳал қилиш орқали. Етакчилик қилишни ўрганган қиз ўз таълими ва мартабасини бошқариш учун олдиндан тайёрлангани яхшироқдир.

Ўз – ўзини таъминлаш: Кичкина қизларга ўзлари қўлларидан келганича-бир пиёла шарбат олиб юриш, сочларини тараш ёки блок минорасини қуришга рухсат бериш орқали ўзларини малакали ҳис қилишлари муҳимдир. Қизларга шуни эслатиш керакки, кўплаб аёллар ҳаётларининг кўп қисми учун маош олишлари мумкин ва шунинг учун ҳар бир қиз ўзини боқишга тайёр бўлиши керак. Ота-оналар пуллик иш, ихтиёрий фаолият ва оилавий ҳаётни бирлаштирган динамик аёлларнинг ижобий намуналарини келтиришлари мумкин.

Фазовий алоқалар ва мувофиқлаштириш: Қизларга ўйнаш учун турли хил ўйинчоқлар, жумладан, юк машиналари ва автомобиллар, қурилиш блоклари, сувда ўйнаш учун ўйинчоқлар, турли хил тўплар ва улар миниши ёки кўтаришлари мумкин бўлган ўйинчоқлар берилиши керак.

Жисмоний тайёргарлик: Ота-оналар қизи билан фаол ўйинлар ўйнашлари мумкин (масалан, эмаклаш, кураш). Ҳатто спорт билан шуғулланиш учун ҳали жуда ёш бўлган қизлар ҳам ўйин майдончасида слайдни кенгайтириш, югуриш ва салто қилишдан фойда олишлари мумкин. Ота-оналар уни қутқаришдан қочишлари керак; бунинг ўрнига, улар қизларни терлаб-пишиб дарахтларга чиқишга ёки ўтда ўйнашга ундашлари керак ва шу билан унга "юк" туйғусидан устун туришига ёрдам беришлари керак. Шунингдек, уни лой билан ўйнашга ёки очиқ спорт билан шуғулланишга ундаш керак.

Қарор қабул қилиш кўникмалари: Ота-оналар қизига танлов қилишига имкон беришлари ва қарорлари учун масъулиятни ўз зиммаларига олишлари керак. Кичкинтой сифатида унга овқатланиш вақтида қайси пиёла ёки товоқдан фойдаланишни ва қайси дўстини ўйнашга таклиф қилишни танлашига рухсат берилиши мумкин.

Қизиқиш: Қизларга атроф-муҳитни ўрганиш учун барча имкониятлар берилиши керак. Чақалоқлар ва кичкинтойларнинг уй ичида хавф-хатарсиз юришлари учун уй синчковлик билан текширилиши керак. Ота-оналар қизини дунё бўйлаб саёҳатларга – кутубхонага, боққа, ҳайвонот боғига, супермаркетга, кўча бозорига ва ибодат жойларига олиб боришлари мумкин. Ота-оналар фарзандларининг мактабидан фермаларга, фабрикаларга, ҳунармандчилик устахоналарига, боғларга, суд маҳкамаларига ва бошқа таълим марказларига ташриф буюришларини сўрашлари мумкин.

Тана тасвири: Ота-оналар жисмоний кўринишдан кўра кўпроқ ютуқларга эътибор беришлари керак. Қизи билан унинг кийимида қанчалик ёқимли эканлигидан кўра, нимага эриша олиши ҳақида кўпроқ гаплашиш яхшироқдир. Масалан, улар "Бугун жуда чиройли кўринасиз" ўрнига "Сиз ажойиб иш қилдингиз" дейишлари мумкин.

Танқидий таҳлил кўникмалари: Агар болалар телевизор ва фильмларни томоша қилсалар, ота-оналар уларга танқидий кўз билан қарашни ўргатишлари мумкин. Улар биргаликда кўрганларини муҳокама қилишлари ва "анъанавий" ролларни излашлари мумкин. Масалан, тана қиёфаси ҳақида суҳбатни бошланг. Телевизорда қизларнинг тарбияси қандай тасвирланганлигини кўриб чиқинг: Оғирроқ қизларни оммабоп эмас деб кўрсатишадими улар комикс сифатида ишлатиладими, шаҳвоний фигурали қизлар фақат жинсий тимсол сифатида кўрсатиладими? Улар ақлли кўринадими?

Математика ва фан қобилияти: Қизларга фан, математика ва технология билан танишиш учун барча имкониятлар берилиши керак. Қизлар дунёни ўрганишга тайёрва иштиёқли бўлишса-да, улар кўпинча етарли таъсир ёки далдага эга эмаслар.

Масалан: Ўзларини ва бошқа аёлларни ҳурмат қилиш орқали оналар, холалар ва бошқа аёл қариндошлар қизлар амал қилиши мумкин бўлган стандартни ўрнатадилар. Шундай қилиб, улар қизларни "шакар ва зираворлар ва барча ёқимли нарсалар" дан бошқа нарса бўлишга ундайдиган анъанавий стереотипларни енгиб ўтишлари мумкин.

Кичкина болакайга нима керак?

Намунавий эркак: Эркаклар шахсий ва профессионал ҳаётларида жинсни қайта белгилаб, ўзига хослик, тенглик ва шаҳвонийлик масалалари билан курашмоқда. Ўғил болалар отасиз ўсаётган даврда ҳақиқий эркакдан намуна ола олмаса у ҳолда намунани оммавий маданиятдан оладилар бу тўрт нарса билан белгиланади: жинсий алоқа, зўравонлик, спорт ва моддий бойлик. Ота-оналар тарбиячилар сифатида аёллар, эркаклар ва ўғил болалар ўртасидаги муносабатларни қайта кўриб чиқишлари мумкин. Эркаклар анъанавий равишда аёллар маданиятига кирадиган нарсалар билан тажриба ўтказишлари керак: ҳис-туйғуларни баҳам кўриш, ҳиссий қўллаб-қувватлаш ва суҳбат санъати устида ишлаш. Агар ўғил отасининг олдига келиб, бошқа бола уни ураётганини айтса, отаси она ва қиз ўртасидаги суҳбат қандай бўлишини тасаввур қилиши ва бунинг бир қисмини уларнинг муҳокамасига қўшиши мумкин.

Жисмоний меҳр: Кичик ўғил болалар кичкина қизлар каби қучоқлашишга муҳтож, шунинг учун ота-оналар ўғли йиғлаганда қучоқлаган ҳолда тасалли беришлари керак. Улар, шунингдек, ўғиллари билан турли хил ўйинлар ўйнашга вақт сарфлашлари фарзандлари ўсиб улғайган кейин хотиржамликни давом эттиришлари керак.

Оғзаки кўникмалар: Ота-оналар ўғли билан тез-тез, ҳатто гўдаклигида ҳам гаплашишлари керак. Чақалоқларга ота-оналарининг овози тасалли беради ҳамда уларнинг тилини ривожлантиришга ёрдам беради.

Бошқалар учун эътибор: Бошқалар учун мулоҳаза: Ота-оналар ўғлига унинг хатти-ҳаракатлари бошқа одамларга қандай таъсир қилиши мумкинлигини тушунтиришлари муҳим. Қиз нотўғри йўл тутса, унга бу бошқа бировни безовта қилган бўлиши мумкинлиги айтилади, лекин ўғил болалар оддийгина тартиб-интизомга эга. Улар жазоланганда, болалар ўзларининг нотўғри хатти-ҳаракатлари ота-оналари ёки сафдошларига қандай таъсир қилганини билиш ўрнига, қанчалик ғазабланганликларига эътибор беришади.

Тинчлик билан ҳал қилиш кўникмалари: Ў ғил болалар низоларни ҳал қилишнинг конструктив усуллари билан таъминланиши керак. Агар улар болалик даврида кўпчилик сингари уриш ёки тишлаш билан шуғулланса, ота-оналар хафагарчиликка йўл қўйилмаслигини тушунтиришлари ва ғазабланишнинг бошқа усулларини таклиф қилишлари керак.

Ўз ҳаракатлари учун жавобгарлик: Икки томонлама стандартларни қўллашдан қочиш муҳимдир. Агар ота-оналар қизи учун айрим хатти-ҳаракатларни номақбул деб билсалар, ўғлига ҳам худди шу стандартни қўллаш керак. Улар ноўрин хатти-ҳаракатларни кечириш учун "ўғил болалар ўғил боладай бўлиши керак" деган баҳонадан фойдалана олмайди.

Туйғуларни ифодалаш: Ўғил болаларнинг ҳис-туйғуларини, шу жумладан, йиғини ифода этишга ундаш керак. Агар ўғил болалар қайғу туйғуларига тоқат қилинмаслигига ишонишса, улар катталар каби бу ҳис-туйғуларни бостиришни ўрганадилар.

ЖИНСИЙ ТАФОВУТЛАРГА ОҚИЛОНА МУНОСАБАТ

Ота-оналар болаларга ўғил ва қиз ўртасидаги фарқни яхши ҳис қилиш орқали ёрдам бериши мумкин.

- Улар қизларининг жинсий фарқлар ҳақидаги кузатишлари ва кашфиётларига тўғри йўл-йўриқ билан муносабат билдира оладилар.

- Ота-оналар ўз фарзандлари ўрганишни истаган хатти-ҳаракатни намуна қилиши мумкин. Мисол учун, улар ўғил онасининг майса ўраётганини ва машина ҳайдаётганини, отасининг эса чанг тозалашини, овқат пиширишни ёки идишларни ювишини кўришига ишонч ҳосил қилишлари мумкин. Баъзи мамлакатларда аёллар оғир ишларнинг кўп қисмини бажарадилар (масалан, сув ташиш).

- Ота-оналар жинси бўлмаган ўйинчоқларни таклиф қилишлари мумкин. Кичкинтойлар ота-оналари каби тенгдошларининг хатти-ҳаракатларидан ҳам кўп нарсани ўрганишади, шунинг учун ота-оналар бошқа ота-оналар билан ишлашлари керак.

ЖИНСНИ ФЕЪЛ-АТВОР БИЛАН ЧАЛКАШТИРИШ

Аксарият ота-оналар психологларнинг қатъий эркак ёки қатъий аёл бўлиш энг яхши йўл эмаслиги ҳақидаги фикрига қўшиладилар. Ўғил болалар ҳам, қизлар ҳам қатъиятли ва хушфеъл, табиий ва мантиқий фикрловчи бўлишлари керак. Шунга қарамай, кўплаб ота-оналар фарзандининг қарама-қарши

жинс вакиларининг хатти-ҳаракатини такрорлашдан хавотирда. Ота ўғлининг Барби қўғирчоғини хоҳлаётганидан хавотирда, онаси эса қизи кўйлак кийишдан бош тортганида ташвишланади.

(Кесслер ва Маккенна, 1978)

Бу қанчалик жиддий? Бу нимани англатади?

Ҳар биримиз маълум бир темперамент билан туғилганмиз. Темперамент – бу атрофимизда содир бўлаётган нарсаларга муносабат билдиришнинг ўзига хос усули. Темпераментлар маълум даражада бизни қайси нарсаларга жалб қилишимизни ва қайси нарсаларни ёқтирмаслигимизни аниқлайди. Баъзи чақалоқлар туғма сезгир бўлиб, одамларга қизиқишади (кўз билан осонгина алоқа қилиш ва табассумга табассум билан жавоб бериш). Бошқа чақалоқлар визуал нарсаларга ёки товушларга кўпроқ жалб қилинади (уларнинг кўзлари осилган мусиқий ўйинчоққа қадалган).

Агар ота-оналар маълум характерли услублар табиатан эркак ёки аёл эканлигига ишонишса, муаммо пайдо бўлади. Бу вазиятни янада оғирлаштириши мумкин. Мисол учун, агар ота-она тирноқларини пушти рангга бўяган ўғлига: "Сиз ўзингизни ким деб ўйлайсиз, сиз қиз боламисиз?" деса, бола нотўғри хулосага келиши ва қиз болаларнинг ҳатти-ҳаракатларини такрорлашни истаб қолиши мумкин. Кейин у қиз бўлишини орзу қилиш ёки "ҳақиқатан ҳам" қиз бўлиш ҳақида гапиришни бошлаши мумкин. Бу унинг ота-онаси томонидан беихтиёр жойлаштирилган фикр.

Кўп қизлар "қўпол ва туртиб йиқитиш" ўйинларининг шовқини ва тартибсизликларидан завқланишади. Агар қиз жисмонан фаол бўлишни яхши кўрса ва қўпол ўйинларни ёқтирса, ота-оналар уни "аёлларга хос эмас" деб билишлари мумкин, агар муаммо унинг атроф-муҳитнинг юқори даражадаги серғайратлилигига жавоб берадиган темпераментга эга эканлигида бўлса. Темперамент ва гендер ролини кутишнинг чалкашлиги ўғил болалар учун айниқса муаммоли. Ўғил болаларга қиз болалар ўйинларида иштирок этганларида, ўғил болалар ўйнайдиган ўйинларда қатнашадиган қизларга қараганда кўпроқ салбий фикрлар берилади. "Хотинчалиш" – бу "эркакшода" дан кўра кўпроқ қўрқинчли ёрлиқ. "Эркак" ёрлиғи жамиятда "аёл"га қараганда кўпроқ обрўга эга бўлганлиги сабабли, эркакнинг аёллик мақомига ўтиши, эркакликдан воз кечиши ўта қораланган.

Ота-оналар қуйидагилардан хабардор бўлишлари керак:

- Фарзандингизнинг хулқ-атвори ўзгараётгани эътиборли бўлинг. Боланинг (ўғил ёки қиз) қўғирчоқ ёки аёллар кийимлари билан ўйнашни хоҳлашлари оддий нарсадир. Агар бола буни қилишни хоҳласа ёки бола жуда такрорланадиган тарзда ўйнаса, бу ортиқча энди унга янаям эътиборли бўлиш зарур.
- Камдан-кам холларда, жуда бахтсиз болалар ўзларининг таналари, айниқса жинсий аъзолари бошқача бўлишини хоҳлашлари ҳақида сўзлайдилар. Ота-оналар, агар фарзандлари танасини шикастламоқчи бўлса ёки ҳатто бу ҳақда гапирса, ташвишланишлари керак. Бундай ҳолда, профессионал маслаҳатга мурожаат қилиш жуда муҳимдир.
- Ота-оналар фарзандининг темпераментал услубини касалликка айлантирмаслиги керак. Агар уларнинг ўғли ёки қизи бахтсиз, руҳий тушкунлик ёки хавотирда бўлса, у – руҳий тушкунлик ёки ташвишга ихтисослашган болалар психологига олиб борилиши керак.
- Гиёҳванд терапияси хавфлидир. Шунинг учун болаларни дори-дармонлар билан таъминлаш тавсия этилмайди, аммо нутқ терапияси ўринлидир.
- Бировни айблаш шарт эмас. Эҳтимол, боланинг одатий афзалликлари ота-оналар қилган бирон бир нарсага боғлиқ эмас.

ҚИЗ БОЛАЛАР ВА ЎҒИЛ БОЛАЛАР ТУРЛИЧА ЎРГАНАДИЛАР

"Мактабгача ёшдаги ўғил болалар ва қизлар маълумотни турли тезликларда, турли сабабларга кўра, муваффақиятнинг турли кўрсаткичлари билан ўзлаштирадилар". (Гуриан, 2001) Ёш ўғил болалар турли хил нарсаларга кўпроқ қизиқиши мумкин, ёш қизлар эса одамлар ва муносабатларга эътибор беришлари мумкин. Бошланғич мактабда ўғил болалар харитада Францияни топишни осонлаштирса, қизлар француз тилини ўрганишни осонлаштиради. У тўғри жавобни айлантира олади, у эса саволни тинглаб, жавобини ёзиб қўяди. Афсуски, ўғил ва қизлар ҳали ҳам худди шундай ўрганаётгандек муносабатда бўлишади, бу эса нотўғри хатти-ҳаракатлар ва муваффақиятсизликка олиб келади.

Агар биз ўғил болалар ва қизлар ўртасидаги фарқларни тан олсак ва уларнинг ривожланишига қандай ёрдам беришни – қайта ўргансак, кўплаб камбағал ўқувчиларни қайтариш мумкин. Майкл Гурианнинг муваффақиятли стратегиялари муваффақиятсиз талабаларни энг яхши талабаларга айлантириш учун ишлатилган. Унинг стратегиялари ҳар бир синф учун фойдали бўлиши мумкин, чунки у ўғил ва қизларнинг кучли томонларидан фойдаланади ва уларнинг заиф томонларини тўлдиради.

Қизлар учун: Ота-оналар ўзларининг етакчилик ролларини кучайтиришлари, ҳаракатга оид ўйинларни ўйнашлари, ёзиш қобилиятларидан фойдаланишлари керак; компьютерлардан фойдаланиш ва уларни ўзлаштиришни осонлаштириш ва уларни математика ва фан олимпиадаларида қатнашишга ундаш.

Ўғил болалар учун: Ота-оналар уларни тозалаш, ёрдам бериш ва ўғил бола бажарадиган ишларга ўз кучларини сарфлашга ундашлари керак; ғазаб, қайғу ва бахт каби ҳис-туйғуларни қадрлашга ёрдам беринг; миянинг тасаввур ва оғзаки кўникмаларини ривожлантириш учун ҳикоялар ва афсоналар яратишни таклиф қилиш; жисмоний ҳаракатга рухсат бериш (қучоқлашдан тортиб йиқилишгача); медиасаводхонликка ўргатиш; уларни низоларни ҳал қилишда ва жамоавий тренингларда иштирок этишга мажбур қилинг.

Алоҳида гендер таълими масаласи мунозарали. Бироқ, ўғил болалар ва қизлар ҳар хил ўрганишар экан, шунинг учун синфларда турли хил ўқитиш стратегияларини қўллаш зарурати туғилади, нега самаралироқ ва самарали таълим олиш учун алоҳида синф хоналаридан фойдаланмаслик керак. Қандай қилиб биз бир синфда бир вақтнинг ўзида иккита турли стратегиядан фойдаланамиз. Шундай қилиб, вақт, пул ва натижаларнинг самарадорлиги қанчалик қимматга тушади.

Майкл Гилберт (2007) бир жинсли мактабларни тавсия қилади. Унинг онлайн мақоласи қуйида умумлаштирилади ва изоҳланади:

Ўғил болалар қизлардан ортда қолиб, кўпроқ мактабни ташлаб кетмоқда. Коллежга киришга муваффақ бўлган йигитлар озчиликда бўлиб, аёллар эса деярли 3-2 кишига кўп. 1960-йилларда, бу ажралиш тенгсизлик деган маънони англатишидан қўрқиб, жинсий стереотипларни бузишга интилиб, режалаштирувчилар жинсларни имкон қадар эрта ёшда аралаштиришга қарор қилишди. 1965-йилда Америкадаги давлат мактабларининг аксарият синфлари бир жинслилар эди; 2000-йилга келиб, озроқ миқдорда қолди.

Биргаликда ўқитиш ўқув материалларига, ягона синов ва хатти-ҳаракатлар стандартларига жавоб бериб, катта маъсулиятни юклайди. Натижада, мактабларимизда мукаммал мувозанатли жинсий коинот йўлида "тенг" "бир хил" га айлантирилди. Аммо муаммо бор: ўғил болалар ва қизлар бир хил эмас. Улар бир хил ёки бир вақтнинг ўзида ривожланмайди. Уларга эга бўлган ота-оналарнинг аксарияти ўғил болаларнинг луғатдан тортиб қаламга қадар, ҳатто оддий ўтириш қобилиятига қадар секинроқ ривожланишини билишади.

Бугун АҚШдаги ёш ўғил болалар мактабга келганларида, улар аёл ўқитувчилар ва маъмурлар ҳукмронлик қиладиган дунёга кирадилар. Мамлакатнинг давлат мактабларида эркак ўқитувчиларнинг улуши 40 йил ичидаги энг паст даражада. Атрофдаги қизлар тезроқ ўқийдилар, ўзларининг ҳис-туйғуларини яхшироқ назорат қиладилар. Ўғил болалар визуал ишлов беришни афзал кўрадилар. Ўғил болаларда қиз болалардагидай тез-тез орзу қиладиган жисмоний ҳаракатлар, рақобат ёки тузилиш деярли йўқ. Ўғил болалар ҳис-туйғуларини ифода этишдан кўра деярли ҳамма нарсани ўзлари бажаришни афзал кўришади.

Ўғил болалар дарсда кам эътиборли бўлиб, бундан муаммоларга дуч келишади. Улар кўпинча кўрсатмаларга эътибор бермайдилар ва уларга бепарво бўлиб, бошқа ишларни келтириб чиқарадилар. Уларнинг ўрганиш имконияти қизларга қараганда икки баравар кўп чекланган. Кўпчилик ўғил болалар жисмоний портлашлари учун жазоланади. Ўғил болалар ўзини худди ўғил болаларга ўхшатиб қўйгани учун назорат қилинади ва дори-дармонлар билан таъминланади (кавказлик ўғил болалардан ҳар биттаси кучли дори бўлган Риталиндан фойдаланади). Улар ҳатто танаффус пайтида ҳам ҳар хил ишлар билан шуғулланишга рухсат этилмаслиги мумкин. Бошланғич мактаб ўғил болалари қизларга қараганда 50 фоизга кўпроқ бир синфда такрор ўқийдилар, яъни синфдан синфга кўчмай қоладилар.

Қизларга қараганда ўғил болаларнинг учдан бири ўрта мактабни ташлаб кетишади. Озчилик ва кам таъминланган оилалардан бўлган ўғил болалар кўпроқ азоб чекишади. Охир-оқибат, Американинг таълим тизими келажакдаги даромадларга таъсири яхши ҳужжатлаштирилган бўлса ҳам, ёмон тайёргарлик кўрмаган ёки ўз таълимини олга силжитишга қизиқмайдиган йигитлар легионига айланади. Бу эркаклар, аёллар ва мамлакатнинг иқтисодий келажаги учун ёмон. Маргарет Меад, бошқа антропологлар қаторида, бизга деярли барча гуллаб-яшнаган маданиятлар ўғил ва қизларни алоҳида ўқитган ва тайёрлаганлигини айтди.

Америкадаги 90 000 та ҳамкорлик мактабларидан 250 дан кам давлат мактаблари 33 штатдаги бир жинсли мак-

табларни танлади. Бир жинсли вариант узоқ вақтдан бери диний ва хусусий мактабларда машҳур бўлиб келган.

Бир жинсли хусусий мактаблар узоқ вақтдан бери ривожланиб келган. Флоридадаги бошланғич мактабнинг 4-синф ўқувчилари бир жинсли синф айлантирилди. Натижада қизлар ва ўғил болалар ёзиш тестларида ажойиб ўсишга эришдилар. Бошқа истиқболли тажрибалар АҚШ, Канада ва Ирландияда бўлиб ўтди. Ўғил болалар ва қизлар аралаш синфларда рақобат ва ижтимоий босимлардан халос бўлса, ривожланади ва тартиб-интизом муаммолари камаяди.

Ўғил болалар ва қизлар учун ажратиб ўқитиш тизими ижобий натижаларни, жумладан, юқори ўқиш ва чет тилини ўрганиш, уй вазифаларига кўпроқ вақт сарфлаш ва олий маълумот олишга интилишни кўрсатди. Давлат таълим кенгашлари миллий ассоциациясининг (NASBE) 2002-йилги ҳисоботида таъкидланишича, бир жинсли мактабларда "ижобий таъсир қизлар ва иккала жинсдаги озчилик талабалари орасида энг катта".

МАКТАБЛАРДА ВА СИНФЛАРДА ЎҒИЛ БОЛАЛАР ВА ҚИЗЛАРНИ АЖРАТИШ

Грин округи, Жоржия, АҚШ, Америкада бутунлай бир жинсга ўтадиган, ўғил ва қизлар алоҳида синфларда бўлган биринчи мактаб округи бўлишни режалаштирган. Бу кўп йиллар давомида ёмон тест натижалари, ўқишни ташлаб кетиш даражаси ва ўсмирлар ҳомиладорлигининг кўплигидан кейин содир бўлди. Кўпгина ота-оналар ва ўқитувчилар маслаҳат берилмагани учун ўзгаришга қарши чиқди ва оқибатда режа бекор қилинди.

Мактаб бошлиғи Макколофнинг айтишича, ўғил ва қизлар билимни ҳар хил оладилар ва уларни ажратиш ўқитувчиларга дарсларини мослаштиришга имкон беради. Қолаверса, ўғил болалар ўзларини беадаб тутиб қизларни ҳайратда қолдирмайди, қизлар эса ўғил болалар олдида ақлли кўринишдан қўрқмасликлари учун синфда кўпроқ гапиришади. *(Индиа Тимес, 2008)*

Алоҳида синфларда дарслар жинснинг кучли томонлари ва эҳтиёжларига мослаштирилади. Қизлар ва ўғил болалар турлича ўрганадилар ва агар дарслар ўз эҳтиёжлари учун мўлжалланган бўлса, улар янада муваффақиятли бўлади. (Сах, 2006)

Биз миллат сифатида гендер фарқларини тушунмаслигимизни ва уни муҳокама қилишни сиёсий жиҳатдан нотўғри деб ҳисоблаймиз. Натижада мактаблар ўқувчиларга ўз салоҳиятини рўёбга чиқаришга ёрдам бермаяпти. Биз беихтиёр қизларни информатикадан, ўғил болаларни эса санъатдан ва тилларни ўрганишдан четлаштиряпмиз. Гуриан (2001) ўғил болалар қизлар каби яхши эшитмаслигини ва қизларнинг нурга нисбатан сезгирлигини кўрсатади. Ўғил болалар кўпинча ҳушёр бўлиш учун ҳаракат қилишлари керак, қизлар эса ўзларини тутишларига эътибор беришлари мумкин. Бундай фарқларни бартараф этиш учун турли хил ўқитиш усуллари қўлланилади.

(Чандлер ва Глод, 2008)

Малайзия Халқаро Ислом Университети (IIU) томонидан о‘зининг бошланг‘ич, о‘рта ва о‘рта мактабларида муваффақиятли жорий этилган қуйидаги тизимни тавсия қиламиз:

1. ***Болалар боғчасидан учинчи синфгача:*** ўғил болалар ва қизлар ўртасида ажралиш мавжуд эмас, ўқитувчилар эса аёллардир.
2. ***Тўртинчи синфдан олтинчи синфгача:*** ўғил болалар ва қизлар алоҳида синфларда бўлишади, лекин: фақатгина танаффузларни ва турли хил машғулотлар ни биргаликда ўтказишларига рухсат берилади, лекин қуйидаги тарзда алоҳида томонларда ўтиришлари мумкин:

Тавсия етилган синф конфигурацияси (4-6-синфлар)	
Ўғил	***Қизлар***

3. ***Еттинчи ва саккизинчи синфлар:*** ўғил болалар ва қизлар учун алоҳида мактаблар, ўқитувчилар эса ўқувчилар билан бир хил жинсдагилар. Тахминан 13 дан 14 ёшгача бўлган бу ёш гуруҳи балоғатга этишиш даври бўлиб, болалар тажриба ўтказмоқда ва аста-секин камолотга ўрганмоқда. Жинсий зўравонликнинг жиддийлигини тушунишдан олдин уларни аралаштириш хавфлидир.

4. ***Тўққизинчи-ўн иккинчи синф:*** фақат бир жинсдаги ўқитувчилари бўлган алоҳида мактаблар.

5. ***Университет маълумоти:*** ўғил болалар ва қизлар бир синфда, лекин алоҳида қаторларда ўтиришади. Бу ёшда ўсмирлар ўзларини масъулиятлироқ тутадилар. Улар ўзларининг бўлажак турмуш ўртоқларини муваффақиятли танлашлари мумкин, айниқса профессор-ўқитувчилар ва ота-оналар ёрдам ва йўл-йўриқ кўрсатса. Бу барча талабалар учун "Ота-оналар тарбияси" курси ўтказиладиган IIUда қониқарли тарзда амалга оширилмоқда.

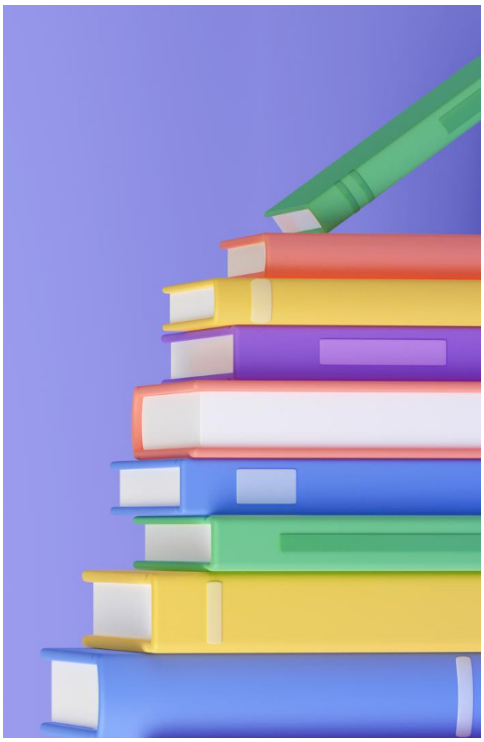

ОТА-ОНАЛАР ВА ЖИНСЛАР: ИСЛОМИЙ НУТҚ

Милодий 610-йилда Ислом дини кириб келганида, Араб жамиятининг маданиятида эркаклар ҳукмронлик қилган ва ўзга миллатларни камситиш, таҳқирлаш, ўз миллатини бошқа миллатдан устун қўйиш, калондимоқлик, худбинлик иллатлар устувор эди; қиз туғиш иснод ва уят эди.

Улардан бирига қиз фарзанд туғилганлиги ҳақида хушхабар берилса аччиғидан юзи қорайиб кетади! (Қуръон, 16:58)

Қуръоннинг жавоби шуки, қизларни ҳам, ўғил ўғил болаларни ҳам ёки жуфтлаб ўғил-қизни ҳам насл инъомини Худо беради.

Пайғамбаримиз ўз қизларини тўғри тарбиялаган қизларининг ота-оналарига хушхабар бердилар: Кимки уч қизи ёки синглиси ёки икки қизи ёки икки синглиси бўлса ва улар билан бирга яхши ҳаёт кечирса ва уларга нисбатан Аллоҳдан қўрқса, Жаннатга киради.

(Ал-Бухорий ва мусулмон)

Эй одамлар! Биз сизларни бир эркак ва аёлдан яратдик ва сизларни ўзаро танишишингиз учун халқлар ва қабилалар қилиб қўйдик. Албатта, Аллоҳнинг ҳузурида энг ҳурматлигингиз энг тақводорингиздир. Албатта, Аллоҳ билувчи ва хабардор зотдир. (Ушбу ояти каримада «Эй одамлар!» деб барча инсониятга қарата нидо қилинмоқда, шу билан бирга уларнинг асли бир эканлиги эслатилмоқда. Демак, одамларнинг асли бир – ҳаммалари Одам Ато ва Момо Ҳаводан таралганлар. Айни чоғда Аллоҳ таоло уларни турли халқлар ва қабилаларга ажратиб ҳам қўйганини таъкидламоқда. Инсонларнинг турли халқ ва қабилаларга бўлинишини сабаби эса, ўзаро танишиш, маърифат ҳосил қилиш эканлиги уқтирилмоқда)

(Қуръон, 49: 13)

Барча инсонлар бир эркак (Одам Ато) ва бир аёл (Момо Ҳаво) авлодларидир. Муайян гендер роллари ҳақида гап кетганда, Пайғамбар – эркаклар ҳукмронлик қиладиган араб жамияти ўртасида қуйидаги абадий тушунча ва амалиётларни ўрнатди:

Сизларнинг энг яхшиларингиз ўз оиласи учун энг яхшисидир ва мен сизларнинг орангиздаги оилам учун энг яхшисиман.

(Термизий ва Ибн Можа)

Расулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи васаллам уй юмушлари билан банд эдилар:

Оиша ва Умму Салама Расулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи васаллам ҳақида айтдилар: «У зот оёқ кийимларини тузатар, кийимларини тикар ёки тузатардилар, уйларида оддий одамлар қиладиган ишларни ўзлари бажарардилар. (Аҳмад)

Пайғамбар – турли ролларни "аёлнинг иши" ва "эркакнинг иши" деб иккита алоҳида гуруҳга ажратмаган. Оналик, ҳомиладорлик ва эмизишнинг биологик роли ҳақида гап кетганда, Қуръон отага она ва болани моддий ва маънавий жиҳатдан ҳар томонлама қўллаб-қувватлаш мажбуриятини белгилаб қўйган. Қолаверса, Пайғамбаримиз – оналарга отани эмас, балки олий ҳурматни берганлар:

Жаннат – оналар оёғи остидадир. (Мажнун, Насоий ва Ибн Можа)

Пайғамбар – тенг ҳуқуликни тарғиб қилди ва ўз ҳаётида уй ишларида аёлларига ёрдам бериб намуна кўрсатганлар, Ислом дини пайдо бўлишидан олдин аёлларга зулм қилиш, уларни одам ўрнида кўрмаслик, уларни мерос қилиб кимгадир бериб юбориш, турмуш қуришдан чеклаш ва молиявий ҳуқуқларидан маҳрум қилиш каби ҳолатлар бор эди. Ислом дини келганидан кейин аёлга инсонийлик ҳуқуқлари қайтариб берилди.

Жинсий алоқага оид масалада Ислом эркак ва аёл ўртасидаги никоҳдан ташқари ҳар қандай жинсий алоқанинг олдини олиш ҳақида аниқ ва қатъийдир. Бу қоида оилани ва жамиятни касаллик ва парчаланишдан ҳимоя қилади. Ислом бу масалаларда муросага келмайди ва ноқонуний жинсий алоқага олиб келадиган барча йўлларни (масалан, алкоголь, гиёҳвандлик, ноз-карашма ва васвасага солиш) ёпади. Опа-сингиллар ўн ёшга тўлганда, жинсий алоқа билан боғлиқ муаммоларни олдини олиш учун алоҳида ётоқларда ухлашлари керак.

Пайғамбар алайҳиссалом: «Фарзандларингиз етти ёшга тўлганларида, уларга намозни ўргатинглар ва ўн ёшга тўлганларида, (намоз ўқишлари учун) уларга жиддий насиҳат қилинглар ва ухлаётган тўшакларини бир-биридан ажратинглар.

(Ахмад Мажнун ва Абу Довуд)

Ислом қизларни оналик ва бола парвариши, шунингдек, уйдан ташқари ишлар ва жамоат вазифаларига (шу жумладан, ҳарбий хизматда фаол атнашишга) тайёрлайди. Пайғамбар (соллаллоҳу алайҳи васаллам) давридаги аёллар у зот билан ёнма-ён жанг қилишган. Фарзандлари маълум ёшга етгандан сўнг оналар жамиятнинг фаол иштирокчиси ҳисобланиб (расмий ёки норасмий), уларга тўлиқ ёки тўлиқ бўлмаган ишларига, ихтиёрий ва сиёсий ёки сиёсий бўлмаган фаолиятларлари учун ҳақ тўлашлари лозим.

Уларнинг ҳолати, касби, тайёргарлиги, тажрибаси ва иқтисодий эҳтиёжларига мос келадиган ҳар қандай нарса рағбатлантирилади. Бу аёлларнинг бурчи эмас, балки уларнинг ваколати. Аксинча, эркакларнинг вазифаси бутун оилани қўллаб-қувватлашдир.

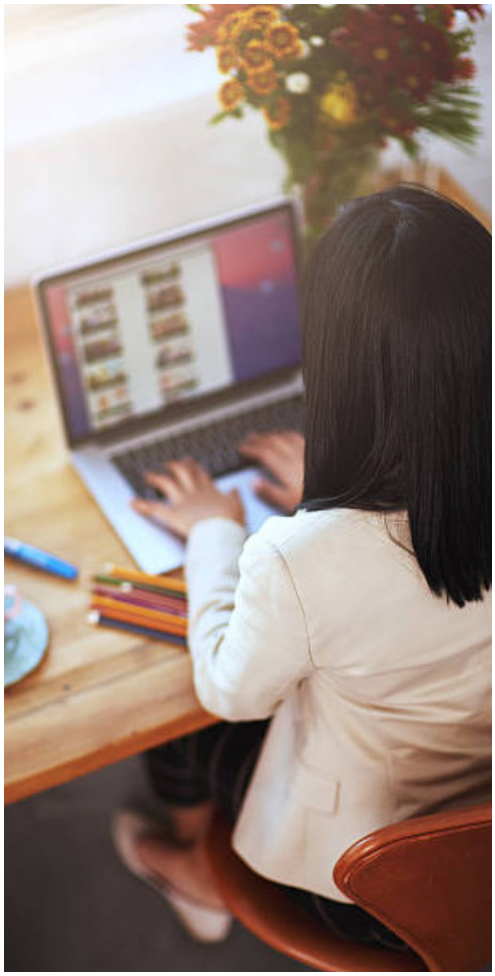

Гендер ролининг баъзи хусусиятлари замонавий маданиятга қолдирилади. Масалан, пайғамбар (с.а.в) даврларида эркакларнинг сочлари узун бўлган. 1900-йилларнинг ўрталарида, ғарбда,узун сочлар эркакнинг яхши иш топишига халақит бериши мумкин эди. Ҳозирги кунда, XXI асрда, узун сочлар муаммо эмас. Илгари оғир ишлар кучли меҳнаткаш эркакларга тайинланган. Бироқ, бугунги кунда бундай қийин ишларнинг аксарияти ахборот технологиялари, электроника ва компьютерлар туфайли жисмоний куч талаб қилмайди. Қурилиш, муҳандислик ва транспорт каби касбларни аёллар осонгина бажаришлари мумкин. Худди шу тарзда, эркаклар ва аёллар ўқитувчилик, ошпазлик, ҳамширалик, котиблик, ахборот технологиялари ва меҳмонхона бошқаруви соҳаларида ишлаши мумкин. Шунингдек, кийим-кечак ҳақида гап кетганда, эркаклар ҳам, аёллар ҳам камтарлик, қадр-қиммат ва ҳурматни намоён этишлари шарти билан жинси шим кийишлари мумкин (жуда тор бўлмаган, шаффоф бўлмаган, танани ёпадиган ва қўпол бўлмаган). Покистон каби баъзи мусулмон мамлакатларида шимлар аёлларнинг анъанавий либосларининг бир қисмига айланган.

Эркаклар ва аёллар бир-биридан ўрганишлари керак бўлган кўп нарсалар мавжуд. Айтиш мумкинки, ҳар бир эркакда қандайдир аёллик ва ҳар бир аёлда қандайдир эркаклик ҳислатлари бор. Иккаласида ҳам турли даражада эркак ва аёл гормонлари мавжуд. Агар қуйидаги мисраларни таҳлил қилсак, бу ажабланарли эмас:

...Улар сизларнинг либосингиз, сизлар уларга либоссиз...
(Қуръон, 2: 187)

Роббилари уларнинг (дуоларини) истижобат қилиб: «Мен сизлардан эркагу аёл амал қилувчининг амалини зое қилмайман. Баъзингиз баъзингиздансиз..."
(Қуръон, 3: 195)

У сизларни бир жондан яратди.
(Қуръон 39:6)

Жинслар орасидаги охирги ҳолат:

Аллоҳ бирингизни бирингиздан ортиқ қилиб қўйган нарсадан умидвор бўлманг. Эркакларга ўз меҳнатларидан насиба бор, аёлларга ҳам ўз меҳнатларидан насиба бор. (Яхшиси) Аллоҳнинг фазлу марҳаматидан сўранглар. Албатта, Аллоҳ ҳамма нарсани Билгувчидир.
(Қуръон, 4: 32)

Қуръон барча инсониятга юборилган. Баъзи ҳолларда оятлар эркаклар ёки аёлларга маълум бир роль мавжуд бўлганда мурожаат қилади. Бироқ, ҳар қандай шароитда ҳам Қуръон аёллар ва эркакларга тенг ҳурмат ва эҳтиром билан мурожаат қилади.

ХУДОНИНГ ЙЎЛИ – ЭНГ ЯХШИ ЙЎЛ: ХИТОЙ, ГЕРМАНИЯ ВА ҲИНДИСТОН МИСОЛИДА

Коинотнинг яратувчиси ҳамма нарсани тўғри ўлчовга қўйди ва бизга мувозанатли муҳитни берди. Илоҳий табиат қонунларини бузганимизда, ҳалокатга сабаб бўламиз. Хитой бунга мисол бўла олади. Аҳоли ўсишини назорат қилиш учун у жамиятдаги оилаларга фақат битта бола кўришга рухсат берди, акс ҳолда улар имтиёзлардан маҳрум бўлишади. Бу эркаклар ҳукмронлик қиладиган жамиятга олиб келди, чунки одамлар оилани яхшироқ таъминлашга ёрдам бериш учун ўзларининг ёлғиз фарзандларини қиз эмас, балки ўғил бўлишни афзал кўришди.

Бир неча ўн йиллар давомида ота-оналар ўғил болаларни олиб, қизларини ташлаб кетишган. Натижада, кўплаб яширин абортларнинг зарарли оқибатлари келиб чиқди. Фоҳишаликка сабабчи бўлган аёлларнинг сони кўпайди. Бу ҳалокатли номутаносиблик ҳукуматни охир-оқибат ўзининг юқоридаги "ғайритабиий" ижтимоий экспериментини бекор қилишга ва оилаларга табиий ҳолатига қайтишга имкон беришга мажбур қилди. Қуръон илоҳий яратилиш қонунини қуйидагича изоҳлайди:

Осмонлару ернинг мулки Аллоҳникидир. У зот хоҳлаган нарсасини яратур. У зот хоҳлаган кишисига қизлар ҳадя этур ва хоҳлаган кишисига ўғиллар ҳадя этур. Ёки уларни жуфтлаб ўғил-қиз қилиб берур ва хоҳлаган кишисини туғмас қилур. Албатта, У зот ўта билгувчи ва ўта қодирдир.

(Қуръон, 42: 49-50)

Ёки уларни жуфтлаб ўғил-қиз қилиб берур ва хоҳлаган кишисини туғмас қилур. Албатта, У зот ўта билгувчи ва ўта қодирдир. Нацистлар шахсларнинг фазилатлари билан тажриба ўтказишга ҳаракат қилишди. Уларнинг евгеника дастури бир қатор идентификация қилиш, изоляция қилиш ва ўқитиш процедуралари билан "супер инсон" ни ишлаб чиқаришга қаратилган. Бироқ, натижа аянчли муваффақиятсизлик билан якунланди. Ҳиндистонда аёлларнинг фетиссиди яъни қизларнинг жинсига қараб аборт қилиш -аёлларга қараганда эркакларнинг 50 миллионга кўп бўлган ташвишли "гендер фарқига" олиб келди. Қизиғи шундаки, технология буни осонлаштирди. Ўтмишда кўплаб чақалоқ қизлар туғилгандан кейин ўлдирилган. Энди ота-оналарга ультратовуш ёрдамида аёлларни жинсини аниқлаган ҳолда аборт қилиш билан шуғулланиш осонроқ ва шифокорлар учун жуда фойдали.

Ушбу амалиётга чек қўйиш учун ҳукумат ультратовуш текшируви орқали ҳомиланинг жинсини аниқлашни ноқонуний деб белгилади.

(Агнивеш ва бошқалар, 2005)

Бу амалиёт камбағал ва саводсиз табақалар орасида кенг тарқалган деб тахмин қилинган, бу асосан куёвларнинг оилалари томонидан келинларга қўйиладиган юқори талаблар, шунингдек, бошқа анъанавий нотўғри қарашлар туфайли. Аммо, бугунги кунда аёлларни ўлдириш бой ва олий маълумотлилар орасида ҳам тез-тез учрайди, афтидан, таълим даражаси ошиб бормоқда – бешинчи синф маълумотига эга аёллар орасида энг паст ва олий маълумотли аёллар орасида энг юқори.

Қизлар қашшоқ Бангладеш ва Непалдан ёки Ҳиндистоннинг қашшоқ ва қабилавий ҳудудларидан тахминан 200 АҚШ долларига турмушга берилади аниқроғи сотилади, қизиғи новвос эса 1000 доллар туради.

(Ҳугҳес ва бошқ. 1999)

Афсуски, Ҳиндистон айрим ҳудудилари маданиятларида ўғил туғилиши нишонланади, қиз туғилиши эса мотам ҳисобланади.

АМАЛИЙ МАШҒУЛОТЛАР 38-40

38-Машғулот:
Ота-она чати

“Яхши болани қандай тарбиялаш керак” мавзусини муҳокама қилиш, шунингдек, ижобий ва салбий шахсий тажрибалар билан бўлишиш учун бир нечта ота ва оналарни тўпланг.

> Уйимиздаги кечки овқатдан сўнг, барча ота-оналар ўтириб, яхши болани қандай тарбиялашни муҳокама қила бошладилар. Кўп қимматли тажриба таклиф қилинди. Охирида бир доно отахон айтди: “Айтилганларнинг ҳаммаси зарур, лекин етарли эмас, чунки сиз барча қоидаларга риоя қилсангиз ҳам, Худонинг иноятн оилангизга тушмаса, болангиз умидсизлик бўлади”. Ота-оналар қуйидагиларга келишиб олдилар:
>
> Қанча куч сарфламасангиз, ҳар доим ўз билим ва кўникмаларингизни Худонинг раҳм-шафқатини излаш билан бирлаштиришингиз зарурки, сизга бундай олижаноб ва қийин вазифада, яъни болаларни тарбиялашда ёрдам берсин.

Болани тарбиялаш учун оила, қишлоқ, уммат керак ва Худонинг иноятн керак. Бу саволга жавоби – яккаланиш эмас, балки ҳамманинг ҳамкорлигидир.

39-Машғулот:
Мен кимлигим учун Аллоҳга шукур!

“Алҳамдулиллоҳ” Аллоҳга ҳамд бўлсин!

Фарзандингизга қуйидаги сўзларни қайта-қайта такрорлашга ўргатинг:

Менга берган барча яхшиликлари учун Аллоҳга шукур қиламан.

Мени инсон қилиб яратгани учун Аллоҳга шукур қиламан.

Мени қиз бола қилиб яратгани учун Аллоҳга шукур қиламан, ёки

Мени ўғил қилиб яратгани учун Аллоҳга шукур қиламан.

Мени қора, оқ, буғдой ранг ёки сарғиш қилиб яратгани учун Аллоҳга шукур қиламан.

Мени шундай қилиб яратгани учун Аллоҳга шукур қиламан!

38-Машғулот:
Барак Обама: тўлиқ бўлмаган оилада тарбиянинг намунаси

Ота-оналарга фарзандлари билан ўтириб, афро-америкаликнинг сайёрадаги энг юқори сиёсий лавозимга кўтарилишини муҳокама қилишга тавсия этилади. Барак Обаманинг президентлиги қандай тугалланганидан қатъи назар, унинг мероси ҳар доим инсоннинг энг қийин тўсиқларни енгиб ўтиш қобилиятидан далолат беради. Фарзандларингизга Барак Обаманинг иккита китобни ўқишга беринг: *“Отамнинг орзулари: ирқ ва мерос қиссаси” ("Dreams from My Father: A Story of Race and Inheritance") ва “Умиднинг жасорати” ("The Audacity of Hope").*

Ота-оналар Худонинг илоҳий режаси мавжудлиги ва донолигини англатиши, у бир неча авлодларни қамраб олиши, узоқ йўлни босиб ўтиши ва йўлидаги тўсиқларга қарамай, ҳар доим якуний мақсадга эришиши мумкинлигини тушунтириши мумкин. Обамани ёлғиз она тарбиялаган ва ота-оналар буни фарзандлари билан муҳокама қилишлари мумкин. Улар Мусо ва Исо Пайғамбарларни (алайҳиссалом) тарбиялаган оналарни, шунингдек, Муҳаммад Пайғамбарни (соллаллоҳу алайҳи васаллам) тарбиялаган амакиларни ҳам муҳокама қилишлари зарур.

Обама ва Илоҳий режага келсак, унинг ҳаётини белгилайдиган кейинги қадамлардан бирон-бир оғиш бўлганида, натижа қанчалик тубдан ўзгарар эканини таъкидлаш қизиқ. Қуйидаги "агар бўлса"ни кўриб чиқайлик:

- Агар Обаманинг отаси (Барак Ҳусайн Обама катта) кениялик мусулмон бўлмаганида ва Америкага стипендия олмаганида нима бўлар эди?
- Агар у канзаслик оқ танли аёлга (Энн Данхэм) уйланмаган бўлса-чи?
- Агар у Барак икки ёшидаёқ хотини Энни ташлаб кетмаган бўлса-чи?
- Агар унинг онаси Энн индонезиялик мусулмонга (Суторо) турмушга чиқ-

маган бўлса ва Обама мусулмон болалари билан мактабда ўқиган Жакартада тўрт йил яшамаган бўлса-чи?

• Агар онаси ўгай отаси (Суторо) билан ажрашмаган ва АҚШга қайтмаган бўлса-чи?

• Агар онаси саратон касаллигидан вафот этмаган бўлса ва оқ танли бувиси ва бобоси (Мэдлин ва Стэнли Данхэм) уни мактабга борган Гавайида тарбияламаган бўлса-чи? Катта оиланинг таъсири ва унинг қандай баракаси борлиги ҳақида ўйлаб кўринг!!!

• Агар у Гарвард университетига ўқишга кирмаганида ва нуфузли "Гарвард Ревью" журналининг муҳаррири лавозимини эгаллаган биринчи афро-америкалик бўлмаганида нима бўлар эди?

• Агар у христиан бўлиб Чикагода яшамаган ва ўнлаб йиллар давомида Троица насроний черковида қатнашмаган бўлса-чи?

• Агар у Гарвард университети битирувчиси бўлган африкалик қулларнинг авлоди Мишелга уйланмаганида нима бўлар эди?

Мен қиламан ўттиз, Тангрим қилади тўққиз.

Иркчилик ва мутаассибликни енгиш, тенглик, хилма-хиллик ва бағрикенгликни қабул қилиш – инсоният учун катта ютуқдир. Оқ уй 1792-1800 йилларда африкалик қуллар томонидан қурилган. Ҳозирда эса уни улардан бири, ота, она ва икки қиздан иборат жамият ҳужайраси эгаллаганлиги ақл бовар қилмайдиган ўтишдир. Обама охир-оқибат нима қилмасин, у аллақачон тарих яратган!

Худди шу мавзуда ота-оналар ўзларининг шахсий тажрибалари ҳақида Илоҳий режа нуқтаи назаридан гапиришлари мумкин. Улар ҳаётларининг турли босқичларида қабул қилинган катта аҳамиятга эга бўлган қарорлар, шунингдек, бу қарорлар уларни турмуш қуришга, фарзанд кўришга ва бугунги кунда бу ерда бўлишга қандай олиб келгани ҳақида гапиришлари мумкин!

Буларнинг барчаси Яратувчининг режасидир:

Худо хоҳламагунча сизнинг "иродангиз" амалга ошмайди!

ЎН УЧИНЧИ БОБ

Жинс ва жинсий тарбия: Фарзандларимизга нима деймиз?

КИРИШ

Секс ва жинсий тарбия – бу катта аҳамиятга ва чуқур муҳимликка эга бўлган мавзулардир. Аксарият ота-оналар жинсий алоқани муҳокама қилишда ўзларини жуда ноқулай ҳис қиладилар ва фарзандларининг жинсий тарбиясини мактаблар ва бошқа одамларнинг ихтиёрига топширишни афзал кўришади. Одамлар жисман соғлом бўлишлари, ақли, танаси, қалби ва руҳи соғлом бўлишлари учун улар жинсий алоқага тўғри муносабатда бўлишлари шарт. Ноқонуний жинсий алоқа фожиа ва узоқ муддатли зарар келтиради. Улардан энг машҳурлари ижтимоий ва жисмоний касалликлардир. Касаллик нафақат ноқонуний жинсий алоқада бўлган шахслар, балки уларнинг турмуш ўртоқлари ва авлодлари ҳам юқиши мумкин. Зарар шунчалик оғир бўлиши мумкинки, уни даволаб бўлмайди.

Яратувчимиз фосиқлик ва зинони ҳаром қилган. Жинсий бузуқлик фалокатга олиб келади, шунинг учун асосий қоидалардан бири шундаки, жинсий алоқа фақат никоҳда бўлиши керак. Жинсий йўл билан юқадиган касалликлар ноқонуний жинсий алоқа натижасида юзага келади. Инсоният ўзини ғайритабиий йўл билан тутганда, касалликларнинг янги турлари пайдо бўлиши мумкин. Ота-оналар ўзлари ва фарзандларининг жинсий тарбиясида фаол иштирок этишлари зарур.

ЖИНСИЙ ТАРБИЯ НИМА?

Одамлар жинсий тарбия ҳақида турли хил тасаввурга эга. Бу инсон танасининг анатомияси ва физиологияси ёки жинсий алоқада бўлиш ёки кўпайиш ва оилавий ҳаёт ёки касаллик ва исталмаган исталмаган хомиладорликнинг олдини олиш ҳақидами? Болаларга жинсий алоқа ҳақида маълумот бериш, уларга жинсий алоқада бўлишга рухсат бериш билан тенгми? Бир марта ўқитувчи шундай деган эди: "Ўқитувчиларнинг бири ота-оналарга: мен фарзандларингизга жинсий алоқа қилиш керакми ёки йўқми, ёки буни қандай қилиш кераклигини айтишни режалаштирмаяпман. Аммо агар улар буни қилишга қарор қилсалар, касаллик ва ҳомиладорликнинг олдини олишни билишлари кераклигини айтяпман". Жинсий тарбия дастурларининг аксарияти тўлиқ эмас ва ахлоқ, жинсий бузуқлик, оғиш ва никоҳ масалаларидан йироқда.

Иккита асосий масала мавжуд. Улардан бири биологик фактлардан иборат. Бу болалар ота-оналари ҳайз кўриш ёки тунги эмиссия ҳақида билимга эга бўлмаганлигидан пайдо бўладиган ўсмирлик кўркувлари билан боғлиқ. Яна бир асосий масала – жинсий фаол ёшларга исталмаган ҳомиладорлик ва натижада аборт қилишдан сақланиш учун етарли маълумот бериш. Ахборот уларни хавфдан ҳимоя қилишга ёрдам беради. Баъзи мактабларда жисмоний кўпайишнинг оддий механикаси ҳамда ахлоқий қайта тикланиш ўргатилади. Бошқа мактабларда жинсий бошқа маълумотлар ҳам берилади. Кўпгина мактабларда жинсий тарбия ахлоқий ва ижтимоий таълим ўқув дастурининг асосий қисмидир. Фарзандингизни ушбу дарслардан олиб ташлашнинг фойдаси йўқ, чунки муҳокама қилинадиган мавзулар чет тили ёки тарих, жисмоний тарбия, санъат ёки ҳафталик диний таълим дастурида ёки деярли бошқа жойларда ҳам пайдо бўлиши мумкин. Жинсий алоқа ҳаётимизнинг ажралмас қисмига айланди.

Аксарият жинсий тарбия бахтли ва тўлақонли турмуш тарзини рағбатлантирмайди.

Умумий нотўғри тушунча шундаки, "эркакнинг хотинини уйғотиш ёки қондириш қобилияти ўз-ўзидан пайдо бўлади". Бахтли никоҳни қандай яратишни билиш таълимнинг ҳал қилувчи қисмидир. Афсуски, бу таълим ёшлик ҳаётида бирон бир жойда берилмайди.

Агар сизнинг ўсмир фарзандингиз жинсий фаол бўлиб қолган бўлса, эҳтимол сиз бу ҳақда энг кейин билган одам бўласиз. Ўсмирлар буни сир сақлашга ҳаракат қилиши аниқ. Бундан ташқари, ўсмирлар ўзаро махфий тармоққа эга, бу ерда улар тенгдошлари ҳақида кўп нарсаларни билишади, лекин ота-онадан яширинган ҳолда.

Ҳақиқий қониқарли жавоб – Пайғамбаримиз Муҳаммад (с.а.в) дан ўрнак олишдир. Жинсий таълим мактабларда таърифланиши ва ўқитилиши ҳам салбий, ҳам ижобий томонларга эга. Демак, ота-оналар фарзандларини тарбиялаш масъулиятини ўз зиммаларига олишлари керак. Жамият, жумладан, мактаб, телевизор, интернет ва тенгдошлар томонидан бизга бериладиган жинсий алоқа маълумотлари афзалликлар билан бир қаторда камчиликларга ҳам эга.

АМЕРИКА МАНЗАРАСИ

Атҳар (1990) болаларга мактабда қандай жинсий тарбия берилаётгани, шунингдек, оммавий ахборот воситаларининг нотўғри хабари ҳақида гапиради. (Қаранг Жинсий тарбия: Исломий нуқтаи назар, Шаҳид Атҳар, М.Д. томонида таҳрирланган) Аксарият мактабларда жинсий тарбия 2-синфдан 12-синфгача ўқитилади, бунга миллиардлаб доллар маблағ сарфланади. Ўқитувчилар болаларга ахлоқий

қадриятлар ёки қандай қилиб тўғри қарор қабул қилиш ҳақида етказмасдан туриб, жинсий алоқанинг техник жиҳатларини тасвирлайдилар. Кўпайишнинг анатомияси ва физиологиясини тавсифлагандан сўнг, асосий эътибор таносил касалликлари ва ўсмирлик ҳомиладорликнинг олдини олишга қаратилган. AIDSнинг (Орттирилган иммунитет танқислиги синдроми) кучайиши билан асосий эътибор "хавфсиз жинсий алоқа" га қаратилади, бу одатда презервативлардан фойдаланишни англатади. Баъзи мактабларга презервативлар ва бошқа контратсептив воситаларни мактаб соғлиқни сақлаш клиникаларига борадиганларга бепул тарқатиш учун солиқ долларлари тўланади. Айрим мактаб коридорларида ва университетларда презерватив сотувчи автоматлар мавжуд.

Ота-оналарнинг роли камайтирилади ва баъзан масхара қилинади. Ҳар доим ёш ўғил болалар жинсий алоқа ҳақида савол беришса, оталари одатда улардан қочишади ва мавзуни ўзгартирадилар. Шунинг учун ўғил болалар жинсий алоқа ҳақида бегоналардан ўрганадилар. Ўқитувчилар томонидан илгари сурилган баъзи иллатлар диний тамойилларга кўра қабул қилиниши мумкин эмас. Доктор Шаҳид Атҳарнинг сўзларига кўра, баъзи адашган ўқитувчиларнинг эътиқодлари қуйидагича:

(а) Уйдаги яланғочлик (душ ёки ётоқхонада) кичикроқ (5 ёшгача) болаларга жинсий танишишнинг яхши ва тўғри усулидир, бу уларга саволлар бериш имкониятини беради. 1997-йилги тадқиқотга кўра, барча болаларнинг 75% зўравонлик ва яқин қариндошлар (ота-она, ўгай ота-она) томонидан содир бўлади (йилига 500 000 ёки бошқа оила аъзоси) таниш муҳитда. (Абел ва бошқ. 2001)

(б) Боланинг бошқа боланинг жинсий аъзолари билан ўйнаши "содда кашфиёт" жоиз бўлиб, на танбеҳ, на жазолаш учун сабаб бўлмайди. Ушбу махсус ўқитувчи, шунингдек, 12 ёшли ўғил болалар 8 ёшли қизларни зўрлаганидан хабардор. У бизга бу "содда кашфиёт" жинсий алоқага айланганда хабар бермайди.

(с) "Ифлос, беҳаё" журналларни ўқиётган болаларни ўзларини айбдор ҳис қилишлари-

га мажбурламасликлари керак, лекин ота-оналар бундан жинсий муносабатлар, қадриятлар ва жинсий эксплуатация ҳақида унга фойдали фикрларни олиш имконияти сифатида қараши керак. Бу ҳайратланарли жаҳолатдир. Ушбу журналларнинг кўпчилиги жинсий алоқа товар эканлиги ва аёллар эркаклар учун ўйинчоқ эканлиги ҳақидаги хабарни етказади. Дарҳақиқат, айбдорлик зарарли туйғу эмас, у одамларни қилган ҳаракатларидан пушаймон бўлишига ва уни тузатишга ундайди. Айбдорлик туфайли пушаймон бўлиш (нотўғри ҳаракатни баҳолаш ва қайтариш учун) болаларга ўз хатти-ҳаракатларини баҳолаш ва масъулиятни ҳис қилишни ўргатишнинг ўрганиш механизмидир.

(д) Агар бирор кишининг фарзанди аллақачон жинсий фаол бўлса, уни тўхтатишни айтиш ўрнига, ота-оналарнинг ахлоқий бурчи уларга контратсепция учун маълумот ва воситаларни тақдим этиш ва таносил касалликларидан қочиш орқали уларнинг соғлиғи ва мартабасини ҳимоя қилишдир. Бунда ўқитувчилар жинсий маълумот бериши жинсий алоқа учун олдинга силжиш дегани эмас. Шунга қарамай, агар кимгадир янги меванинг шакли, ранги, ҳиди ва таъми ва уни истеъмол қилишдан олинадиган завқ айтилса, ақл-идрок уни синаб кўришни хоҳламаслигини айтмайдими? Ота-оналар нотўғри жинсий муносабатлар ҳақида тегишли муҳокамани бошлашлари керак. Муҳокама жамият аъзосининг исталмаган ҳомиладорлиги, кўпол реклама, беҳаё мусиқа ёки бузуқликни тарғиб қилувчи телекўрсатув ҳақида бўлиши мумкин. Америка давлат мактабларида жинсий тарбия ўсмирларнинг таносил касалликлари ёки ҳомиладорлик ҳолатларини камайтирмади ва уларнинг жинсий одатларини ўзгартирмади. Афсуски, черковга бориш ҳам кўп ёрдам бермайди.

(Атҳар, 1990)

Ростми ёки ёлғонми?

Қанчалик кўп билсалар, шунчалик кўп қиладилар!!!

Фарзандларингиз биологик билимларнинг олдини олишга ҳаракат қиладиган мактабга бормасалар, улар жинсий таълимга дуч келишади, бундай ҳолда ота-оналар кўпроқ жалб қилиниши керак. Мактаблар одатда оддий биологик билим ва тегишли контрацепция маълумотларини беради. Кўпгина мусулмон ота-оналар, бошқа динлар сингари, ҳукумат мактабларида берилган жинсий ахлоқ уларнинг эътиқод меъёрларига мос келмаслиги ва болаларга контрацепция бўйича маслаҳат бериш уларни жинсий алоқада бўлишга журъат этиши мумкинлигидан хавотирда. Бу ўринсиз ҳавотирланиш, чунки берилган маълумотлар ҳақиқатга тўғри келади ва ёшлар учун зарурдир.

Мусулмон ва мусулмон бўлмаган кўплаб эркаклар ўз аёлларининг жинсий алоқага ўчлигидан ҳайрон қолишади. Бунинг сабаби шундаки, кўплаб эркаклар аёлнинг эркакнинг жинсий эҳтиёжларини қондириши осон эканлигини айтишган, чунки у фақат бир неча сония ҳаракатсиз туриш ва унга кириш ҳуқуқини беришдир. Бироқ, эркакларга аёлнинг жинсий эҳтиёжларини қондиришни ўрганиш эркак учун маҳорат ва диний бурч эканлиги айтилмаган. Улар аёлнинг авратлари ҳақида ўзларининг табиий уятчанликларини енгиб ўтишлари, олдинги ўйин техникасини ўрганишлари ва агар улар ўзларини қондирсалар ва аёлини "оч" қолдирсалар, ўз хотинларига нисбатан шафқатсизликнинг бир шакли бўлган қаттиқ маҳрумликни келтириб чиқаришини сезишлари керак.

Аксарият ота-оналар фарзандларининг беғараз "жинсий алоқани" бошлашларини хоҳламайдилар. Шундай бўлса-да, ўспирин шахсий ҳаётни ўз кўзидан узоқлаштира бошлагач, ота-оналарнинг назорати жуда кам бўлади. Гарчи бегуноҳлик ёшларни ҳимоя қилиш усулларидан бири бўлса-да, ота-оналар орзу қилган бегуноҳлик одатда бола 10 ёшга тўлмасданоқ ўйин майдончасида йўқолади. Бугунги кунда болалар интернет, телевизор ва фильмлардан кўпроқ билим олишади ва агар сизнинг фарзандларингиз DVDдан фойдаланиш имконига эга бўлса, реал тарзда айтганда, улар томоша қилган нарсалардан олинган жинсий "маълумот" сизнинг фикрингиздан анча олдинроқ бўлиши мумкин.

ОИТС Таиландда ўлимнинг асосий сабабларидан бири

Соғлиқни сақлаш вазирининг ўринбосари Сурапонг Суебвонглининг сўзларига кўра, 2001-йилда ОИТС Таиландда ўлим, бахтсиз ҳодисалар, юрак касалликлари ва саратон касаллигининг асосий сабабига айланди. Вазир аниқ рақамларни ёпмади, аммо ОИВ-ОИТС даражаси ҳақида хабар берилмаганлигини айтди, чунки қишлоқ жойларида қурбонларнинг қариндошлари ўлимнинг ҳақиқий сабабини хабар қилишни истамадилар. "Қишлоқ бошлиқлари тасодифий бўлмаган ўлимларнинг аксарияти юрак хуружи" натижасида содир бўлганлиги ҳақида хабар беришди. Бу Таиландликларнинг аксарияти юрак хасталигидан вафот этади деган нотўғри тушунчага айланди". "Аммо биз янги кутилмаган сўров ўтказдик ва қишлоқ жойларида ўлимнинг энг катта сабаби ОИТС эканлигини аниқладик", – деди у Малдив ороллари да бўлиб ўтган Жаҳон Соғлиқни сақлаш ташкилоти йиғилишидан қайтганидан кейин. БМТнинг ОИВ-ОИТС бўйича дастури (УНАИДС) Бангкокдаги ваколатхонаси 10 йил олдин Таиландликлар эпидемия бошланганда юқтирган касал бўлиб кўп сонда ўлишни бошлаганлиги сабабли ОИТСдан ўлим давом этаётганини айтди. Таиландинг 60 миллион аҳолисининг бир миллиони ОИВ билан касалланган деб тахмин қилинмоқда ва аҳолининг учдан бир қисми бу касалликдан аллақачон вафот этган.

(Аидс Эдусатион Глобал ахборот тизими, 2001)

Нима учун бошқа контент профессори АҚШни тарк этишни танлади?

Малайзиядаги Халқаро Ислом Университети профессори бир куни қуйидаги воқеани айтиб берди:

Мичигандаги ҳукумат бошланғич мактабининг учинчи синфида таълим оладиган ўғли бир куни уйга келиб синфдошининг ўша синфда ўқийдиган қиз билан ғайритабиий (жинсий алоқага ўхшаш) ҳаракатларни қилганини тўлиқлигича гапириб берди. Бу профессор ва оиласини, Американи бутунлай тарк этишга мажбур қилди! Нейтрал жинсий тарбиянинг натижаси жинсий алоқага тасодифий, масъулиятсиз тарзда берилиб кетган авлодни яратди. Кенг тарқалган маданият жинсий алоқани жозибадор, мавжуд, ёқимли ва қулай қилди. Қочиш кўпчилик учун ғайритабиий кўринади, чунки жинсий тасвирлар ва беҳаёлик одатий ҳолга айланган.

АҚШДА ОНАЛАР ВА ҚИЗЛАР ҲАҚИДАГИ ТАСАВВУРЛАР

Оналар ва қизларнинг идроклари ўсмирлар жинсий хулқ-атвор ҳақида кўпроқ чалкашиб кетмоқдалар ва ота-оналар ва ўқитувчиларнинг тегишли кўрсатмаларига эга эмаслар. Қуйида ўсмирлар нима деяётганига мисоллар келтирилган:

- 16 ёшли Селма шундай дейди: "Мен онамдан жинсий алоқа ҳақида ҳеч нарса сўра олмайман. Агар шундай қилсам, у нима учун савол берганимга ҳайрон бўла бошлади. “Нима учун билишни хоҳлайсан”, – деб туриб олади".
- 14 ёшли Жулиетта шундай дейди: "Онам жинсий алоқадан хабари бўлмаслик бокираликни исботлайди, деб ҳисоблайди. Мен ундан жинсий алоқа ҳақида бирор нарса сўрасам, унинг жаҳли чиқади. У: "Эрингиз сизга жинсий алоқа ҳақида билишингиз керак бўлган ҳамма нарсани ўргатади", – дейди".
- 18 ёшли Луи шундай дейди: "Ота-онамдан менга турли хил хабарлар келади. Бири: “Бу ишни қилма, балога дучор бўласан!”, иккинчиси: “Ёшлигингда бундан завқлан”, – дейди. Аслида ота-оналар бир қарорга келишлари керак. Жинсий алоқа биз учун фойдали бўлса, фойдали дейишсин. Агар бу биз учун ёмон бўлса, унда васвасага тушманг, қўзғатманг ва чалғитманг".
- 15 ёшли Жошуа шундай дейди: "Отам доим ростгўй бўлишимизни хоҳлайди. Аммо унинг ҳалоллиги жинсий алоқа бошланган жойда тўхтайди. Бу менинг самимийлигим қабул қилинмайдиган соҳадир".
- 22 ёшли Жонатан шундай дейди: "Коллежда ўқиётган ўғил болалар учун жинсий алоқа етуклик ва эркаклик рамзи ҳисобланади. Қизлар учун бу машҳурлик ва ёлғизликдан ҳимоядир".
- Жинсий алоқадаги дилемма ўсмир томонидан ифодаланади: "Комедия кўрсам, куламан; фожиа бўлса йиғлай оламан; мени ғазаблантирадиган нарсадан мен бақиришим мумкин; лекин мени жинсий қўзғатган ўйинни кўрсам, нима қила оламан?"

Бу мунозаралар шуни кўрсатадики, энди жаҳолатга қарши даво бўлиши учун тегишли жинсий таълим зарур. Жамият энди кўча ва экранга ўзининг жинсий меъёрлари ва қадриятларини ўрнатишига пассив рухсат бера олмайди.

ҚАДРИЯТЛАР ВА ЖИНСИЙ АЛОҚА: БУГУН ВА КЕЧА

Бугунги кунда одамлар орасида қадриятларнинг жиддий зиддиятлари мавжуд. Янги воқеликни қабул қилиш вақти келди; баъзи ота-оналар буни ҳис қилишади. Улар жинсий алоқа орқали ўтадиган касалликлардан, исталмаган ҳомилдорликдан, тухматдан хавотирдалар. Улар ҳақиқий жинсий таълим билан бу хавф-хатарлардан қочишга умид қилишади. Баъзилар ўсмир фарзандларини керакли ҳомиладорликдан сақлайдиган воситалар ва керакли маълумотлар билан таъминлайдилар.

Бошқа ота-оналар ғазаб билан бу чораларни рад этишади. Улар ҳомиладорликда сақловчи воситалар никоҳдан олдинги жинсий алоқани рағбатлантириши мумкинлигини билишади. Улар жамият ўсмирлар жинсий алоқани қўллаб-қувватлай олмаслигини билишади, чунки эрта эротик уйғониш масъулиятли инсоний муносабатлар ва ривожланишга хавф туғдиради. Ёшларнинг асосий вазифаси билим олиш ва тақводор бўлиб вояга етиш ҳамда ўзини оилавий ҳаётга тайёрлашдан иборатдир. Ушбу вазифани бажариш учун ўзини тийиш яхшидир. Баъзилар ҳатто жинсий алоқа ҳақида мунозарани жирканч ва ёмон таъмга эга деб билишади. Баъзи ота-оналар очиқ жинсий суҳбат, ҳатто мақсад ўзини ўзи бошқариш бўлса ҳам, жинсий ҳаракатларни рағбатлантиради, деб ўйлашади. Ота-оналардан бири болаларга ўрнак бўлиш ҳақида шундай дейди: "Биз катталар ўзимизга муносиб ўрнак бўлсак ва яхши хулқ-атворни талаб қилсак, болалар биз хохлаган одамларга айланади".

Ҳаётда ҳам, адабиётда ҳам жинсий этика кам. Қўшма Штатлар ва бошқа кўплаб мамлакатларда жинсий алоқа энди тақиқланган мавзу эмас; у мактабда ўқитилади ва уйда муҳокама қилинади. Бу жамиятларда васвасага дучор бўлса, ёшлар таслим бўлади, деб қабул қилинади. Шунинг учун ўғил болалардан гумон қилинади, қизлар эса кузатувга олинади. Ҳозирги кунда ўғил болаларда машиналар бор, кўп қизлар эса эркинликка эга. Илгари, яхши қизлардан покликни талаб қилишар эди ва ҳаттоки қайлиғи билан учрашганда фақат бўса олиш ёки эркалашга рухсат этилади. Бу унинг виждон ва жамият билан келишуви эди. Энди кўплаб ўсмирлар бу ечимни шубҳа остига қўйишади. Ўғил болалар бундан норози бўлишади, чунки телевизор, фильмлар ва журналлар уларни ҳаддан ташқари қўзғатади, қизлар эса бундан норози бўлишади.

Бу мамлакатларда бокира бўлиб қолишни истайдиган коллеж қизларига қийин. Кўп йигитлар улар билан учрашишдан бош тортадилар, баъзи қизлар эса уларга эскича муносабатда бўлишади. "Ўзини никоҳ учун сақлашга" жиддий ёндашганлар ўзларини ижтимоий жиҳатдан

ажратиб қўйиши мумкин. Бундай босим остида бокира қиз ўзининг нормаллигига шубҳа қила бошлайди. Васваса ва масхара олдида фақат маънавий жиҳатдан қатъий бўлганлар ўзларининг юксак стандартларини сақлаб қолишлари мумкин. Афсуски, кўп қизлар бу муҳитда муҳтожлик учун эмас, балки босим остида жинсий алоқада бўлишади. Илгари, қиз ҳомиладорлик қўрқувини поклик учун баҳона сифатида ишлатиши мумкин эди. Энди бу баҳона йўқолди. презервативлар супермаркетларда сотилади, таблеткалар, баъзи мактаблар ва ҳатто черковлар презервативларни бепул тарқатадилар.

Коллежга ташриф буюрган 18 ёшли Жейсон отасига ҳаёт ва севги ҳақида шундай деди: “Мен ўғил болалар ва қизлар ўртасидаги ҳақиқий фарқни топдим. Қизлар севгига эришиш учун жинсий алоқа билан ўйнашади. Ўғил болалар жинсий алоқа қилиш воситаси сифатида севги билан ўйнашади. Менинг фалсафам – уларни севиш ва уларни тарк этиш". Отаси сўради: "Сиз ва бошқа йигитлар уни севиб, уни ташлаб кетганингиздан кейин қизга нима бўлади?" "Бу менинг ишим эмас, мен бу ҳақда ўйламасликка ҳаракат қиламан", – деди Жейсон. “Хўш, ўйлаб кўринг. Шарқда одамни ўлимдан қутқарсанг, унинг ҳаёти учун жавобгарсан, дейишади. Агар сиз қизни севгига жалб қилиш стратегия- сини ишлаб чиққан бўлсангиз, унинг ҳис-туйғулари сизнинг ишингизга айланади", – деб жавоб берди отаси. Жейсоннинг отаси ҳалоллик ва масъулият барча инсоний муносабатларга тегишли бўлган асосий тамойилни тасдиқлади. Оддий ёки мураккаб, ижтимоий ёки жинсий бўлган барча ҳолатлар индивидуал яхлитлик ва жавобгарликни талаб қилади.

НЕГА ЖИНСИЙ ТАЪЛИМ ЎРГАТИЛИШИ КЕРАК?

Ўсмирлар жинсий алоқа ҳақида ҳамма нарсани ўрганишга интилишади. Улар реал ва шахсий жавобларни эсанкираб, довдираб, талаб қиладилар. Жинсий алоқани жиддий муҳокама қилиш имконияти таклиф қилинганда, ўсмирлар эркин ва оқилона гаплашадилар. Улар ўзларининг шаҳвонийлиги билан келишмоқчи бўлган стандартлар ва маънолари излайдилар.

Савол туғилади: ўсмирларга жинсий таълим бериш керакми? Кўпинча бу жуда кеч бўлади. Жинсий алоқа интернетда, мактаб ҳовлисида ва кўчада аллақачон нотўғри ўргатилмоқда. Видеороликларда ва расмларда болалар кўпинча жирканч ва қўпол жинсий алоқага дучор бўлишади. Экранлар ва кўчалар нотўғри маълумотларнинг тинимсиз манбаидир. Қора бозор сотувчилари ҳеч қачон жинсий "фактлар" ва ҳис-туйғуларини баҳам кўришдан тортинмайдилар. Эрта ёшдаги тенгдошлар ҳақиқий ва хаёлий тажрибалар ҳақида бажонидил айтиб беришади. Кўпинча ота-оналар ва ўқитувчилар тўғри маълумотни ўз вақтида баҳам кўришдан қўрқишади.

Жинсий тарбия икки қисмдан иборат: маълумот ва қадриятлар. Қадриятлар энг яхшиси уйда ўрганилади. Мутахассислар энг яхши маълумот бериши мумкин. Жинсий алоқага оид барча саволлар билимга чанқоқликдан келиб чиқмайди. Баъзи болалар провокацион саволларга жавоб беришга ҳожат бўлмаган ота-оналарини шарманда қилишни мақсад қилишади. Ота-оналардан самимий, қулай ва инсон жинсий ҳаётининг барча жиҳатлари ҳақида билимдон бўлишларини кутиш мумкин эмас. Ҳақиқатан ҳам сўралган маълумотлар тақдим этилиши керак, бошқа саволлар эса энг яхши мутахассисларга берилади.

Ота-оналар ўз ўсмирларини нафақат мактаб, балки энг муҳими, черков, масжид ва жамоат маркази ҳомийлик қиладиган жинсий алоқа бўйича муҳокамаларда иштирок этишга ундашлари керак. Холисона ва ҳалол равишда берилган маълумотлар душманликни камайтириши ва авлодлар ўртасидаги ишончни ошириши мумкин. Катталар ёшларга бўлган ишончини қайта тиклаши ва ёшлар ёш фарқига қарамай, катталар ҳақиқатан ҳам уларнинг фаровонлиги ҳақида қайғуришларини ҳамда улар билан умумий инсонийликни баҳам кўришларини тушунишлари мумкин.

Бошқа томондан, кимдир баҳслашиши мумкин: Болаларга жинсий таълим керакми? Сиз ўрдак боласига сузишни ўргатасизми ёки уни шунчаки сувга солиб, сузишга рухсат берасизми, минг йиллар давомида эркаклар ва аёллар расмий маълумотсиз жинсий алоқада бўлган. Кўпгина анъанавий цивилизацияларда жинсий тарбия никоҳдан кейин синов ва хато билан бошланади. Ўнлаб

фарзандли бўлиш севгининг исботи эмас. Тўғри ва соғлом жинсий таълим бахтли никоҳни амалга ошириш учун жуда муҳимдир.

Жинсий тарбияни ким ўргатиши керак? Ҳар бир инсоннинг ўз ўрни бор. Ота-оналар ташвишли фактлар ва муаммоларни билишлари ва кўпроқ масъулиятли роль ўйнашлари керак. Ота ўғлининг саволларига, онаси эса қизининг саволларига жавоб беришга мажбурдир. Биз мактабда ёки оммавий ахборот воситаларида жинсий тарбияга таяна олмаймиз. Уни ахлоқ ва ахлоқий жиҳат билан тўлдириш бизнинг бурчимиздир. Бунда якшанба мактаблари ўқитувчилари, оилавий шифокор, педиатр, яхши маълумотли имомлар ва руҳонийлар ҳам роль ўйнаши мумкин.

Оилада катта опа кенжа олдида, ака эса кичиги олдида бурчлидир. Ота-оналар жинсий тарбия ҳақида жим турмасликлари керак. Сукунат болаларга нотўғри хабар юборади. Болалар бегоналар ва тенгдошлардан эшитадиган қарама-қарши "фактлар" билан чалкашиб кетишади. Уларда жинсий ҳаётга нисбатан номақбул муносабат пайдо бўлади, бу эса вояга этган даврида уларга салбий таъсир кўрсатиши мумкин.

Жинсий таълимдан қочиш фарзандларга нисбатан катта маъсулиятсизликдир. Биз реалист бўлишимиз керак. Фарзандларининг жинсий тарбия олишига йўл қўймасликка уринаётган ота-оналар чиндан ҳам бошларини ғишт деворига уриб юборишади. Албатта, уларнинг фарзандлари ҳар қандай чалкашлик ва атроф-муҳитнинг номақбул таъсирини бартараф эта оладиган билимдон ва ахлоқий масъулиятли катталардан ўрганишлари яхшироқдир.

Қуръон ва Пайғамбаримиз (с.а.в) жинсий масалаларни аниқ ва оқилона муҳокама қилади. Жинсий алоқа ифлос сўз эмас, балки инсон ҳаётининг муҳим жиҳати. Қуръон кўпайиш, яратилиш, оилавий ҳаёт, ҳайз кўриш ва эякуляция ҳақида мунозарали тилда гапиради. Пайғамбаримиз (с.а.в) саҳобалари билан бу борада жинсий ҳаётларининг кўп жиҳатларини ҳурмат билан муҳокама қилганлар. Мусулмон ота-оналарнинг жинсий алоқа ҳақида гаплашмаслигининг сабабларидан бири уларнинг тарбияси билан боғлиқ. Ота-оналар жинсий алоқа ҳақида бехабар бўлишлари ёки ўзларининг жинсий алоқалари ёки унинг тажрибасидан ноқулай бўлиши мумкин.

БОЛАЛАРГА НИМАНИ ЎРГАТИШ КЕРАК?

Кўпгина ота-оналар қизларини ойлик ҳайз кўриш бошланишига, ўғилларини эса биринчи тунги эмиссия (сперма оқими)га тайёрлайдилар. Баъзи ота-оналар ўз фарзандларини тайёрламайдилар, бу эса ўсмирда қўрқув ва қайғуга сабаб бўлади. Ҳар қандай кутилмаган оқинди ёки қон ёш одамнинг онгида касаллик ёки зарар каби автоматик равишда боғланади ва агар у ўзини ўзи қиди-

риш ёки онанизм билан боғлиқ бўлса,ўсмир ўзини ташвиш ва айбдор ҳис қилиши мумкин.

Оғир қон ёки сперма оқими кўпинча уларни ичидаги бирор нарса бузилган ёки касал бўлганига ишонишга мажбур қилади ва улар бу ҳақда гапиришдан жуда уялишади ва қўрқишади. Бир ёш қиз ойлар давомида рўмолча билан қон кетишини енгишга уриниб, ўзини оғир касал деб ўйларди ва кимгадир айтишдан қўрқарди. Ниҳоят, меҳрибон ўқитувчи унинг қонга бўялган кийимларини топиб, унга ёрдам берди. Онаси уларни кўрса, деб ноиложликдан уларни ювди. Баъзи оналар, қизлари билан бу ҳақда гаплашмасдан олдин, ҳайз кўришга нисбатан ўзларининг нотўғри муносабати ҳақида ўйлашлари керак. Ўғил болалар ҳам бу ҳақда бирор нарса билишса фойдали бўлади. Кейинчалик, ёш йигит оғриқ, ҳайздан олдинги таранглик ёки ёмон хулқ-атвордан азоб чекаётган хотинига дош беришга тўғри келганда ёрдам беради. Бутун бизнесни нопок ва шармандали деб ҳисоблаш ва бу вақт ичида қизни четлаб ўтиш керак бўлган шахс сифатида кўриш бефойда.

Пайғамбаримиз ҳайз кўрган аёлларни рад қилиш ёки уларни ҳаром қилиш билан озор бермасликни тавсия қилганлар. Фақат тўлиқ жинсий алоқадан қочиш керак. Бироқ, агар аёлнинг аврати ёпиқ бўлса ва эркак қондан ҳимояланган бўлса, эр-хотин ўзларига ёқадиган даражада мамнун бўлишлари мумкин эди.

Бир нечта истиснолардан ташқари, Америка давлат ўрта мактабларида жинсий тарбия асосан презерватив лардан қандай фойдаланиш, касалликлардан қочиш ва аборт қилиш бўйича бир қатор дарсларга айланди. Қўшма Штатларда ёшлар барибир жинсий алоқада бўлишади, деган нуқтаи назар ҳукмрон бўлиб кўринади, шунинг учун биз уларга буни хавфсиз бажаришга ёрдам беришимиз керак. Ахлоқий ёки ахлоқий нуқтаи назар камдан-кам ҳолларда берилади ва агар шундай бўлса, дин, маънавият ва Худони рози қилиш ҳақида ҳеч қандай ҳавола йўқ. Аралаш жинсий синфлар ёш одамнинг табиий уятчанлик ҳиссини йўқ қилади.

Ҳатто бир жинсли синфларда ҳам болаларга жинсий алоқада тажриба ўтказиш тавсия этилади ва "жинсий ҳаётни табиий ўрганиш" доирасида ўпиш усуллари ёки онанизм бўйича маслаҳатлар берилади. Бу мавзуларда илгари ҳеч қандай таъсир ўтказмаган мусулмон болалар қандай жавоб беришни билмайдилар ва бу ҳақда ота-онасидан сўрашдан уялишлари мумкин.

ЖИНСИЙ ЗЎРАВОНЛИК! БУ ҚАНЧАЛИК ЖИДДИЙ?

Исломга кўра, никоҳдан ташқари ҳар қандай жинсий алоқа (зино) ахлоқий ва диний зўравонликнинг бир кўринишидир. Баъзиларнинг таъкидлашича, жинсий зўравон-

ликнинг болаларга нисбатан қўлланилиши, жамият учун қотилликдан кўра кўпроқ ҳалокатли бўлиши мумкин. Зино оилалар ва авлодлар учун жамиятга жуда узоқ муддатли таъсир кўрсатиши мумкин. Зинонинг оқибати қуйидаги усулларнинг бир ёки бир нечтасида намоён бўлиши мумкин: касалликлар, аборт, ногирон ёки заиф чақалоқлар (агар жинсий йўл билан юқадиган касаллик ҳомиладор аёлга ўтса), никоҳсиз болалар, тўлиқ бўлмаган оилалар, бузилган оилалар, чалкаш насл (насаб), ишончга хиёнат ва фоҳишалик. Зино инсон қадр-қимматини ва ўзаро муносабатини арзонлаштиради. Жинсий табуларнинг (масалан, зино) бузилишига йўл қўядиган жамият, ноқонуний бўлишидан қатъи назар, янада жиддий жинсий табулар (масалан, фоҳишалик) билан якунланиши мумкин. Кичкина миқёсда табулар бузилганидан кейин уларни кенгроқ миқёсда бузиш осонроқ бўлади. Зино буюк гуноҳлардандирки, бу ҳаётда ҳам, охиратда ҳам Аллоҳ таоло томонидан жазоланади.

Ислом дини зино ва зинони фақат шахсий гуноҳ деб ҳисобламайди, балки жамиятга тажовуз сифатида қарайди. Агар улар мақбул бўлиб қолса, улар жамиятнинг пойдеворидан бошлаб, оилани йўқ қилади. Дарҳақиқат, Қуръонда зино ва зинонинг қонуний жазоси юз таёқ уришдир. Зинонинг жамият учун хавфлилиги шунчалик оғирки, қадимги ўтмишда тошбўрон қилиш керак эди. (яъни Инжил, Қонунлар, 22:23-24) Бироқ, Қуръонда тошбўрон қилиш буюрилмаган ва кўплаб мусулмон олимлари тошбўрон қилишнинг тўғрилигини рад этишади. Зино айблови билан боғлиқ жиддийлик ва номуссизлик туфайли, тўртта ақли расо, ишончли, вояга етган мусулмон гувоҳлар зинонинг тафсилотларини судга кўрсатишлари керак. Тўрт гувоҳнинг талаби ҳам гумон қилинувчиларнинг шахсий ҳаёти ва шаънини ҳимоя қилиш, шунингдек, зино ва зинонинг ҳам ижтимоий аҳамиятга эга эканлиги ҳақидаги хабарни этказишдир. Тўртта ишончли гувоҳ бунинг аксини кўрсатмаса, ҳамма одамлар айбсиздир. Тўртдан кам ишончли гувоҳлар ҳақиқий далил эмас ва ҳуқуқшунослар ДНК тестларини далил сифатида қабул қилиш мумкинлигига рози бўлишлари мумкин. Тўрт ёки ундан ортиқ гувоҳнинг кўз ўнгида содир этилган зино – яширин йўл билан шахсий нафсни қондириш эмас, балки жамиятда ёвузликни оммавий тарғиб қилишдир.

Зино, бундан ташқари, никоҳ шартномасини бузишдир. Қўшма Штатлардаги барча биринчи никоҳларнинг ярмига яқини икки йил ичида ажралиш билан якунланади ва асосий сабаб турмуш ўртоқлардан бирининг никоҳдан ташқари муносабатларидир. Кўп одамлар Библияга ҳам, Қуръонга ҳам эътибор беришмайди. Муқаддас Китобда “Зино қилма” ва Қуръон-

да “Зинога яқинлашма” дейилган, демак, бу нафақат ҳаром, балки унга олиб келадиган ҳар қандай нарсадан қочишимиз кераклигини билдиради. Зинога барча ёндашувлар (танишув, провокцион кийим, яланғочлик, одобсизлик ва порнография каби) ҳукмга киритилган. Эркаклар ва аёллар учун кийиниш қоидалари томошабинлар томонидан васвасадан ва шаҳватдан ҳимоя қилиш учун белгиланган. Баъзи эркаклар ўз-ўзини назорат қилишни йўқотиб, катта гуноҳга ва эҳтимол зўрлашга тушиб қолишади!

Жинсий алоқада муносабатлар сўзлардан кўра баландроқ туради. Жамиятнинг жинсий алоқага бўлган ҳақиқий муносабати қандай? Бизнинг ахлоқий тушунчамиз қандай?

Жамият сифатида бизда ахлоқий мукаммалликнинг намуналари етишмайди. Ўйчан ўсмирлар кенг тарқалган оммавий парадоксдан ҳайратда қолишади: бир томондан, жамият жинсий алоқага берилиб, пулга интилади. Ўйин-кулги ва фойда учун жинсий алоқа фильмларда тасвирланган, реклама тахталарида портлатилган ва тижорат мақсадида ишлатилади. Бошқа томондан, жамият никоҳдан олдин воз кечишга ишонишини эълон қилади. Бу вазият зиддият ва кескинликни келтириб чиқаради. Агар жамият узлуксиз оммавий рағбатлантириш манбаларига рухсат берса, у шахсий суиистеъмоллик ва ёрдам манбаларига тўсқинлик қила олмайди. Кўпгина ёшларнинг мажбуриятлари йўқлигидан қатъи назар улар "севиб қолиш" ҳар қандай одам билан жинсий алоқада бўлишдан иборат деган "озод қилинган" тушунчаларга эгадирлар. Бу жинсий алоқага, шунингдек, ажралишга олиб келади.

19 ёшли коллежнинг иккинчи курс талабаси Натали ўзининг мушкул аҳволини тушунтиради (Фабер ва Мазлиш, 1982):

Ота-онам ва мен айтилмаган код иноятн билан яшаймиз: чуқур саволлар йўқ, ҳақиқий жавоблар ҳам йўқ. Улар, албатта, нима бўлаётганини билишни хоҳламайдилар. Мен эса уларга айта олмайман. Мен тарбияли, ахлоқли яхши қизман. Бошида, мени дўстона севадиган одамни топиш мен учун қийин бўлди. Мен учрашишни яхши кўраман. Биринчи бир неча учрашувлар ёқимлибўлади. Кейин босимлар бошланади: сизни спиртли ичимликлар ва марихуана билан зиёфатларга таклиф қилишади. Сиз у билан жинсий алоқага киришингиз одатий ҳол сифатида қабул қилинади. Ва улар: "Агар шундай қилсангиз, дунё сиз билан табассум қилади. Агар шундай қилмасангиз, ёлгиз йиғлайсиз", – дейишади. Шундай қилиб, мен ҳалоллигим туфайли кўз ёшларга тўламан. Фавқулодда натижа шундаки, баъзи болалар яхши ва ёмонни ажрата олмайди.

Қўшма Штатларда ОИТС муаммоси, гиёҳвандлик муаммоси ва зўравонлик муаммоси мавжуд. Мактаблар яна бир бор яхши хулқ-атворни ўргатиш вазифасини бажармагунча, бу муаммоларнинг ҳеч бири йўқолмайди. Мактаб ўқув дастури ота-оналарнинг раҳбарлигини тўлдирадиган ахлоқий муҳитни яратиши керак. Фазилатни мустаҳкамлаш ва амалда қўллаш учун етарлича жасоратли мактаблар соғлом жамият қуришда шифокорлар, маслаҳатчилар, полиция ва ижтимоий ходимлар армиясидан яхшироқдир.

Иброҳим урф-одатлари зинони тақиқлайди

Қуйидаги тўлиқ ёки қисман бўлган кетма-кетлик бугунги ёш авлодда кенг тарқалган:

Йигит-қиз дўстлиги → Васваса → Никоҳдан олдин жинсий алоқа→ Бокиралик ва номусни йўқотиш → Исталмаган ҳомиладорлик → (Аборт ёки мажбурий эрта никоҳ ёки ноқонуний никоҳ) → Нотўғри оила ва фарзанд асраб олиш → Касалликлар → Ўлим!

Жинсий алоқада бўлган одам гонорея, сифилис, герпес ёки ОИТС билан касалланиши мумкин ва кейин бу касаллик(лар)ни бегуноҳ турмуш ўртоғига ўтказиши мумкин. Агар аёл ҳомиладор бўлса, касаллик унинг боласига тўғридан тўғри зарар этказиши мумкин. Бола кўр ёки ногирон бўлиб туғилиши мумкин. Агар ОИТС билан касалланган бўлса, эркак ўз хотини ва боласининг секин, оғриқли ўлими учун жавобгардир.

Фарзандлар иштирок этса, зино ҳалокатга олиб келади. Эркак бошқа аёллардан болалар туғиши ва бу болалар учун жавобгарликни ўз зиммасига олишдан бош тортиши мумкин, чунки у уларнинг она(лари) билан қонуний никоҳда бўлмаган. У ўзининг ёлғон ҳаракатлари билан ўз фарзандларини хавфсиз, муносиб ва барқарор уйда тарбияланиш ҳуқуқидан маҳрум қилади. Худди шундай, эридан бошқаси билан жинсий алоқада бўлган аёл бошқа эркакнинг боласига ҳомиладор бўлиши мумкин. Агар у бу ҳақиқатни ҳаммадан яширса ҳам, ўз виждонидан яширолмайди.

Шунингдек, бола ўзининг ҳақиқий отасини ва бошқа қариндошларини ҳеч қачон танимаслиги мумкин. Ҳақиқий ота ўз фарзандига ота бўла олмайди ва аёлнинг эри алданиб, ўзиники бўлмаган бола учун беихтиёр жавобгар бўлади. У ўзининг ёлғон ҳаракатлари билан ҳар кимнинг ўзининг ҳақиқий оиласини билиш ҳуқуқидан маҳрум қилади. Алданган ота ва/ёки бола ҳақиқатни қон таҳлили ёки ДНК тести орқали аниқлаши мумкин. Шунингдек, у эри ва болаларининг ҳаётига таҳдид соладиган ОИТС каби касалликларни юқтириши ва тарқатиши мумкин. Одатда, никоҳдан ташқари муносабатларга эга бўлган турмуш қурган одам эртами-кечми аниқ бўлади ва бу кўпинча фалокат ва ажралишга олиб келади, бу эса болалар, оила ва жамиятга жиддий таъсир қилади.

Исломда зино учун жазо фақат Ислом қонунларини расман қўллайдиган судда қўлланилиши мумкин. Шахслар қонунни ўз қўлларига олишлари мумкин эмас ва қилмасликлари керак, лекин керакли далиллар билан ҳокимиятга мурожаат қилишлари керак. Афсуски, баъзи оталар ўзларини "номус-нафс"лари туфайли турмушга чиқмасдан олдин ҳомиладор бўлиб қолган қизларини – йигитлари билан бирга ўлдиришади. Ушбу қотилликларнинг баъзилари (номус қотилликлари) шунчаки нотўғри хатти-ҳаракатлардаги шубҳага асосланган ва кўпроқ ҳаракат эркинлигига эга бўлган йигитлар одатда қочишади.

Ўсмирларнинг тенгдошлари ва оммавий ахборот воситаларига мослашиши ва тинглаши учун жуда кўп ижтимоий босим мавжуд. Агар улар ўз виждонларини тинглашса, бу муаммолардан қочиш мумкин эди. Никоҳдан олдин жинсий алоқада бўлишни синаб кўрган турмуш қурмаганлар (жуда кеч бўлса ҳам) бунга лойиқ эмаслигини пайқашди. Бир

неча дақиқа ўйин-кулги эвазига улар бир умрлик муаммо ва қайғуга дуч келишади. Бу уларнинг ҳаётларида қабул қилган энг ёмон қарори бўлиши мумкин. Қиёмат куни эса улар қилган амаллари учун Аллоҳ таоло олдида жавоб беришлари керак.

ЗИНОНИНГ ҚОНУНИЙ ЖАЗОЛАНИШИНИНГ САБАБЛАРИ

Гарчи замонавий қулоқларга зино ва зинони жиноят деб ҳисоблаш ғалати туюлса-да, лекин Исломда айнан шу нарса бу ҳаракатлар инсон ҳаёти ва жамиятга қанчалик зарар етказаётганини кўрсатиб турибди. Мавзу инсон табиатини чуқур англашни талаб қилади. Биз тўртта элементни кўриб чиқамиз: Илоҳий ваҳий, ақл, табиат ва ҳаракатнинг ўзи.

Жазо қонунининг асосий мақсади жамиятда тинчлик ва хавфсизликни ўрнатишдир. Жиноят моддий бойлик ёки қотиллик билан боғлиқ бўлса, Ислом қонуни фактларни аниқлаш учун фақат иккита гувоҳни талаб қилади. Аммо жиноят зино билан боғлиқ бўлса (шаҳват ва нафс), тўртта гувоҳ керак. Нега? Чунки бу ерда гап фақат гуноҳни якка тартибда қилиш эмас, балки унинг жамоат ишларининг жамиятга таъсири ҳақида фикр юритилмоқда. Бу камида тўрт киши иштирокида юз беради. Унинг жамоат комиссияси ёвузлик ва ёмонликни тарқатади. Шунингдек, нопокликни бостириш ва шахсий ҳаёт ва шаъни ҳимоя қилишни мувозанатлаш зарурати мавжуд. Инсоннинг нафсини қондириш учун яширин гуноҳ қилиш билан одамлар ўртасида иллатларни тарқатиш, уларнинг шаъни ва хавфсизлигига таҳдид қилиш учун очиқ гуноҳ қилиш ўртасида катта фарқ бор. Яхши бир мисол, иккинчи халифа Умар ибн ал-Хаттобнинг уйи ёнидан ўтаётганда одамларнинг қўшиқ ва ичимлик ичаётганини эшитиб, тергов қилиш учун уйнинг деворига чиқиб кетган. У уларни жиноий жавобгарликка тортмоқчи бўлса-да, улар халифанинг деворга чиқиб, уларга жосуслик қилишга ҳаққи йўқ, деб қарши чиқдилар. У хатосини тушунди ва уларга қарши ҳеч қандай чора кўрмади. Зино бўлса, тўрттадан кам гувоҳ бўлса, улар ҳеч қачон гувоҳ бўлганлари ҳақида бир оғиз сўз айтмасликлари керак, акс ҳолда улар жамиятдаги туҳмат ва жанжал учун жазоланади.

Ислом гуноҳ ва иллатларни тарғиб қилишни таъқиқлайди, чунки у уларни янада таниш қилади, жамият томонидан уларни аста-секин қабул қилиш ва тоқат қилиш имконини беради.

ЖИНСИЙ ЙЎЛ БИЛАН ЮҚАДИГАН КАСАЛЛИКЛАР

Ўсмирлар "моно" (мононуклеоз) деб аталадиган касалликни фақат бир-бирларини ўпиш орқали юқтиришлари мумкин; у жигарга ҳужум

қилади ва бир неча ҳафта ётоқда ётишни талаб қилади. Жинсий алоқа орқали юқадиган бошқа юқумли касалликлар:

- Эркаклар ва аёлларни бепушт ҳолга келтирадиган гонорея (фарзандли бўлолмайди).
- Жинсий аъзода жуда оғриқли пуфакчалар пайдо бўлишига олиб келадиган ва инсон ҳаёти давомида қайта-қайта такрорланадиган генитал герпес.
- Инсон танасининг деярли барча қисмларига зарар етказадиган сифилис.
- Секин ва оғриқли ўлимга олиб келадиган ОИТС (Авто иммунитет танқислиги синдроми). Антиретровирус препаратлар билан даволаш ОИТСнинг бошланишини бир неча ўн йиллар давомида кечиктириши мумкин.

Бир-биридан бошқа ҳеч ким билан жинсий алоқада бўлмаган содиқ эр-хотинлар венерик (жинсий фаолият, айниқса қин, анал жинсий алоқа ва оғиз жинсий алоқа орқали тарқаладиган инфекциялар) касалликларга дучор бўлмайдилар. Жинсий йул билан юқадиган касалликлар ёки турмуш қурмай жинсий алоқада турли хил шериклари бор бўлган ёки турмуш ўртоғига хиёнат қиладиган ва бошқалар билан яширин жинсий алоқада бўлганлар томонидан

Расулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи васаллам айтдилар:

“Қайси бир жамиятда жинсий адашиш кенг тарқалиб, ҳаммага маъқул бўлиб қолса, улар орасида ўлат ва бошқа ўтмишдошларига маълум бўлмаган касалликлар пайдо бўлади ва тарқалади”.

(ИБН МОЖА)

тарқалади. 1940-йилларда жинсий йул билан юқадиган касалликлар сифилис ва гонорея эди. Энди янгилари бир неча йилда бир марта аниқланади ва уларни даволаш тобора қийинлашмоқда. ОИТС ва герпес учун маълум даво ёқ.

Қайсидир маънода, бу касалликлар оммавий гуноҳкор жамиятларнисоф табиатдан оғишнинг олдини олиш учун белгидир.

Никоҳдан олдинги жинсий алоқанинг соғлиқ учун хавф-хатарлари орасида жинсий травма, бачадон бўйни саратони ва исталмаган ўсмирлик давридаги ҳомиладорлик ҳам мавжуд. Жинсий органлар жинсий алоқа учун етарлича етук бўлмаганда турли хил шикастланишлар мумкин. Ушбу жароҳатларнинг баъзилари узоқ муддатли таъсирга эга. Бачадон бўйни саратони эрта ёшда бир нечта шериклар билан жинсий алоқа қилганлар билан боғлиқ деб ҳисобланади.

1960-йилларда Қўшма Штатлардаги жинсий инқилоб соғлиқни сақлаш ҳаражатларини оширди. Фақат 1985-йилнинг ўзида ўн миллион ҳолат хламидия, икки миллион гонорея, бир миллион таносил касаллар, ярим миллион жинсий герпес ва 90 минг сифилис касаллиги аниқланган. ОИТС вабоси қўркувимизни оширмоқда.

Бачадон бўйни саратони учун хавф омиллари: кўп жинсий шериклар ва чекиш. Юқори хавф остида бўлган аёллар мунтазам равишда пап тестларидан ўтишлари керак.

(Сансер Ресеарч)

Қўшма Штатлар барча ривожланган мамлакатлар орасида даволанадиган СТДлар бўйича энг юқори кўрсаткичга эга. Ҳар йили 12 миллиондан ортиқ одам, жумладан, уч миллион ўсмирга юқади.

(Тиббиёт институти, 1997)

ЙИГИТ ВА ҚИЗ ЎРТАСИДАГИ МУНОСАБАТЛАР

Жуда ёш болалар ким билан ўйнашлари улар учун унчалик муҳим эмас бироқ, саккиз ёшдан бошлаб кўпчилик ўғил болалар ўғил болалар билан ўйнашни афзал кўришади ва кўпчилик қизлар қизлар билан ўйнашни афзал кўришади. Болалар кўпинча 10 ёшдан 12 ёшгача бўлган "энг яхши дўст" муносабатларини шакллантирадилар ва бу яқин дўстликни ўсмирлик даврида сақлаб қолишади. (ДъОен, 1996)

Эркак улғайганида, унинг бошқа эркаклар билан дўстлиги муҳим бўлиб қолади. Агар оилада ҳамма нарса яхши бўлса, у отаси, акалари, амакилари ва амакиваччалари, кейинроқ эса катта бўлган ўғиллари билан яқин муносабатда бўлади. Турмушга чиққан аёл, онаси ва опа-сингиллари, қариндошлари ва қўшнилари каби бошқа аёллар билан дўстликда катта тасалли топишда давом этади.

Беғараз дўстлик, агар улар маълум чегаралар ичида сақланса, яхши бўлади. Қариндош бўлмаган ёки маҳрам (бир-бирларига турмушга чиқиши ман этилган шахслар) ўғил ва қиз ёлғиз ўзлари билан бирга вақт ўтказмасликлари; ҳар иккиси ҳам кийиниш ва юриш-туришда камтарин ва уятчан бўлишлари, суҳбатларини одобли мавзулар билан чеклашлари керак. Кўпгина жамиятларда кенг тарқалган танишув ва яқин ўғил ва қиз дўстлигига Исломда рухсат берилмаган. Оилавий учрашувлар, масжиддаги машғулотлар ва дўстона ташрифлар ўғил-қизлар ўртасида фикр алмашиш ва ҳаё доирасида мароқли вақт ўтказиш учун кенг имкониятлар яратади. Кўпгина жамиятларда ўғил ва қиз болалар турмуш қуришдан олдин бирга учрашишлари ва бир нечта

йигит ва қиз дўстлари бўлишлари одатий ҳолдир. Агар улар никоҳдан олдин жинсий алоқада бўлсалар, яхши турмуш қуриш имкониятига эга бўлишлари ҳақида нотўғри ишонишади. Ёки улар дастлабтурли шерикларни синаб кўришлари керак, деб ўйлашади. Шунингдек, улар шунчаки "қувноқ бўлишни" хоҳлашади. Баъзан улар турмуш қурмасдан, эр ва хотин каби бирга яшашади. Улар турмуш қуришга қарор қилишдан олдин фарзанд кўришлари ёки ҳеч қачон турмушга чиқмасликка қарор қилишлари мумкин.

Бу хатти-ҳаракат кўплаб динлар томонидан таъқиқланган, чунки у олиб келадиган даҳшатли муаммолар бор. Ачинарлиси, ёшларни бундай йўл тутишга қаратилган тазйиқ кучаймоқда. Телевизион рекламалар, фильмлар, интернет ва мактабдаги китоблар одамларни йигит ёки қиз дўсти бўлмаса, унда нимадир нотўғри эканлигига ишонтиришга ҳаракат қилмоқда! Тўққиз ёшли баъзи мактаб ўқувчилари бошқа жинс билан қилган ишлари билан мақтаниб, гўё улар жуда ҳаяжонли ҳаёт кечираётгандек, анча катта бўлишга ҳаракат қилишади. Улар бошқа болаларга қўшилмаса, ўзларини эскича ёки аҳмоқ деб ҳис қилишга ҳаракат қилишади. Аммо бу болалар ёши улғайганларида улар билан нима содир бўлади?

Жуда эрта ёшда жинсий фаол бўлган ёшлар кўпинча муаммоли оилалардан келади. Уларнинг ота-оналари ажрашган бўлиши мумкин ёки улар уйда меҳр ва эътибор этишмаслиги мумкин. Улар ўпадиган ва тегинадиган ва уларга шерик бўладиган қарама-қарши жинсдаги одамлар билан дўстлик излайдилар. Бу хавфли, чунки уларнинг ҳис-туйғулари осонгина қўлидан чиқиб кетиши ва бунга тайёр бўлгунга қадар жинсий алоқага олиб келиши мумкин, бу эса уларнинг муаммоларини кўпайтиради. Ўсмирларнинг никоҳдан олдин йигит ёки қиз дўсти бўлса, мусулмон назарида улар иккинчи қўл кийими каби "ишлатилган" бўлиб қоладилар. Агар улар никоҳдан олдин жинсий алоқа қилишгача боришса, улар бокираликни йўқотадилар. Бутун дунёдаги кўплаб анъанавий маданиятлар никоҳда бокираликка (айниқса, қизлар учун) урғу беради ва ўзини бепарво тутадиган қизлар ўз шаънини йўқотадилар ва ҳурматли эр топишда қийналадилар. Бироқ, Ислом эркак ва аёлнинг ўзини назорат қилиш ва иффатига юксак баҳо берилиб, тенг қадрланади. Маданиятли ота-оналарнинг кўпчилиги ўз қизини беҳаёлиги маълум бўлгач қизнинг “ўша” дўсти бўлган йигитга турмушга беришдан бош тортишади. Юқоридаги эркак ўша қизга уйланса, кўп ўтмай хотинидан чарчаб, уни ҳурмат қилмаслиги ва яхши муносабатда бўлмаслиги мумкин.

Жинсий алоқа ҳомиладорликка олиб келиши мумкин, чунки туғи-

лишни назорат қилиш ҳар доим ҳам самарали эмас. Қиз бола зинодан ҳомиладор бўлиб қолса, бу ўзи ва чақалоғи учун фалокат, оиласи учун эса шармандаликдир. Оналик – бу ҳатто ишлайдиган оиладаги етук аёл учун ҳам ажойиб масъулият. 14 ёшли оталикка тайёр бўлмаган ва оиласи кўмагисиз шундай ҳолатга тушиб қолган ўсмир боланинг, 11 ёшида турмушга чиқмаган она бўлган қизни бошқариб бўлмас ҳолга келади. Уларнинг таълим, ҳиссий ва иқтисодий жиҳатдан етук бўлиш эҳтимоли камроқ. Шунинг учун улар ўзлари ва фарзандлари учун яхши ҳаётни таъминлай олмайдилар. Бу бегуноҳ чақалоққа нисбатан адолатсизликдир. Кўпинча бола қўрқиб кетади ва боланинг отаси эканлигини тан олмайди, болани рад этади ва бундан кейин қиз билан ҳеч қандай алоқаси бўлмайди. Кейин қиз отанинг меҳрини ва қўллаб-қувватлашини соғинадиган чақалоқ билан бутунлай ёлғиз қолади. Бундай одамлар жуда қийин вақтни бошдан кечиришади. Улар ўқишни тугата олмаслиги мумкин ва иккала ота-она ҳам тўловларни тўлаш учун ёқимсиз ишларни бажаришлари керак.

Либерал жамиятларда ота-оналар ўз қизи ва қизларнинг ўғил болаларга бўлган қизиқиши ҳақида нима қилишлари мумкин? Ота-оналар қизи ўсиб улғайганида, унинг ўғил болаларга эътибор беришини пайқашлари мумкин. Улар унинг ўша "иссиқ" бола ҳақида гапираётганини эшитишади. Ота-оналар унинг ноқонуний муносабатлар ҳақида гапираётганини биринчи марта эшитишганда, улар бироз асабийлашишлари мумкин. Бундай ўғилнинг (улар уни йиртқич ҳайвон деб ҳисоблашади) қизини ёқтириши, кейин у билан жинсий муносабатлар ўрнатишга уриниши ҳақидаги фикрлари ота-оналарнинг кўнгил айнишига олиб келади.

Қизнинг юраги ота меҳрига тўлиши ва унга ўзини ҳурмат қилиш, масъулият ва қадриятларни ўргатиш жуда муҳим, шунда у камроқ олижаноб ва фазилатли (ва фаолроқ гормонлар) бўлган одамга дуч келганида, унинг босимидан ҳимоясиз бўлмайди. Ота-онаси унга қандай гапиришни ўргатганлиги сабабли, у уларга ўғил болалар ҳақида гапириб беради. Махфийлик йўқолганда, ота-оналарнинг қўрқуви сусаяди. Унга суҳбатлашиш санъатини ўргатиш уни жисмонан ўғил болалардан ҳимоя қилади, чунки у ўзига ишонч ва маҳоратга эга бўлади, унинг илтимосларига жимгина бўйсунишдан кўра, "бу қабул қилиниши мумкин эмас". Ота-оналар қизига ўғил болаларни севиш ҳақидаги афсоналарни тушунтиришлари керак. Кўпинча ўғил болалар қизларни, баъзи қизлар эса ўғил болаларни алдашга ҳаракат қилишади! "Яхши" қиз ўзининг жинсий алоқага бўлган иштиёқини севиб оқлаши мумкин. Бу ўсмир қизнинг романтикага ва ўғил болаларнинг "ширин" сўзларига жуда заиф бўлишининг сабабларидан биридир. Севги ҳақидаги сўзлар унга бўлган севги ҳаракатини оқлаши мумкин. У ўзи учун тўғри бўлган нарса ўғил болалар учун ҳам тўғри деб ҳисоблайди. Ўғил бола жисмонан ва психологик жиҳатдан фарқ қилади ва бошқача тарбияланади. Ўғил бола севмасдан севиши мумкин ва кўпинча қизлар йўқлигида ҳам ўзини жинсий ҳаяжонга солади. Кейин у енгиллик излаши мумкин ва "У" деярли ҳамма бўлиши мумкин. Икки томонлама интилиш унга севгисиз “севги қилиш” имконини беради. "Майли дам олинг, лекин уни уйга олиб келманг", – бу ўғил болалар учун нотўғри маслаҳат.

Ўзини восита сифатида ишлатишга йўл қўймаслик қизнинг вазифаси, қизни восита сифатида ишлатмаслик эса йигитнинг мажбуриятидир. Ўғил болалар ҳам, қизлар ҳам севги ва жинсий алоқада қатъий қоидалар борлигини билишлари керак. Ўғил болани мазах қилиш, ғазаблантириш қизга нисбатан адолатсизликдир. Ўғил боланинг қизга босим ўтказиши адолатсизликдир. Ўғил бола кўр-кўрона ўзининг нотўғри шаҳватига эргашиши мумкин ва қизнинг тайёрлиги ёки масъулиятига шубҳа қилмасдан, қиз рухсат берганича бориши мумкин.

ВОЯГА ЕТМАГАНЛАРНИНГ ФАРЗАНДЛИ БУЛИШИ: ИСЛОМДА АБОРТ ВА ФАРЗАНД АСРАБ ОЛИШ

Никоҳдан олдин жинсий алоқа – бу ҳомиладорликка олиб келиши мумкин бўлган жинсий зўравонликнинг бир тури. Ўсмирлар томонидан қўлланиладиган барча контратсепция воситаларига қа-

рамай, турмушга чиқмаган оналар орасида исталмаган ҳомиладорликнинг сезиларли сони рўй беради. Бу турмуш қурмаган ҳомиладор ўсмир учун ҳалокатли. Психологик травмадан ташқари, у иккита ёвузлик ўртасида қарор қилиши керак: аборт қилиш ёки никоҳсиз чақалоқ билан абадий она бўлиш. Бундай ҳолатлар кам эмас: ҳар йили АҚШда бир миллион турмушга чиқмаган ўсмир қизлар ҳомиладор бўлишади.

НИҲОЯТ, У ТАН ОЛДИ...

1962-йилда Буюк Британиядаги Ливерпул университетида ўқиб юрганимда тасодифан маҳаллий мусулмон бўлмаган қизлар билан мунтазам равишда учрашиб турадиган бир мусулмон дўстим бор эди. Мен учрашиб юришнинг ёмонлиги ҳақида баҳслашардим, лекин бу беҳуда эди.

Уч йиллик учрашувлардан сўнг, бир марта менга айтди: "Биласизми, турмуш қурганингизда бахтли бўласиз, чунки сиз ҳам, хотинингиз ҳам тўй куни бокира бўласиз, шунинг учун бу сиз бошдан кечирадиган биринчи самимий муносабатлар бўлади ва бу совға қимматли ва қониқарли бўлади. Менга келсак, турмушга чиқсам, хотиним мен ухлаган кўп қизларнинг яна бири бўлади. Шунинг учун мен учун яқинлик на алоҳида, на ҳурматли бўлади!"

Ҳомиладор бўлган америкалик ўсмирлар учун ҳаёт қандай? Фақат 50 фоизи ўрта мактабни тамомлаган. Уларнинг 50 фоиздан ортиғи фаровонликка боғлиқ. Улар болаларни зўравонликка айлантириш эҳтимоли кўпроқ ва уларнинг вояга этган болалари ўсмирлик давридаги ҳомиладорликнинг 82 фоизини ташкил қилади. Қўшма Штатлардаги бу ўсмир оналарнинг молиявий ва соғлиғини қўллаб-қувватлаш учун ҳар йили миллиардлаб доллар сарфланади.

Ноқонуний болалар йуқ фақат бегуноҳ гўдаклари бўлган ноқонуний ота-оналар бор!!

(Вайс, 2007)

Аборт

Жуда кеч: ота-оналар қизининг ҳомиладорлигини билишди. Вазиятни ҳал қилиш учун ота-оналар нима қилишлари мумкин, Ҳикмат чақалоқнинг отасини аниқлаш учун ДНК тестини ўтказишни буюради. Кейин ундан "бакалавр" га турмушга чиқиш ва ундан ҳалол аёл қилиш талаб қилиниши керак!

Болага ёлғиз ғамхўрлик қила олмаслигини тушунган ҳомиладор бакалавр абортга мурожаат қилиши мумкин. У эмбрионни ўлдириб, бачадондан катталашиб қолган чақалоқни олиб ташлайдиган шифокорни қидиради. Баъзилар, аборт қилиш мақбул амалиёт ва туғилмаган чақалоқ ҳомиладорликнинг биринчи ойларида ҳақиқатан ҳам одам эмаслигига ишонишади.

Аммо ҳомила сперма тухумга қўшилган пайтдан бошлаб тирик бўлиб, уруғлантирилган тухум тинч қўйилса, у тўлиқ инсон бўлиб ўсади. Қуръонда ва ҳадисда ҳомила тўртинчи ойгача руҳлантирилмаслиги аниқ айтилган. Агар аёл ҳомиладор бўлса (туғилмаган чақалоғи – тўрт ойликдан бошлаб ҳомиладорликнинг кеч давригача), бирон бир сабабга кўра вафот этса Ислом буни қораламайди. Чунки Ислом бутун инсоният ҳаётига раҳм-шафқат ва ҳурматни ўргатади. Ҳар бир инсон яшаш ҳуқуқига эга (агар у ўлим жазосига лойиқ бўлган қотиллик каби катта жиноятларни содир этмаган бўлса). Бу "яшаш ҳуқуқи" деб аталади ва бу Яратган ҳар бир кишига берадиган энг асосий ҳуқуқдир. Демак, узрли сабабсиз аборт қилиш кўпчилик мусулмон уламолари томонидан қотиллик билан бир хилда баҳоланади, чунки у ночор бегуноҳ инсонни ўлдиради.

Агарда ҳомидорлик зўрлаш ёки яқин қариндошлар ўртасидаги никоҳдан пайдо бўлса, бундай ҳолда аборт қилишга рухсат берилади. Бошқа ҳуқуқшунослар бундай қатъий чекловларни фақат руҳланишдан кейин қўйишади ва биринчи тўрт ой давомида бошқа сабабларни мақбул деб билишади. Шунга қарамай, Ислом ҳар қандай вақтда аборт қилишни, ва ҳомиладорликнинг тўртинчи ойдан

бошлаб аборт қилишни таъқиқлайди. Абортга истисно ҳолларда ҳам рухсат этилади: онанинг ҳаётига хавф туғдирмаслик ёки оила шаънигадоғ туширмаслик, онага, чақалоққа ва бутун оилага даҳшатли психологик ва ижтимоий кўнгилсиз таъсир кўрсатмаслик. Чақалоққа исм қўйиш, ҳурмат билан кўмиш ва дуо қилиш керак.

Исломда фарзанд асраб олиш

Никоҳдан ташқари жинсий алоқанинг олдини олиш учун қўлидан келган барча ишни қилган, агар ота-оналарнинг набираси бўлса, улар нима қилишлари мумкин? Турмушга чиқмаган ҳомиладор қизларнинг кўп ота-оналари кўпинча қизининг шармандали хатти-ҳаракатидан қаттиқ уяладилар ва чақалоққа ғамхўрлик қилишда ёрдам беришни хоҳламайдилар. Ислом онага болани асраб олишга рухсат беради. Ислом фарзанд асраб олишни етимларга ғамхўрлик қилиш усули сифатида рағбатлантиради. Бироқ, етимнинг бойлиги, шунингдек, ота онаси, келиб чиқиши ҳақидаги маълумотлар сақланиши керак. Турмушга чиқмаган оналар кўпинча фарзандларини бериб юборишга мажбур бўлишади ва уларни бошқа кўрмасликлари ҳам мумкин. Улар доимо фарзандлари ҳақида қайғуришади ва болаларнинг ўзлари улғайганларида ва асраб олганликларини англаб етишганларида, улар биологик ота-оналари ва қариндошлари ҳақида қизиқиб қолишади.

Фарзандликка берилган болаларнинг ҳаммаси ҳам яхши хонадонларда яшамайди. Баъзи болалар ҳеч қачон асраб олинмайди. Улар ё меҳрибонлик уйларида тарбияланади ёки бир меҳрибонлик уйидан бошқасига юборилади, бу ерда уларга ёмон муносабатда бўлишлари мумкин. Баъзи жамиятларда, агар боланинг ноқонуний эканлиги маълум бўлса, у масхара қилинади ва бошқалар томонидан қабул қилинмайди. Бу болалар – ўзлари қабул қилган муомаладан норози – кўпинча муаммоли болалар бўлиб улғайишлари мумкин. Асраб олинган болани асраб олувчининг исми билан чақириш мумкинми? Қуръон насл-насабни жиддий масала деб билади ва у кимнингдир ҳақиқий шахсини сохталаштиришни таъқиқлайди:

Аллоҳ бирон кишининг ичида икки юрак қилган эмасдир, (шунингдек) сизлар зиҳор қиладиган хотинларингизни ҳам сизларга она қилган эмас ва асранди болаларингизни ўз болаларингиз қилган эмасдир. Бу (яъни, хотинларингизни «она» дейишларингиз, асрандиларингизни «бола» дейишларингиз) сизларнинг оғизларингиздаги сўзингиздир. Ёлғиз Аллоҳ ҳақиқатни айтур ва Унинг Ўзи (ҳақ) йўлга ҳидоят қилур.

(Қуръон, 33:4)

Ҳар бир инсон ҳақиқий биологик отасининг исми билан чақирилиши керак:

Уларни ўз оталари номи билан чақиринглар. Ана шу Аллоҳнинг наздида тўғридир. Агар оталарини билмасангиз, улар сизнинг дин қардошларингиз ва дўстларингиздир. Билмасдан қилган хато нарсангиз учун сизга гуноҳ ёқ. Аммо дилдан қасд қилган бўлсангиз, Аллоҳ ўта мағфиратли ва ўта раҳмли зотдир.

(Қуръон, 33:5)

Агар биологик отаси номаълум бўлса, Қуръон улар сизнинг диндаги биродарлар ва опа-сингилларингиз ва яқин дўстларингиз эканлиги ва сизнинг фамилиянгизни олиши мумкинлигини айтади. Бу ерда асосий масала фақат том маънода ном бериш эмас, балки болаларни қабул қилиш ва қадрлашдир. Расулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи васаллам биродарлик тамойилини тасдиқлаш учун Зайнабни (унинг амакиваччаси) аввал асраб олган ўғли Зайд ибн Ҳорисадан ажрашганидан кейин унга уйланишлари билан амалий ва муносиб мисол кўрсатдилар. (Эй Муҳаммад!) Бир куни сен, Аллоҳ ҳам яхшилик қилган, сен ўзинг ҳам яхшилик қилган бири (Зайд)га:

“Жуфтингни никоҳингда тут, Аллоҳга қарши жавобгарликни ҳис қил!” деётган эдинг. Ҳолбуки, инсонлардан андиша қилиб, Аллоҳ ошкор қиладиган ишни ичингда яшираётган эдинг. Аслида Аллоҳдан андиша қилишинг тўғри эди. Зайд (талоқ қилиб) аёлидан муносабатини узганидан кейин, сени унга уйлантирдик. Мўминларга асранди болалари (талоқ қилиб) ўз аёлларидан муносабатларини узиб бўлгач, (уларга уйланишда) муаммо бўлмаслиги учун (шундай қилдик). Аллоҳнинг амри бажарилди.

(Қуръон, 33:37)

Исломдан олдинги “жоҳилият даври” давридаги насл-насабни яширишнинг нотўғрилиги ва асраб олинган болаларни асраб олинган отанинг исми билан чақириш кенг тарқалган XXII асрдаги ўхшашлик ҳақида фикр юритиш мумкин. Ушбу амалиётларни тўхтатиш керак ва агар маълум бўлса, ҳақиқий биологик отасининг исми ошкор бўлиши керак. Энг муҳим омил – етим учун энг яхшисини қилиш ва унинг ҳуқуқларини ҳимоя қилишдир. Батафсил механика ўша пайтдаги маданият ва амалиётга боғлиқ.

ГОМОСЕКСУАЛИЗМ ВА ОТА-ОНАЛАР

Гомосексуал – бу ўз жинси вакилларига жинсий жалб қилинган ва қарама-қарши жинс билан эмас, балки улар билан жинсий алоқада бўлишни танлаган киши. Гетеросексуал – бу қарама-қарши жинс вакиллари билан жинсий алоқани чеклайдиган шахс. Бошқа аёллар билан жинсий алоқада бўлган аёллар лезбиян деб аталади. "Гай" – гомосексуал эркак учун қўпол сўз. Биз бошиданоқ мақсадимиз инсоният учун катта маънавий ва қимматли аҳамиятга эга бўлган масалани муҳокама қилиш эканлигини таъкидлаймиз. Биз гомосексуализм ҳаракати ва уни тарғиб қилишига шубҳасиз қарши бўлсак-да, биз одамлар сифатида гомосексуалларга қарши эмасмиз, чунки барча инсонларга нафрат эмас, балки ҳурмат ва эҳтиром ила муносабатда бўлиш керак. Мақсад, Муқаддас Китобда қораланган, лекин дунёвий ҳуқуқий тизимлар остида буни қонунийлик билан таъминлаган дунёда болалари ўзларини гомосексуал деб ҳисоблайдиган ота-оналарга ёрдам беришдир.

Қуръон ва Муқаддас Китоблар гомосексуал фаолиятни қоралайди:

Сизлар бутун оламлардан (ажраб – ҳеч бир жонзот қилмаган ишни қилиб) эркакларга яқинлашурмисизлар?! Ва Парвардигорингиз сизлар учун яратган жуфти ҳалолларингизни тарк қилурмисиз?! Йўқ, сизлар ҳаддан ошувчи қавмдирсизлар».

(Қуръон, 26:165-166)

Бу ота-оналар учун жуда ноқулай ва ноқулай муаммо. Ота-она сифатида ўзларининг барча вазифаларини тўғри бажарган ҳолда, оналар ва оталар тўсатдан ўғлининг гомосексуал эканлиги аниқланиши билан нима қилишлари мумкин? Гомосексуаллик ота-оналар учун қийин мавзу. Баъзилар бу ҳақда қанчалик кам билсалар, шунча яхши деб ҳисоблашади. Ота-оналар ўз ўғилларини ҳар жиҳатдан эркак, қизлари эса аёл эканлигини кўришдан фахрланадилар. Гомосексуаллик ота-оналар учун мураккаб мавзу. Ота-оналар ўғлининг ҳақиқий эркак бўлиб етишиб ҳамманинг ҳурматига сазавор бўлганини, қизининг эса гўзал аёл бўлганидан фахрланишни хохлашади. Америка Қўшма Штатларида гомосексуаллар 10 муллионни ташкил қилади. Шуларнинг бари ёш болалар ва уларнинг сони ортиб бормоқда.

Гомосексуаллар кўпроқ ҳуқуқлар учун курашда тобора фаолроқ бўлишди. Улар парадлар ва норозилик юришларини ўтказадилар ва эркинликларини чеклайдиган қонунларни ўзгартиришга ҳаракат қиладилар. Омма олдида бир-бирининг лабларидан ўпаётган ёки аёл каби кийинган эркакларни кўриш мумкин. Иккинчиси трансвеститлар ёки тескари кийинувчилар деб аталади (гарчи кўпчилик трансвеститлар ҳетеросексуал бўлса-да, "гей ҳуқуқлари" ҳаракати "трансгендер муаммоларини" қамраб олган). Баъзи мам-

лакатлар ва штатларда эркаклар эркакларга, аёллар эса аёлларга уйланишлари мумкин.

Бу гомосексуал жуфтликлар оддий турмуш қурган жуфтликлар каби муомала қилишни хоҳлашади. Улар биргаликда фарзанд кўра олмасалар ҳам, баъзида болаларни асраб олишади. Уларнинг хатти-ҳаракатларини қоралашга журъат этган ҳар бир киши "гомофобик" деб номланади, яъни гомосексуаллардан қўрқади ёки уларга нисбатан ёмон муносабатда бўлади.

АҚШда туғилишни назорат қилиш таблеткасини ишлаб чиқиш. 1960-йилларда абортнинг қонунийлаштирилиши ва машҳур психология таълимотлари "жинсий инқилоб" деб номланувчи нарсага олиб келди. Кўпроқ либерал жамиятларда одамлар ўзлари хоҳлаган киши билан жинсий алоқада бўлишлари керак, улар турмуш қурганми ёки йўқми, бир хил ёки қарама-қарши жинс бўлишидан қатъи назар, жинсий алоқада бўлишлари ва жинсий ориентацияси учун ҳурмат қилиниши кераклигини даъво қила бошладилар.

Кўп одамлар бу ғояларни қабул қила бошладилар, натижада бугунги кунда кўплаб мамлакатларда гомосексуалларни камситиш қонунга зиддир. Қандай қилиб одам гомосексуал бўлади? Кўплаб назариялар таклиф қилинган. Бу танлаш мумкин бўлган нарсами ёки у "туғилган" ва ўсиб улғайган сари кашф этадиган нарсами? Одам қандай қилиб гомосексуал бўлади? Кўплаб назариялар фикр билдирган. Бу инсон танлаши мумкин бўлган нарсами ёки инсон "туғилган" ва улғайганида кашф қиладиган нарсами? 1970-йилларга қадар гомосексуализм кўпчилик мутахассислар томонидан руҳий касаллик ёки бузилишнинг бир тури деб ҳисобланган. Тиббиёт касби заиф, шафқатсиз ва совуқ онаси бўлган баъзи ўғил болалар барча аёллардан нафратланишлари мумкинлигини ва оталари томонидан зўравонликка учраган баъзи қизлар барча эркаклардан нафратланишлари мумкинлигини таъкидлаб, нима учун улар бир жинсдаги одамларни севишга интилишларини тушунтирдилар. 1990-йилларда баъзи тиббиёт ва хулқ-атвор бўйича мутахассислар гомосексуаллик аслида инсон жинсий ориентациясининг нормал ўзгариши эканлигини даъво қиладиган назарияни ишлаб чиқишни бошладилар. Улар, гомосексуаллик инсоннинг генларида пайдо бўлган ва мерос бўлиб ўтиши мумкин бўлган хусусият эканлигини даъво қилди (баъзи оилаларда бошқаларга қараганда кўпроқ гомосексуализм борлигини кўрсатмоқда, гарчи бу оилаларнинг фарзандларини тарбиялаш усули билан боғлиқ бўлиши мумкин, деб айтиш мумкин). Бундан ташқари, баъзи ҳайвонларнинг гомосексуал хатти-ҳаракатлари билан шуғулланадиган жуда кам учрайдиган ҳолатлар-

ни аниқлаган ҳолда, баъзилар бу одамлар учун одатий ҳол бўлиши мумкин деган хулосага келишди. Бу фикрлашнинг ғалати инверсияси. Савол бериш керак: ёввойи ҳайвонларнинг фаолияти инсон ҳаракати меъёрини аниқлаш учун барометр сифатида ишлатилиши керакми ёки муайян хатти-ҳаракатларни ижтимоий қабул қилиш учунми? Одамлар ҳайвонларни ўзларининг хатти-ҳаракатлари намунаси деб билишадими? Инсоний қадриятлар ҳайвонларнинг хатти-ҳаракатларидан келиб чиқмаслиги керак.

Инсонлар ҳайвонлардан фарқ қилади; Худо одамларни бошқа барча жонзотлардан устун қўйди.

Гомосексуалликнинг баъзи мумкин бўлган сабаблари қуйида муҳокама қилинади. Генетика битта тушунтириш сифатида таклиф қилинади. Аммо тажриба, атроф-муҳит омиллари ва муносабатларни шакллантиришдаги муаммолар катта таъсир ва аҳамиятга эга:

- ***Дўстлик ҳақидаги чалкашлик:*** бир жинсдаги дўстига нисбатан кучли ҳис-туйғуларга эга бўлган ёшлар, баъзида гомосексуаллик ҳақидаги бу гаплардан чалғишади. Улар ҳам гомосексуалми ёки лезбиянми деб ўйлай бошлайдилар. Базида қизлар ўзининг энг яхши дўсти билан шунчалик хурсанд бўлиши мумкинки, уни қаттиқ қучоқлаши ва ўпиши мумкин. У бу истаклар учун ўзини айбдор ҳис қилиши мумкин, уларни жинсий туйғулар билан аралаштириб юбориши мумкин. Агар у лезбиян эканлигига ишонч ҳосил қилса, у қиз дўстини у билан жинсий алоқада бўлишга кўндиришга ҳаракат қилиши мумкин. Ота-оналар фарзандларига тегишли жинсий таълим беришлари бунинг ечими бўлиши мумкин.

- ***Болаларга муҳаббат етишмаслиги:*** инсоннинг севги ва меҳр учун мурожаат қиладиган ҳеч кими бўлмаслиги мумкин. Ота-онаси ва қариндошлари билан ёмон муносабатда бўлган ўсмирлар ким биландир муносабатда бўлишлари ва севишлари керак. Агар уларнинг ягона дўсти бир жинсдаги одам бўлса, кимгадир ўз ҳиссиётларини жиловлаёлмаслик унинг одоб-ахлоқ туйғусини енгиб, жинсий алоқага олиб келиши мумкин. Ечим профилактика, яни бу ҳодисанинг олдини олиш болаларни меҳр ва меҳр билан тарбиялаш, гўдаклик даврида эмизишдан бошланади. Бир оиланинг барча аъзолари ўртасида севги муносабатлари абадий давом этиши керак. Шундай қилиб, инсон уй ичида табиий севгини топади ва уни ташқаридан изламайди.

- ***Болаларга зўравонлик қилиш:*** баъзи ёшлар болалик пайтлариданоқ ўрганиб қолма-

гунча зўравонлик қилувчилар томонидан фойдаланилади, ўз хоҳишларига қарши бундай ҳаракатларга ундашади. Бошқа эркаклар билан жинсий алоқада бўлган 2881 эркакнинг тизимли тадқиқотида, бешдан бири боланинг жинсий зўравонлигини бошдан кечирганини аниқлади. (Паул ва бошқалар, 2001) Бунинг ечими ота-оналарнинг доимий назоратда бўлиши ва ўз фарзандларини ҳар доим яхши мулоқотда бўлишини таъминлаши керак. Шуни ёдда тутингки, болаларнийўлдан оздирганлар кўпинча оила аъзоларидир, бу ўринда ҳушёрлик энг муҳими ҳисобланади.

- ***Ғайритабиийлик:*** баъзи одамлар кам учрайдиган касалликлар билан туғилади ёки ривожланади, бунинг натижасида уларда эркаклар ва аёллар каби кўриниш ва ўзини тутиш учун етарли даражада эркак ёки аёл гормонлари мавжуд эмас. Гормонлар – тананинг турли органларида ишлаб чиқариладиган кимёвий моддалар бўлиб, улар жисмоний жинсий хусусиятлар (масалан, аёлда кўкрак ўсиши) учун жавобгардир. Гормонлар, шунингдек, анъанавий равишда эркаклик (масалан, мўйлов ва соқол ўстириш, мушаклар ривожланиши, жанг қилишни кўрсатиш истаги) ёки аёллик (чақалоқларни қучоқлаш истаги каби) хусусиятларга ҳам таъсир қилади. Эркак гормонлари етарлича бўлмаган йигит соқол ўстира олмаслиги, овози керакли даражада чуқурлашмаслиги ва ичида ўзини эркак каби ҳис қилмаслиги мумкин. Бунинг ечими тиббий даволанишдир.

- ***Никоҳдаги узоқ кечикишлар:*** тўғри ёшда никоҳдан маҳрум бўлган эркаклар ва аёлларда жинсий истакларини қондириш учун кучли истак ҳис қилинади. Тўғри бажарилмаса, муқобил йўллар уларнинг онгига кириб боради. Эрта никоҳни қонуний ёшда рағбатлантириш керак, чунки бу болалар ҳуқуқидир. Никоҳни осонлаштириш ҳам ота-онанинг бурчидир.

Ўғлининг гомосексуал мойиллиги борлигини аниқлаган ота-оналар сабрли ва тушунарли бўлишлари ва дарҳол мутахассис ёрдамига мурожаат қилишлари керак. Улар фарзандларидан меҳр-муҳаббатни аямаслиги керак. Шахсларнинг гомосексуалларни камситишлари ноқонуний бўлиши мумкин бўлса-да, улар гомосексуал фаолиятни қабул қилишлари шарт эмас, ҳатто уларни – гомосексуалларни танқид қилиш орқали машҳур бўлиб қолсалар ҳам.Қонун гомосексуалларнинг ҳуқуқларини ҳимоя қилганидек, диний эътиқод эркинлигини ҳам ҳимоя қилади.

Ота-оналар гомосексуализм билан боғлиқ ҳуқуқий масалалардан

хабардор бўлиши керак: АҚШ қонуни жинси, жинсий ориентацияси, ирқи, тили ёки миллий келиб чиқиши қатъи назар, камситишни тақиқлайди. Кўпгина жамиятлар болаларга гомосексуал бўлиш мақбул эканлиги ҳақида хабар юбормоқда. Бу жамиятлар нима нормал ва нима бўлмаган ўртасидаги чегарани йўқотмоқда. Шунингдек, болаларга ўзларининг табиий таъқиқларини эътиборсиз қолдиришлари ва эҳтиросларига эргашишлари айтилади.

Биз ота-оналарни болаларига гомосексуал хатти-ҳаракатлар нотўғри эканлигини очиқ-ойдин тушунтиришга ундаймиз. Агар ўқитувчи гомосексуал хатти-ҳаракатларни рағбатлантирса, ота-оналар ҳам аралашиши керак.

Эркаклар...

Эркаклар аёлларга нисбатан эркакча ҳурматли бўлишлари, нигоҳларини пастроқ тутишлари, заифларни ҳимоя қилишлари, таналарини ошкор қилмасликлари,

аёлларэса...

аёлларга хос бўлиши керак, камтарона кийим кийишлари, нигоҳларини пастга туширишлари, ноз-карашма ва ялангочлик қилишдан сақланишлари, ўз шаънини ёмон эркаклардан ҳимоя қилишлари керак.

ИСЛОМИЙ ЖИНСИЙ ТАРБИЯ

Ислом жинсий эҳтиёж Аллоҳ томонидан яратилганлигини тан олади. Жинсий алоқа Қуръонда ва пайғамбар томонидан ҳурмат билан муҳокама қилинади, шунингдек, никоҳ ва оилавий ҳаёт контекстида ҳам. Ислом аёлларга (ёки эркакларга) шунчаки шаҳвоний лаззат буюми сифатида қарамайди, балки уларни инсон эҳтиёжлари ва худонинг иродасини қондирадиган бир-бирини тўлдирувчи муносабатлар доирасида ҳурмат қилади.

Никоҳдан ташқари жинсий алоқа нотўғри ва жазоланадиган катта гуноҳ (Муқаддас Китобда), турмуш ўртоғи билан жинсий алоқа қилиш ибодат сифатида мукофотланган фазилатдир. Жинсий алоқага оид ислом қонунлари аниқ ва табиийдир; улар тенгдошларнинг босими ёки жамиятнинг ўзгарувчан қадриятлари билан ўзгармайди. Никоҳ пайтида бокиралик камчилик бўлиши мумкин бўлган жамиятлардан фарқли ўлароқ, фазилатдир. Эркак ва аёл ўртасидаги жинсий муносабатлар қуйидаги оятларда тасвирланган:

Бас, уни мустаҳкам қароргоҳга жойламадикми? Маълум вақтга қадар. Бас, Биз қодир бўлдик ва қандоқ ҳам яхши қодир бўлувчимиз. (Юқорида айтилган ишларга қодир бўлдик, ниҳоятда ажойиб, инсоният тафаккуридан устун бир ҳолатда, қодир бўлдик, деяпти Парвардигор)

(Қуръон, 77:20-23)

Ва зинога яқинлашманглар. Албатта, у фоҳиша иш ва ёмон йўлдир.

(Қуръон, 17: 32)

Қуйида эр-хотин муносабатларига оид суннатлардан баъзи зикрлар келтирилган:

Пайғамбар эр-хотиннинг яқинлигини савобли яхшилик деб билади. У айтади: "Сизлардан биринг хотини билан ухласа, бу савобли яхшиликдир". Саҳобалар ҳайрон бўлишди ва: "Биз нафсимизни қаноатлантирамиз ва бунинг учун савоб оламиз?" Пайғамбаримиз: "Кимки буни ҳаром қилган бўлса, гуноҳ саналган бўларди, лекин агар уни ҳалол қилсанг, савоб олади", – дедилар.

(мусулмон)

Пайғамбаримиз эр-хотинлар ўртасидаги яқин муносабатлар бошқаларга айтилмаслиги керак бўлган сир эканлигини таъкидлайдилар: "Сизларнинг қиёмат кунида энг ёмони, хотинига ўзини ошкор қиладиган ва хотини унга ўзини ошкор қиладиган, кейин у ўзининг сирларини бошқаларга ошкор қиладиган эркакдир".

(мусулмон)

Оиша разияллоҳу анҳо ривоят қиладилар: "Расулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи васаллам хузурларида тўшакда ётган пайтимда ҳайз кўрдим, сирғалиб кетдим ва ҳайз кўрган кийимимни олдим. Шунда у: "Сиз ҳайз кўрдингизми?" – деб сўради. мен: "ҳа" дедим. У мени чақирди ва мен у билан каравот қопқоғи остига ётдим".

(ал-Бухорий ва Муслим)

Оиша бир кечада пайғамбарнинг ёнларини тарк этиш учун тўшакдан қандай қилиб меҳрибонлик билан сирғалиб кетганини айтиб беради. Аммо, у ҳайз кўриши бошланганини билганида, у шунчаки ўзини ётинг ва кейин яна у билан ётишини айтди. Пайғамбаримиз ва унинг рафиқаси Оиша розияллоҳу анҳо бир қанча ҳадислар тасдиқлаганидек, "бир ёпинчиқ остида бирга" ухлар эдилар. Қуръонда эр ва

хотинлар бир-бирлари учун кийим сифатида тасвирланган. Кийим жуда шахсий ва инсон танасига яқин, шунинг учун ҳам турмуш ўртоқлар бир-бирига жуда яқин бўлиши керак. Кийим камтарлигимизни ҳимоя қилади, шунинг учун эр-хотинлар ҳам бир-бирлари учун худди шундай қилишлари керак. Кийимлар исталган вақтда кийилади, шунинг учун улар исталган вақтда завқланишлари учун бир-бирларига мавжуд бўлиши керак. Кийим инсоннинг гўзаллигига қўшилади, шунинг учун улар бир-бирларини чиройли қилишлари керак

Жинсий алоқа севги ифодасидир, чунки бирисиз иккинчиси тўлиқ эмас. Эрнинг масъулияти хотинини жинсий алоқа масалаларида, айниқса, унинг ёқтирган ва ёқтирмаган нарсаларида тарбиялашдир ва уни бошқа аёллар билан солиштирмаслиги керак. Аёллари максимал завқ олиш учун худди шундай қилишлари керак. Аёллар эркакларнинг жинсий эҳтиёжлари уларникидан фарқ қилишини тушунишлари керак. Пассив олувчи бўлиш ўрнига, хотин фаол ва меҳрибон иштирокчи бўлишга ҳаракат қилиши керак. иккаласи ҳам уйдан ташқарида жиддий васвасаларга дучор бўлади, бу эса эр ва хотинни ташқи таъсирлар билан доимий рақобатнинг адолатсиз вазиятига солади. Демак, ҳар иккисининг манфаати учун, эрининг розилиги учун тайёр бўлиши керакки, унга босим ўтказмаслик ёки хотини ва бошқа аёллар ўртасида танлов қилишига баҳона келтирмаслик, бу эса уни оилани бузишга ва худонинг норозилигига олиб келади. Худди шундай, эр ҳам хотинининг барча эҳтиёжларини қондириш учун тайёр бўлиши керак.

Пайғамбар – максимал завқга эришиш учун турмуш ўртоқлар ўртасидаги самимий амалиётларни батафсилроқ тушунтиради. Ислом анал жинсий алоқани қатъий рад этади. Жинсий аъзолар тоза бўлиши керак ва ҳар қандай суюқлик ёки жинсий алоқадан кейин ғусл (душ) олиш керак.

Пайғамбар деди: "Сизлардан ҳеч бирингиз ҳайвон каби хотинининг устига тушмасин. Турмуш ўртоқлар ўртасида [хабарчи] бўлиши керак. Ундан: "Сиз қайси элчини назарда тутяпсиз?" У айтди: "Хабарчи ўпиб, гаплашмоқда".

(ЗУБАЙДИЙ ВА ИРОҚИЙ РИВОЯТИ)

Пайғамбар соллаллоҳу алайҳи васаллам ҳам айтдилар: "Агар хотининг билан ухласанг, унга меҳр-шафқатли бўл. Агар сиз ундан олдин ўзингизни қониқтирсангиз, у тўлиқ қониқмагунча шошилманг".

(АБУ ЯЪЛА)

Ҳар бир эркак ўз умр йўлдошига тўғри қарашга мажбурдир. Агар у унга содиқ бўлишини кутса, унда тўлиқ жинсий завқ олиш учун унга етарли вақт бериш унинг бурчидир. Аёлни қондириш учун одатда 15-20 дақиқа етади. Эркак ҳайвонга ўхшаб хотинига ўзини ташламаслиги керак – бу спортсиз ва олдинги ўйинсиз, бу жинсий алоқа. Бу исломда маъқулланмаган. Эркаклар эътиборли бўлишлари керак. Улар аёл жинсий ҳаётининг биологик фактларини тушунишлари, хотинини хурсанд қилиш усулларини ўрганишлари ва олдинга боришлари ва тўлиқ ҳамда бахтли ҳаёт кечиришлари керак. Бу сафар ўз хотинини аямаган ҳар қандай эркак унинг йўлида кучли васвасаларга келимшибилан бирга, уни қайғуга солмоқда.

ОТА-ОНАЛАРНИНГ ФАРЗАНДЛАР ОЛДИДАГИ БУРЧЛАРИ

Ота-оналар фарзандларига жинсий муносабатларга ижобий муносабатда бўлишга ўргатишлари жуда муҳим: бу шайтоннинг яратилиши эмас, ёвуз ёки ифлос эмас (агар у тўғри бўлса) бу раҳмдилнинг совғаси ва раҳм-шафқати ва келажакдаги жаннатнинг баъзи қувончларини тушунишдир.

Жинсий алоқа жуда ёқимли ва ажойиб фаолият бўлса-да (бундай бўлиши керак), шунингдек, шайтон томонидан нотўғри фойдаланиш, бузиш, буриш, маҳрум қилиш ва катта азоб-уқубатларга сабаб бўлиши мумкин бўлган имкониятдир. Ер юзида кўпроқ азоб-уқубатлар, эҳтимол, очлик ва урушдан кўра жинсий алоқа туфайли юзага келади. Хавф шунчалик юқорики, битта нотўғри жинсий ҳаракатни амалга ошириш орқали инсон бутун умрини чексиз офатлардан иборат мина майдонида ўтказишга мажбур бўлиши мумкин. Жинсий алоқа – бу яратувчининг амрларига кўра, ортиқча, маҳрумлик ва азоб-уқубатларсиз соф ва соғлом тарзда қондирилиши керак бўлган эҳтиёж.

Пайғамбар эркаклар ва аёлларнинг эҳтиёжларини тушунишда очиқ, меҳрибон ва ҳалол эди. У ғурурли ёки мутаассиб эмас эди ва унинг ўзи ҳам никоҳдан завқлангани аниқ. Бу, шубҳасиз, пайғамбарни ҳаммадан кўра яқинроқ билган Оишанинг фикри эди.

Жинсий лаззатлар ахлоқий мулоҳазаларга бўйсуниши керак. Жинсий алоқада рухсат бериш оила ва жамиятнинг бузилишига, ёлғон ва алдашга, масъулиятсизликка олиб келади ва ҳатто зўрлаш, гиёҳвандлик, ўғирлик ва қотиллик каби жиноятларга олиб келади. Агар киши чиндан ҳам худони севса, демак, васвасаларга масъулият билан қарши тура олиши ва яхши-ёмонни ажрата олиши керак. Кўп одамлар шунчалик камтар ва қатағон бўлиб, улар жинсий алоқада қандай қилиб энг тўғри йўл тутиш ҳақида билим олишга ҳаракат қилмайдилар.

Жинсий алоқа ва гигиена: ҳайз кўриш, қовга оид, суннат, ҳайз пайтида семинал суюқлик

ЖИНСИЙ АЛОҚА: Ойлик даврда ўрта аср яҳудий амалиёти бутунлай аёллар билан алоқа қилишдан қочиш эди. Пайғамбар (с.а.в) – саҳобаларга ҳайз пайтида аёллари билан тўлиқ мулоқот қилишни буюрганлар, лекин улар кирмасликлари ва авратга тегмасликлари керак.

Қизларга гигиеник сочиқлардан қандай фойдаланиш ва уларни ҳожатхонани беркитмасдан йўқ қилиш бўйича амалий маслаҳатлар бериш керак. Муқобил – ювилиши, қуритилиши ва қайта ишлатилиши мумкин бўлган бир марталик ёстиқчалар/латталар. Ойлик ҳайз кўриш табиийдир: яширин ва ноқулай бўлиши шарт эмас, айниқса, қизи ноқулайлик ёки оғриқни бошдан кечирганлиги сабабли ёрдамга муҳтож бўлса. Қовоқ туклари: Пайғамбаримиз (с.а.в) – эркаклар ва аёллар учун тукларни вақти-вақти билан – ойда бир марта олиб ташлашни тавсия қилди, шунда тана тоза ва озода бўлиб, турмуш ўртоғи завқланишига тайёр бўлсин. Қовоқ туклари табиий ва соғлом бўлиб, уларни олиб ташлаш амалиёти хотиржамлик ва поклик келтиради.

Ўғил бола тукли кўкрак ёки оёқларини ривожлантириш ёки мўйлов ўстириш қарши эмас. Бироқ, кўп қизлар буни ёқтирмайдилар. Қизлар кўкрак учлари атрофида ўсаётган узун қора сочларни ўсишидан даҳшатга тушишлари ва оёқлари ва қўллари қалин қора сочлар билан қопланганидан нафратланишлари мумкин. Оналар қизларга депилация кремларини ёки ўзларини силлиқ ва жозибали сақлашнинг бошқа воситаларидан қандай фойдаланишни кўрсатишлари керак. Қизларнинг мўйлови ёки иягида бир нечта мўйлови бўлса, улар эркакка айланиб қолишидан хавотирланишлари шарт эмас. Агар улар муаммога айланса, уларни олиб ташлаш ёки эҳтиёткорлик билан оқартириш мумкин. Қизлар ўз танаси билан қулай бўлиши керак ва омма олдида эркаклар рози бўлиш билан шуғулланмасликлари керак.

СУННАТ ҚИЛИШ: Пайғамбаримиз (с.а.в) – ўғил болаларга эрта ёшда суннат қилишни қатъий тавсия қилган. Бу гигиенани яхшилашга ва никоҳда жинсий завқланишга ёрдам беради. Эркаклар учун суннат саратонни камайтиради, инфекция-

ларни камайтиради ва сийиш пайтида оғриқни камайтиради. Ислом аёл жинсий аъзоларининг бирон бир қисмини кесишни таъқиқлайди. Қизларнинг суннат қилинишига нисбатан бу одатда фгм, аёл жинсий аъзоларини кесиш деб аталади. Дар ал-ифта ал-мисрийя, 2006-йилги конференциянинг тавсияларини қуйидагича қабул қиламиз:

- Инсон танаси дахлсиздир;
- Қуръон ва ҳадисларда фгм қилиш учун ҳеч қандай асос йўқ;
- Амалиёт аёлнинг танаси ва психологик оғриғига сабаб бўлади;
- Йиғилган олимлар амалиётни тўхтатишга чақирадилар;
- Одамларни огоҳликка чорлайдилар; ва
- Улар ушбу хавфли амалиётни қонундан ташқарига чиқариш учун қонун талаб қиладилар.

ЎҒИЛ БОЛАЛАРДА СЕМИНАЛ СУЮҚЛИК ВА ТУНГИ ЧИҚИНДИЛАР: Баъзи ўсмирлар ички кийимида ифлосланиш ёки оқинди бўлса, жуда хижолат бўлишади ва ота-оналари буни кўриб қўрқишади. Уларни маълум миқдорда оқинди нормал эканлигига ишонтириш фойдалидир. Агар у рангли ёки қон бўялган бўлса ёки ҳид бўлса ёки уларнинг ички кийимларини кунига бир мартадан кўпроқ ўзгартириш керак бўлса, шифокор маслаҳатига мурожаат қилиш керак. Спермани сийдик билан аралаштириб юбормаслик керак. Сийдик ифлос (нажас) бўлиб, уни тоза ювиш керак. Сперма тоза ва сийдик каби ювилиши шарт эмас, уни бир неча томчи сув билан тозалаш ва ишқалаш кифоя қилади.

Ўсмирлар ва ўзини тийиш

Америкалик ва канадалик болалар бугунги кунда ҳар қачонгидан ҳам эрта балоғатга этишмоқда. Қизлар балоғат ёшига 8 ёшдан 13 ёшгача, ўғил болалар эса 9 ёшдан 14 ёшгача бўлиши мумкин. Британияда сўнгги 150 йил ичида ўртача балоғат ёши 16,5 ёшдан 12,8 ёшгача пасайган. Бу ҳайвонот маҳсулотларини истеъмол қилишнинг кўпайиши билан боғлиқ бўлиши мумкин, уларнинг аксарияти ўсиш стимуляторлари сифатида антибиотиклар ва гормонларнинг мунтазам дозалари билан интенсив равишда боқиладиган ҳайвонлардан олинади.

Бошқа томондан, биринчи никоҳнинг ўртача ёши ортиб бормоқда. Қўшма Штатларда эркаклар учун тахминан 29, аёллар учун эса 26. Иқтисодий вазият бошқача бўлган Иорданияда турмуш қуриш учун ўртача ёш эркаклар учун 35, аёллар учун 30 ёш. Никоҳдан олдин ўзини тутмасликка ишонадиган одамлар ўз фарзандларидан балоғат ёшига етганидан то турмушга чиққунларигача жинсий истакларини жиловлашни сўрашади, бу тахминан 16 йил кутиш, бу даврда жинсий иштиёқ ва энергия энг юқори чўққисига чиқади. Бу ёш катталар учун катта синовдир.

100 йил олдин қизларнинг аксарияти балоғат ёшига етганидан кейин турмушга чиқди. Жамиятлар омон қолиш учун курашдилар. Гўдаклар ўлими ва тез-тез содир бўладиган урушлар туфайли эркаклар ҳам, аёллар ҳам жинсий куч ва ҳаётийлик энг юқори чўққисига чиққанда эрта турмуш қуришлари муҳим эди. Баъзи жамиятлар жинсий чекловларни қўйиб, кеч никоҳга мослашган. Диндорлар буни қилолмайдилар, аммо ўсмирлар учун ўзларини тийишни талаб қилишлари жуда қийин. Балоғат ёшидан то турмушга қадар (эҳтимол 20 йилдан кейин) одамлар ўзларининг жинсий ҳаётини бостиришлари эҳтимолдан йироқ эмас. Қичқириқ гормонлари бўлган ўсмир бугунги кунда доимий васвасалар шароитида азоб чекади.

Мусулмон жамиятлари вазиятдан чиқиш учун эрта никоҳни қабул қилишлари керак. Ушбу муқобилнинг оқибатлари ҳам муаммоли бўлиши мумкин. Шунга қарамай, ота-оналар ўз ўсмирларига зудлик билан муҳтож бўлишларига қарамай, нега никоҳдан ташқари жинсий алоқа тақиқланганлигини тушунтириш йўлини топишлари керак. Катта оила ёш эр-хотинларга болаларни тарбиялашда ёрдам бериши мумкин, айниқса оилани режалаштириш оқилона амалга оширилса.

Баъзи мусулмон уламолари онанизм (ўз-ўзини қондириш) дан қочиш керак, фақат бу бўйдоқларнинг шаҳвоний истагидан халос бўладиган холлар бундан мустасно ва одат бўлиб қолмаслиги керак, деган қарорга келган. Жинсий иштиёқ назоратсиз бўлиб қолса, онанизм камроқ бўлиб, ёмонликни озроқ келтириши мумкин. Марҳум Шайх Муҳаммад ал-Ҳамид ўзининг *“Рудудун ‘ала Абатил”* китобида, агар у пассив шаҳвоний иштиёқни уйғотиш учун қўлланилса, фақиҳлар онанизмни таъқиқлашларини тушунтиради. Бироқ, нафс шу қадар кучли бўлсаки, у ақлни банд қилиб, одамнинг барқарорлигини бузса

(уни зинога ундайдиган даражада) ва агар онанизм мажбурловчи нафсни тинчлантиришга ёрдам берса, жоиздир. Онанизм нейтрал бўлиши мумкин, на мукофот, на жазо, на айблаш, на мақтов; бу гуноҳ ҳам, яхшилик ҳам эмас.

Онанизм инсоннинг ўз-ўзига қаратилган. Якка ҳолда, кучли яқинлик ўрнига, ўсмир ўз фантазиясини қондириши мумкин. Гарчи бу тарангликдан вақтинчалик қочиш учун фойдали бўлиши мумкин бўлса-да, ўсмирлар учун бу никоҳни осон ўрнини боса олади. Агар ўсмирнинг асосий қониқиши шахсий муносабатлардан келиб чиқса, ўз-ўзидан қониқиш у учун муаммо бўлади. Ота-оналар, агар ўсмирлари жинсий зўриқиш учун онанизмдан фойдаланса, тушунишлари керак. Одатда, улар етук бўлиб, турмуш қурганларида йўқолади. Муҳими, ота-оналар фарзандларини спорт билан банд қилишлари ёки ҳафтада икки кун рўза тутиш одатини шакллантиришлари, уларни гуруҳ машғулотларига жалб қилишлари керак. Уларга онанизмдан нотўғри фойдаланиш жиддий соғлиқ муаммоси бўлиши мумкинлиги ва васваса ва жинсий босим ҳолатларидан қочиш кераклиги ҳақида хабар беришлари керак.

ЖИНСИЙ ДИЛЕММАНИНГ ИСЛОМИЙ ЕЧИМИ: ПРОФИЛАКТИК ЁНДАШУВ РЕЖАСИ

Ота-оналар ўз таналарига қандай муносабатда бўлишлари ҳақида болаларга очиқчасига гапиришлари керак. Жинсий алоқа ёш ва катталар тафаккурининг катта қисмини эгаллайди, аммо бу мавзу ота-оналар ва уларнинг фарзандлари ўртасида энг кам муҳокама қилинадиган мавзудир ва улар бу масалани ҳал қилишда улар унчалик реал эмас. Мусулмон ҳуқуқшунослари ўсмирларга онанизм ҳаром эканлигини айтадилар, гарчи бир неча олимлар бунга баъзи чекловлар билан рухсат берганлар. Аксарият ўсмирлар барибир буни амалга оширадилар ва уят ёки айбдорлик ҳисси билан яшайдилар. Мувозанатни излаш керак ва бу амалиётни фақат охирги чора сифатида ва ҳатто минимал даражада, танага жисмоний ёки ҳиссий зарар этказмасдан қўллаш керак. Бу ердаги муҳим ибора “яқинлашма” (Лā тақрабу): унга яқинлашма; ундан қочинг, ундан ўзингизни ҳимоя қилинг, бу эса унга олиб борадиган барча йўлларни тўсиб қўйиш кераклигини англатади, шунда у имкон қадар амалда бўлмайди.

Жамиятнинг стратегияси профилактик бўлиши керак, ноқонуний жинсий алоқани деярли мавжуд бўлмаган ва кириш имкони бўлмаган қилиш чораларини кўриш орқали гуноҳ қилишни қийинлаштириши керак. Жинсий савдонинг барча турларини тўхтатиш, таклифни чеклаш ва талабни камайтириш орқали жамият хатти-ҳаракатларни тўғри йўналтириши ва никоҳни тоза ва хавфсиз сақлаши мумкин. Бу ахлоқ тури ислом учун янгилик ёки ягона эмас, уни дастлаб бошқа динлар (жумладан, насронийлик, иудаизм ва ҳиндуизм) ўргатган. Ҳеч бир ақли расо одам ёш ёки кекса кишиларнинг тартибсиз жинсий ҳаёт кечиришини ва жисмоний нафсининг қулига айланишини яхши фикр деб ҳисобламайди. Худога ишонадиган одамлар жинсий алоқа учун идеал жойни никоҳда деб билишади. Муаммо шундаки, кўплаб жамиятларда жинсий амалиётга нисбатан консерватив муносабат ёш авлод томонидан рад этилган.

Ҳозирги вақтда жинсий йўл билан юқадиган касалликларга олиб борадиган йўллар кенг очиқ. Улардан қочиш бироз қурбонликни талаб қилади. Ўзини тутмасликнинг мевалари бой бўлса-да, ноқонуний жинсий алоқага берилишдан келиб чиқадиган азоб даҳшатлидир. Ислом низомининг бутунлиги кўздан кечирилар экан, унинг марказида оилани ҳимоя қилиш ва муқаддасликка қаратилганлиги яққол кўринади. Кийиниш услубидаги камтарлик, никоҳдан ташқари жинсий алоқа қилмаслик, спиртли ичимликлар ва гиёҳванд моддалардан воз кечиш, танишмаслик, жинслар ўртасидаги провокацион мулоқотга йўл қўймаслик, назоратсиз аралашмаслик, порнография, телевидениедаги қўпол жинсий саҳналар, жинсий қўзғатувчи реклама ва мусиқа каби нарсаларга катта эътибор берилади. Буларнинг барчаси зино ва зинога олиб борадиган йўлларни тўсишга қаратилган жиддий ҳаракатлардир. Бундан ташқари, ота-оналар ўз ўсмирларига масъулиятсиз жинсий алоқанинг хавфини тушунтиришга масъулдирлар.

Зино (ноқонуний жинсий алоқалар) дан сақланиш учун бундай профилактика усули чақалоқликдан бошланиши керак. Ўсмирлардаги жинсий истакни юмшатиш учун ҳам индивидуал, ҳам жамоавий ҳаракатлар талаб этилади. Қуръон одамларда мавжуд бўлиши мумкин бўлган ҳаддан ташқари жинсий истакни тан олади. Ҳатто васваса босими остидаги Юсуф пайғамбар ҳам, агар уни қийин дамда қутқарган Роббисининг раҳмати бўлмаганида, йиқилиб тушган бўларди.

У уйида бўлган аёл ундан нафсини хоҳлади. Эшикларни беркитиб: «Бу ёққа кел!» – деди. У: «Аллоҳ сақласин! Ахир, у жойимни яхшилаб берган хўжам-ку! Албатта, золимлар нажот топмаслар», – деди. (Яъни, бундай ҳаром ишни қилишдан Аллоҳ сақласин, демоқда. Кейин у яхшиликни унутадиган одам ҳам эмас. Шунинг учун ҳам, ахир у, яъни, уй эгаси – хотиннинг эри, жойимни яхшилаб берган хўжам-ку, деди. Менга шунча яхшилик қилган инсонга хиёнат этиб, хотининнинг гапига кириб, фаҳш иш қиламанми? Агар шундай қиладиган бўлсам, золимлардан бўламан) Батаҳқиқ, (хотин) унга интилди. У ҳам, агар Роббининг бурҳон-хужжатини кўрмаганида, (хотинга) интилар эди. Ундан ёмонлик ва фаҳш ишларни узоқлаштириш учун шундай қилдик. Албатта, у Бизнинг мухлис бандаларимиздан. (Қуръон, 12:23-24)

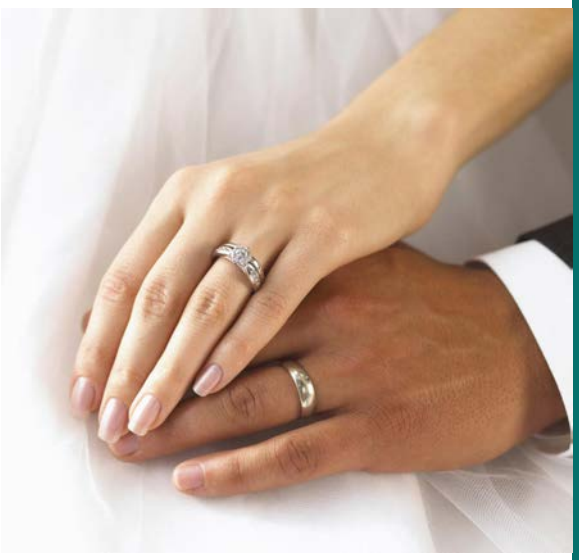

Эркак ва аёлларда Худо томонидан берилган жинсий эҳтирос одатда уйқу ҳолатида бўлиб, уни беғараз қўзғатмаслик керак. Бизнинг жинсий истакларимиз никоҳда қондирилиши керак. Агар васваса кўп бўлса, шаҳват эрта уйғонади ва уни бошқариш қийин бўлади. Бироқ, эркакларда жинсий қўзғалиш аёлларга қараганда аниқроқ ва камроқ назорат қилинади ва ўғил болалар учун балоғатга етишиш жинсий туйғуларни уйғотади. Аёллар эркакларникига қараганда жинсий истаклари ва хатти-ҳаракатлари устидан кўпроқ назоратга эга.

Йигирма биринчи асрда кўплаб жамиятларда кенг тарқалган рухсат берувчи жинсий муҳит ажабланарли эмас. Жамият ёшларга ёрдам бериш учун жуда кам иш қилмоқда; бу аслида ўсмирларни қўллари боғланган ҳолда кўлга ташлаш ва уларга: "ҳўл бўлманг!" дейиш билан баробар. Васваса ўсмирларда жинсий иштиёқни кучайтиради, жамият эса улардан тийилишини ва ўзини тутиб туришини кутади. Бу оч мушукнинг олдига мазали балиқ қўйиш ва унга "еманг!" дейиш билан тенг. Васваса бўлмаганда тийилиш анча осон ва эришиш мумкин бўлади.

Одамларни тегиниш, кўриш, эшитиш, ҳидлаш ёки ҳатто соф тасаввур қилиш орқали осонгина жинсий ҳиссиётни уйғотиш мумкин. Васваса ва қўзғалишнинг барча воситаларини иложи борича олиб ташлаш жуда муҳимдир. Хавфсиз мудофаа усулини қўллаш, муаммога

тушиб қолишдан кўра, ундан қочиш ва ундан чиқиш учун кураш олиб бориш анча оқилона. Одамлар уйғонганидан сўнг, уларнинг ҳимояси кескин заифлашади ва васвасага йўл бериш эҳтимоли ортади.

Қуръоннинг ёндашуви профилактик ва яхлитдир. Савол туғилади: Жинсий алоқага йўл қўядиган жамиятда ўсмирлар қандай ахлоқий меъёрларни сақлаб қолишлари мумкин? Бу инсоният томонидан мумкинми? Ислом қонунларига кўра, бу ҳар қандай нотўғри ишларга олиб келади. Шундай қилиб, жинсий тормозланишни ва тана устидан ўзини ўзи бошқаришни йўқотадиган ҳар қандай нарсадан қочиш керак. Қуйида ноқонуний жинсий алоқага олиб келадиган йўлларни тўсиш учун кўплаб қадамлар рўйхати келтирилган. Васвасани камайтириш ота-оналар, катта оила, мактаб, оммавий ахборот воситалари ва жамоатчиликнинг ҳамкорлигини талаб қиладиган умрбод жараёндир.

Камтарлик ҳаё (ҳайāъ)

Туғилгандан ҳаё (Ҳайāъ) тушунчасини чақалоқнинг аврат жойларини ҳурмат қилиш орқали ўрнатиш муҳимдир. Ота-оналар чақалоқнинг жинсий аъзоларига тегмасликлари керак, чўмилтириш бундан мустасно, бу вақтда қўлларини мато билан (ёки қўлқоп кийиб) ўраб олса, мақсадга мувофиқ бўлади. ам Бундан ташқари, уч ва ундан катта ёшдаги болаларнинг жинсий аъзолари ювиниш пайтида ҳам мато билан қопланган бўлиши керак. Жинсий органларнинг таъсиридан қочиш боланинг шахсий ҳаётини кучайтиради. Ҳаё нима Ҳаё (Ҳая’) деганда: “уялиш”, хижолат бўлиш, инсонни камситувчи ҳар қандай ишдан тортиниш каби таърифлар айтилади. Араб тилида бу қуйидаги маънони англатади:

Одамни жанжалли ҳаракатдан хижолат ёки қўрқувга соладиган хусусият ёки муносабат.

Ҳуқуқшунослар ҳаёни инсонни ёмонлик ёки шармандали, нопок ишлардан қайтарувчи хислат сифатида таърифлайдилар. Камтарлик оилада ҳам, жамиятда ҳам меъёрга айланиши учун ота-она томонидан доимий равишда озиқланиши керак бўлган фазилатдир. Дафн маросимларида ҳам, майитларни юваётганда, тозаловчи (лар) жинсий аъзоларга қарамаслиги ва уларга қўл билан тегмаслиги керак, балки марҳумнинг аврат жойларини мато билан тозалаш керак. Расулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи васаллам ҳаёнинг қўлами ва ўлчовларини англаш учун шундай дедилар.

Иймоннинг етмишдан ортиқ шохлари бор. Уларнинг энг яхшиси “Аллоҳдан ўзга илоҳ ёқ” деган ҳикматдир. Энг ками – пиёдалар ёлидан зарарли нарсаларни олиб ташлаш. Ҳаё эса иймоннинг бир шохидир.

(мусулмон)

Одамларга илк пайғамбарликдан мерос қолган нарса: Агар сизда уят (Ҳаёъ) бўлмаса, хоҳлаганингизни қилинг.

(АБУ ДОВУД)

Расулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи васаллам айтдилар:

Фаҳш фақат хунукликни келтириб чиқаради. Камтарлик фақат яхшилик ва гўзалликни келтириб чиқаради.

(ИБН МОЖА)

Ал-Журжоний ҳаёни қуйидаги икки тоифага ажратади:

а) Барча одамларда учрайдиган руҳий қисм, масалан, авратни ошкор қилмаслик ёки бошқалар олдида жинсий алоқа қилмаслик. Ҳаёнинг бу тури одамларда мавжуд бўлиб, уларнинг туғма табиатининг бир қисми бўлиши мумкин; ва

б) Иймондан олинган ҳаё, инсонни Аллоҳга муҳаббат ва Унинг жазосидан қўрқиб ёмонлик қилишдан сақлайди.

Камтарлик иймоннинг бир манбаасидир

Болаларга қуйидаги одобахлоқни ўргатиш керак:

1. Бошқа жинсга ёки одобсиз саҳнага қараганида нигоҳларини пастга тушириш;
2. Жинсий мойиллик қўзғатмасдан ёки бошқа жинсга тақлид қилмасдан камтарона юриш;
3. Шаҳвоний оҳангларсиз мулойим ва ҳурмат билан гаплашмоқ;
4. Баданни чиройли ва обрў билан ёпиб, камтарона кийинмоқ.

Қуйидаги учта ҳолатда ҳаё талаб этилмайди:

1. Илм ўқишда: Илмга (қанчалик кўп бўлса, шунча яхши бўлсин), хусусан, никоҳ, ҳайз кўриш, ҳомиладорлик ва тунги эмиссияга оид диний кўрсатмаларга мурожаат қилинг. Ҳуқуқшунослар таълим нуқтаи назаридан: "Дин ўрганишда уят (ҳаё) йўқ" деган иборани ишлаб чиқдилар. Биз худди шу

иборани қуйидагича ифодалашимиз мумкин: "Илм излашда уялмаслик".

2. ***Ислоҳотда:*** Солиҳликка тарғиб қилинг ва ёмонликдан қайтаринг, чунки бу вазифани қатъий ва донолик билан бажаришдир.

3. ***Никоҳда:*** Эр-хотин ўртасида уйида уятчанлик йуқ. Расулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи васаллам: "Авратингизни беркитинг, фақат жуфтингиздан".

(АБУ ДОВУД, ИБН МОЖА ВА АЛ-ҲОКИМ)

Эр-хотин бўлмаганлар ўртасида жинсий алоқа бутунлай таъқиқланган бўлса-да, ётоқхонада эр-хотинлар ўртасида деярли чексиздир. Агар ота-оналар ўз фарзандларига ҳаёни сингдиришга эътибор бермасалар, жамият зарар кўради. Камтарлик васваса ва васвасага қарши иммунитетнинг мустаҳкам пойдеворидир. Қуйида халқлар ўртасида камтарлик ёқлиги оқибатлари ҳақида баъзи кузатувлар келтирилган:

- Санъат ва ўз фикрини эркин ифода этиш ниқоби остида кўплаб мамлакатлардаги музейлар ва жамоат майдонлари афишаларда ва яланғоч ҳайкалларда яланғоч эркак ва аёллар тасвирлари, уларнинг аврат жойларини фош қилиш билан тўлиб кетган. Бу Ҳиндистондаги баъзи ибодатхоналарда ҳам мавжуд. Кўпчилик учун санъат деб ҳисобланадиган ва порнографик ёки одобсиз нарсалар ўртасида аниқ чизиқ мавжуд. Ғарб бадиий анъаналаридаги яланғочлик, авваламбор, қизиқарли ривожланишдир, чунки у кўпинча инсоннинг фазилат, шараф ва улуғворлигини рамзий қилади. Яхши мисол – Майкл Анжелонинг ҳайкали Девид, барча яхши нарсаларни ифодаловчи, бутунлай яланғоч ҳайкалча. Дунё бўйлаб баъзи ибодатхоналар (масалан, Ҳиндистон) диний муҳитда тўлиқ фронтал яланғоч кийимларни тасвирлайди. Албатта, Довуд ҳайкали пайғамбарнинг эмас, балки Уйғониш даври одамининг рамзидир Яланғочликни ижтимоий қабул қилиш ва талқин қилиш мавзуси ота-оналар, айниқса, фарзандлари ҳақида чуқурроқ ўйлашлари керак бўлган нарсадир
- Чилининг Сантяго шаҳридаги музейда жинсий алоқада бўлган эркак ва аёлнинг ҳайкаллари намойиш этилмоқда.
- Қўшма Штатлардаги ёш аёл ётоқхонасида ва ҳаммомида видеокамералар бўлиб, интернет орқали томошабинларга кунига 24 соат жонли суратларни узатиб турарди.
- Қўшма Штатларда эллик минг киши интернетда боланинг биринчи тирик туғилишини тўлиқ график батафсил кўриш учун тизимга кирди.

Бу ерда баъзи камтарлик одоблари санаб ўтилган:

- Болалар улғайганларида, улар ота-оналари ва бошқа қариндошларининг ётоқхоналарига киришдан олдин тақиллатишга тўғри келади (уларни кийинмаган ёки очиқ ҳолда кўриш эҳтимолидан қочиш учун).
- Ота-оналар ва опа-сингиллар ўз таналарини ёпишлари ва уй ичида ҳам, ташқарисида ҳам ҳурмат билан кийинишлари керак. Макияж ва жинсий жозибали косметика ва парфюмерия воситаларидан фойдаланишдан қочиш керак. Ота-оналар болаларнинг ёнида бўлганларида, жинсий алоқада бўлишдан қочиб, уларнинг тилларини кузатишлари керак. Шунингдек, ота-оналар ўртасида болалар олдида очиқ жинсий алоқа бўлмаслиги керак, жумладан, чуқур ўпиш ва шахсий жойларга тегиниш.
- 10 ёшга тўлган болалар алоҳида ётоқларда ухлашлари керак.
- Ўғил ва қиз болаларни қарама-қарши жинсга қараганида кўзларидан қочишга ўргатиш керак.

Камтарлик ҳақида араб шеърияти

Агар сиз хатти-ҳаракатингизнинг оқибатларидан қўрқмасангиз ва ўзингизни камтар тутишни билмасангиз, унда хоҳлаган нарсани қилишингиз мумкин.
Аммо, Худо ҳақи, беадаб ҳаётда яхшилик йўқ!
Дарахт танаси пўстлоғи билан қопланганида ҳимояланган бўлиб қолгани каби, одам ўзини камтар тутганда ҳам қулай яшайди.

Сен мўминларга айт, кўзларини тийсинлар ва фаржларини сақласинлар. Ана шу улар учун покдир. Албатта, Аллоҳ нима ҳунар қилаётганларидан хабардордир. Сен мўминаларга айт: Кўзларини тийсинлар, фаржларини сақласинлар ва зийнатларини кўрсатмасинлар, магар зоҳир бўлган зийнатлар бўлса (майли). Рўмолларини кўксиларига тўсиб юрсинлар. Зийнатларини кўрсатмасинлар, магар эрларига ё оталарига, ё эрларининг оталарига, ё ўғилларига, ё эрларининг ўғилларига, ё ака-укаларига, ё ака-укаларининг

ўғилларига, ё опа-сингилларининг ўғилларига, ё аёлларига ё ўз қўлларида мулк бўлганларга, ё (аёлларга) беҳожат эркак хизматчиларга, ё аёллар авратининг фарқига бормаган ёш болаларга (бўлса майли). Махфий зийнатларини билдириш учун оёқларини (ерга) урмасинлар. Аллоҳга барчангиз тавба қилинг, эй мўминлар! Шоядки, нажот топсангизлар.

(Қуръон, 24:30-31)

(Ушбу оятда Аллоҳ таоло Пайғамбаримизга (с. а. в.) хитоб қилиб, мўмина аёлларга кийим кийиш ва аврат беркитиш борасида ўзларини қандай тутишлари лозимлигини баён қилиб беришини буюрмоқда. Муслима аёллар ҳам номаҳрамларга шаҳват назари билан қарамасликлари лозимлиги ушбу оятдан тушунилади. Аёлнинг аёлга нисбатан аврати киндигидан тиззасигачадир. Аёл кишининг номаҳрам эркакларга нисбатан аврати юзи ва икки кафтидан бошқа бутун баданидир. Мўмина-муслима аёл шарафини сақлаш учун Аллоҳнинг амрига итоат этиб, авратини номаҳрам эркаклардан беркитмоғи керак. Бунинг учун эса, юзи ва икки кафтидан бошқа бутун танасини тўсиб турадиган кийим киймоғи лозим. Шунингдек, кийим юпқа, баданга ёпишган, тор бўлмаслиги ҳам зарур. Номаҳрам эркакларнинг эътиборини жалб қилмайдиган даражада бўлиши керак. Зийнат деганда чиройли кийимлар, тақинчоқлар ва аёллар ўзларини чиройли кўрсатиш учун ишлатадиган турли воситалар кўзда тутилади. Аёл киши ушбу оятга амал қилиб, зийнатини номаҳрамлардан беркитмоғи лозим, беркитишнинг имкони бўлмай қолганда гуноҳ эмас. Бошларига ўраган рўмоллари фақат сочларини эмас, балки томоқлари, кўксилари ва кўкракларини ҳам тўсиб турсин. Токи, уларнинг жамоли бегона кўзларга мўлжал бўлмасин, турли фитналар келтириб чиқармасин. Жоҳилият даврида аёллар оёқларига ҳам турли тақинчоқлар, қўнғироқлар тақиб олишарди. Кейин эса, эркакларнинг эътиборини жалб этиш учун оёқларини ерга қаттиқ-қаттиқ уриб юриб, ҳалиги тақинчоқларнинг овозини чиқаришарди. Бу эса, ўз навбатида, эркакларнинг шаҳватини қўзғаган, аёлнинг ортидан тушиб хиралик қилишига ва охир-оқибат зинога олиб бориши мумкин бўлган)

Кўзни пастга тушириш жуда муҳимдир. Расулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи васаллам:

«Ким ўзига ҳаром бўлган нарсадан кўзини тийса, Аллоҳ унинг қалбига шодлик бахш этади», – дедилар. ***(ИБН МАСЪУД)***

- Жинсий жалб қилмаслик учун қизларга ҳурмат билан юришни ўргатиш керак. Улар кўйлакларини кўтармасликлари ва оёқларини кўрсатишлари керак эмас. Улар жинсий алоқада бўладиган тарзда гаплашмасликлари керак:

Эй Набийнинг аёллари! Сизлар аёллардан бирортаси каби эмассиз. Агар тақво қилсангиз, майин сўз қилманг, яна қалбида касали бор бўлган тама қилиб юрмасин. Гапирганда яхши гапни гапирингглар. (Яъни, сизларнинг бошқа ҳамма аёллардан фарқларингиз бор. Сизлар Пайғамбарнинг хотинларисиз, мўминларнинг оналарисиз. Ҳамма мўминалар учун ўрнаксизлар. Ҳа, сизлар аёллардан бирортаси каби эмассизлар. Бу мақомга эришишларингиз учун Пайғамбарга жуфти ҳалол бўлганингизнинг ўзи етмайди, тақво ҳам қилишларингиз керак. Овозингизни майин, назокатли қилиб, эркак кишига таъсир этадиган ҳолатда гапирманг. Мунофиқ ва иймони заифлар сизнинг майин овозингизни эшитиб, фисқу фужурни бошлаб қолмасинлар)

(Қуръон, 33-32)

- Ўғил ва қиз болаларнинг кечаси кўчада қолишига йул қўймаслик керак. Оқилона комендантлик соати тизими ота-оналар ва болалар ўртасида келишиб олиниши мумкин.

- Мусиқанинг айрим турлари зарарли, (жинсий ҳис-туйғуларни уйғотадиган ва сўзлари уятли). Мусиқа миядаги эпифиз безининг гормони бўлган мелатонинни фаоллаштириш орқали одамнинг кайфиятига таъсир қилиши мумкин, у қоронғуликда ёқилади ва милтилловчи ёруғлик билан ўчирилади. Бу балоғатга этишишни қўзғатадиган бездир ва у репродуктив цикл ва жинсий кайфиятга таъсир қилади. Жинсий алоқада бўлган рок мусиқаси жинсий истакни оширади. Баъзи ҳард-рок мусиқаларида порнографик сўзлар мавжуд ва болаларнинг "порнографик рок" ни тинглашига йул қўймаслик керак. Болалар бу мусиқага таъсир қилгандан сўнг, улар иллатларга нисбатан сезгир бўлиб қоладилар.

- Порнография болалар учун таҳдиддир, чунки у шаҳвоний истакларни чидаб бўлмас даражада кучайтиради. Бу, шунингдек, уларнинг фикрлашига узоқ муддатли таъсир кўрсатади, уларни узоқ вақт давомида бу қўпол саҳналарни тасаввур қилишига мажбур қилади ва жинсий хатти-ҳаракатлар ҳақида орзу қилишига олиб келади.

- Порнография аёлларни эркаклар шаҳватини қондириш учун мавжуд бўлган жинсий объектларга туширади. Агар эрни бундай табиатдан бирон нарса қўзғатса, у ўз хоҳишини ўз хотини билан қондириши керак. Бакалаврлар буни қила олмайди, шунинг учун бу эрта турмуш қуришнинг яна бир сабабидир.

Эркакни истаклари борлиги учун айблаб бўлмайди; лекин у уларга йул бериб, бу жараёнда бошқа одамларни хафа қилса, уни айблаш мумкин. Шунчаки кўп эркаклар бошқа аёлларга ҳайрат билан қараб ўз хотинларини хафа қиладилар (ўзлари ҳам сезмай). Реклама тахталари, журнал муқовалари ва плакатлардаги моделлар ва кино юлдузларининг тасвирлари катта муаммо бўлиши мумкин. Сизнинг фикрингизча, улар қариган, семириб кетган ва чарчаган ҳақиқий турмуш ўртоқлар билан солиштирганда абадий ёш ва ёқимли бўлиб қоладилар. Турмуш ўртоқлар бир-бирига эҳтиёткорлик ва меҳрибон бўлишлари керак; одам кекса бўлиши мумкин ва ҳали ҳам жозибадор бўлиб қолиши мумкин. (яхши режалаштириш, соғлом овқатланиш ва тегишли машқлар билан)

Ҳозирги кунда ота-оналар интернетдаги порнография, танишувлар ва арзон, одобсиз жинсий алоқанинг хавфидан хабардор бўлишлари керак. Улар ўз фарзандларини яхшироқ назорат қилишлари ва компьютерларни болалар ётоқхонасидан ажратилган жойга эмас, балки уйнинг жамоат жойларига қўйишлари керак.

Кийиниш қоидалари

Қизлар ва ўғил болалар ўзларини тутишлари ва камтарона кийинишлари керак. Улар провокацион ёки жозибали кийимлардан қочишлари ва жисмоний жозибаларига эътибор қаратишдан қочишлари керак. Улар ўз фигураларининг контурларини яқин оила аъзоларига кўрсатиш учун тор кийим киймасликлари ёки жинсий эътиборни кучайтирадиган заргарлик буюмларини киймасликлари керак. Ўғил болалар ва қизлар учун "кўр-кўрона" кийимларга рухсат берилмайди, қизлар эса жамоат жойларида бошларини ёпишлари керак. Ўғил болалар ва қизлар ўзаро фаолият билан шуғулланмасликлари керак.

Қуйидаги ҳадис бу фикрга ойдинлик киритади: Абу Ҳурайра айтдилар: “Расулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи васаллам ўзини аёлга ўхшатиб кийинган эркакни, ўзини эркакка ўхшатиб кийинган аёлни лаънатладилар.

(АБУ ДОВУД)

Болалар нима кийиши муҳим. "Кийинганингиздек ҳаракат қиласиз" деган ибора болаларнинг камтарона ва ҳурматли кийинишлари кераклигини англатади. Одамлар вазиятга қараб ҳар хил кийинадилар: ҳафталик ибодат, суҳбатлар, юбилейлар, зиёфатлар ёки спорт учун. Улар маълум бир гуруҳга қўшилишга, таассурот қолдиришга ёки ўзларининг қабул қилиш имкониятларини оширишга ҳаракат қилмоқдалар. Кийимлар, соч турмаги ва заргарлик буюмлари камтарона кўриниши керак. Одатда, ота-оналар исёнга мисол бўладиган ҳаддан ташқари кийимни ёқтирмайдилар. Агар камтарона кийимлар деярли ҳар бир вазият учун ишлатилса, унда кийган киши яхши таассурот қолдиради.Кийим, хулқ-атвор ва чегарадан ошмайдиган услублар камтарона ҳисобланади.

Имкон қадар, ота-оналар қизига маъқулланган "танлов" беришлари керак. Шундай ёш келади – у икки ёки уч ёшда бўлиши мумкин – қизи нима кийиши ҳақида кучли фикрга эга бўлади. У ота-онасининг қандай кийиниш кераклиги ҳақидаги танловига қаршилик қилади. Тинч ва амалий ечим – унга танлаш имконияти берилганини ҳис қилиш учун унга иккита ёки учта кийим танлаш.

Барча ўқувчилар бир хил кийим (форма) киядиган мактабларда улар аввалига ёқмаслиги мумкин, лекин тез орада ўзларининг кийимларини "унутиб қўйишади", шунинг учун бу энди муаммога айланмайди. Бу ҳар куни эрталаб "нима кийиш" бўйича умидсизликни келтириб чиқарадиган мунозаралар ва қарорлардан қочади. Қизларнинг "провокацион" кўриниши "ёқимли" кўриниши мумкин бўлса-да, ўғил болаларга нотўғри сигнал етказиши ва исталмаган оқибатларга олиб келиши мумкинлигини билишлари керак.

Эркин аралашиш ва ҳалвага ўрин йуқ

Халва – эркак ва аёлнинг ёпиқ эшик ортидаги танҳо жойда, уларни ҳеч ким кўрмайдиган (масалан, меҳмонхона хонаси ёки мамлакатдаги ёлғиз жой) шахсий учрашуви. Шайтоний жинсий тузоқ, ҳар қандай ҳолатда ҳам ҳалванинг олдини олиш зарур! Расулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи васаллам айтдиларки:

Қачонки эркак ва аёл танҳо жойда ёлғиз қолишса, шайтон уларнинг учинчи томонидир.

(АТ-ТЕРМИЗИЙ)

Ўғил ва қиз болаларни эркин аралаштиришдан сақланиш керак, аммо ота-оналар назорати остида, шунингдек, одоб доирасида ва назорат қилинадиган муҳитда аралаштиришга рухсат берилади. Йигитга масжидда, мактабда, кутубхонада ёки дўконда мунтазам

учрашадиган қиз ёқиши мумкин. У қизга яқинлашиб, унга қизиқишини билиш учун беғубор суҳбатни бошлаши мумкин. Бир-бирлари билан суҳбатлашгандан сўнг, улар шахсий жойда, масалан, паркда ёки уйда учрашув ҳақида келишишлари мумкин. Уларни ҳеч ким кузатмаса, йиғит қизга тегишга ёки ўпишга журъат этиши мумкин. Агар қиз унга буни қилишга рухсат берса, у тез орада олдинга бориш учун янада жасоратли бўлади. Бу фалокатга олиб келадиган уларнинг аслида режалаштирмасдан жинсий алоқада бўлишлари билан якунланиши мумкин.

Тузоқ!

Кўз алоқаси → Маъқуллаш табассуми → Саломлашиш → Мулоқот → Учрашув → Тегиниш → Ҳаяжон → Қайтиб бўлмайдиган йўл → Жинсий алоқа гуноҳи → Муаммолар!!

Натижада жинсий йўл билан юқадиган касалликлар, ҳомиладорлик, аборт ёки ноқонуний фарзанд бўлиши мумкин.

Ҳеч қандай ҳолатда юқоридаги қоидадан четга чиқмаслиги керак, чунки бу фалокатга ишончли йўлидир. Бу жуда диндор одамлар учун ҳам ёвузликка кучли васвасадир. Ҳамма инсонлар тана ва ҳиссиётлардан иборат: ҳатто Юсуф Пайғамбар (алайҳиссалом) ҳам бу синовга дуч келган.

• Танишувлар: танишув (учрашув) тизими ўсмирлар учун "жинсий алоқа эшигидир". Бу одатда одамларга, уларнинг оилаларига ва жамиятига оғриқ ва азоб келтирмоқда. 1999-йилда АҚШда ўтказилган тадқиқотда, сўровда қатнашган биринчи курс эркак талабаларининг 25%, агар улар учрашувда овқат учун пул тўлашса ва қиз "охиригача бормаса", йигит уни жинсий алоқага мажбурлашга ҳақлидир, деб жавоб беришган. Ушбу "учрашувдаги номусга тегиш" ҳақида хабар берилмаган. (Нориз, 1999; Бомер, 1993)

Жинсий тийилишни бузадиган ва ўз-ўзини назорат қилишни йўқотишга олиб келадиган ҳар қандай нарсага, масалан, спиртли ичимликлар, гиёҳванд моддалар, жинсий қўзғатувчи мусиқа, эркалаш ёки "халва" (хилватликка) йўл қўйилмайди. Ўпиш ва эркалаш танани жинсий алоқага тайёрлайди, бу вақт давомида танани "қайтиб бўлмайдиган нуқтага" олиб келиш мумкин. Танишув, учрашув ва жинсий эркинлик никоҳга зарар етказмоқда. "Бир-бирини тотиб кўрадиган" ва шу тариқа бир-бирларини анча яхши "билади" жуфтлик деган тахмин ҳеч қандай асосга эга эмас. Бундай эркинликка имкон берадиган ҳар қандай жамият беқарор оилалар, шунингдек, абортлар, ноқонуний

болалар ва ажралишларнинг юқори даражасидан азият чекади.

Тенгдошлар босими ва бошқа омиллар

• Болаларнинг жинсий алоқа қилишни бошлашининг кўплаб сабаблари бор, улардан энг кенг тарқалгани тенгдошларнинг босимидир. Уларнинг далили шундаки, "ҳамма буни қилади". Бошқа сабаблар эса катталар орасида малакали бўлиш истаги ва ижтимоий тараққиёт воситасидир. Баъзилар учун бу ўзига ўзи баҳо беришнинг етарли эмаслиги билан боғлиқ бўлиб, улар ота ёки она бўлиш орқали оширишга умид қилишади. Баъзида бу жинсий қувватни йўналтириш учун бошқа вариантларнинг етишмаслиги билан боғлиқ. Уйда севги ва қадрлашнинг етишмаслиги уйдан ажралишни ва бошқа жойларга боғлашга олиб келадиган омиллардан бири бўлиши мумкин. Жинсий васваса ҳамма жойдан, биринчи навбатда журналлардан, тенгдошлардан, телевизордан бошланади. Америка Қўшма Штатларида ҳар йили реклама роликларида, сериалларда, кечки шоуларда ва МТВда 20 000га яқин жинсий алоқа саҳналари намойиш этилади. Шунинг учун ота-оналар фарзандларини севги билан ўраб олишлари, вақтларини фойдали ишлар билан банд қилишлари ва улар билан очиқ мулоқот қилишлари керак.

Қарама-қарши жинс билан рақсга тушишнинг таърифларидан бири шундаки: Рақс – бу бизнинг уфқий истакларимизнинг тик ифодасидир!

• Спиртли ичимликлар ва гиёҳвандлик каби маст қилувчи моддалар зараралидир, чунки улар ўз-ўзини назорат қилишни камайтиради ва жинсий алоқага тўсқинлик қиладиган таъқиқларни олиб ташлайди.

• Ўғил ва қиз болалар ўртасида ноўрин тегинишни ўз ичига олган аралаш рақслардан қочиш лозим. Бундай номақбул хатти-ҳаракатларга ўпиш, эркалаш, қучоқлаб сиқиш, массаж қилиш, ишқалаш ва қучоқлаш киради. Бу ҳаракатларнинг барчаси танадаги жинсий иштиёқни уйғотади ва уни жинсий алоқага бир қадам яқинлаштиради.

Нима қилиш керак

Ота-оналар фарзандларига яхши маслаҳат беришлари керак. Улар ўз вазифаларини болаларни уй-жой, озиқ-овқат, кийим-кечак ва моддий эҳтиёжлар билан таъминлаш билан чеклаб қўймасдан, шу билан бирга уларга маънавий ва ахлоқий кўрсатмалар беришлари зарур.

• Ота-оналар фарзандларининг миясини "яхши фикрлар" билан

тўлдиришлари, шунингдек, уларни ахлоқий ва ақлий "фикр юритиш учун озуқа" билан банд қилишлари лозим. Олий мақсадлар ва қадриятлар ҳамма жойда мавжуд бўлиши керак. Маслаҳатга мисол қилиб, Пайғамбар соллаллоҳу алайҳи васалламнинг жинсий эҳтиросларини жиловлай олмагани учун у зотдан зино қилишга рухсат сўраган бир йигит билан суҳбатини келтирса бўлади. Расулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи васаллам йигитдан кимдир онаси, синглиси, қизи, холаси ёки хотини билан зино қилса, рози бўладими, деб сўради. Шундай қилиб у зот йигитни ақлга келтирдилар. Ҳар сафар йигит "йўқ" деб жавоб берди. Шунда Пайғамбар соллаллоҳу алайҳи васаллам йигит зино қилмоқчи бўлган аёл, эҳтимол кимнингдир онаси, синглиси, қизи, холаси ёки хотинидир, деб айтдилар. У киши тушуниб, тавба қилди ва Пайғамбар соллаллоҳу алайҳи васаллам унинг мағфиратини сўраб, дуо қилдилар.

• Ўзига хослик туйғусини кучайтириш ва оломонга эргашмаслик муҳимдир! Ота-оналар фарзандларида аниқ қадриятлар тизимини, дунёқарашини, муайян ҳаёт кодексини шакллантириш орқали бунга эришишлари мумкин. Шундай қилиб, болалар ўзлари никоҳдан олдин жинсий алоқа қилиш, шунингдек, спиртли ичимликлар ичиш, чўчқа гўшти ейиш ва гиёҳванд моддаларни истеъмол қилиш мумкин эмаслигини эслаб туришади. Аммо ота-оналарнинг ўзлари никоҳдан ташқари муносабатларга интилмасликлари керак, чунки улар фарзандлари учун яхши намуна бўлишлари даркор.

Эрта турмуш қуриш

Никоҳ учун қатъий ёш йўқ. Ёшлар орасида олий маълумот олгандан, ишга жойлашгандан ва 26 ва ундан катта ёшга тўлгандан кейин турмуш қуриш модага айланиб бормоқда. Худди шундай, ёш қизлар "мен бунга тайёр эмасман" деб, 24 ёшдан кейин турмушга чиқишни хоҳлашларини айтишади. Гарчи ёшлар нормал жинсий аъзолар ва истакларга эга бўлсалар-да, улар фақат иккита қонуний танлов борлигини тушунишлари керак: турмуш қуриш ёки никоҳгача жинсий яқинликдан воз кечиш. Қуръони Карим айтади:

“Никоҳ (имкон)ни топа олмаганлар, то Аллоҳ уларни Ўз фазлидан бой қилгунича, иффатларини сақласинлар...” (Қуръон, 24:33)

Расулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи васаллам айтдилар:

“Ҳой йигитлар жамоаси! Сизлардан ким оила ҳаражатларига қодир бўлса уйлансин. Чунки оила кўзни тийувчи, фаржни (зинодан) сақловчи (омил)дир. Ким қодир бўлмаса, унга рўза тутиш лозимдир. Чунки рўза шаҳватни синдирувчидир”.

(Бухорий ривоят қилган)

Пайғамбар соллаллоҳу алайҳи васаллам айтдилар:

“Аллоҳга қасамки, мен Аллоҳдан сиздан кўра кўпроқ қўрқаман лекин баъзи кунлари рўза тутаман, баъзиларида эса тутмайман, кечалари намоз ўқийман, ухлайман, уйланаман ва қилган Менинг суннатимга эргашишни истамасликнинг менга алоқаси йўқ!” (Бухорий ривоят қилган)

“Никоҳ диннинг ярми, иккинчи ярми эса Аллоҳдан қўрқишдир”.
(Имом ат-Табароний ва Имом ал-Ҳоким ривоят қилганлар)

Йигит ёки қизнинг турмуш қуриш истаги кучли бўлса ва улар кута олмаса, ота-оналар турмуш қуришлари учун қўлдан келганича ҳамма нарсани қилишлари керак. Агар улар буни қилмасалар, у ёки бу тарзда боласини ёвузликка ундайдилар. Ота-оналарнинг вазифаларидан бири Пайғамбар соллаллоҳу алайҳи ва саллам томонидан белгиланган:

Аллоҳ фарзандини берган киши боласига яхши ном ва яхши таълим бериши керак, шунингдек, боласи ёшга етгач уни уйлантириши зарур.
(Табризий ривоят қилган)

Агар ота-оналар боланинг илтимосига қулоқ солмаса ва никоҳни ўтказмасалар, гуноҳ учун жавобгарлик ҳам ота-онага тушади. Бироқ, ёшларни турмуш қуришга мажбур қилмаслик ҳам жуда муҳимдир. Баъзи ота-оналар фарзандларини маълум бир одам билан никоҳ қилишга мажбур қилиш орқали хатога йўл қўйишади. Улар шунчаки фарзандларига танлаш эркинлигини бермасдан, ўз авлодлари мавжуд оила аъзолари билан никоҳ қилишлари керак деган қарорга келишади. Улар болаларини келажакдаги турмуш ўртоқларини олдиндан кўриш ва билиш ҳуқуқидан маҳрум қиладилар. Бошқа томондан, ўғил ва қизнинг фаол иштироки ва розилиги билан оқилона ташкил этилган никоҳ ота-оналарнинг бурчидир, чунки бу эр-хотин ҳамда икки оила ўртасидаги бахтли узоқ муддатли муносабатларга олиб келади. Бундай "келишувлар"нинг мақсади ушбу келишувларни амалга оширувчи оила агентларининг худбин

ниятлари эмас, балки эр-хотиннинг бахти ва фаровонлиги бўлиши шарт.

Жамият бу борада бир нечта роль ўйнайди:

• Ўғил-қизларга бир-бирлари билан учрашиш ва танишиш учун соғлом муҳит таъминлаш, шу билан бирга жинсларнинг эркин ва назоратсиз аралашиб кетишига тўсқинлик қилишдир.

• Никоҳгача таълим-тарбия курсларини ўтказиш ва йигит-қизларга маслаҳат бериш, шунингдек, уларни ота ва эр, она ва хотин ролига тайёрлашдир.

ТАЪЛИМ ТИЗИМИНИНГ ЭРТА ТУРМУШ ҚУРИШГА ҚАРШИ ДИЛЕММАСИ

Бизнинг замонавий мактаб тизими мураккаб жинсий муаммони яратди. Олий маълумот олиш никоҳни йигирма беш ёшдан ўттиз беш ёшгача қолдириш зарурлигини тақозо этади. Шу билан бирга, эркакларда жинсий ҳаваснинг чўққиси кеч ўсмирлик даврига тўғри келади ва кеч ўсмирлик давридаги ёш аёлларда ҳиссий қарамлик туйғуси кучли ривожланган бўлиб, бу уларни васвасага мойил қилади. Эрта ёшда никоҳдан олдин жинсий алоқа абортларга, ёлғиз қолган оналарга, жинсий йўл билан юқадиган касалликларга ва ноқонуний болаларнинг пайдо бўлишига олиб келади.

Кўриниб турибдики, муаммонинг ечими мактаб йилларида эрта турмуш қуриш ёки коллежни тугатгунга қадар никоҳдан воз кечиш бўлиши мумкин. Агар жамият ўспиринларни турмуш ўртоғига ва, эҳтимол, фарзандларига етарлича масъулият билан муносабатда бўлиш учун тайёрласа, эрта никоҳ қониқарли ечим бўлиши мумкин.

Замонавий жамиятда ўсмирлардан васваса ва доимий жинсий провокациялар шароитида сабр-тоқатли бўлишни ва йигирма беш ёшга қадар бокира ва маъсум бўлиб қолишни талаб қилиш жуда қийин. Тарих яхши сабоқ бермоқда. Илгари бу муаммо юзага келмасди, чунки эрта никоҳлар одатий ҳол эди ва бунинг учун одамлар ўртасидаги ижтимоий муносабатлар тизими яратилган эди. Пайғамбар даврида ва кўп асрлар ўтгач, қуйидаги мураккаб ва кенг қамровли тизим амалга оширилган:

а) Эрта турмуш қуриш рағбатлантирилган эди;

б) Катта оила фарзандлар ва набираларга ғамхўрлик қилишда катта мадад бўлган. Уч авлоднинг бир-бири билан яқин алоқада яшаши одатий ҳол ва кичик оила бундан мустасно эди. Оилалар ҳозирги кунга қараганда анча кам ҳаракатчан эдилар;

в) Ислом туғилишни назорат қилиш ва аҳолини режалаштиришга янги туғилган оналарга ҳоми-

ладорликни тайёр бўлгунга қадар кечиктиришга ёрдам беради. Бу эрнинг ҳамкорлигига, шунингдек, эр ва хотиннинг билимига боғлиқдир.

Ҳозирги вақтда касб-ҳунар ёки олий маълумотга эга бўлган оналар кун бўйи болаларни тарбиялашлари, 35 ёшгача ярим кунлик иш билан шуғулланишлари, фарзандлари балоғат ёшига етгандан сўнг эса, ихтиёрий равишда ҳам, ҳақ эвазига ҳам тўлиқ ёки тўлиқ бўлмаган иш куни ишлашлари мумкин. 13 ёшдан 19 ёшгача бўлган болаларни қобилиятсиз деб ҳисоблаш, шунингдек, уларга фақат масъулият ва унумдорликдан маҳрум бўлган истеъмолчилар сифатида муносабатда бўлиш нотўғридир. Ҳозирги майл болалик даврини 20 йилгача узайтирганга ўхшайди. Ёшлар масъулиятли, мустақил ва самарали одамлар бўлиш ўрнига, бошқаларга тўлиқ қарамдир.

Қуръони Каримда Иброҳим, Юсуф, Мусо, Исо (алайҳиссалом) каби биз учун ўрнак бўлиши керак бўлган ва ўсмирлик чоғида буюк ишлар қилган ёш пайғамбарлар ҳақида сўз боради. Ёш бўлган (фитя), тўғри йўлдан эргашган ва муваффақиятларга эришган Ғор эгалари (Асхобул қаҳф) киссаси ҳам бор.

Никоҳни тахминан йигирма беш ёшга қадар кечиктиришнинг ҳозирги модели қониқарли эмас. Илгари, эрта никоҳнинг бошқа муваффақиятли тизимлари бутун дунёда қўлланилган. Тиббий нуқтаи назардан, ҳомиладорлик ва туғиш ўттиз ёшга яқин эмас, балки ёшлигида осонроқ бўлади (ёши улғайган аёлда биринчи ҳомиладорлик тобора қийинлашади).

Муаммо жиддий, долзарб ва қисталангдир. Биз жинсий чеклаш қийинчиликлари, эрта никоҳга бўлган эҳтиёж ва ўсмирлик даврида оила яратиш зарурати билан боғлиқ дилеммани самарали ҳал қилишимиз керак (фарзандлар билан ёки уларсиз).

Пайғамбар соллаллоҳу алайҳи ва салламнинг саҳобалари орасида етакчи бўлган ўсмирлар кўп эди. Усама ибн Зайд уруғ жамоаси жангида (ал-Аҳзоб) 15 ёшида қатнашган. 18 ёшида у кўплаб катта саҳобалар ўз ичига олган қўшинни бошқарган. Уҳуд жангида Самраҳ ибн Жундуб ва Рофи ибн Худайж каби 15 ёшли бир неча ёшлар қатнашган. Аҳзоб жангида Абдуллоҳ ибн Умар, Зайд ибн Собит, ал-Баро ибн Озиб, Амр ибн Ҳазм ва Саид ибн Тоҳир 15 ёшда эдилар. Қутайба ибн Муслим ал-Боҳилий 18 ёшида Хитойдаги мусулмонлар қўшинига бошчилик қилган. Шунга ўхшаш мисолларни ёш аёл сафдошларга нисбатан ҳам келтириш мумкин.

Ахлоқсиз йўл	**Оқибатлар**	**Ахлоқий йўл**	**Оқибатлар**
Зино осон, жозибали ва қулайдир/	Зуҳровий касалликлар/ Ўсмир ҳомиладорлик/ Аборт/ Фарзандлар билан турмуш қурмаган ёшлар/ Қашшоқлик/ Ажралиш/ Вайрон қилинган уйлар/ Тўлиқ бўлмаган оилалар/ Жинсий бетартиблик/ Жиноятчиликнинг юқори даражаси/ Номусга текканликнинг юқори даражаси.	Зинога яқинлашманг/ Зино қийин, ёқимсиз ва эришиб бўлмайдиган бўлиб қолади/ Соф жинсий алоқа муносибдир/ Жинсий алоқа никоҳ орқали ташкил этилади/ Масъулиятли жинсий алоқа рағбатлантирилади.	Соғлом ота-оналар/ Соғлом фарзандлар/ Икки ота-оналиуйлар (Тўлиқ оилалар)/ Солиҳларнинг раҳбарлари/ Бахтли оилалар/ Бахтли болалар/ Номусга текканликнинг кам даражаси/
Жинсий алоқа арзон, бу эса масъулиятсиз жинсий алоқага олиб келади.			

БОЛАЛАРНИ КАТТАЛАР ТОМОНИДАН ЖИНСИЙ ЗЎРАВОНЛИКДАН ҲИМОЯ ҚИЛИШ

Болаларнинг катталарга ишониши табиий, айниқса, мусулмон болалар ўз катталарига итоат қилишга ўргатилади. Агар ёши улуғ одамнинг сўраганини қилмаса, болалар қўрқиб кетишади. Қўпол катталар айниқса қўрқинчли ва қўрқитувчи бўлиши мумкин, гарчи болалар нима қилиш кераклигини билсалар, улар ўзларини зўравонликдан ҳимоя қилишлари мумкин. Болаларга ёвуз катталарга қарши бир қанча маслаҳатларни етказиш керак:

- Агар бегона одам ғалати ҳаракат қилса, жуда яқин келса, тикилиб турса, йулингизни тўсса ёки сизга эргашса, қочиб, ёрдам изланг. Агар у сизнинг орқангиздан кетаётганига амин бўлсангиз, "Олов! Олов!"деб қичқиришингиз сизга ёрдам беради, чунки одамлар одатда бундай ҳолатларда дарҳол келади ва бу ҳужумчини чалғитади.

- Чўл жойлар ва хавфли маҳаллалардан сақланинг ва ёрдам бера олсангиз, айниқса, катта шаҳарларда ёлғиз юрманг. Қизлар мактабга гуруҳларга бўлинган ҳолда ёки катталар ҳамроҳлигида юришлари яхшидир.

- Полиция учун тез ёрдам рақамини ёдлаб олинг ва ҳатто қоронғуда ҳам уни қандай теришни билинг. Ота-онангизга ёки полицияга қўнғироқ қилиш учун ҳар доим тангалар, токенлар, уяли телефон ёки телефон картасини олиб юринг.

- Агар сиз машина ичида ёки уйда ёлғиз кутишингиз керак бўлса, эшик ва деразаларни ёпиқ ҳолда сақланг. Агар нотанишлар эшик олдида ёки телефон орқали қўнғироқ қилса, уларга ёлғиз эканлигингизни билдирманг. Ҳеч қачон нотаниш одамга телефон орқали манзилингизни ёки бошқа маълумотларни берманг! Ота-онангиз иш билан банд бўлгани учун ёки уларни безовта қилишни истамагани учун эшик ёки телефонга кела олмаслигини айтинг. Хонада бошқа биров билан гаплашаётгандек кўринг.

- Агар кимдир сизга қараганидан ёки гаплашаётганидан ўзингизни ноқулай ҳис қилсангиз, ўзингиз ишонган ёши каттароқ одамга айтинг.

- Жанг санъати ёки ўзини ҳимоя қилиш усулларини ўрганинг. Ўзингизни ҳимоя қилиш учун кучли бўлишингиз шарт эмас, шунчаки ақлли ўйлаб, тезда ҳа-

ракат қилинг. Ўз-ўзини ҳимоя қилиш дарслари бор, уларда асосий эътибор жангга эмас, балки ўзини ҳимоя қилишга қаратилган.

- Болалар порнографиясидан хабардор бўлинг. Болалар ҳеч қачон бошқалар олдида яланғоч ҳолда кўрилмаслиги керак. Кўпгина мамлакатларда қонун порнографияни чеклайди ва болалар порнографияси деярли ҳамма жойда таъқиқланган.

- Агар бирор кишидан қўрқсангиз, Қуръоннинг ҳимоя сураларини (Фотиҳ, ал-курсий оятлари, ал-Фалақ ва ан-Нос) ўқинг. Агар керак бўлса, уларни такрорлаб туринг ва Аллоҳдан ёрдам сўраб дуо қилинг. Аллоҳ сизнинг энг яхши дўстингиз, ҳидоятчингиз ва ҳимоячингиздир.

Ёшига мос болаларни фоҳишалик ҳақида хабардор қилиш

Фоҳишалик жинсий тарбия мавзуси бўлиб, агар шу мавзу юзага келса, ота-оналар болаларга уларнинг ёшини ҳисобга олган ҳолда тушунтириши керак. Болалар фоҳишаларнинг ҳаётининг ҳақиқатидан тўлиқ хабардор эмаслар ва улар ҳақида саволлар бўлиши мумкин. Бу, шунингдек, қандай шароитда бўлишидан қатъи назар, уйдан чиқишни чиқиш йўли деб ҳисоблайдиганларга ҳам тўсқинлик қилиши керак. Ота-оналар ўзларининг касбий ва ахлоқий нуқтаи назаридан фойдаланишлари керак. Ота-оналар ўз фарзандларига фоҳиша ҳаётининг даҳшатли тафсилотларини тушунтиришлари ва уларнинг табиий камтарлик туйғусини ҳисобга олган ҳолда жинсий муносабатларга тасодифий муносабатнинг аралашишига йўл қўймасликлари муҳимдир. У ҳар куни йигирма нафаргача эркак билан оғриқли жинсий алоқада бўлишга мажбур бўлиши мумкин, кўпинча ОИТС каби жиддий касалликларга чалинади ва эрта ёшда вафот этади. Жуда кам қизлар фоҳишаликни танлайди. Одатда уларни ёвуз одамлар ва бахтсиз шароитлар унга мажбур қилади. Кўпинча улар такрорий калтакланиш ёки жинсий зўравонлик туфайли ўз уйларини тарк этишга мажбур бўлишади ёки одатларини қўллаб-қувватлаш учун пулга муҳтож бўлган гиёҳвандлардир. Баъзилари ёлғиз саёҳат пайтида ўғирлаб кетилган ва чет мам-

лакатларда тилни билмайдиган ёки қандай қилиб билишни билмайдиган хоналарда қамал қилинган. Улар ўз оилаларини бошқа кўрмасликлари мумкин. Бошқалар эса, хизматкор ёки энага каби ҳурматли ишга жалб қилиниб, кейин ўша пайтнинг ўзидаёқ гиёҳванд моддага ўргатилади. Кейин улар барча нарсаларини олиб ташлаб, бошқа давлатга олиб кетишади ва ёпиқ хонада сақлашади. “Британияда камида 4000 фоҳиша одам савдосига учраган. Одам савдосига қарши курашувчи гуруҳлар ҳақиқий кўрсаткич анча юқори эканлигини айтишади”. (Моррис, 2008)

Баъзи ҳолларда, ёш қизлар ўз уйларидан ташқарида ўзларини жаҳаннамдек ҳис қиладиган чидаб бўлмас тушкунлик муҳити туфайли уйдан қочиб кетишади. Бу ерда сутенёрлар (фоҳишаларни назорат қилиб, хизматларини сотувчи эркаклар) уларни олиб, фоҳишаликка мажбурлайди. Мижозлар томонидан тўланган пулнинг фақат бир қисми қизларга, қолган қисми сутенёрлар чўнтагига тушади. Ота-оналар фарзандларининг ҳаётини аянчли қилиб қўйишади бунинг оқибатида фарзандлари уйдаги оғир шароитлардан қочишга ҳаракат қилиб, оқибатда кўчага чиқиб кетишади.

Уйда жиддий муаммоларга дуч келган ва бу вазиятда нима қилишни билмайдиган ҳар қандай бола ўзларига ишончли бўлган катталардан ёрдам сўраши керак (масалан, қариндоши, имом, ўқитувчи, маслаҳатчи ёки полиция ходими). Муаммолардан қочиш ёки гиёҳванд моддаларга мурожаат қилиш вазиятни янада ёмонлаштиради. Агар болалар фоҳишалик ҳақида ҳеч нарса билмасалар, улар ақлий тасвирларни ўйлаб топадилар ва хаёлсура бошлайдилар. Улар буни ёқимли, салқин ва жинсий лаззатларга тўла деб ўйлашлари мумкин. Ёки бу даромадли касб, улар орзу қилган барча косметика/атирларга эга бўлиш, жозибали кийим кийиш, кўп эркакларнинг орқасидан югуриши ёки 5 юлдузли меҳмонхоналарда яшаш. Агар ота-оналар уларга ҳақиқатни етарлича эрта тушунтирмасалар, бу иллюзияларнинг барчаси уларнинг онгини эгаллаши мумкин. Афсуски, оммавий ахборот воситалари тарихда бадавлат одамлардан ҳашаматли турмуш тарзини олиб борган хушмуомалаларнинг "ҳаяжонли" ҳаётини тарғиб қилади. Ҳоратио Нелсоннинг бекаси Эмма Ҳамилтон бунга мисол бўла олади.

Фарзанд қариндош-уруғлар ёки зўрлаш қурбони бўлганида

Ота-она учун оиланинг бошқа аъзоси қариндош-уруғлар ўртасидаги никоҳни содир этиш орқали ёшроқ одамдан фойдаланганини қабул қилиш жуда қийин. Баъзан буни исботлаш қийин ва у бунга ишонмаслиги ёки ишонишни хоҳламаслиги мумкин. Бундай ҳолда, имомга, ўқитувчига, маслаҳатчига ёки милицияга мурожаат қилиш яхшироқдир. Агар жиноят содир этилган бўлса, полицияга хабар бериш керак. Ҳар бир инсон хавфсиз ва ҳимояланган бўлиш ва гуноҳкор жинсий алоқага мажбурланмаслик ҳуқуқига эга. Бугунги кунда зўрлаш кенг тарқалган; Қўшма Штатлардаги ҳар тўрт аёлдан бири ҳаёти давомида камида бир марта зўрланган. Шуни ҳам таъкидлаш керакки, зўрлаш қурбонлари орасида иккала жинсдаги болалар ҳам бор, уларнинг баъзилари жуда ёш. Кекса аёллар ҳам уйларига бостириб кирган эркаклар томонидан зўрланади. Қуйида иккита мисол келтирилган: “Саудия суди 5 болани зўрлаганликда айбланган эркакнинг бошини кесиш ҳақида қарор чиқарди”. Энг ёш қурбон 3 ёшли бола бўлиб, чўлда қолиб кетиб ўлган.

(ББС нюс, 2009)

Лондон полицияси қарияларга (68 ёшдан 93 ёшгача) 100 дан ортиқ ҳужум қилган эркакни ҳибсга олди. "Тунги Сталкер" сифатида танилган унинг қурбонларининг аксарияти аёллар эди ва кўплаб ҳужумлар жинсий тажовуз ва зўрлашни ўз ичига олади.

(ББС нюс, 2009)

Агар қиз зўрланган бўлса, у ўзини хафа, кучсиз, ғазабланган ва саросимага солиши мумкин. У ўзини айбдор ҳис қилиши мумкин, чунки у нотўғри иш қилган, бу эркак уни зўрламоқчи бўлган (бу одатда тўғри эмас). Ёки у жуда уялади ва ҳеч кимга айтишдан қўрқади. Зўрланган ҳар қандай қиз дарҳол полицияга мурожаат қилиши ва тиббий ёрдам ва маслаҳат сўраши керак.

Бу жуда муҳим, чунки у ҳомиладор бўлиб қолса ёки зўрловчидан касалликка чалинган бўлса, шифокор унинг зўрлаш қурбони бўлганини ва шунчаки йигити билан жинсий алоқада бўлмаганини исботлай олади. Бу унинг исмини зинокорликда айблашдан тозалашнинг амалий усули. Агар қизга ҳужум қилинса, у қочиб кетишга ҳаракат қилиши ёки тирноқлари билантажовузкорга ҳамла қилишга ҳаракат қилиши керак.

Кейинчалик, полиция зўрловчини аниқлаш учун унинг тирноқлари остида қолган терининг майда қисмларида ДНКни кузатиши мумкин. Ҳаракат пайтида қичқириш тавсия этилмайди, чунки бу ҳужумчини ваҳимага солади ва кейин жабрланувчини бўғиб ўлдиради ёки бўғиб товушини ўчиради; ўлдирилгани аниқланган кўплаб аёллар ва болалар бўғилиб ўлдирилган ёки бўғилиб ўлган. Қичқириқ томошабинларни жалб қилиши мумкин бўлса-да, ёрдамчиларни жалб қилиши даргумон. Шахсий сигнални олиб юриш, уни ёқиш ва иложи бўлса, уни (ёки бошқа нарсаларни) энг яқин деразадан улоқтириш яхшироқдир.

ИСЛОМИЙ ЖИНСИЙ ТАРБИЯ БЎЙИЧА ЎҚУВ ДАСТУРИ

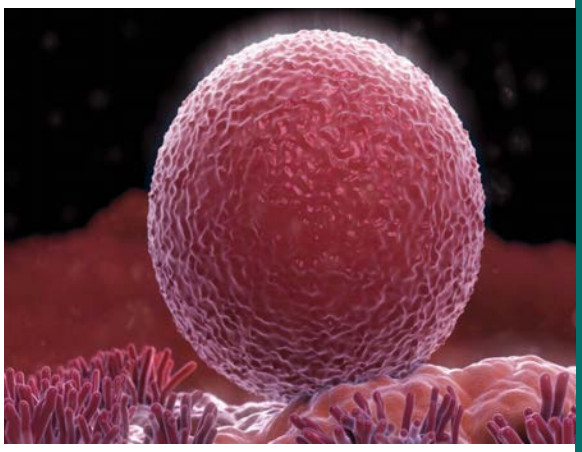

Исломий жинсий тарбия эрта ёшдан бошлаб уйда ўқитилиши керак. Анатомия ва физиология ҳақида маълумот беришдан олдин, Яратувчига бўлган ишончни яхши шакллантириш керак. Худодан қўрқадиган эътиқод бўлмаса, баъзи хатти-ҳаракатлар шаҳват ва нафсни қондириш учун жоиз деб ҳисобланади. Ота ўғлига, онаси қизига ўргатиши керак. Ихтиёрий ота-она бўлмаса, кейинги энг яхши танлов якшанба ислом мактабида ўғил болалар учун эркак ўқитувчи ва қизлар учун аёл ўқитувчи (афзалроғи – шифокор ёки ҳамшира) бўлади. Ўқув дастури боланинг ёшига қараб тузилади, ўғил болалар ва қизлар алоҳида ўқитилиши керак. Саволга фақат тегишли жавоблар берилиши керак. Мисол учун, агар олти ёшли бола:

Жинсий таълим бўйича ўқув дастури (Атҳар, 1990) қуйидагиларни ўз ичига олади:

- Қуръон оятлари ва Пайғамбарлик ҳадислари

- Жинсий ўсиш ва ривожланиш вақти

- Балоғат ёшидаги жисмоний ўзгаришлар
- Балоғат ёшидаги руҳий,
- Ҳиссий ва ижтимоий жиҳатлар

- Репродуктив тизимнинг физиологияси

- Қизлар учун: органлар, ҳайз кўриш ва ҳайздан олдин жинсий қўзғалиш синдроми
- Ва ўғил болаларда жинсий қўзғалиш синдроми

- Жинсий аъзолар ривожланиши

- Жинсий аъзолик синдроми, миттед касалликлар

- Ижтимоий, ахлоқий ва диний этика

- Тенгдошларнинг босимига қандай қарши туриш керак.

"Мен онамнинг қорнига қандай тушиб қолдим" деб сўраса, бутун ҳаракатни тасвирлашнинг ҳожати йўқ. Худди шундай, олти ёшли болага презервативни қандай қўйиш кераклигини айтиш шарт эмас. Бу куйи синфларда ўргатилиши мумкин.

Жинсий тарбия бўлмаса, болалар тенгдошлари ва оммавий ахборот воситаларидан нотўғри маълумотга олишади. Бироқ, бу билвосита йўл билан амалга оширилиши керак. Ота-оналар ва болалар ўртасидаги очиқ жинсий тушунтиришлар ва барча экранларни олиб ташлаш самарасиз бўлиши мумкин. Болаларга жинслар ўртасидаги жисмоний фарқлар, тўғри хулқ-атвор ва соғлом исломий ҳаёт учун зарур бўлган жинсий амалиётларни ўргатинг.

Жинсий тарбия бўлмаса, болалар тенгдошлари ва оммавий ахборот воситаларидан нотўғри маълумотга эга бўлишади. Бироқ, бу билвосита йўл билан амалга оширилиши керак. Ота-оналар ва болалар ўртасидаги очиқ жинсий тушунтиришлар ва барча экранларни олиб ташлаш самарасиз бўлиши мумкин. Болаларга жинслар ўртасидаги жисмоний фарқлар, тўғри хулқ-

атвор ва соғлом исломий ҳаёт учун зарур бўлган жинсий амалиётларни ўргатинг.

Эркак ва аёлнинг мақсадлари ва оиладаги ўрни боланинг ривожланиш босқичларига кўра аниқ тушунтирилиши керак. Ота-оналар девиант тенгдошларининг хавфини таъкидлашлари айниқса муҳимдир. Улар нотўғри хатти-ҳаракатлардан норози бўлишлари ва фарзандларида бундай мойилликни диққат билан кузатиб боришлари керак. Улар болаларга нотўғри хатти-ҳаракатни қандай аниқлаш ва ундан қочиш кераклигини кўрсатишлари ва уларни жинсий саломатлик йўлида амалий йўл билан бошқаришлари керак. Ота-оналарнинг вазифаси фарзандларининг яхши тенгдошлар билан алоқаларни таъминлаш ва осонлаштиришдир.

Ўсмирларнинг ота-оналари уларни тўғри жинсий алоқа ҳақида бехабар қолдирмасликлари керак. Ота-оналар болаларнинг тунги вақтда ташқарида қолишига йўл қўймасликлари ва қарама-қарши жинсдаги ўсмирлар мавжуд бўлганда ухлашни таъқиқлашлари керак, бундан мустасно, ишончли катталар ҳозир бўлган ва уларни яқиндан назорат қилган.

Ота-оналар ва болалар ўртасида жинсий алоқа ҳақида суҳбатлашиш учун тавсия этилган ёш:

- 5 ёш: ўғил болалар ва қизлар ўртасидаги жисмоний фарқларни муҳокама қилиш.
- 10 ёш: балоғатга етишиш, уруғлик суюқлиги ва ҳайз кўришни муҳокама қилиш
- 15 ёш: контрацепцияни муҳокама қилиш

[Изоҳ: эр ва хотин жамоаси, доктор Моҳамед Рида Бешир ва доктор Экрам, уларнинг икки оиласи ҳақида 15 китоб ёзганлар ҳам инглиз, ҳам бошқа тилларда. Шунингдек, улар кенг веб-сайтга эга бўлиб, ўқувчилар фойда олишлари мумкин: www.www.familydawn.com]

АМАЛИЙ МАШҒУЛОТЛАР 41-42

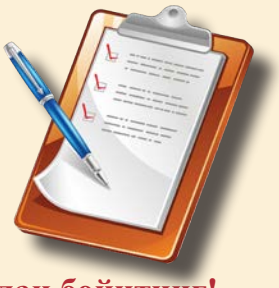

41-Машғулот:
Болаларингизнинг миясини яхши хабарлар билан бойитинг!

Бенжамин Франклин ўз оиласи билан кечки овқатга меҳмонни таклиф қилар ва болалари ҳақиқий аудитория эканлигини билмаган ҳолда суҳбатни эшитиб, ундан фойда олишлари учун интеллектуал суҳбатга киришарди. (Франклин, 1909) Ота-оналар бундай меҳмонларни жамият ичидан ёки ташқарисидан таклиф қилишлари ва болаларга фойда келтириши учун суҳбатга маълум мавзуларни киритишни олдиндан сўрашлари мумкин.

42-Машғулот:
Фарзандлар учун яхши амаллар жадвали.

Кундузнинг икки тарафида ва кечанинг бир бўлагида намозни тўкис адо қил! Албатта, яхшиликлар ёмонликларни кетказади. Бу эса, эсловчиларга эслатмадир. (Уламоларимиз ояти каримадаги "Кундузнинг икки тарафида" адо қилинадиган намоз бомдод, пешин ва аср намозлари, "кечанинг бир бўлагида" адо этиладиган намоз шом ва хуфтон намозлари, дейишган. Мўмин киши томонидан қилинган ҳар бир яхши иш ёмонликларни кетказади. Намоз ўша яхшиликларнинг гултожидир. Ушбу оятда оғир ва аҳамиятли ишларни қилишда, Аллоҳнинг амрига бўйсунишда, кўрсатган йўли ва ёллаган динида мустақийм туришдек масъулиятли ишда намоз ва яхшилик қилиш ила олдинга йўл очишга ундаш бор)

(Қуръон, 11:114)

Пайғамбар алайҳиссалом айтдилар: "Қаерда бўлсангиз ҳам, тақводор бўлинг ва ёмонлик ортидан уни ўчириш учун яхшилик қилинг ва одамларга яхши муомала қилинг".

(Ал-Тирмизий)

Ота-оналар музлатгичга ҳар бир боланинг исми ёзилган жадвални осиб қўйишлари мумкин, бу учта устундан иборат: "Қўшимча кредит", "яхши" ва "ёмон". Болалар айтганларини бажарганда, “Яхши” устуни остига √ белгиси қўйилади, хатоликка йўл қўйилган бўлса, “Ёмон” устунига Х қўйилади. Агар улар айтилмасдан яхшилик қилсалар, уларга "Қўшимча кредит" бўйича 2 √ берилади. Болалар ота-оналарнинг иштирокисиз (масалан, мактабда, қариндошлари ёки дўстларининг уйларида) яхшилик қилсалар ҳам, кредит берилади; болалар ота-оналарга яхши иш ҳақида хабар беришади, бунда, албатта, болаларга ишонишлари керак. Баллар ҳар ҳафта ҳисоблаб чиқилади ва ҳар бир бола мос равишда тақдирланади. Агар чеклар Х дан кўп бўлса, у ҳолда болага мукофот берилади (арзон буюм). Агар Х чеклардан кўп бўлса, унда ҳеч қандай мукофот йўқ. Агар бола ҳеч қандай совринни қўлга киритмаса, у кейинги сафар яхшироқ ишлашга ундайди. Мукофот олиш учун бир ҳафтадан кўпроқ вақт кетиши мумкин. “Яхшилик” рукнини текшириш жуда муҳим, ҳатто эзгу иш кичик бўлса ҳам, болаларни энг кичик яхшилик ҳам ўзгаришларга олиб келишини рағбатлантириш ва ўргатишдир. Болаларни фақат мукофот учун яхшилик қилишга ўргатмаслик керак бўлса-да, бу усул уларнинг ёшлигидан бошлаб тўғри муносабатни шакллантиришга ёрдам беради ва улар мавҳум тушунчалардан кўра аниқ нарсаларни (масалан, кичик совғалар ва эътироф сўзлари) қадрлашади. Ота-оналар, шунингдек, фарзандларига уларнинг хатти-ҳаракатлари "яхши" ёки "ёмон" эканлигини тушунтиришлари керак. Болаларнинг ўзлари яхши ёки ёмон деб номланмаган; фақат уларнинг хатти-ҳаракати шундай ёрлиқланади.

ЯХШИ/ЁМОН АМАЛЛАР ЖАДВАЛИГА МИСОЛ

Хиба

	Қушимча кредит	*Яхши*	*Ёмон*
Душанба	*√√ опасига юк халта кўтаришда ёрдам берди*	*√ ахлатни олиб чиқди*	
Сешанба		*√ намозларини ўқиди*	*× баланд овоз*
Чоршанба			*× ахлатни ерга ташлади*
Пайшанба		*√ ўқитувчисига озиқ-овқат кўтаришда ёрдам берди*	
Жума	*√√ аъло даражадаги ўзлаштирув*		
Шанба			
Якшанба		*√ Қўръонни ёдлаб олди*	
Жами		*8 √*	*2 X*
Мувозанат	*√ 6 (соврин олади)*		

Ҳала

	Қушимча кредит	Яхши	Ёмон
Душанба		√ ётаржойини йиғди	
Сешанба			× синглисини урди
Чоршанба	√√ бувисига пайпоқ қийишга ёрдам берди		
Пайшанба		√ кийимини терди	
Жума		√ овқатини еб бўлди	
Шанба			
Якшанба			
Жами		5√	2 X
Мувозанат	√ 4 (соврин олади)		

УЧИНЧИ БЎЛИМ [14-16 БОБЛАР]

ФЕЪЛ-АТВОРНИ ШАКЛЛАНТИРИШ ВА ШАХСИЯТ

ЎН ТЎРТИНЧИ БОБ

Феъл-атворни шакллантириш ва шахсият: ижобий фазилатларни ўргатиш

Характер шаклланиши учун уч томонлама ёндашув

Билмоқ → Севмоқ → Бажармоқ

Юрак: Яхшиликни сев
Бош: Яхшиликни бил
Одат: Яхшилик қил

КИРИШ

Феъл-атворни ривожлантириш яхши ота-оналикнинг муҳим таркибий қисмидир, чунки бусиз боланинг ахлоқий инсон сифатидаги яхши кўриниши муваффақиятсизликка учрайди. Бу болаларга ҳаётдаги йўналиш ва интилиш бериш мақсадини тўлдиради, ҳамда, охир-оқибат, шахсиятнинг шаклланишини бошқаради. Бу бўлимда ўргатиш ва тарбиялашда керак бўладиган энг муҳим тамойилларнинг баъзилари ва буни қандай бажариш муҳокама қилинади.

Характерни шакллантириш бола ривожланишининг шаклланиш йиллари давомида гўдакликдан бошланиши керак. Бу инсон шахсияти хусусиятларининг кўп асосий томонлари шаклланадиган бу бебаҳо болалик босқичлари давомида айнан тўғридир.

Бироқ, афсуски, мавжуд бўлган етакчилик ўқув дастурларининг аксарияти болаларга эмас, вояга етганларга йўналтирилган ва Мусулмон мамлакатларида инсон ривожланишига оид адабиётлар биринчи навбатда, юқори мактаб ёки коллеж даражаси ва ундан юқоридаги катталарга қаратилган.

"Характер шаклланиши" деганда нима тушунилади? Асосий хусусиятлар (жасорат, севги, эркинлик, ҳалоллик, масъулиятлилик ва ижодкорлик) инсон шахсиятининг муҳим таркибий қисмларини ташкил этади ва эрта гўдакликдан ривожлана бошлайди. Ўрнатилгандан сўнг, уларни бекор қилиш, алмаштириш ёки кейинчалик ҳаётда қуриш қийин. Бу инсоннинг келажакдаги шахсиятининг асосини ташкил этувчи хусусиятлардир ва шунинг учун ота-оналар қўлларидан келганча уларни тарбиялаш учун вақт ва куч сарфлашлари керак. Гарчи билим, тажриба ва кўникмалар муваффақият учун муҳим фазилатлар бўлса ҳам, улар кейинроқ келади ва болалар ўсиб улғайган сари ривожланиши мумкин. Улар муҳим вазифани бажаради, асосий хусусиятларнинг янада такомиллаштирилишига, одамларни яхшироқ ва доно инсон бўлишга йўналтириш ва бойитишга ҳисса қўшади. Агар асосий хусусиятлар инсон шахсиятининг “аппарат”ини ташкил қилса, биз "программалар"ни таълим ва эътиқод деб аташимиз мумкин.

Кучли характерли ҳиссиётсиз инсонлар ишонтириш орқали тўғри бошқариш мумкин, чунки уларнинг тузилиши мустаҳкам. Бошқа томондан эса, заиф характер ва шахсиятга эга бўлганлар, ҳатто маънавий жиҳатдан кучли бўлса ҳам, жамиятда кашшоф лидер бўла олишмайди. Шундай қилиб, яхши ота-оналар эрта ёшдаги болаларда характернинг ушбу элементларни шакллантиришга эътибор қаратишлари керак, чунки кейинчалик уларни шакллантириш қийинроқ бўлади. Балоғат ёшида жасорат курсига оддийгина қатнашган қўрқоқ одам бирданига жасур бўлиб қолмайди. Худди шундай, нафрат ва шафқатсизликка тўла одам, севги ва раҳм-шафқат ҳақидаги китобларни ўқиши билан бирданига чинакам муҳаббат ва ғамхўрлик эгасига айланмайди. Ҳалоллик бўйича маслаҳатларни тинглаш орқали ёлғончи одам автоматик равишда ҳалол ва ишончли бўлиб қолмайди.

Фарзанд тарбиясининг моҳияти – кучли характерни қуриш, тўғри тушунчаларни ўргатиш ва фарзандларга солиҳликни одат қиладиган қадриятни сингдириш.

Аксарият одамлар учун, уларнинг асосий шахсий хусусиятлари шакллангандан сўнг (уларнинг кимлигини ва улар ўзларини қандай тутиши тушинилади), уларни ўзгартириш ёки уларнинг "аппаратларини" қайта шакллантириш қийин. Энг осон ва энг яхши йўл – болаликнинг шаклланиш йиллари давомида энг яхши фазилатларни сингдиришдир.

Абу Бакр ас-Сиддиқ, Умар ибн ал-Хаттоб, Холид ибн ал-Валид ва бошқа саҳобаларнинг мисоллари диққатга сазовордир. Улар бизга жасорат, ишонч, ҳалоллик ва етакчилик фазилатлари бу одамларнинг феъл-атворида аллақачон мавжуд бўлганлигини, улар болалик даврида тарбияланганлигини ўргатади. Ислом дини бу яхши хислатни улар шахсиятининг муҳим жиҳатларини тасдиқлаш, имон, донолик ва билим қўшиш билан тўлдирди. Ислом уларни маданий вазифа ҳисси билан илҳомлантира олди ва уларни янги маъно, дунёқараш ва яшашдан мақсад билан йўғирди. Феъл-атворининг қатъийлиги улар янгиликни қабул қилгандан кейин ҳам камаймади, аммо, кучайишда давом этди. Қуръон, инсон ўсиб улғайганлиги ва Аллоҳ унга илм ва донишмандлик ато этган ўрта ёшга етганлиги ҳақида гапирганда, пайғамбарларга ҳам, шунингдек, бошқа инсонларга ҳам қўлланиладиган ушбу ҳодисани тушунтиради.

Пайғамбаримиз Муҳаммад (соллаллоҳу алайҳи вассаллам) дедилар:

Одамлар ўхшаш [минераллар ёки металлар, ўз белгиларига эга]; Исломдан олдинги жоҳилият (жоҳилия) давридаги энг яхшилари, агар улар тушунсалар ва англасалар, Ислом даврида ҳам энг яхшиларидир.

(ал-Бухорий ва Муслим)

Эй Аллоҳ! Исломни ўзингга икки кишининг севимлиси Абу Жаҳл ёки Умад ибн ал-Хаттоб билан мустаҳкамла. Умар эса кўпроқ севимлиси эди.

(ат-Термизий)

Бу икки киши болаликдан кучли характерга эга бўлиб, уларнинг бутпараст уруғлари етакчиси сифатида ўрин эгаллашган. Улар эътиқод ва илм олишдан олдин ажойиб фазилатларга эга эдилар. Характернинг унсурлари эътиқод ва таълимдан ташқари бошқа жиҳатларни ҳам ўз ичига олади. Йўл-йўриқ билим, иймон ва доноликдан келиб чиқади.

Яхши полициячи ҳам, ёмон жиноятчи ҳам ўз ишлари самарали ва ўз гуруҳлари учун фойдали бўлиши учун жасорат ва садоқатга эга бўлиши керак. Бироқ, полиция ходими бу хусусиятлардан жамиятга хизмат қилиш учун фойдаланади, жиноятчи эса улардан зарарли мақсадларда фойдаланади. Гарчи жасорат ва садоқат зарур бўлса-да, улар фойдали бўлиши учун қийматга йўналтирилган бўлиши керак, акс ҳолда улар зарарли ва ҳалокатли бўлиши мумкин. Фарзанд тарбиясининг моҳияти кучли характерларни шакллантириш, тўғри тушунчаларни ўргатиш ва адолатни болаларга одатий ҳолга келтирадиган қадриятларни сингдиришдан иборат.

Ота-оналар тарбиясига футуристик ҳаракат сифатида қараш керак, чунки у жамиятнинг юқори малакали кадрлари, жумладан, унинг ижодкор мутафаккирлари, донишманд олимлари, меҳнаткашлари, жасур аскарлар, кучли спортчилар ва инсоният цивилизацияларининг буюк жаҳон раҳбарларини тайёрлаш учун жавобгардир. Бу китобда, Роҳман бандаларининг тақводорларнинг намуналарини "етиштириш" ҳақидаги биринчи орзуси аллақачон муҳокама қилинди. Бу етакчилар ақлли, жисмонан соғлом ва кучли бўлиши билан бирга, "тўғри жиҳатлар, минераллар ёки характер"га эга бўлиши керак. Бундай хусусиятлар инсон шахсиятининг устунларини ташкил қилади. Агар характер таркибий қисмлари нуқсонли ёки заиф бўлса, унда бутун инсон тизими носозликда бўлади.

Қуйида биз характернинг ўзига хос элементларини кўриб чиқамиз:
севги, ҳалоллик ва ишончлилик, жасорат ва ўз-ўзини ҳурмат қилиш.

ФЕЪЛ-АТВОР ДЕГАН НИМА ?

Характернинг тегишли луғат таърифлари қуйидагилардир: ўзига хос сифат; шахсни ташкил этувчи ва ажратиб турувчи белгилар ва фазилатлар; шахс, гуруҳ ёки миллатни яратувчи ақлий ва ахлоқий хусусиятлар йиғиндиси; кўзга кўринган ёки кўзга ташланадиган фазилатлар билан белгиланган шахс; персонаж; обрў ва ахлоқий мукаммаллик ва мустаҳкамлик.

Фарзандларни тарбиялашдан мақсад – мустақил, солиҳ, ва масъулиятли инсонларни етиштириб чиқаришдир.

Характернинг арабча маъноси – шахсият – кучли хулқ – ахлоқ – обрў-эътибор – хислат – мукаммаллик – ўзига хос хусусият – тавсиф – яхши хулқни англатади.

Ота-оналик тарбияси болаликдан етакчилик фазилатларини шакллантириш билан боғлиқ. Бир нечта психологлар ва мутафаккирлар эса мардлик, эркинлик, ижодкорлик, муҳаббат, масъулият, сахийлик, ҳалоллик, ўзига ишонч, мустақиллик, қатъиятлилик, ор-номус, адолат, ҳақиқат, самимийлик ва жамоада ишлаш фазилатларига алоҳида урғу берганлар. Айрим белгилар асосийроқ хусусиятдан келиб чиқиши ёки бирдан ортиқ хусусиятлар қўшилишидан юзага келиши мумкин.

Ушбу китобда асосий эътибор қуйидаги фазилатларга қаратилган:

Жасорат, ижодкорлик, ҳалоллик, ишончлилик, севги, масъулият, мустақиллик ва эркинлик.

Нуфузли дунё етакчилари, хоҳ яхши, хоҳ ёмон бўлсин, улар шахсиятида юқоридаги элементларга эга. Одам Ато ва Момо Ҳаводан бошлаб, сўнгра Нуҳ, Иброҳим, Сора, Ҳожар, Мусо, Марям, Исо ва Муҳаммад (с.а.в.) каби буюк роль намуналарини тасаввур қилиш мумкин. Наполеон, Жорж Вашингтон, Мао Зедун каби бошқа раҳбарлар, шунингдек, Пайғамбаримиз (Муҳаммад с.а.в)нинг саҳобалари – Сумайя, Хадича, Оиша, Абу Бакр, Умар ибн ал-Хаттоб, Усмон ибн Аффон, Али ибн Абу Толиб, Фотима, Холид ибн ал-Валид ва Усмонли қаҳрамони Муҳаммад ал-Фотиҳни ҳам ўйлаб кўринг. Улар ҳаммаси жасур, ижодкор ва масъулиятли эдилар, акс ҳолда улар ўз етакчилигини қўлга киритиб, сақлаб қола олмас эдилар.

Мусо пайғамбардан қуйидаги сабоқ ва Исроил болалари эса

айниқса қимматлидир. Мусо Исроил халқини Мисрда Фиръавннинг қуллигидан қутқаргандан кейин, у бирор муҳим нарсага эришиш учун бу қул бўлган авлодга ишонмади, чунки улар жасорат, эркинлик ва ижодкорлик каби керакли хусусиятлардан маҳрум эди. Улар авлодлар давомида қўрқув ва қўрқитишлардан азоб чекаётган қуллар сифатида яшаганлар. У уларнинг асосий характерини эътиқод билан ва таълим билан ўзгартира олмади, чунки уларни катталар сифатида ўргатишга кеч эди. Улар "металл" нуқсонли эди. Шунинг учун, у Синай чўлида жасорат, эркинлик, ҳалоллик ва масъулият ҳисси кучли эркаклар ва аёлларни вояга етказиш ва шакллантириш мумкин бўлган янги авлоднинг эркин туғилишини кутди. Характерни шакллантириш жараёни 40 йиллар давом этди. Мусо ва Ҳорун Мисрдан чиққандан кейин туғилган яҳудийларнинг кучли ва содиқ янги авлодини яратишда очиқ ва озод Синай чўлидан фойдаланади.

Юқорида айтиб ўтилганидек, ота-оналар гўдаклик даврида характерни шакллантиришни эрта бошлашлари керак, чунки шахсий хусусиятларнинг кўпчилиги аллақачон аниқланган балоғат даври давомида, маъруза ва ваъз характерни ўзгартиришга камлик қилади. Ота-оналар учун кўплаб кўрсатмалар мавжуд, лекин уларни уйда, дўстона ва бахтли муҳитда амалга ошириш жуда муҳимдир. Гарчи характер шакллантириш узлуксиз жараён бўлса-да, эрта болалик давомида у янада самаралироқ бўлади.

ФЕЪЛ-АТВОРНИНГ ШАКЛЛАНИШИ

Гарчи характерни шакллантириш гўдаклик давридан бошланиб, бундан кейин ҳам давом этса-да, биринчи бир неча йил энг самаралидир. Характернинг шаклланиши кундан-кунга, фикрдан-фикрга, ҳаракатдан ҳаракатга содир бўлади.

Характер қачон шаклланади? Кейинроқ бу ҳақида бирор нарса қилиниши мумкинми? Биз аниқ жавобларни билмаймиз. Доктор Спок, одамларнинг ҳаётга бўлган асосий муносабатларини ўрнатишда энг муҳими 5 ойлик ва 1 ярим ёш оралиғида бўлиши мумкин, деб таклиф қилади. Бу болалар ўзларини алоҳида шахсдек ҳис қилишни ва бироз мустақиллик (ўзларининг бутилкаларини ўзлари ушлашни хоҳлашлари ёки узоқ вақт маҳкам қучоқлашларини хоҳламасликларига ўхшаш) талаб қилишни бошлаганларида юз беради. Ота-оналарнинг хулқ-атвори ва хатти-ҳаракатлари болаларнинг истиқболлари, умидлари ва дунёқарашига таъсир қилади.

Ота-оналар бир-бирига ва бошқаларга қандай муносабатда бўлишлари ҳам болаларга таъсир қи-

лади. Агар ота-она самимий инсон бўлса, улар бошқа одамлардан ҳам худди шунақа бўлишларини кутишади ва агар ота-она совуққон ва шубҳали бўлса, улар худди шундай нуқтаи назарни қабул қилишади. Улар ўзларига қандай қарашлари тўғрисида гап кетганда, чақалоқлар бу босқичда, улар асосан жозибадор ёки ёқимсиз, яхши ёки нолойиқ деган тахминга кўра бошқарилади. Бир ярим ёш ва уч ёш оралиғида, болалар ўзларини алоҳида одамлар сифатида аниқ ҳис қилишади. Болалар уч ёшининг якунида қандай маълум бўлиши, улар ва уларнинг ота-оналари ўртасидаги муносабатлар қанчалик илиқ эканлигига боғлиқ. Характернинг шаклланиши ҳам қандай қилиб ота-оналар ҳам, болалар ҳам бу бироз қийин давр давомида низоларни ҳал қилишига боғлиқдир.

18 ёшга келиб, шахснинг характерининг шаклланиши асосан якунланади ва барқарорлашади. Характерни шакллантириш энага қўлида, болалар боғчаси, бошланғич, ўрта ва юқори мактаб босқичлари давомида юз беради. 20 ёш ва ундан кейин кейинги таълим билим ва таълимни ривожлантириш босқичи ҳисобланади.

Болаларни яхши тарбиялаш учун шахснинг қуйидаги жиҳатларига эътибор қилиш керак: маънавий, ахлоқий, жисмоний, ақлий, психологик ва ижтимоий.

Ҳар бир соҳада ота-оналар фарзандлари билан мустаҳкам алоқа ўрнатишлари керак. Масалан, агар ота-оналар ҳукмронлик қилсалар, болалар итоаткор бўлади, улар жуда бўйсунувчан бўлиши мумкин. Агар ота-оналар адоватли ва андишасиз бўлса, болаларига урушиш учун имкон қолдирса, болалар ҳам адоватли бўлиб улғайиши мумкин.

Агар ота-оналар жиддий бўлса ва тозаликка жиддий масала деб қараса, уларнинг болалари табиатан гапга кирадиган бўладими-йўқми, ҳаддан ташқари тозакор ва синчков бўлишлари мумкин. Агар безовта ота-оналар ўз фарзандларини доимий равишда кузатиб турсалар, улар ҳаддан ташқари қарам бўлиб қолишлари мумкин.

Психологлар, боланинг характери асосан уч ёшга тўлгунга қадар шаклланади, деб таъкидлашса-да, айрим шахсий мойилликлар кейинчалик атроф-муҳит ёки босим ўзгаришлари бўлса сезиларли даражада ўзгариши мумкин. Баъзи хусусиятлар болаликнинг кейинги босқичларига қадар шаклланмайди. (ўз жинси ва қарама-қарши жинсдаги одамларга бўлган муносабат каби)

Кучлилар тинчликни, заифлар эса адолатни хоҳлайди

Президент Теодор Рузвельт америкаликларни мулойим ва хотиржам бўлмаслик ҳақида огоҳлантирди: "Американи йўқ қиладиган нарсалар – ҳар қандай ҳолатда фаровонлик, ҳар қандай ҳолатда тинчлик, биринчи навбатда бурч ўрнига хавфсизлик, осон ҳаётга муҳаббат ва ҳаётнинг тез бойиб кетиш назарияси". Огоҳлантирилган одам қонундан устун бўлолмайди ва мақсадга мувофиқлик ҳуқуқбузарликни оқламайди. Америка: жасорат, шон-шараф, адолат, ҳақиқат ва самимийлик каби эзгу фазилатлар устига қурилган.

ФЕЪЛ-АТВОР ТЕРИ ОСТИДА ЭМАС, ЖУДА ЧУҚУРДА ЖОЙЛАШГАН

Характер осонликча бошқалар томонидан болаларга ўқитиш ёки амалиёт ёрдамида топшириладиган нарса эмас. Характернинг шаклланиши шахсият шаклланишининг дастлабки босқичда содир бўлиши керак. Ота-оналарга характерни шакллантириш учун вақт керак (худди катта дарахтнинг илдизлари ернинг ичига ўсиши вақт олгани каби). Яхши характерни болани кундалик ҳаёт воқеаларидан оғишмайдиган, мукаммал ҳолда сақлайди. Яхши шаклланган характер дарахтнинг баргларига ўхшаб қўзғалмайди ёки пода қаерга борса, эргашмайди. Характер болалар ичида чуқур илдизлар каби ўсадиган кучга эга бўлади. Агар ота-оналар уни туғилишдан эксалар, яхши характер уруғлари эрта униб чиқади.

"Ота-онанинг болага бериши мумкин бўлган энг яхши совғаси бу – яхши феъл-атвордир". (Тавфиқ, 1967)

ШАХСИЯТ НИМА?

Шахсий хусусиятлар ҳақида бир қанча назариялар мавжуд.

Ўқитувчилар ва психологларнинг кўпчилиги ўзгарувчанларнинг кенг доираси жисмоний, ақлий, ижтимоий, ҳиссий ва руҳий шахсий хусусиятларнинг шакллантирилишига ишонишади.

Бу ерда асосий эътибор шахсият асосларига қаратилади: жасорат, севги, ижодкорлик, масъулият, ҳалоллик, ишончлилик, мустақиллик ва эркинлик.

Этика ўқитувчиси Майкл Жозефсоннинг сўзларига кўра (Фергюсон ва бошқ. 1999-йилда), олтита характер устунлари бўлиб, улар: ишончлилик, ҳурмат, масъулият, адолат, ғамхўрлик ва фуқароликдир.

Олимлар санаб ўтилган бошқа турли хил фазилатлар қуйидагилардан иборат: донолик, сабр-тоқат, камтарлик, ўзини назорат қилиш, босиқлик, ўзини тута билиш, соддалик, ўзига бўлган ишонч, оддийлик, фидокорлик ва сахийлик.

Характер ички хусусиятга эга ва шахсият асослари билан боғлиқ, хатти-ҳаракатлар эса унинг ташқи кўринишидир. Одат – бу доимий, бир мунча вақт ўтгач, онгсиз ҳолга келадиган такрорий хатти-ҳаракатлардир.

Атиргул, чақалоқ ва ота-оналар

Биз чақалоқни атиргулга ўхшатишимиз мумкин. У гуллайди, ёқимли ҳидни тарқатади ва гўзалликни илҳомлантиради. Шунга қарамай, унинг поясида кўплаб тиканлар бор. Гарчи тиканлар вақти-вақти билан санчиб турса ҳам, раҳмдил ота-она атиргулни гуллаб-яшнаши учун уларни олиб ташламай эҳтиёткорлик билан қолдириб, мулойимлик билан поясидан ушлайди. Сабрсиз ота-она, тиканлардан қочишга ҳаракат қилади, уни ўлдириш учун, атиргулни юмшоқ ғунчаларидан ушлайди. У ўзини оғриқдан қутқариши мумкин, лекин атиргулни йўқ қилади. Ота-оналар, атиргул билан муомала қилишга ўхшаб, болаларга катта ғамхўрлик ва сабр билан муносабатда бўлишлари керак.

СЕВГИНИ ЎРГАТИШ

Ота-онанинг фарзандига ҳаётнинг барча паст-баландларида бера оладиган энг катта совғаларидан бири бу СЕВГИдир. Меҳрибон ота-онанинг кучи энг кучли кучлардан бири – СЕВГИдир.

Ғамхўрлик қилувчиларнинг самимияти ва маъқуллаши соғлом ҳиссий ривожланиш учун муҳим таркибий қисмлардир. Дастлабки икки-уч йил ичида болаларнинг шахсиятлари ота-оналар ва тарбиячилар томонидан моделлаштирилади. Ишчи кучи билан таъминланмаган меҳрибонлик уйларида яшаган ёки қаровсиз ётадиган чақалоқлар кундузги болалар боғчаларида ўзларининг кроватларида ҳаётига зарар етказишилиши мумкин. Бу Собиқ Совет Иттифоқида намойиш этилган. Агар чақалоқнинг ақли ва ҳис-туйғулари эътиборсиз қолса, улар тўлиқ тикланмайди, ҳолбуки, меҳрибон ота-оналар томонидан ғамхўрлик қилинадиган чақалоқлар олдинга силжийди.

Чақалоқлар ота-оналар ривожлантириши керак бўлган севиш қобилияти билан туғилади. Туғилган чақалоқ олти ҳафталик даврга ча ота-оналари уларга мулойим овозда гапиришларини исташади. Ота-онанинг меҳр-муҳаббати болаларнинг севиш қобилиятини ривожлантиришда жуда таъсирли омилдир. Бу чақалоқлар олти ойлик бўлган вақтдан ишлай бошлайди.

Болалар одамлар ҳақида биринчи таассуротга ота-оналарига ўхшатиш орқали эга бўлишади. Агар ота-оналар меҳрга тўла бўлса, бу болаларнинг севиш қобилиятини ривожлантиради. Болалар ҳамма одамлар дўстона деб тахмин қилишади ва бошқалардан қўрқишмайди.

Ота-оналар меҳр кўрсатиши, нафақат, сўзсиз, балки очиқ-ойдин ва жисмонан ҳам бўлгани яхши. Америка жамиятининг англосаксон сегментида айниқса ота ва ўғил ўртасидаги меҳрнинг жисмоний томонини бостириш анъанаси бўлган.

Нима учун америкалик болаларни қарама-қарши жинс вакиллари эртароқ ўзига жалб қилади, буни болалик давридаги ота-оналарнинг жисмоний меҳр-муҳаббати етишмаслиги билан қисман тушинтириш мумкин.

Ота-оналар бўйича мутахассис доктор Спок оталар ва ўғиллар ўртасидаги меҳр-муҳаббат етишмовчиликни танқид қилди. У ўзи шундай тарбияланган ва ўз фарзандларига адашиб шундай йўл тутган.

Мусулмон ва бошқа урф-одатларда қўлларни силкитиш, бир-бирларини ўпиш ва қучоқлаш рағбатлантирилади.

Севгини шакллантириш эмизишдан бошланади. Кичкинтой учун қучоқлаш, табассум қилиш, тегиниш, ўпиш ва мулойимлик билан ишқалаш жуда муҳимдир. Болаларга севги, қабул қилиш ва маъқуллашни оғзаки ифодалари берилиши керак. Ота-оналар болалар билан кераксиз низоларни, ҳатто бир ёшда ҳам олдини олишлари керак. Болаларни хавфли нарсаларга ва синувчан буюмлар (дорилар, кўзойнаклар ва пичоқлар каби)га тегишларини олдини олиш учун, ота-оналар уларни чақалоқ қўли етадиган жойдан олиб ташлашлари керак. Бу сиз уларга: "Йўқ! Йўқ!" деб айтишларингиз сонини камайтиради. Уйда чақалоқлар учун жисмоний ҳамда ҳиссий жиҳатдан дўстона ва хавфсиз муҳит яратилиши керак.

Ота-оналарнинг фарзандларига қандай муомилада бўлишлари болаларнинг қарашлари, умидлари ва муносабатларига таъсир қилади. Болалар ўсиб улғайган сайин, улар ота-оналари бошқаларга қандай муносабатда бўлишларини сезадилар. Улар мехрли ва мехрибонми ёки шафқатсиз ва нафратлими? Бу боланинг дунё ҳақидаги тушунчасига, унинг хулқ-атвори ва бошқаларга муносабатига таъсир қилади.

Болалар, шунингдек, ота-оналарнинг уй ҳайвонлари, ҳайвонлар, ўсимликлар ва атроф-муҳитга қандай муносабатда бўлишларини ҳам пайқашади.

Ота-оналар ёмғир қор, қуёш, ой ва юлдузларга миннатдорчилигини (улар томонидан безовта бўлганда, уларни лаънатлашдан кўра) кўрсатиши керак. Табиат билан шуғулланганимизда, биз меҳрибон ва ғамхўр муносабат кўрсатишимиз керак.

ҲИССИЁТЛАРНИ КУЧАЙТИРИШ АСОСИ

Ота-оналар болаларига сезиларли севгини берганларида, уларда ҳиссий салоҳиятни кучайтирадилар. Чақалоғингизни кичик ютуқлари, ўйинчоқларига ғамхўрлигига қувонч ва фахр бахш этинг ва саволларига жавоблар беринг. Уларга эркин ўйнашларига имкон беринг, китоб ўқиб беринг ва расмларни кўрсатинг. Болалар заиф, тажрибасиз ва қарам эканлигини билишади; шунинг учун улар етакчилик, севги ва хавфсизликда ота-оналарига таянадилар.

Болалар доимо ота-оналарини кузатиб борадилар ва инстинктив равишда уларни ўзларига намуна қиладилар. Бу улар қандай қилиб ота-онаси каби ўз шахсиятлари, характер кучи ва қобилиятига эга бўлишни уддалашидир. Улар бола-

лигида вояга етган фуқаролар, ишчилар, турмуш ўртоқлар ва ота-оналар қандай бўлишини ота-оналари билан алоқада бўлиб ўрганадилар.

Ота-оналар севгисини беҳисоб усуллар билан кўрсатадилар: бахтли юз ифодалари, жисмоний меҳр-муҳаббатнинг ўз-ўзидан намоён бўлиши, болаларнинг ютуқларидан завқланиш, улар хафа бўлганда ёки қўрқиб кетганида таскин бериш ва хавф туғилганда, уларни хавфсиз қилиш. Ота-онанинг бу севгиси болаларда севгини яратади. Ота-онага бўлган бу меҳрдан болаларда дўстлар, ўқитувчилар, турмуш ўртоқлар, авлодлар, қўшнилар ва ҳамкасблар ижобий муносабатлар шаклланади.

Болалар ота-оналари томонидан севилган ва ҳурмат қилинганда ўзларига ишонч ҳосил қиладилар. Бу ўз-ўзига ишонч уларга умрларининг охиригача ўзларига ва ҳар хил одамларга нисбатан хотиржам бўлишга ёрдам беради. Ота-онадан олинган ҳурмат ва севги болаларга ўз навбатида ўз ота-оналарига ва бошқаларга ҳурмат ва меҳр беришни ўргатади.

Зўравон жамиятда, болаларга ҳамма жойда бўлган зўравонликни ўрнини олари учун севги кучли тарзда бўлиши керак. Ота-оналар фарзандларига меҳр-муҳаббатни ўргатмасалар, улар қандай қилиб уни бошқа жойда ўргана олишади?

СЕВГИ: ИЖОДИЙ ИНТЕЛЛЕКТ ТУШУНЧАСИ ВА ҚУРЪОН

Қуръони Карим қалбни сезги, тушуниш, меҳр ва ҳамдардлик жойи деб таърифлайди. Юрак математикаси институти (АҚШ, Калифорния, Боулдер-Крикда) юрак идрокни ўзгартириш, муаммоларни ҳал қилиш ва қадриятларни намоён қилиш учун кучли восита эканлигини кўрсатади. Юрак ва мияни муҳаббат билан уйғунлаштириш тўлиқ ақл, тўлиқ ўзлик билан таъминлаши мумкин. Руҳ ва қалб тананинг руҳий ва ҳиссий марказларидир.

"Қалбда" одамлар кашф қилишни, ўрганишни ва ижодий бўлишни хоҳлашади. Болалар кўпроқ "қалбда" сезгир ва "юракда" бўлганда яхшироқ тинглашади. "Юракдан" бўлса, умидсизлик, ғазаб, зерикиш, ўз-ўзидан ачиниш ёки ташвишланиш мумкин ва муаммолар ҳал қилиб бўлмайдиган бўлиб кўринади. Севишни ўрганадиган болалар соғлом ва мувозанатли бўлиб қоладилар, ҳаётга тўлиқроқ қарашни ривожлантирадилар, оқилона қарорлар қабул қилишга қодир бўладилар, ўзлари ва бошқалар учун яхшироқ ғамхўрлик қиладилар ва ўз фарзандларини қандай севиш кераклигини тушунадилар. (Брадлей ва бошқ. 2009)

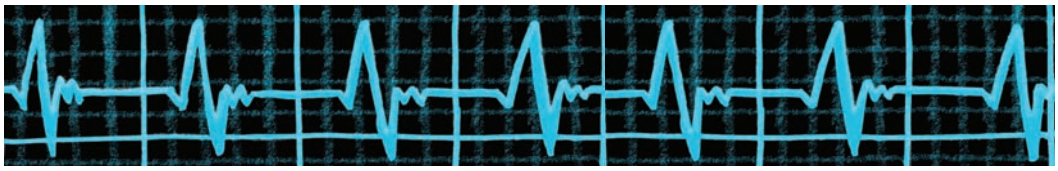

Големан ўзининг "Ҳиссий интеллект" китобида боланинг ҳиссий сабоқлари мия схемасини шакллантиришни ўрганишини кўрсатади. Ҳаётда устун бўлган одамлар одатда энг юқори мантиқий интеллектга эга эмаслар, лекин энг юқори ҳиссий идрокка эга бўлганлар. Ҳиссий интеллект ички назорат, характер ва ўз-ўзини тарбиялаш, альтруизм ва раҳмдилликни ўз ичига олади. (Големан, 2005)

Болаларнинг интеллектуал қобилиятлари севгини бериш ва қабул қилиш қобилиятига боғлиқ эмаслиги ҳақидаги афсона тўғри эмас. Сезгилар, ақлий ва ҳиссий муносабатлар, реакция вақтлари ва қарор қабул қилиш қобилиятлари бизнинг қалбимизнинг саломатлиги билан бевосита боғлиқ. Бу миядаги юқори сезувчанлик қобилиятлари, юрак томонидан ишлаб чиқарилган электр ритмлари мувозанатли ва уйғун бўлгандагина яхши ишлайди. Севги, ғамхўрлик, қадрлаш ва раҳм-шафқат мувозанатли ва уйғун қалб ритмларини яратади. Бош ва юракни мувозанатлаш орқали одамлар танлаш ва мулоқот қилишда донолик, куч ва тўғриликни ривожлантирадилар. Севги билан сезгирлик кучаяди, мулоқот равшанлашади ва тушуниш ривожланади. Севги, раҳм-шафқат ва миннатдорчилик ижодкорликни кучайтиради, муаммоларни ҳал қилишни яхшилайди ва энг яхши танлов қилиш қобилиятимизни оширади.

Агар болаларда севги етишмаса ва доимо қўрқув ёки хавотирда бўлса, улар стрессга дуч келишади ва уларнинг мослашиш қобилияти пасаяди. Улар стрессга дучор бўлганда, миянинг нейрон қолиплари стрессга жавоб бериш қолипларига жойлашади, демак, севгидан маҳрум бўлган болалар ўрганишга қийналишади. Ғамхўр ва меҳрибон муҳитда болалар ўрганишни яхши кўрадилар.

Жисмоний юрак севгига жавоб беради ва буни ЭКГ (электрокардиограмма) ва юрак тезлигининг ўзгарувчанлиги ритмларида ўлчаш мумкин. Ғазаб, ташвиш, умидсизлик ҳисси, ёки стресс юрак ритмларининг мувозанатсиз ва тартибсиз бўлишига олиб келади. Ижобийлик ва келажак ҳақидаги умидли туйғуларни ушлаб туриш учун болалар севгига муҳтож.

Доктор Илҳам Алталиб (АДАМС маркази семинари, 2008) “Мен сени бутун юрагим билан севаман" ёки "Мен сени чин юракдан севаман" деб айтилиши аслида тўғри, чунки юрак, инсон ҳис-туйғулари, шунингдек, севги ва ҳиссиётлари маркази, деб тушунтирган.

ҚАЧОНКИ "ЮРАКДА" БЎЛГАНДА БОЛАЛАР КЎПРОҚ ИДРОКЛИ БЎЛАДИЛАР ВА ЯХШИРОҚ ЭШИТАДИЛАР

ОТА-ОНАЛАР УЧУН ФОЙДАЛИ МАСЛАҲАТЛАР

Болалар севиш учун туғилади. Бу фазилатни тарбиялаш ва мукаммаллаштириш ота-онанинг зиммасида. Агар ота-оналар ўз фарзандларига меҳр-муҳаббат кўрсатишса, бу уларга жавобан севишга ундайди. Қуйидагилар болаларга меҳрли шахсиятга эришишга ёрдам берадиган бир неча амалий қадамлардир.

• ГЎДАКЛАРНИ ТУҒИЛГАНИДАН БОШЛАБ СЕВИШ.

Фарзандингизда меҳр уйғотинг. Овқатлантириш пайтида чақалоқларни ушлаб туриш уларга севгини ўргатади. Кичкинтойларни ушлаб туриш, қучоқлаш, ўпиш ва улар билан суҳбатлашиш уларга хавфсизлик ва муҳаббатни ўргатади.

• БОЛАЛАРНИ “СЕНГА ҚАНДАЙ ҚИЛИШЛАРИНИ ХОҲЛАСАНГ, БОШҚАЛАРГА ҲАМ ШУНДАЙ ҚИЛ"ИШНИ ЎРГАТИШ.

Фарзандларингизга худбинлик ва манманлик қилмасдан, бошқаларга қандай муносабатда бўлишни ўргатинг.

Болалар одамларга қандай муносабатда бўлсалар, уларга ҳам шундай муносабатда бўлишларини англаб етишади. Қоида "яхшироқ тарзда" жавоб беришдир, бу адоватли ҳаракатлар ўрнига дўстоналик таъминланган.

Сизларга бирон бир яхши тилак билдирилганида, сизлар ундан ҳам яхшироқ (тилак ва истак) билдиринг, ёки унинг ўзини қайтаринг. Албатта, Аллоҳ ҳар нарсани ҳисобга олади. (Қуръон, 4:86)

• СЕВГИ ЎРНАК БЎЛАДИ.

Фарзандлар учун энг муҳими, ота-оналарнинг уларга, бир-бирига ва бошқа оила аъзоларига бўлган муҳқббатини қандай кўрсатишидир. Муҳаббатингизни етарли даражада намоён этинг. Фарзандларингиз ҳам худди шу усулда ўз муҳаббатини намоён қилади.

ФАРЗАНДИНГИЗ "МЕН СИЗНИ ЁМОН КЎРАМАН!" ДЕСА НИМА БЎЛАДИ?

Сиз болаларингизга берган барча севгингиздан, шунингдек, қучоқлаш ва ўпиш, совғалар ҳамда туҳфалар, шифокорга сафарлар ва сиз таъминлаган чексиз қулайликлар, бу қимматли меҳр-муҳаббатдан кейин, болалар айтиши мумкин: "Мен сизни ёмон кўраман!" Улар ҳақиқатан ҳам ота-онасидан нафратланадими? Албатта йўқ! Улар ота-оналари нонуштага сақич чайнашга ёки зиёфатга боришларига рухсат бермасликларини ёмон кўрадилар. Улар нафратдан эмас, фақат ғазаб ва тушкунликка тушганларидан гапирадилар. Болалар "Мен сиздан нафратланаман" деганда кўп эътибор тортишларини эрта ўрганишади, чунки уларнинг ота-оналарининг муносабат билдириши, салбий бўлса-да, дарҳол эътибор бериш бўлади. Шунингдек, ота-оналар жуда ғазабланади, жаҳли чиқади ва хафа бўладилар, улар охирида ўз фарзандларининг талабларига бўйсунадилар, қанийди, улар буни назарда тутмаганликларини айтишса. Болалар чегараларни итаришга ва эътиборни тортишга ҳаракат қилмоқда.

Ота-оналар ўзларини тутишлари жуда муҳимдир. Гарчи улар бир ёки икки лаҳзага нафратланиши мумкин, болалар фақатгина улардан реакция излайдилар. Улар тезда “Мен сиздан нафратланаман” дейиш бундай реакцияга олиб келмаслигини билиб олишади ва келажакда улар ўзларининг ота-оналарини бошқара олмайдилар. Ота-оналар, ўз навбатида, вазият ортидаги ҳис-туйғуларни тан олишлари керак. Улар фарзандларига ранжитадиган гаплардан ўзларини тийган ҳолда, "Сен ўзингни жуда ахмоқона тутяпсан" деб айтишлари мумкин эди. Агар ота-оналар вазиятдан ўзларини олиб қоча олсалар, меҳмонхонага кирсалар, диванга ўтириб, чуқур насаф олсалар бу жуда ҳам фойдали бўлади. Бироз далда ва ишонч учун турмуш ўртоғингизга қўнғироқ қилинг. Кейинроқ ва тинчроқ вақтда болалар билан кейинги муҳокамаларга тайёрланинг: "Биз бу ҳақда кейинроқ, бунақа жаҳлда бўлмаганимизда гаплашамиз".

БИРИНЧИ ФАРЗАНД

Юксак интилишларга эга бўлган ота-оналар фарзандларининг ҳам интилишлари юқори бўлишини хоҳлашади. Ота-оналар ҳаётларида эришган барча нарсани, улар биринчи фарзандлари ҳам бажаришини истайдилар. Уларнинг ҳаракат қилган ва эриша олмаганларида, ота-оналар барчасида уларнинг биринчи фарзанди янада муваффақиятли бўлади деб умид қиладилар. Улар қилган айрим хатоларни биринчи фарзандлари ҳам қилиши мумкинлиги уларни хавотирланишларига сабаб бўлади. Аксинча, бу виждонли ота-оналар кўпроқ иккинчи фарзандлари билан хотиржам бўлишади. Демак, иккинчи бола нисбатан ўз ҳаракатларида

ва ҳис-туйғуларида биринчисига қараганда кўпроқ мустақил бўлади.

Янги ота-оналарга айтиш осон: “Биринчи фарзандингиз билан дам олинг. Уни ўзи бўлишига қўйиб беринг”. Бу биринчи марта отга минган ёки машина ҳайдаётган ўрганувчига хотиржам бўлишни ўргатишга ўхшайди. Бу биринчи фарзандни бошқа болалар ўйлайдиган жойларга олиб боришга ёрдам беради. Ўйин қандай қилиб бошқалар билан бўлиш, бериш ва олишни ўрганишга яхши имкониятдир. Бошқаларникига ташриф буюриш ва бошқа болалар келишини кутиб олиш фойдали. Биргаликда яхши вақт ўтказиш сева олиш моҳиятидир.

Баъзи социологлар ота-оналарга барча фарзандларини бир-бирига яқин узоқ бўшлиқсиз дунёга келтиришларини маслаҳат беришади. Бу болаларнинг ёлғиз ўсиб, ёлғиз бўлиб улғайишдан кўра, бир-бирлари билан ижтимоий ҳаёт кечиришларини осонлаштиради. Кўпгина ота-оналар учун бир вақтнинг ўзида бутун авлодни тарбиялаш, кейин эса ҳаётининг янги босқичига ўтиш осонроқ. Агар улар ўз фарзандлари ўртасида узоқ вақт бўшлиқларини қолдиришса, улар чақалоқлар, ўсмирлар ва вояга етганлар, бинобарин, бир вақтнинг ўзида уч авлодга ғамхўрлик қилишлари керак бўлиши мумкин, бу эса умрининг кўп қисмини "чақалоқлик" билан ўтказадиган ота-оналар учун оғир юкдир. Улар нафақа даврида ўзлари учун жуда кам вақтга эга бўлишади.

Ҳасад севгига қарама-қаршидир, чунки бу бошқа одамларнинг яхши нарсалари уларни ташлаб, сизга келишини хоҳлашдир. Бу жиддий муаммо бўлиб, ота-оналар уни ҳаётнинг бошида болалардан олиб ташлашлари керак. Пайғамбаримиз (Муҳаммад соллаллоҳу алайҳи вассаллам) буни ижтимоий ёвузлик деб ҳисоблаганлар. Пайғамбаримиз (Муҳаммад соллаллоҳу алайҳи вассаллам) дедилар:

> *Токи одамлар бир-бирларига ҳасад қилмасалар, яхши бўлишда давом этадилар.*
>
> *(Ат-Табароний)*

Оиладаги янги чақалоқ кўпинча барча ота-оналарнинг эътиборини тортади. Одамлар ташриф буюришади ва тез-тез совғалар олиб келишади ва ҳамма чақалоқ қанчалик

ёқимтой эканлигини таъкидлайди. Она жуда чарчаган бўлиши мумкин, отаси эса бошқа болаларга кўпроқ эътибор бериш учун топшириқлар билан банд бўлиши мумкин.

Катта ака-ука ва опа-сингиллар, айниқса, энг кичиги, ғазабланган ёки саросимага тушиб қолганини ҳис қилиши мумкин, чунки у энди энг ёши эмас. Кичкина болага катта эътибор берилса, ҳасад қилиш табиийдир.

Ҳасаднинг олдини олиш ёки камайтириш учун ота-оналар қуйидагиларни бажаришлари мумкин:

- Барча болаларга севилишларини ва кераклилигини ҳис қилдириш керак.
- Бошқа болалар меҳр ва ғамхўрликни кам ҳис қилмаслигига ишонч ҳосил қилинг. Уларга етарлича эътибор бериш ва уларни муҳимлигини ҳис қилдиришда давом этиш муҳимдир.
- Ака-укалар ва опа-сингиллар ўртасида таққослаш ва рақобатдан сақланинг.
- Бардошлилик, мукофот ва интизом адолатли бўлиши керак.
- Барча болаларни иложи борича тез-тез ўпиш ва қучоқлаш керак.
- Ота-оналар катта ёшдаги болаларга янги чақалоққа ғамхўрлик қилиш учун масъулият ҳиссини беришлари ва уларни қарор қабул қилиш жараёнига киритишлари мумкин.

НИМА УЧУН ОТА-ОНАЛАР ФАРЗАНДЛАРИНИ СЕВАДИЛАР?

Эврипиднинг сўзларига кўра, "Бу ерда барча инсоният тенгдир: бой ва камбағал каби. Уларнинг барчаси ўз фарзандларини яхши кўрадилар". Рабиндранат Тагор шундай деган: "Мен уни яхши бўлгани учун эмас, балки менинг кичкина фарзандим бўлгани учун яхши кўраман".

Кўп болалар севилмаслиги ачинарли ҳақиқатдир, чунки:

1. Улар "бахтсиз ҳодиса", ижтимоий босим ёки зўрлаш натижасидир;
2. Улар бола туғилишида хотиннинг ўлимига сабаб сифатида кўрилади;
3. Улар жиноятчи бўлиб чиққан ота-онанинг авлодлари;
4. Ўғил чақалоқларни афзал кўрган жамиятда қиз бола бўлган.

(Баъзи мамлакатларда ота-оналар, фақатгина агар чақалоқ ўғил бўлса, табриклар олишади)

Нима учун болаларга уларнинг айбларисиз ёмон муносабатда бўлишлари керак?

Севгини хулқ-атвор билан боғла-

манг. Ҳеч қандай вазият бўлмасин, ота-оналар ўз севгиларига шарт қўяётгандек туюлиши мумкин. Ота-оналар ҳеч қачон: "Хулқ-атворинг мақбул бўлса, мен сени кўпроқ яхши кўраман" демаслиги керак. Болалар севгига муҳтож, айниқса улар бунга лойиқ бўлмаганда. Ота-оналар ўз фарзандларини уларга бўлган севгиси яхши-ёмонлигига асосланмаганига ва бу унга боғлиқ эмаслигига ишонтиришлари керак. Улар уларни ўзлари каби севадилар. Ота-оналарнинг муваффақияти болаларнинг ўзини хавфсиз, керакли ва энг муҳими, севилишини ҳис қилиш даражаси билан баҳоланади. Гарчи болалар хушомад ва мақтовни хоҳлашса ҳам, улар энг кўп севгини хоҳлашади. Марк Твен шундай деган: "Мақтов яхши, илтифот яхши, лекин меҳр-муҳаббат – бу ҳар қандай одам ютиши мумкин бўлган охирги, якуний ва энг қимматли мукофотдир".

Актёрларни севинг, аммо ёвуз ҳаракатлардан нафратланинг!

Ота-оналар ва болалар ўртасидаги севги муносабатлари шартсиз бўлиши керак. Улар бир-бирларини ҳеч қандай шартларсиз қабул қилишлари керак. Болаларни ўзларининг қўрқувлари, ташвишлари ва ўзига хос хусусиятлари (одатлари, ифода этиш усуллари ва хулқ-атвори) билан шундай қабул қилишлари керак. Шартларсиз – бу нотўғри тушунча ва ҳукмларсиз деганидир. Фарзандларингиз ўта жозибали, яхши ўқимишли ёки машҳур болалар бўлиши мумкин ёки бўлмаслиги ҳам мумкин. Бироқ (Худонинг ёрдами билан) улар бу дунёга келтирилди ва бу уларни сўзсиз қабул қилиш ва севгига лойиқ қилади.

Ёш болаларни жимгина севишнинг ўзи етарли эмас: уларга мқҳаббатингизни айтинг

Пайғамбаримиз (Муҳаммад с.а.в) саҳобаларга бир-бирларига муҳаббатларини айтишни ўргатганлар.

Бир куни Пайғамбаримиз Муҳаммад соллаллоҳу алайҳи васаллам саҳобалари билан ўтирганларида, уларнинг ёнидан бир киши ўтиб қолди. Ўтирганлардан бири: "Мен бу одамни яхши кўраман", – деди. Пайғамбаримиз Муҳаммад соллаллоҳу алайҳи васаллам ундан: "Унга айтдингизми?" – деб сўрадилар. У киши: "Йўқ", – деб жавоб берди. Пайғамбаримиз Муҳаммад соллаллоҳу алайҳи васаллам: "Боринг, унга айтинг", – дедилар. У киши ўрнидан туриб, у одамни ушлашга шошилди ва унга: "Мен сизни Аллоҳ учун яхши кўраман", – деди. Иккинчиси: "Сиз мени Унинг розилиги учун севганингиздек, Аллоҳ ҳам сизни севсин", – деб жавоб қайтарди.

(Абу Довуд)

СЕВГИ ВА ОТА-ОНАНИНГ ЎЗИГА БЎЛГАН ИШОНЧИ

Ота-оналарнинг ўзига бўлган ишончи ота-оналар ва болалар ўртасидаги меҳрли муносабатларнинг калитидир. Агар ота-оналар ўз фарзандларини қаерда туришларини билишларига ва фарзандлари қаерда туришини хоҳлашларига ишонтира олишмаса, кейин, уларнинг фарзандлари уларни синайди ва синаб кўришда давом этади. Ота-оналарни текшириш учун бу доимий синов муносабатлардаги стресс даражасини оширади. Стресс севгига зарар келтиради. Стрессни камайтириш муносабатлардаги меҳр-муҳаббат оқимини қўйиб юборади. Севги бўлмаганда, ҳокимият золим бўлади ёки иштирок этмайди. Ўзига ишонган ота-оналар ҳам ҳукмронликни, ҳам севгини етказишади. Меҳр билан ҳукмронлик ёки авторитар меҳр бериш орқали, улар мувозанат ҳиссини сақлаб қолишади. Шундай қилиб, улар ўз фарзандларига катта хавфсизлик ҳақида хабар беришади ва хавфсиз болалар тинч ва бахтлидир. Ота-оналарини сиқиб қўйиш зарурати йўқлиги сабабли, болалар бир нечта тартиб-интизом муаммоларига дуч келишади. Болалар нотўғри хатти-ҳаракатлар қилганда, одатда ким айбловда эканлиги ҳақида оддий эслатма етарли бўлади.

МЕҲР-ШАФҚАТНИ РИВОЖЛАНТИРИШНИНГ АМАЛИЙ УСУЛЛАРИ

Ота-оналар ўз фарзандларини яхши кўрадилар, шунинг учун болалар ўзларини севилаётганини ҳис қилишларини ўйлаб кўринг. Аммо севги турли йўллар билан ифодаланиши керак. Ўз севгиси ҳақида тез-тез гапирмайдиган ота-оналар, фарзандлари уларни севишларини сезмасликларини билганда ҳайратда қолишади.

Меҳр-шафқатни амалиёт билан ривожлантириш мумкин. Бу ният ва ҳаракатни ўз ичига олади. Ният –бу ўз қалбини бошқаларга очиш ва уларга муҳимлигини кўрсатиш истаги. Ҳаракат – бу ўз ниятлари бўйича бирор нарса қилиш. Масалан: ота-оналар мунтазам равишда ўзлари ёқтирган гуруҳга озгина пул ёки вақт (ёки иккаласини) беришлари ёки кўчада учрашадиган одамларга табассум ва чинакам "салом" беришлари мумкин. Ота-оналар қанчалик кўп иш қилишлари муҳим эмас, улар нимадир қилишлари керак. Тереза она тушунтирди:

“Биз бу Ер юзида буюк ишларни қила олмаймиз. Биз фақат кичик ишларни буюк севги билан қила оламиз".

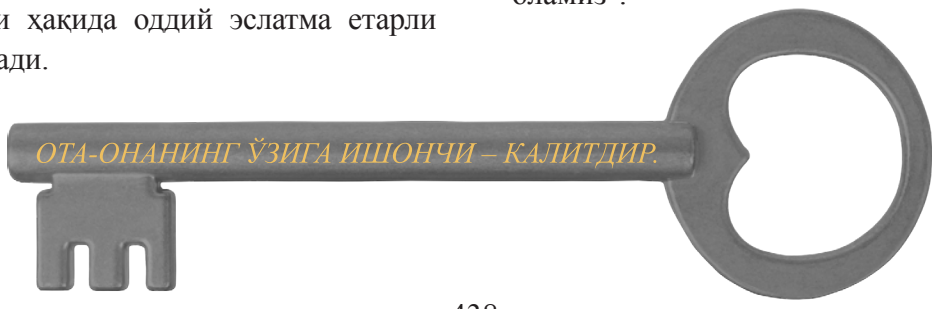

Ота-оналар фарзандларига меҳр-муҳаббатни ривожлантиришнинг баъзи усуллари қуйидагилардир:

- “Катта нарсаларга” эътибор қаратинг ва “кичик нарсаларга” эътибор берманг.

  Раҳмдиллик миннатдорчиликни ривожлантиради. Ҳаётнинг буюк совғалари ҳақида ўйлаганингизда, масалан, ушбу китобни ўқишингиз мумкин бўлган совға, сизда севги пайдо бўлиши мумкин.
- Фарзандларингиз билан баҳам кўринг, чунки севиш – баҳам кўриш ва ғамхўрлик қилишдир. Озиқ-овқат, пул, қалам, қоғоз, компьютер, машина, стуллар, китоблар, саёҳатлар ва фикрларни болалар билан баҳам кўринг.
- Оила аъзоларингизга уларни яхши кўришингизни айтинг (айниқса, кетишдан бир неча кун олдин).
- Фарзандларингиз билан “Мен сени севаман” деган махсус қўшиқ яратинг.

Севги билан шуғулланиш муҳимдир. Моддий нарсаларни бериш яхши бўлса-да, бу ҳақиқий меҳр билан бир хил эмас.

СЕВГИ – БАҲАМ КЎРИШДИР

Боланинг юрагида бошқаларга нисбатан меҳр ва ғамхўрлик бўлиши керак; у ўзи севган нарсани бошқалар учун ҳам севишидир. Пайғамбаримиз Муҳаммад (с.а.в) дедилар:

Ўзингиз учун яхши кўрган нарсани биродарингизга ҳам яхши кўрмагунингизча мўмин эмассиз. (Ал-Бухорий)

Севги бу...

Баҳам кўриш... бизнинг энг ёрқин умидларимиз, энг қоронғу қўрқувларимиз, энг баланд овозда кулишларимиз, энг юмшоқ кўз ёшларимиз, энг ширин орзуларимиз, энг аччиқ қайғуларимиз, энг юқори чўққиларимиз, энг паст даражаларимиз, ўсиб бораётган севгимиз, ҳар доим хабардор бўлсак, биз қанчалик кўп баҳам кўрамиз.

Ўз муаммоларимизни унутишнинг энг яхши усули – бошқаларга ўз муаммоларини ҳал қилишга ёрдам беришдир.

Ким билан кулганингизни унутишингиз мумкин, лекин ким билан йиғлаганингизни унутмайсиз.

Жон Грей китобидан ҳикоя: Ҳақиқатан ҳам Марс ва Венера

Соғлиғи ёмонлашган бир танишим ўғли ва унинг хотини билан келишмовчилиги бўлгани учун уч йилдан буён гаплашмаганини, агар у аввал чақирмаса, гаплашмаслигини айтди. У ўғли билан гаплашишдан аввал ўлишни истарди. Мен унга мурожаат қилишни таклиф қилдим, лекин "Мен буни қила олмайман, у кечирим сўраши керак", – деб туриб олди. Юмшоқ далдадан сўнг, у биринчи бўлиб қўнғироқ қилишга қарор қилди. Ўғли унинг қўнғироғи учун миннатдор бўлиб, ўзи узр сўради.

Нафрат кислотага ўхшайди. У сақланадиган идишга зарар етказиши мумкин, шунингдек, у қуйилган объектни ҳам йўқ қилиши мумкин.

Қанчалик севги етарли? Ота-оналар ўз фарзандларига меҳр-муҳаббат кўрсатиш орқали севги банкига кўплаб омонатларни қўйишлари мумкин.

Ҳеч ким ҳеч қачон жуда кўп омонат олишдан ташвишланмайди.

Ота-оналар қанчалик кўп меҳр кўрсатса, улар шунчалик кўп олади. Севимли одам бўлиш – бу инсон назорат қилиши мумкин бўлган хусусиятдир, лекин севгини қабул қилиш унинг назорати остида эмас. Ота-оналар фарзандларидан қайтишни кутишмайди, чунки севги ўз мукофотидир. Болалар ўзлари ота-она бўлмагунча, ота-оналар уларни қанчалик яхши кўришларини тўлиқ англай олмайдилар.

Фарзандлари билан келишмовчилик юзага келганда, ота-оналар биринчи навбатда мурожаат қилишлари керак. Кўп одамлар жанжал ёки тушунмовчилик туфайли кичик норозиликни ушлаб туришади ва улар ўжарлик билан бошқа бировнинг уларга мурожаат қилишини кутишади, чунки бу хатони кечириш ёки дўстлик ёки оилавий муносабатларни қайта тиклашнинг ягона йўли деб ўйлайди.

Қачонки одамлар ўзларининг ғазабини ушлаб туришса, улар "кичик нарсаларни" онгларида ҳақиқатан ҳам "катта нарсалар" га айлантирадилар. Улар бахтдан кўра ўз позицияларини муҳимроқ деб билишади. Тинч одамлар тўғри бўлиш бахтли бўлишдан муҳимроқ эмаслигини тушунишади. Одамлар ғазабини муҳимроқ деб билишади. Тинч одамлар тўғри бўлиш бахтли бўлишдан муҳимроқ эмаслигини тушунишади. Улар бахтдан кўра ўз позиикни ушлаб туришади ва улар ўжарлик билан бошқа бировнин ҳақ бўли-

шига йўл қўйиш қувончини ҳис қилсалар, ўзларини анча яхши ҳис қилишади. Бунинг эвазига бошқалар камроқ ҳимояланишади ва собиқ рақибларига нисбатан кўпроқ меҳрибон бўлишади.

Яхшилик билан ёмонлик баробар бўлмас. Сен яхшилик бўлган нарса ила даф қил. Кўрибсанки, сен билан орасида адовати бор кимса, худди содиқ дўстдек бўлур!

(Қуръон, 41:34)

- **Болалар учун вақт, куч ва пулни қурбон қилишга арзийди. Севги ижобий тескари алоқа каби тўпланади. Ота-оналар ўз фарзандларини қанчалик кўп севсалар, шунчалик кўп қурбон қиладилар ва қанча кўп қурбон қилсалар, шунчалик кўп севадилар.**

- **Ҳар куни эрталаб ота-оналар ўзларига савол беришлари мумкин: Бугун оиламда кимга алоҳида меҳр билдиришим керак? Улар буни оиладан ташқарида бўлган кишини ҳам қамраб олиши мумкин. Севги ҳар куни хафагарчиликни узоқлаштиради.**

СЎРОВНОМА: ФАРЗАНДИНГИЗ МЕҲР-МУҲАББАТИНГИЗНИ ҲИС ҚИЛИШИ УСУЛЛАРИ

Самон (1999) 1 ёшдан 16 ёшгача бўлган болаларнинг 55 онаси ва отасидан фарзандлари билан қандай алоқада бўлишларини сўради. Ҳар ҳолда, жавоб улар билан томоша қилиш, ўқиш, овқат пишириш, суҳбатлашиш, баҳам кўриш ва бирга бўлиш каби нарсалар билан вақт ўтказиш эди. Фарзандларингиз билан биргаликда машғулотларга вақт ажратинг. Қуйида ота-оналар ўз фарзандлари билан меҳр-муҳаббатни кучайтирадиган ҳаракатлар рўйхати келтирилган:

- *Бирга юриш*
- *Тунги осмонни ўрганаётган булутлардаги доғлар*
- *Уй видеоларини томоша қилиш/радиодастурни тинглаш/биргаликда шеър ўқиш*
- *Уларга сочингизни тарашга рухсат беринг*
- *Биргаликда кураш*
- *Фотосуратлар ва стикерлар билан тўлдириш дафтарчаси*
- *Уларни озиқ-овқат дўконига олиб бориш ва тушлик учун нималар олиш ҳақида фикр билдиришларига рухсат беринг*
- *Биргаликда ўйинлар ўйнанг (масалан, яшинмачоқ, йигирма савол, мен жосус). Улар арзон, экологик тоза (электр ёки батареяга муҳтож эмас), ақлий жиҳатдан кўпроқ рағбатлантирувчи, ҳар қандай тилда ижро этилиши мумкин ва видео-*

екранга қарашдан кўра кўзларга меҳрибонроқдир.

- *Улар билан уй вазифасини бажариш, лекин улар учун эмас*
- *Қуръон, нашида, мусиқа ва қўшиқларни бирга ўқиш*
- *Кийимларни бирга ювиш ва йиғиш*
- *Бирга расм чизиш*
- *Қучоқлаш, ўпиш (оғизга тегмаслик) ва қўл ушлаш*
- *Музейларга бирга бориш*
- *Биргаликда дуо ўқиш*
- *Эски кийимларни бирга кийиниш*
- *Уларни иш жойига олиб келиш*
- *Бангингон қозонлари (қўшниларни безовта қилмасдан)*
- *Биргаликда боғда ишлаш.*
- *Болалар учун томошалар, спорт, фильмлар, гугуртлар, сайрлар, митинглар, боғлар ва пикниклар (ўрмонда/чўлда/пляжда)*
- *Уйда бўлиб, телефон қўнғироқларига жавоб бермасдан ва хатни очмасдан уларни тўлиқ тинглаш*
- *Бирга бобо-бувви ва бошқа қариндошларни зиёрат қилиш*
- *Уйни биргаликда тозалаш ва чангни тозалаш*
- *Пиширик пишириклари, печенье ва кружкалар биргаликда*
- *Оилавий фотоальбомларни биргаликда кўриш*
- *Олма, апельсин, нок ва қулупнайни бирга териш*

ОТА-ОНАЛАР НАФРАТГА ЎРГАТИШЛАРИ КЕРАКМИ? БАЪЗИДА!

Асосий эътибор севгига қаратилган бўлса-да, нафратни унутмаслик керак, чунки иккаласи ҳам муҳим. Агар одамлар Аллоҳни, пайғамбарларни, ота-оналарни, қариндошларни, одамларни, ҳайвонларни, ўсимликларни, атроф-муҳитни ва коинотни яхши кўрсалар, улар ҳам Иблисни, ёвузликни, бузғунчиликни, ёлғонни, алдашни, ўғирликни, жинсий зўравонликни, гиёҳванд моддаларни, ичкиликбозликни, спиртли ичимликлар, чекиш, ҳасад, ирқчилик, мутаассиблик, камситиш ва ғазаб кабиларни ёмон кўришлари керак. Бироқ, ёмон ҳаракатлардан нафратланиши керак бўлса-да, актёрлардан нафратланмаслиги керак. Ёмондан эмас, ёмонликдан нафратланг.

Албатта, Шайтон сизга душмандир:
бас, уни душман тутинг...

(Қуръон, 35:6)

ЎЗ-ЎЗИНИ ҲУРМАТ ҚИЛИШ

Севимли ва қобилиятли ҳис қилиш ўз-ўзини ҳурмат қилиш учун асосий психологик эҳтиёжлардир. Ўз-ўзини ҳурмат қилиш болаларга бахтли, ўзига ишонган шахслар бўлиб шаклланишига ёрдам беради ва ҳиссий саломатлик учун ажралмас ҳисобланади.

Болалар хатога йўл қўйганларида ҳам, ечим топганда ҳам далдага муҳтож. Дарҳақиқат, хатолар ҳаётнинг бир қисми бўлганлиги сабабли, болаларга уларни муваффақиятсизлик эмас, балки ўрганиш тажрибаси сифатида кўришга ўргатиш муҳимдир. Муваффақиятсизликлар болаларнинг тушкунликка туширишига йўл қўйманг; муваффақиятсизликлардан уларни рағбатлантириш учун имконият сифатида фойдаланинг. "Қандай қилиб бунчалик аҳмоқ бўлиб қолдинг?" дейиш ва "Мен сени ақлли ва қобилиятли деб биламан!" дейиш ўртасида катта фарқ бор. Рағбатлантириш болага келажакда яхшироқ ўрганишга ёрдам беради. Болалар ўзларини энг кўп ҳайратга соладиган одамлар мағлуб бўлишларини айтишса, мағлуб бўлишади.

“Мен муваффақиятсиз бўлдим, шунинг учун мен ҳеч нарсага ярамайман” каби тушкунликка тушадиган фикрлар болаларнинг ҳаётдан завқланишини камайтиради, уларнинг ҳиссий энергиясини йўқотади ва стрессдан осонгина чиқиш эҳтимолини оширади. Ўз-ўзини ҳурмат қилмайдиган болалар ўз кучларини эришиб бўлмайдиган деб ҳисоблаган мақсадларга сарфламайдилар. Узоқ муддатли муваффақият (ўрганиш ва тенгдошлар босимига қарши туриш орқали) ўз-ўзини ҳурмат қилишни талаб қилади. Ўзини паст баҳолаган болалар кўпроқ таъсирчан бўлиб, уларнинг оқибатлари ҳақида камроқ ташвишланадилар. Улар ўз мақсадларига эришиш учун озгина ишончга эга. Ўзини паст баҳолайдиган болалар, эҳтимол, спиртли ичимликлар, гиёҳванд моддалар, жинсий алоқа ва зўравонлик орқали дарҳол қониқишга мойил.

Болаларга ҳеч нарса етишмаётганлигини ва хатоларни ўрганиш имконияти сифатида кўришни ўргатиш керак. Бу болалар нима яхшироқ эканини танлаш учун зарур энергияга эга (дўстлари билан чиқиш ўрнига имтиҳонга тайёрланиш). Уларнинг умиди бор ва муваффақиятга эришишига оптимистик (меҳнат ва саъй-ҳаракатлари билан) ҳаракат бор. Улар ўз ҳаракатларининг фойдасини кузатадилар ва ўзларини ғолиб сифатида белгилайдилар. Муваффақиятдан кейинги бахт уларнинг келажакда муваффақиятли бўлиш эҳтимолини янада оширади.

Ота-оналарнинг ўзини-ўзи қадрлаши боланинг ўзини-ўзи қадрлашига таъсир қилади, чунки болалар ота-оналарини кузатиш орқали ўрганадилар. Ота-оналар бирор нарса уларга қандай салбий таъсир кўрсатиши мумкинлиги ҳақида ташвишланса, болаларга бу муаммо ҳақида ташвишланиш кераклиги ўргатилади. Аксинча, ота-оналар муаммони ҳал қилиш йўлини қабул қилганда, болаларнинг қийинчиликларга дош беришга бўлган ишончи ва жасорати ортади.

Ота-оналар ўз фарзандларининг психологик ва ҳиссий ривожланишига сезгир бўлишлари керак. Мисол учун, агар ота-оналар катталар билан учрашувни ўтказиб юборсалар, кечирим сўраш уларнинг хатосини тузатиши мумкин. Болаларга қилинган худди шундай хато чуқурроқ таъсир қилади, чунки улар ўзларини аҳамиятсиз ҳис қилишлари мумкин. Уларнинг учрашувга бўлган ҳиссий боғлиқлиги жуда юқори бўлиши мумкин ва улар ўзлари хиёнат қилишлари ёки тушкунликка тушишлари мумкин. Уларнинг ёшлигида ота-оналарнинг хатти-ҳаракати ишончсизлик ёки инсофсизликни келтириб чиқариши мумкин.

Севги, жасорат, ижодкорлик, ҳалоллик ва масъулият ҳисси тўғридан-тўғри ёки билвосита кучли ўзига ишонч ва ўзини-ўзи қадрлашни кучайтиради. Бу хусусиятларнинг барчаси бир-бири билан ўзаро таъсир қилади ва мустаҳкамлайди. Уларнинг барчаси болада ҳиссий энергия ва психологик капитални оширади. Соғлом ўз-ўзини ҳурмат қилиш болаларнинг муаммолар, қийинчиликлар ва тенгдошларининг босими билан курашиш учун яхши тайёрланганлигини англатади.

ҚАНДАЙ ҚИЛИБ НОҚОБИЛ БОЛА ТАРБИЯЛАШДАН САҚЛАНИШ МУМКИН?

Баъзи ота-оналар ўз фарзандларининг ўзига бўлган ҳурматини оширишга интилиб, улар нима қилишларидан қатъи назар, тинимсиз мақтайдилар ва мукофотлайдилар. Ушбу ёндашув бузилган болаларни яратишга ёрдам беради.

Болаларга ота-оналар ва дўстлар, ўқитувчилар, қўшнилар ва бегоналардан "йўқ" билан муносабатда бўлишни ўргатиш керак. Фарзандларингизни умидсизлик, рад этиш ва инкор қилиш билан курашишга ўргатинг. Болалар рақобат ва

стрессни қандай енгишни ўрганишлари керак. Болани бузмаслик учун қуйидаги усуллар мавжуд:

ИНТИЗОМНИ БУЗМАНГ

Баъзи ота-оналар болаларни эркалашга мойил. Ҳар қандай нарсанинг кўплиги, хоҳ ўйинчоқлар, хоҳ ўйинлар, пул ёки шоколад ва ҳоказолар бўлсин болаларни жуда ёшлигида бузади. Фаровон оилаларда тарбияланган болалар, агар уларда ҳамма нарса жуда кўп бўлса, бузилган бўлиши мумкин. Ота-оналар ўз фарзандларига уларни ҳаётнинг кўтарилишлари ва тушкунликларига тайёрлаш учун мос бўлганидан кўпроқ нарсани бермасликлари керак.

ҲЕЧ ҚАЧОН БАРЧА ТАЛАБЛАРНИ ҚОНДИРМАНГ

Ота-оналар фарзандларининг хоҳиш-истакларини бажаришдан мамнун бўлишади. Бироқ, улар атайлаб баъзи истакларни бажарилмаган ҳолда қолдиришлари керак. Боланинг ҳар бир истаги ва хоҳиши амалга ошса, бола худбин бўлиб улғайиши мумкин. Бу болалар баъзан мантиқсиз, зўравон ва умидсизликка айланади. Улар кейинги ҳаётларида иш интервьюсида рад этилишни қабул қила олмаслиги мумкин. Улар бошқаларга қараганда депрессияга кўпроқ мойил бўлиб, умидсизликларни осонликча енга олмайди.

ТАҚҚОСЛАШДАН ВОЗ КЕЧИНГ

Ота-оналар фарзандининг ўз мулкини бошқа болалар билан солиштиришга мойиллигини олдини олишлари керак. Агар болалар қўшниси янги ўйинчоқ олгани учунгина ўйинчоқ талаб қилса, уларнинг талабини рад қилиш керак. Бу болалар доимо ўзларини ўзларида кўпроқ нарсага эга бўлган одамлар билан солиштиришади.

ТИНЧЛАНИШДАН САҚЛАНИНГ

Можароларни олдини олиш учун баъзи ота-оналар доимо ўз фарзандларини хурсанд қилишга интилади. Тинчланиш қисқа муддатли фойда келтиради, аммо узоқ муддатли йўқотишларга олиб келади, бундан ташқари, болалар бундай ота-оналарга ҳурматни йўқотиши мумкин. Ота-оналар ҳалол бўлишлари ва фарзандларининг асоссиз талабларига "йўқ" дейишлари керак. Сиз бутун ҳаётингизни уларнинг талабларига асослаб бера олмайсиз.

АЙБДОРЛИК ҲИССИ БИЛАН ТАСЛИМ БЎЛМАНГ

Баъзи ота-оналар ўз айбини ҳис қилиб, болаларни хурсанд қилишга мойилдирлар. Масалан, кўп ишлайдиган оналар уйга кечикиб келишади ва боланинг уй вазифасини бажаришга вақтлари йўқ. Бола кечки овқатдан олдин музқаймоқ сўрайди. Она рози. Бола пора ортида турган сабабни биладиган даражада ақлли.

Ота-оналар боланинг инжиқликларига қарамай, "йўқ" дейиш учун жасоратга эга бўлишлари керак.

Болаларни ота-оналар, дўстлар, ўқитувчилар ва қўшнилар томонидан "йўқ" билан курашишга ўргатиш керак.

ИНЖИҚЛИК: ЙИҒЛАШНИ ВОСИТА ҚИЛИБ ОЛИШИГА ЙЎЛ ҚЎЙМАНГ

Ҳақиқий эҳтиёждан келиб чиқадиган йиғлаш мавжуд (масалан, очлик, иситма, оғриқ ва қўрқув). Бу ота-оналарнинг эътиборини талаб қилади. Йиғлашнинг яна бир тури бор – аччиқланиб йиғлаш. Бола кераксиз нарсага эга бўлишни хоҳлайди, шунинг учун у йиғлайди ва баланд овозда қичқиради. Ушбу турдаги йиғлашга эътибор бермаслик керак. Акс ҳолда, бу ҳолат пайдо бўлади: ҳафсаласи пир бўлган ота-она рози бўлгунга қадар қичқириқлар кучаяди. Бола кераксиз йиғлаш орқали ота-онаси устидан назорат борлигини билиб олади. Йиғлаш шантажликнинг бир қисми бўлса, унга эътибор берманг. Болага бақирманг. Тинч ва назорат остида бўлинг ва боланинг ҳис-туйғуларини қабул қилинг. Таслим бўлманг. Аччиқланиш тугагач, бола кераксиз йиғлаш қабул қилиниши мумкин бўлмаган хатти-ҳаракатлар эканлигини билиб олади.

ҲАЛОЛЛИК ВА ИШОНЧЛИЛИКНИ ЎРГАТИШ

Ҳалоллик ва ишончлилик – бу ота-оналар фарзандларида мустаҳкамлашга ёрдам берадиган асосий ижобий фазилатлардир.

Кўплаб ота-оналар фарзандлари биринчи марта ёлғон гапирганда ташвишланадилар. Аммо, аксарият болалар учун ёлғон гапириш ўткинчи босқич бўлиб, у боланинг нормал ривожланиши, қисман инстинктив реакция (яъни жазодан қўрқиш) ва қисман ўрганилган хатти-ҳаракатларга асосланган. Кўпчилик болалар учун ёлғон гапириш умуман ташвишланмайди, ота-оналар ҳалолликка ўргатишлари мумкин ва керак. Ёлғон – бу боланинг кўплаб омилларга, жумладан, ўзини ҳимоя қилишга муносабатидир.

Болалар ҳақиқатни ўзларининг фантазиялари, орзулари ва тасаввурлари билан аралаштириб юборишади. Ота-оналар фарзандларининг фантазияларини қадрсизлантирмасликлари муҳим. Хаёлпарастлик ва ўзини кўрсатиш, ҳатто катталар ҳам одамларнинг кимлигини кўрсатадиган асосий элементлардир. Ўзингизни бошқа биров ёки бошқа жойда деб кўрсатиш қобилияти кўпинча стрессдан халос бўлади. Ҳаддан ташқари танқидий бўлманг. Агар болалар ҳар доим ота-оналари олдида ўзларини оқлашлари кераклигини ҳис қилсалар, бу танбеҳ олишдан қочиш учун уларнинг инсофсизлик даражасини ошириши мумкин.

Қурайш мушриклари Пайғамбаримизни болалигиданоқ "Инсофли ва ишончли" (Ас-Содиқ, Ал-Амин) деб аташган. Ишонч арабчада кўп маъноларни билдиради: Ишонч, эътиқод, масъулият, ғамхўрлик ва васийлик.

Ҳалоллик ва ишончлилик солиҳ раҳбар характерининг муҳим қисмидир. Ота-оналар ваъз қилишлари, машқ қилишлари ва яшашлари керак, токи бу "ҳалоллик ва ишончлилик" болаларга сингиб кетмагунча. Болалар бошқаларнинг ота-оналарига ишонишларини ва пуллари, мулклари ва сирлари улар билан хавфсиз эканлигини ҳис қилишларини кўрганларида ишончли бўладилар. Ишончли ота-оналар, эҳтимол, ўз жамоалари томонидан етакчи сифатида танланади. Дарҳақиқат, Пайғамбаримиз (соллаллоҳу алайҳи ва саллам) ўргатган мусулмоннинг сифатларидан бири – ишончлиликдир:

Мусулмон – одамларнинг тили [гап] ва қўли [ҳаракати] дан омон ва хотиржам бўлган кишидир ва муборак мўмин (муҳожир) Аллоҳ ҳаром қилган нарсадан қочган кишидир.

(ал-Бухорий)

Ота-оналар ва болалар ўртасидаги ишонч жуда муҳимдир. Уни ўрнатинг, сақланг ва ривожлантиринг. Баъзи болаларга ишониш қийин бўлса ҳам, ота-оналар уларга ишонгандек ҳаракат қилишлари керак. Агар улар ёлғон гапирса, ота-оналар эҳтиёт бўлишлари ва айбламасликлари керак. Қарама-қаршилик ҳолатларида бола улардан: "Менга ишонмайсизми?" – деб сўраши мумкин.

Ота-оналар, инсофсизлик билан курашишнинг қулай ва самарали усулини топмагунча, ишонч борлигини кўрсатиши мумкин. Болаларга ҳокимият билан масъулият, масъулият билан эса ишонч келишини ўргатиш керак. Болалар ота-оналарга ишончни ўрнатишлари учун улар бошқаларнинг ота-оналари ишончини қандай қозонганини ва қандай хатти-ҳаракатлар ишончсизликка олиб келишини ўрганишлари керак.

Ишонч қозониш доимий жараёндир. Гарчи болалар ота-оналари билан муваффақиятли муносабатларни бошдан кечиришлари мумкин бўлса-да, баъзида бу нотўғри бўлиши мумкин. Бу ота-оналарнинг фарзандларига яна ишонишда иккиланишларига сабаб бўлади. Бироқ, улар ишончли бўлиб қолишлари муҳим! Улар сабр қилишлари керак.

ОТА-ОНАЛАР ЎЗ ФАРЗАНДЛАРИГА ИШОНИШЛАРИ КЕРАК, ЛЕКИН УЛАРНИНГ ҚАЕРДАЛИГИНИ АНИҚЛАНГ!

Ота-оналар кўчага чиқаётганда ўз фарзандларига ишонишлари мумкин, лекин айни пайтда улар қаердалигини текширишлари керак. Ота-оналар фарзандларининг қаердалигини ва ким биланлигини билишлари керак. Бу ишончсизлик ёки цензура ҳиссисиз амалга оширилиши мумкин. Ота-оналар фарзандларини эрталаб мактабга ташлаб кетишганда, улар кун бўйи ўша ерда қолади деб ўйламасликлари керак. Баъзи болалар ўқитувчилари ёки ота-оналарига билдирмасдан мактабдан қочиб кетишади. Ота-оналар вақти-вақти билан уларни текширишлари керак (бевосита ёки билвосита мактаб ёзувлари, уларнинг дўстлари ва қўшнилари орқали). Бир қанча болалар кундузи қочиб, жиноят содир этиб, муаммога дуч келишган. Уларнинг хоналари ва кийимларини вақти-вақти билан текшириб туриш, улар гиёҳванд моддалар билан шуғулланмаслиги, пул ёки қимматбаҳо нарсаларни ўғирламаганлигига ишонч ҳосил қилиш муҳимдир. Фарзандларингизга нима қилаётганингизни ва нима учун қилаётганингизни тушунтиринг.

Одамларга худди шундай бўлиши керакдек муносабатда бўлинг ва сиз уларга улар бўлишга қодир бўлган нарсага айланишларига ёрдам берасиз.

(Иоганн Волфганг Вон Гёте)

Одамларга ишонинг, улар сизга содиқ бўлишади, уларга сезиларли муносабатда бўлинг ва улар ўзларини буюк кўрсатадилар. (Ральф Вальдо Эмерсон)

(Екслей, 1997)

УМУМИЙ ТАМОЙИЛЛАР

Болалар билан муомала қилишда эътиборга олиш керак бўлган баъзи муҳим фикрлар:

ОИЛАВИЙ ҚАДРИЯТЛАР

Болалар ёлғон гапириш ахлоқсизлик ва одобсизлик эканлигини тушунишлари керак. Уларга ёлғон гапириш салбий оқибатларга олиб келишини кўрсатинг. Уларни сўз ва иш билан ҳалоллик ва ишончлиликка ўргатинг. Ота-оналар фарзандлари билан инсофсизлик ҳақидаги эътиқодларини муҳокама қилишлари керак. Уларнинг ёшига мос келадиган ноинсофлик мисолларини баҳам кўринг. Оилавий қадриятлар рўйхатига "ҳақиқат" сиёсатини қўшинг. Болаларга улар тушуниши мумкин ва риоя қилиши керак бўлган ҳақиқат ва ишончнинг таърифини беринг.

РОЛЬ МОДЕЛЛАШТИРИШ

Фарзандларингизга ҳалолликни ваъз қилинг. Қаерда эканлигингиз ҳақида ёлғон гапирманг, дўконлардан ёки иш берувчилардан ўғирламанг ва ўзингизни солиқларда ва турмуш ўртоғингизни алдаманг.

Ота-оналар ўзларига савол беришлари керак: "Мен қандай хабар юборяпман?" Айниқса, болалар олдида инсофсизликдан қочиш керак. Ота-оналар ҳеч қачон фарзандларининг ёши ҳақида ёлғон гапирмаслиги керак: "Бола чиптаси, илтимос, у атиги 11 ёшда". Ота-оналар ҳеч қачон фарзандларидан уларнинг номидан ёлғон гапиришларини сўрамасликлари керак: "Бувимга айтинг, мен душдаман". Ота-оналар ўз мажбуриятларини бажаришлари, ўз вақтида бўлишлари, айтганларини қилишлари ва фақат бажаришлари мумкин бўлган ваъдаларни беришлари керак, айниқса, бу уларнинг фарзандларига тегишли бўлса. Агар вазият ота-онанинг ихтиёридан ташқари ўзгарса, тушунтиришни таклиф қилинг ва баҳоналар ва бошқаларни айблашдан сақланинг. "Мен ваъда бердим, лекин ваъдаларимни бажаришга ваъда бермадим", деган сиёсатчи каби сўз ўйнаб, алдаманг.

ЁМОН НИЯТЛИ ЁЛҒОН ВА БОШҚА ЁЛҒОН ЎРТАСИДАГИ ФАРҚНИ ЎРГАТИНГ

Болаларга ёмон ниятли озор берувчи ёлғон ва хушмуомалалик билан айтилган ёлғон ўртасидаги фарқ-

ни тушунтириш муҳимдир. Гарчи одамлар ёлғон гапиришларини инкор этсалар ҳам, ҳамма шундай қилади. Қўни-қўшниларга хунук дейишнинг нима кераги бор? Ёки аҳволини сўраган почтачига одам даҳшатли иш қилаётганини ва психологик ёрдам кераклигини айтишми? Баъзан биз ҳурмат туфайли ёлғон гапирамиз. Болаларни ёлғон, муболаға, тўқима, метафора ва ҳийлани фарқлашга ўргатинг.

ФАНТАЗИЯ ВА ҲАҚИҚАТ ЎРТАСИДАГИ ФАРҚНИ ЎРГАТИНГ

Ҳақиқий ва ҳақиқий эмас ўртасидаги фарқни аниқланг. Болалар билан ухлаш вақтидан кейин орзуларни муҳокама қилинг. Фильмларда нима бор ва нима ҳақиқат эканлигини муҳокама қилинг. Ҳикояларда нима борлигини ва аслида нима содир бўлишини муҳокама қилинг.

ҲАЛОЛЛИКНИ МУКОФОТЛАНГ

Агар болалар ҳақиқатни айтишда қийналаётган бўлса, ҳар сафар улар ҳақиқатни гапирганда, уларни мақташ муҳимдир. Болалар эътиборни яхши кўрадилар. Шунинг учун, ҳатто болаларнинг муаммоларига олиб келиши мумкин бўлса ҳам, ҳалолликни рағбатлантириш керак. Ота-оналар ҳалол бўлиш ҳаракатларини мақташлари ва имкони борича яхши мисолларни кўрсатишлари керак, шу билан бирга ноинсофлик учун умидсизликни изҳор қилишлари керак.

ҚАБУЛ ҚИЛИШДАН ОЛДИН СЎРАНГ

Ота-оналар ўз уйларида ҳар бир киши оиланинг бошқа аъзосига тегишли нарсаларни олишдан олдин сўрашини қоидага айлантириши мумкин. Бу болаларни бошқаларнинг мулкига эътибор беришга ва ҳар бир кишининг нарсаларини ҳурмат қилишга ўргатади. Шунингдек, бу кимдандир ўғирлаш нотўғри эканлигини ўргатади.

МУАММОЛАРНИ ЮЗАГА КЕЛИШИДАН ОЛДИН ҲАЛ ҚИЛИНГ

Дарҳол қониқиш жиддий муаммога айланди, шунинг учун кўп одамлар кам жамғармаларга эга, ортиқча вазнга эга ва кераксиз харидларга йўқ дейишда жиддий муаммоларга дуч келишади. Айниқса, болалар ўз

хоҳиш-истакларини кечиктириш ва уларнинг нотўғри ҳаракатларига эга бўлишлари қийин. Болаларни хатоларини тан олишга ва қониқишни кечиктиришга ўргатинг.

Болалар унинг ёмон оқибатларини билишдан олдин ўғирлик қилишлари шарт эмас. Улар буни қилишдан олдин улар билан номақбул хатти-ҳаракатларни муҳокама қилинг.

КАТТА ЁШДАГИ БОЛАЛАР

Агар ота-оналарнинг доимий равишда ёлғон гапирадиган ва инсофсиз бўлган катта ёшли болалари бўлса, профессионал ёрдам керак. Кўпгина катталар ўсмирлик чоғида ёлғон гапиришади, кўпинча шахсий ҳаётга муҳтожлик туфайли. Ўсмирлар ҳар доим ҳам ота-оналар билан ўз сирларини баҳам кўришга тайёр эмаслар ва бу тушунарли. Бу улар тез ўзгариб, катталар тушунчаси билан курашаётган бир пайтда, улар ҳали ҳам кўпчилик томонидан бола деб ҳисобланади. Бу сир сақлаш одатий ҳолга айланган вақт. Махфийлик ҳурмат қилиниши керак. Бироқ, ота-оналарнинг умидлари ўсмир томонидан ҳам ҳурмат қилиниши керак. Ёлғоннинг оқибатлари аниқ белгиланиши ва келишилган бўлиши керак. Ўсмирлар инсофсизлик оқибатларини тушунишлари керак. Агар сизнинг ўсмирларингиз ёлғон гапирадиган бошқа ўсмирлар билан бирга бўлса, уларни ажратинг ва бу дўстликдан воз кечинг.

Болаларга муносабатлардаги ишонч муҳимлигини, шу жумладан, ўзларига бўлган ишончни ўргатиш жуда муҳимдир. Шунинг учун, уларни ёлғон ёки бўрттириб юбориш мумкин бўлган вазиятларга қўймаслик керак (масалан, қимор ўйинлари, фирибгар ўйинлар, кўп даражали маркетинг ва юқори босимли савдо), шунингдек, улар жавобгар бўлган вазият агар аниқ бўлмаса, ёлғон гапиришда айбланмаслик керак. Виждонсизлик ҳақида суҳбатлар ёлғиз ўтказилиши керак, шунда болалар ҳақиқатни айтишдан қўрқмайдилар.

ХАРАКТЕРНИ УМУМИЙ ДУНЁҚАРАШЛАРИ БИЛАН БИРЛАШТИРИШ

Эй иймон келтирганлар! Нима учун қилмаган нарсангизни гапирасиз? Ўзингиз қилмаган нарсангизни гапиришингиз Аллоҳнинг наздида қаттиқ ёмон кўрилгандир.

(Қуръон, 61:2-3)

Уйингизда ҳалоллик, ишончлилик таърифларини кўрсатиш ва ваъдани бажариш

Турли мавзулардаги (сиёсат, дин, тарих, фан, адабиёт, тил ва математика каби) мунозараларга ҳалоллик ва ишончлилик каби фазилатларни қўшинг. Мисол учун, банк ходимининг ўғирликни яшириш учун математик қобилияти ахлоқ билан боғлиқми? Олимлар ўзларининг топилмаларини инсоният манфаати учун ишлатиш учун ахлоқий мажбуриятга эгами? Тарихда тилга олинган барча одамлар ахлоқий эдими? Драматик адабиётдаги барча қаҳрамонлар ҳалол одамларми?

Ёлғон – жиддий муаммо бўлиб, уни эътиборсиз қолдириб бўлмайди ва уни тезда, лекин оқилона ҳал қилиш керак. Ёлғон гапириш шунчалик зарарлики, Пайғамбаримиз Расулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи васаллам буни шундай ифодалаганлар:

Пайғамбаримиз Расулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи васаллам-дан: «Мўмин ёлғон гапириши мумкинми?» – деб сўрашди. “Мўмин ҳеч қачон ёлғон гапира олмайди”, – деб жавоб берди.

(Канз ал-Уммол)

Бугунги кунда дунёда мавжуд бўлган деярли барча ҳалол ҳақиқат болалар томонидан амалга оширилади.

(Оливер Венделл Холмс, Браун, 1994)

Тўққиз ёшли бола: "Онангнинг кўзига қараганингда ёлғон гапириш қийин", – деб айтган.

Чақалоқлар ростгўй бўлиб туғилган бўлсалар-да, улар одатда онгли ва онгсиз равишда ёлғон гапиришни ота-она, ака-ука ва бошқаларнинг хатти-ҳаракатларидан ўрганадилар. Ёлғон гапириш ирсий хусусият эмас, балки орттирилган хатти-ҳаракатдир. Вақт ўтиши билан болалар ёлғон гапиришни ўрганадилар ва бу улар характерининг бир қисмига айланади. Ўсмирлар кўпинча хатоларини оқлаш, сирларини яшириш ва ноқулай вазиятлардан қочиш учун ёлғонга мурожаат қилишади. Болалар қанчалик кўп ёлғон гапирса, ёлғон уларнинг феъл-атворида шунчалик мустаҳкамланади. Пайғамбаримиз Расулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи васалламнинг марҳаматларида баён қилинганидек, ростгўйлик ростгўйликни туғдирганидек, ёлғон ёлғонни келтириб чиқаради:

Ҳақиқат эзгуликни, эзгулик жаннатни туғдиради. Одам ростгўй деб ёзилгунга қадар ҳақиқатни айтади. Ёлғон аҳлоқсизликни, ахлоқсизлик эса дўзахни келтириб чиқаради. Инсон ёлғон гапиради, токи у ёлғончи сифатида ёзилади.

(Ал-Бухорий ва Муслим)

НИМА УЧУН БОЛАЛАР ЁЛҒОН ГАПИРИШАДИ: ЁЛҒОНГА ҚАНДАЙ МУНОСАБАТДА БЎЛИШ КЕРАК?

Болалар ёлғон гапиришининг бир неча сабаблари:

- Улар жазодан қочишни хоҳлашади.
- Улар бошқаларга тегишли нарсаларга эгалик қилишини даъво қиладилар.
- Улар ўзларини эътиборсиз, ташландиқ ва кераксиз ҳис қилишади.
- Улар ўз тенгдошлари олдида ўзлари билан мақтангиси келади, улар эмаслигини аниқ ва қатъий гапирадилар.
- Улар қилмаган ишлари учун тан олинишини талаб қилишни хоҳлашади.
- Улар ота-оналари ёлғон гапиргани учун ёлғон гапиришга рухсат берилган деб ўйлашлари мумкин.

Болалар ёлғон гапиришининг асосий сабаби жазодан қутулишдир. Улар, биринчи навбатда, завқ ёки оғриқ билан туртки бўлади. Иложи бўлса, ота-оналар фарзандларига гуноҳларини тан олишга ва кечирим сўрашга ўргатишлари керак. Агар фарзандлари дўкондан бирор нарсани пулини тўламасдан олиб қолса, ота-оналар фарзандлари уни қайтариб беришини таъминлаши ва тўғридан-тўғри дўкон раҳбарига узр сўраши керак.

Агар болалар ёлғон гапиришга мойил бўлса, унда ота-оналар сабабларни текширишлари керак. Болалар кўпинча турли хил машғулотларга жалб қилинади, бу ерда улар давом эта олмайдилар ва бажариш

учун босим жуда юқори. Улар ёлғон гапиришлари мумкин, чунки улар босимга бардош бера олмайдилар. Бошқа болалар ёлғон гапиришлари мумкин, чунки улар зериккан ёки уларга етарлича эътибор қаратилаётганини сезмайдилар. Мураккаб ҳикоялар ва ёлғонларни айтиб бериш орқали эътиборни қозонган болалар яна эътиборни жалб қилиш учун буни давом эттиришлари мумкин.

Болаларнинг хулқ-атворини, жумладан, ёлғон гапиришлари мумкин бўлган вақт ва жойларни кузатиб бориш, жиддий муаммо бор-йўқлигини аниқлашга ёрдам беради. Эҳтимол, болалар ёлғонни фақат ўйин вақтида гапиришади ёки улар бирон бир бузғинчилик қилганларида ёки дўстлари билан бўлганларида ва диққат марказида бўлишга ҳаракат қилганларида бўлиши мумкин. Ушбу ҳолатларнинг ҳар бири бошқача жавоб талаб қилади.

Ёлғонни биринчи ёлғондан тўхтатиш керак. Ёлғон гапириб ўсган одам азобли ҳаёт кечиради. Болаларга виждонсизлик мутлақо қабул қилиниши мумкин эмаслигини ўргатиш керак. Агар бола ҳақиқатни гапирса, болани нотўғри иш учун жазоламанг. Бироқ, болаларнинг қилган ишларининг оқибатлари бўлиши керак. Масалан, агар бошқа болани хафа қилган бўлса, ота-онасининг олдига олиб борилиши ва кечирим сўраши, агар улар мактабда имтиҳонда алдашда қўлга олинса, улар дарҳол муваффақиятсиз бўлиши керак. Бироқ, агар улар ҳақиқатни айтишса, унда тўғридан-тўғри жазо берилмаслиги керак. Ҳақиқатни айтиш учун мукофотлардан бири, ота-оналарга ҳиссий ғазаб ва жаҳл билан жавоб бермасликдир. Улар оқилона муносабатда бўлишлари ва муаммони оқилона ҳал қилишлари керак.

- “Ёлғоннинг умри қисқа”.
- Ёлғон одамларни ишончсиз қилади ва уларни хиёнат ва манипуляцияга мажбур қилади.
- Агар ҳақиқатни айтсангиз, аралашмайсиз; нима айтганингизни эслаб қолишингиз шарт эмас ва сиз айтганларингизни унутмайсиз.
- Ҳалоллик катта муваффақият сари етаклайдиган куч ҳосил қилади. Ёлғон гапираётганингизда, сизни муваффақиятсизликка ундайдиган кучлар бор.

Бундан иккита муҳим мақсадга эришилади. Биринчидан, бу ота-оналар ва уларнинг фарзандлари ўртасидаги алоқа линиялари кенг бўлишини таъминлайди. Улар ростгўйликлари учун мукофотланадилар, чунки ёлғон одатда жазодан қўрқиб содир бўлади.

Иккинчидан, ота-оналар ва уларнинг фарзандлари ўртасида ўрнатилган яхши муносабатлар (суҳбат, ишонч ва меҳр билан) туфайли болалар ота-оналарини хафа қилмасликни хоҳлашади. Уларнинг бир-бирига бўлган севгиси, табиийки, уларнинг хатти-ҳаракатларига "ҳибсга олувчи" ва "тўғрилаш" таъсирига эга бўлади. Ота-оналар "ҳақиқат учун жазо йўқ" қоидаси бепарво хатти-ҳаракатларга айланишидан қўрқмасликлари керак. Ўзаро севги жуда кўп назоратни таъминлайди.

Муҳаммад Жад Алмавланинг (2004 йилда, араб тилида) “Ал-Хулуқ ал-Комил” (Тўлиқ характер) китобида ёлғон гапиришнинг қуйидаги усуллари келтирилган:

- Агар бола кўп гапиргани учун ёлғон гапирса, уни сукут сақлашга йўналтиринг.
- Агар бола шафқатсиз жазодан қўрқиб ёлғон гапирса, унга меҳрибон ва раҳмдил бўлинг.
- Агар у очкўзлик ёки бирор нарсага эга бўлиш учун ёлғон гапирса, у хоҳлаган нарсага эришиш учун унинг йўлида турманг.
- Агар бошқаларни алдаб, алдаш учун ёлғон гапирса, уни жазоланг.
- Агар у баъзи ёмон дўстларнинг [таъсири] туфайли ёлғон гапирса, унга яхшироқ дўст топинг.
- Унинг ёлғонларидан эришмоқчи бўлган нарсанинг тескариси билан унга қарши туринг.

Ўсмирларга ёлғон гапириш шармандалик эканлигини, бу эзгулик, ҳалоллик, адолат ва ҳурматга зид эканлигини ўргатиш керак. Ибн Халдун бизга насиҳат қилади:

Ёлғончига ёлғоннинг ахлоқий бўлмаган жиҳатлари ва унинг тўғри инсоний хулқ-атворига зид эканлиги ҳақида маълумот беринг. Инсонлар адолатни, ҳақиқатни, ростликни ва ҳалолликни севадилар.

Таълимда мажбурлашни қўллаш ўқувчилар учун, айниқса болалар учун зарарли. Агар бола қаттиқ бўйсуниш ва зулм муҳитида тарбияланган бўлса, у стресс ва тушкунликни бошдан кечиради. (бу дангасаликка, ёлғон гапиришга ва бузғинчилик қилишга интилишга олиб келади)

(Ал-Муқаддима, 2-бўлим, 1992)

Болаларнинг ҳаётини раҳм-шафқат ва ғамхўрлик билан тўлдиринг. Бошқалар сизнинг инсофсизлигингизни аниқлаши билан, улар сизга бўлган ишончини йўқотадилар ва сизни бошқа ёқтирмайдилар.

Қачонки, ота-оналар фарзандларига ҳар қандай шароитдан қатъи назар, ҳақиқатни гапиришни буюрса, ота-оналарнинг ўзлари ҳам ҳақиқатни гапиришлари керак, шунда улар ҳалол, инсофли одамлар сифатида қабул қилинади. Ростгўй ва ҳалол фуқаролар бошқа одамларнинг ҳурмати, ҳамкорлиги ва ишончини қозонади.

ПАЙҒАМБАРЛАРНИНГ ЁЛҒОНГА БЎЛГАН МУНОСАБАТИ.

1. Бир йигит Пайғамбаримиз Муҳаммад соллаллоҳу алайҳи васаллам ҳузурларига келиб: “Эй Аллоҳнинг пайғамбари, мен намоз ўқимайман, зино қиламан ва ёлғон гапираман. Нимадан тавба қилишни бошлашим керак?” Расулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи васаллам: “Ёлғондан”, – дедилар. Шундай қилиб, одам ёлғон гапирмасликка ваъда берди. Кейинроқ кетгач, зино қилмоқчи бўлди, сўнг ўзига: "Пайғамбар мендан гуноҳ қилдингми, деб сўрашлари мумкин. “Йўқ” десам, ёлғон гапирган бўламан, “ҳа” десам, гуноҳимнинг жазосига дучор бўламан". (Тибриси, 1991)

Катта гуноҳ бўлган ёлғон гапиришдан сақлансангиз, бошқа гуноҳ ва иллатлардан ҳам сақланасиз.

2. Ҳақиқатни айтиш жиддий масала, ҳатто арзимас туюлган вазиятларда ҳам. Расулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи васаллам қуйидаги кўрсатмани берадилар:

Ким болага келинг ва бу [конфетни] ёпиқ қўлимдан олинг, деб айтса ва унга ҳеч нарса бермаса, бу ёлғон ҳисобланади.

(АҲМАД)

Пайғамбаримиз Муҳаммад Расуллуллоҳ соллаллоҳу алайҳи васаллам ҳам айтдилар:

Болаларга мақсадли ҳикояларни айтиб беринг:

Бағдодлик Шайх Абдулқодир ал-Жайлоний айтадилар: “Мен онамга доим ҳақиқатни айтишга ваъда бердим. Маккани тарк этиб, илм олиш учун Бағдодга бордим. Йўл учун онам менга 40 динор берди. Ҳамдон яқинида ўғрилар тўдаси карвонимизга ҳужум қилди. Бир ўғри мендан: "Қанча пулинг бор?" – деб сўради, мен: "40 динор", – дедим. Ҳазил қиляпти, деб мени ёлғиз қолдирди. Кейин иккинчи ўғри сўради, мен унга 40 динор деб айтдим. У мени бошлиқларининг олдига олиб борди, у мендан: “Нега рост гапиряпсан?” – деб сўради, мен: “Онамга доим рост гапиришга ваъда берганман, ваъдамни бузишни истамайман”, – деб қўрқиб жавоб бердим. Ваҳимага тушиб: “Сен онанга берган қасамингни бузишдан қўрқяпсан, мен эса Аллоҳга берган ваъдамни бузишдан қўрқмайман?!” – деб бақирди ва тўдага ҳамма нарсамизни қайтариб беришни буюрди ва “Сенинг қўлинг билан Аллоҳга тавба қиламан", – дедилар. Шогирдлари: "Сен ўғирликда бизга етакчи бўлдинг, бугун тавбада етакчи бўлдинг", – дейишди. Уларнинг ҳаммаси рост сўзлаганлик неъмати туфайли тавба қилдилар".

Ота-оналар: Бу, унинг ҳақиқийлигидан қатъи назар, мақсадли ҳикоя. Болалар учун ҳикоянинг ахлоқи шундаки, ҳалоллик сизни ва бошқаларни ҳам қутқариши мумкин.

Одамларнинг энг ёмони икки юзли кишидир: у кимгадир бир юзини, бировга бошқа юзини кўрсатади.

(ал-Бухорий)

Ҳалоллик ва ишончлилик, севги ва жасоратдан ташқари, ота-оналарига розилик келтирадиган болаларда мавжуд бўлган характерли хусусиятлардир.

ЖАСОРАТНИ ТАРБИЯЛАШ

Жасорат боланинг характерини ривожлантиришнинг муҳим қисмидир. Жасорат – бу хавфли, қийин ёки оғриқли ҳар қандай нарсага тўғридан-тўғри дуч келиш ва унга қарши туришдир (бундан воз кечиш ўрнига). Қўрқмаслик ёки жасурлик сифати турли хил элементларга эга: мардлик, матонат, қатъиятлилик, жасурлик ва қаҳрамонлик.

Ёш болаларда жасоратни рағбатлантириш керак. Биз умидни кучайтириш, муваффақиятни кутиш ва болаларнинг улар бўлиши мумкин бўлган орзуларини рағбатлантириш орқали жасорат каби фазилатларни тарбиялашимиз мумкин. Биз болаларни хотиржам ва қўллаб-қувватлаб, ваҳимага қўймаслик орқали вазиятни назорат қилишга ўргатишимиз мумкин. Ота-оналар бошқа одамларга ғамхўрлик қилиш, қутқариш ва ҳурмат қилиш орқали қаҳрамонликни (зодагонлар томонидан кўтарилган жасорат сифатида белгиланган) тарбиялашлари мумкин.

Қуйида жасоратнинг хулқ-атвор таърифлари келтирилган:

1. Ёлғиз бўлсангиз ҳам, тўғрилик тарафдори бўлинг.
2. Тенгдошларнинг салбий босимини рад этинг.
3. Муваффақиятсизликдан ёки хато қилишдан қўрқсангиз ҳам бирор нарсани синаб кўринг.
4. Баъзи одамлар норози бўлса ҳам, ўзингизни ифода этинг.

Болаларда жасорат талаб қиладиган энг кенг тарқалган вазиятлардан баъзилари:

1. Сизни қийинчиликка дучор қилганда ҳақиқатни айтиш.
2. Безорилар билан муомала қилиш.
3. Тенгдошларнинг босимига қарши туриш.
4. Мактабни бошлаш.
5. Кўзга кўринадиган даражада фарқли бўлиш (мусулмон қизлар учун рўмол ўраш ёки мусулмон ўғил болалар учун куфи ўраш).
6. Олдинги ютуқларингиздан юқорироққа эришиш.
7. Урфда бўлмаган фикрларни ифодалаш.

Бироқ, ота-оналарга, ўқитувчиларга, қоидаларга ва қонунларга бўйсунмаслик каби жасорат такаббурликка айланадиган ҳолатлар мавжуд. Маданият ва динга қарши кескин ва мантиқсиз исён ҳам тўхтатилади. Динни турли мамлакатларнинг кўплаб маданиятлари билан аралаштириб юбормаслик жуда муҳим, чунки баъзи маданий амалиётлар Ислом қонунларига мутлақо зиддир.

Масалан, мажбуран никоҳга олиш, болаларни отанинг хулқ-атворидан қатъи назар, автоматик тарзда отага бериш, болаларни (айниқса, қизларни) таълим олишдан бош тортиш, аёлларга меросхўрликдан воз кечиш ислом шариатининг бузилиши ҳисобланади. Аёллар ва қизларни ёлғиз қолдириш, эркаклар ва ўғил болалар қаерга, қачон ва ким билан бўлишидан қатъи назар боришга рухсатномага эга бўлиб, аёллар ва қизларни заррача шубҳа билан жазолаш ҳам Исломда тақиқланган. Ушбу амалиётларнинг аксарияти нотўғри "дин" сифатида қабул қилинади. Ота-оналарнинг фарзандларини ёлғон гапиришга, виждонсизлик қилишга мажбурлашлари ҳам нотўғри.

Жасорат ҳақида баёнотлар

Пайғамбаримиз Муҳаммад соллаллоҳу алайҳи васаллам дедилар:

“Шаҳидлар устози Ҳамза ибн Абдулмутталиб (Пайғамбарнинг амакилари) бўлиб, золим ҳукмдорга қарши чиққан бир киши рост гапирди ва ҳукмдор уни ўлдирди”. (Ан-Нисобурий, 1990)

Ҳамза Исломни қабул қилгач, бутпарастларни Пайғамбарга озор беришга чақирди. У жангда орқадан қўрқоқларча ҳужум қилиб ҳалок бўлгач, "Шаҳидлар устаси" унвонига сазовор бўлди. У жуда жасур одам эди.

- “Жасорат барча фазилатлардан биринчисидир, чунки агар сизда жасорат бўлмаса, бошқалардан бирортасини ишлатиш имконингиз бўлмаслиги мумкин”. (Самуел Жексон)
- Томас Жефферсон шундай деган эди: “Жасоратли бир киши кўпчиликни ташкил қилади”.
- Ерни кўздан қочирмасдан туриб, янги қитъаларни кашф эта олмайсиз.
- Яхши одамлар ҳеч қандай жасоратли иш қилмаса, ёвузлик ғалаба қозонишда давом этади.

ЖАСОРАТ ВА ҚЎРҚУВНИНГ АСОСИЙ ТАМОЙИЛЛАРИ

Жасоратнинг қарама-қарши томони қўрқувдир, бу инсоний ҳаракатларнинг энг асосийларидан биридир. Қўрқув ўрганилган реакция ёки инстинктив ҳимоя реакцияси бўлиши мумкин. Ота-оналар ҳам ўзгарувчан, ҳам ўзгармас қўрқувдан эҳтиёт бўлишлари керак. Ўзгарувчан қўрқув пайдо бўлади ва кетади (у чекланган вақт давомида қолиши мумкин, кейин эса йўқола бошлайди). Бу нормал ҳисобланади. Қатъий қўрқув, аксинча, сақланиб қолади ёки ҳатто кучайиши мумкин. Болларда учишдан, баландликдан, итлардан, ўргимчаклардан ва гавжум жойлардан қаттиқ қўрқиш одатий ҳол эмас. Ўзгармас қўрқувлар енгиш учун чексиз сабр-тоқатни талаб қилиши ва ҳатто профессионал даволанишни талаб қилиши мумкин. Соғлом қўрқувлар кундалик ҳаётнинг бир қисмидир, чунки улар катталар ва болаларнинг хавфга тезда жавоб беришига ёрдам беради. Баъзи соғлом қўрқувлар заҳарли илонлардан қўрқиш, очиқ олов ва хлорид кислотасини нотўғри ишлатишдир. Қўрқув одамларнинг кундалик машғулотларини бажаришига тўсқинлик қилса, носоғломдир.

Болаларга қўрқувни енгишга ёрдам берадиган баъзи тавсиялар қуйидагилар:

- Ота-оналар фарзандларининг уринишларини мақташлари керак. Болалар ҳаракат қилганда, муваффақиятга эришганидан қатъи назар, улар саъй-ҳаракатлари учун мақтовга лойиқдирлар. Айниқса, ахлоқий жасоратни мақташ жуда муҳим – нотўғри иш қилганлар билан бирга бормаслик ёки ёлғон гапириш осонроқ бўлганда ҳақиқатни гапириш.

- Жасоратнинг энг яхши тарғиботчиси ота-она намунасидир. Ота-оналар жасорат кўрсатса, болалар уларга эргашадилар. Болалар ғайратли тақлидчилардир, чунки улар катталар каби ўзини тутишни хоҳлашади, айниқса ўз ота-оналари. Кўпинча болаларнинг қўрқуви ота-оналари билан бир хил.

- Ота-оналар жасорат (мақтовга лойиқ сифат) ва "баландлик" ёки "кўзга кўринганлик" ўртасидаги фарқни аниқлаб олишлари керак. Ота-оналар жасорат, уятчанлик ва ҳурматсизлик ўртасида адашмасликлари керак. Болаларни ўз ҳуқуқларини ва бошқаларнинг ҳуқуқларини ҳимоя қилишга ўргатиш керак. Ота-оналар уларга "сокин жасорат" ҳақида тушунтиришлари мумкин: нотўғри нарсага "Йўқ" дейиш жасорати.

- Ота-оналар уйда қабул қилиш ва ҳурмат муҳитини яратиши керак. Болалар ўз қўрқувларини очиқ ифода этиш учун хавфсиз жойга муҳтож. Ҳар қандай қўрқув, катталар учун қанчалик асоссиз кўринмасин, болалар учун ҳақиқийдир. Ота-оналар ўз фарзандларининг қўрқувини масхара қилиш ёки эътиборсиз қолдирмасликлари керак. Қўрққан болани шарманда қилмаслик, жазолаш ёки ортиқча ҳимоя қилиш керак эмас.

- Доимий башорат қилинадиган кундалик тартиб болаларга куч ва назорат ҳиссини беради. Болаларнинг қўрқуви кўпинча уларнинг ҳаётида содир бўлаётган воқеалар ҳақида маълумот етишмаслигидан келиб чиқади. Агар тартибни ўзгартириш керак бўлса, олдиндан муҳокама қилиш болаларни

тадбирга тайёрлашга ёрдам беради. Дала саёҳатлари, ташриф буюрувчилар ёки ёнғинга қарши машғулотлар болаларни қўрқитиши мумкин, чунки улар нима кутишларини билишмайди. Улардан нима содир бўлишини тасвирлаб беришни сўраш мумкин, сўнгра тадбирдан сўнг уларни воқеа ва ўз тажрибалари муҳокамасига қўшиш мумкин. "Қўрқиш", "қўрқиш" ва "қўрқиш" каби сўзлар болаларнинг ҳис-туйғулари ҳақида гапириш учун ишлатилиши мумкин.

- Болалар тайёр бўлмасдан туриб, улар қўрққан нарсага дуч келишга мажбурламанг. Агар улар буни енгишга қодир бўлиб туюлса, уларни аста-секин қўрқитадиган нарсага таъсир қилиш орқали қўрқувга қарши туришга ундаш мумкин. Мисол учун, агар болалар чангютгичнинг шовқинидан қўрқишса, у ўчирилганида улар унга тегиши мумкин ёки ота-оналар болаларни ушлаб, таскинлаганда чангютгични бошқа биров ёқиши мумкин. Болаларга сузиш пайтида юзларини қачон сув остига қўйиш кераклигини ҳал қилишларига рухсат бериш уларга назорат ҳисси ва қўрқувни камайтиради.

- Фарзандларингиз хафа бўлганда ҳаддан ташқари ташвишланманг. Сиз беихтиёр уларнинг қўрқувини кучайтириб, қўрқувни ҳис қилиш учун асослар бор деган таассурот қолдиришингиз мумкин. Болаларга ўз ёшига мос маълумотни хотиржам ва ишонтирувчи оҳангда бериш мумкин. Масалан, ота-она шундай дейиши мумкин: "Бу жуда баланд шовқин, шундай эмасми? Бу тез ёрдам машинаси; у кимгадир ёрдам бериш учун кетаётган бўлиши керак".

- Болаларга уларни энди қўрқитмайдиган нарсаларни меҳр ва раҳм-шафқат билан эслатиб туриш керак. Бу уларга бошқа қўрқувларни ҳам енгиш учун куч беради.

- Болаларга қўрқувни тушунишга ёрдам беринг. Масалан, "Ўт отиш ва момақалдироқ каби баланд товушлар қўрқинчли бўлиши мумкин". "Итлар ҳуришади, чунки улар шундай "гаплашадилар" ва баъзида улар кимнидир кўргандан хурсанд бўлганларида кўп ҳуришади". Боланинг қўрқуви бир кечада ўтиб кетишини кутманг, сабрли бўлинг.

Болалар эшитганларини сўзма-сўз қабул қилишади, масалан: “Агар машина ўриндиғига ўтирмасангиз, полициячи сизни олиб кетади” ёки нотаниш киши: “Сен жуда ёқимлисан, сени ўзим билан уйга олиб кетаман” деганида. Ўлимни уйқу деб таърифлаш керак эмас, чунки болалар уйқуга кетишдан қўрқишлари мумкин. Шунингдек, болаларга қўрқувни енгса, катта ўғил ёки катта қиз бўлади, деб айтмаслик керак. Бу болага ҳаддан ташқари босим ўтказади.

БОЛАЛАРДА ҚЎРҚУВ РИВОЖЛАНИШИНИ ТУШУНИШ

ЁШ	ЭНГ КЎП УЧРАЙДИГАН ЭРТА БОЛАЛИК ҚЎРҚУВЛАРИ
6 ойлик	Бегоналар.
8 ойлик	Ота-онадан ажралиш, йиқилиб тушиш.
1-ёш	Ота-онадан ажралиш, шовқинлар, ҳайвонлар, шифокорлар, душ қабул қилиш.
2-ёш	Ота-онадан ажралиш, ҳожатхона машғулотлари, ухлаш вақти, шифокорлар, чўмилиш.
3-ёш	Ота-онани йўқотиш, ҳожатхона машғулотлари, ухлаш вақти, йиртқич ҳайвонлар ва арвоҳлар, оиладан фарқ қиладиган ҳар қандай одам (масалан, ногиронлиги, соқоли, терининг ранги ёки кийими ҳар хил бўлган одам).
4-ёш	Шовқинлар, ҳайвонлар, ухлаш вақти, йиртқич ҳайвонлар ва арвоҳлар, оиладан фарқ қиладиган одамлар, ота-онадан айрилиш, ота-онанинг ўлими, ота-онанинг ажралиши.
5-ёш	Шовқинлар, ҳайвонлар, йиртқич ҳайвонлар ва арвоҳлар, йўқолиш, бугунги кунда парваришлаш, жароҳат олиш, йўқотиш ёки ота-онадан ажралиш.

Ҳамма ёшлар у ёки бу ҳолатда нимадирдан қўрқишлари одатий ҳолдир, хоҳ у момақалдироқ, итлар, арилар, қоронғулик ёки тўшак остидаги хунук йиртқич ҳайвонлар каби хаёлий нарсалардан. Қўрқув, айниқса, уч ёшдан олти ёшгача бўлган даврда, боланинг қўрқинчли нарсаларни ўйлаш ва эслаш қобилияти ошганида кўринади. Баъзи болаларнинг темпераментлари уларни табиатан бошқаларга қараганда қўрқинчли қилади. Ота-оналар қўрқиб кетган болаларига тасалли беришса, улар ўзларини хавфсиз ҳис қилишларига ёрдам беришади. Бу хавфсизлик туйғуси уларга охир-оқибат қўрқувга қарши туриш ва уларни енгиш учун зарур бўлган жасоратни беради.

Чақалоқлар баланд товушлардан, бегона одамлардан ва ота-оналардан ажралишдан қўрқишади. Кичкинтойлар бегоналардан, ота-оналардан ажралишдан ва номаълум нарсалардан қўрқиша-

ди. Уларнинг тасаввурлари ўсиб бориши билан мактабгача ёшдаги болалар ва мактаб ёшидаги болалар қоронғуликдан, жароҳатлардан, ҳайвонлардан, ёлғиз қолишдан ва ўлимдан қўрқишади. Ушбу қўрқувларга қўшимча равишда, катта мактаб ёшидаги болалар ота-оналар ва ўқитувчиларнинг умидларини оқламаслик ҳақида ташвишланадилар. Ўсмирлик даврида ўсмирлар кўпинча ядро уриши, табиий офатлар ва терроризм ҳақида қайғурадилар.

Болалар тасаввур қилиб бўлмайдиган нарсалардан қўрқишлари мумкин. Масалан, болалар юришни бошлаганларида ва онасини тарк этишлари мумкинлигини тушунишганида, улар онаси ҳам уларни тарк этиши мумкинлигини тушунадилар. Боланинг атрофидаги нарсалар, масалан, нотаниш жойлар, оломон ва тунги чироқлардан соялар қўрқувни кучайтириши мумкин.

Агар болаларнинг қўрқуви ҳаддан ташқари кўп бўлса ва уларнинг ҳаётига тўсқинлик қиладиган бўлса, ота-оналар мутахассислардан ёрдам сўраш ҳақида ўйлашлари керак. Бундай қарор қабул қилишда ота-оналар ўзларига қуйидаги саволларни беришлари керак. Қўрқувлар қанча вақт сақланиб қолди? Қўрқув болалар учун зарарлими? Қўрқувлар нормал хатти-ҳаракатларга ёки муносабатларга халақит берадими? Қўрқув болаларнинг ўйнашига ва ухлашига тўсқинлик қиладими?

БОЛАЛАР ҲИССИЙ ВА ЖИСМОНИЙ ЖАСОРАТНИ ЎРГАНИШЛАРИ КЕРАК

Ҳиссий жасорат – бу сизда бирор нарса айтишдан, бирор нарса ёзишдан ёки ҳиссий иш қилишдан (масалан, йиғлашдан) қўрқув бўлмаса. Ҳиссий жасорат чинакам жасоратдир ва бундай жасорат ҳаётда куч-қувват манбаидир. Ўғил болаларга мўлжалланган машҳур фильмлар фақат бир турдаги жасоратни қадрлайди: жисмонан каттароқ рақибга қарши туриш. Душманга қарши курашиш, йирик ҳайвонни алдаш, бегона йиртқич ҳайвонни мағлуб этиш ва қурол билан ёвуз одамга қарши туришга тайёрлик – бу оммавий ахборот воситаларида эркаклар жасоратини тасвирлаш усуллари. Ўғил болаларга ҳиссий жасорат намуналари керак. Улар ўз оилаларида ва атрофидаги одамларнинг ҳаётидаги жасорат-

ни кўришлари керак. Жамият мушаклардан ташқарига чиқадиган қаҳрамонлик моделларини тақдим этиши керак. Гарчи кўплаб катталар ўзларининг ишларида ёки шахсий ҳаётларида ҳиссий жасорат кўрсатишса-да, камдан-кам ҳолларда улар ўз фарзандларига виждон ёки жасоратнинг шахсий лаҳзаларига гувоҳ бўлишларига рухсат беришади. Одамлар бу ҳақда гапиришлари керак. Ота-оналар нутқ сўзлаш, ногирон бўлишига қарамай фаол бўлиш, янги тилни ўрганиш ва бошқа томондан қараш осонроқ бўлганда ёрдам бериш учун жасорат кўрсатадиган одамларнинг ҳиссий жасоратини мақташлари керак. Ҳиссий жасоратга юз ва шакл берилса, у ҳолда болаларда ижобий таассурот қолдиради.

Ахлоқий жасоратнинг яна бир жиҳати – ғазабланиш пайтида ҳис-туйғуларни ва нутқни назорат қилиш жасорати. Бу Пайғамбаримиз Муҳаммад соллаллоҳу алайҳи васаллам тушунтирганидек, жисмоний кучдан фарқли ўлароқ:

Кучли одам яхши курашчи эмас, балки ғазабланган пайтда ўзини тута оладиган одамдир.

(ал-Бухорий)

ЖАСОРАТ ВА МУВОФИҚЛИК ОРАСИДА

Катталарнинг аксарияти қўрқув реакцияси болалик даврида ота-оналар ва ўқитувчилар томонидан таҳдид қилиш ва шарманда қилиш усулларини қўллаш орқали қандай ривожланганлигини тасвирлаб беришади. Болаларга "ёки бўлмаса!" га тўғри келишини ўргатишади ва улар омма олдида хижолат бўлишади, уларни қўрқитишади ва бошқалар хоҳлаган нарсаларини бажаришдан уяладилар. Болалар катталарнинг иродасига кўр-кўрона эргашишлари керак эди. Уларга: "Болаларни кўриш керак, эшитмаслик керак!" ёки "Жим бўл, акс ҳолда мен сенга йиғлаш учун нимадир бераман!" Бу баёнотлар қўрқувни келтириб чиқаради ва жасоратни йўқ қилади.

Қўрқинчли ва ишончсиз болалар мос бўлмаган ишларда ва / ёки ҳамкорликда қолиш орқали "хавфсизлик" ни қидирадилар. Муваффақиятга эриша олмаслик қўрқуви туфайли улар ўзларига мосроқ иш топа олмадилар. Улар рад этилишдан қўрқишади. Улар айбдорлик, шармандалик ва пастликни намоён қиладилар. Уларда ўзига ишонч йўқ, ўзларини яхши шароитларга муносиб ҳис қилмайдилар ва эркинлик учун курашмайдилар. Озод бўлиш учун жасорат керак. Бу одамларга болалигиданоқ ўзлари хавфсиз эмаслиги ва бошқаларнинг ёрдамига муҳтож эканликлари ўргатилган. Уларга қандай қилиб яратиш ўргатилмаган, лекин доимо ижодкор-

ликдан маҳрум бўлган ва аксинча, мослашишга ўргатилган.

ОТА-ОНАЛАР, ЖАСОРАТ ВА МАДАНИЙ АМАЛИЁТЛАР

Жасорат етакчи бўлиши билан боғлиқ. Болаларда жасоратни ривожлантириш эрта бошланади. Бу одатда ўйлагандан осонроқ бўлиши мумкин, чунки тадқиқотлар шуни кўрсатадики, чақалоқлар жасур туғиладилар, атрофдагилардан қўрқмайдилар ва одатда ота-оналарнинг онгида қўрқув пайдо бўлади. Улар болаларни ҳайвонлардан, зулматдан, баландликдан, арвоҳлардан, йиртқич ҳайвонлардан, илонлардан, итлардан ва сувдан қўрқишади. Болаларни тарбиялаш усули уларнинг жасур бўлишига кучли таъсир қилади. Баъзи маданиятларда болаларни итоаткор ва бўйсунувчан қилиш учун таҳдид ва қўрқитиш одатий ҳолдир. Бу ёндашув болаларга иймон, дин, Қуръон ёд олиш ва Аллоҳнинг гўзал исмларини ўргатиш усулларига таъсир кўрсатади. Тўғри йўл севги ва раҳм-шафқатни ўзида мужассам этган оятлардан, Аллоҳнинг исм ва сифатлари билан бошлашдир. Дастлаб, жазо ва дўзахга эмас, балки севги ва жаннатга урғу бериш керак.

Пайғамбарларнинг жасорати ҳақида ҳикоя қилинг. Иброҳим пайғамбар маъбадга кириб, болта билан бутларни синдириб ташлади, сўнг болтани энг катта бутнинг бўйнига осиб қўйди; Мусо ва унинг укаси Ҳорун қўрқмасдан кучли диктатор Фиръавнга қарши чиқдилар; Муҳаммад алайҳиссалом Маккадаги Каъбада намоз ўқидилар, гарчи мушриклар уни қўрқитиб, устига тош ва ахлат ташлаган бўлсалар ҳам. Ҳаётингизда жасур одамларнинг ҳақиқий ҳикояларидан фойдаланинг. Болалар ўзларини Худонинг ҳузурида яшаётгандек ҳис қилишга ўргатишлари жуда муҳимдир. Болаларни жасур, хавфсиз ва солиҳ бўлишга ўргатинг, уларни чуқур севадиган ҳақиқий Раббийсидан бошқа ҳеч кимдан қўрқмасдан.

Афсуски, баъзи ота-оналар ўз фарзандларининг бошқалар билан аралашиб ўйнашига йўл қўймайдилар ва уларни ажратиб қўйишади. Улар сузиш уларни қандай чўктириши, от миниш уларга қандай зарар етказиши ва спорт уларнинг оёқ ва қўлларини синдиришини айтиб беришади. Ота-оналар қўрқоқликка ўргатишади, қачонки улар болаларга танлаш имкониятини бермасалар ва уларни қарор қабул қилишдан маҳрум қиладилар. Бу болаларга фақат ота-оналар билишини ва ота-оналар улар учун қарор қабул қилишлари ва ўйлашлари кераклигини ўргатади.

Улар болаларни улар учун ҳамма нарсани таъминлаш ва улар учун барча саъй-ҳаракатларини қилиш орқали бузади. Улар болаларнинг ҳаётида ҳар қандай таваккалчиликка йўл қўймасликларини, уларни ҳеч қандай ҳаракат қилмасликка ўргатади.

Ота-оналар ҳам ҳаддан ташқари ҳимоя ва сезгир бўлиш хатосига

йўл қўйишади; касал бўлиб қолишидан ёки шамоллашидан қўрқиб, болаларни уйдан ташқарига олиб чиқмайди. Улар болаларга ишониб бўлмайди ва ҳеч қандай хавф-хатарга йўл қўймаслик кераклигини ўргатади. Бунинг ечими болаларни жасорат талаб қиладиган вазиятларга қўйиб, оқилона таваккал қилиш орқали жасоратли бўлишга ўргатишдир. Болаларга хавфли муҳитда қандай қилиб хавфсиз бўлишни ўргатинг. Болаларга ўрмонда, фабрикада ва қайиқда нима хавфсиз, нима хавфли ва қандай фарқ қилишни тушунтиринг.

Жасорат бизнинг маданиятимизнинг бир қисми бўлиши керак. Эсингизда бўлсин: Аллоҳ мардларни қўллаб-қувватлайди!

- Пайғамбар алайҳиссаломнинг амакисининг исми Ҳамза, яъни “Арслон” эди. Жасорати ва куч-қудрати туфайли унга “Асаду Аллоҳи ва Расулуҳ”, яъни Аллоҳ ва Расулининг Арслони деган лақаб берилди!

- Биз болаларга ҳайвонлар оламидаги жасорат ҳақида ҳикоя қилишимиз мумкин: Арслон уйида шер узоқда бўлса ҳам тулкилар яқинлашишдан қўрқадиган ҳид бор. Баъзи қушларда туғма қўрқоқлик мавжуд [яъни, испинозлар], ҳатто баланд учаётганларида ҳам. Ҳолбуки, лочинлар ўлаётган пайтда ҳам уларнинг ичида жасорат ва ғурур бор.

- “Биз қўрқув тўфонини ушлаб туриш учун жасорат тўғонларини қуришимиз керак”. (Мартин Лютер Кинг)

ТОРТИНЧОҚЛИК ЁКИ ДАДИЛЛИК ?

Биз қўллаб-қувватлаётган нарса дадиллик эмас, балки тортинчоқликдир.
Уятчанлик дастлаб эътиборли, мулойим ва ҳурматли бўлади.
Бу, шунингдек, ўзини кўрсатмаслигини билдиради.

ТЕНГДОШЛАР БОСИМИ

Фарзандлар ёшлигида ота-оналари ёки васийлари улар учун муҳим қарорларни қабул қилишади. Бироқ, улар ўсиб улғайганларида, болалар ўзлари қарор қабул қилишни ўрганишлари керак. Ўсмирлар ўзлари қарор қабул қилишлари керак бўлган баъзи қийин ижтимоий вазиятларга дуч келишади. Дўстлар ва танишлар уларни спиртли ичимликлар, гиёҳванд моддалар ёки жинсий алоқа билан тажриба қилишга мажбурлашлари мумкин. "Йўқ" дейиш ва гуруҳга қарши чиқиш қийин.

Болалар гуруҳга мослашишни ва гуруҳнинг бир қисми бўлишни хоҳлашади ва улар ўзларидан кўра мураккаброқ кўринишни яхши кўрадилар. Улар "чақалоқ" сифатида кўринишни хоҳламайдилар. Улар учун ўзларини ҳимоя қилиш ва ўзлари тўғри деб ҳисоблаган нарсани қилиш осон эмас (айниқса, дўстлар уларни шунчаки пиво ёки сигарет ичишга ундашса). Гуруҳ битта болани танлаши ёки битта болани ўйиндан четлаштириши мумкин. Болалар баъзан кичик дўстлар даврасида ҳокимият учун курашда қатнашадилар. "Мен энди сизнинг энг яхши дўстингиз бўлмайман" – бу ёш болалар бир-бирига қарши ишлатадиган кенг тарқалган қурол.

Ҳатто ёш болалар ҳам гуруҳнинг бир қисми бўлишни хоҳлашади ва ота-оналар тенгдошларининг босими масаласини тушунтиришлари керак. Ота-оналар ўз фарзандлари билан гуруҳда содир бўлаётган воқеалар ҳақида гапиришлари мумкин. Агар бир гуруҳ болалар бекинмачоқ ўйнаса, ҳамма қоидалар бўйича ўйнаши муҳим, акс ҳолда бир киши бошқалар учун ўйинни бузади. Бироқ, агар гуруҳ хавфли ёки зарарли ишни қилишни хоҳласа, гуруҳнинг бир қисми бўлишдан бош тортиш яхши нарсадир. Бир боланинг гуруҳ билан бирга боришдан бош тортиши бошқаларга ҳам гуруҳга "Йўқ" дейиш учун жасорат бериши мумкин.

Ота-оналар фарзандлари билан индивидуал фарқларни муҳокама қилишлари мумкин. Ҳамма гуруҳдаги бошқалар билан бир хил бўлиши керакми? Агар болалар индивидуал фарқларни ҳурмат қила олсалар, улар ўсмирлик ва катталик даврида янада бой ҳаётга эга бўлишади. Ота-оналар етакчи ёки издош бўлиш ҳақида гапиришлари мумкин. Улар ўз фарзандларини тинглашлари ва тенгдошларининг босимини енгиш қийинчиликларини тушунишларини айтишлари керак. Агар ота-оналар ўз фарзандларини тингласа ва муаммоларни ҳукм қилмасдан муҳокама қилсалар, катта эҳтимол билан болалар ота-оналари билан гаплашишни давом эттирадилар.

Тенгдошлар яхши бўлиши мумкин, аммо "тенгдошлар босими" ёмон бўлиши мумкин. Бироқ, баъзи болалар бошқаларга соғлом, ижобий ва қўллаб-қувватловчи йўллар билан таъсир қилади. Ота-оналар ўз фарзандларининг дўстларига ҳур-

мат ва илиқлик билан муносабатда бўлишса, ўз фарзандлари бошқаларга қандай муносабатда бўлиш ҳақида қимматли сабоқларни кўрадилар ва ўрганадилар.

Ота-оналар бошқаларнинг фарқларига тоқат қилсалар ва ғайриоддий ёки бегона деб ҳисобланиши мумкин бўлган шахсларни қадрласалар, уларнинг фарзандлари ҳам бошқаларга нисбатан бағрикенг бўлишни ўрганадилар. Ота-оналар одамларни даромади, кийими, дини ёки ирқий келиб чиқишига қараб баҳоламаса, уларнинг фарзандлари одамлар бошқача бўлганида хижолат бўладиган ҳеч нарса йўқлигини тушунадилар. Тенгдошлар ўсиб бораётган болага кучли таъсир кўрсатиши мумкин бўлса-да, ота-оналар янада таъсирли бўлиши мумкин.

Дўстлар инсоннинг ҳаёти давомида муҳим аҳамиятга эга ва бошқалар билан мулоқот қилишни ўрганиш болаларнинг нормал ривожланишининг бир қисмидир. Барча болалар ўз қадриятлари ва ўзига хослигини сақлаб қолган ҳолда, гуруҳга қандай мослашишни ўрганишлари керак. Ота-оналар ўз фарзандларига ишонч ва жасоратни ривожлантиришга ёрдам беришса, болалар гуруҳнинг босимини енгиш учун яхши тайёрланади. Улар ўзларини ноқулай ҳис қиладиган ёки нотўғри деб ҳисоблайдиган нарсаларга "Йўқ" дейиш учун кучга эга бўладилар.

ТЎҒРИ ДЎСТ ТАНЛАШ

Ота-оналар фарзандларининг шахсияти, ҳиссий ривожланиши ва хулқ-атворига сезиларли таъсир кўрсатса-да, уларнинг муносабати ва хатти-ҳаракатларига дўстлари ва тенгдошлари ҳам таъсир қилади.

ФАРЗАНДИНГИЗНИНГ ДЎСТЛАРИ

Физикада ўхшаш зарядлар (қутблилик) бир-бирини итаради ва қарама-қарши бўлганлар бир-бирини тортади. Ҳайвонлар билан "Тик қушлар бирга тўпланишади". Биз учрашадиган одамлар билан дўстона муносабатлар ўрнатишга ҳаракат қиламиз – қўшнилар, мактабдаги болалар, бозорда сотувчилар ва бошқалар. Биз ҳаммага меҳр ва ҳурмат билан муносабатда бўлишимиз керак. Шу билан бирга, қадрсиз ҳаёт кечирадиган одамлар билан жуда яқин дўстлик ўрнатмаслик яхшироқдир. Дўст сифатида амалдаги имонлиларни танланг. Бундай дўстлар сиз билан бирга ибодат қилиш учун ўйин ўртасида бир неча дақиқа тўхташга қарши бўлмайди. Улар нима учун спиртли ичимликларни истеъмол қилмаслигингизни ёки гиёҳванд моддаларни истеъмол қилмаслигингизни тушунишади.

Баъзан, сизнинг қадриятларингизга шерик бўлганлар билан дўстлашиш мумкин эмас, чунки сиз улардан узоқда яшаяпсиз. Уларнинг фарзандлари сизнинг болаларин-

гиз билан бир мактабда ўқимайди. Шунга қарамай, яқин атрофда ҳар қандай динга мансуб яхши оиладан ўхшаш қадриятларга эга ва сизнинг урф-одатларингизни ҳурмат қиладиган дўст топишингиз мумкин. Жамоа ташкилотлари, масалан, спорт клублари, скаутлар ва табиат гуруҳлари бир хил қизиқишларга эга бўлган ва соғлом, тоза дам олишни хоҳлайдиган ёшлар билан дўстлашиш учун яхши жой бўлиши мумкин.

Яхши дўст – садоқат, сахийлик, ҳамдардлик ва тушуниш каби қадриятларга эга бўлган одам. Вояга етганингизда, сизда маълум стандартлар мавжуд, аммо ўсмирларингиз стандартларингизга рози бўлмаслиги мумкин. Дўстлар ўсмирларга кучли таъсир қилади. Улар кийиниш, ўзини тутиш ва бошқа одамлар билан муносабатда бўлиш усулларини синаб кўришади.

Қизлар одатда бир киши ёки кичик бир гуруҳ қизлар билан алоҳида дўстликка эга. Ўғил болалар одатда катта гуруҳларда ҳаракат қилишади ёки дўстларини маълум бир спорт ёки севимли машғулот билан боғлайдилар. Бу дўстлик муҳим ва жуда чуқур бўлиши мумкин. Агар бошқа одам содиқлик қоидаларини бузса, улар тўсатдан парчаланиши мумкин.

Фарзандларингиз ўз оилалари ҳақида эмас, балки дўстлари ҳақида кўпроқ қайғураётгандек туюлса, ғазабланманг. Қариндошларингизни сақлаш учун кўп меҳнат қилишингиз шарт эмас – сиз улар билан туғилгансиз. Сиз ишлашингиз керак бўлган нарса улар билан қандай бахтли бўлишдир, чунки улар аллақачон сизни яхши кўрадилар ва сизга ғамхўрлик қилишади. Дўстларга келсак, уларни ўзингиз топишингиз керак. Улар сизни ёқимли одам деб билишга кўндиришлари керак; сиз уларнинг дўстлигини қозонишингиз керак.

Дўстлар эртанги оиланинг манбаи эканлигини унутманг. Қадимги итальянча "Ўз далангиздан сигир сотиб олинг" деган маънони англатади, бу сизга таниш бўлган нарса билан бориш яхшироқдир.

Мингта дўст топинг, битта душман эмас!!

Савол: Америка футболи ва солиҳ раҳбар ўртасида қандай умумийлик бор?

Жавоб: Уларнинг иккаласи ҳам куч, жасорат, жамоавий руҳ ва умидни қадрлашади.

Савол: Аскарлар ва мафия аъзолари ўртасида қандай умумийлик бор?

Жавоб: Иккаласи ҳам ўз ташкилотларига – аскарлар ўз мамлакатларига ва мафияга ўз тўдаларига содиқлик ва жасорат кўрсатадилар. Аскарлар яхши иш учун ишлайди, мафия эса ёмон иш учун ишлайди.

Дўстларнинг кўп турлари мавжуд:

Ҳамкасблар – ўсмир бирор фаолиятда ишлаши ёки ҳамкорлик қилиши керак бўлган одамлар. Улар уларни ёқтирмаслиги мумкин, лекин ишни бажариш учун улар билан "дўстона" бўлишлари керак.

Танишлар – улар бироз танийдиган одамлар. Улар ўзларини дўст қатори қаттиқ ҳис қилмайдилар.

Оддий дўстлар – бу улар биладиган ва ёқтирадиган одамлардир; улар мактаб ва маҳалланинг бир қисмидир.

Яқин дўстлар – улар яхши биладиган ва улар ҳақида қайғурадиганлар. Яқин дўстлар дўстига ишонишади ва улар ҳам яқинларига ишонишлари мумкин.

Энг яхши дўстлар –Уларнинг дўстларга бўлган ҳис-туйғулари ёқтиришдан кўра кўпроқ севгига ўхшайди. Улар ҳамма нарсани бирга баҳам кўришади ва қанча баҳслашсалар ҳам, энг яхши дўст бўлиб қоладилар.

Дўстлик икки учи бўлган арқондир – сиз билан боғланмаган одам билан боғланиш қийин. Дўстликда қанча олсангиз, шунча беришингиз керак: бағрикенглик, меҳр, ҳазил, ташвиш ва қурбонлик. Сиз доимо дўстларингиз билан алоқада бўлишингиз керак.

Кўпчилик ўзгаради. Ўсмирларингизга, агар дўстлари ёмон вақтни бошдан кечирса ёки одатдагидан камроқ иштиёқли бўлиб туюлса, ўзларини айбламасликлари кераклигини тушунтиринг. Дўстлик сиздан баҳам кўришни талаб қилади. Агар уларнинг ўсмирлари "номақбул" дўстлари (қадриятлари ўз фарзандларингизга ўргатмоқчи бўлган нарсангизга зид бўлган ёшлар) билан учрашса, ота-оналар хафа бўлишади. "Номақбул дўстлар" Худодан қўрқмайди, чекиш ёки гиёҳванд моддаларни истеъмол қилади, ёқимсиз сўзларни ишлатади, полиция билан муаммога дуч келади ёки хавфли хатти-ҳаракатларга ундайди. Шуни ёдда тутингки, баъзи "номақбул" дўстлар сизнинг фар-

зандларингиз ва оилангизнинг фазилатларига жалб қилиниши мумкин.

ЁМОН ДЎСТЛАР БИЛАН БОҒЛИҚ БАЪЗИ МУАММОЛАР

- Улар сизнинг мол-мулкингизга зарар етказади.
- Улар қўпол ва ёқимсиз.
- Улар сизнинг уйингизни эгаллаб олишади.
- Улар сизни қўрқитади ва сизга эътибор бермайди.
- Ўғлингиз ёки қизингизни сизнинг қўлингиздан олиб, ёвуз йўлларга етаклаётганидан афсусда бўласиз.

МАКТАБДАГИ ТЕНГДОШЛАРНИНГ КУНДАЛИК БОСИМИ

Мактаб тизими болани синфдошлари томонидан қабул қилиниши учун босим ўтказади. Мусулмон боласи мусулмон бўлмаган муҳитда тили, кийиниш қоидалари (айниқса қизлар учун) ва овқатланиш одатлари туфайли ноқулай аҳволда бўлиши мумкин. Турли диний эътиқодлар одатда бошқа ҳаракатлар тўпламига айланади. Бу фарқлар бошқа синфдошлар томонидан таҳдид сифатида қабул қилиниши мумкин. Кўпинча тери рангидаги фарқ ҳам бор, бу иркчилик муҳитида бола учун қийинчиликларга олиб келиши мумкин.

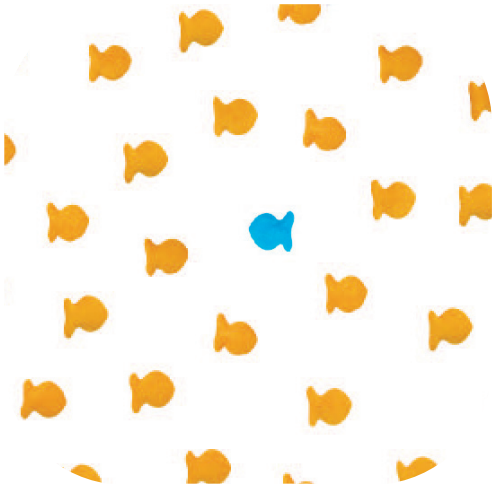

ТЎҒРИ ДЎСТЛАРНИ ТАНЛАШ

Фарзандларингизнинг дўстлари кимлигини билишингиз керак. Уларнинг кимлиги ва фарзандингизга қандай таъсир қилиши ҳақида яхши тасаввурга эга бўлиш учун уларни уйингизга таклиф қилинг. Бошқаларни таклиф қилиш, улар имонлиларнинг уйи қандай кўринишини кўришлари учун ягона имконият бўлиши мумкин. Сизнинг оилангиз қандайдир ёш болага қандай таъсир қилиши мумкинлигини тасаввур қилинг!

Фарзандларингиз билан дўст танлаш ҳақида гаплашинг, айниқса, бу танловларнинг баъзилари сизни ташвишга солса. Эҳтиёткорлик билан ишланг. Фарзандларингиз ўзларининг дўстлик қарорларини қабул қилишни бошлашлари керак. Агар сиз улар учун қарор қабул қилсангиз, уларга қарамликни ўргатасиз. Агар улар ёлғиз бўлса, бу фойдали эмас, чунки сиз доимо ёнингизда бўлолмайсиз.

Фарзандларингиз билан дўстларингиз ҳақида гаплашаётганда иккита муҳим нарсани бажаринг:

- “Мен” баёнотларини тузинг. Фарзандингиз билан унинг дўсти атрофида бўлганингизда қандай ҳис қилганингиз ҳақида гапиринг. Мисол учун, “Сиз Ясмин билан ўйнаганингизда, у доимо бошқалардан нарсаларни олаётгандек туюларди. Худбинлик қилаётган болани кўриб, хафа бўлдим”. Ёки: “Мен Сара билан гаплашганимда, унинг онаси ҳақида ёмон гапирганини пайқадим. Мен ўзимни ёмон ҳис қилдим”.

  Бу ерда сиз ўғлингизга / қизингизга ўзингизни ҳимоя қилмасдан ўзингиз қилган кузатувларни қилиш имкониятини берасиз. Сиз: "Сиз ўйнаш учун ўз-ўзини ўйлайдиган, ўйламайдиган дўстларни танлайсиз, шундай эмасми?" демаслигингиз керак.

- Саволлар беринг. Фарзандингиздан у худди шундай муаммоларни сезганми ёки йўқлигини сўранг ва бу унга қандай муносабатда бўлганини сўранг. Уларнинг жавобларини диққат билан тингланг. Сиз қидираётган нарса – фарзандларингизнинг ҳалол баҳоси. Агар улар сизнинг ташвишларингиз билан ўртоқлашса, сиз: "Сенингча, бошқа дўстларинг билан кўпроқ вақт ўтказиш, Ясмин ёки Сара билан камроқ вақт ўтказиш яхши фикр деб ўйлайсанми?"

  Бу жараённи иложи борича тезроқ бошланг. Фарзандларингизга дўстларини сиз билан очиқ муҳокама қилишларига рухсат беринг. Бу қимматли "кўприк" бўлади, сиз улар анча катта бўлганда ва қозиқлар анча юқори бўлганда фойдаланишингиз мумкин.

Фарзандингиз номақбул дўстларни танласа-чи?

Имон Эль-Кади (ижтимоий ходим) деди:

"Бола одобсиз ва ҳурматсиз дўст танлаши мумкин. Хавотир олманг, чунки болалар табиий равишда номаълум нарсаларга қизиқиш туфайли жалб қилинади ва бу қизиқиш қондирилгач, улар одатда қизиқишни йўқотадилар. Агар биз бу дўстликни ота-онанинг қарорига кўра тўсатдан тўхтатишга ҳаракат қилсак, бу ўжарлик туфайли бу дўстга янада кўпроқ боғланишга олиб келиши мумкин". Агар шундай дўстингиз сизнинг уйингизда бўлса, сиз: "Хуш келибсиз, илтимос, бизнинг уйимиз қоидаларига риоя қилинг" дейишингиз мумкин.

Эҳтимол, болага энг хавфли таъсир ўхшаш эътиқодга эга бўлган дўстнинг эътиқодга риоя қилмайдиган ва ёмон ишлар қилади. Муаллифлардан бири икки ўғли (7 ва 9 ёш) Истанбулга биринчи бор келганларида қандай ҳайратда қолганини эслайди. Америкада улар диний муҳитда ўсган бўлиб, Истанбулда баъзи одамлар спиртли ичимликлар ичишлари, кўчаларда порнография кўрсатишлари ва Рамазон ойида рўза тутмасликларини ҳеч қачон тасаввур қилишмаган. Мен уларга одамлар мусулмон бўлиб туғилиши мумкинлигини, лекин улар исломий йўллар билан ҳаракат қилмаслиги ҳам мумкинлигини тушунтирдим.

Болаларга ота-оналарнинг қарашлари ва тамойиллари таъсир қилади. Ота-оналар фарзандлари ушбу тамойилларга риоя қилмасликларини аниқлашлари жуда муҳимдир. Болани бу зарарли дўстга олиб келган омиллар нима? Нега биз бир болани чекаётганини, шунингдек, чекмайдиган болани кўрамиз? Уйда таъминланмаган дўст нима беради?

Болаларни фойдали фаолиятга қўшилишга ундаш улар учун тенгдошларни танлашда жуда муҳимдир. Мана яна бир нечта маслаҳатлар:

- Агар сизга ёқмаган бола уйингизга келса, ўзингиз ёқтирган бошқа дўстларингизни ҳам таклиф қилинг ва шу билан яхши таъсир ўтказинг.
- Болани бошқа ишлар билан банд қилинг. (масалан, қариндошникига ташриф буюриш)
- Ҳаммага тегишли бўлган бир қатор қоидаларни яратинг. (бақирмаслик, сўкиш ёки уриш каби)

ФАРЗАНДЛАРИНГИЗНИНГ ДЎСТЛАРИ КИМЛИГИНИ БИЛИШИНГИЗ КЕРАК

НИМА УЧУН ЎСМИРЛАР ОРАСИДА ЎЗИГА ЖАЛБ ҚИЛАДИГАН КУЧЛИ ЖИҲАТЛАР БОР?

Ўсмирлар икки асосий сабабга кўра тенгдошлари томонидан таъсирланади:

- *Улар оиласи ва қариндошларидан фарқли ўлароқ, дўстларини ўзлари танлайдилар, улар учун муносабатлар аллақачон танланган.*
- *Уларнинг тенгдошлари билан яқинлиги ёши, тажрибаси, ҳис-туйғулари, севимли машғулотлари, қийинчиликлари, муаммолари, шароитлари ва мактаб муҳитидаги ўхшашликларга боғлиқ.*

Ўсмирлар махсус маданият, рамзлар, тил, қадриятлар ва меъёрларга эга бўлган ўзларининг ижтимоий гуруҳларини ташкил қиладилар.

Ишламайдиган оилалардаги ўсмирлар ёши улғайган сари ота-оналари билан камроқ, дўстлари билан эса кўпроқ маслаҳатлашадилар.

Ота-оналар, ўқитувчилар ва кекса одамлар билан мулоқот қанчалик кам бўлса, ўсмирлар тенгдошлари билан шунчалик кўп мулоқот қилишади. Молиявий масалаларда ўсмирларга ота-оналар кўпроқ таъсир қилади; ўсмирлар эса севимли машғулотларида, кийимларида, клубларида, бўш вақтларида, саёҳатларида, экскурсияларида ва машиналар турида дўстларига эргашадилар.

Ижтимоий ўзаро таъсир турлари

- *Ёш болалар вазифадошлари билан*
- *Золимлар билан золимлар*
- *Ёшлар ёшлар билан*
- *Сигарет чекувчилар билан чекувчилар*
- *Кексалар билан кексалар*
- *Гиёҳванд моддаларни истеъмол қилувчилар билан гиёҳвандлар*
- *Солиҳлар солиҳлар билан*
- *Худди шу касб эгалари билан мутахассислар*

Дўстлар дўстларига таъсир қилади. Пайғамбаримиз Расулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи васаллам:

Инсонга ўз дўстининг йўллари таъсир қилади, шунинг учун ҳар бирингиз кимни дўст тутганини кўрсин. (Термизий ва Абу Довуд)

Эркак кимни севса, у билан бирга бўлади. (Ал-Бухорий ва Муслим)

Яхши йўлдош билан ёмон йўлдошнинг мисоли атир сотувчи ва темирчининг мисолидир. Атир сотувчига келсак, у сизга ё совға қилади, ёки сиз ундан бир оз сотиб оласиз ёки ҳеч бўлмаганда ундан ёқимли ҳиддан баҳраманд бўласиз. Темирчига келсак, у сизнинг кийимингизни ёқиб юборади ёки сиз ундан ёқимсиз ҳидни оласиз.
(Ал-Бухорий ва Муслим)

Қуйидаги оят ёмон таъсирларнинг таъсирини тушунтиради:

У кунда Золим икки қўлини тишлаб: «Эй, воҳ!!! Қанийди, мен Пайғамбар билан бирга (тўғри) йўл тутганимда эди. Эй, воҳ!!! Кошки фалончини дўст тутмаганимда эди!

Батаҳқиқ, у (Аллоҳнинг) зикри менга келганидан кейин мени ундан адаштирди!» Чунки [Мана шундай:] Шайтон инсонни ёрдамсиз ташлаб кетгувчидир. (Қуръон, 25:27-29)

НОМАҚБУЛ ЖОЙЛАРДА ЖОЙЛАШКАН ОИЛАЛАР

Ёвуз дўстлар жиддий, ҳақиқий ва четга суриб бўлмайдиган муаммоларни яратадилар. Мактаб дўстлари ва маҳалла болаларининг нотўғри хатти-ҳаракати оилани бузиши мумкин. Агар оила фарзандлари учун муносиб дўст топа олмайдиган жойда яшаса, улар яхши дўстлар бўлган жойга кўчиб ўтишлари керак. Ота-оналарнинг аксарияти фарзандлари учун яхши дўстлар топа олмасалар, фарзандларининг мактабини ўзгартирадилар ёки ҳатто бошқа шаҳарга кўчиб кетишади. Бу ота-оналарнинг кейинчалик кўрадиган катта фойдалари билан солиштирганда кичик қурбонликдир.

Муқаддас китобларда айтилганидек, пайғамбарлар бир умматдан иккинчисига ҳижрат қилганлар

Ота-оналар: Фарзандингизга ўз дўстини уйига таклиф қилишига ва уларни кузатишига рухсат беринг. Уларнинг хулқ-атворини адолатли ва одилона ўрганинг. Фарзандингизнинг дўсти билан дўстлашишга ҳаракат қилинг!

Америка Социология Ассоциациясининг собиқ президенти ва дунёдаги энг машҳур социологлардан бири бўлган доктор Жеймс С. Коулман авлодлараро буткул тугатишни тарғиб қилди. Бу шуни англатадики, ота-оналар фарзандларининг дўстларининг ота-оналарини билишади. Бу жамиятда ёпилишга ёрдам беради, яъни яхши хулқ-атворни тарғиб қилиш ва ёмон хулқ-атворни қайтариш қобилиятини англатади.

АМАЛИЙ МАШҒУЛОТЛАР 43-59

43-Машғулот:
Дуони ёд олиш

Бу дуони оилангиз билан араб ёки инглиз тилларида ёдланг:

Расулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи васаллам: «Аллоҳим! Сендан ташвиш ва ғамдан паноҳ тилайман, заифлик ва дангасаликдан паноҳ сўрайман, қўрқоқлик ва бахилликдан паноҳ тилайман ва оғир қарзга тушиб қолишдан ва [бошқа] одамлар томонидан мағлуб бўлишдан паноҳ тилайман.

(Абу Довуд)

Ушбу ҳадисда зикр қилинган хусусиятларни муҳокама қилинг ва аниқланг. Нима учун шахсни шакллантириш жараёнида бу салбий хусусиятларни йўқ қилиш керак? Ота-оналар фарзандларига бу салбий фазилатларни бартараф этадиган яхши фазилатларни ўргатишни балоғатга етгунга қадар кечиктира оладими? Фарзандларингизга қандай амалий шахсий тажрибаларни айтиб бера оласиз? Ушбу ҳадисда тасвирланган масалаларга эътибор беринг:

- Стресс ва депрессия
- Ожизлик ва дангасалик
- Қўрқоқлик ва бахиллик
- Ортиқча қарзлар ва бошқалар томонидан кучли босимдан эҳтиёт бўлиш.

44-Машғулот:
Ҳар куни севиш маросимлари

17 ёшли қиз шундай дейди: "Менга онам ётишдан олдин хонамни текшириши ҳали ҳам ёқади".

Ота-оналар: фарзандингиз билан кунлик меҳр-муҳаббат маросимларини муҳокама қилинг. Ҳар куни дуо қилишни унутманг!

45-Машғулот:

Тажриба алмашиш

Фарзандларингиз билан ҳақиқатни айтганингизда, ёлғон гапиришингиз мумкин бўлган вазиятларни баҳам кўринг. Ёлғон гапиришнинг оқибатлари, даволаш усуллари ва сабоқлари қандай? Болалар ўзларининг ҳақиқий ҳикояларини ҳам баҳам кўришлари мумкин.

46-Машғулот:

Сиз болалардан қочишни истаган энг зарарли иллатлардан бири

Фарзандларингиз олдини олишларини истаган энг зарарли иллатлардан бири қайси?

Жавоб: Ёлғон.

- Болаларга ёлғон гапириб, ўз ҳаётини барбод қилган одамларнинг ҳақиқий ҳикояларини айтиб беринг. Агар улар ҳалол бўлганларида, улар муваффақиятли ва бахтли ҳаётга эга бўлар эдилар.
- Фарзандларингизга эслатинг ва улар билан Макка мушриклари Пайғамбарликдан олдин Муҳаммад пайғамбарни "ҳалол ва ишончли" деб атаганликларини муҳокама қилинг.

47-Машғулот:

Қўрқув тажрибасини алмашиш

Фарзандларингиз билан ҳаётингиз давомида бошдан кечирган қўрқувларингиз ва қўрқиб кетганингизда нима қилганингиз ҳақида гапиринг. Болалар ўз шарҳлари ва тажрибаларини баҳам кўришлари мумкин.

48-Машғулот:

Қўрқоқни тарбиялашнинг тўққиз усули

Қуйида ота-она тарбиясининг ёмон усулларини бутун оилангиз билан муҳокама қилинг ва тажрибангиздан мисоллар ва ҳикоялар айтиб беринг. Агар бу хатолар рўй берса, зарарни қандай тузатиш керак?

- Фарзандингизни шарманда қилинг ва уни ҳақорат қилинг, айниқса дўстлари олдида.
- Фарзандингизга ёмон исм қўйинг. Унга ҳеч нарсага ярамаслигини айтинг.
- Фарзандингизга ҳеч қачон ишонманг ва унинг гапларига доим ишонманг. Унга у яхши бўлолмаслигини ва бошқалар ундан кўра яхшироқ билишини айтинг.
- Ундаги бирон яхши нарсага эътибор берманг ва унинг камчиликларига эътиборингизни қаратинг.
- Укалари, опа-сингиллари ва амакиваччаларига яхши муносабатда бўлинг. Уни ҳар доим улар билан солиштиринг – у қанчалик хунук ва дангаса, улар эса қанчалик гўзал ва меҳнатсевар.
- Фарзандингиз ўзини хавфсиз ҳис қилиши учун доимо ёнингизда бўлсин.
- Фарзандингизни ҳаддан ташқари совғалар билан бузинг.
- Фарзандингизга ҳеч кимнинг олдида гапиришига йўл қўйманг. У ҳар доим бошқалар олдида сукут сақлаши керак.
- Фарзандингизга қанчалик кичик бўлмасин, ҳеч қандай масъулият юкламанг. Унга бошқаларга таянишга ва барча хавф-хатарлардан қочишга ўргатинг.

49-Машғулот:
Жасорат ва ишонч

Фарзандларингиз билан Қурайш Пайғамбаримиз Муҳаммад (с.а.в.)ни тўхтатмоқчи бўлган воқеани муҳокама қилинг. Пайғамбаримиз Муҳаммад соллаллоҳу алайҳи васаллам дедилар:

> Ҳурматли амаки, Аллоҳ номи билан, агар улар (Қурайш) Аллоҳнинг нури ва ҳидоят рисолатини тарк этиш учун қуёшни ўʻнг қўлимга, ойни чап қўлимга қўйсалар, то Аллоҳ уни нозил қилмагунича уни ташламайман. Мен уни ҳимоя қилиб ўламан.

1. Пайғамбаримиз Муҳаммад соллаллоҳу алайҳи васалламнинг амакилари Абу Толибга ўз даъватидан воз кечмаслигини айтган воқеасидан қандай жасорат хусусиятларини аниқлай оласиз?

2. Пайғамбарлар ҳаётидан бошқа жасорат воқеаларини айтиб беринг.
3. Пайғамбаримиз Муҳаммад соллаллоҳу алайҳи васалламнинг саҳобаларидан жасорат ҳикояларини айтиб беринг.
4. Дунёнинг турли эътиқодларига мансуб қаҳрамонларнинг замонавий жасорат ҳолатларини айтиб беринг.
5. Сиз жасорат кўрсатган вазиятни тасвирлаб беринг. Бунинг нимаси қийин эди? Бу нимага эришди? Одамлар сизга қандай муносабатда бўлишди?
6. Болалардан ўз ҳикояларини айтиб беришларини сўранг.

50-Машғулот:
Жасорат: ўсмирлар учун синов

Сиз жасоратли одаммисиз? Баъзи мисоллар келтиринг.	***Тўғри***	***Нотўғри***
Мен ёлғиз ўзим бўлсам ҳам, тўғриликни ҳимоя қиламан.	☐	☐
Мен тенгдошларимнинг салбий босимига эргашмайман.	☐	☐
Муваффақиятсизликдан қўрқиш менга нарсаларни синаб кўришга тўсқинлик қилмайди.	☐	☐
Бошқалар норози бўлса, мен ўзимни ифода этишдан қўрқмайман.	☐	☐
Мен таваккал қилишга ва қарор қабул қилишга тайёрман.	☐	☐

Ўйлайманки, мен жасур одамман/ эмасман, чунки: _____

51-Машғулот:
Урушлар ва офатлар пайтида болалар қўрқувини камайтириш

Қуйидаги нарсаларни болаларингиз билан муҳокама қилинг ва улардан баъзиларини биргаликда бажаринг.

Ҳозирги кунда урушлар ва офатларга кўпроқ болалар дучор бўлмоқда. Ота-оналар фалокатлардан қўрқишларини камайтириш учун қуйидагиларни қилишлари мумкин:

а) Телевизион янгиликларни ўчиринг. Бироқ, уларга воқеаларнинг қисқача мазмунини беринг.

б) Кундалик тартибни (масалан, ухлаш вақти, футбол машғулотлари, овқатланиш ва намоз вақтлари) сақланг.

с) Фарзандларингизни тарбиялашга эътибор қаратинг. Уларни ушланг ва қучоқланг, улар билан вақт ўтказинг ва уларга кўпроқ эътибор ва илиқлик бахш этинг. Уларнинг ҳис-туйғуларини тинглаш ва тасдиқлаш орқали мулоқотни рағбатлантиринг.

д) Қўрқинчли воқеаларга хотиржам муносабатда бўлинг: қўрқманг ва тушкунликка тушманг, янгиликларга берилиб кетмаслик.

е) Фарзандларингизга роль ўйнаш орқали уруш ҳақида яхшироқ тушунчага эга бўлишларига имкон беринг. Масалан, ярадор аскарлар ва тинч аҳоли учун касалхона ташкил этиш; ҳарбий асирлар учун жой яратиш; қочқинларни қаерда, қандай ва нима билан бошпана ва озиқлантиришни ҳал қилиш; жабрланганларга ёрдам кўрсатиш агентликларини ташкил этиш ва азоб чекаётган одамлар учун махсус ибодат хизматини ташкил этиш.

ф) Фавқулодда вазиятларни бошдан кечирган бошқа мамлакатлардаги болалар билан электрон почта ёки хат орқали ёзишма ва улар билан хабарлар ва совғалар алмашиш.

г) Кимгадир мактуб ёзинг (бу Худога илтижони ўз ичига олади): уруш бўлган мамлакатнинг президентига, душманга ёки офатдан омон қолганга. Аскар учун тинчлик расмини чизинг, жароҳат олганлар учун печенье пиширинг ёки тан олинган омон қолганлар фондига юбориш учун пул йиғинг.

52-Машғулот:
Қандай қилиб "йўқ" дейиш ва барибир дўст бўлиш

Фарзандларингиз "Йўқ" дейишларини қулай ҳис қилишлари учун ушбу тўрт босқичли стратегияни машқ қилинг. Сиз ҳар қандай вазиятни болаларингизнинг ёшига мослаштиришингиз мумкин. Мисол: Фарзандингизнинг дўсти ундан чекишни, пиво ичишни, гиёҳванд моддаларни истеъмол қилишни ёки жинсий алоқа қилишни хоҳлайди.

- ***"Йўқ, раҳмат: мен хоҳламайман" дейиш.***

  Дўстлар ва танишлар босимига қарши туришнинг биринчи стратегияси оддий "Йўқ, раҳмат, мен хоҳламайман". Кўпинча, бу воқеанинг охири бўлади. Сиз танлов қилдингиз ва бошқалар сизнинг танловингизни ҳурмат қилишлари керак.

- ***"Йўқ, раҳмат"ни такрорлашни давом этинг.***

  Баъзан, бошқа бола сизни бир марта синаб кўришга қайта-қайта чақириб, босимни давом эттиради. Шунчаки биринчи жавобингизни қайта-қайта такрорланг. "Йўқ, раҳмат, мен хоҳламайман" деб кўп марта айтинг. Тўғри келадиган ҳолатларда "Бу менинг динимга зиддир" денг. Ўзингизни такрорлашни давом эттиришингиз керак бўлса, хафа бўлманг ва қарорингизни оқлашга уринманг. Оқибатда босим ўтказаётган бола сизнинг жавобингизни эшитишдан чарчайди ва таслим бўлади. Агар бу ҳали ҳам ишламаса, сабабини аниқ ва ишончли овоз билан айтинг.

- ***Босимни ўзгартиринг: "Нега менга босим ўтказяпсиз!?"***

  Агар кимдир сизни қайта-қайта овора қилса, босимни айлантиринг. Одамга айтинг: "Нега мени танлаяпсиз?" Бу босимни ўзгартириб, бошқа одамни хатти-ҳаракатини тушунтиришга мажбур қилади. Бу муаммо сизда эмас, бошқа одамда эканлигини кўрсатади. Яхши муносабатларни сақлаб қолиш учун муқобил таклиф қилишингиз мумкин.

- ***Ўзингизни кечиринг ва кетинг: "Кечирасиз, мен кетишим керак".***

  Дўстона оҳангда: "Кечирасиз, мен кетишим керак" деб айтинг ва баҳслашмасдан кетинг. Сиз ўз ҳаракатларингизни ҳеч кимга оқлашингиз шарт эмас ва ўзингизни ноқулай ҳис қиладиган босимларга тоқат қилишингиз шарт эмас.

- ***Фарзандларингизни дўстларингиз ёки синфдошларингиз номақбул ишни қилишни хоҳласа,*** "йўқ" деб айтиш усуллари ҳақида ўйлашга ундаш. Болалар "йўқ" деб айтишлари ва ҳали ҳам дўст бўлиб қолишлари мумкинлигини билиб олсалар, бу уларни жуда кўп босимдан халос қилади.

(www.ehow.com сайтидаги маслаҳатдан олинган)

53-Машғулот:
Жасорат бу…

Қуйидаги сатрларда болаларингизга мисоллар келтиринг ва ҳикоялар айтиб беринг:

Жасорат – бу:

Оломонга эргашиш ўрнига виждонингизга эргашинг.

Зарарли ёки ҳурматсиз хатти-ҳаракатларда иштирок этишдан бош тортиш.

Бошқалар манфаати учун шахсий манфаатни қурбон қилиш.

Бошқалар рози бўлмаса ҳам, ўз фикрингизни айтинг.

Сизнинг ҳаракатларингиз ва хатоларингиз учун тўлиқ жавобгарликни ўз зиммангизга олинг.

Қоидаларга риоя қилиш ва бошқалар ҳам шундай қилишини талаб қилиш.

Хатарлар ва юзага келиши мумкин бўлган оқибатлардан қатъи назар, ўзингиз билган нарсани қилиш тўғри.

Ёмонларга қарши туриш ва яхшилик қилувчиларни қўллаб-қувватлаш.

54-Машғулот:
Фарзандингизнинг намунаси

Фарзандингиздан у энг кўп учрашишни хоҳлайдиган учта одамни ва нима учун исмини айтишини сўранг. Бу уларнинг "ўрнак моделлари" ҳақидаги тасаввурлари ҳақида кўп нарсаларни очиб бериши мумкин.

Фарзандларингиз билан яхши ва ёмон намуналар ҳақида суҳбатлашинг.

55-Машғулот:
Ёмон таъсир кўрсатадиган бола

Қуйидаги вазиятни муҳокама қилинг сўнгра қуйида келтирилган вариантларни муҳокама қилинг.

Қўшнингизнинг тўққиз ёшли қизи сизнинг етти ёшли қизингизга ёмон таъсир қилади. Болалар деярли ҳар куни бирга бўлишади ва сиз улар иккиси орасидаги алоқани озайтиришни хоҳлайсиз. Сиз:

1. Қизингизга у қиз билан ўйнай олмаслигини ва уни энди кўра олмаслигини айтинг.
2. Қўшнининг боласига айтингки, у энди сизнинг қизингиз билан ўйнай олмайди ва у сизнинг уйингизга кела олмайди ва қизингиз унинг уйига ташриф буюра олмайди.
3. Икки дўстнинг хулқ-атворини тўлиқ кузатиб бора олсангизгина бирга бўлсин.
4. Қўшнингиз билан гаплашинг ва болаларнинг бирга бўлишлари ҳақидаги ташвишларингизни тушунтиринг.

Ёмон таъсирга эга бўлган бола кўплаб ота-оналарни ташвишга солади. Қуйида юқоридаги жавобларнинг ҳар бирига шарҳлар берилган.

1. Фарзандингизни муаммони бошқа болага тушунтиришга мажбурламанг. Эҳтимол, улар сизнинг ташвишларингизни тушуниш учун жуда ёш ва сиз бу ёндашув билан ҳамманинг "ёмони" бўлишингиз аниқ.
2. Ўз ташвишларингизни тушунтиришга уриниш ёки бировнинг фарзанди учун қоидалар ўрнатиш ноўрин.
3. Бу жуда кўп меҳнат талаб қилади. Сиз доимо назоратчи бўласиз ва ҳар сафар болалар бирга бўлганда сизнинг муҳим қарарларингиз талаб қилинади. Бу вақт ўтиши билан сизни жуда чарчатиши мумкин.
4. Қўшнингиз ҳам фарзандингиз томонидан номақбул хатти-ҳаракат деб билган нарсангизга қарши туриши эҳтимолдан холи эмас. Шунга қарамай, бу муаммони ҳал қилишга ёрдам беришнинг энг яхши усули.

56-Машғулот:
Ишончлилик тести

Яхши шахсиятнинг турли хил хусусиятлари бир-бирига мос келади. Оилавий муҳитда барча аъзолар ишончлилик муҳимлигини муҳокама қилишлари ва қуйидаги саволларга жавоб беришлари керак:

- Мен берган ваъдаларимни бажараманми?
- Ўзимдан катталаримни ҳурмат қиламанми?
- Мажбуриятларимни ҳурмат қиламанми?
- Қарзимни ўз вақтида тўлайманми?

- Қарз олганимни зудлик билан қайтараманми?
- Мен белгиланган муддатларга риоя қиляпманми?
- Намозни вақтида ўқийманми?
- Мен ўз вақтида ишлайманми?

57-Машғулот:
Қониқиш

Ушбу ҳикояни ўқинг ва оилангиз, қариндошларингиз ва дўстларингизнинг амалиёти ҳақида фикр юритинг.

Расулуллоҳ айтдилар:

> ***"Аллоҳ сенга ризқ қилиб берган нарсага қаноат қил, одамларнинг энг бойи бўласан".***

Саҳобалардан бири Пайғамбаримиз Муҳаммад соллаллоҳу алайҳи васаллам-нинг орқаларида йиртилган либосда намоз ўқир эди. Пайғамбар ҳар намоздан кейин тез чиқиб кетаётганини пайқаб қолдилар. У бу одам ҳақида сўради: "У қаерда?" Улар унга: "У уйга қайтди", – дейишди. Расулуллоҳ саллаллоҳу алай-ҳи васаллам уни сўрадилар, у келди, у зот: «Нега тез кетиб, намозни тўлиқ ўқимайсан?» – деб сўрадилар. Саҳоба жавоб берди: "Хотиним билан менинг битта халатимиз бор, шунинг учун тез орада хотинимнинг олдига қайтиб, вақти бўлмасдан намозни ўқиши учун чопонни бераман", – деди. Шунда Пай-ғамбар Муҳаммад соллаллоҳу алайҳи васаллам саҳобага ўз кўйлагини берди. У хурсанд бўлиб хотинига олиб борди, у: "Бу кимнинг кўйлаги?" У: «Расулуллоҳ-нинг кўйлаги; у бизга берди". У: «Аллоҳнинг Пайғамбарига Аллоҳдан шикоят қилдингми?» – деб жавоб берди. У жавоб берди: "Худога қасамки, мен ши-коят қилмадим! Аллоҳга қасамки, мен Расулуллоҳнинг кўйлаги қабрда кафан бўлсин деб қабул қилдим!"

(Имом Ғаззолий, Иҳё Улумиддин)

58-Машғулот:
Фаол иштирок этиш

Фарзандларингиз билан қуйидагини ўқинг, сўнгра аниқ нарсаларни ўз тажри-балари билан боғланг.

Энг самарали таълим болалар атрофидаги дунёни ўрганиш билан фаол шуғулланганда содир бўлади: нарсаларни тушунишга уриниш, йиқилиш ва кейин ўрнидан туришга ҳаракат қилиш ва кўрган нарсаларига жавобан ўз фикрлари, ғоялари ва ҳис-туйғуларини ифодалаш. Ота-оналар боланинг изланишлари давомида ўз ғоялари ва сабоқларини етказишлари керак. Болаларга Президент Обаманинг ушбу учрашувни тасвирлаш учун тез-тез ишлатадиган ибора "таълим лаҳзаларида" ўз билимларини синаб кўриш ва қўллаш имкониятини беринг.

Болага жим туриш, атрофга қараш, чуқур нафас олиш, умидсизликни ифодалаш ва ўйлаш учун вақт беринг. Бу заифлик белгиси эмас, улар аслида ўйлайдилар ва ўзларида бор нарса билан нима қилишни аниқлашга ҳаракат қилишади. Афсуски, кўплаб ота-оналар фарзандлари номидан саволларга жавоб беришади, уларни қийин вазиятлардан ҳимоя қиладилар ва боласи бирор нарсани тушунишга қийналаётган пайтда вазиятни ўз зиммаларига олишади. Бу боланинг ўзига бўлган ишончига, муаммоларни ҳал қилиш қобилиятига, сабр-тоқатига ва музокара олиб бориш қобилиятига салбий таъсир қилади. Улар ўз муаммоларини ҳал қилишда фақат бошқаларга таянишни ўргандилар.

Ота-оналар мутахассис, мураббий: улар мураббий ролини ўз зиммаларига олишлари керак. Болаларга ўз билимлари, кўникмалари ва қобилиятларидан фойдаланиш имкониятини беринг. Ота-оналар боланинг ўз қобилиятларидан фойдаланиб, қийин вазиятларда ўйлашларига ёрдам беришлари ва уларга раҳбарлик қилишлари керак.

Ота-оналар фарзандларининг хато қилишига йўл қўйишлари керак. Болага нима тўғри бўлганини, нима нотўғри бўлганини, нима учун бундай қилганини, кейинги сафар буни қандай қилиб яхшироқ қилишини, бу тажрибадан нимани ўрганганини ва кейинги сафар нима бошқача қилишини тушунишга ёрдам беринг. Муҳими, фақат ҳақиқий вазифа эмас. Вазифани бажариш ва бир хил хатоларга қайта-қайта йўл қўймаслик учун ақлий ҳаракат ҳам жуда муҳимдир.

Фаол иштирок этиш орқали ота-она ва бола ва ота-она муносабатлари мустаҳкамланади ва чуқурроқ муносабатлар ўрнатилади. Бу алоқа ўрнатилгандан сўнг, бола ҳаётининг кейинги йилларида қийинчиликлар пайдо бўлиши ва қийинчиликлар янада мураккаблашиши сабабли ота-онаси билан маслаҳатлашишга тайёр бўлади.

59-Машғулот:

Агар мен яхши билганимда, бошқача йўл тутган бўлардим!

Оилавий сессияда ота-оналар саволга жавоб беришлари керак: "Агар мен ҳаётимни қайтадан бошласам, нимани бошқача қилган бўлардим?" Фарзандларингизга хатоларингизни тан олинг. Фарзандларингизни ҳам ўз хатолари билан бўлишишга унданг.

ЎН БЕШИНЧИ БОБ

Қўшимча ижобий фазилатлар: Мустақил, масъулиятли ва ижодкор болалар

МУСТАҚИЛЛИКНИ ЎРГАТИШ:

КИРИШ

Болаларни мустақил ва масъулиятли бўлишга ўргатишнинг энг яхши йўли қандай? Ота-оналар сифатида биз тегишли даражада ёрдам беришни хоҳлаймиз: биз фарзандларимизни ҳаддан ташқари ҳимоя қилишни хоҳламаймиз, лекин фарзандларимизнинг ҳақиқий эҳтиёжларини эътиборсиз қолдирмаслигимиз ва уларга зарур бўлган ҳиссий ишончни бермаслигимиз керак. Тўғри мувозанатга қандай эришиш мумкинлиги чалкаш бўлиши мумкин. Ушбу бобда мустақил, масъулиятли ва ижодкор болаларни қандай қилиб самарали тарбиялаш бўйича кўрсатмалар берилган, бу уларнинг ҳиссий эҳтиёжларини қондириш ва шу билан уларнинг салоҳиятини рўёбга чиқаришга ёрдам беради.

Ота-оналик услубларининг таъсири кенг қамровли бўлиб, масалан, боланинг ўзини ўзи англаши, ҳис-туйғулари, хатти-ҳаракатлари ва ўқув муваффақиятларига таъсир қилади. Бошқача айтганда, улар психологик, ижтимоий ва академик таъсирга эга.

Сизнинг ота-онангиз ва тарбиянгиз, шахсиятингиз, ташқи стресслар, турмуш тарзингиз, ота-она маслаҳатига амал қилиш, фарзандингизнинг шахсияти ва хулқ-атворига турли омиллар таъсир қилади.

Ота-оналарнинг тарбия услуби болаларнинг ижодкорлигига ҳам таъсир қилади. Агар болалар жуда кўп тақиқлар билан назорат қилинадиган муҳитда тарбияланса, уларнинг табиий ижодкорлиги уларнинг саргузаштга бўлган табиий мойиллигини ҳам сусайтиради, ҳам бостириши мумкин. 2015-йилда нашр этилган тадқиқот ота-онанинг авторитар услуби ва ижодкорлиги ўртасида сезиларли ижобий муносабатни ва авторитар тарбия услуби ва ижодкорлик ўртасидаги сезиларли салбий муносабатни аниқлади (Процедура, Ижтимоий ва хулқ-атвор фанлари).

Обрўли ота-оналар мустақилликни рағбатлантирадилар ва болаларга муаммоларни мустақил равишда ҳал қилишга имкон беришга интилишади, бу эса болаларга ўз-ўзидан ҳамма нарсага қодир эканликларини ўрганишга ёрдам беради ва ўз қобилиятларига кўпроқ ишонч ҳосил қилади. Улар ўз фарзандлари билан яхши мулоқотда бўлишади, меҳрибонлик ва ғамхўрлик қилишади, тегишли кутишларни таъминлайдилар, керак бўлганда аниқ қоидалар ва тартиб-интизомларни ўрнатадилар. Улар изчил, лекин айни пайтда мослашувчан ва болаларининг эҳтиёжларига жавоб беради. Улар яхши намуна бўлиб, фарзандларининг саъй-ҳаракатларини мақташади.

Авторитар тарзда тарбияланган болалар эса ёши улғайганларида кўпроқ муросага боришади ва мустақил фикрлаш билан шуғулланмайдилар. (Турли тарбиялаш услублари ҳақида қўшимча маълумот олиш учун 1-бобга қаранг)

Мустақил, ўзига ишонадиган болаларни тарбиялаш ота-оналарнинг асосий мақсадларидан биридир. Мустақиллик болаларга келажакда ҳам муваффақиятга эришишга ёрдам берадиган маҳоратдир.

Мустақил болалар ўзларини қобилиятли деб ҳисоблашади ва бу уларни янада чидамли қилади.

Ота-оналар фарзандларига ҳиссий, ижтимоий ва муаммоларни ҳал қилиш кўникмаларини ривожлантиришга ёрдам бериш орқали уларни соғлом келажакка тайёрлашга ёрдам беради.

Илиқ, обрўли ва сезгир ота-оналар чидамлиликни ривожлантиришда жуда муҳим аҳамиятга эга. Очиқ, иштирокчи мулоқот, муаммоларга дош бериш, ўзига ишонч ва мослашувчанликни ривожлантирадиган ота-оналар одатда стрессни яхши бошқаришади ва оилаларига ҳам шундай ёрдам беришади.

Жозеф Раунтри ташкилоти.

Америкада "қарам ҳолда" улғайиш

АМЕРИКАДАГИ ОТА-ОНАЛАР, КЎП БОЛАЛАР УЛАРДАН ФОЙДАЛАНИШ УЧУН ЖУДА КЎП НАРСА КУТИШДА ДАВОМ ЭТИШЛАРИДАН ШИКОЯТ ҚИЛАДИЛАР.

ЖАМИЯТ СИФАТИДА, АМЕРИКАЛИКЛАР БОЛАЛАРНИ УЙИНИ ТАРК ЭТИШГА ВА МУСТАҚИЛ БЎЛИШГА ТАЙЁРЛАЙ ОЛМАЯПТИ.

Бу ерда даҳшатли киноя бор. Гарчи бугунги кунда ота-оналар фарзандларининг бахтли бўлишини хоҳлашса-да, уларни тарбиялаш формуласи бахтсизлик учун рецептдир. Ота-оналар ўз фарзандларининг фаровонлиги учун молиявий ва ҳиссий жиҳатдан кўпроқ ва кўпроқ пул сарфлашади. Улар ўзларининг фидойиликларида самимий, фарзандлари учун энг чуқур истакларини амалга ошириш учун яхши иш қилишга ҳаракат қилишади.

Супер ота-оналарни иккита асосий усулда аниқлаш мумкин: улар ўз фарзандлари учун нима қилишлари ва фарзандларига нима беришлари билан. Одатда, улар фарзандларининг барча афзалликларига эга бўлишлари учун қўлларидан келганини қиладилар. Улар ўзларининг болалар хоналарини рағбатлантирувчи рангларда безашади, турли хил ўқув ўйинчоқларини сотиб олишади ва чақалоққа қатор қиммат-баҳо массажларни беришади. Улар ўз фарзандларини болалар ривожланиши бўйича мутахассисларнинг тавсияларига кўра жойлаштирадилар. Улар ўз фарзандларини гимнастика машғулотларига рўйхатдан ўтказадилар, уларни энг илғор мактабгача таълим муассасаларига юборадилар ва тўрт ёшида футболга ёзадилар. Улар вақт, дўстлик ва ўз манфаатларини – баъзан ҳатто жинсий ҳаётларини ҳам қурбон қилишади. Улар ўз фарзандларига уларнинг халақит беришига ва ҳар бир таълим вақтидан фойдаланиш учун ҳамма нарсани ташлаб юборишларига имкон беради. Энг муҳими, улар ўз фарзандларининг ўзига бўлган ҳурматини ошириш учун барча имкониятлардан фойдаланадилар (уларнинг қанчалик ақлли, спортчи, бадиий, истеъдодли ва чиройли кўринишини мақташ орқали). Улар туғилган кунларни гўё фарзандлари шаҳзода ва маликалардек ўтказишади. Болалар бузилган тақдирда ҳам, ота-оналар уларга совғалар беришда ва ҳар бир илтимосни бажаришда давом этадилар. Бу ота-оналар ўз фарзандларини ҳеч қандай тарзда маҳрум қилишни хоҳламайдилар. Афсуски, бу фалокатга олиб келади. Фарзандлари учун ҳақиқий маҳрумлик уйдан чиқиб кетишни кутмаслик ва мустақилликни ҳис қилишига йўл қўймасликдир.

Қўшма Штатлардаги ҳозирги ёшларнинг кўп ота-оналари бутунлай бошқача тарбияланган. Ўша пайтда болалар фақат бошқа болалар билан, ота-оналар эса бошқа ота-оналар билан аралашишди. Баъзи оналар ўз фарзандларига: "Агар қон кетмаса, мени безовта қилманг", – деб айтишади. Спорт дам олиш кунлари эмас, балки мактабдан кейинги машғулотлар эди ва ота-оналар ҳар доим ҳам ўйинларга келмас эди. Ота-оналар одатда ўз фарзандларини мактабда ўқитишни ўқитувчиларга топширишди. Ота-оналар болалар бахтлими ёки йўқми, деб унчалик ташвишланмадилар; улар ўзлари бахтлими ёки йўқми, деб хавотирланишди.

Биз тобелик ёки ўзаро боғлиқликни назарда тутамизми?

Болаларга мустақилликни ўргатиш уларнинг ота-оналари билан муносабатларини бутунлай узиш дегани эмас. Оиланинг барча аъзолари ўртасида ҳам автономия, ҳам ўзаро боғлиқлик бўлиши керак.

Қўшма Штатларда бугунги ота-оналар бола бўлганида, оилалар каттароқ, уйлар кичикроқ ва хизматлар чекланган эди. Кўпгина болалар ўрта мактаб ва коллежда ўз харажатларини тўлаш учун ярим кунлик ишлаган. Улар машиналарни фақат пулини тўлашлари мумкин бўлганда олишди. Ота-оналар ҳам, болалар ҳам ёшлар ўрта мактаб ёки коллежни тугатиб, ишга жойлашса, моддий жиҳатдан ўзини-ўзи таъминлайди, деб ўйлашган. Бу тахмин болаларнинг мустақиллигига олиб келди.

Бугунги ота-оналар ўз фарзандларининг ўзларини яхши ҳис қилишларига катта эътибор беришади ва кўпинча уларга яхши бўлишни ўргатишни унутишади. Фақат ўзи ҳақида эмас, балки бошқалар ҳақида ўйлайдиган муносиб инсон бўлишга эътибор етарли эмас. Жуда кўп берилган болалар бошқа одамларга нисбатан камроқ ҳамдардлик билдирадилар ва ўзлари учун жуда кўп ташвишланадилар. Бузилган болалар ёмон хонадошлар ва ундан ҳам ёмонроқ турмуш ўртоқлар қилишади. Бу болалар улғайгач, ота-оналарнинг иши тугамайди. Кўпроқ сўровлар ёки талаблар бор ва ота-оналар йўқ демайдилар, ёки улар айтадилар, лекин унга ёпишмайдилар. Улар нима бўлишидан қатъи назар, фарзандларининг бахтли бўлишини хоҳлашади. Бу ота-оналар, шунингдек, уларга кўпроқ бериш уларни бахтли қилишига ишонишади. Натижада, масъулиятсиз ва қарам бўлган катталар болалари ва ота-оналарнинг тобора кўпроқ норозиликлари пайдо бўлади. Улар касал ва чарчаган ва бу ҳақда нима қилишни билмайдилар.

Бу ҳодиса бадавлат оилалар билан чегараланиб қолмайди. Ҳар бир даромад даражасида америкалик болалар бор, улар ота-оналарини фақат пул манбаи сифатида кўришади. Кўпгина ота-оналар пулни тежашади ва оддий ҳаёт кечиришади, лекин қолган нарсанинг кўп қисмини ўғиллари ва қизларига хайр-эҳсон қилишади. Болалар исрофгарчилик ва ҳаддан ташқари қарам бўлишни ўрганадилар.

Болаларнинг ютуқлари жуда муҳим бўлганда. Улар ота-оналарни доимий равишда аралашишга мажбур қилишлари сабабли, "ўз" ва "бошқа" ўртасидаги муҳим чегара хиралашади ва болаларнинг ўрганиш қобилияти сусаяди. Ота-оналарнинг тегишли ёрдами зарур ва муҳимдир. Шунга қарамай, ҳатто жисмоний ёки руҳий касаллик ҳолатларида ҳам ҳаддан ташқари кўп ёрдам бериш ва катта ёшли болаларга чақалоқ каби муносабатда бўлиш нотўғри. Баъзан болаларга шунчалик ҳаддан ташқари йўл-йўриқ берилганки, улар "Нима кийишим керак?" дан тортиб, қарор қабул қилишда даҳшатли вақт ўтказишади. "Мен бу ишни бажаришим керакми?" ёки "Мен бу одамга турмушга чиқишим керакми?" Ҳаддан ташқари кўп нарса берилганлар, ота-оналарининг ҳаётларида тутган ўрнидан норози бўлган ёшларга айланишади.

Ўзига бўлган ишонч ва ишончни ривожлантириш

Тўлиқ қарам бўлманг ва қарор қабул қилишдан қўрқманг.

Баъзи оналар "мумкин бўлмаган вазифани" бажаришга киришадилар!

Баъзи оналар ўз севимли фарзандларини ҳар кимдан ва уларни хафа қиладиган ёки хафа қилиши мумкин бўлган ҳамма нарсадан ҳимоя қилишни хоҳлашади.

Бу имконсиз миссия.

Йиғлаётган чақалоқлар ҳолати

Психолог Жеффри Симпсоннинг сўзларига кўра: "Агар сиз бир ёшда ишончсиз бўлсангиз, 21 ёшингизда ҳозирги шеригингиз билан муносабатларингизда салбий ҳис-туйғуларни бошдан кечиришингиз мумкин".

Симпсон ва унинг ҳамкасблари 78 кишини чақалоқлигидан бошлаб чорак аср давомида яқиндан кузатиб боришди. Оналар чақалоқларни лабораторияга ташлаб кетишди ва уларни қисқа вақтга тарк этишларини сўрашди. Кичкинтойлар хафа бўлишди. Оналар қайтиб келгач, баъзи гўдаклар оналарига маҳкам ёпишиб олишди, тасалли излашди ва бироздан кейин тинчланишди. Бошқалар узоқ вақт тинчлантиришдан кейин ҳам тинчланишни рад этишди. Учинчи чақалоқлар тўплами тасалли учун оналарига мурожаат қилишдан бош тортди.

Хавфсиз бола "Мени тинчлантириш учун ота-онамга ишонишим мумкин" деб ўрганади ва бошқаларга мурожаат қилишни ўрганади. Ўзига ишончи йўқ бола "ота-онам рад этади" ёки "ота-онам эътиборсиз" ёки "эътиборни жалб қилиш учун эътироз билдиришим керак" деб ўрганади. Агар болалар бир ёшида ишончсиз бўлса, улар заиф ва қарам бўлиб ўсиши мумкин. Тўғри парвариш қилинган чақалоқлар хавфсиз бўлиб, кейин мустақил бўлишлари мумкин. Ташлаб қўйилган ёки қаровсиз қолган чақалоқлар

ишончсиз бўлиб қоладилар ва кейинчалик мустақил бўлиш имконияти паст бўлади.

Оналарига ёрдам сўраб мурожаат қилган йиғлаётган чақалоқлар буни олишлари керак. Тасалли бўлгач, улар дунёни ўрганишни давом эттирадилар. Романтик шериклар ҳиссий эҳтиёжлари қондирилгач, худди шундай ўзаро боғлиқ бўлади. Кимдир уларга ёрдам бера олиши ва бирор нарса нотўғри бўлса, уларга тасалли беришини билса, одамлар таваккал қилишлари ва қийинчиликларни қабул қилишлари анча осонлашади. Қанчалик хавфсизроқ одамлар ёрдам сўраб бошқа одамларга мурожаат қилишлари мумкин.

Бошқаларга ёрдам сўрашга ўзига ишонган ва ёрдам берилган одамлар ҳақиқатан ҳам ўзаро боғлиқлик қобилиятига эга бўлишади.

ЁШГА ОИД ЮТУҚЛАР

Агар ота-оналар уларни қобилиятли ва мустақил бўлишга ўргатса, ёш болалар ўзларини қобилиятли ва мустақил деб ҳисоблайдилар. Ота-оналар меҳр-муҳаббат ва қўллаб-қувватлаш, изланиш ва қизиқишни рағбатлантириш, кўникмаларни ўргатиш ва болаларга тўғри танлов қилишга имкон беришса, болалар автономияни ўрганадилар. Уларнинг болаларнинг изланишларига бўлган иштиёқи улар ушбу машғулотни қадрлашлари ҳақида хабар юборади.

"Мен буни ўзим қила оламан!"

Ўз-ўзини парвариш қилиш вазифалари мустақилликка олиб келади. Кичкинтойларнинг бошларини кўтариш, ағдариш ёки ўтириш ҳаракатлари мустақиллик сари муҳим қадамдир. Севги, меҳр ва ғамхўрлик уларга бу мақсадга эришишга ёрдам беради.

Болалар ҳаракатчан бўлгандан кейин хавфсиз муҳит муҳим аҳамиятга эга. Қизиқувчан болалар ўзларининг хавфсизлиги ҳақида жуда кам фикрга эга бўладилар. Уларга кичик танловлар бериш орқали мустақилликни рағбатлантириш мумкин. Кичкинтойларга ҳаётларини назорат қилиш имкониятини беринг, масалан, қайси эртакни ўқишни, қайси қўшиқни куйлашни ёки қайси кўйлак кийишни танлаш. Мактабгача ёшдаги болалар кўплаб фикрлар, ҳис-туйғулар ва эҳтиёжларни ифода этишга қодир ва улар мустақилликка эришиш учун катта қадамлар қўйишга тайёр. Кичкинтойларни кийим ва ўйинчоқларни қўйишга, стол қўйишга, сочиқларни

йиғишга ёки овқат тайёрлашга ёрдам беришга ундаш. Бу қобилият ва мустақиллик туйғусини ривожлантиради.

Болалар мактаб ёшига етганида, мустақилликка эришиш учун кўплаб имкониятлар мавжуд. Дўстлар, мактаб лойиҳалари ва ўйинлар ҳақидаги қарорлар уларнинг кундалик ҳаётидаги танловларининг бир қисмидир. Молиявий қарорлар қабул қилиш кўникмаларини катта ёшдаги болаларга пул билан масъулият юклаш орқали ўргатиш мумкин (масалан, ҳафталик нафақа бериш ёки болани оила ғазначиси қилиб тайинлаш). Иложи бўлса, болаларнинг танловларини ҳурмат қилиш муҳимдир. Ота-оналар ўзларининг чинакам иштиёқини кўрсатиб, кичик болалар бажарадиган кўплаб кичик вазифаларни тан олиш орқали уларга ўз дунёсини назорат қилишларига ёрдам беришади ва уларни соғлом, мустақил ҳаётга тайёрлашади.

КИЧКИНТОЙЛАРГА ЎЗ ЙЎЛИНИ ТОПИШГА ИМКОН БЕРИНГ

Болалар ўзлари учун нарсаларни синаб кўришни хоҳлашади. Фарзандларингиз бир дақиқада “бундай қилишимга рухсат беринг” деган талабчан муносабатдан кейин ёпишиб қолган ва сизни қўйиб юборишдан қўрқсалар, уларга риоя қилиш қийин бўлиши мумкин. Кичкинтойлар билан муомала қилишда қуйидаги фикрлар ёрдам беради:

“...Болаларга кўп меҳр билан эътибор бериб, уларда хавфсизлик ҳиссини шакллантириш учун қўлингиздан келганини қилинг...”

- Итоатсизлик ва итоатсизлик (катталар талабларини бажаришдан бош тортиш) кичкинтойнинг мустақиллик истагининг муҳим қисмидир.
- Кичкинтойларнинг йўл-йўриғига эргашиш кўп юрак оғриғини йўқ қилади. Агар улар ота-онасига ёпишмоқчи бўлсалар, уларга рухсат бериш керак. Агар улар ҳамма нарсани ўзлари қилишни хоҳласалар, ота-оналар ҳам бунга рози бўлишлари керак (агар бу оқилона бўлса).
- Кичкинтойлар буйруққа риоя қилишни хоҳламаса, чалғитиш айниқса фойдали тактикадир. Шу билан бир қаторда, болаларга танлов қилишга рухсат бериш ва баъзи назоратни таклиф қилиш мумкин.
- Буйруқлар ва қатъий талаблардан қочиш керак. Улар кўпчилик кичкинтойлар билан ҳокимият учун кураш ва чексиз жангларни қўзғатадилар. Раҳбар томонидан ўқитиш самаралироқ. Кичкинтойлар катталар томонидан ҳар қандай назоратдан норози бўлиб, ота-оналарнинг ёрдамисиз кийинишни ва ўзларини боқишни афзал кўрадилар. Бу қарама-қарши хатти-ҳаракат, ҳатто ота-оналарни безовта қиладиган бўлса ҳам, одатий ҳолдир.

АЖРАЛИШ ТАШВИШИ: ЁҚИМТОЙ ХУЛҚ-АТВОРНИ ЙЎҚ ҚИЛИШ

Ота-оналар фарзандлари учун энг муҳим одамлардир, шунинг учун ёш боланинг бегоналардан қўрқиши ва оиладан ажралиши табиийдир. Ўтган бир ёки икки йилни ота-оналарига боғланиб ўтказганликлари сабабли, уларнинг кўз ўнгидан қочиб қутулишларига йўл қўймаслик оқилона кўринади. Ота-оналар ва болалар учун ажралиш қийин. Бу ерда ажралиш билан шуғулланишда бир нечта асосий фикрлар мавжуд.

- Ота-оналар имкон қадар кўпроқ меҳр ва эътибор бериб, боласини қучоқлаб ёки ўйнатиб, хавфсизликни таъминлаш учун бор кучини сарфлашлари керак. Хавфсизлик туйғусини шакллантириш сабр-тоқатни талаб қилади ва бола мустақил бўлишга тайёр бўлгунга қадар давом эттирилиши керак.
- Ажралишлар қисқа бўлиши керак. Кичкинтойни дастлаб бир неча марта тарк этиш керак ва болага ўзининг янги тарбиячисини олдиндан билиши учун етарли вақт берилиши керак.
- Болани тинчлантириш жуда муҳимдир. Ҳатто қисқа ажралишлар ҳам, масалан, эрталаб болалар боғчасига бориш, таъсирчан кичкинтой учун қийин бўлиши мумкин. Ота-оналар фарзанди билан унинг ғамхўрлигидаги ўзгаришлар ҳақида олдиндан гаплашиш учун вақт ажратишлари ва улар қайтиб келишига ишонч ҳосил қилишлари керак. Топширишга ҳеч қачон шошилмаслик керак.
- Ота-оналар фақат боланинг орқасидан омадсизликка учрамаслиги керак. Хайрлашиш хафа бўлиши мумкин бўлса-да, ота-оналар шунчаки ғойиб бўлмаса, охир-оқибат болани ташвишга солмайди. Хурсанд бўлиш ва кетишни узайтирмаслик керак, чунки стрессни кўрсатиш фақат болани ташвишга солади.
- “Ёпишқоқ кичкинтой” – агар бола уйда ёки бозорда кундалик иш пайтида ҳам ота-онасига ёпишиб қолса, ота-она хотиржам бўлишга ҳаракат қилиши ва одатдагидек давом этиши керак. Бола ота-онасига шу тарзда боғланганда тушлик қилиш ёки кимдир билан гаплашишни давом эттириш осон бўлмаса-да, охир-оқибат, кичкинтой ўзини хавфсизроқ ҳис қилади ва қўйиб юборади.

Ота-оналар чақалоқнинг кейин-

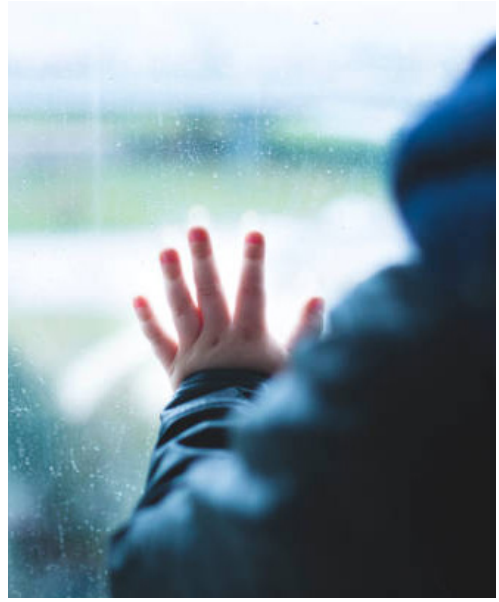

ги ривожланиш босқичига ўтганида жуда хафа бўлишлари табиий.

ЎСМИРЛАР – ҲАҚИҚАТ

Кичкина болаларга ҳимоя ва авторитар тарзда ғамхўрлик қилиш керак, чунки улар жуда кам тажриба ва билимга эга. Кичикроқ ўлчамлари туфайли ёш болалар доимо ҳимояланган бўлиши ва қўллаб-қувватланиши керак. Баъзида ота-оналар нима учун ўзини қандай тутиш кераклигини тўғри тушунтира олмайди; улар фақат ўз ёшларига айтганини қилишлари керак.

Ўсмирларда бу бошқача. Ота-оналар "қўмондон" бўлиш ўрнига, муросага келадиган малакали музокарачи бўлишлари керак.

Ўсмирлар ўзлари яшаб қолишни ўрганишлари керак, чунки улар тез орада уйдан чиқиб кетишади. Ота-оналарнинг бурчи, улар севган ва эҳтимол бузилган болаларга ёпишиб олиш эмас, балки уларга ўз-ўзига ишонишларига ёрдам беришдир. Ота-оналар қаттиқ жиловдан бўшашган жиловга ўтишлари керак, кейин эса жиловни бутунлай топширишга тайёр бўлишлари керак. Ўсмирлар ота-оналарга камроқ қарам бўлишни ўрганишлари керак. Улар ота-оналар билан зиддиятга тушганда, бу қийин.

Она ўз оиласи учун хизматкор бўлишни танлаганида, ўсмирлар дангаса бўлишади. Улар умуман ўзларига ишонмайдилар, лекин ўзларини кутадиган одам бўлишини кутишади.

Доим хизматкор бўлган она учун тушуниб бўлмайдиган нарса шуки, ўсмирлар яхши ният қилган бўлса-да, у ўзи кутганидек меҳр ва миннатдорчиликка тўла бўлиш ўрнига, унга нисбатан фақат норозилик ва ҳафсаласи пир бўлиши эҳтимолдан холи эмас. Уларнинг норозилиги кучаяди, чунки болалар ўзлари хоҳлаган нарсани кўп ёки камроқ қилишлари ва ундан қутулишлари мумкинлигини ҳис қилиб улғайишади. Агар ўсмирлар учун чегаралар аниқ бўлмаса, улар нима қилишлари ёки нима қилишлари рухсат этилмаганлиги ҳақида ишончлари комил бўлмаслиги мумкин ва бу чегарага интилиш инсон табиатидир.

Баъзи ота-оналар тажовузкор ва ҳар қандай вазиятни назорат қилишни талаб қиладилар. Бундай муносабат мустақилликни ўрганишга интилаётган ёшлар билан зиддиятга олиб келади. Ота-оналарнинг вазифаси ўсмирларга ўз ҳаётларини назорат қилишларига ёрдам беришдир. Ота-оналарнинг ўзлари назоратни йўқотадилар. Ота-оналар катталар дўсти билан муаммоларни муҳокама қилганда, уларнинг фикрларининг аниқ нусхаси бўлма-

гани учун улар бир-биридан фарқ қилишлари керак бўлган пайтлар кўп. Ота-оналар болаларга бир хил эркинлик беришни ўрганишлари керак. Улар ўз ўсмирларининг онгини бошқара олмайдилар; улар фақат бошқа нуқтаи назарни кўришга ундашлари мумкин. Ота-оналар уларни мажбурламасликлари керак. Агар ота-оналар изтиробдан азият чекса, улар уни енгишлари керак. Агар улар умидсизликдан азоб чекса, улар у билан яшашни ўрганишлари керак. Бу реакциялар одатда болаларнинг эмас, балки ота-оналарнинг муаммоси.

Бироқ, ОИТС, гиёҳвандлик ва зўравонлик муаммоси тобора ортиб бормоқда. Болалар учун хавф ҳар қачонгидан ҳам маккор ва "ўз хатоларидан сабоқ олиш" жуда оғир нархга олиб келиши мумкин. "Боламга нима бўлди?" ва "Нега катта бўлмайсан!" баъзи ота-оналарнинг умумий ифодасидир. Ўсмирлик – бу ота-оналар ва болалар ўзаро муносабатларини яхши томонга ўзгартирадиган ва катталар ўсмирларга улар қадрлайдиган ва эслаб қоладиган йўл-йўриқ ва тасалли беришлари керак бўлган вақт.

Аксарият ота-оналар фарзандларининг хатти-ҳаракатларининг оқибатлари қанчалик катта бўлса, улар ўз фарзандлари нима қилишлари ҳақида камроқ гапиришларини тушунишади. Ота-оналар фарзандлари уларни "менежер" сифатида ишдан бўшатишни хоҳлашини тан олишлари керак ва шунинг учун улар йўл-йўриқ кўрсатадиган ва таъсир ўтказишда давом этадиган, лекин назоратдан воз кечишни ўрганадиган "маслаҳатчи" сифатида қайта ишга олинишига ҳаракат қилишлари керак. Агар ота-оналар назоратга ёпишиб олсалар, улар чексиз жанжалларга дуч келишади.

Ўсмирлар ота-оналарига уларни ёлғиз қолдиришларини айтишлари билан машҳур бўлса-да, собиқ ўсмирлар кўпчилик ўсмирлар ота-оналари улар ҳақида қайғуришларини яширинча билишлари кераклигига қўшиладилар.

Мисол учун, Жименез жиноий гуруҳлар фаол бўлган ҳудудда ўсган бўлса-да, ота-онаси уни жиноий гуруҳга алоқадор бўлишдан огоҳлантирган. У шундай дейди: "Мен ота-онам менга ғамхўрлик қилишини билардим, шунинг учун менга тўдалар томонидан таъминланган оилавий тузилма керак эмас эди ва ота-онам менга мустақил фикрлашни ва бошқаларга эргашмасликни ўргатишди".

Болаларга ишонч +
Ота-оналарнинг раҳбарлиги
= Автономия ва масъулият

Баъзи оталар учун қизларини "новдадан сакраб тушиш" учун бўшаштириш жуда қийин. Улар ҳаддан ташқари ҳимояланишади, шунинг учун қизлари уларга узоқ муддатли қарамликни ривожлантиради. Кейин қизлар ўзлари қарор қабул қилишни ўрганмайдилар. Улар ҳайдовчилик гувоҳномасини янгилай олмайдилар, автомашинани суғурталаш шаклини тўлдира олмайдилар, банк ҳисоб варағини оча олмайдилар ёки мустақил равишда икки соатлик саёҳатга чиқа олмайдилар. Ота-оналар бунга йўл қўймасликлари керак. Улар қизига кичик бўлганида автономия беришлари мумкин. Дўстингизнинг уйида ухлаш ёки ишончли ота-оналар назорати остида бир ҳафталик ёзги лагерь ёрдам беради.

Мустақилликнинг битта таърифи!

Мустақиллик – бу ота-оналар фарзандига берадиган танловлар, вариантлар ёки альтернативлар сони.

ФАРЗАНД ТАРБИЯСИ УСЛУБЛАРИНИНГ ТАЪСИРИ: ҲОКИМИЯТГА АСОСЛАНГАН ВА КУЧГА АСОСЛАНГАН УСЛУБ

Ҳокимиятга асосланган ота-она тарбияси ўз-ўзига ишончни ривожлантирадиган ва рағбатлантирадиган ота-онани англатади, кучга асосланган ота-она эса қарамликни ривожлантирувчи ва рағбатлантирадиган ота-онани англатади. Гарчи кўплаб катталар вақти-вақти билан қарор қабул қилишда қийналаётган бўлса-да, баъзилар учун бу уларнинг ҳаётида ҳар куни вайронагарчиликка олиб келадиган сурункали муаммодир. Кечки овқат учун қаерга боришни, нимани сотиб олишни ёки қайси курсни танлашни ҳал қилиш баъзан оғриқли воқеа бўлиши мумкин. Баъзилар учун, ўзлари ҳукм қилишдан кўра, бошқаларнинг ҳукмини қабул қилиш ҳар доим яхшироқдир.

Ота-оналар томонидан тарбияланган болаларда иккита умумий қўрқув пайдо бўлади. Биринчи қўрқув – муваффақиятсизлик қўрқуви. "Қарор қабул қилишдан қўрқиш" катталар учун уларнинг қийинчиликлари кўпинча кимдир улар учун доимо қарор қабул қилган болаликдан келиб чиқади. Кўпинча, уларни ҳар қандай муваффақиятсизлик эҳтимолидан ҳимоя қилишга тайёр кимдир бор эди, ёки улар учун тезда қарор қабул қилиш осонроқ эди.

Кучга асосланган ота-онанинг фарзандлари: "Агар бошқа биров буни мен учун қилса, нима учун муваффақиятсизликка дучор бўлиш хавфи бор?" Бундай болалар ўйлаш ва қарор қабул қилишдан қочади. Бундан ташқари, муваффақиятсизликдан ҳимояланган ҳолда, улар муваффақиятли қарор қабул қилиш билан бирга келадиган яхши ҳис-туйғулардан ҳам маҳрум бўлишади.

Иккинчи қўрқув – бу рад этиш қўрқуви. Кўпинча кучга асосланган ота-оналик билан бирга бўлган қарамлик билан ўсган болалар, одатда, она ва даданинг розилигига муҳтож бўлиб ўсадилар. Гарчи уларнинг дастлабки йилларида бу соғлом ва керакли бўлиши мумкин бўлса-да, охир-оқибат, уларнинг ўзини ўзи баҳолаши ва ўзини ўзи тасдиқлаши пасаяди. Ўз-ўзини маъқуллаш заиф бўлса, улар бу розиликни она ва дададан ҳаётларида бошқаларга ўтказадилар. Уларнинг муносабати шундай бўлиши мумкин: "Нотўғри қарор қабул қилиш норозилик ва рад этишга олиб келиши мумкинлиги сабабли, мен пассив ва қарам бўлиб қолганим маъқул".

Бошқа томондан, ҳокимиятга асосланган ота-оналар фарзандларига муваффақиятсизлик ва рад этиш билан жасорат билан курашишга ўргатади. Шу билан бирга, улар болаларга тўғри қарор қабул қилиш учун зарур бўлган тўғри таваккал қилишларига ёрдам беради. Ўз-ўзига ишонишни рағбатлантириш орқали ота-оналар болаларга ҳақиқатан ҳам муваффақиятсиз бўлиш имкониятини бериб, ўрганиш ва муваффақиятга эришиш имкониятини беради. "Менга муваффақиятни кўрсат, мен сенга омадсизликни кўрсатаман" деган мақол кўп муваффақиятлар муваффақиятсизликка учраганлигини англатади. Болалар бу муваффақиятсизликлардан нима нотўғри бўлганини баҳолаш, кейинги сафар нимадан қочиш кераклигини ҳал қилиш ва кейин яна уриниб кўриш орқали ўрганадилар.

Ўз ҳаётида етарлича ҳақиқий масъулият ва автономияга эга бўлган ўсмирлар буни таваккал йўллар билан излаш эҳтимоли камроқ.

Кўрсатмаларни ўрнатинг, лекин мослашувчанликни номувофиқлик билан аралаштириб юборманг. Барқарорлик хавфсизлик, башорат қилиш ва сабаб ва таъсирни тушунишга ёрдам берганлиги сабабли, бу ота-онанинг муҳим хусусиятидир. Асосийси, изчил бўлиб, тайёр ва мослашувчан бўлиш. Ҳокимиятга асосланган ота-оналарнинг асосий белгиси бўлган мослашувчанлик адолатлилик ва янги маълумотларга асосланган қарорларни қайта кўриб чиқишга тайёрликни

англатади. Ҳокимиятга асосланган ота-оналар томонидан ўрнатилган кўрсатмалар баъзан ўзгаради, лекин фақат яхши сабаб бўлганда.

Қаттиқлик, аксинча, янги шароитлар сизни ўзгартиришни талаб қилганда ҳам ўзгаришни рад этишдир. Фарзандлар кучга асосланган ота-оналардан оладиган хабарлар: "Мен айтганим учун" ёки "Мен сенинг ота-онангман" ёки "Мени айтганимни қил" (ҳеч қандай мантиқ ва маъносиз). Болалар охир-оқибат шундай умидсизлик даражасига етиши мумкинки, улар ота-оналарининг қатъий кўрсатмаларини бузишади. Улар "сабаб ва оқибат" ҳақида ўйламасдан "менинг йўлим ва ўзим учун" ишларни қилишни бошлайдилар. Фарзандлар муваффақиятсизликдан ва рад этишдан қандай омон қолишни ўрганмаганликлари сабабли, уларнинг исёни кўпроқ хатоларга олиб келади, улар ҳал қилишга тайёр эмаслар. Муқаррар натижа – умидсизлик, ўз-ўзини мағлуб қилиш ва ўзини ёмон баҳолаш. Биз бунинг белгиларини бугун жамиятда ҳуқуқбузарлик ва бузғунчи ўсмирларда кўрамиз.

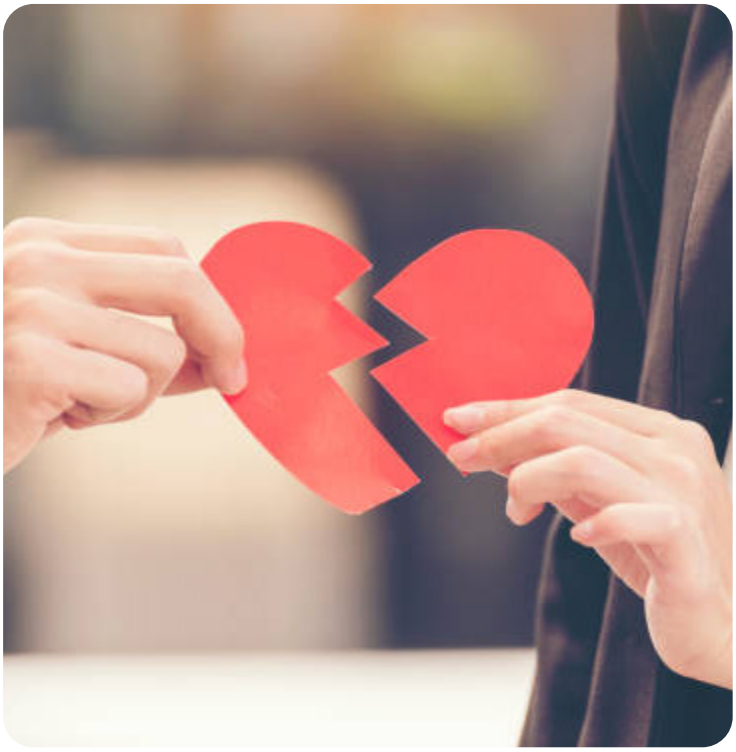

Кучга асосланган ота-она тарбиясининг яна бир бахтсиз натижаси шундаки, баъзи болалар юқорида тавсифланганларга тескари муносабатда бўлишади. Улар бошқаларга уларни бошқаришга имкон бераган қаътиятсиз бўлиб вояга етади. Бу никоҳга олиб келади, бу ерда бир киши назорат қилиш ва ҳукмронлик қилишга муҳтож бўлиб, назорат ва ҳукмронлик қилиш керак бўлган бошқасини қидиради. Бундай ўйин кўпинча оғриқ ва қайғу билан тугайдиган бахтсиз муносабатларни келтириб чиқаради.

Кучга асосланган ота-онанинг фарзанди турмуш ўртоғи билан қийинчиликларга дуч келиши мумкин: ҳаддан ташқари ташвиш ёки ортиқча тортишув!

БОЛАЛАР МУСТАҚИЛЛИКНИ ШАКЛЛАНТИРИШ КЎНИКМАЛАРИ

Гуруҳлар, гиёҳванд моддалар ёки жинсий алоқа каби муаммолар ҳақиқий хавф ва узоқ муддатли оқибатларга олиб келади. Бу хавф-хатарлар баъзан ота-оналарни маслаҳатчилар ўрнига диктатор бўлишга ундаши мумкин. Ёшларнинг таъкидлашича, бундай қийин пайтларда болаларга ишониш жуда муҳимдир.

(Фабер ва Мазлиш, 1982)

Калифорнияда ўсган 20 ёшли Лизнинг айтишича, у ота-онаси жинсий алоқа ёки гиёҳванд моддалар билан боғлиқ ҳар қандай саволга очиқчасига мурожаат қилганини қадрлаган. Улар болаларнинг янги нарсаларни синаб кўришларини тан олишди, шу билан бирга улар унга жинсий алоқа ва гиёҳванд моддалардан узоқлашиш ҳақида изчил хабар беришди. Унинг ота-онаси гиёҳванд моддалар ёки спиртли ичимликларни муҳокама қилишни тақиқлаган синфдошлари, ҳар доим ота-онасининг орқасида ичишган. Фарзандларнинг ўзларини қарор қабул қилишга ундаш, улар учун барча қарорларни қабул қилишдан кўра оқилонароқдир, отаси ёки онаси қанчалик яхши билишидан қатъи назар. Ҳақиқий масъулият ва автономияга эга бўлган ўсмирлар хавфли ишларни қилиш эҳтимоли камроқ.

Ўзига қарам ҳолатда бўлган одамлар ночорлик, қадрсизлик, норозилик ва ғазабни бошдан кечирадилар. Бу ота-оналар учун дилемма яратади. Бир томондан, болалар тажрибасизлиги туфайли бизга аниқ боғлиқ. Улар учун қилишимиз, айтишимиз ва кўрсатишимиз керак бўлган кўп нарса бор. Бошқа томондан, уларнинг қарамлиги душманликка олиб келиши мумкин. Яхшиямки, болаларнинг автономиясини рағбатлантириш имкониятлари ҳар куни ўзини намоён қилади. Мана, болаларнинг ўзларига ишонишларига ёрдам берадиган баъзи кўникмалар:

- Ота-оналар фарзандларининг ҳис-туйғуларини тинглаганларида ёки улар билан ҳис-туйғуларини баҳам кўрганларида ёки улар билан муаммоларни ҳал қилишга таклиф қилсалар, улар ўз-ўзига ишонишларини рағбатлантирадилар. Бир она шундай деди: "Бувим кўшниси ҳақида ҳайратланиб: "У энг зўр она. У боласи учун ҳамма нарсани қилади!" Кўп одамлар яхши оналар ўз фарзандлари учун деярли ҳамма нарсани

қилишларига ишонишган. Энг ёмони, улар ҳам фарзандлари учун ўйлашди. Ҳаддан ташқари назорат арзимас масалалар бўйича тортишувларга, ирода-лар баҳсига ва кўп умидсизликка олиб келади.

- Ота-оналар ўзларига тегишли бўлган мажбуриятларни аста-секин фарзандларига топширишлари керак. Қачонки ота-оналар ўзларини иштирок эта бошлаганини ҳис қилсалар, улар ўзларига савол беришлари керак: “Бу ерда менда бошқа танлов борми? Мен эгаллашим керакми? Болаларни бошқарувчи қилиб қўйсам бўладими?”

- Ота-оналар учун яхши одат – бу ўзларига тез-тез ушбу саволларни беришдир:

- *"Фарзандимни менга қарам қиладиган қандай савол бераман, нима дейман ёки нима қиламан?" Ундан қочинг.*

- *"Боламнинг автономиясини рағбатлантириш учун нима дейишим ёки қилишим мумкин?" Буни қилинг.*

Болаларни кўнгли совушидан ҳимоя қилишга ҳаракат қилиш умид қилиш, интилиш, орзу қилиш ва эришишига тўсқинлик қилади.

АҚЛ БОВАР ҚИЛМАЙДИГАН ҲАЁТИЙ ҲИКОЯ!

Бир она бу воқеани айтиб берди: Мен учта фарзандларимга тўлиқ муҳтож бўлишдан қониқишимни эслайман. Шундай қилиб, аралаш туйғулар билан мен механик сигнал соати уларни мендан кўра самаралироқ уйғотиши мумкинлигини аниқладим: болалар ўз-ўзидан ўқишни ўрганганларида, ухлаш вақтидаги ҳикояларни ўқиганим ҳам аралаш туйғулар билан эди.

Бу менинг ўсиб бораётган мустақиллик ҳақидаги қарама-қарши ҳис-туйғулари менга болалар боғчаси ўқитувчисининг ҳикоясини тушунишга ёрдам берди, у ёш онани синфда у билан бирга ўтирмаса, ўғли яхши бўларди, деб ишонтиришга ҳаракат қилди. Онаси кетганидан беш дақиқа ўтгач, бола ювиниш хонасига боришни истайди. Ўқитувчи боришга рухсат беради лекин бола бахтсиз ҳолда минғирлайди: "Онам бу ерда йўқлигига сабаб бўлолмайди. Мен тугатганимда у менга қарсак чалади". Ўқитувчи: "Ҳожатхонага бориб, кейин ўзингиз учун қарсак чалишингиз мумкин". Бола саросимага тушди, лекин ўқитувчи уни ҳожатхонага олиб борди ва ташқарида кутиб турди. Бир неча дақиқадан сўнг у қарсаклар садосини эшитди.

Ўша куни онаси ўқитувчига қўнғироқ қилиб, боласи уйга келганини айтди: "Она, мен ўзим учун қарсак чалишим мумкин. Менга ҳожатхонада керак эмассиз!"

"Ишонасизми," – деб хитоб қилди ўқитувчи: "Онанинг айтишича, у ҳақиқатан ҳам бундан тушкунликка тушган".

БОЛАЛАРГА ТАНЛОВ ҚИЛИШГА РУХСАТ БЕРИНГ

Боладан ярим стакан сут ёки тўлиқ стакан сут ичишни хоҳлайдими ёки тостни енгил ёки қоронғи бўлишини сўранг. Унинг учун ҳар бир кичик танлов унинг ҳаётини назорат қилиш учун яна бир имкониятдир. Агар унга ҳеч қачон танлов берилмаса, у хафа бўлади ва натижада ўжар бўлиб қолиши мумкин.

У доимо буйруқларни эшитади:

— "Сен дори ичишинг керак".
— "Стол устида барабан чалишни тўхтат".
— "Ҳозир ёт".

Агар биз унга танлов таклиф қила олсак, кўпинча бу танлов унинг норозилигини камайтириш учун етарли.

“Мен бу дорини қанчалик ёқтирмаслигингни кўраман. Олма шарбати ёки апельсин шарбати билан ичиш осонроқ бўладими?"

“Барабан чалишинг мени жуда безовта қилади. Сиз барабан чалишни тўхтатишинг ёки ўз хонангда барабан чалишинг мумкин. Сен Қарор қабул қил."

“Ота-онангнинг суҳбатлашиш вақти, сенинг эса ётоқда ётиш вақтинг келди. Сен ҳозир ухлашни хоҳлайсанми ёки ётоқда бироз ўйнаб, ухлашга тайёр бўлганингда бизга қўнғироқ қилишни хоҳлайсанми?

Пенсия ёшида эканлигига ишонтириш қийин бўлган одамлар ухлаш вақтидаги болалардир.
(Бровн, 1994)

Мажбурий танлов умуман танлов эмас ва болани бошқаришнинг яна бир усулига айланади. Муқобил вариантлардан бири болани ҳамма учун мақбул бўлган танловни таклиф қилишдир. Оталардан бири шундай деди: "Хотиним, мен уч ёшли Ханни ва чақалоқ билан кўчадан ўтмоқчи эдик. Биз унинг қўлидан ушлаб, бўшашмаслик учун курашганимизда у нафратланади, баъзан кўча ўртасида. Биз кесиб ўтишимиздан олдин, мен айтдим: "Ханни, сен онангнинг ёки менинг қўлимдан ушлаб олишинг мумкин. Ёки сенда бошқа хавфсиз фикр бордир?" У ўйлади ва "Мен аравани ушлаб оламан", – деди. Унинг танлови бизга яхши эди ".

БОЛАНИНГ КУРАШИГА ҲУРМАТ КЎРСАТИНГ

Болаларга бирор нарса "осон" деб айтилса, бу уларга ёрдам бермаслиги мумкин. Агар улар осон ишни уддалашса, улар кўп нарсага эришмаганликларини ҳис қилишади. Агар улар муваффақиятсизликка учраган бўлса, демак улар оддий нарсани қила олмадилар.

Бироқ, агар уларга "Сен буни қила оласан ва бу осон" ёки "Бу қийин бўлиши мумкин" деб айтилса,

улар бошқа хабарни оладилар. Агар улар муваффақият қозонишса, улар қийин иш қилишдан фахрланишлари мумкин. Агар улар муваффақиятсизликка учраса, улар бу вазифа қийин бўлганидан қониқишади.

Баъзилар ота-оналар "Бу қийин бўлиши мумкин" деганда самимий эмас деб ўйлашади. Бироқ, агар улар бу вазифага тажрибасиз боланинг нуқтаи назари билан қарасалар, биринчи марта бирон бир янгилик қилиш жуда қийин эканлигини тушунишади. ("Бу сиз учун қийин бўлса керак" дейишдан сақланинг. Бола "Нега мен учун? Нега бошқалар учун эмас?" деб ўйлаши мумкин)

Баъзи ота-оналар учун боланинг курашини (шунчаки ҳамдардлик билдириш) шунчаки туриш ва томоша қилиш чидаб бўлмасдир. Шунга қарамай, болага вазифани бажаришдан кўра, унинг ўрнига фойдали маълумотни бериш яхшироқдир: "Баъзида фермуарни тортиб олишдан олдин уни охиригача кичик қутига суриб қўйсангиз, ёрдам беради". Ёки "Баъзида комбинацияни қайта синаб кўришдан олдин қулф тугмачасини бир неча марта айлантирсангиз ёрдам беради". Бу ерда "баъзан ёрдам беради" ибораси айниқса фойдалидир, чунки агар у ёрдам бермаса, бола ўзини ўзи етишмаётганлик ҳиссини сақлаб қолади.

ЖУДА КЎП САВОЛ БЕРМАНГ

“Қаерга кетдинг?”... “Ташқарига”. “Нима қилдинг?”... “Ҳеч нарса”. Болалар ўзлари тайёр бўлмаган ва жавоб беришга тайёр бўлмаган саволларга эътибор бермаслик учун ҳимоя тактикаларидан фойдаланадилар. "Билмайман" ёки "Мени тинч қўйинг". Бу ота-оналар ҳеч қачон болаларга савол бермаслигини англатмайди. Муҳими, саволларнинг мумкин бўлган таъсирига сезгир бўлишдир.

Ота-оналарнинг зерикарли бўлиб туюлиши мумкин бўлган кенг тарқалган сўровларидан бири: "Бугун қизиқарли бўлдингми?" Бу болаларга нисбатан асоссиз талаб. Улар нафақат зиёфатга боришлари керак эди (мактаб, ўйин, лагер...), балки улар завқланишлари керак эди. Агар улар буни қилмаган

бўлсалар, улар ота-оналарининг умидсизликларини енгиш учун ўзларининг умидсизликлари бор. Фарзандлар яхши вақт ўтказмасликлари учун ота-оналарини ҳафсаласи пир бўлганини ҳис қилишади.

САВОЛЛАРГА ЖАВОБ БЕРИШГА ШОШИЛМАНГ

Вояга етганида, болалар ҳайратланарли турли хил саволларни беришади: "Камалак нима?" "Нега чақалоқ келган жойига қайтмайди?" "Сиз коллежга боришингиз керакми?" Ота-оналар кўпинча ўзларини яхши ҳис қилишади ва дарҳол, тўғри жавобларни излайдилар. Одатда, болалар жавоб ҳақида бироз ўйлаб кўришган ва фақат ўз фикрларини янада чуқурроқ ўрганишни хоҳлашади. Одатда, агар у ҳали ҳам муҳим бўлиб туюлса, катталар учун "тўғри" жавобни кейинроқ бериш учун ҳар доим вақт бор. Дарҳол жавоб бериш болалар учун фойдали эмас. Гўё ота-оналар ўзларининг ақлий машқларини бажарадилар ёки улар учун кенгроқ фикр юритадилар. Болаларга қўшимча текшириш учун ўз саволларига жавоб бериш фойдалироқдир:

> “Сен бунга ҳайронсан. Сен нима деб ўйлайсан?"
>
> Ота-оналар ҳатто саволни такрорлашлари мумкин.
>
> "Нега одамлар ўзлари хоҳлаган нарсани қила олмайдилар?"
>
> Улар савол берувчига нисбат беришлари мумкин:
>
> "Сен файласуфлар асрлар давомида сўраган муҳим саволни беряпсан". Ҳеч қандай шошилмаслик керак; жавоб излаш жараёнининг ўзи қимматлидир.

БОЛАЛАРНИ УЙДАН ТАШҚАРИ МАНБАЛАРДАН ФОЙДАЛАНИШГА УНДАШ

Болаларнинг ўз оиласига қарамлик туйғусини камайтиришнинг бир йўли уларга қимматли манбаларга эга бўлган каттароқ жамият борлигини кўрсатишдир. Дунё бегона жой эмас: керак бўлганда ёрдам кўрсатилади.

Болалар учун аниқ фойдадан ташқари, бу ота-оналарни ҳар доим назоратчи бўлишдан халос қилади. Мактаб ҳамшираси ортиқча вазнли бола билан оқилона овқатланиш одатларини муҳокама қилиши мумкин; пойабзал сотувчиси кроссовкалардан доимий фойдаланиш оёқларга нима қилишини тушунтириши мумкин; кутубхоначи ёш болага тадқиқот иши билан курашишда ёрдам бериши мумкин; тиш шифокори тозаланмаган тишларга нима бўлишини ёки жуда кўп конфет истеъмол қилиш оқибатларини тушунтириши мумкин. Бу ташқи манбаларнинг барчаси она ёки дадамнинг маъруза жилдларини алмаштириши мумкин.

УМИДНИ УЗМАНГ

Ҳаёт завқининг кўп қисми орзу қилиш, хаёл қилиш, олдиндан кўриш ва режалаштиришда ётади. Болаларнинг ҳар қандай умидсизликка

тушишига йўл қўймаслик орқали ота-оналар уларни муҳим ёқимли тажрибалардан маҳрум қилишлари мумкин.

ОТА-ОНАЛАР УЧУН МАСЛАҲАТЛАР

Болаларда мустақилликни ривожлантиришнинг баъзи қўшимча усуллари:

Улар ўз таналарига эгалик қилсинлар. Ота-оналар доимий равишда фарзандларининг кўзларидан сочларини тарашдан, елкаларини тўғрилашдан, кўйлакларини ёпишдан ва ёқасини қайта тартибга солишдан бош тортишлари керак. Болалар бу ҳаддан ташқари хатти-ҳаракатни жисмоний шахсий ҳаётига тажовуз сифатида ҳис қилишади.

ҚАНЧАЛИК ЁШ БЎЛИШИДАН ҚАТЪИ НАЗАР, УЛАРНИНГ ҲУЗУРИДА БОЛАЛАР ҲАҚИДА ГАПИРМАНГ

Ота-оналар ўзларини онасининг ёнида турган ҳолда тасаввур қилишлари керак, чунки у дўстига қуйидагиларни айтади:

"Биринчи синфда унинг ўқиши яхшимас эди, энди у яхшиланмоқда". Ёки: "Уни хафа қилма. У бироз уятчан".

Болалар ўзларини шундай муҳокама қилишганини эшитганда хижолат бўлишади. Уларга буюм ва мулк сифатида муносабатда бўлишади.

БОЛАЛАРНИ ЎЗЛАРИ УЧУН ЖАВОБ БЕРИШИГА ҚЎЙИШ БЕРИНГ

Ота-онага боланинг ҳузурида қайта-қайта саволлар берилади:

"У янги чақалоқни ёқтирадими?" "Нега у янги ўйинчоғи билан ўйнамаяпти?" Боланинг автономиясига бўлган ҳурматнинг ҳақиқий белгиси – сўраган катталарга: "Амир сизга айтиши мумкин. У биладиган одамдир".

ФАРЗАНДИНГИЗНИНГ ЯКУНИЙ "ТАЙЁРЛИГИГА" ҲУРМАТ КЎРСАТИНГ

Баъзида бола бирор нарса қилишни жуда хоҳлайди, лекин унга ҳиссий ёки жисмонан тайёр эмас. Масалан: у ҳаммомдан "катта қиз" каби фойдаланишни хоҳлайди, лекин у ҳали қила олмайди. У акасига ўхшаб сузишни истаса-да, сувдан қўрқади. У бош бармоғини сўришни тўхтатмоқчи бўлади, лекин чарчаганида, у жуда яхши ҳис қилади.

Ота-оналар болаларни мажбурлаш, ундаш ёки шарманда қилиш ўрнига, ўз фарзандларига ишончларини ижобий тарзда ифодалашлари мумкин:

"Шундай кунларнинг бирида сен ҳам онанг ёки даданг каби ҳаммомдан фойдаланасан".

“Мен ташвишланмайман. Тайёр бўлгач, сувга тушасан".

"Сен қарор қилсанг, бош бармоғингизни сўришни тўхтатасан".

ЖУДА КЎП "ЙЎҚ"ЛАРГА ЭЪТИБОР БЕРИНГ.

Ота-оналар фарзандларининг хоҳиш-истакларини рад этишлари керак бўлган пайтлар кўп бўлади. Шунга қарамай, баъзи болалар ўзларининг автономияларига тўғридан-тўғри ҳужум сифатида "Йўқ" деб жавоб беришади. Улар қичқиришади, аччиқланишади, исмлар билан чақиришади ёки хафа бўлишади. Улар ота-онага: “Нега...? Сиз шафқатсизсиз... Мен сиздан нафратланаман!” Бу ҳатто энг сабрли ота-оналарни ҳам чарчатади. Ота-оналар таслим бўлиб, ҳамма нарсага "Ҳа" дейишлари керакми? Шубҳасиз. Яхшиямки, ота-оналарга қарама-қаршиликка таклиф қилмасдан қатъий бўлишга имкон берадиган баъзи фойдали альтернативалар мавжуд. Мисоллар, болаларнинг ҳаракатланиши учун уйни хавфсиз қилиш ёки "Йўқ" демасдан эътиборини бошқа нарсага ўтказишдир.

ФАРЗАНДИНГИЗ БИЛАН МАСЛАҲАТЛАШИНГ

Кўпгина ота-оналар фарзандлари билан улар билан боғлиқ масалаларни муҳокама қилмайди. Агар улар фарзандлари имтиҳонларини топшириб битирганликлари учун уларни кечки овқат билан мукофотламоқчи бўлсалар, болалар ўзларининг севимли ресторанини танлашлари керак. Бу сизники эмас, уларнинг базми. Бундан ташқари, агар ота-оналар уларга ўйинчоқ ёки ўйин сотиб олишни хоҳласа, улар билан маслаҳатлашиш керак; акс ҳолда ота-оналар ўйинчоқларни ўз фарзандларини эмас, балки ўзларининг дидига қараб сотиб олишади. Ота-оналар ўйинчоқ билан ўйнашни тугатадилар ва бола томоша қилишданн уларни кечки овқат билан мукофотламоқчи бўлсанимани ёқтиришларини ва ёқтирмасликларини болаларига мажбурлаш ўрнига, уларни ота-оналарнинг ишларига жалб қилишлари муҳимдир. Болаларга шерик сифатида муносабатда бўлганда, бу ҳар бир кишининг муносабатини яхшилашга ёрдам беради.

Умар ибн ал-Хаттоб айтдилар:

Фарзандингиз билан биринчи етти йил ўйнанг, иккинчи етти йил давомида уни ўргатинг ва тарбияланг, сўнгра учинчи етти йил давомида унга ҳамроҳ бўлинг. Кейин у озод бўлсин.

[Баъзи белгиларни] ўз ҳолича фазилат деб аташ тирик тана учун скелет олиш билан баробар... Ахлоқ бутун феъл-атвордан бошқа нарсага тааллуқли эмас ва бутун феъл-атвор инсон билан унинг барча аниқ қиёфаси ва намоён бўлиши билан бир хилдир. Фазилатга эга бўлиш бир нечта номга сазовор ва ўзига хос хусусиятларни ўстиришни англатмайди; бу ҳаётнинг барча лавозимларида бошқалар билан мулоқот қилиш орқали инсон нимага қодир бўлса, тўлиқ ва етарлича бўлишни англатади.

Жон Дьюи

ФАРЗАНДЛАРИНГИЗНИ МАСЪУЛИЯТЛИ МУСТАҚИЛЛИККА ЎРГАТИНГ

Бу ерда тарғиб қилинадиган мустақиллик масъулиятли, қадрли ва тўғри йўналтирилгандир. Бу тартибсизлик ва йўналиш ҳисси йўқлиги учун мўлжалланмаган, бу ўзини принциплар, ахлоқ ва ахлоқдан озод қилиш натижасидир. Ота-оналар ўз фарзандлари мустақил равишда тўғри қарор қабул қилишлари учун солиҳликни автономия билан қуришга даъват этилади. Болаларни ҳар қандай қийинчиликларга дош бера олишлари учун автономия ва солиҳлик билан таъминланг.

МАСЛАҲАТ ВА МУСТАҚИЛЛИК: ҚИЗ ВА УНИНГ ОНАСИ

Ота-оналарга болаларга маслаҳат бериш уларнинг автономиясига халақит бериши мумкинлиги айтилганда, уларнинг кўпчилиги дарҳол хафа бўлишади. Улар: "Энди бу жуда узоққа кетяпти!" Улар нима учун ота-оналик донолиги ва тажрибасини баҳам кўриш ҳуқуқидан маҳрум бўлишлари кераклигини тушунолмайдилар.

1-МИСОЛ

Қатъий она ва унинг қизи мисолини кўриб чиқинг:

"Нега фарзандим муаммога дуч келганида менинг маслаҳатимдан фойдаланмаслиги керак? Қизим дўстининг битирув кечасига бориши кераклигига ишончи комил эмас эди, чунки у баъзи қизларни ёқтирмасди. Улар доим пичирлаб, исм-шарифлари билан чақиришади". Ота-оналар зудлик билан маслаҳат беришса, болалар ўзларини аҳмоқ ҳис қилишлари мумкин ("Нега мен буни ўзим ўйламаганман?"), хафагарчилик ("Менга ҳаётимни қандай бошқаришни айтманг!") ёки ғазабланган холда. ("Сизни нима қилади?" Мен бу ҳақда ўйламаганман деб ўйлайсизми?") Болалар ўзлари нима қилишни хоҳлашларини ўзлари ҳал қилсалар, улар ўзларига бўлган ишончни оширадилар ва қарорлари учун масъулиятни ўз зиммаларига олишга тайёр.

“Фарзандим муаммога дуч келганида ҳеч нарса қилмаслигим керакми? Мен унга бир неча бор айтдим: "Бу сенинг муаммоинг; Сен буни ҳал қиласан, – у жуда хафа бўлгандай туюлди". Агар ота-оналар ўз муаммоларига эътибор бермасалар, болалар хафа бўлишади. Бироқ, бир зумда эътибор бермаслик ёки маслаҳат беришнинг ҳаддан ташқари ҳолатлари орасида ота-она жуда кўп нарса қилиши мумкин, масалан:

- Ота-оналар боланинг чалкаш фикрлари ва ҳис-туйғуларини тартибга солишга ёрдам бериши мумкин. "Сен айтган сўзларингдан кўриниб турибдики, сенда иккита ҳис бор: сен иштирок этишни хоҳлайсан, лекин сени ёқтирмайдиган қизлар билан курашишни хоҳламайсан".
- Улар муаммони савол сифатида соддалаштиришлари мумкин. "Шундай экан, савол туғилади: "Қандай қилиб зиёфатда бўлиш ва баъзи қизларни чақиришларига чидаш йўлини топасиз?" Ота-оналар шундай савол берганларидан кейин жим туришлари керак. Уларнинг сукунати болага ечим топишга имкон беради.
- Болалар учун уйдан ташқарида мавжуд бўлган ресурсларни кўрсатинг. “Кутубхонанинг “Ёш воягa етганлар” бўлимида ўсмирлар учун турли хил ижтимоий муаммоларни ҳал қилишга оид китоблар борлигини кўрдим. Улар нима дейишини кўрмоқчи бўлишингиз мумкин”.

Айтайлик, мен буларнинг барчасини қилдим ва кейин у ўйламаган ечимни ўйлайман. Буни унга айтиб бера оламанми?" Ҳа, лекин у ўйлашга вақт топгач. У ота-онасининг фикрини тинглай олади, айниқса, агар бу унинг автономиясига ҳурмат кўрсатадиган тарзда тақдим этилса: "Ўша янги комедиячининг зиёфатига ўз рекордингизни олиб келишга қандай қарайсиз? Балки қизлар сени безовта қилишдан кўра кулиш билан банд бўлар".

Таклифларни “Сен қандай муносабатда бўлардин...” ёки “Ўйлайсанми...” деб бошланг.

"Мен унинг зиёфатга бориши кераклигига ишонаман. Мен жим туришим керакми?" Бола ўз муаммосини ўргангач, ота-онасининг фикрларини эшитиш фойдали бўлиши мумкин:

"Баъзи қизларнинг хатти-ҳаракати туфайли зиёфатни ўтказиб юбориш мени безовта қилади. Ўйлайманки, дўстингнинг битирув маросимида кўнглини қолдирмаслик, ҳатто бу қандайдир қурбонликка олиб келса ҳам, қатнашиш муҳим".

Ёшлар ота-оналарнинг қадриятларини билишга ҳақли. Агар улар ҳозирда уларга нисбатан ҳаракат қилмасликка қарор қилсалар ҳам, ота-оналар уларга ўйлаш ва ўрганиш учун бирор нарса берди.

2-МИСОЛ

Бир она шундай деди: "Мен қизим билан доим кийим-кечак жанжаллашиб турардим. Энди мактаб бўлмаганда нима хоҳласа кийишига рухсат бераман. Мактаб кунларида мен унинг тўшагига иккита кийим қўяман ва у қарор қилади. Мактаб формасининг афзаллиги шундаки, нима кийиш ҳақида ҳеч қандай танлов йўқ ва шунинг учун ҳеч қандай баҳс-мунозара йўқ"!

3-МИСОЛ

Семининг онаси: “Мен ниҳоят ўғлим билан свитер ёки костюм кийиш керакми деган ҳар кунги оворагарчиликларга чек қўйдим. Мен айтдим: "Семи, мен ўйладим. Сенга ҳар куни нима кийишни айтиш ўрнига, ўзинг айтишинг мумкин деб ўйлайман. Кел, жадвални ишлаб чиқамиз ва қандай кийим ташқи ҳароратга мос келишини аниқлаймиз”. Кейин биз биргаликда жадвал туздик:

Ташқи ҳарорат	Тегишли кийим
69 даража Фарангейт шкаласи (20 селсий) ва ундан юқори	Свитер эмас
50 ва 68 даража Фарангейт термометр шкаласи оралиғида (10-20 Селсий)	Свитер
49 даража Фарангейт (9 селсий) ва ундан паст	Қалин костюм

Биз катта термометр сотиб олдик ва у уни ташқарида дарахтга осиб қўйди. Энди у ҳар куни эрталаб қарайди ва бошқа баҳс-мунозаралар йўқ. Мен ўзимни даҳодек ҳис қиламан”.

4-МИСОЛ

Муна онасидан сўради: "Нега биз ҳеч қачон таътилда Бермуд ёки Флорида каби яхши жойга бормаймиз?" "Мен унга деярли жавоб бера бошладим, лекин буни эсладим. Муна ошхонани айланиб чиқди ва:

"Биламан, биламан... Чунки бу жуда қиммат... Хўш, ҳеч бўлмаганда ҳайвонот боғига борсак бўладими?", – деди.

Сиз қизингизни рўмол ўрашга мажбурлайсизми?
Муаллиф: Ноҳа Бешир

Ота-онам мени бирор нарса қилишга мажбурлашмаган. Ота-онам танлашга рухсат бермаган вақтни эслай олмайман. Рўмол ўрашга келганимда ҳам, онам: “Буни кийишинг керак, чунки бу сенинг дининг”, – демади. У нима учун уни кийишимиз ва баъзан қулай бўлмаслигини ва ёзда уни кийиш свитер ва жинси кийишни англатмаслигини тушунтирди: "Йўқ, сен шамол ўтказадиган енгил шим ва тугмаси юқори кўйлак кийишинг мумкин. Шундай қилиб, дўстларинг сендан нима учун уни кийишингни сўрашганда, сен уларга бу менинг диним ва менинг ота-онам уни кийишга мажбур қилишмаган дея жавоп беришингиз мумкин". Нега кийишимни айтганимдан сўнг, бир неча киши менга "Мен улардан бирини кийишим керак" деб айтишди. Мен ота-онам билан жуда яхши муомаладаман. Бу мен уларсиз яшай олмайман дегани эмас. Негадир мен ҳар доим уларни кўпроқ ҳурмат қиламан. Мен оиламни жуда яхши кўраман ва уларга деярли ҳамма нарсани айтиб бера олганимдан хурсандман. Синглим ва мен бир-биримизга жуда боғланганмиз. Аммо менинг оиламнинг энг яхши томони шундаки, Амира фарзандлардан каттаси, мен энг кичиги бўлсам ҳам, оиламизда ҳаммамиз тенгмиз.

(Беширанд Рида, 1998)

АГАР ОТА-ОНАЛАР ФАРЗАНДЛАРИНИНГ ДЎСТЛАРИНИ ЁҚТИРМАСАЛАР...

Ота-оналар фарзандларининг одобли, ҳалол, ақлли, ичмайдиган, чекмайдиган, гиёҳванд моддаларни истеъмол қилмайдиган дўстлари бўлишини истайди. Ота-оналар фарзандларини ҳимоя қилишни ва шу билан бирга автономияни рағбатлантиришни хоҳлашади. Ота-оналар ташвишланадиган кўплаб дўстлик қисқа умр кўради. Кўпинча болалар дастлаб ҳайратга тушган дўстлари унчалик даҳшатли эмаслигини билишади. Нотўғри дўстликка рухсат бериш, уни тўхтатишга ҳаракат қилгандан кўра яхшироқ бўлиши мумкин. Бу ерда болалардан ушбу дўст нимани ёқтиришини сўраш орқали дўстлик қаноатлантирадиган эҳтиёжни ҳал қилиш муҳимдир. Жавоб ота-оналарга ўша дўстни жалб қилишнинг асл сабаби ҳақида баъзи маслаҳатлар бериши мумкин.

Болалар турли хил одамлар билан муомала қилишни ўрганишлари керак. Баъзида дўстлик таҳдид ва потенциал хавфли бўлади, масалан, болалар ўзларини ғайриижтимоий ёки ҳуқуқбузарлик билан шуғулланадиган урушқоқ дўстлари билан бирлаштирганда. Ота-оналар хатти-ҳаракати номақбул бўлганлар билан дўстликдан воз кечишга мажбурдирлар.

Ота-оналарнинг ёрдами, ишончи ва сабр-тоқати болаларнинг ижтимоий муносабатларини яхшилашга ёрдам беради. Болаларга одамлар билан тил топишишлари, ўзларини яхши ҳис қилишлари ва ўз ҳаракатлари учун масъулиятли бўлишлари учун кўрсатмалар керак.

БОЛАЛАРГА ҚАРОРЛАР ҚАБУЛ ҚИЛИШГА ЁРДАМ БЕРИШ МУСТАҚИЛЛИКНИ КУЧАЙТИРАДИ

Ота-оналар қуйидаги ҳаракатлар орқали мустақилликка ўргатишлари мумкин:

- Болаларга қарор қабул қилиш имкониятини беринг (масалан, оилавий сайр қилиш жойини танлаш ёки уй ишларини адолатли тақсимлаш).
- Болаларга ўз имкониятларини қандай тортиш кераклигини кўрсатинг, керакли маълумотларни тўпланг ва қарорларининг потенциал натижаларини кўриб чиқинг (масалан, қандай кийим кийишни танлаш).

- Болаларга қарорлар ўзлари ва бошқалар учун оқибатларга олиб келишини ўргатинг. Чекиш мисолидан фойдаланинг: Ўсмир чекиши мумкин, чунки у оқибатларини ҳисобга олмаган ҳолда "етук" кўринади: сарғиш тишлар, ёмон ҳид ва саратон ва юрак хасталиклари хавфи ортиши. Тамаки етиштириш ҳалокатли. У ерни озуқавий моддалардан маҳрум қилади. Бундан ташқари, тамаки етиштириш учун фойдаланиладиган ер ўрнига муҳтож одамлар учун озиқ-овқат ва кийим-кечак ишлаб чиқариш учун ишлатилиши мумкин эди.
- Болаларга кўрсатиш керакки, қарор қабул қилиш керак бўлганда қарор қабул қилмаслик "нотўғри" қарор қабул қилиш каби ёмон бўлиши мумкин.
- Ота-оналар имкон қадар болаларнинг қарорларини қабул қилишлари керак. Ҳеч қандай қарор мукаммал эмас, шунинг учун ота-оналар фарзандларининг қарор қабул қилиш қобилиятини қўллаб-қувватлашлари ва уларни яхшилашлари керак.
- Болаларнинг қарорлари уларнинг диди ва эҳтиёжларига асосланади ва ота-оналарнинг қарорларига мос келмаслиги мумкин.
- Қарор қабул қилиш учун қоидалар ёки чегаралар белгиланиши керак. Шубҳасиз, зарарли қарорлар қабул қилиниши мумкин эмас, шунинг учун ота-оналар нима учун уларга рухсат берилмаслигини тушунтиришлари керак.

ҚАРОР ҚАБУЛ ҚИЛИШ БОСҚИЧЛАРИ

Қарор қабул қилиш қобилияти ўз-ўзини ҳурмат қилишни яхшилашга ёрдам беради. Ўз ҳаётларини бироз назорат қила оладиган болалар ўзига ишонган, масъулиятли ва бахтли катталар бўлишга тайёрланмоқда. Мустақил болалар қуйидаги босқичлардан ўтишлари мумкин:

- Қарор қабул қилиш зарурлигини тан олиш
- Қарор қабул қилишда ёрдам бериш учун маълумот тўплаш
- Муқобил қарорларни аниқлаш
- Қарорнинг мумкин бўлган натижаларини ўрганиш
- Вариантлар шахсий қадриятлар ва мақсадларга қанчалик мос келишини ҳисобга олиш
- Муайян қарорларни танлаш учун ёмон сабабларни (масалан, тенгдошлар босими, етукликни исботлаш истаги ёки исён туйғуси) тан олиш
- Қарорни амалга ошириш

Болага қарор қабул қилиш учун кўп вақт беринг. Қарор қабул қилиш тезлиги боланинг ёшига тескари пропорционалдир.

МАСЪУЛИЯТНИ ЎРГАТИШ

Масъулиятли бўлиш айтилмасдан, босим ўтказмасдан ёки қўрқитмасдан оқилона ҳаракат қилишни англатади. Бу қарор қабул қилиш ва улар учун жавобгар бўлиш қобилиятидир. Расулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи васаллам айтадилар:

Мусулмонларнинг ишларига бефарқ бўлмаган киши улардан эмас.
(Аҳмад)

Ўзи била туриб, қорни тўқ ухлаб, қўшниси оч қолган мўмин эмас.
(Ат-Табароний)

Болаларга масъулиятни ўргатиш жуда муҳимдир. Болалар ўз мажбуриятларини айтмасдан ёки эслатмасдан ўз зиммаларига олишга ўргатишлари керак. Масъулиятли болалар ихтиёрий равишда хизмат кўрсатади, ёрдам беришади, уларни бу ишга биров мажбурламаса ҳам. Масъулиятли болаларда ҳам муваффақиятга эришиш ва устунлик қилиш истаги бор. Болаларда масъулиятни сингдиришнинг бир усули – ўз-ўзини назорат қилишни ўргатиш. Масъулиятли болалар ўз ҳаракатларининг аҳамиятини ва ҳаракатларининг оқибатларини ту-

шунишади. Болалар учун яхши одат – кун давомида қилган ҳаракатлари учун ўзларини жавобгар деб билиб, кечалари уйқуга кетишдан олдин бажарган ишлари ҳақида ўзларига ўзлари ҳисобот беришларида. Ички “полиция ва аудит” тизимини яратинг. Ота-оналар фарзандларининг доимо ҳушёр ва тўғри йўлда бўлишлари учун уларнинг қалби ва онгига Худога бўлган муҳаббат ва қўрқувни сингдиришлари керак. Болаларга, улар қаерда бўлмасин, Худо ҳамма билан эканлигини айтиш, уларда масъулият ҳиссини кучайтиради.

Масъулият фақат уй юмушларини эслаб қолиш ёки итоаткорликдан кўра кўпроқдир. Бу тўғри ва нотўғри ҳақида қайғуришни, унинг хатти-ҳаракатлари бошқа одамларга қандай таъсир қилишини ва қоидалар нима учун муҳимлигини тушунишни ўз ичига олади. Масъулиятни ўргатиш учун ота-оналарнинг ўзлари масъулиятли бўлиши керак.

Яхши мисол: Ота ва ўғил дўкон ёпилиб қолмаслиги учун шошилмоқда. Ота шошиб туришса ҳам аёлга чақалоқ аравачасини зинапояга кўтаришда ёрдам бериш учун тўхтайди. Фарзанд одамларга ёрдам беришнинг яхши усули эканлигини билиб олади, ҳатто ўзлари қандайдир молиявий даромадни ўтказиб юборса ҳам (яъни, дўкон ёпилиб қолса ҳам).

Фарзандлари масъулиятни ўз зиммаларига олганларида, ота-оналар буни пайқашлари ва миннатдорчилик билдиришлари керак. Исталган хатти-ҳаракатни мукофотлаш кўпроқ орзу қилинган хатти-ҳаракатларни рағбатлантиради. Одамлар кўпинча бола ўзини масъулият билан тутган ҳолатларни эътиборсиз қолдирадилар ёки уларни оддий деб билишади. Энг ёмони, кўп ота-оналар фақат фарзандлари масъулиятсиз бўлганда изоҳ беришади. Натижада, болалар ўзларига айтадилар: "Мен ҳақ бўлсам, ҳеч ким эсламайди, мен нотўғри бўлсам, ҳеч ким унутмайди". Ота-оналар: "Раҳмат, бу катта ёрдам бўлди" дейишлари керак. Улар ўзлари учун

муҳим бўлган хатти-ҳаракатни тан олишда айниқса эҳтиёт бўлишлари керак, лекин бу уларнинг фарзанди учун муҳим бўлмаслиги мумкин, масалан: “Мен китобларингни овқат столига қўйиш ўрнига хонанга қўйганингни пайқадим. Бу ажойиб – энди мен кечки овқат учун дастурхон ёза оламан". Ёки: "Ташқаридан кирганингда курткангни илгичга осиб қўйганингдан миннатдорман".

Тўғри қарор қабул қилиш масъулиятли хатти-ҳаракатларнинг зарурий шартидир. Ҳар доим нима қилиш кераклиги оддийгина айтилган болалар камдан-кам ҳолларда онгли танлов қилишни ўрганадилар. Улар масъулиятли бўлишга ўргатилмайди. Болаларга танлаш имконияти берилиши жуда муҳим, чунки катталар бирин-кетин танлов қилишдан иборат. Оила аъзоларига оддийгина юмушларни топшириш ўрнига, уйда бажарилиши керак бўлган барча ишларни рўйхатини тузинг ва оилавий йиғилишда ким нима қилишини муҳокама қилинг. Улар биргаликда вазифаларни тақсимлайдилар, шунда ҳар бир кишига ўзи бажаришга қарши бўлмаган вазифалар берилади ва кейин ҳеч ким энг зерикарли юмушлар билан қолиб кетмаслиги учун айланиш тизимини ишлаб чиқади. Болаларни ушбу жараёнга қўшиш ота-оналари уларга ишонишларини ва уларнинг фикрларини қадрлашларини кўрсатади ва бу уларга масъулиятли шерик бўлишга ёрдам беради. Бу, шунингдек, уларни жамоанинг бир қисмига айлантиради, ҳар бир аъзо уй хўжалигини муаммосиз бошқариши учун бошқаларга боғлиқдир. Бу уларга қарор қабул қилиш, шура (маслаҳат) ва масъулиятни ўргатишнинг амалий усулидир.

ПОЙДЕВОР ҚЎЙИШ: МУНОСАБАТ ВА ДУНЁҚАРАШ

Агар биз масъулиятли ота-оналар бўлсак, вазифанинг ярми бажарилади. Иккинчи ярми болаларга бизнинг изимиздан боришга ёрдам беради.

Болаларни катталар ҳаётига тайёрлаш учун етарли билим, шунингдек, яхши характер керак. Масъулият яхши характернинг энг муҳим элементларидан биридир. Масъулият ота-оналар ўз фарзандларига ўтказадиган менталитет ёки тахминлар тўпламидан бошланади. Агар ота-оналарнинг дунёқараши болалар фақат ўйнашлари ва ўзларини хурсанд қилишлари керак бўлса, болалар бу умидни амалга оширадилар ва ўз ишларидан шикоят қиладилар. Агар ота-оналар болаларнинг доимо худбин бўлишига ишонишса, бу кутиш болага аниқ бўлади. Худбин, мунозарали, фойдасиз болаларни тарбиялашнинг энг ишончли усулларидан бири бу умидсизликдир. Бироқ, ота-оналарнинг дунёқараши, ёши ва қобилиятидан қатъи назар, ҳар бир инсон барчанинг фаровонлигига ҳисса қўшиши керак бўлса, уларнинг хатти-ҳаракатлари, муносабати ва умидлари буни акс

эттиради ва уларнинг фарзандлари масъулиятнинг қадрини билиб олади.

Биз ҳаётда муваффақият қозонадиган болаларни тарбиялашни хоҳлаймиз. Масъулиятни ўрганган болалар, одатда, камроқ қарам бўлишади ва балоғат ёшида ўз ҳаракатлари учун масъулиятни ўз зиммаларига олишлари мумкин. Масъулият – бу ўрганилган маҳорат ва болаларга ушбу муҳим маҳоратни ўрганиш учун воситалар берилиши керак.

Бола масъулиятни ёшлигидан ўрганиши керак. Натижаларсиз муҳитда тарбияланган болалар масъулиятни ўрганиш имкониятини қўлдан бой беришади. Баъзи ота-оналар ўз фарзандлари учун хавфсиз бошпана яратишга ҳаракат қилишда жуда узоққа боришади. Бу ота-оналар фарзандларига салбий хатти-ҳаракатларнинг оқибатларини бошдан кечиришларига йўл қўймайдилар. Бундай ота-оналар "имкониятчилар" (улар ўз фарзандларига ҳаддан ташқари қарам ва масъулиятсиз бўлишга имкон беради). Бу болалар ҳуқуқ ҳисси билан ўсади. Улар: "Агар мен дунёга масъулият билан муносабатда бўлсам, дунё менга масъулиятли шахс сифатида қарайди" деган соғлом муносабатдан кўра, "дунё менга қарздор" деган муаммоли муносабатни қабул қилади.

Болалар, агар улар қандай қилишни билмасалар, жавобгар бўлолмайдилар ва улар фақат ўргатилсагина ўрганишлари мумкин. Таълим ва тарбия ота-она ва бола муносабатларининг муҳим қисмидир. Масъулиятли бўлиш маҳорат билан бир қаторда муносабатдир. Болалар ўргатилмаса, ўйинчоқларини қўймайди. Катталар, агар улар ўқитилган бўлмаса, қарзга олган нарсаларни қандай қайтаришни ёки ўз вақтида ишга келишни билмайди. Ота-оналар фарзандларига масъулиятни ўргатишнинг энг яхши усули – аста-секин, кундан-кунга.

Ялқовликка мойилликларни қўллаб-қувватламанг. Ота-оналар ўсмирларга масъулият юклаш орқали бунинг олдини олишлари мумкин. Бироқ, бу ҳафтада икки кеча-кундуз идиш ювиш ва ахлатни олиб ташлашдан кўпроқ бўлиши керак. Масъулиятсиз болалар ҳафтасига 40 соатлик ишга (ёки тўлиқ кунлик коллеж ва ярим кунлик иш) дош беришга мажбур бўлганда, улар тайёр бўлмайдилар. Самарали ва муваффақиятли катталар ҳаёти учун машаққатли меҳнат ва масъулият зарур.

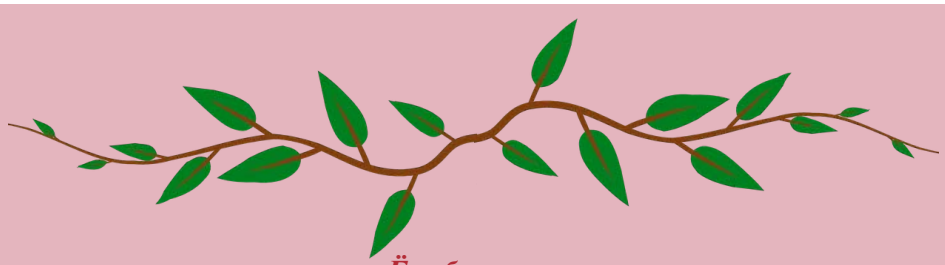

Ёш бошланг

Агар сиз уларни тўғрилашга ҳаракат қилсангиз,
кичик новдалар тўғриланади.

Аммо улар ўсиб, қаттиқ ёғоч бўлиб қолса,
улар тўғриланмайди. (арабча шеър)

Мактабгача ёшдан бошланг. Янги чақалоқ кутилганда, болаларга: "Биз бирга болага ғамхўрлик қилишдан завқланамиз", – деб айтиш керак. Улар ушбу махсус лойиҳада масъулиятли шерик бўлиш ғоясидан ҳаяжонланадилар. Кейин бола тоза тагликларни олиб келиш, чақалоқнинг ифлос кийимларини саватга солиб қўйиш ва чақалоқ ташлаб юборадиган ўйинчоқларни йиғиш орқали ука/синглисига ғамхўрлик қилишда ёрдам бериши мумкин. Унга (қўшиш, шериклик ва мулоқот орқали) биргаликда ишлаш ва хизмат қилиш имтиёз эканлигини ўргатинг. Ҳийла – "Фаолиятга фаол жалб қилиш". Фарзандлар ота-оналарини кузатиш ўрнига, уларга ёрдам беришлари керак.

ТУРЛИ РИВОЖЛАНИШ БОСҚИЧЛАРИДА ИМКОНИЯТЛАР

ЧАҚАЛОҚ ВА ЮРИШНИ ЎРГАНАЁТГАН БОЛА

Ушбу босқичда болалар ота-оналарининг чегараларини синаб кўришни бошлайдилар. Мисол учун, икки ёшли бола диққатни жалб қилиш учун ўйинчоқни қайта-қайта ташлашни ўрганади, кейин ғазабда ўйинчоқни ташлашни ўрганади ва кейин катталарнинг реакциясини қўзғатишни ўрганади. Шу нуқтада, ота-оналар болага чегара қўйишига рухсат беришдан кўра, ўз фарзандлари учун чегара белгилашлари керак. Агар у ўйинчоқни бир марта ташласа, ота-оналар уни олиб, қайтариб беришлари мумкин. Бироқ, агар бола атайлаб ўйинчоқни қайта-қайта ташласа, унда ўйинчоқни қўйиш вақти келди. Шундай қилиб, бола салбий хатти-ҳаракатлар мукофотланмаслигини билиб олади. Бу ёш "даҳшатли иккилик" деб аталади.

Чақалоқлар юришни ўрганаётган бола бўлиб улғайганларида, улар қайси ҳаракатлар ота-оналарининг сабр-тоқатини синаб кўришини билиб оладилар. Ушбу босқичда

болалар ёмон хатти-ҳаракатларнинг оқибатлари бўлиши мумкинлигини билишлари керак. Агар ота-оналар фарзандига: "Агар буни тўхтатмасанг... биз уйга борамиз" деса, улар таҳдид қилишлари керак. Агар ота-оналар фарзандига жиддий таҳдид солаётганини ўргатса, уларнинг сўзлари кўпроқ оғирлик қилади. Иккала ота-она ҳам буни қилишлари муҳимдир.

ЭРТА БОЛАЛИК

Эрта болалик йилларида болалар ўзларига ғамхўрлик қилишни ўрганишлари керак. Улар сочларини тарашлари, тишларини тозалашлари, оёқ кийимларини боғлашлари ва ўзларини тозалашлари керак. Кичик болаларга уй атрофидаги кичик юмушларни бериш уларнинг ўзини ўзи қадрлашига ёрдам беради ва уй хўжалигига ҳисса қўшиш туйғусини оширади. Ўз вазифаларини бажаришдан бош тортган болалар айрим оқибатларга олиб келишини билишлари керак. Агар уй ишлари тугалланмаган бўлса, у ҳолда болалар дўстлари билан ўйнашга, телевизор кўришга ёки ўзлари "қизиқарли" деб ҳисоблайдиган нарсаларни қила олмайдилар. Уй вазифалари бажарилгандан сўнг, болалар ўзлари хоҳлаган нарсани қилишлари мумкин.

МАКТАБ ЁШИДАН ОЛДИН

Болалар улғайган сари уларнинг масъулияти ортади. Болаларга мунтазам нафақа бериш уларнинг ўз қадр-қимматини оширишга ёрдам беради. Болаларни масъулиятли бўлишлари учун мукофотланг: уй ҳайвонларига яхши ғамхўрлик қилиш учун кўпроқ нафақа, яхши ҳисобот картаси учун махсус совға ёки ота-оналар ўз фарзандларининг масъулиятли эканлиги учун қанчалик ажойиб деб ўйлашлари учун эслатма.

Агар болалар мактабда яхши ишламаса ёки уйда ёрдам бермаса, муаммонинг илдизини топинг. Болалар белгиланган чегаралар билан тўқнаш келганда яхшироқ ишлайди. Ишлаш стандартига эга бўлмаган болалар (уйда ёки мактабда) ҳар қандай умидларни қондиришни тўхтатадилар. Болаларда ўз ҳаракатлари учун жавобгарлик ҳиссини таъминлаш тарбиявий муҳитни талаб қилади. Болаларга муваффақиятга эришиш билан бир қаторда муваффақиятсизликка ҳам рухсат бериш керак.

Вояга етмаган болалар тенгдошларининг босимига энг агрессив тарзда дуч келишади. Масъулиятни ўргатган оилада тарбияланган болалар муаммоли хатти-ҳаракатлардан ва тенгдошларининг салбий таъсиридан қочишади. Мулоқот линияларини очиқ тутиш болаларга ота-оналари билан қўрқувларини муҳокама қилиш ва ҳис-туйғуларини тушуниш имконини беради.

ЎСМИР

Ўсмирлар нотўғри танлов қилиш учун жуда кўп имкониятларга дуч келишади. Яхши-ёмонни ажрата олган, ёмон ҳаракатлари ёмон оқибатларга олиб келишини тушунган ўсмир тўғри танлов қилади.

Ўсмирларингизда масъулият ҳиссини шакллантиришда давом этинг. Агар масъулият учун пойдевор аллақачон қўйилган бўлса, ота-оналар фарзандларининг келажагини улар билан муҳокама қилиш учун яхши имкониятга эга бўладилар. Болалар муваффақияти учун масъулият зарурлигини билишлари керак. Болаларга эришиш мумкин бўлган мақсадларни ривожлантиришга ёрдам беринг.

ЁШ ВОЯГА ЕТГАНЛИК

Фарзандларингизга масъулият туйғусини ўргатган бўлсангиз, улар энди ўзини-ўзи таъминлайди ва оиладан алоҳида ҳаётга йўл олади. Қарамликка ўргатган ота-оналар фарзандлари ажралмаслигини аниқлайдилар (бундай катталар омон қолишларига ёрдам бериш учун оилага қарам бўлиб қоладилар). Ўзларининг салбий ҳаракатларининг оқибатларини ҳеч қачон ўрганмаган катталар қийин вазиятларга тушиб қолишади, лекин уларнинг аҳволи учун айбни бошқа жойда қидиришади. Масъулиятсиз катталар учун муносабатлар ҳар доим қийин бўлади.

РИВОЖЛАНИШ ТАМОЙИЛЛАРИ

ИШНИ ҚИЗИҚАРЛИ КЎРИНГ

Кичкинтойлар ва мактабгача ёшдаги болалар ота-оналари нима дейишларига ишонишади, шунинг учун уларга иш қизиқарли бўлиши мумкинлигини ўргатиш мумкин. Ота-оналар ўйинчоқлар ва озиқ-овқат маҳсулотларини қўйиш ўйинини қилишлари мумкин. Ўсмирлик даврида бу болалар меҳнаткаш ва уйда ёрдам беришади. Ота-оналар фарзандлари олдида айтган сўзларига эҳтиёт бўлишлари керак. Агар болалар: "Онанг сен билан вақт ўтказишни хоҳлайди, лекин у ҳозир ишлаши керак" деб эшитса, ота-оналар ишнинг салбий ва исталмаганлиги ҳақида хабар юборадилар. Бунинг ўрнига, кимдир шундай дейиши мумкин: “Мен полни супураётганимда сен мен билан вақт ўтказишинг мумкин. Мен учун чанг артгични ушлаб турсанг бўларди. Бу қизиқ эмасми?”

Болаларга уй ёки боғ ишини ҳеч қандай зарари йўқлигини ўргатинг, чунки бу юмушларнинг барчаси ҳурматга сазовор. Ишнинг имтиёз (ҳуқуқ эмас) эканлиги ҳақидаги хабарни етказиш муҳимдир. Ота-оналар фарзандлари билан жисмоний меҳнатнинг неъматларини баҳам кўришлари керак. Агар улар ногирон ёки ишсиз ёки беллари жароҳатланганлиги сабабли одатдаги фаолияти билан шуғуллана олмасалар-чи? Ҳар бир инсон соғлом тана неъматларидан хабардор бўлиши керак.

Ота-оналар фарзандларига жисмоний меҳнат ва масъулиятга бўлган иштиёқни бериш имкониятини қўлдан бой бермасликлари керак. Ота-оналар уй ишларини қизиқарли ўтказишга ҳаракат қилишлари керак (қувноқ қўшиқлар, мазали ҳазил ёки қизиқарли суҳбат билан). Қувноқлик муҳити болаларнинг иш ва масъулиятга бўлган муносабатини яхшилашга ёрдам беради. Агар бутун оиланинг иши ва ўйинлари куннинг бир вақтида белгиланиши мумкин бўлса, бу бир боланинг уй ишларида ишлаши, қолганлари эса дам олиши натижасида юзага келадиган норозилик туйғусини олдини олади. Агар ҳовли ишларини бажариш керак бўлса, бутун оила биргаликда шуғулланса, бу янада ёқимли бўлади.

БИРГАЛИКДА ИШЛАНГ

Ота-оналарга болаларни тарбиялашда "биз" сўзини ишлатиш фойдали бўлиши мумкин. Масалан, улар уларга шундай дейишлари мумкин: "Биз ҳар доим ифлос кийимларимизни ерга эмас, саватга қўямиз". Болалар иштирок этишни яхши кўрадилар ва "биз" сўзидан фойдаланиш уларни маъруза қилмасдан тўғри хулқ-атворга ундайди. Болага "Хонангизни тозаланг!" – дейиш ўрнига, ота-она: "Келинг, хонангизни бирга тозалаймиз", – деб айтиши мумкин.

Болалар ота-оналари билан бирга ишлаб энг яхши тарбияни ўрганадилар ва масъулиятли одатларни

Ҳовли ишларини давом этиш учун “ўн қоида”

Болалар ҳар сафар ташқариб, ўйнашларидан аввал улар уйда кичик вазифаларни бажаришлари керак. Бу ўнта тош ёки бегона ўтларни териш, ўнта қуриган гулни узиш, ўнта катта қуриган баргларни ахлатга ташлаш ёки ўнта касал баргни териш бўлиши мумкин. Ёки бола каттароқ вазифани бажариши мумкин, масалан, юқоридаги вазифалар ўрнига гулларни суғориш.
Ота-оналар фарзандларини иложи борича ўз овқатлари учун сабзавотларни етиштиришга ундашлари керак.

Ливиялик бир киши ўз боғини 6 та бўлакка бўлиб, 6 нафар фарзандининг ҳар бирига ўз хоҳлаган нарсасини ўстириши мумкин бўлган бир чизиқдан қандай қилиб берганини тасвирлаб берди. Агар хотинига оилавий овқат учун сабзавот керак бўлса, у болалардан помидор ёки қалампир ёки мавжуд бўлган нарсаларни сўрайди. Болалар боғни яхши парвариш қилишди ва бу тизим боғдорчилик вазифаларини тақсимлаш бўйича барча тортишувларга чек қўйди!

Силвиа Ҳант

ривожлантирадилар. Улар ўзларини севишларини ҳис қилишади ва иш ва масъулиятни ота-оналарининг муҳаббати билан боғлашга келишади. Бу уларга кейинчалик меҳнатга нисбатан ижобий муносабатни беради. Мактабгача ёшдаги болаларга баъзи танловларни қилишларига рухсат бериш керак. Баъзида бола "Бу сен қилмоқчи бўлган нарса" деб эшитиши керак бўлган пайтлар ҳам бўлади. Болаларни дангасаликка ўргатишда хатоликка йўл қўйманг, уларни ўзлари ёқтирмайдиган нарсаларни қилишга мажбурламанг. Масъулиятнинг муҳим қисми бу ўзини қандай ҳис қилишидан қатъи назар, нима қилиш кераклигини қилишни ўрганишдир. Бир вақтнинг ўзида ҳам меҳрибон, ҳам қатъий бўлинг.

МАСЪУЛИЯТНИ АСТА-СЕКИН ОШИРИНГ

Ота-оналарнинг битта хатоси – фарзандларини "масъулиятли" ёшга етгунга қадар (ҳеч қандай ишсиз) ўйнашга рухсат беришдир. Кейин тўсатдан жуда кўп иш ва бажариш учун жуда кўп масъулият пайдо бўлади. Ҳар йили болаларга аста-секин кўпроқ иш ва масъулиятни ўз зиммаларига олишга ёрдам беринг. Баъзи ривожланаётган мамлакатларда болалар (айниқса, қизлар) чақалоққа қарашлари, ёқилғи ва сув олиб юришлари, шунингдек, уй вазифаларини бажаришда ёрдам беришлари кутилади. Баъзан 8 ёшли болалар хизматкор ва уй бекаси бўлиб ишлашга юборилади. Чақалоқлик ҳеч қандай иш билан бошланмайди, 19 ёшли болалар эса ҳафтасига 40 соат ишлаши мумкин. Ота-оналарнинг вазифаси масъулиятни босқичма-босқич шакллантиришдир. Масъулият даражасини оширишга одатланган болалар катталар бўлганларида тўлиқ вақтли ишларга яхшироқ мослашадилар.

Жадвални мактабгача ёшда бошлаш мумкин (кийимларни тўсиқга қўйиш ва ўйинчоқларни йиғиш каби вазифалар билан). Болаларнинг ёши ва қобилиятига мос келадиган бошқа вазифалар аста-секин қўшилиши мумкин. Олти ёшли болалар ҳар куни стол қўйишлари, ётоқларини йиғишлари, идишларни қуритишга ёрдам беришлари, уй ҳайвонларини боқишлари, овқатдан кейин столни тозалашлари ва озгина ёрдам ёки йўл-йўриқ билан кир ювишлари мумкин. Аста-секин, ҳар йили янги масъулиятлар киритилиши мумкин. Ўсмирлар кир ювиш ва идиш ювиш (ака-ука ва опа-сингиллар билан навбатма-навбат), майсазорни ўриш, буталарни кесиш ва кичик биродарларига энагалик қилишлари мумкин. Ўсмирлар, шунингдек, тўлиқ бўлмаган иш куни ва жамиятда ихтиёрий ишлар билан шуғулланишлари мумкин.

"БУ МЕНИНГ ИШИМ ЭМАС" МУНОСАБАТИДАН ВОЗ КЕЧИНГ

Болаларга масъулиятни оила биргаликда олиши кераклигини ўргатиш керак. Адолат учун жанжал қилиш-

га рухсат берилган болалар бошқаларга ёрдам беришни унутишади. Ким кўпроқ бегона ўт териб олгани ёки икки бола бир хил миқдордаги идиш-товоқни қуритганми, деган саволга доимо эътибор қаратилса, болаларда оилада тотувликка тўғри келмайдиган жанжалли муносабатлар пайдо бўлади. Жамоада ишлаш менталитетини шакллантириш. Ота-оналар болаларга: "Стол тозаланганда ва артилганда, биз ҳаммамиз видео томоша қилишимиз ёки паркга боришимиз мумкин" ёки "Агар ҳовлидаги барча ишларни бугун бажарсак, кечқурун музқаймоқ ёки попкорн ейишимиз мумкин" деб айтишлари мумкин. Ёки "тозалашни тугатганимиздан сўнг, келинг, барчамиз биргаликда нишонлаш учун махсус саёҳатга чиқайлик". Гуруҳ мукофотлари ҳамжиҳатликни, жамоада ишлашни ва масъулиятни рағбатлантиради. Бир бола касал бўлса, болалардан бир-бирини тўлдиришни сўраш мумкин. Уларни ишда бир-бирларига ёрдам беришга ва бир-бирларининг юкини кўтаришга ундаш муҳимдир. Каттароқ болалар кичик болаларга мактаб ишларида, кичиклар эса катталарга уй ишларида ёрдам беришлари керак.

АМАЛИЙ ТАКЛИФЛАР

- Болаларни жуда кўп вазифалар билан овора қилманг. Ота-оналар болаларнинг қобилиятлари ва темпераментларини ҳисобга олишлари ва уларга муваффақиятли эриша оладиган вазифаларни беришлари керак. Муваффақият ва мақтов уларни кўпроқ ишлашга ундайди, ортиқча юк эса муваффақиятсизликка олиб келиши ва мотивацияни йўқ қилиши мумкин.
- Болаларнинг масъулиятли бўлишини кутинг. Ота-оналарнинг умидлари болаларни рағбатлантиради. Ота-оналар фарзандларига топшириқ беришганда, улар буни қайси вақтда бажариш кераклигини муҳокама қилишлари мумкин. Кейин улар буни болаларга қилишларига рухсат беришлари ва бу амалга оширилади деб ўйлашлари керак. Болаларга уларни кузатиб турмасдан ёки доимий равишда эслатмасдан топшириқни ўзлари бажаришларига рухсат беринг. Агар улар вазифани бажара олмасалар, ота-оналар уларга ёрдам беришлари мумкин.
- Болани “масъулиятсиз” деманг. Агар болалар бутунлай масъулиятсиз иш қилсалар ҳам, масалан, дўстларига синов учун ўқишга ёрдам беришга ваъда берганларида кинога боришса ҳам, ота-оналар уларга тегмасликлари керак. Бунинг ўрнига, уларни имкон қадар тезроқ дўстлари билан тўлдиришга ундаш яхшироқдир. Агар бола унутувчанликка мойил бўлса, ота-оналар "агар бошингиз боғланмаган бўлса, сиз ҳам буни унутиб қўйишингиз мумкин" каби сўзлардан қочишлари керак. Бундай

сўзлардан болалар хафа ва тушкунликка тушади. Одамни эмас, хатти-ҳаракатни белгиланг.

• Болалар ўз жадвалларини тузишда ёрдамга муҳтож. Уларга уй вазифаси қанча вақт кетишини ва шунга мос равишда режалаштиришни кўрсатинг. Болаларга дарсдан кейин жадвал тузишга ёрдам беринг. Уларга қандай қилиб барча ишларини бажариш ва чўмилиш учун етарли вақт борлигини кўрсатинг ва ҳали ҳам дам олиш ва ташқарида ўйнаш учун вақтингиз бор.

• Вазифаларни кичикроқ вазифаларга бўлинг. Болаларга ёзиш учун ҳисобот берилганда, ота-оналар кутубхонага бориш ёки Интернетда қидириш ва ҳисоботнинг турли бўлимларини ёзиш учун қанча вақт кераклигини олдиндан муҳокама қилишлари мумкин. Болалар лойиҳани бошқариладиган қисмларга ажратиш ва ҳар бир қисмга эришиш режасини тузишда ёрдамга муҳтож.

• Ота-оналар фарзандларининг уй вазифасини улар учун қилмаслиги керак. Ажабланарлиси шундаки, қанча ота-оналар фарзандларининг уй вазифасини улар билан ёки улар учун қилиш тузоғига тушиб қолган. Болаларга уй вазифаси ота-оналарнинг эмас, балки уларнинг масъулияти эканлигини тушунтириш керак, чунки бу болалар мустақил равишда бажаришга қодир бўлган вазифа бўлиши керак. Бироқ, болалар вақти-вақти билан ёрдамга муҳтож ва улар имло ёки луғат учун тестдан ўтишлари керак.

• Болалар ўз хатолари учун жавобгарликни ўз зиммаларига олишни ўрганишлари керак. Ота-оналар уларни қутқариш учун шошилмасликлари керак.

• Болаларни пулни бошқаришга ўргатиш керак. Болалар ўзларида мавжуд бўлганидан кўпроқ пул сарфламасликлари керак – бу нафақа, бобо ва бувиларнинг совға пуллари ёки ишдан олинган пуллар. Бирор нарсани хоҳлаганда қарз олиб, пули кўп бўлганда уни қайтариши маъқул эмас. Бу ёмон тайёргарлик. Бунинг ўрнига, улар ўз маблағлари етарли бўлгунча кутишлари ва қарзга ботмасликлари керак. Ишлари бўлган болалар хайрия ва жамғармалар учун пул ажратишни ўрганишлари керак. Болалар ўсиб улғайган сари, ота-оналар улар билан катталар пулларини қандай бошқа-

риши ва одамлар фойдаланадиган жамғарма турлари ва инвестиция режаларини муҳокама қилишлари мумкин. Бу болаларга барча Муқаддас Китобларда судхўрлик тақиқланганлигини тушунтириш ва исломий банк иши ҳақида ўргатиш учун идеал имкониятдир.

- Болаларни ишга жойлашишга ундаш. Бу ихтиёрий иш ёки мактабдан кейинги ёки ёзги иш бўлиши мумкин. Ота-онаси бизнес билан шуғулланадиган болалар (масалан, дўкон, меҳмонхона, ресторан, ферма ёки бозор) эрта ёшдан бошлаб иш жойида ёрдам беришлари керак. Болалар ўз вақтида бўлишни, ўзларини қандай ҳис қилишларига қарамай, ёқимли бўлишни ва ўз вазифаларини бажаришларига ишонч ҳосил қилишни ўрганадилар.

Худди ҳақиқий ишчи кучида бўлгани каби... лекин ота-она фарзандини ташлаб кета олмайди!!

Ишчиларда масъулиятсиз хатти-ҳаракатлар мутлақо қабул қилиниши мумкин эмас. Барча ходимлар ўз вазифаларини билишади ва уларни маълум вақтларда бажаришлари ёки ишдан бўшатиш хавфини туғдиришлари керак. Гарчи ота-оналар фарзандларини ишдан бўшата олмасалар ҳам, уларга йўл-йўриқ бериб, масъулиятни ўргатишлари мумкин.

Болалар ўз ишларини бажара олмайдиган кунлар бор (масалан, улар дўстларининг уйида тунаб қолишлари мумкин). Бироқ, худди ҳақиқий иш каби, улар олдиндан сўрашлари керак бўлса-да, эрталабки дам олишни сўрашлари мумкин. Уларнинг куннинг бошида ота-онасининг олдига келиб, "Менга бугун дам керак, чунки мен кеча тунда базмда эдим", – деб айта олмайди.

Умумий маслаҳат

- Болалар чарчаган ёки оч қолганда ўргатмаслик керак.
- Танқид ўргатиш билан қўшилса, заҳар бўлади.
- Масъулият сабр-тоқатни талаб қилади.

ИМТИЁЗНИ МАСЪУЛИЯТ БИЛАН БОҒЛАНШ

Мисоллар

Кўпгина болалар, ота-оналари уларга хизмат қилиш учун яратилгандек, ўзлари эга бўлган барча афзалликларга эга эканлигига ишонишади. Бу болалар катталик масъулиятини қабул қилишда қийналади. Бир оилада йиллик маросим бор. Ҳар йили ҳар бир болага янги имтиёз ва янги масъулият берилади: бири бошқасига боғлиқ. Болалар ўз танловларини ота-оналари билан муҳокама қиладилар, кейин улар ташвишларини жиддий қабул қиладилар.

1-мисол: Сизнинг қизингиз бир неча йиллардан бери мушук олишни хоҳлайди. Бунинг учун у укасини ҳафтада бир марта боқиб туришга рози. Бунинг учун у мушукка эга бўлиш шарафига эга бўлади, гарчи у мушукка ўзи ғамхўрлик қилиши керак бўлса ҳам. Ва унга эслатиш керакки, агар у ҳайвонга эътибор бермаса, у бериб юборилади!

Ота-оналар қуйидагига диққат қилишлари зарур: фарзандлари хато қилганда уларни жуда тез "қутқариш" фойдасиздир. Ота-оналар кўпинча хадеб безор қилишади ва кейин барибир фарзандларини нима қилиш бўлсаям қийин вазиятдан олиб чиқишади. Болалар масъулиятни ўрганишнинг энг яхши усулларидан бири бу оқилона жазолар таъсиридандир. Агар оқибатлар тўғри бўлса, болалар кейинги сафар унутишлари ва масъулиятсиз бўлишлари мумкин. Мисол учун, ўсмирнинг тўхташ жойини бузиш чипталарини тўлаш нотўғри ва ота-оналар буни қилишдан бош тортишлари керак!

2-мисол: Ўғлингиз мактабдан уйга қайтаётганда бир картон сут олишни сўрадингиз: у ушбу ишни унутиб қўйди. Она ўзи дўконга бора олмай, кечки овқатни сутсиз беради. Эртаси куни эрталаб ўғлининг бошоқли овқатига қўшадиган сут йўқ бўлади.

3-мисол: Онасининг вақтида уйқудан уйғотишига қарамай, қизи уйдан бир неча марта кеч чиқиб кетади ва мактаб автобусини ўтказиб юборади. Ҳар сафар онаси қизини мактабга олиб боришга мажбур бўлиб, саёҳат пайтида унга пунктуаллик ҳақида маъруза ўқийди.

Бироқ, агар онаси гапиришни тўхтатса ва мактабга юришга рухсат берса, қизи хатти-ҳаракатини ўзгартириши эҳтимоли кўпроқ бўлади. Агар бу хавфли бўлса, онаси қизига кейинроқ, баъзи юмушларни тугатгандан сўнг, уни элтиб қўйишини айтиши керак. Қизи дарс бошланганидан кейин мактабга кечикиб келишдан хижолат тортади ва бу ҳолат унга хатоларини тузатиш

имкониятини беради, чунки хатолар ўрганиш имкониятлари бўлиши мумкин. Ота-оналар ўз фарзандларининг муваффақиятсизликларида жаҳлини йўқотишнинг маъноси йўқ, чунки бақириш орқали камдан-кам ҳолларда бирор нарсага эришади ва бундай ҳолатдан ҳамма ўзини ёмон ҳис қилади. Бунинг ўрнига улар вазиятни яхшилаш йўлларини топишлари керак, чунки болалар таъна қилишдан кўра кўпроқ нарсани ўрганишади ва ота-оналар ҳам ўзларини яхши ҳис қилишади.

4-мисол: Ўғилнинг кечки овқат тайёрлаш навбати. У унутади, футбол ўйнаш учун мактабда кеч қолади ва уйга кеч келади. Онам унга бақириш ёки кечки овқатни ўзи бошлаш ўрнига: "Бизда ҳозир муаммо бор. Нима деб ўйлайсан, бу борада нима қилишимиз мумкин?" У тухум қайнатишга, тез пишлоқли сендвич тайёрлашга ёки навбатдаги тунда навбати келган одам билан алмашишга қарор қилиши мумкин. Кечки овқатни столга қўйишдан ҳам муҳимроқ, у ўз мажбуриятларини жиддий қабул қилишга ундайди.

Баъзи болалар ўз хатолари учун бошқа одамларни ёки вазиятларни айблаш одатига тушиб қолишади. Бироқ, бу уларнинг энг яхшиси бўлиш имкониятидан маҳрум бўлиши мумкин. Ота-оналар, болалигида тўлиқ жавобгарликни ўз зиммасига олишдан бош тортган вазиятлар ҳақида ўйлашлари мумкин. Одатда, бу ҳолатлар ота-оналарнинг масъулиятсизлиги туфайли фарзандларидан кўнглини совутган.

Болалар ота-оналари доимо уларга нима қилиш кераклигини айтишларини ҳис қилишлари мумкин. Эҳтимол, бу болалар тўлиқ жавобгарликни ўз зиммасига олиш ташаббусини ўз зиммаларига олмаганлари учундир. Болалар ташаббусни ўз қўлларига олишлари ва салбийни ижобий томонга ўзгартиришлари керак, кейин ота-оналар уларга нима қилиш кераклигини айтишни тўхтатадилар.

Қуръон амаллар ва оқибатларга мурожаат қилади:

Бас, ким зарра оғирлигида яхшилик қилса ҳам, уни кўради. Ва ким зарра оғирлигида ёмонлик қилса ҳам, уни кўрадир. (Қуръон, 99:7-8)

Масъулият ва жавобгарлик биз фарзандларимизга ўргатишимиз керак бўлган асосий тамойиллардир.

Фарзандларингиздан уй ишларида ўз улушларини талаб қилинг ва уларни жавобгарликка тортинг.

Муваффақиятга эриша олмасалар, ҳафсаласи пир бўлиши мумкин, аммо ҳаракат қилмаса, ҳалокатга маҳкумдир.

ИЖОДКОРЛИКНИ РИВОЖЛАНТИРИШ

Ижодкорлик ўзини намоён қилиш шаклидир. Болалар ўз фикрларини очиқ ва ҳукм қилмасдан ифода этса, катта қониқиш ҳисси пайдо бўлади. Оригинал нарса яратиш қобилияти яхши характернинг муҳим қисмидир. Санъатнинг барча турлари билан тажрибалар болалар ижодиётининг ривожланишини сезиларли даражада ошириши мумкин. Ижодкор болалар ўз истеъдодларини ривожлантирар экан, ўз ҳис-туйғуларини ифода этишлари ва уларни енгишлари мумкин. Фикрлашнинг янги усулларини синаб кўриш ва муаммоларни ҳал қилиш – бу ижодий боланинг фазилатлари.

Биз ижодий одамни қизиқувчан одам сифатида тавсифлашимиз мумкин, улар қийинчиликдан завқланади, оптимистик, ҳукмни тўхтата олади ва тасаввурга эга. Ижодкор одамлар муаммоларни имконият сифатида кўрадилар, тахминларга қарши чиқадилар, қаттиқ меҳнат қиладилар, осонликча таслим бўлмайдилар ва сабр-тоқат қиладилар. Кўпчилик муваффақиятсизликка учради, чунки улар ҳал қилиш учун ўн дақиқани талаб қиладиган муаммога атиги тўққиз дақиқа сарфлайдилар.

Болаларнинг кашф қилиши ва энг яхши ишларини қилишлари учун узоқ вақт, шошилмаслик талаб қилади. Улар самарали меҳнат билан шуғулланаётган бўлса, ижодий иш билан рағбатланётган бўлса, уларни тўхтатиб, бирон бир фаолиятга ўтишни сўраш керак эмас. Улар тугалланмаган ишни кейинроқ давом эттириш учун,ва уларни энг яхши ишларни бажаришга илҳомлантирадиган жой керак. Уйдаги самарасиз атмосфера ижодий иш учун қулай эмас. Болалар учун табиий ёруғлик, уйғун ранглар, қулай ўриндиқлар ва болалар ўлчамига эга бўлган майдон керак. Хонада ўзларининг ва бошқаларнинг ишларининг намуналари кўрсатилиши керак. Ота-оналар хатоларни қабул қилишлари, таваккал қилишни рағбатлантиришлари ва ўзига хосликни тарғиб қилишлари керак. Ижодкорлик – маълум миқдорда тартибсизлик, шовқин ва эркинликни талаб қилади.

Ота-она сифатида сиз болаларингизнинг ижодига катта таъсир кўрсатасиз. Тушуниш ва муаммоларни ҳал қилиш қобилиятлари ўзига хослик ва завқ билан ри-

вожланиши мумкин. Ёш бола учун машғулотни "бажариш" муҳим нарса, тайёр маҳсулот камроқ қизиқиш уйғотади. Боланинг фаолиятни идрок этиши билан боғлиқ бўлган изоҳлардан кўра, "Бу кулгули кўринди" ёки "Сен бунинг устида кўп ишладинг" каби шарҳлардан сақланинг ва маҳсулотининг ўзига хослигини шарҳланг. Кўпгина сезгир болалар "бирор нарса" ишлаб чиқариши кутилганда, ижодий фаолиятдан қўрқишади. Катталарни хурсанд қилиш учун расм чизиш ёки қуриш ёки қўшиқлар яратишни бошлаган бола аллақачон ижодга бўлган иштиёқини йўқотган. Товалар, кострюлкалар, банкалар ва диван ёстиқлари каби оддий уй-рўзғор буюмларидан ижодий фойдаланишга рухсат беринг ва қадрланг. Мактабгача ёшдаги болаларга имкон қадар тезроқ бадиий материаллар беринг. Ошхонада санъат тортмаси паст бўлган 2½ ёшли бола, кимдир баланд жавондан рангли қалам олиб келгунча кутишга мажбур бўлган ўша ёшдаги болага қараганда ижодкорроқ бўлиши мумкин. Қоидаларни шунчалик қийинлаштирманг: бадиий фаолият ўз қийматидан кўра кўпроқ муаммога айланади. Кичкинтойлар санъатида муваффақият калити оддийликдир. Болалар ўсиб улғайган сайин, сиз кўпроқ тозаликни кутишингиз мумкин.

Тозалик қоидаларига риоя қилиш учун сарфланган энергия изланиш ва ўзига хослик энергиясини олиб ташлайди. Ҳар бир бола бошқаларнинг ҳуқуқларини ва хавфсизлик қоидаларини ўрганиши керак. Ўртача умидларсиз, кашфиёт ва ўзига хослик тартибсизликка мойил бўлади.

Ҳаддан ташқари назорат остида бўлган бола, маъқуллаш учун ўзига хослик ва кашфиётни қурбон қилади. Агар бола ўзининг қадр-қимматини бутунлай тоза ва тартибли бўлишга асосланган деб ҳисобласа, унда ижодкорлик учун куч ёки жасорат кам бўлади. “Эҳтиёт бўл, буни тозала!” деса, ижодкорлик бузилишига одатий жавобдир. Ижодий қобилиятлар билан қизиқиш ва кашфиётга бўлган муҳаббатни уйғотадиган фаолиятлар ўртасида фарқ бор.

УМУМИЙ ИЖОДИЙ ТУШУНЧАЛАРИ

Ижодкорликни ривожлантириш бўйича баъзи маслаҳатлар:

- Болаларни сизнинг ғояларингизга мослаштиришга ҳаракат қилишдан кўра, уларнинг ғояларига мослаштиринг. Болаларнинг ғайриоддий ғояларини қабул қилинг ва уларни муҳокама қилинг.
- Кундалик ҳаётда учрайдиган муаммоларни ижодий ҳал қилишдан фойдаланинг. Болаларга хато қилиш эркинлигини беринг. Болаларга муваффақиятсизликдан қўрқмасдан тажриба ўтказишга рухсат беринг.
- Болаларга барча имкониятларни ўрганиш учун вақт ажратинг.
- Болаларни ғайриоддий нарсалар билан тажриба қилишга ундаш. Болаларнинг саволлари ва шарҳларини тингланг. Эшитганларингизни такрорлаш орқали болалар нимани кузатганини аниқланг ва тажриба ҳақида қўшимча саволлар беринг.
- Болаларни қизиқтирадиган рағбатлантирувчи муҳитни таъминланг. Болаларга турли хил материаллар, китоблар ва ўйинларни беринг ва бу материаллар билан тажриба ўтказиш учун кўплаб имкониятлар беринг.
- Фарзандларингизни турли маданиятлар, тажрибалар, одамлар, динлар ва фикрлаш тарзи билан таништиринг. Улар муаммо ҳақида ўйлашнинг турли усуллари мавжудлигини кўришларига имкон беринг. Болаларни ўз қобилиятлари доирасида янги тажрибаларни синаб кўришга унданг. Болалар музейларига ташриф буюринг.
- Янги фикрлаш усулларини қадрланг. Ўзингизнинг бадиий, илмий ва ижодий лойиҳаларингизни фарзандингиз билан баҳам кўринг. Ўзингиз иштиёқли бўлган лойиҳада иштирок этиш болаларингизда эҳтиросни уйғотади.
- Қатъийлик намунаси. Жараённинг ҳар бир босқичини рағбатлантириш ва ўзларининг кучли ва заиф томонларини тушунишларига ёрдам бериш орқали болаларни лойиҳани бажаришга ундаш.
- “Ғайриоддий”ларга тоқат қилинг. Болаларга муаммога "тўғри" жавоб бериш ҳар доим ҳам зарур эмаслигини билиб қўйинг. Инновацион ва ноёб ёндашувлар ҳам қадрланади.
- Фарзандингизнинг тасаввурини қўллаб-қувватланг. Ижодкор одамлар ғалати, ёввойи ёки ғалати фикрлар билан қулайдир. Ақлий ҳужум турли хил ноёб фикрлар ва қизиқарли ғояларни рағбатлантиради.

- Хатоларга йўл қўймасликка ишонч ҳосил қилинг. Муваффақиятсизлик – бу фалокат эмас, бу таълим имконияти ва муваффақиятга олиб келиши мумкин. Бир раҳбар ўзининг янги менежерларини огоҳлантиради: "Ўртача миқдордаги хатоларга йўл қўйганингизга ишонч ҳосил қилинг".
- Ёмоннинг яхши томонини кўринг. Ижодий мутафаккирлар нотўғри ечимларга дуч келганларида: "Бунинг нимаси яхши?" Ҳатто энг ёмон фикрларда ҳам фойдали нарса бўлиши мумкин.

Ижодкор талаба: Мураккаблик ва соддалик

Нуфузли Менежмент институтига кириш учун бир талаба суҳбатдан ўтказилди. Суҳбатдош шундай деди:

"Мен осон ёки ҳақиқатан ҳам қийин саволларни бераман. Яхшилаб ўйлаб кўринг".

Бола: "Ҳақиқатан ҳам қийин савол", деди.

Энди айтинг: “Нима биринчи бўлиб келади, кундуз ёки кечаси?”

"Бу КУН, сир!"

"Қандай қилиб?" – деди суҳбатдош.

"Кечирасиз, сиз иккинчи қийин саволни бермасликка ваъда берган эдингиз!"

У танланди!

Техник маҳоратлар – бу мураккабликни ўзлаштириш, ижодкорлик эса соддаликни ўзлаштиришдир!

КЎРИНИШИДАН ЖИДДИЙ ТАРИХИЙ ИХТИРОЛАР

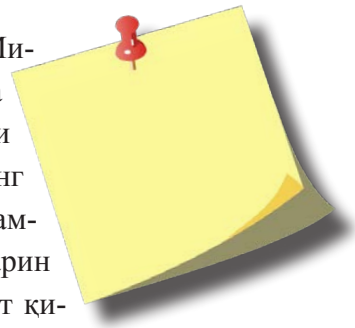

1. Ижодкор одамлар яхши натижаларни излайди. Мисол учун, биринчи маргарин мол ёғи, сут, сув ва тўғралган сигир елинидан тайёрланган. Бу мазали ҳам, фойдали ҳам эмас эди. Йигирманчи асрнинг бошларида мол гўшти ёғининг етишмаслиги муаммо туғдирди. Нимадан фойдаланиш керак? Маргарин ишлаб чиқарувчилар ўсимлик ёғларига мурожаат қилишди. Улар танлаган соя, маккажўхори ва кунгабоқар ёғлари бугунги кунда ҳам қўлланилмоқда. Маргарин соғлом ва таъми яхши бўлди.

2. Ижодкор бўлиш учун даҳо бўлиш шарт эмас. Коинот саноатида ишлайдиган юқори малакали ва ўқиган олимлар дастлаб космосда ишлатилиши мумкин бўлган ноль тортишиш қаламини ишлаб чиқа олмадилар. Ечим: қаламдан фойдаланинг. Охир-оқибат, компания космик дастурдан мустақил равишда қаламни ишлаб чиқди ва кейин НАСАдан уни синаб кўришни сўради. У АҚШ ва Совет космик агентликлари томонидан ишлаган ва қабул қилинган.

3. Муаммо ҳам ечим бўлиши мумкин. Бирор киши "тўсиқ" деб таърифлаши мумкин бўлган нарса баъзан бошқа биров учун "имконият" бўлиши мумкин.

Мисол учун, цианоакрилат ёпиштирувчи моддалар (супер елим) пайдо бўлганидан кўп ўтмай, агар эҳтиёт бўлмасангиз, у билан бармоқларингизни ёпиштиришингиз мумкинлиги қайд этилган. Бу муаммо – доимий тери боғланиши – тез орада ечим сифатида қаралди. Уруш пайтида Вьетнамдаги жарроҳлар яраларни ёпиш учун америкалик аскарларда фойдаланишни бошладилар.

Яна бир елим мисоли: АҚШдаги 3M корпорациясида ишлайдиган кимёгар ёпиштирувчи моддалар билан тажриба ўтказди ва шунчалик заиф бўлган ёпиштирувчи моддаларни ишлаб чиқарди, уни артиб ташлаш мумкин эди. Тутмайдиган елим? Жуда муаммо. Шунга қарамай, бу муаммо ечимга айланди. 1980-йилда маҳсулот стикерлар сифатида чиқарилди ва бугунги кунда бутун дунёда қўлланилмоқда.

БОЛАЛАР ИЖОДИНИ БЎҒИШ

Ижодга бундай қадр-қиммат қўйишимиз, лекин кейин уни болаларда йўқ қилишимиз истеҳзоли. Амабиле ва Ҳеннессей (1992) ушбу кенг тарқалган "ижодий қотиллар" ни аниқлайдилар:

- Ҳаддан ташқари кузатув – болаларнинг тепасида туриш ва уларни доимо кузатув остида эканлигини ҳис қилиш, таваккалчилик ва ижодкорликнинг йўқолишига олиб келади.
- Қаттиқ баҳолаш – Агар биз болаларни ўзлари қандай ишлаётгани ҳақида доимо ташвишлантирсак, уларнинг ижоди сусаяди.

Ёмонда яхшиликни кўринг

Талабаларни яхшироқ ўрганишга қандай кўндира оламиз? Ечим: Уларнинг тагига таёқ билан уриш орқалими? Бу яхши ечим эмас, чунки у ноқонуний ҳисобланади. Бироқ, биз уни ташлаб юборишимиз керакми? Нега сўрамайсиз: "Бунинг нимаси яхши?" Бу камбағал ижрочиларга индивидуал эътибор беради; у бошқа талабаларни, шунингдек, калтакланган талабани рағбатлантиради; бу осон ва ҳеч қандай харажат қилмайди. Кейинги савол: "Ушбу яхши нарсаларнинг баъзиларини асл нусхадан олинганми ёки йўқми, янада мақбулроқ ечимга мослаштира оламизми ёки қўша оламизми?"

Биз осонликча ёки фикрлашга тушамиз ва ёмон ечим ҳар жиҳатдан ёмон эканлигига ишонамиз. Дарҳақиқат, унинг биз қарз олишимиз мумкин бўлган баъзи яхши қисмлари бўлиши мумкин ёки у тўғри бажаришга арзийдиган ишни нотўғри бажариши мумкин. Ва кўпинча, ёмон ечим фақат битта кўзга ташланадиган ёмон қисмга эга бўлиб, у тузатилганда жуда яхши ечим қолдиради.

- Жуда кўп мукофотлар – совринлардан ортиқча фойдаланиш болани ижодий фаолиятнинг ички завқидан маҳрум қилади. Одамлар мукофот кутмасалар, улар кўпроқ ижодий ва жараёндан кўпроқ завқланишади. Лойиҳа тугагандан сўнг келадиган кутилмаган мукофот қимматли, аммо ижодкорлик учун зарур эмас. Ҳаддан ташқари ташқи мотивация (масалан, пул ёки махсус имтиёзлар) ижодкорликка путур етказади.
- Экстремал рақобат – болаларни бошқалар билан ноҳақ рақобатга қўйиш уларнинг мотивацияси ва ижодини йўқ қилади.
- Танловларни чеклаш – болаларга уларнинг қизиқиши ва иштиёқига эргашишларига йўл қўймаслик ўрнига улар қайси фаолият билан шуғулланишлари кераклигини айтиш ижодкорликни йўқ қилади.
- Босим – болаларнинг ишлаши учун катта умидларни ўрнатиш ижодкорликнинг пасайишига олиб келади.

ИЖОДКОРЛИККА ТЎСҚИНЛИК ҚИЛАДИГАН САЛБИЙ МУНОСАБАТ

Ижодкорликка тўсқинлик қилиш ва ҳатто йўқ қилишнинг кўплаб бошқа усуллари мавжуд. Қуйида болаларда ижодкорликка қаршилик қилиш учун ишлатиладиган умумий иборалар келтирилган.

- ***Йўқ, муаммо!*** Баъзида муаммога бўлган муносабат муаммонинг ўзидан каттароқ муаммо бўлиши мумкин. Муаммо мутаносиб равишда пуфланмаслиги керак. Бахтли одамлар муаммоларни яхши кўришади ва уларни яхшилаш имконияти сифатида қарашади. Муаммо сизда бор нарса ва сиз хоҳлаган нарса ўртасидаги фарқдир. Ҳозирги вазиятдан яхшироқ нарса бор ва ижодкорлик сизга ёрдам бериши мумкин.
- ***Буни амалга ошириш мумкин эмас.*** Бу жанг олдидан таслим бўлишга ўхшайди. Бирор нарсани қилиш мумкин эмас деб ҳисоблаб, одам муаммога илгари бўлмаган кучни беради. Бошлашдан олдин воз кечиш энг ёмон касалликдир. Тасаввур қилинг-а, агар биз ҳаммамиз уринишлардан воз кечсак: одамлар ҳеч қачон учмас эди, касалликлар ҳеч қачон енгилмайди ва ракеталар ҳеч қачон атмосферани тарк этмайди. Тўғри муносабат қуйидагича бўлиши керак: "Кейингини биз дарҳол қиламиз; имконсиз нарса бироз кўпроқ вақт олади".
- ***Мен қила олмайман.*** Ёки: Мен ҳеч нарса қила олмайман. Баъзи одамлар шундай деб ўйлашади: "Эҳ, эҳтимол, муаммони бирон бир мутахассис ҳал қилиши мумкин, чунки мен етарлича ақлли эмасман" ёки "Мен буни ҳал қила олмайман, чунки мен мутахассис эмасман".

Дарҳақиқат, саноатдаги инновацияларнинг аксарияти ихтиро доирасидан ташқарида бўлган шахслардан (изланиш гуруҳлари эмас) келиб чиқади. Ижобий муносабат ва яхши маҳорат ҳар қандай муаммони ҳал қилади. Муаммога содиқлик асосий ҳисобланади. Муаммони ер юзидан бутунлай йўқ қила олмасангиз ҳам, вазиятни ҳар доим яхшилашингиз мумкин.

- ***Бу болаларча.*** Ҳар доим етук ва нафосатли кўринишга интилишда биз кўпинча ижодкорлик ва ўйноқиликни масхара қиламиз. Аммо, агар сиз никоҳингизни сақлаб қоладиган ёки сизнинг лавозимингиз кўтарилишига олиб келадиган ёки дўстингизни ўз жонига қасд қилишдан тўхтатадиган муаммони ҳал қилсангиз, одамлар сизнинг ечим йўлингизни "болаларча" деб таърифлашига аҳамият бермайсизми? Бундан ташқари, ўйин жуда қизиқарли эмасми?
- ***Одамлар нима деб ўйлашади?*** Мослашиш, оддий ва нормал бўлиш учун кучли ижтимоий босим мавжуд. Мана бир нечта мисоллар:

Ижодкор одам: "Мен апельсин шарбатимга сув қуйишни яхши кўраман, шунда унинг ширини камаяди".

Оддий одам: "Сиз ғалатисиз, биласизми?"

Ижодкор одам: "Биз ярим тунда овқат пиширамиз".

Оддий одам: "Сиз ақлдан озгансиз".

Ижодкор: "Нега биз озгина саримсоқ ёки хантал қўшмаймиз?"

Оддий одам: "Чунки рецепт уларни талаб қилмайди".

Тараққиёт устидан кулишга дош бера оладиган кучлилар эришади. Хатолар қизиқарли эмас, лекин улар, албатта, тарбиявий аҳамиятга эга.

Томас Едисон, чўғланма лампанинг энг зўр филаментини қидириб, дўстининг соқолидан мўйлов ва 1800 та бошқа нарсаларни синаб кўрди. Тахминан 1000 та уринишдан сўнг, кимдир ундан ҳафсаласи пир бўлганми, деб сўради. У шундай деди: Мен жуда кўп билимга эга бўлдим – энди мен ишламайдиган минглаб нарсаларни биламан.

- ***Муваффақиятсиз бўлишингиз мумкин.*** Таваккал қилиш ва уринишларингизга муваффақиятсизликдан қўрқишингизга йўл қўйсангиз керак. Сиз бир йилда атиги 3 нарсани синаб кўрасиз, чунки муваффақиятга эришишингизга ишончингиз комил. Йил охирида ҳисоб: Муваффақият 3, Муваффақиятсизлик 0. Энди келаси йил муваффақиятсизликдан хавотирланманг, дейлик, 12 та нарсани синаб кўрасиз. Сиз улардан 6 тасида муваффақиятсизликка учрайсиз. Баллар: Муваффақият 6, Муваффақиятсизлик 6. Қайси бирини афзал кўрасиз - 3 та муваффақият ёки 6 та? Ва 6 та муваффақиятсизлик сизга нимани ўргатганини тасаввур қилинг.

Мутахассис бўлмаганлар даҳоси!

- Самолётни ихтиро қилган ака-ука Райтлар авиация муҳандислари эмас, улар велосипед механиклари эди.
- Шарикли ручкани механик муҳандис эмас, типограф Ладислао Биро ихтиро қилган.
- Сув ости кемаларини лойиҳалашда катта ютуқларга инглиз руҳонийси Г.В. Гаррет ва ирландиялик мактаб ўқитувчиси Жон Ҳолланд томонидан эришилган.
- Пахта тозалаш машинасини адвокат ва ўқитувчи Эли Уитни ихтиро қилган.
- Ёнғин ўчиргични ҳарбий офицер Жорж Манби ихтиро қилган.
- Кодахром (рангли плёнка) икки мусиқачи томонидан ихтиро қилинган.
- Узлуксиз пўлат қуйиш жараёни соатсоз томонидан ихтиро қилинган (гуруч қуйиш билан алдаган).
- Совун ишлаб чиқарувчи кимёгарлар синтетик ювиш воситаларидан воз кечишди: бу ювиш воситаларини бўёқчи кимёгарлар ихтиро қилишган.

ИЖОДКОРЛИКНИ РИВОЖЛАНТИРИШ ЙЎЛЛАРИ

Ижодкорликни ривожлантиришнинг бир неча усуллари мавжуд, қуйида бир нечтаси:

ИЖОДИЙ САВОЛ-ЖАВОБ

Фарзандингизга мураккаб саволларни беринг. Бу саволлар бутун мияни қизиқтиради, чунки улар ҳиссий интеллектни мантиқий ақл ва фазовий интеллект билан бирлаштиради:

- Қайси бири ижодийроқ бўларди – тасаввур қилиш мумкин бўлган энг ажойиб, силлиқ ва самарали автомобилми ёки санъат ва эътиқод моҳиятини ўзига хос тарзда акс эттирган гумбаз, минора ёки соборми?
- Кимдир янги ғоялар яратадими ёки одамлар эскиларини қайтадан кашф қиладими?
- Қайси бири қийин – ижодий лойиҳани бошлашми ёки уни тугатишми? Нега?
- Одамларга муаммоларни ҳал қилишга имкон берадиган ижод тури санъат яратиш ижодидан тубдан фарқ қиладими?

АМАЛИЙ МАШҒУЛОТЛАР

- Кечки овқатни нонушта қилишдан бошланг.
- Кичик объектларни катталаштириш ва катта нарсаларни кичрайтириш учун нусха кўчириш ёки компьютердан фойдаланинг. Коллаж яратинг.
- Карта ўйинини тузинг. Сиз ўзингиз билган ўйинни ўзгартиришдан бошлашингиз мумкин, сўнгра уни яна ўзгартиришингиз мумкин: домино, тавла ва иккита бирлаштирилган домино тўплами.
- Ҳеч қачон ишлатмаган янги ва ноодатий зираворлар билан пиширишга ҳаракат қилинг. Ошпазлик изланишларингизни бошқариш учун ҳидлардан фойдаланинг.
- Интернетга киринг ва қандай маълумотлар тақдим этилганига қараб эмас, балки ҳаволанинг биринчи ҳарфига асосланган ҳаволаларни кузатиб борадиган ўйин ўйнанг. Қандай тасодифий ва қизиқарли сайтларни топаётганингизни кўринг.
- Сиз яшашни хоҳлаган муҳит моделини яратинг. Фақат уйрўзғор буюмлари ва табиий материаллардан фойдаланинг.
- Тасодифий сўзлардан фойдаланиб, ўз шеърларингизни яратинг.

ТУРЛИ ХИЛ КЎНИКМАЛАР

- Кўп миллатли, кўп маданиятли ва кўп динли байрамларни ижодий йўллар билан уйғунлаштириш.

- Тасаввур қилинг, сиз бошқа сайёрадансиз. Ўзингизни бошқа сайёраларга ташриф буюраётгандек кўринг. Тасаввур ва гўё ижодкорликни ривожлантиради.

АҚЛИЙ ҲУЖУМ ФАОЛИЯТИ

- Болага лойдан бир парча беринг ва боладан у лой эканлигини тасаввур қилишини сўранг.
- Болани бошқа вақт ва жойга қўйинг. Масалан, боладан электр, кумуш ва идиш-товоқсиз қандай қилиб овқат пиширишини айтиб беришини сўранг.
- Жавоби йўқ деб ҳисоблаган саволлар рўйхатини тузинг.

ИЖОДИЙ ЎЙИНЛАР

Фарзандларингизга таниш материаллардан янги ёки ғайриоддий тарзда фойдаланишга рухсат беринг. Кун давомида роль ўйнаш ва ўз-ўзидан пайдо бўладиган, ўз-ўзидан бошқариладиган ўйинлар билан шуғулланинг.

Гўдаклик давридаёқ ўйин ҳиссий кашфиёт ва восита кўникмаларини ривожлантириш орқали жисмоний ривожланишга ёрдам беради. Ўйин ва асосий жисмоний кўникмаларни такрорлаш билан болалар тобора қийинлашиб бораётган жисмоний вазифаларни бажаришда малакали бўлишади. Блоклар билан ўйнаган болалар ўлчов, тенглик, мувозанат, шакл ва фазовий муносабатлар билан боғлиқ муаммоларга дуч келишади.

Драматик ўйин жамиятдаги одамларга тақлид қилишни англатади; бу болаларга ижтимоий ролларни синаб кўришга ёрдам беради. Драматик ўйинларда болалар аста-секин бир-бирларининг эҳтиёжларини ҳисобга олишни ўрганадилар ва турли қадриятларни қадрлашади.

Ўйин орқали болалар ўз ҳис-туйғуларини ифода этишлари ва енгишлари мумкин. Ўйин ҳам стресс ва босимдан халос бўлишга ёрдам беради. Болалар катталар чекловларидан озод бўлишлари мумкин. Ўйин давомида катталар стандартларига риоя қилишнинг ҳожати йўқ. Биз ғамхўрлик қилувчилар сифатида ўйинда ўзимиз ҳукмронлик қилмаслик учун эҳтиёт бў-

лишимиз керак. Ўйин болаларнинг ғоялари натижаси бўлиши керак ва катталар томонидан бошқарилмайди. Биз ўзимизники эмас, балки ўзларининг илҳомларини қўллаб-қувватлашимиз керак.

Бир қатор кўникмаларни, жумладан, одамларни ўқиш ва тушунишни осонлаштириш учун сиз болаларингиз билан ёзма ўйин қўйишингиз мумкин. Ҳар бир инсоннинг ўзига хос хусусияти бор, у ўрганиши керак бўлган ҳис-туйғуларини тушуниши ва кейин унга тегишли бўлимларни ўқиб, унинг "қисмини" ўрганиши керак. Болалардан сиз учун ўзлари томонидан оддий либослар билан ташкил этилган тўлиқ спектакль қўйишларини сўранг.

БОЛАЛАРНИНГ ЁЗУВЛАРИ

Олдиндан ўқийдиганлар сизга ёзишингиз учун ҳикоя айтиб беришлари ва кейин уни тасвирлашлари мумкин. Фарзандингиз баъзи сўзларни ифодалай олиши биланоқ, у ёзишни бошлаши мумкин. Бу вақтда имло ҳақида ташвишланманг. Бу кейинроқ келади. Фарзандингиз ёзишга иштиёқи пайдо бўлиши биланоқ, сиз китоб муаллифлари қўллаган ёзиш усулини ўргатишни бошлашингиз мумкин. Одатда, ёзувчи қўпол қоралама билан бошланади ва уни нашр этишга тайёр бўлгунга қадар аста-секин жилолайди. Буни ўргатишнинг яхши усули – болангиздан севимли ҳикоясини танлашни сўраш ва кейин унга ҳикояни қандай қилиб аниқроқ ёзишни кўришга ёрдам беришдир. Бу ҳикоя кейинчалик қўлда ишланган кичик китобга айланиши мумкин. Кекса болалар компьютердан фойдаланиб, ажойиб китоблар яратиши мумкин. Ўқишнинг қадрини унутманг. Яхши ёзувчилар яхши китобхонлардир ва ўқиш болангизга ёзиш учун кўплаб хаёлий ғояларни беради.

БОЛАЛАР САНЪАТИ

- ***Болаларга очиқ бадиий фаолиятни тақдим этиш.*** Болаларни такрорлаш учун бадиий лойиҳа моделини намойиш қилиш ўрнига, болаларни ўз тасаввурларини ишлатишга ундаш. Ҳаммаси бир хил чизмалар билан бўялган китоб саҳифаларини айланиб ўтиш ўрнига, юмшоқ мусиқани ёқинг ва болалардан эшитганларини чизишларини сўранг!

- ***Беш ҳиссиётларни жонлантирадиган муҳит яратинг.*** Қоғознинг текстурасини ҳис қилишларига, рангли қаламларни ҳидлашларига, ўткир рангли қалам овозини тинглашларига ва бўёқлар аралаштирилганда рангларнинг ўзгаришини кузатишларига имкон беринг!

- ***Ўз-ўзидан юзага келган тадқиқотни рағбатлантириш.*** Қаламлар, маркерлар, пасталар, чизма қоғозлари, чўткалар ва бўёқлар каби асосий материалларни доимий, осонлик билан таъминланг. Болаларга ушбу элементларнинг хусусиятларини ва улардан қандай фойдаланишни аниқлашга имкон беринг. Болалар бармоқларини чўтка сифатида ишлатишлари мумкинми? Болалар таёқ ёрдамида тупроқда расм чизишлари мумкинми? Уларнинг танаси дарахт билан бир хил шаклга эга бўлсинми? Бинафша ранг нимани англатишини тасвирлаб беринг. Хонани қувноқ, қайғули ёки кулгили тарзда айланиб юрасизми?

- ***Ёмон иш деб ҳисоблаган нарсаларни танқид қилишдан сақланинг.*** Биз болаларни тенгдошларининг, катталарининг ва ҳатто ўзларининг танқидлари ва ҳукмларидан ҳимоя қилишимиз керак. Ҳеч қандай ёмон ёки яхши йўқ; ҳар бир ижод ноёбдир. Бу, ҳатто, мактабгача ёшдаги болаларда ҳам муҳимдир. Санъатда ҳар бир киши ўз ишининг хўжайини ва уни хоҳлаган тарзда қила олади. Агар уларнинг иши доимо хунук ёки тўлиқ эмас деб таърифланса, болалар кескин ва шубҳали бўлиб қоладилар.

НОТЎҒРИ ТУШУНЧАЛАР: “ҒАЛАТИ” ЁКИ “САМАРАСИЗ” ҒОЯЛАР

Ижодкор болаларда ривожланадиган баъзи шахсий хусусиятлар бошқалар томонидан ўзгача ёки самарасиз сифатида кўриниши мумкин. Қуйида уларга бир нечта мисоллар келтирилган:

- ***Эркин фикрлаш:*** Ижодкор болалар ғоялар ҳақида гапирганда, улар ўзгача ва бошқача кўриниши мумкин;

- ***Ишончлилик:*** Ижодкор болалар ажойиб ғоялардан ҳаяжонланадилар ва катталар осонлик билан кўрадиган камчиликларни ёки нуқсонларни кўрмасликлари мумкин;

- ***Ҳазил:*** Ижодкор болалар катталар жиддий деб ҳисоблаган фикрларда ҳазил топадилар. Бошқа нуқтаи назарларни сўроқ қилиш ва кўриш қобилияти масхара ва жирканч деб талқин қилиниши мумкин;

- ***Кундузги тушлар:*** Ижодкор болалар хаёлотдан ўрганадилар ва кўп муаммоларини тушлар ёрдамида ҳал қиладилар. Ўз онгини чалғитишига йўл қўйиш, тасаввурга янги алоқалар ўрнатишга ёрдам беради, гарчи у бепарволик ёки чалғитиш каби кўриниши мумкин;

- ***Ёлғизлик:*** Ижод оддий, шаклланмаган ғоялардан ривожланади. Болаларнинг ғоялари пайдо бўлганда ёлғиз қолишлари керак бўлиши мумкин;

- ***Фаолият:*** ғоялар “ҳеч нарса қилмаслик” пайтларида пайдо бўлиши мумкин. Ғоя пайдо бў‘лгандан сўнг, ижодкор бола фаолиятга сингиб кетади. Болалар ўз фикрларини ёзиб олишлари учун уйнинг стратегик жойларига қалам ва қоғозларни қўйиш яхши амалиётдир.

Фантазия қобилияти мен учун ижобий билимларни ўзлаштириш қобилиятимдан кўра кўпроқ нарсани англатди.

(Альберт Эйнштейн)

ОТА-ОНАЛАР НИМА ҚИЛА ОЛАДИ?

- ***Ўрнак кўрсатинг:*** ўз фарзандингизга ўхшаган қизиқиш, ғайрат ва "ақлдан озган" ғояларни ҳурмат қилинг. Ўзингизни янги тажрибаларга яқин тутинг, ўзингизнинг ижодий қизиқишларингиз билан ўртоқлашинг ва болангизнинг манфаатларидан завқланинг.

- ***Фарзандингизга ишонинг:*** Ўзини севилган ва ишончли ҳис қилган болалар бошқача бўлишга ишонч ва ижод қилиш учун жасоратга эга бўлишади. Ижтимоий конвенция ёки жинсий роль стереотиплари ҳақида ҳаддан ташқари ташвишланиш ижодкорликни йўқ қилиши мумкин.

- ***Атроф-муҳитни бойитиш: тасаввурни рағбатлантирадиган ва болаларга ўз санъат асарларини яратишга имкон берувчи материаллар билан таъминланг.*** Турли лойиҳалар учун эски журналлар, китоблар, газеталар, ўйинлар, кийим-кечак ва заргарлик буюмлари ишлатилиши мумкин. Чойшаблар ва қопламаларни лойиҳалаш учун мато қолдиқлари ишлатилиши мумкин.

- ***Фарзандингизни рағбатлантиринг:*** Тажриба ва изланишни рағбатлантиринг. Фарзандингизни ҳукм қилмасдан тинглашни машқ қилинг. Фарзандларингизни муваффақиятсизликка учраганда қўллаб-қувватланг. "Бўш мақтов" дан сақланинг.

- ***Бирга телевизор кўринг:*** Бу ғоя телевизорнинг болаларга салбий таъсири туфайли мунозарали. Ҳужжатли фильмларга эътибор қаратинг ва уларнинг тасаввурларини муҳокамага жалб қилинг.

- ***Фарзандингизга ғояларни ёзиб олишга ёрдам беринг:*** Болалар эрта ёшданоқ расм чизишни яхши кўрадилар. Ёзишни бошлашдан олдин улар ўз фикрларини катталарга ёки бошқа болаларга айтиб беришлари мумкин. Кейинчалик, сиз болангизни кундалик ёки журнал тутишга ундашингиз мумкин.

ЎЙИНЧОҚЛАР ҲАҚИДА ЭСЛАТМА

Фарзандларингизга сотиб олган ўйинчоқлар ҳақида ўйлаб кўринг. Ўйинчоқлар ижодкорликни рағбатлантириши ва тарбиявий бўлиши керак. Қурилиш блоклари (масалан, лего) фикрлашни рағбатлантиради. Қўғирчоқлар ва айиқчалар билан ўйнаш рағбатлантирилади, чунки болалар улар билан турли хил ролли ўйинларни ўйнашлари мумкин. Бу хил ўйинларда қўғирчоқлар ва айиқчалар болаларга ҳамроҳ бўлади. Қўғирчоқлар оналар ёки дўстлар бўлиши мумкин, шунингдек, улар ўзларининг умидсизликларини қўғирчоқларда олиб ташлашлари мумкин. Тўқув, трикотаж, тикувчилик ва ёғочдан ишлов беришни ўргатадиган ўйинчоқларни сотиб олинг. Кичик лента ўлчовлари ва кичик болғалар (назорат остида ишлатилади) ҳам яхши. Телевизорда энг кўп тарғиб қилинадиган ёки энг қиммат ўйинчоқ – энг яхши ўйинчоқ бўлиши шарт эмас. Агар сизда бир нечта фарзанд бўлса, болаларнинг биргаликда ўйнашига имкон берадиган ўйинчоқлар (масалан, стол ўйинлари) сотиб олишга ҳаракат қилинг.

АМАЛИЙ МАШҒУЛОТЛАР 60-68

60-Машғулот:
Ота-оналарнинг устунлик коэффициентини текшириш

Болага ота-онаси ҳузурида ҳар қандай мавзу бўйича ўнта оддий савол беришга ҳаракат қилинг. Эътибор беринг, бола жавоб берадими ёки ота-она боланинг номидан жавоб берадими? Ота-она томонидан берилган саволларнинг сони ота-онанинг "Ҳукмронлик коэффициенти" нинг аниқ кўрсаткичидир. Фарзанди қийин саволга жавоб беришга қийналаётганда, ота-она қанчалик безовта ва шиддатли бўлишини ҳам томоша қилинг!

Ота-оналар ўзларини ҳукмрон менежерлардан раҳбар маслаҳатчиларга айлантиришлари керак (фарзандларига тегишли автономияни таъминлаш учун).

61-Машғулот:
Фарзандларингизга оилавий қадриятлар тизимини тушунтиринг

Фарзандларимизни маълум бир касбга мажбурлаш ёки ўзимизнинг нусхамиз бўлиши хато. Уларга керак бўлган соф эътиқод (ақида), қадриятлар тизими ва дунёқарашини сингдиринг. Шунингдек, одамларга, ҳайвонларга, ўсимликларга ва атроф-муҳитга бўлган муҳаббатга оид қадриятларингизни улар билан баҳам кўринг.

Бугунги болалар ота-оналарини мақсад ва мақсадларга эришишнинг кўплаб ижодий усуллари билан ҳайратда қолдирадилар. Оилангизни муҳокама қилинг ва фарзандларингиздан бу қадриятларни қандай ўзида мужассамлаштирганини сўранг.

62-Машғулот:

Сиз ота-онани қўллаб-қувватлайсизми ёки аралашасизми?

Биз турмуш қурамиз ва фарзандли бўламиз. Йигирма йил ўтгач, болалар ўз уяларини ташлаб, коллежга борадилар.

Генерал Дуглас Макартур ва Президент Рузвельтнинг оналари бор эди, улар коллежга борганларида коллеж ёнига кўчиб ўтишган. Уларнинг уяли телефонлари ва электрон почталари йўқ эди; уларни текшириш туриш учун 24/7 мавжуд эмас эди.

Аксарият ота-оналар ўз фарзандларининг қарорларини ҳурмат қилишларини ва фарзандларининг ҳаётига аралашмасликларини таъкидлайдилар. Қуйида ота-оналар ўзларининг ҳақиқий хатти-ҳаракатларини аниқлаш учун жавоб беришлари мумкин бўлган бир нечта саволлар мавжуд:

- Коллежда болангиз билан қанчалик тез-тез мулоқот қиласиз? Кундалик, ҳафталик, ойликми?
- Фарзандингизнинг ўқитувчи-профессорлари билан боғланасизми?
- Фарзандингиз ёзишда қийналаётган бўлса, унинг ёзув-чизувларида қатнашасизми?
- Фарзандингизга ташриф буюрганингизда, унинг юмушларини бажарасизми (унинг хонасини тозалайсиз, кир ювасиз, ахлатни олиб кетасиз)?
- Фарзандингиз хонадоши билан муаммога дуч келса, сиз аралашасизми?

Жавобларингизни оилангиз билан муҳокама қилинг. Уйдан узоқда яшайдиган талабалар билан ишлаш бўйича баъзи тавсиялар:

- Фарзандингиздан қўнғироқ чалиниб, дарсларнинг бошлашини сўранг. Бу ўзига ишонишни ўргатишда ёрдам беради.
- Мақолалар ва топшириқлар талаба томонидан бажарилиши керак.
- Сизнинг коллеж ўқувчингиз ўз эҳтиёжларини қондиришга қодир даражада катталардир, шунинг учун улар ўзи юмушларини бажаришлари керак.

(Кантровитз ва Тайр, 2006)

63-Машғулот:
Худо барча гуруҳларни кузатиб туради

Болага бу ҳикояларни ўқишга рухсат беринг, сўнграҳамма фикр билдирсин.

а) Болалар ёзги лагерида кечки овқат қаторида: "Фақат битта олма олинг, Худо кўрмоқда" деган ёзув ва охирида ҳеч қандай белгиси бўлмаган чизиқлар бор эди. Бир бола бир белги ёзиб, печенье устига қўйди: "Истаганингизча олинг, чунки Худо олма томоша қилиш билан банд". (Пастор Пит Мартин ІІІТ, Рамазон зиёфатида, 2007-йил, октябрь)

б) Умар ибн ал-Хаттоб халифа бўлганларида, бир савдогарнинг хиёнат қилаётганини кўриб, “жарчи”сига баланд овоз билан айтишни буюрди: “Ким алдаса, биздан эмас. Сутни сотишдан олдин унга сув қўшиш ҳаромдир”.

Шундан сўнг Мадинадаги бир уйда қуйидаги суҳбат бўлиб ўтди:

Онаси: Қизим, тур, сутга сув қўш, кўпроқ пул ол.

Қизи (одоб билан): Билмадингизми, бугун Умар розияллоҳу анҳунинг хабарчиси сутга сув қўшмасликни айтди?

Она: Айтганимни қил, бизни Умар ҳам, унинг жарчиси ҳам кўрмайди!

Қизи: Қандай қилиб мен ҳукмдорга омма олдида итоат этаман, ёлғизликда итоат қилмайман? Умар бизни кўрмаса, Умарнинг Роббиси бизни кўради! Ҳар доим!

64-Машғулот:
Бахтсиз ҳодисалар ва жавобгарлик бўйича дарс

Қуйидаги саволга жавоб беринг ва кейин қуйидаги изоҳлар ҳақида ўйлаб кўринг.

Сизнинг 12 ёшли ўғлингиз сизнинг орқа ҳовлингизда бейсбол ўйнамоқда, у тўпни уриб, қўшнисининг ойнасини синдириб ташлади. Сиз:

а) Қўшниларга телефон қилиб, дераза учун пул тўлашингизни айтинг, кейин ўғлингизни жазоланг.

б) Ўғлингизга айтинг, қўшнига бориб, деразани тасодифан синдириб қўйганини ва бунинг учун пул тўлашини тушунтиринг. Сиз дераза учун пул тўлайсиз ва уни ўғлингизнинг ҳисобидан айирасиз.

в) Ўғлингизга қўшнисига бориб, деразани тасодифан синдириб қўйганини тан олишини ва таъмирлаш учун ўз жамғармасидан (агар мавжуд бўлса) тўлашини ёки таъмирлаш учун зудлик билан тўлаш учун қўшимча пул топишини айтинг.

Изоҳлар: Бу ўғлингизга жаҳл қилмасдан ёки уни жазоламасдан, ўз ҳаракатлари учун жавобгарликни олишга ўргатиш учун идеал вазиятдир. Агар жавоб берсангиз:

а) Қўшнига қўнғироқ қилсангиз, ўғлингиз инқироз пайтида уни кимдир гаровга қўйишидан бошқа ҳеч нарса ўрганмайди. Нега уни жазолайсиз? Бу бахтсиз ҳодиса эди.

б) Яхши биринчи қадам (ўғлини қўшнига синган дераза ҳақида айтиб бериш учун юбориш).

с) Ажойиб! Энди ўғлингиз ўз ҳаракати учун ТЎЛИҚ жавобгарликни ўз зиммасига олади. Бу усул (б) жавобдан кўра яхшироқ ишлайди.

65-Машғулот:

Ижодкорликни ривожлантириш учун оилавий машқлар

1. Ижодий ўйинлардан фойдаланинг: "Етакчига эргашинг" каби тадбирлар болани ижодий ҳаракат ҳақида ўйлашга ундайди ва унинг намунасига эргашиб, бошқаларнинг мукофотини ҳис қилади. Қурилиш фаолияти болага турли тузилмаларни қуриш ва лойиҳалаш имконини берувчи оддий материаллардан (блоклар, лой, қум, гил, сув) фойдаланиши мумкин.
2. Давомий ҳикоя тушунчасидан фойдаланинг: Кимдир ҳикояни бошлайди ва кейин ҳар бир киши бир қисмини қўшади. Ҳикояни ўқинг ва уни саҳналаштиринг. Ҳикояни саҳналаштириш учун қўғирчоқлардан фойдаланинг.
3. Янги ғояларни яратиш учун объектлардан фойдаланинг: Ҳайвон шаклли печенье ўйинини синаб кўринг – бола битта печеньени танлайди; унга қарайди; кейин ейди. Кейин бола 1-2 дақиқа давомида ҳайвонга айланади. Ҳайвоннинг ўзини қандай тутиши ва ҳаракатини намойиш қилиш учун ижодий ҳаракатлардан фойдаланинг.
4. Роль ўйнашдан фойдаланинг: Кўрсатиш ўйинлари болаларга бошқаларнинг нуқтаи назарини кўришга ва уларнинг ҳис-туйғуларини ўрганишга ёрдам беради.

5. Очиқ саволлар беринг: болага расмни кўрсатинг ва кейин саволлар беринг. Масалан: "Расмдаги одамлар нима қиляпти?", "Одамлар нима деяпти?", "Кунингизда нима қизиқ бўлди?", Бунинг ўрнига: "Кунингиз яхши ўтдими?"

6. Болалардан ҳис-туйғуларини ишлатишни сўранг:
   - Болаларни кўзларини юмиб, сўнгра уларнинг қўлларига нима қўйганингизни тахмин қилинг (масалан, кўпикли каучук бўлаги, кичик тош).
   - Болалар кўзларини юмиб, нима эшитаётганини тахмин қилишларини сўранг (карталарни аралаштириш, тангаларни жиринглаш, қумқоғоз ишқалаш, қоғоз йиртиш каби товушлардан фойдаланинг).

7. Болалардан ўзгаришлар ҳақида сўранг: уларни ўзлари хоҳлагандек қилишлари учун нарсаларни ўзгартиришларини сўранг. Масалан:
   - Агар ширинроқ бўлса, нима яхши бўларди?
   - Агар у кичикроқ бўлса, нима яхши бўларди?
   - Тезроқ бўлса, нима қизиқроқ бўларди?
   - Агар у тинчроқ бўлса, нима яхши бўларди?
   - Агар у каттароқ бўлса, бахтли бўлармиди?
   - Агар орқага қайтса, бундан ҳам ҳаяжонлироқ нима бўлиши мумкин?
   - Агар сўзларни ўзимиз талаффуз қилгандек ёзсак, инглиз тилининг имлоси қандай бўлар эди?

Ушбу фонетик усулдан фойдаланиб, параграф ёзишга ҳаракат қилинг. Шунга ўхшаш тиллар бор, баъзиларини номлай оласизми?

8. Жавоблари турли хил бўладиган саволлар беринг: Сув тушунчасидан фойдаланган ҳолда бир нечта мисоллар. (бошқа тушунчаларга қуйидагилар киради: олов, шамол, қум, машиналар, тутун, муз)
   - Сувдан қандай фойдаланиш мумкин?
   - Сувда нима сузади?
   - Сув бизга қандай ёрдам беради?
   - Нима учун совуқ сув совуқ?
   - Нима доим сув остида қолади?
   - Сув қандай рангда бўлиши мумкин?

9. “Агар…” деган саволларни беринг:
   - Агар дунёдаги барча дарахтлар кўк бўлса нима бўлар эди?
   - Агар барча машиналар йўқолса нима бўларди?
   - Агар ҳамма бир хил кийимда бўлса нима бўларди? Исмлар бир хил бўлса-чи?
   - Агар уча олсангиз нима бўларди?
   - Ҳеч ким уйни тозаламаса нима бўларди?
   - Агар ҳамма солиҳ ёки ёвуз бўлса нима бўларди?
   - Агар ҳамма касал ёки соғлом бўлса нима бўларди?
10. “Қанча хил усулда…” деган саволларни беринг:
   - Қошиқни неча хил усулда ишлатиш мумкин?
   - Тугмани неча хил усулда ишлатиш мумкин?
   - Совунни неча хил усулда ишлатиш мумкин?
   - Қоғоз қисқичи неча хил усулда ишлатилиши мумкин?

66-Машғулот:
Ҳисобга олинадиган белгилар!

Муҳаммад пайғамбарга биринчи ваҳий тушганида, у қўрқиб, уйига хотини Хадичанинг олдига қайтиб келди. У унга тасалли бериб, унинг яхши хатти-ҳаракатларини санаб ўтди:

- Қариндошлар билан мулоқот қилиш
- Ожизларга ёрдам бериш
- Ночорга бериш
- Меҳмонларга меҳмондўстлик кўрсатиш
- Беморларни қўллаб-қувватлаш

Фарзандларингиз билан ушбу хатти-ҳаракатларнинг ҳар бирининг аҳамиятини муҳокама қилинг. Биргаликда ҳикоя ёзинг.

67-Машғулот:
Қийин саволларни тушунтириш

Болалар тез-тез сўрайдиган ушбу саволларга қандай жавоб беришни муҳокама қилиш учун бир нечта ота-оналарни йиғинг.

- “Худони ким яратган?”, “Нима учун Худо одамларни Унга ишонмаганликлари учун жазолайди?”, “Нега илоҳий хабарни ҳеч қачон қабул қилмаганлар кўп?”, “Қандай қилиб биз зерикмасдан Жаннатда абадий яшай оламиз?”
- “Ирода эркинлиги” ва “детерминизм” тушунчаларини бир томондан фаол фикрлашга, иккинчи томондан эса Худонинг иродасини қабул қилишга ундайдиган тарзда қандай изоҳлашимиз мумкин? Биз қаердан келдик? Қаерда тугатамиз? Охират қандай? Биз Худони кўра оламизми? Нега йўқ? Худо ҳаммани Унга ишонтириши мумкин, нега У буни қилмайди?

Бу болалар учун қийин саволлар. Биз уларга ёши ва етуклигига қараб тушунтиришимиз керак.

Жаннатни тасаввур қилар экан, Пайғамбаримиз Муҳаммад (с.а.в) – Жаннат шу қадар гўзал ва бетакрор эканки, уни ҳеч бир кўз кўрмаган, ҳеч бир қулоқ эшитмаган, ҳеч бир юрак ва ақл тасаввур қилмаганлигини тушунтирди!

Бу бизнинг инсоний ҳис-туйғуларимиз идрок эта олмайдиган абадий мавжудликнинг мутлақо янги тизимидир.

68-Машғулот:
Ўғрининг идроки муҳим!
Ижодий ечим

Болаларга қуйидаги бўлган ҳикояни ўқишга рухсат беринг. Кейин оила олдида турган баъзи муаммоларни ва уларни қандай ҳал қилишни биргаликда ўйлаб кўринг.

Америка Ҳаво йўллари маъмурияти раҳбари аэропортда қоровул турганини кўргач, менежердан: "Биз харажатларни камайтира оламизми?" Менежер: "Қандай қилиб?" – деб сўради. Ижроиянинг айтишича, агар уларда фақат тасодифий уч кеча қўриқчи бўлса, ўғрилар қўриқчи қайси кечада навбатчилик қилганини билишмайди. Келгуси йилда харажатларни қисқартириш ҳақида худди шундай савол туғилди ва худди шундай жавоб берилди: "Қандай қилиб?" Ижроия қўриқчини ёвуз ит билан алмаштиришни таклиф қилди. Учинчи йил, яна ўша савол берилди. Ечим итни фақат ярим кунлик иш билан таъминлаш эди. Тўртинчи йили Ижрочи менежерга: "Ўғриларнинг идроки муҳим экан, нега сиз итни жуда оч қўймайсиз ва унинг баланд овозда ваҳшиёна қичқириғи-

ни ёзиб олиб, тунда тасодифий ўйнамайсиз?" Бу ишлади! Улар тунги қўриқчи йўқлиги туфайли қутқардилар. (msnbc, 2007-йил, 3-ноябрь)

ЎН ОЛТИНЧИ БОБ

Телевизион, мобил, видео ва компьютер ўйинларининг салбий таъсири

КИРИШ

Бизнинг уйимизда ҳаётимизда жуда катта роль ўйнайдиган, аммо бурчакда жимгина турадиган нарса бор: болаларимиз билан биздан кўра кўпроқ вақт ўтказадиган, гарчи биз буни эътиборсиз қолдирсак ҳам. У бутун оилаларни йўқ қилиши мумкин, аммо ҳеч қачон сабаб сифатида кўрилмайди. Бу телевизор. Телевизорни ёки унинг ҳаётимизга таъсирини эътиборсиз қолдирманг! Ва нафақат телевизор, балки 21 асрда янги технологияларнинг юксалиши билан бу "экран" нинг салбий таъсири интернет, мобиль телефонлар, ипад, планшетлар ва бошқаларни ўз ичига олади. Фақат деярли барча мумкин бўлган алоқа воситаларини ўз ичига олган ақлли телефонлар, шу жумладан, телевизор ҳам юқоридаги имкониятларига эга. Демак, ушбу бобнинг мазмуни янги рақамли маданиятнинг барча шаклларига ва уларнинг бола ривожланишига таъсирига тааллуқлидир.

ОТА-ОНАЛАР УЧУН СЎРОВНОМА

- Болалар мактабга боришдан олдин нонушта пайтида телевизор кўришадими?
- Болалар мактабдан қайтгач телевизор кўришадими? Уй вазифасини бажараётганда-чи?
- Оила овқат пайтида телевизор кўрадими?
- Фарзандингизнинг суҳбати ва ўйинлари қанчалик телевизорга боғлиқ?
- Болалар дўстлари ва ўйинчоқлари билан ўйнаётганда телевизор ёқилганми?
- Телевизорда реклама қилинаётган арзимас озиқ-овқат ва ўйинчоқлар учунми?
- Оилавий ҳаёт тақвими телевизордами?
- Фарзандингиз телевизорни дастур сўнгида да ўчириб қўйиши ёки томоша қилишни давом эттира оладими?
- Бола тез-тез телевизор томоша қилишдан чарчайдими?

- Бола телевизор кўрган нарсасидан қўрқув ёки даҳшатли туш кўрадими?
- Бола телевизор ўйнашни афзал кўрадими?
- Бола телевизор кўраётганда меҳмоннинг келишига эътибор бермаяптими?
- Бола телевизор туфайли ибодатни кечиктирадими?

Телевизорни жуда кўп томоша қилиш гиёҳвандликнинг бир тури бўлиб, гиёҳванд моддаларни истеъмол қилиш билан жуда кўп ўхшашликларга эга.

Кўпгина болалар телевизор кўраётганда транс ҳолатига тушиб қолишади, улар бутунлай сўрилади ва бошқа ҳеч нарсага эътибор бермайдилар. Агар сиз улар билан гаплашсангиз, улар сизни эшитмайдилар ва уларнинг ёнида телефон жирингласа, улар жавоб бермайдилар. Телевизор кўраётганда ҳатто уларнинг юз ифодалари ҳам ўзгаради, жағлари бўшашади ва бир оз осилиб қолади, тил олд тишларга суянади ва кўзлари трансда бўлади. Болалар фаол ва ақлий жиҳатдан ҳушёр бўлиш ўрнига, уларнинг олдидаги милтилловчи экран томонидан гипноз қилинган (қўнғироқ, хиралик ва ақлий заифлик) ҳолатига тушиб қолишади.

Телекўрсатувларнинг мазмуни тўхтовсиз муҳокама қилиниши мумкин, баъзи дастурлар фойдали, бошқалари эса зарарли. Бироқ, таркиб масаласи тажрибанинг ўзи ва сарфланган вақт фойдали ёки зарарли эканлигидан камроқ аҳамиятга эга.

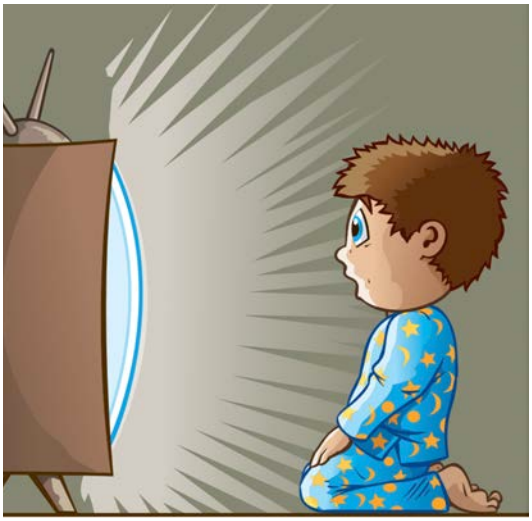

Баъзи болалар телевизорни тинимсиз томоша қилишади, шунинг учун у ўринбосар дўст ва вақт қотилига айланади. Телевизорга қарам бўлган бола, эҳтимол, бошқа болаларга қараганда кўпроқ муаммоларга дуч келади: у жуда уятчан, тажовузкор, заиф ва бошқалар билан тил топишолмайди.

Оилада битта телевизорга қарам бўлиш жиддий муаммо яратиш учун етарли. Бир аъзо телевизор кўришни афзал кўрса, оилавий тадбирларни ташкил қилиш ва ундан завқланиш қийинроқ. Телевизор билан боғлиқ бўлмаган фаолиятдан (масалан, ўқиш, ўйнаш ва чизиш) телевизор кўришга ўтиш телевизор кўришдан бошқа машғулотларга ўтишдан

кўра осонроқдир; телевизорга қарам бола телевизорнинг тортишиш кучи жуда қудратли бўлади.

Мари Винн (2002) фикрига кўра, телевизор кўп одамларга гипноз сингари таъсир таъсир қилади. Улар зомби каби бўлиб қоладилар (зерикарли, аҳмоқ ва осонгина бошқарилиши мумкин). Кичикроқ муаммо – одам телевизор кўрганда нима содир бўлади; энг катта муаммо – одам телевизор кўрганда нима содир бўлмайди. Телевизор томоша қилиш учун юзлаб соат сарфлайдиган болалар уларнинг интеллектуал ва ижтимоий ривожланишига путур етказади. Бошқа бир инсон томонидан айтилмаган ва жавоб берилмаган юз минглаб сўзлар ва бошқа одам томонидан сўралмаган ва жавоб берилмаган минглаб саволлар бўлади.

Телевизорнинг салбий таъсири

Телевизорни баҳолаш ҳақида гап кетганда, ота-оналар телевизор томоша қилиш учун сарфланган вақтга эмас, балки мазмунига эътибор беришади. Улар фарзандларининг эҳтиёжларига эмас, балки ўзларининг эҳтиёжларига эътибор беришади. Ота-оналар фарзандлари учун ўйин-кулги манбаига муҳтож. Улар уйда тинчлик ва осойишталикка муҳтож. Ота-оналарга бепул, шикоят қилмайдиган, ишончли ва доимо у ерда бўлган электрон энага керак. Бу уларнинг фарзандларининг эҳтиёжларидан фарқ қилади. Телевизор болаларнинг мустақил бўлиш, кучли ва заиф томонларини аниқлаш, мулоқот қилишни ўрганиш (яхши гапириш ва ёзиш) эҳтиёжларини қондирмайди. Болалар телевизорни томоша қилишдан кўра, манипуляция, тегиниш ва бажаришдан келиб чиқадиган интеллектуал стимулга муҳтож.

Кўпгина ота-оналар ҳаддан ташқари фаол болани тинчлантириш учун телевизордан фойдаланадилар, чунки у кучли ақлий концентрацияни эмас, балки жуда бўшашган ҳолатни келтириб чиқаради. Телевизорни кўриш пайтида кўзларнинг бир оз фокусланиши туш пайтида кўзлар билан содир бўладиган ҳодисага ўхшайди. Телевизордаги материал ҳақиқий бўлмаган, орзу қилинган сифатга эга. Баъзи бир “оғир” телетомошабинлар – ҳаётида ўзларининг телевизор "одатлари" билан гиёҳвандлар ёки алкоголизм каби мувозанатсиз бўлиб, бу салбий одатлардан биридир. Улар ўсишга, ёки ривожланишга, ёки муваффақият туйғусига олиб келадиган фаолиятдан воз кечишади. Телевизор – самарасиз тажриба; деярли ҳар қандай бошқа фаолият кўпроқ арзийди. Телевизор болаларни қониқтирмаса ҳам, китоб ўқиш, боғ экиш, тикувчилик, ўйин ў‘йнаш, суҳбатлашиш ўрнига уни томоша қилишади. Ушбу "мазмунли" ҳаракатлар энди телевизор кўриш каби истакни келтириб чиқармайди. Телевизор жуда ёқимли алдовчи электрон восита бўлиб, болаларни

осон "қўлга олади". Овқатланиш ёки қучоқлаш каби ёқимли бўлмаса ҳам, телевизор жуда жозибали бўлиши мумкин. Бу "сохта" маънода, меҳрибон оила аъзолари сингари сизга бирор нарса, масалан, ширин овқат берганидек, сизга ҳеч нарса "бермайди", лекин жуда мафтункор, чунки у улкан завқни битта манбага жамлайди: ёрқин тасвирлар, турли хил товушлар... ҳамда мусиқа ва таниқли саҳналар, шунингдек, фантастик саҳналар. Америкалик ота-оналарнинг ярмидан кўпи телевидениядан маҳрум бўлишдан жазо тури сифатида фойдаланади ва бу Америкада энг кенг тарқалган жазо турига айланди.

Телевизор болаларни босиб олади, улар унга фақат ўчириб қўйиш, шунингдек, пассив, жим ва ҳаракатсиз бўлиш орқали жавоб беришлари мумкин. Тасвирларнинг доимий ўзгариши, камера бурчаги ва фокуснинг ўзгариши ҳамда мос ёзувлар нуқтасининг ҳар бир неча сонияда ўзгариши қисқа эътибор оралиғини яратишга олиб келиши мумкин. Гиперактив мактаб ўқувчилари идрок йўналишини тезда ўзгартириб, телевизор тасвирларининг динамик сифатини тиклашга ҳаракат қилишлари мумкин. Ҳатто болалар учун телекўрсатувлар ҳам ҳаддан ташқари рағбатлантирилади.

Улар баъзи мактабгача ёшдаги болалар учун "сенсорли ҳаддан ташқари" бўлиб, улар тез суръатда электрон стимуляцияни бошқариш учун ривожланган эмас. Бу бугунги кунда болалар орасида тез-тез кузатиладиган ғазабланган хатти-ҳаракатлар билан боғлиқ бўлиши мумкин. Бу, шунингдек, болалар ўртасида ADHD эпидемияси (диққат етишмаслиги гиперактивлиги бузилиши) билан боғлиқ бўлиши мумкин. Текшириш учун болалар телекўрсатувини ёқинг ва ҳар бир саҳна ўзгариши ва камера бурчаги қанчалик тез ўзгаришини ҳисобланг.

СЕЗАМ КЎЧАСИ ТАЖРИБАСИ

Сезам кўчаси – болаларга алифбо ва кўплаб сўзларни ўргатадиган халқаро болалар телекўрсатуви. "Сезам кўчаси" ишлаб чиқарувчилари, уларнинг дастури ёш болалар учун муҳим таълим тажрибаси эканлигини даъво қилмоқда. Бироқ, "Сезам кўчаси"сига тегишли бўлган бошқа нарсалар ҳам бор. Бу болаларнинг телевизорга қарам бўлишига олиб келишида жуда муҳим роль ўйнайди. Ўқитувчиларнинг таъкидлашича, баъзи болалар болалар боғчасига "Сезам кўчаси"даги ҳарфларни таниган ҳолда киришади. Бироқ, телевидениега қарам бўлганларда хаёлий ўйин камаяди, мақсадсиз югуриш кучаяди, ўйинчоқлар ва ўйин материалларидан фойдаланмайди, умидсизликка чидамлилиги паст, қатъиятлилик йўқ ва ҳақиқатни фантазия билан аралаштириб юборади.

Муваффақиятли ўрганиш фаол амалий тажрибани талаб қилади. "Сезам кўчаси" ва ушбу "таълим" туридаги дастурлар ҳақиқий, юз-

ма-юз ўқитиш тажрибасини ёмон алмаштиради. Дарҳақиқат, ҳар қандай яхши китоб "Сезам кўчаси"дан яхшироқдир!

Бошланғич мактаб ўқитувчилари кўп ўқувчилардан ҳафсаласи пир бўлди, чунки иккинчиси ўқишни ва эътибор беришни хоҳламайди. Телевизор оғзаки бўлмаган фикрлаш қобилиятларини яхшилаши мумкин бўлса-да, у мактабда муваффақиятга эришиш учун мутлақо зарур бўлган бошқа кўникмаларга ёрдам бермайди. 100 соат "Сезам кўчаси"ни томоша қилиш яхши китобга 10 соат сарфлашдан кўра камроқ тарбиявий аҳамиятга эга. Ота-оналар ва китоб болаларнинг интеллектуал ривожланиши учун кўпроқ афзалликларга эга ва телевизорнинг ҳеч қандай камчиликлари (масалан, пассивлик, бемаънилик, ҳаддан ташқари рағбатлантириш ва сўз бойлигини йўқотиш) билан "Сезам кўчаси"га қараганда анча қисқа вақт ичида яхшироқ ривожлана олади.

Болалар телевизорни қанчалик кўп кўрсалар, мактабда шунчалик ёмон ўқийдилар. Мактабда муваффақиятга эришиш учун ўқишни яхши кўриш, бошқалар билан тил топишиш қобилияти ва зерикарли, такрорланадиган вазифаларга (масалан, кўпайтириш жадвалларини ўрганиш) диққатни жамлаш одатига эга бўлиш керак. Бу кўникмаларнинг барчаси телевизорни кўп томоша қилиш туфайли камаяди ёки йўқ қилинади.

ТЕЛЕВИЗОРДАН ОЛДИН

Қадимда телевизор пайдо бўлишидан аввал, ота-оналар фарзандларини тарбиялашнинг энг яхши усули деб болаларига нисбатан жуда қаттиққўл бўлганлигини ҳисоблаганлар, бундай ечим фарзандларнинг омон қолиши зарур бўлганлиги учун чиқарилган эди.Улар ўз фарзандларининг улғайиб боришини доимий равишда кузатиб, тўғри тарбия беришга ҳаракат қилишди Улар болаларга муваффақиятли ва ишончли тарзда ўйин-кулгини ўрганишга ёрдам беришди. Улар ўз фарзандларини ухлашни ўргатишган, чунки жим дам олиш бола учун фойдалидир. Ота-оналар болаларнинг ўз хонасида ухлашлари ёки жим бўлишлари, мусиқа ўйнашлари ёки тинглашлари ёки жимгина ҳаракат қилишларига ишонч ҳосил қилишди. Телевидение пайдо бўлгандан сўнг, бу амалиётларнинг кўпи йўқолди. Ҳозирги кунда болалар қандай қилиб ўйин-кулги қилишни билишмайди. Қизиқиш ва саргузаштлар ўрнига, телевизор ўчирилгандан кейин улар ҳеч нарса қилмайди. Улар қизиқарли, ижодий фаолиятни, ўқишни рад этадилар ва зерикишни бошдан кечирадилар.

Телевизордан олдин болалар мустақилликни ривожлантира олдилар ва ота-онага (гўдаклик даврида) эътибор қаратишдан атроф-муҳитга ва фаол бўлишга ўзгардилар. Жамиятда омон қолиш учун сиз мослашишга қодир бўлишингиз керак. Болалар уч ёшга тўлганда, улар ўза-

ро боғлиқликни ва атрофдаги дунё билан ўзаро муносабатни бошлайдилар.

Бироқ, бола ҳаётининг ушбу босқичида телевизор кўпинча энага сифатида ишлатилади. Телевизорни томоша қилаётганда, ёш болалар, худди оналарининг қўлида бўлгани каби, хавфсиз ва хотиржам қабул қиладилар. Улар ҳеч нарса таклиф қилишлари шарт эмас, чунки улар бошқа бола билан ўйнашлари керак. Болалар учун телевизор кўриш оддий ўйин каби хавф-хатарларга эга эмас: улар ўзларига зарар этказмайди ёки муаммога дуч келмайди ва ота-оналарни ғазаблантирмайди.

Улар гўдакликдан чиқа бошлаганларида, телевизор уларни боғлиқлик ва қарамлик ҳолатига қайтаради.

Телевизордан олдин болалар ўзларининг қизиқишларини кенгайтирдилар ва янги нарсаларни синаб кўрдилар; улар ўйинлар ихтиро қилиш, ўйлаш, ўқиш, қайта ўқиш, хат ёзиш ва севимли машғулотларига киришиш орқали зерикишни енгишди. Телевизордан сўнг, болалар "ҳеч нарса қилмасликлари" ҳақида шикоят қиладилар ва қолган ҳамма нарса унчалик қизиқ эмас. Улар ҳеч қачон бунчалик қизиқмаган ва ҳеч қачон бунчалик зерикмаган эдилар! Телевизор томоша қилиш вақт ва ҳаётни бошдан кечиришнинг хавфсиз, осон ва қизиқарли усулига айланди, қизиқарли нарсаларни топиш эса иш каби бўлди! Китоблардан иборат телефильмлар болаларнинг тасаввурини олиб ташлайди ва уларга интеллектуал ўрнига ақл бовар қилмайдиган тажриба беради. Улар ҳикоя қаҳрамонлари билан бирга ўсмайдилар ёки уларнинг тушунчалари, курашлари ва қадриятларини тушунмайдилар. Ҳикояни ўқиб, охиригача бўлган кунлар ўрнига, бутун ҳикоя 90 дақиқада тугайди. Болалар телевизордан ўйин-кулги билан узоқлашадилар. Ҳеч бўлмаганда китобни ўқиш пайтида улар қисман тажрибага эга бўладилар, қаҳрамонлар билан дўстлашадилар ва ўз тасаввурларини машқ қиладилар. Китобнинг тегиниш, ҳидлаш ва ҳис қилиш жиҳатлари болаларга ҳикояга боғланиш ва парчаларни қайта-қайта ўқиш имкониятини беради. Телевизорда фильм тўсатдан тугаши ва улар кетишга мажбур бўлганда, чекиниш туйғусини, руҳий тушкунликни ўз ичига олади. Биз ва китоблар ўртасида чуқур боғлиқлик мавжуд бўлиб, уларни ўрганиш, миқдорни аниқлаш ва тушунтириш мумкин эмас. Бу муҳим ҳиссий боғланишни телевизор инкор этади.

Телевизор ёрдамсизлик ва катталарга қарамликни кучайтиради. Илгари бўш вақт болаларга катталарга қарамлигини камайтириш учун зарур имкониятларни тақдим этди. Бугунги кунда кўплаб болалар учун бўш вақт лаънатдир. Улар бўш вақтларини ўтказишдан завқланадиган ягона нарса бу телевизор кўришдир. Баъзи болалар ҳатто овқатланадилар, дўстлари билан вақт ўтказадилар ва телевизор олдида уй вазифасини бажарадилар.

Телевизор кўриш оилавий ҳаётга жиддий таъсир кўрсатди. Кундалик ишлар кўпинча телевизор атрофида айланади ва оилавий маросимлар ўлиб қолди. Диний ва жамоат ишларида иштирок этиш камайган ва буларга телевидение асосий сабабдир. Кўпгина ота-оналар уйлари меҳмонхона ва ресторанга айланганидан шикоят қиладилар: шунчаки овқатланиш ва ухлаш жойи. Оилавий ҳаётда телевизор ҳукмрон бўлса, бу муқаррар натижа эканлигини улар кўпинча билишмайди. Оила соғлом бўлиши учун жуда кўп умумий тажрибалар бўлиши керак. Кўп йиллар давомида содир бўладиган ва такрорланадиган, ўзгариб турадиган ва ривожланадиган кундалик фаолиятнинг катта миқдори мустаҳкам оилавий муносабатларни яратадиган таркибий қисмдир. Акс ҳолда, ота-оналар оддийгина қўриқчи бўлиб, овқатланиш, кийим-кечак ва бошпана билан шуғулланадилар, бошқа кўп нарса эмас; ота-оналар болалар ҳаётининг фонида одамларга камаяди.

Телевидение ҳақиқий жонли одамлар билан мулоқот қилишдан вақтни ўғирлаш орқали оилани бузади. Америкалик оилаларнинг аксарияти овқат пайтида телевизор томоша қилади, лекин ҳар доим ҳам бир телевизорда эмас! Агар уларнинг барчаси табиат, ахлоқ ва ҳозирги воқеалар ҳақида ажойиб теледастурларни томоша қилишса ҳам, улар ўзларини муҳимроқ нарсадан маҳрум қилган бўлардилар. Улар ўша куни қилган ишларини бир-бирлари билан баҳам кўришдими? Улар режалар туздилар, фикр алмашдилар, ҳазил-мутойиба билан ўртоқлашдилар, аммо ўзларининг ғалабалари ва офатлари ҳақида гапирдиларми? Қайси маънода улар ҳақиқий оила бўлишади? Телевидение ўз-ўзидан оилавий ҳаётни бузмаса ҳам, албатта, оилавий ҳаётни мустаҳкамламайди. Бироқ, бу оила аъзолари ўртасида ишонч ва ҳиссий хавфсизлик муносабатларини яратиш учун вақт талаб этади ва бу ота-оналарнинг фарзандларини тарбиялаши ва завқланишига тўсқинлик қилади.

Ота-оналар фарзандларига берадиган энг муҳим таълим воситаси – бу ўқиш қобилиятидир. Телевизор туфайли болалар дангаса китобхонга айланишади. Улар китобларни зерикарли, қийин ва қизиқ эмас деб ҳисоблашади. Озчиликни тузган болалар китобни тушуниш ва унинг охиригача курашиш учун куч сарфлашга тайёр.

Телевизорга қарам бўлганлар учун китобдан ҳикоя ўқиш жуда узоқ давом этади ва машаққатли ишдек туюлади. Улар буни телевизорда тушунтиришни афзал кўришади. Муваффақиятли китобхон бўлмаса, ҳаётда муваффақиятга эришиш жуда қийинлигини болалар тушунмайдилар.

Телевидение томонидан шакллантирилган хаёллар

Бир куни мени икки фарзандли эр-хотин оиладаги муаммолари бўйича маслаҳат бериш учун чақиришди. Иккала ота-она ҳам амалиётчи шифокорлар эди. Мени ҳайратда қолдирган она шундай деди: "Турмушга чиқишдан олдин, Голливуд актрисалари телевидениеда тасвирланганидек, никоҳ масъулиятсиз, қизиқарли бўлади деб ўйлагандим. Агар профессионаллар ҳаётнинг телевизион тасвирига алданса, бизнинг фарзандларимиз қандай имкониятга эга?"

Иккинчи синфда ўқиётганимизда, ўқитувчи бизга мушук ва ит бўлган яхши кекса эр-хотиннинг қадимий ҳикоясини ўқиб берди. Мушук эр-хотинга хиёнат қилди, ит эса уларга содиқ эди. Ит қочган ва хавфсизлик учун дарахтга чиқиб олган мушукнинг орқасидан югурди. Ҳикоя: "Ўша кундан бошлаб, ит қачон мушукни кўрса, уни тишлаш учун унинг орқасидан югурди" деган сўзлар билан якунланди. Кўп йиллар давомида мен итларнинг мушуклар билан жанг қилишининг сабаби мушукнинг яхши кекса жуфтликка хиёнат қилишининг асл гуноҳи эканлигига ишонардим. Ўқитувчи бу ҳикоялар фантастика эканлигини аниқ тушунтириши керак эди, чунки болалар эшитган ва кўрган нарсаларига ишонишади. Худди шундай, ота-оналар фарзандларига телевизорда кўрган нарсалари ҳақиқий эмаслигини айтишлари керак.

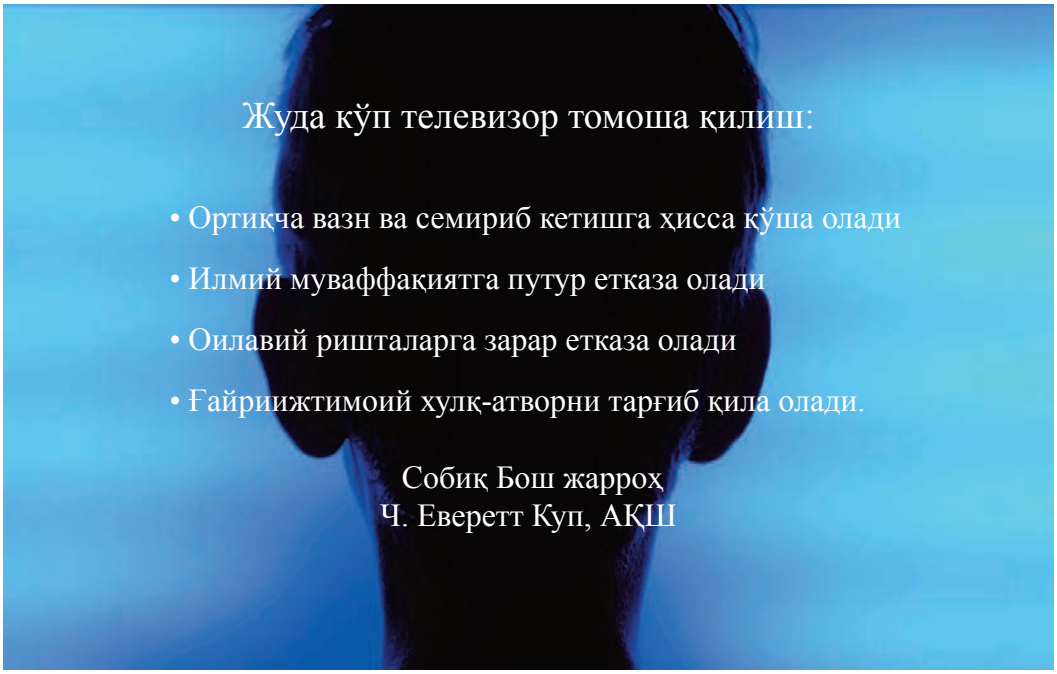

ТЕЗКОР ТВ ФАКТЛАРИ

- Америкаликлар кунига ўртача тўрт соатдан кўпроқ ёки йилига икки тўлиқ ой телевизор томоша қиладилар.
- Кунига олти соат телевизор кўрадиган америкалик 12-синф ўқувчиларининг 86 фоизи ўқиш тестларида ёмон натижа кўрсатади.
- 18 ёшга келиб, америкалик болалар ўртача 200 000 дан ортиқ зўравонлик ҳаракатларини, шу жумладан, телевизорда 16 000 қотилликни кўришади.
- 1980-йилдан бери ортиқча вазнли америкалик болалар улуши икки баравар кўпайди, бунга қисман телевизор томоша қилиш ва нотўғри овқатланиш сабаб бўлди.

Телевизор ҳақида муҳим иқтибослар

Телевизор болани чидаб бўлмас кучдан кўчмас нарсага айлантирди.

Муаллиф номаълум

Агар сиз келиб, ғалати одамни топсангиз... болаларингизни бир-бирига муштлашга ўргатаётган ёки уларга ҳар хил маҳсулотларни сотишга ҳаракат қилаётган, уни дарҳол уйдан ҳайдаб юборасиз; лекин мана, сиз келасиз ва телевизор ёқилган ва бу ҳақда икки марта ўйламайсиз.

Жером Сингер

Телевизорда махфий маълумотларни ёқиш учун тугма бўлишини хоҳламайсизми? Битта "ёрқинлик" белгиси бор, лекин у ишламаяпти.

Галлагер

Телевидение психиатрия ҳақида маълумот тарқатиш, шунингдек, унга бўлган эҳтиёжни ошириш орқали кўп ишларни амалга оширди.

Альфред Хичкок

TV (телевизор). Агар болалар иккита ҳарф билан завқланса, йигирма олтитаси билан қандай қизиқарли бўлишини тасаввур қилинг. Фарзандингизнинг тасаввурини очинг. Китобни очинг.

Муаллиф номаълум

(манба: www.quotegarden.com)

БЕГОНА

“Мен туғилишимдан бир неча ой олдин, дадам бизнинг кичик шаҳримизга янги келган нотанишни учратиб қолади. Дадам бошиданоқ бу мафтункор янги келган нотанишни ҳайратда қолдирди ва тез орада уни бизнинг оиламиз билан яшашга таклиф қилди. Нотаниш одам тезда қабул қилинди ва бир неча ойдан кейин мени дунё кутиб олди. Мен катта бўлганимда унинг оиламиздаги ўрнига ҳеч қачон шубҳа қилмаганман. Онам менга Худонинг Каломини севишни ўргатди. Отам менга Худога итоат қилишни ўргатди. Аммо нотаниш бизнинг ҳикоячимиз эди. У энг жозибали эртакларни тўқиши мумкин эди. Саргузаштлар, сирлар ва комедиялар жуда кўп эди. У ҳар куни кечқурун бутун оиламизни соатлаб эгаллаши мумкин эди. У бутун оила учун дўстдек эди. У мени ва дадамни биринчи бейсбол ўйинимизга олиб борди. У ҳар доим бизни фильмларни кўришга ундади ва ҳатто бизни бир нечта кино юлдузлари билан таништиришга ҳам тайёр эди. Нотаниш одам тинимсиз гапирадиган одам эди. Дадам бунга қарши эмас эди, лекин баъзида онам жимгина ўрнидан туриб кетарди.Қолганларимиз унинг узоқ жойлар ҳақидаги ҳикояларидан бирини тинглардик ва унинг хонасига борардик. У, Инжилини ўқир ва ибодат қиларди. Қизиқ, энди у нотаниш одам кетишини сўраб дуо қилганмикан? Кўряпсизми, отам хонадонимизни ахлоқ билан тўлдирган. Аммо бу бегона уларни ҳурмат қилиш мажбуриятини ҳеч қачон ҳис қилмаган. Мисол учун, бизнинг уйимизда ҳақоратли сўзларни ишлатишга ҳеч кимга – бизга ҳам, дўстларимизга ҳам, катталарга ҳам йўл қўйилмайди Бизнинг кўп йиллик меҳмонимиз эса ёмон сўзларни ишлатиб, қулоғимни куйдириб, дадамни титратиб юборди. Дадам ўз уйида спиртли ичимликларга рухсат бермаган – ҳатто овқат пишириш учун ҳам. Аммо нотаниш одам бизга тез-тез пиво ва бошқа спиртли ичимликлар таклиф қиларди. У сигаретани мазали деб эълон қилди, жозибали трубкани эса алоҳида кўрсатди. У жинсий алоқа ҳақида эркин гапирди. Унинг мулоҳазалари гоҳ қўпол, гоҳ имо-ишора, гоҳида уятли эди. Эркак/аёл муносабатлари ҳақидаги дастлабки тушунчаларимга нотаниш одам таъсир қилганини энди биламан. Ортга назар ташлар эканман, Худонинг иноятн бегона одамнинг бизга кўпроқ таъсир қилишига тўсқинлик қилганига ишонаман. Вақти-вақти билан у ота-онамнинг қадриятларига қарши чиқди. Шунга қарамай, у камдан-кам танбеҳ бўлган ва ҳеч қачон кетишни сўрамаган. Нотаниш одам бизникига кўчиб келганига ўттиз йилдан кўпроқ вақт ўтди. Аммо агар бугун мен ота-онамнинг уйига кирсам, сиз ҳали ҳам унинг бир бурчакда ўтирганини ва кимдир унинг суҳбатини тинглашини ва расмларини чизишини томоша қилишини кутаётганини кўрасиз. Унинг исми? Биз уни доим телевизор деб атардик”.

(МУАЛЛИФ НОМАЪЛУМ)

ФАРЗАНДЛАРИНГИЗ ТОМОША ҚИЛАДИГАН ТЕЛЕВИЗОР МИҚДОРИ ВА МАЗМУНИГА ЧЕКЛОВЛАР ҚЎЙИНГ

Пам Миллий телевизор ўчириш ҳафталигида иштирок этишга қарор қилди. Унинг ўша пайтда 13, 11 ва 4 ёшда бўлган болалари аввалига норози бўлишди, лекин ўша ҳафта қилиш учун бошқа нарсаларни топиб, шикоят қилишни тўхтатдилар. Каттароқ ўғил болалар кўпроқ ўқиб, бирга ўйнашар, ҳатто синглисига футбол ўйнашни ўргатишарди. Болалар оилавий тадбирларни ташкил қилишди ва бир-бирларига меҳрибон бўлишди. Телевизорнинг йўқлиги катта фарқ қилди. Энди оилавий вақт мавжуд эди.

ҲЕЧ ҚАЧОН БОЛАЛАРИНГИЗ ОЛДИДА СИЗ ХОҲЛАМАГАН ҲАРАКАТЛАРНИ КЎРСАТАДИГАН ФИЛЬМНИ ТОМОША ҚИЛМАНГ

Бир қанча ота-оналар телевизорни бутунлай ўчириб қўйишди ва бу ҳаракат бунга арзийди, деган фикрга келишди. Кейннинг оиласи таътилга ўтишди:

Биз таътилда бўлганимизда телевизор йўқ эди, ўзгартириш учун табиий вақт керак эди. Аввалига қизимиз бу ҳақда сўради, лекин биз ҳар доим уни чалғитдик.

Ота-оналарнинг фикрича, болалар доимо қизиқувчан бўлиши керак. Ота-оналар фарзандларига ёрдам беришга мажбур бўлишади: "Оҳ, мен сиз учун нимадир топаман". Бироқ, бир мунча вақт ўтгач, улар ўз фарзандларига ўз фаолиятларини топишларига имкон беришади.

Ёш болалар, айниқса, ота-оналарига уй ишларида ёрдам беришдан фойда олишади. Болаларни овқат пиширишда ёрдам беришга таклиф қилинг. Ота-оналар фарзандлари учун намуна бўлишлари керакми? Агар болалар телевизорсиз дам олаётган ёки банд бўлган ота-оналарни кўрсалар, болалар ҳам буни қилишни ўрганадилар.

Болалар учун телевизор бўйича мутахассислар ва тадқиқотлар

Спок (1998) ва Америка Педиатрия Академияси (1999) чақалоқлар ва болалар умуман телевизор кўрмасликлари кераклигини айтадилар, чунки "чақалоқларнинг телевизор кўриши нутқнинг кечикиши, эътиборнинг қисқариши ва когнитив ривожланишнинг кечикиши билан боғлиқ... Фойданинг Илмий далиллар зарарни кўрсатди".

Спок бу стратегия кўпчилик ота-оналар учун "жуда ҳаддан ташқари зарар" эканлигини тан олади.

Росемонд (1993) бола китоб ўқигунча ва ундан завқланмагунча телевизорни тақиқлашни таклиф қилади. Бундан ташқари, уни ҳафтасига беш соат билан чекланг.

Ранкин (2006) таъкидлаганидек, кунига уч соат ёки ундан кўпроқ телевизор кўриш мактаб самарадорлигига салбий таъсир қилади, аммо тўғри танланган таълим дастурлари ёрдам бериши мумкин. Ўқув шоулари ҳам ижодкорликни ошириш билан боғланган.

Фарзандингиз билан илҳомлантирувчи ва ибратли ҳикоя ва шеърларни баҳам кўринг.

(Беннет, 1996)

ТЕЛЕВИЗОР КЎРИШ УЧУН ОИЛАВИЙ МУҚОБИЛЛАР РЎЙХАТИ

Аксарият ота-оналар фарзандларининг вақтини тўлдириш имкониятлари йўқлиги сабабли фарзандларига телевизор кўришга рухсат беришади. Ота-оналар шунчалик чарчаганки, телевизор уларга дам олиш учун вақт беради ва болаларни уларнинг йўлидан сақлайди. Ечим фойдали фаолият билан шуғулланишни бошлашдир. Биз болалар ва ота-оналар учун телевизор кўришнинг кўплаб ёмонликларини айтиб ўтдик. Эҳтимол, телевизорнинг оилавий ҳаётга етказадиган энг катта зарари уни аҳамиятсиз қилишдир ва бу хавфни кўпчилик сезмайди. Оилалар ўзаро муносабатларга эга эмаслар; Телевизор уларнинг бирга бўлишига тўсқинлик қилади. Телевизор томоша қилишнинг баъзи муқобилларини кўриб чиқинг.

Пулингизни ўғирлаган ўғрига қандай муносабатда бўлар эдингиз? Сизнинг вақтингизни ва оилангизнинг ҳаётини ўғирлаган ўғри ҳақида нима дейиш мумкин?

Телевизор сизга пулингизни ўғирлашдан кўра кўпроқ зарар келтиради. Бу сизнинг бахтингизни тортиб олади. Сиз пулингизни қандайдир тарзда тиклашингиз мумкин бўлса-да, вақтингизни ва бахтингизни тиклай олмайсиз.

Телевизор кўришнинг муқобиллари

Боланинг ёшига қараб, тегишли фаолиятни танлаш мумкин. Китоблар оилалар учун минглаб тадбирлар рўйхатини ўз ичига олади:

1. Қалъа қуринг
2. Жамоатда хашарни ташкил қилинг
3. Кутубхонага ташриф буюринг, китоб олинг, кутубхона тадбирларида қатнашинг
4. Радио тингланг
5. Ҳайвонот боғига ёки музейга ташриф буюринг
6. Расмни чизинг
7. Жамоат марказингизга ёки паркингизга боринг
8. Сузишга боринг
9. Кичик синглингизга/акангизга китоб ўқинг
10. Пикникни режалаштиринг
11. Юриш, чопиш ёки велосипедда юринг
12. Қўшиқ куйланг ёки шеър ёдланг
13. Қушларни кузатишга боринг
14. Арқон билан сакраш
15. Жамоат ташкилоти ёки хайрия ташкилотида кўнгилли бўлиш
16. Лагерга боринг (ҳатто у фақат орқа ҳовлида бўлса ҳам)
17. Дўстингизга, қариндошингизга ёки бобо-бувингизга хат ёзинг
18. Боғда гул, турли хил кўчатлар, полизда сабзавот, турли хил гиёҳлар экинг
19. Журнал ёки газеталарни ўқинг

20. Шахмат ўйнанг
21. Дўстлик билак-узукларини ясанг; бирини бир кишининг билагига, иккинчисини бошқа бировнинг билагига тақиб қўйинг
22. Ортиқча нарсаларни қочқинлар ёки хайрия ташкилотларига ҳадя қилинг
23. Кундаликни бошланг
24. Маҳаллий китоб дўконига ташриф буюринг
25. Оилангиз тарихини ўрганинг
26. Ёғочдан ишлов беришни ўрганинг ва китоб жавонини ясанг
27. Совға сифатида бериш учун ҳунармандчилик қилинг
28. Ҳикоя тузинг ва уни ёзинг
29. Табиатга саёҳат қилинг. Уруғлар ва баргларни йиғинг. Йиғилган материаллардан ҳар хил шакллар – коллаж яратинг ва уни музлатгичга қўйинг
30. Тунги осмонни дурбин орқали томоша қилинг: турли юлдуз туркумларини аниқланг. Ойни кузатинг. Астрономия ҳақида бирор нарса ўқинг
31. Қушниларингиз учун печенье пиширинг
32. Катта ёшли оила аъзосидан болалиги ҳақидаги ҳикояни айтиб беришини сўранг. Бу ҳақда ёзинг
33. Мураббо тайёрланг
34. Йогурт тайёрланг
35. Машқ қилиш
36. Ишга ёки мактабга пиёда боринг
37. Боулингга боринг
38. Футбол ўйнанг
39. Турли динларнинг диний маросимларида қатнашинг
40. Картошка қоп пойгасини ўтказинг
41. Футбол, волейбол ва баскетбол ўйнанг
42. Матн ёзишни ўрганинг
43. Компьютердан фойдаланишни ўрганинг
44. Ҳайдашни ўрганинг
45. Стол тенниси ўйнанг
46. Яширин нарсаларни топиш учун маҳалла овини ташкил қилинг
47. Кийимларни қўлда ювинг
48. Уйни чангюткичдан тозаланг
49. Деразаларни тозаланг
50. Дўстларингиз ёки оилангиз билан кечки овқат тайёрланг
51. Банк кўчирмаларини солиштиринг
52. Китобга шарҳ ёзинг

53. Оиланинг ойлик бюджетини муҳокама қилинг
54. Партия тайёрланг
55. Дўстларингиз билан журналларни алмаштиринг
56. Хонангизни тозаланг
57. Фризби ёки хоккей ўйнанг
58. Севимли муаллифингизга хат ёзинг
59. Уй ҳайвонингиз ёки қушнингизнинг уй ҳайвонлари билан ўйнанг
60. Ҳовли ишларини бажаринг
61. Варрак учиринг
62. Оилавий саёҳатга боринг
63. Термометр ва барометрни айвонга ёки дарахтга осиб қўйинг
64. Достон тузинг
65. Чанада учиб, қордан одам ясанг
66. Эски журналлардаги расмлардан коллаж ясанг
67. Қариялар уйига ташриф буюринг
68. Янги ота-оналар учун чақалоққа қараш
69. Пиёда сайр қилинг
70. Бошқотирмаларни ечинг
71. Янги дўст орттиринг
72. Китоб ўқиш гуруҳини бошланг
73. Оилангиз ёки дўстларингиз билан стол ўйинларини ўйнанг
74. Чумолилар фермасини тузинг
75. Боғ чой базмини ўтказинг
76. Миниатюрали қайиқ ясанг ва уни сувга сузгани қўйинг
77. Оила аъзоларингизнинг расмларини чизинг
78. Компас ва харитадан фойдаланишни ўрганинг
79. Метрик тизимни билиб олинг
80. Кекса одам билан суҳбатлашинг
81. Шашка ўйнанг
82. Тикишни ўрганинг
83. Қишлоқларга ташриф буюринг
84. Сигир соғинг
85. Дарахтга чиқинг
86. Ҳазилларни тўпланг, уларни китобга ёзинг ва дўстларингиз ва оилангизга айтинг
87. Баъзи топишмоқларни ўрганинг
88. Қуёш ботишини ва қуёш чиқишини томоша қилинг
89. Озиқ-овқат рўйхатини тайёрланг
90. Бир нечта турли тилларда оддий ибораларни айтишни ўрганинг. (Раҳмат, хайрли тонг/кеч, ҳа, йўқ, ҳафтанинг кунларини, 1 дан 10 гача сананг...)

ЯНАДА ЖИДДИЙ ВАРИАНТЛАР

Қуйида болалар бажариши керак бўлган жиддийроқ фаолият кўрсатилган:

(Бешир ва бошқ. 1998, мослаштирилган)

ЖАМОА ФАОЛИЯТИ

- Икки муҳим тилга қўшимча равишда бошқа тилни ҳам ўрганинг: мамлакатингизнинг маҳаллий тили ва Қуръон тили – араб тили.
- Ёшлар лагерларида қатнашиш: болалар учун, айниқса, узоқ дам олиш вақтида, етарлича фойдали машғулотлар ташкил этилганлигига ишонч ҳосил қилинг. Оромгоҳ дастурларида интеллектуал ва маънавий мазмундан ташқари саҳна кўринишлари, спорт ўйинлари, сюжетли ўйинлар ва мусобақалар ҳам бўлиши керак.
- Ўғил болалар ва қизлар клубига қўшилинг.
- Нашид (қўшиқ) гуруҳларига қўшилинг. Болалар ўрганиши учун муносиб ва енгил қўшиқларни танланг ва уларга жамоат байрамларида чиқишларига имкон беринг.
- Бир кеча-кундузда иштирок этинг: болалар томонидан уюштирилган ва ота-оналар назорати остида ўтказиладиган уйқу кечалари болалар учун катта завқ бағишлайди ва улар ўртасида мустаҳкам алоқаларни ўрнатишга ёрдам беради.

- Ёмғирда, қорда ёки қуёшда ўйнанг (тўғри ҳимоядан фойдаланинг).
- Ўз-ўзингизни ҳимоя қилишни ўрганинг.
- Тажвидга (тўғри интонация билан Қуръон тиловати) ва шеърият дарслари.
- Ёнғин содир бўлганда хавфсизлик қоидаларини ўрганинг.
- Омма олдида нутқ сўзлашни ўрганинг.
- Мунозарани ўрганинг.
- Инглиз ва араб хаттотлигини ўрганинг.
- Балиқ овлашга боринг.
- КПР (кардиопулмонер реанимация) ни ўрганинг
- Геймлик усули (нафас олиш йўлларига биринчи ёрдам)ни ўрганинг.

ТАБИАТ ФАОЛИЯТИ

- ***Ўз тезлигингизда табиатни ўрганинг.*** Табиатнинг мўъжизаларини: қушлар, ҳашаротлар, илонлар, гуллар ва дарахтларни кўриш учун оила бемалол сайр қилиши ёки янада бақувватроқ юриши мумкин бўлган пиёда йўлларини топиш керак. Болалар дарёда тошларни ов қилиш учун соатлаб сарфлашлари мумкин. Улар велосипедда ҳам юришлари мумкин.
- ***Юлдузларга қаранг.*** Юлдузларни томоша қилиш ажойиб фаолиятдир. Буржлар харитасидан фойдаланинг. Адёл ва мевани олинг ва ёруғлик жуда кам бўлган жойга боринг. Бу сизнинг орқа ҳовлингиз ёки тепаликнинг тепаси бўлиши мумкин. Тўлиқ қоронғи бўлганда, турли юлдуз туркумларини бир-бирига кўрсатишга ҳаракат қилинг. Кичкина Ариқни кўрсатинг ва кейин Арслон буржи, Арслонни қидиринг. Оқибатда, болалар булутларда бўлгани каби, юлдузларда ҳам ўз шаклларини топишни бошлайдилар.

ЎЙИНЛАР

- Бармоқларингизнинг нисбий узунлигини солиштириб, “Оёқ бармоқлари” ўйинини ўйнанг. Ҳар бир инсон қўлини бармоқлари билан бир-бирининг ёнида ушлаб туради. Сиз кўрсаткич бармоғингиз ҳалқа бармоғингиздан қисқароқ ва ўрта бармоғингиз энг узун эканлигини билиб оласиз, лекин ҳар бир киши учун нақш ҳар хил. Кейин бармоқларингизни текширинг: пайпоқларингизни ечиб олинг, бир-бирининг ёнида орқа томонингизда ётиб, оёқларингизга қаранг. Оёқ бармоқлари ҳам ҳар хил.

- Фарзандларингизнинг қовурғаларини санаш қизиқарли бўлиши мумкин, айниқса бобо ва бувилар томонидан амалга оширилса.

- Алифбо ўйинини ўйнанг. Машинадаги ҳар бир киши йўл белгиларидан алифбодаги ҳар бир ҳарфни йиғади. Уларни тартибда йиғиш керак. Йўлнинг нариги томонидаги белгиларни кўриш учун ҳеч кимга бурилишга рухсат берилмайди. Биринчи бўлиб "з" ни кўрган киши ғалаба қозонади.

- Саёҳатларда имкон қадар кўпроқ штат ва мамлакатлардан автомобиль рақамларини "йиғиб олинг".

- “Қовоқ ари, мен сен кўрмайдиган нарсани кўряпман." Икки ёшли болани бир неча дақиқа банд қилишингиз мумкин. Сиз аввал бориб, “Қовоқ ари, мен сен кўрмайдиган нарсани кўряпман ва у қизил. Кейин сиз қизингизга хонани кўздан кечириш ва қандай қизил нарсага қарашингиз мумкинлигини тахмин қилиш имкониятини берасиз. У тўғри жавоб берса, навбат унга келади. Ёки "Мен кичкина кўзим билан А ҳарфи билан бошланган нарсаларни айғоқчи қиламан" ва бола сиз қандай объектни кўрганингизни тахмин қилиши керак, бу ҳолда А ҳарфи билан бошланади.

- Шахмат ўйнанг. Фарзандларингизни фикрлаш ва ижодкорликка ўргатишнинг самарали усулларидан бири шахмат ўйнашдир. Бу сабр-тоқатни ўргатади ва ақлни тартибга солади. Шунингдек, ўйиндаги стратегиясини таҳлил қилиб, рақибларингизнинг шахсияти ҳақида бирор нарса билиб олишингиз мумкин. Улар тажовузкорми ёки ҳимоячими? Улар таваккал қиладими ёки йўқми?

Умар ибн ал-Хаттоб айтдилар:

"Фарзандларингизга сузишни, камондан отишни ва от минишни ўргатинг".

Табиат товушлари

Болаларни ўтиришларини, кўзларини юмишларини ва эшитишлари мумкин бўлган турли хил товушларни санаб, иложи борича жим туришларини сўранг. Қушлар, ҳашаротлар ва қурбақаларнинг овозини эшитинг.

Уларни табиат билан таништиринг

Фарзандларимиз ўрмонлар, дарёлар ва тоғлар дунёсидан узоқлашиб, телевизор, компьютер ва видео ўйинлар дунёсига кетмоқда. Уларни табиатга қайтаринг.

Фарзандларингиз билан овқатланиш

Колумбия университетининг гиёҳвандлик ва гиёҳвандлик миллий маркази томонидан ўтказилган сўровга кўра:

- Кечки овқатни оиласи билан еяётган болалар оиласи билан яхшироқ мулоқот қилишади. Оилавий кечки овқатлар шунчаки овқатланишдан кўра кўпроқ. Суҳбатлар ота-оналарга фарзандларининг ҳаёти, улар дуч келадиган қийинчиликлар ва болалар қилишни ёқтирадиган машғулотлар ҳақида билишга ёрдам беради.
- АҚШда оиласи билан ҳеч қачон кечки овқат емайдиган ў‘смирлар гиёҳванд моддалар, спиртли ичимликлар ва сигаретлардан 72 фоиз кўпроқ фойдаланади.
- Оилавий кечки овқатни тез-тез ўтказадиган болалар мактабда яхши баҳо оладилар, уйда стресс камроқ бўлади ва ота-онасига кўпроқ ишонади.

ИНТЕРНЕТДАН ОРТИҚЧА ФОЙДАЛАНИШНИНГ ЗАРАРИ

Телевизорнинг салбий таъсири ҳақидаги мунозараларнинг кўп қисмини интернет ва компьютер ўйинларига ҳам қўллаш мумкин. Ота-оналар кўпинча компьютердан ортиқча фойдаланишни рағбатлантирадилар. Баъзи ота-оналар компьютерни ҳаётимизга фақат фойда келтирадиган восита деб ҳисоблашади. Ундай эмас! Ота-оналар фарзандларидан компьютердан ўртача ва масъулият билан фойдаланишларини кутишади. Бироқ, ҳақиқат шундай – баъзи болалар чат хоналарида соатларни беҳуда ўтказиш, фойдасиз веб-сайтларга кириш ва порнографияни кўриш учун компьютердан фойдаланадилар.

Телевизор сингари, Интернетдан ҳаддан ташқари фойдаланиш бефарқликни келтириб чиқариши, қонуний ишларга халақит бериши, семиришни кучайтириши ва болалар ўртасидаги нормал ижтимоийлашувга тўсқинлик қилиши мумкин. Болалар ҳам ёмон ғоялар ва кўплаб рекламаларга дучор бўлишади.

Компьютерлар фойда ва жуда керакли маълумотларни келтира оладиган кучли воситадир. Бироқ, ота-оналар улардан фойдаланишни назорат қилишлари, паролларни киритишлари, баъзи сайтларни блоклашлари, хавфсизлик чораларини қўллашлари ва восита билан кўпроқ танишишлари керак. Болаларнинг интернетда кўп вақт ўтказишига йўл қўйманг ва компьютерни яшаш хонасида бутун оила кўринишида ушлаб туринг.

КОМПЬЮТЕР ЎЙИНЛАРИ

Компьютер ўйинлари ҳам болаларнинг, айниқса ўғил болаларнинг кўп вақтини олади. Зарарсиз ва бегуноҳ ўйин бўлиб туюлиши мумкин бўлган нарса, аслида болаларга зарар етказиши мумкин.

Компьютер ўйинлари зўравонликни ўз ичига олади ва ўзига тез қарам қилади. Гиёҳвандликнинг экстремал ҳолатлари ҳам ҳаётни йўқотишга олиб келди (Жанубий Кореяда ўйинга қарамликдан бир нечта ўлим содир бўлди). (ББС янгиликлари, 2005)

Телевизорни кенг кўламда кўриш тажовузкор хатти-ҳаракатлар, ёмон академик кўрсаткичлар, эрта жинсий алоқа, семириб кетиш ва гиёҳванд моддалар ёки спиртли ичимликларни истеъмол қилиш билан боғлиқ. Зўравон ўйинлар душманлик ва жисмоний жанглар билан боғлиқ.

Зўравон ўйинларни ўйнаш қуйидагиларга олиб келади:

1) физиологик қўзғалишнинг кучайиши,
2) тажовузкор фикрларнинг кучайиши,
3) тажовузкор туйғуларнинг кучайиши,
4) агрессив хатти-ҳаракатларнинг кучайиши,
5) ижтимоий ёрдамга қаратилган хатти-ҳаракатларнинг камайиши.

Ушбу ўйинлар ҳақиқатни сезгирлаштиради, шунинг учун ҳақиқий дунёнинг катта қисми ўйин ва "ўйин-кулги" майдонига айланади. Жанговар жангларни ва команда услубидаги ўлдиришни рағбатлантирадиган ўйинлар инсон ҳаётининг қийматини пасайтиради. Ҳарбийлар ўз аскарларини болалар ўйнаган каби компьютер ўйинларидан фойдаланиб ўлдиришга ўргатишади. Бошқа мавзуларга жодугарлик, жинлар ва нореал дунё киради. Сеҳр ва афсунлар компьютер ўйинларида кенг тарқалган.

Афсуски, технология ривожланиши билан бу ўйинлар янада ҳақиқий ва "ҳаётга ўхшайди". Бу жуда хавфли, ҳақиқий дунёни хаёлга аралаштириб юборади. Болаларни ҳақиқатдан қочишга эмас, балки ҳаётнинг барча қийинчиликларига дуч келишга ундаш керак.

Ота-оналар болаларнинг компьютер ўйинларига сарфлайдиган вақтини чеклашлари ва улар ўйнашни хоҳлаган ўйинларни назорат қилишлари керак.

ВИДЕО ЎЙИНЛАРИ ВА БОЛАЛАР

Видео ўйинлар 1970-йилларда пайдо бўлган. Ўшандан бери улар болалар орасида жуда машҳур бўлди. Зўравонлик, гиёҳвандлик ва жинсий алоқа видео ўйинларда кенг тарқалган.

Падука (Кентукки), Жонесборо (Арканзас), Литтлтон (Колорадо) ва Блэксбург (Виржиния) Американинг тўртта шаҳарлари бўлиб, улар кўпинча зўравон видео ўйинлар ўйнаган талабалар томонидан мактабда отишма содир бўлган. 1999-йилда Колумбин ўрта мактабидаги қирғинда (Гиббс, 1999), ўсмир-

лар Эрик Харрис ва Дилан Клиболд ўз жонига қасд қилишдан олдин 13 кишини отиб, 23 кишини ярадор қилдилар. Бу икки ўсмир аскарларни ўлдиришга ўргатиш учун мўлжалланган Доом видео ўйинини ўйнашни ёқтирарди. Харрис иккита отишма, қўшимча қуроллар, чексиз ўқ-дорилар ва қаршилик кўрсата олмайдиган қурбонлар билан ўйиннинг мослаштирилган версиясини яратди – у қилмоқчи бўлган ҳақиқий отишмаларга ўхшаш хусусиятлардир. (Андерсон ва Дилл, 2000) Болалар зўравонлик ҳаракатларини қанчалик кўп ишлатса, уларни амалга ошириш эҳтимоли шунчалик юқори бўлади.

(Кларк, 1993)

Болаларнинг тажовузкор хатти-ҳаракатлари ва уларнинг видео ўйинларда тажовузкорликка дучор бўлиши ўртасида боғлиқлик мавжуд. Бола видео ўйиннинг бир қисми сифатида қанчалик кўп зўравонлик билан шуғулланса, боланинг бошқа одамларга нисбатан зўравонлик қилиш эҳтимоли шунчалик юқори бўлади.

Эркаклар аёлларга қараганда тез-тез видео ўйин ўйнашади.

Видео ўйинлар жамиятга қарши ва динга зид хатти-ҳаракатлар (масалан, қотиллик, оғзаки ҳақорат ва ўғрилик)ни тарғиб қилади.

Видео ўйинларнинг ижтимоий мазмунида аёлларнинг салбий тасвирлари мавжуд. Нинтендо ўйинларида аёллар одатда ҳаракат ташаббускори сифатида эмас, балки ҳаракат қилинадиган шахслар сифатида тасвирланади; экстремал ҳолатларда улар қурбонлар сифатида тасвирланган. Кўпгина ўйинлар аёл ўғирлаб кетилган ёки қутқарилиши керак бўлган сценарийга асосланган эди.

(Функ, 1993)

ВИДЕО ЎЙИНЛАР ВА ТЕЛЕВИДЕНИЕДА ГЕНДЕР ФАРҚЛАРИНИ ТАСВИРЛАШ:

1. Телевизион ва видео ўйинларда эркак ва аёл ўртасидаги муносабатларда, одатда, эркаклар устунлик қилади.
2. Телевизион ва видео ўйинлардаги эркаклар одатда оқилона, шуҳратпараст, ақлли, рақобатбардош, кучли, барқарор ва бағрикенг бўлишади, аёллар эса романтик, итоаткор ва қўрқоқдирлар, агар улар манипуляция қилувчи ёвуз шахслар сифатида тасвирланмаса.
3. Эркаклар учун куч, ишлаш ва маҳоратга урғу берилади; аёллар учун бу мафтункорлик ва жозибадорликка боғлиқ.
4. Кўпгина телекўрсатувларда эркаклар учун никоҳ ва оила муҳим эмас. Эркакларнинг деярли ярми учун уларнинг оилали эканлигини аниқлашнинг иложи йўқ эди, бу факт аёлларнинг атиги 11 фоизига тегишли эди.

Тунги телевизордаги аксарият аёллар ёш, жозибали, нозик ва безанганлардир. Аёллар доимо ташқи кўриниш миядан кўра кўпроқ аҳамиятга эга бўлган вазиятларга жойлаштирилади ва ночор ва қобилиятсиз хатти-ҳаракатлар кутилади. Эркаклар аёлларга қараганда икки баравар кўпроқ қобилиятли ва муаммоларни ҳал қила оладилар. Аёллар эркакларга қараганда тез-тез жинсий алоқада тасвирланган, эркаклар эса болалар эҳтиёжларини қондиришда қобилиятсиз сифатида тасвирланган.

(Сеидман, 1999;
Давис, 1990; Беал, 1994)

Америка мусиқа телевидениесида аёллар кўпинча эркакнинг эътиборини жалб қилишга уринаётган жинсий объект сифатида кўрсатилади. Реп мусиқий видеоларда аёллар шаҳват объекти сифатида тасвирланган. Аёллар эркакларникига қараганда тўрт баравар кўп турли хил кийим кийишади, эркаклар эса деярли ҳар доим тўлиқ кийимда.

Оилани чалғитиш

Видео ўйинлар ҳамкорликдан кўра яккахон ҳаракатга урғу беради. Умумий ўйин сценарийси – бу аноним қаҳрамоннинг аноним душманга қарши тажовузкор ҳаракатини амалга ошириши. Видео ўйинлар дунёсида ҳамжамият ҳисси кам ва ўйинлар бир вақтнинг ўзида бир нечта ўйинчилар томонидан ўйнашга рухсат бермайди. Оммавий ахборот воситалари ва оила миллий институти кўп йиллар давомида видео ўйинларнинг таъсирини ўрганиб чиқди ва ҳисобот берди. Кўп видео ўйинлар гуруҳ маданиятини улуғлаши, шафқатсизликни нишонлаш, қўполликни тарғиб қилиш ҳамда аёлларга нисбатан зўравонлик ва шафқатсизликни қўллаб-қувватлашини аниқладик!

ХУЛОСА

Агар биз янги рақамли маданиятимизнинг (телевизорлар, уяли телефонлар, планшетлар ва бошқалар) бир қисмини ташкил этувчи ушбу замонавий технологик ихтироларнинг афзалликлари ва камчиликларини солиштирадиган бўлсак, умуман олганда, ёш авлод ҳаёти янада тоза, гўзалроқ ва уларсиз янада фойдали эканлигини кўрамиз. Улар зарурий ёвузликка айланган. Бу ихтиролар қариндош-уруғлар ўртасидаги мулоқот нуқтаи назаридан масофани қисқартириб, билим қомусини бармоқ учига қўйганига қарамай, охир-оқибат тўланадиган баҳо бор. Бунинг қоронғу томони шундаки, бизнинг болаларимиз гиёҳвандлик, нотўғри оилалар, шунингдек, дунёвий ва экстремал ғояларнинг тарқалиши қурбони бўлиб қолмоқда. Ушбу гаджетлардан назоратсиз фойдаланиш ёшларнинг ривожланишига путур етади деган қўрқув билан экранлар қулига айлантирди. Ота-оналарнинг бурчи янги авлодни ушбу асбобларнинг барчасидан оқилона фойдаланишга йўналтириш ва болаларнинг кўп вақтини ўтказадиган ўйинчоқлардан кўра, уларнинг тарбиявий аҳамиятга эга бўлишини назорат қилишдир. Улар бизни назорат қилишдан кўра, биз уларни назорат қилишимиз керак.

СЎНГГИ СЎЗ

- Камроқ видео ўйин ўйнаган болалар мактабда яхши ўқийди ва камроқ жанжалга тушади.
- Таълим берувчи ўйинларни рағбатлантириш ва зўравонлик ўйинларидан воз кечиш.
- Телевизор ва видео ўйинлар яхши характерга эга бўлган болаларга камроқ таъсир қилади.
- Ота-оналар фарзандларининг видео ўйинларга сарфлайдиган вақтини чеклашлари керак.

Телевизорни ўчиринг ва ҳаётни ёқинг

Болалардан завқланинг ва улар билан бирга бўлинг.
Ота-оналик энг қийин ва энг фойдали ишдир.
Бу фан, санъат ва эътиқодни талаб қилади.
Фарзандларингиздан (телевизордан кўра)ҳар куни роҳатланинг.

АМАЛИЙ МАШҒУЛОТЛАР 69-73

Телевизион ва видео ўйинларга муқобиллар

69-Машғулот:
Маърифий ташрифлар

Болаларни турли муассасаларга ўтказинг. “Менга айтинг ва мен унутаман. Менга кўрсатинг ва мен эслайман. Мени қўшинг ва мен тушунаман".

- Судьялар ва адвокатлар билан учрашиш учун фарзандларингизни судга олиб боринг.
- Фарзандларингизни полиция участкалари ва қамоқхоналарга олиб боринг.
- Фарзандларингиз билан бошқа диндаги ибодатхоналарга ташриф буюринг.
- Музейлар, боғлар, кутубхоналар ва фермер хўжаликларига ташриф буюринг.

70-Машғулот:
Уларни озиқ-овқатдан хабардор қилинг.

Болалардан овқатнинг таркибий қисмлари ва овқатлар қандай тайёрланиши ҳақида сўранг: шўрвалар, пицца, нон, йогурт, пишлоқ, гамбургер, креп, вафли, карри, бириани, кек, асал, попкорн, майонез, кетчуп, чой ва қаҳва.

Болаларга совун, шампун, қоғоз, сиёҳ, кийим-кечак, пластмасса, асфальт, пойабзал, мебель ва гиламларнинг ингредиентлари ва тайёрланишини кўрсатинг.

Ҳар бир болага битта турдаги таом ва рецептни танлашига рухсат беринг ва уни сизнинг ёрдамингиз билан пиширишига ҳаракат қилинг.

71-Машғулот:
Сиз нимани кўпроқ қадрлайсиз?

Оилавий йиғилишда ҳар бир аъзодан сўранг: “Агар бир кун яшашингиз керак бўлса, нима қилган бўлардингиз? Нега?” Кейин ҳар ким жавобни муҳокама қилсин.

72-Машғулот:
Болаларга донолик марваридлари!

Оилани йиғинг ва боладан қуйидаги парчаларни овоз чиқариб ўқишни сўранг. Маъносини тушунтиринг ва тажрибангиздан мисоллар билан ўртоқлашинг. Болаларни ўз фикрларини баҳам кўришга ундаш.

Фарзандим: Эҳтиёт бўлинг...

Агар уни ҳақорат қилсангиз, олижаноб одам,

Доно одам, агар шарманда қилсанг,

Нопок одам, агар унга иноят қилсанг,

Агар у билан ҳазил қилсангиз аҳмоқ одам, ва

Агар у билан алоқада бўлсангиз, ажралмас одам.

Эй менинг севимли фарзандим;

Мен ҳар хил лаззатларни татиб кўрдим ва соғликдек ширин нарса тополмадим.

Мен ҳар хил аччиқ азобларни тортдим ва бошқаларга муҳтожликдан кўра аччиқроқ нарсани топмадим.

Мен оғир юкларни, темир ва тош кўтардим ва қарздек оғир нарса топмадим.

Билингки, умрингиз икки хил кунлардан иборат: бири сиз учун, бири сизга қарши.

Кунингиз келганда, кибр ва ношукурлик қилманг,

Агар у сизга қарши бўлса, фақат сабр қилинг.

(Али ибн Абу Толиб)

73-Машғулот:
Сиз оилангизни оқилона бошқарасизми?

Текшириш рўйхати: мен ота-она сифатида қандай ишлайман?

Ота-она тарбияси ҳам машаққатли, ҳам савобли вазифадир. Ота-оналар тарбиялаш, бошқариш, раҳбарлик қилиш ва маслаҳат беришда иштирок этадилар. Ота-оналар ўқитиш, мураббийлик ва маслаҳат бериш билан шуғулланадилар. Улар раҳм-шафқатли шифокорга ўхшайдилар, уларнинг мақсади ҳар доим яхшиланишга ёрдам бериш ва ҳеч қандай зарар келтирмасликдир. Ота-оналар болаларга куч беради, рағбатлантиради, яхшилайди ва ёрдам қўлини чўзади.

Ота-оналик амалиётингизни моддама-модда кўриб чиқинг. (Барча фикрларни қамраб олиш учун бир неча манба керак бўлиши мумкин).

Ота-она сифатида:

- Мен турмуш ўртоғимни оқилона танладимми?

  Тўғри турмуш ўртоғимни топиш учун сарфлаган вақтим ва кучим, нотўғри турмуш ўртоғим билан муомала қилиш учун сарфлаган вақтим билан солиштирганда ҳеч нарса эмас. Яхши тил топишиш учун яхшилаб изланг.
- Фарзандларимга оила миссиясини аниқ тушунтирдимми?
- Тўғри қадриятларни ўргатдимми? Уйни ажойиб қиладиган нарса девор ва шифтлар эмас, балки қадриятлар ва ахлоқдир.
- Фарзандларимнинг ҳар бирида энг яхши қобилиятларни тарғиб қилдимми? Ҳар бир боланинг ўзига хос қизиқишлари ва севимли машғулотлари бор; уларнинг иқтидорларини кучайтиришимиз керак.
- Оилавий ресурсларимиздан: вақт, пул ва материаллардан унумли фойдаландимми?
- Фарзандларимнинг ҳис-туйғулари ва ҳиссиётларига эътибор бердимми? Уларнинг ҳис-туйғулари муҳимдир. Мен уларнинг пойабзалида бир мил (1,61 км ўлчови) юришим керак.
- Фарзандларимга мураббийлик қилдимми? Болалар нотўғри иш қилсалар ҳам, эътибордан четда қолишни ёқтирмайдилар. Улар билан ишлаш, қўшиш, тан олиш ва мукофотлаш керак.
- Фарзандларимга тегишли кўрсатмалар бердимми? Ота-оналар тартиб-интизом, фикр-мулоҳаза ва қоидаларни таъминлашлари керак.

- Мен яхши ўрнак кўрсатдимми? Бир-бирингиз билан ўзларингиз ҳақида қандай гаплашаётганингиз, баҳам кўрган ҳазилларингиз, ваъдаларингиз, эга бўлган дўстларингиз ва муносиб равишда баҳам кўрган кредитингиз... ҳаммаси муҳим.
- Ота-оналик бурчимнинг ҳаммасини шу оилани менга ҳадя этган ва ишониб топширган Яратганимиз Роббимиз учун қилганманми?
- Мен оилавий мақсадларимизни амалга ошириш учун режалар туздимми? Оилавий режангиз қуйидаги саволларга жавоб бериши керак:

  - Нимага эришиш керак?

  - Нега буни қилиш керак? Бу бизнинг умумий вазифамизга қандай ҳисса қўшади?

  - Буни қачон бажариш керак?

  - Бу мақсад борасида ҳозир қаердамиз?

  - Режани амалга ошириш учун ким талаб қилинади?

  - Бу қандай амалга оширилади? Қандай аниқ ҳаракатлар назарда тутилган ва қандай ресурслар керак?

Фарзандларингиз ва турмуш ўртоғингиз сизга боғлиқ, худди сиз уларга боғлиқлигингиздек.

Уларни тушкунликка туширманг.

ХУЛОСА

ХУЛОСА

Биз ишонамизки, оила солиҳ, самарали фуқароларни етиштириш учун имкониятга эга ва шунга мўлжалланган. Бу вазифани бахтли ва қўллаб-қувватловчи уйда бажариш яхшироқдир. Ота-оналар фарзандлари учун биринчи ва энг яхши ўқитувчилардир. Ота-оналар намуна, чўпон, ўқитувчи, мураббий, тарбиячи ва мураббий сифатида ҳаракат қилишлари керак.

Бугун на Ғарб дунёси, на мусулмон дунёси ота-она тарбияси учун қониқарли моделни таклиф этмаяпти. Биз бир-биримиздан ўрганишимиз керак. Ғарб ўз-ўзини қондиришга қаратилган турмуш тарзини қабул қилди. Ахлоқ ва қадриятлар заифлашди. Бу бетараф қадрият тизими гиёҳвандлик, алкоголизм, жинсий алоқа ва оиланинг заифлашувидан азият чекди.

Бошқа томондан, мусулмон дунёси зулм, мажбурлаш, қўрқув, бузуқлик ва қўрқитиш билан тўла. Баъзи мусулмонлар жасорат, ижодкорлик ва эркин фикрлашни бўғувчи қуллик менталитетига эга. Мусулмон дунёсининг баъзи қисмларида жамият манфаатларини ўйламасдан ўсиб улғайган мантиқсиз, хурофий ва қарам авлод фарзандлари пайдо бўлди.

Мусулмон бўлмаганлар Худони ўз ҳаётларига қайтаришлари ва илм-фан ва технологиядаги буюк ютуқларини шу билан тўлдиришлари керак.

Аллоҳу Акбар (Аллоҳ буюкдир) ва Аллоҳу Аъламни (Аллоҳ билувчи) тан олаиш –диндорликдир. Мусулмонлар Худони қайта кашф қилишлари ва тинч, эркин жамиятларни, бағрикенглик ва демократияни (шўро) тарғиб қилишлари керак.

Энг кичик даражада, яхши ота-она буларнинг барчаси ўсиб чиқиши мумкин бўлган уруғдир. Ота-она тарбияси йилига 365 кун, 24/7 вазифадир. Бу таътилсиз, делегациясиз, сон-саноқсиз аралашувлар ва кўп стресслар остида амалга оширилган ҳаракат. Бу ҳис-туйғулар ва ҳис-туйғулар билан тўлдирилган ақл ва билимга эга бўлган ота ва она жамоасини талаб қилади. Психология, социология, тиббиёт фанлари, мулоқот ва эътиқод – буларнинг барчаси ота-оналар учун зарурий талаблардир. Биз фарзандларимиз билан урушда ғалаба қозона олмаймиз; биз уларни севги, сабр ва икки томонлама мулоқот билан ютиб олишимиз керак. Ҳеч қачон унутмангки, ҳар бир бола: "Илтимос, ўзимни муҳим ҳис қилгин" деб қичқиради.

Кўпгина ота-оналар ўз фарзандларини яхши билади деб ўйлашади, лекин бу камдан-кам ҳолларда бўлади. Болалар ёрдамни аралашиш, маслаҳатни бошлиқ, меҳрни эса чақалоқлик деб билишлари мумкин. Кўпгина болаларда ота-оналари уларни севмайди деган нотўғри тушунча мавжуд!

Салбий жиҳатларни камайтиринг ва болангизнинг шахсиятидаги ижобий фазилатларни оширинг. Ота-оналар ўзларининг тарбиялаш услубини аниқлашлари керак: автократик, рухсат берувчи, демократик ёки обрўли. Ота-оналар ўзларига савол беришлари керак: "Биз ҳақиқатан ҳам тўғри иш қиляпмизми?" Жавобни иложи борича кўпроқ манбалардан излаш мумкин.

Боланинг жисмоний ва ҳиссий ривожланишининг босқичларини ўрганинг. Керакли вақтда ҳар бир боланинг максимал салоҳиятига эришинг. Масалан, болалар ўн ёшга тўлгунга қадар яхши ёдлашлари, тил ва мусиқани жуда осон ўрганишлари мумкин.

Тенгдошлар болаларга катта таъсир кўрсатади. Ота-оналар ўз уйларида фарзандларининг дўстлари учун меҳмондўст муҳитни таъминлашлари керак. Ота-оналар тўғри дўстларни жалб қилиш учун фарзандларининг дўстлари ва ота-оналари билан дўстлашишлари керак.

Ота-оналар фарзандларини тўғри тарбиялаш учун зарур бўлган кўникмалар, таълим ва воситаларни эгаллашлари керак.

Белгиларни яратишда вақт чегараси бор. Кўкрак сути билан боқиш кўплаб касалликларнинг олдини олади ва чақалоқни психологик ва ҳиссий "капитал" билан таъминлайди. Болаларни севги, жасорат, ижодкорлик, ҳалоллик, эркинлик, ўзига ишонч, сахийлик ва ишончга ўргатинг.

Ота-оналар ҳар бир фарзандига вақтни бошқариш, пулни бошқариш, келишмовчилик одоби, қарор қабул қилиш, дуо қилиш санъати, муаммоларни ҳал қилиш, яхши хулқ-атворни (одоб, ҳурмат, сабр, камтарлик), тинглаш санъати ва ҳаёни ўргатишлари керак.

Ота-онаси иш билан банд бўлган болалар етимга ўхшайди. Аксарият ота-оналар фарзандлари билан етарлича вақт ўтказмайдилар ва улар бунинг ўрнини қоплаш учун бошқа воситаларга мурожаат қилишади (масалан, телевизор, энагалар

Агар фарзандимни қайтадан тарбиялашим керак бўлса, аввало ўзимни, кейинроқ уйимни ҳурмат қилардим. Мен бармоқ билан кўпроқ бўярдим ва бармоғимни камроқ бўярдим. Мен камроқ тузатиш ва кўпроқ уланишни амалга оширардим. Кўзимни соатимдан узиб, кўзим билан томоша қилардим. Мен кўпроқ сайр қилардим ва кўпроқ варрак учирардим. Мен жиддий ўйнашни тўхтатиб, астойдил ўйнаган бўлардим. Мен кўпроқ далалар бўйлаб югуриб, кўпроқ юлдузларга қарардим. Мен кўпроқ қучоқлаб, камроқ тортқилаган бўлардим.

(Луманс, 2000)

ва совғалар). Кўп телевизор кўриш зарарли. Ечим оила билан сифатли ва кўп вақт ўтказишдир. Катта оила (бобо-бувилар, холалар, амакилар ва амакиваччалар) энг яхши энага, мураббий ва намунадир.

Севги, жасорат, ҳалоллик, ижодкорлик, масъулият ва мустақиллик фазилатларини шакллантириш. Буларнинг барчаси солиҳ катталарни етиштириш учун инкубатор вазифасини бажарадиган бахтли уй шароитида амалга оширилиши керак. Бахтли уй ота-оналар ва болалар ўртасидаги доимий икки томонлама мулоқотга асосланади. Самимий мақтов болаларингизни улар билан боғлиқ нарсаларни тўғри қилганларида мақташ асосий таркибий қисм ҳисобланади.

Бу ажойиб амалиёт ва оилада тотувликни ўрнатишга ёрдам беради. Тегиш, ўпиш, қучоқлаш ва табассум ота-оналар ва болалар ўртасида меҳр уйғотади. Ота-оналар фарзандларини тинглаш санъатини эгаллашлари керак.

Болалар яхши кузатувчилар, аммо ёмон шарҳловчилардир. Улар ота-онасининг бир-бирига қандай муносабатда бўлишини, бобо-бувиси, қариндош-уруғлари, ака-ука, опа-сингиллари, меҳмонлари, бой-камбағал, жонли ёрдамчи (чўри ва хизматкор) ва қўни-қўшнилارга қандай муносабатда бўлишларини кўрадилар, кузатадилар. Улар уй ҳайвонлари, ҳайвонлар, ўсимликлар, гуллар ва атроф-муҳитга қандай муносабатда бўлишларини кузатадилар. Улар ота-оналарининг сўзларини амаллари билан солиштириб, ҳақиқатни ҳам, иккиюзламачиликни ҳам очадилар. "Мен айтганимдек қил, мен қилганимдек эмас" қабул қилиниши мумкин эмас. Ота-оналар ваъз қилган нарсаларини амалда қўллашлари керак. Бироқ, ота-оналар хатога йўл қўйганларида, энг ками, уларнинг камчиликларини фарзандларига чин дилдан тан олишлари мумкин.

Болаларга намуна керак. Агар ота-оналар уларга яхши намуналар бермасалар, болалар нотўғри танлашлари мумкин. Ўрнак бўлганларнинг энг яхшилари Худонинг пайғамбарлари бўлиб, ундан кейин дунё бўйлаб ахлоқ ва оилавий қадриятларни тарғиб қилувчи раҳбарлар туради.

Фарзанд тарбиясида оналар энг муҳим роль ўйнайди. Мусо, Исо ва Муҳаммад (алайҳиссалом) пайғамбарлар ўз оналари қўлида тарбия топганликлари бежиз эмас. Ҳаётимизда аёлларни ҳурмат қилиш учун эркаклар уларга ҳурматини сўз ва ҳаракатлар билан кўрсатиши керак.

Ота-оналардан бири тўхтаб қолди ва деди: "Мен ўзгариш қилиш учун жуда аҳамиятсизман!" Бу ҳақиқат эмас. Ота-оналик – бу алоҳида қилиш учун жуда муҳим вазифадир. Ёрдам гуруҳларини шакллантириш жуда фойдали. Сиз ота-боболарингизни ўзгартира олмайсиз, лекин авлодларингизни яхшилашингиз мумкин. Ота-она сифатида сиз бу дунёда катта ўзгаришлар қилишингиз мумкин, шунинг учун умидингизни йўқотманг. Ҳеч қачон кеч эмас!

Болаларнинг шахсиятига табиат, тарбия ва, энг аввало, Яратганнинг иродаси таъсир қилади! Ота-оналик – бу фан ва санъат.

Бу китоб туркумнинг биринчи китобидир, худо хоҳласа, кейинги китоблар ҳам чиқади. Биз олим ва мутахассисларни ота-оналик соҳасини ўзларининг зарур ҳиссалари билан бойитиш учун таклиф қиламиз. Ҳаётингизнинг охирида ўзингизга қуйидаги саволни беринг: "Мен дунёни яхшилашга ҳаракат қилган яхши ота-она бўлганманми?"

Қўлингиздан келганини қилинг.
Худога ишонинг ва хотиржам бўлинг!
Охир-оқибат, қандай машиналар,
уйлар ёки банк ҳисоб рақамига эга бўлганлигингиз эмас,
балки сиз қанчалик яхши ота-она бўлганингиз муҳим!

Жуда кеч бўлгунча кутманг!

ОТА-ОНА ВА ФАРЗАНДЛАР ЎРТАСИДАГИ МУНОСАБАТЛАР

Бу енгил ўқиладиган ва кенг қамровли қўлланма болаларни қандай қилиб ишонч билан тарбиялаш ҳақида билишингиз керак бўлган ҳамма нарсани қамраб олади. Китоб маслаҳатлар ва фойдали кўрсатмалар билан тўлдирилган, шунингдек, у болаларни ривожлантириш ва тарбиялаш усуллари соҳасидаги сўнгги тадқиқотлар натижаларидан фойдаланади. Бу асар фарзандларнинг ривожланишига ёрдам бериш, болаларни тарбиялашда умидсизликлардан халос бўлиш ва бахтли оилавий муносабатларни ўрнатиш бўйича ҳақиқий маълумотлар хазинасидир. Муаллифлар фарзандларнинг феъл-атвори, билимлари, қадриятлари ва кўникмаларини, шунингдек, болаларда диний дунёқарашни шакллантириш бўйича тавсиялар беришадики, бу барча ёшдаги фарзандлари бор ота-оналарга фойда келтиради. Таклиф этилаётган қатор стратегия ва усуллар болаларга муаммоларни қандай ҳал қилишни, қарор қабул қилишни ва ўзига ўзи баҳо беришни ўз ичига олади. Замонавий дунёда фуқаролик масъулияти ҳисси билан тақводор, ахлоқли, муваффақиятли болаларни тарбиялаш осон эмас. Бироқ бундай тарбия бериш мумкин ва бу болаларни самарали тарбиялаш муваффақиятининг асосидир.

Энг муҳими шундаки, китобда фарзанд тарбиясидаги муаммоли масалаларнинг исломий ечимлари таклиф этилмоқда. Бола ривожланиши мавжуд назарияларининг кўпчилигини ҳар томонлама ёритилиши мени ҳайратда қолдирди. Муаллифлар машҳур психологиянинг кенг тарқалган нотўғри тушунчалари ҳақида гапиришни унутмадилар.

Доктор Кутайба Чалеби, Америка психиатрия ва неврология кенгаши томонидан сертификатлаштирилган болалар психиатри. Саудия Арабистони Қирол Файсал касалхонаси ва тадқиқот марказининг психиатрия бўлимининг собиқ раҳбари.

Болаларни самарали тарбиялаш бўйича энг мазмунли ва кенг қамровли китоблардан бири. Унда болаларнинг уй-жойи ва ҳаётий (тажрибавий) дунёси масалалари кўриб чиқилмоқда. Шунингдек, бу асар бутун дунёдаги барча оилаларни яхши томонга ўзгартира олади.

Эдрис Хамисса, таълим ва инсон тараққиёти бўйича халқаро маслаҳатчи.

Китобда жуда кўп ажралиб турадиган хусусиятлар мавжуд ва мен бу ҳақда турли тилларга таржима қилинган ота-она ва оила масалаларига оид кўплаб китобларнинг муаллифи сифатида гапираман. Китобда ота-оналарга ёрдам берадиган кўплаб манбалар ва қимматли ҳаволалар тақдим этилган. У болаларнинг тўғри қониқиш туйғусига ишора қилади ва бу ҳис жамиятга садоқат ва унда иштирок этишдан, шунингдек, оилавий ришталардан келиб чиқиши кераклигини таъкидлайди. Бундан ташқари, ҳар бир бобнинг охирида, ота-оналар томонидан қўлланилган тақдирда, оилада соғлом ва ижобий муҳитни таъминлайдиган тадбирларнинг катта рўйхати тақдим этилади.

Доктор Муҳаммад Р. Бешир, Американинг Исломий оилавий маслаҳатчилари кенгаши аъзоси. Шунингдек, у Канада мусулмонлар уюшмаси ва Америка мусулмон жамияти бўлимлари ҳузуридаги тарбия масалалари бўйича маслаҳатчисидир.

Китоб оилавий мулоқот қобилиятига эга бўлган ҳам ота ҳамда она томонидан болаларни тарбиялашни рағбатлантиради. Ўзига хос фазилатларга эга бўлган болаларни тарбиялашга вақт, куч, севги ва тушунишни сарфлаш зарурлиги қайта-қайта таъкидланади. Ушбу китобда Қуръон оятлари ўринли келтирилади ва улар асосий ғоянинг моҳиятини таъкидлайди. Кўриниб турибдики, муаллифлар таъсирли диний тажриба ва маълумотга эга бўлиб, ўз далилларини яхши тақдим этадилар. Китобнинг айрим қисмлари семинарлар, маслаҳатлар ва бошқа вазифалар учун олинса ва умумлаштирилса, ҳайрон бўлмайман.

Пол Генри Тайсон, Миср, Ироқ, Қувайт ва Саудия Арабистонида хизмат қилган АҚШ ташқи ишлар хизматининг истеъфодаги ходимидир.

9 789967 493834 >

ҲИШАМ АЛТАЛИБ, АБДУЛҲАМИД АБУСУЛАЙМАН, ОМАР АЛТАЛИБ